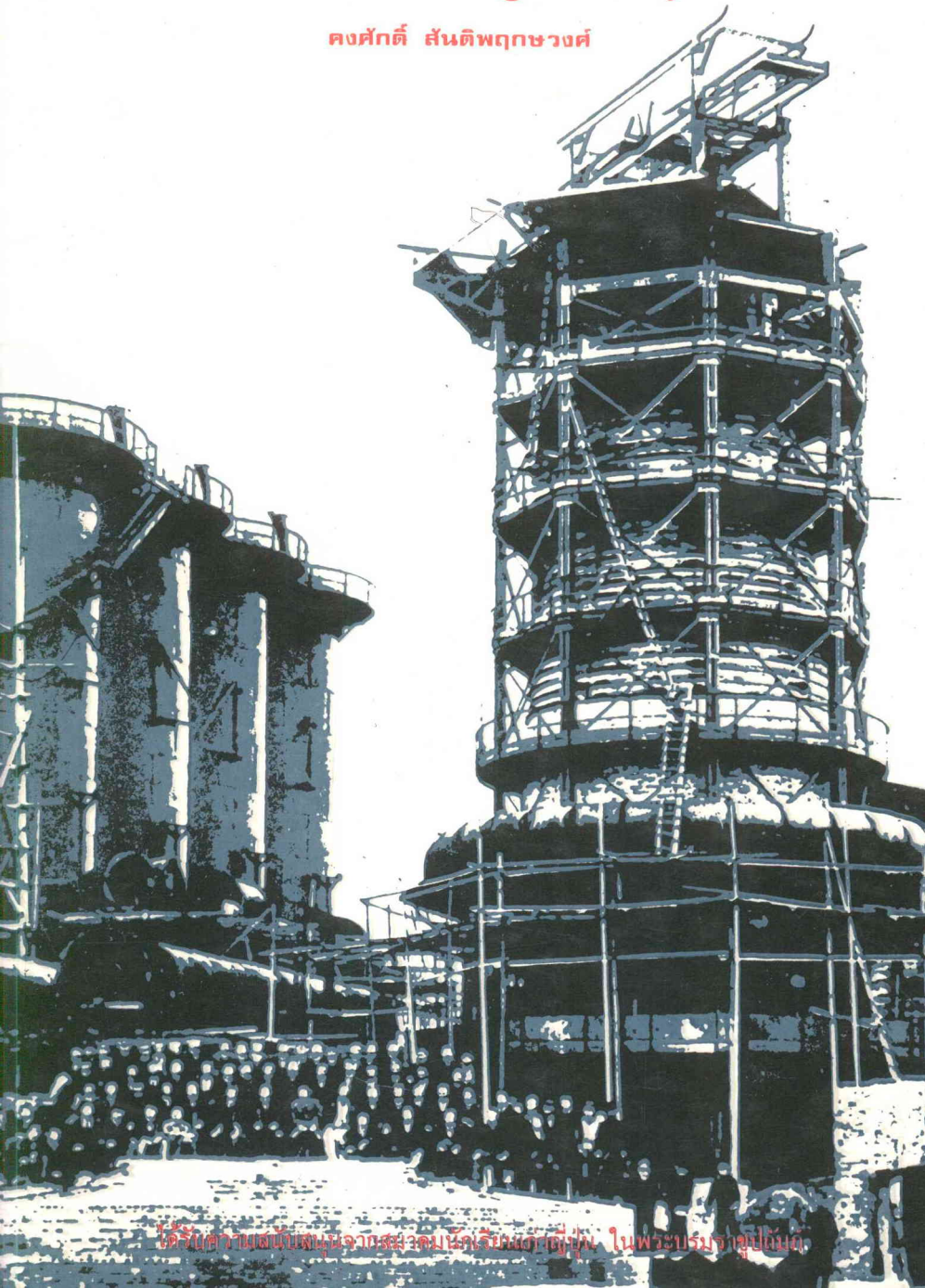

วิวัฒนาการทุนนิยมของญี่ปุ่น

Nihon Shihonshugi no Ayumi

คงศักดิ์ สันติพฤกษ์วงศ์

ได้รับความเห็นชอบจากสมาคมนักเรียนเก่าญี่ปุ่น ในพระบรมราชูปถัมภ์

เกี่ยวกับผู้แต่ง

ปก : โรงถลุงเหล็กยาฮาทะ

คมศักดิ์ สันติพิศุภวงค์

เกิด 11 ธันวาคม 2493

ปริญญาตรี และโท (เศรษฐศาสตร์) มหาวิทยาลัยแห่งชาติ โยโกฮามา

ปัจจุบันมีตำแหน่งเป็นผู้ช่วยศาสตราจารย์
ประจำคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหา-
วิทยาลัย

ChangeFusion สสส.

เครือข่ายจิตอาสา
Volunteer Spirit Network

เนื้อหาทั้งหมดใน OpenBase ถูกเผยแพร่ภายใต้สัญญาอนุญาต Creative Commons Attribution-NonCommercial-Share Alike BY-NC-SA 3.0 Unported License ท่านสามารถนำเนื้อหาทุกชิ้นไปใช้และเผยแพร่ต่อได้ โดยต้องอ้างอิงแหล่งที่มา นำมาไปใช้เพื่อการค้า และต้องใช้สัญญาอนุญาตชนิดเดียวกันนี้เมื่อเผยแพร่งานที่ดัดแปลง เว้นแต่จะระบุเป็นอย่างอื่น

วิวัฒนาการทฤษฎีนิยมของญี่ปุ่น

วิวัฒนาการทุนนิยมของญี่ปุ่น

คงศักดิ์ สันติพิทักษ์ แต่ง

The Evolution of Japanese Capitalism

(Nihon Shihonshugi no Ayumi)

by Kongsak Sonteperksawong

จัดพิมพ์โดย โครงการแปลไทย—ญี่ปุ่น

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ผู้ดูแลต้นฉบับ เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒน์นิข

ปก สุปัทม์ เตชศรีสุธี

พิมพ์ครั้งแรก 2528 1,000 เล่ม

ราคา 90 บาท

ลิขสิทธิ์เป็นของ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

สถานที่พิมพ์ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, โทร. 2241350

ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา : อรุณี อินทรสุขศรี, 2528

วิวัฒนาการทุนนิยมของญี่ปุ่น

คงศักดิ์ สันติพิศุขวงศ์

แต่ง

The Evolution of Japanese Capitalism

(Nihon Shihonshugi no Ayumi)

By

Kongsak Sonteperksawong

โครงการแปลไทย—ญี่ปุ่น

A Joint Translation Project

THE TOYOTA FOUNDATION

Shinjuku Mitsui Building 37F, 2-1-1 Nishi-Shinjuku,

Shinjuku-ku, Tokyo 160, Japan

Tel: (03) 344-1701, -1702, -1703 Cable: Tytfoundation, Tokyo

The Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities
Textbooks Project,

413/38 Arun-amarin Road, Bangkok 7, THAILAND.

รายนามคณะกรรมการบริหาร

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

1. นายเสน่ห์ จามริก ประธานกรรมการ
2. นางเพ็ชรี สุมิตร รองประธาน
3. นางสาวกุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา กรรมการ
4. นายทวีชัย ยงกิตติกุล กรรมการ
5. นางสาวสดชื่น ชัยประสาธน์ กรรมการ
6. นายธนนิติ เศรษฐบุตร กรรมการ
7. นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์ กรรมการ
8. นายวิทยา สุจริตธนารักษ์ กรรมการ
9. นางอารี สันหลวี กรรมการ
10. นางอมรา พงศาพิชญ์ กรรมการ
11. นายเกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม กรรมการ
12. นายเฉลิม ทองศรีพงศ์ กรรมการและที่ปรึกษากฎหมาย
13. นายบดินทร์ อัครวานิชย์ กรรมการและที่ปรึกษากฎหมาย
14. นางสาวสุลักษณ์ เลิศแก้วศรี กรรมการและเหรัญญิก
15. นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ กรรมการและเลขานุการ
16. นายรังสรรค์ ฐานะพรพันธุ์ กรรมการและผู้จัดการ

รายนามคณะอนุกรรมการโครงการแปลไทย—ญี่ปุ่น

1. นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ ประธาน
2. นายรังสรรค์ ฐานะพรพันธ์ รองประธาน
3. นายอุทัย ดุลยเกษม อนุกรรมการ
4. นายสุริชัย หวันแก้ว อนุกรรมการ
5. นายอาทร พึ่งธรรมสาร อนุกรรมการ
6. นายสัญญาชัย สุวังบุตร อนุกรรมการ
7. นายวิฑิต สัจจพงษ์ อนุกรรมการ
8. นายสุวินัย ภรณวลัย อนุกรรมการ
9. นายเกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒน์พานิช อนุกรรมการและเลขานุการ

คำแถลงของมูลนิธิโครงการตำราฯ

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2509 ด้วยความร่วมมือร่วมใจกันเองเป็นส่วนบุคคลในหมู่ผู้มีความรักในภารกิจบริการการศึกษาจากสถาบันต่าง ๆ เมื่อเริ่มดำเนินงานโครงการตำราฯ มีฐานะเป็นหน่วยงานหนึ่งของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ก่อนที่จะมีฐานะเป็นมูลนิธิเมื่อต้นปี พ.ศ. 2521 ทั้งนี้โดยได้รับความร่วมมือด้านทุนทรัพย์จากมูลนิธิร็อกเกิ้ลเฟลเลอร์เพื่อใช้จ่ายในการดำเนินงานขั้นต้น เป้าหมายเบื้องต้นของมูลนิธิโครงการตำราฯ ก็คือ ส่งเสริมให้มีหนังสือตำราภาษาไทยที่มีคุณภาพดี โดยเฉพาะในทางวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทั้งนี้เพราะต่างก็เห็นพ้องต้องกันในระยะนั้นว่า คุณภาพของหนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาแขนงวิชาดังกล่าวยังไม่สูงพอ ถ้าส่งเสริมให้มีหนังสือเช่นนี้เพิ่มมากขึ้น ย่อมมีส่วนช่วยยกระดับมาตรฐานการศึกษาในชั้นมหาวิทยาลัยไปโดยปริยาย อีกทั้งยังอาจช่วยการสร้างสรรค์ทางปัญญา ความคิดริเริ่ม และความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองโดยส่วนรวม

พร้อมกันนี้มูลนิธิโครงการตำราฯ ก็มีเจตนารมณ์อันแน่วแน่ที่จะทำหน้าที่เป็นแหล่งชุมนุมงานเขียนของนักวิชาการต่าง ๆ ทั้งในและนอกสถาบัน เพื่อให้ผลงานวิชาการที่มีคุณภาพได้เป็นที่รู้จักและเผยแพร่ออกไปโดยทั่วถึงทั้งในหมู่ผู้สอน ผู้เรียน และผู้สนใจงานวิชาการ การดำเนินงานของมูลนิธิโครงการตำราฯ มุ่งขยายความเข้าใจและความร่วมมือของบรรดานักวิชาการออกไปในวงกว้างยิ่ง ๆ ขึ้นด้วย ไม่ว่าจะเป็นด้าน การกำหนดนโยบายสร้างตำรา การเขียน การแปล และการใช้ตำรานั้น ๆ ซึ่งจะเป็นเครื่องส่งเสริม

และกระชับความสัมพันธ์อันพึงปรารถนา ตลอดจนความเข้าใจอันดีต่อกันในวงวิชาชีพที่เกี่ยวข้อง

นโยบายพื้นฐานของมูลนิธิโครงการตำราฯ คือส่งเสริมและเร่งรัดให้มีการจัดพิมพ์หนังสือตำราทุกประเภททั้งที่เป็นงานแปลโดยตรง งานแปล—เรียบเรียง งานถอดความ งานรวบรวม งานแต่ง และงานวิจัย ในช่วงแรกๆ เราได้เน้นการส่งเสริมงานแปลเป็นหลัก ขณะเดียวกันก็ได้ส่งเสริมให้มีการจัดพิมพ์ตำราประเภทอื่น ๆ ด้วย นับแต่ได้ก่อตั้งโครงการตำราฯ มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยความร่วมมืออย่างดียิ่งของนักวิชาการหลายสถาบัน สามารถส่งเสริม—กลั่นกรอง—ตรวจสอบ—และจัดพิมพ์หนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาที่มีคุณภาพตามเป้าหมาย เจตนารมณ์ และนโยบายได้ครบทุกประเภทและมีเนื้อหาครอบคลุมสาขาวิชาต่าง ๆ ถึง 8 สาขาดังต่อไปนี้ คือ

- 1) สาขาวิชาภูมิศาสตร์ 2) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ 3) สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ 4) สาขาวิชารัฐศาสตร์ 5) สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา 6) สาขาวิชาปรัชญา 7) สาขาวิชาจิตวิทยา 8) สาขาวิชาภาษาและวรรณคดี

นอกจากนี้เรายังมีโครงการผลิตตำราสาขาวิชาอื่น ๆ เพิ่มขึ้นด้วย เช่น สาขาวิชาศิลปะ ซึ่งกำลังอยู่ในขั้นดำเนินงานและยังได้ขยายงานให้มีการแต่งตำราเป็น “ชุด” ต่อ ซึ่งมีเนื้อหาคาบเกี่ยวระหว่างหลายสาขาวิชา เช่น “ชุดชีวิตและงาน” ของบุคคลที่น่าสนใจที่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ไปแล้วบางเล่ม

ปัจจุบันมูลนิธิโครงการตำราฯ ยังคงมีเจตนารมณ์อันแน่วแน่ที่จะขยายงานของเราต่อไปอย่างไม่หยุดยั้งแม้ว่าจะประสบอุปสรรคนานัปการ โดยเฉพาะอุปสรรคด้านทุนรอน เพราะกิจการของเรามีใช้กิจการแสวงหาผลกำไร หากมุ่งประสงค์ให้นักศึกษาและประชาชนได้มีโอกาสซื้อหาหนังสือตำราในราคาย่อมเยาพอสมควร

(8)

คณะกรรมการทุกสาขาวิชาของมูลนิธิโครงการตำรา ฯ ยินดีน้อมรับ
คำแนะนำและคำวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อ่านทุกท่าน และปรารถนาอย่างยิ่งที่
จะให้ทุกท่านได้เข้ามามีส่วนร่วมในมูลนิธิโครงการตำรา ฯ ไม่ว่าจะเป็นการ
สนับสนุนแนะนำอยู่ห่าง ๆ ช่วยแต่ง แปล เรียบเรียง หรือรวบรวมตำรา
สาขาวิชาต่าง ๆ ให้เรา หรือเข้ามาช่วยบริหารและดำเนินงานร่วมกับเรา

ประธานกรรมการ
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

คำแถลงของโครงการแปลไทย—ญี่ปุ่น

โครงการแปลไทย—ญี่ปุ่น เป็นโครงการร่วมระหว่างมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ กับ มูลนิธิโตโยตา ประเทศญี่ปุ่น จุดกำเนิดของโครงการ ๑ คือความตระหนักในความสำคัญ และในความจำเป็นของคนไทยที่จะต้องเรียนรู้เกี่ยวกับสังคมญี่ปุ่น และสิ่งที่ประชาชนญี่ปุ่นคิดเกี่ยวกับไทยให้ดียิ่งขึ้น ในด้านหนึ่งก็เนื่องมาจากความสัมพันธ์และอิทธิพลของญี่ปุ่นที่มีต่อไทย ส่วนอีกด้านหนึ่งนั้นสังคมญี่ปุ่นโดยตัวเองก็มีความน่าสนใจมิใช่น้อย ดังนั้นบทบาทของโครงการ ๑ ก็คือความพยายามที่จะสนับสนุนให้มีการแปลหนังสือทางด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ โดยหนังสือที่จะเข้าร่วมโครงการ ๑ นั้น จะเป็นหนังสือที่เกี่ยวกับสังคมไทยหรือสังคมญี่ปุ่น และในกรณีที่เป็นหนังสือที่เกี่ยวกับสังคมไทยนั้น จะต้องเป็นหนังสือที่เขียนขึ้นโดยนักเขียนญี่ปุ่น

โครงการแปลไทย—ญี่ปุ่น ดำเนินการโดยคณะกรรมการซึ่งแต่งตั้งโดยมูลนิธิโครงการตำรา ๑ คณะอนุกรรมการนี้มีหน้าที่ผลักดันโครงการ ๑ และพิจารณาอนุมัติเรื่องแปลต่าง ๆ ที่มีผู้เสนอ ส่วนในเรื่องเงินทุนนั้นมูลนิธิโตโยตาจะเป็นผู้ให้ความสนับสนุนเกี่ยวกับค่าแปลและค่าลิขสิทธิ์ ในขณะที่มูลนิธิโครงการตำรา ๑ จะเป็นผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับค่าพิมพ์และการวางตลาดโครงการ ๑ มีความปรารถนาเป็นอย่างยิ่งที่จะได้รับความสนับสนุนและการมีส่วนร่วมจากทุกท่าน

ประธานคณะกรรมการ
โครงการแปลไทย—ญี่ปุ่น

Abstract;

The Evolution of Japanese Capitalism

(Nihon Shihonshugi no Ayumi)

In the last two decades, the Japanese economic miracle has increasingly attracted widespread attention throughout the world. However, looking back over the past hundred years or more, it is found that the successful modernization of Japan has not just started recently or after the Second World War, but has a long history going back to the Meiji era.

This book tries to narrate vividly the course of Japanese capitalism. However, in order to provide a clearer view of the Meiji Reformation, the starting point of modern Japan, the structure as well as the breakdown of the Tokugawa regime—the feudalistic society—are treated in considerable detail. Then the epoch—making reformation carried out by the Meiji government is carefully examined, laying special emphasis on the economic aspects. In transformation from an agricultural society to a modern industrial nation, the Japanese economy had undergone two rounds of industrial revolution, in the light and heavy industries respectively. However, the industrialization process as well as the economic expansion of Japan from the Meiji era up to the Second World War were inextricably interwoven with Japanese military expansion. Therefore, the major wars during this period (Sino—Japanese War, Russo—Japanese War, the First World War and Japan's aggression in China) and their consequences for Japanese economic development as well as Japan's international status are closely investigated.

After the Second World War Japan, under the American occupation, had unavoidably undergone the most drastic social and economic changes since the Meiji Reformation. Exerting all possible efforts and incidentally with the boost of "special procurement" from the Korean War, the Japanese economy had successfully made a quick recovery to the prewar level in the mid—1950s. Thereafter, although with some short—lived recessions and a once—serious pollution problem, Japan has steadily entered into the orbit of high economic growth

up until the mid-1970s. Since the Oil Crisis, along with the dragging slump of the world economy, Japan has slipped into a period of low or medium economic growth. Moreover, with the second-largest GNP in the capitalist nations, as well as a chronic surplus in its balance of international payments Japan has been increasingly pressured by both advanced and developing countries to rectify the imbalance of trade and to share more of the defense load, as well as to extend more aid to the developing countries. In short, Japan, like it or not, has been intensively requested to play a leading and active role in the international society.

คำนำ

ในปัจจุบัน การศึกษาเรื่องญี่ปุ่นกำลังเป็นที่แพร่หลายไปทั่วโลก และในเมืองไทยเองความสนใจในด้านนี้ก็มิมีแนวโน้มสูงขึ้นพอสมควร แม้ว่าจะไม่ถึงขั้นฮือฮาเหมือนอย่างบางประเทศที่ประกาศจะเลียนแบบญี่ปุ่นเอาเลยทีเดียว อย่างไรก็ตาม ถ้าสังเกตจะพบว่า นอกจากพวกหนังสือที่แนะนำเรื่องญี่ปุ่นในเชิงเบา ๆ แล้ว หนังสือที่พูดถึงเรื่องญี่ปุ่นอย่างจริงจังไม่ค่อยมีการแปลเรื่องเหล่านี้จากหนังสือญี่ปุ่นโดยตรง ทั้ง ๆ ที่หนังสือที่คนญี่ปุ่นเขียนเกี่ยวกับเรื่องของตนเองได้ดีและลึกซึ้งกว่าฝรั่งนั้นไม่น้อยทีเดียว ถ้าไม่คำนึงถึงปริมาณจำกัดของจำนวนคนไทยที่รู้ภาษาญี่ปุ่นจนพอที่จะจับงานด้านนี้แล้ว อุปสรรคที่สำคัญในการแนะนำเรื่องเขียนโดยคนญี่ปุ่นก็คือ หนังสือส่วนใหญ่เขียนขึ้นเพื่อคนญี่ปุ่นด้วยกันอ่าน ฉะนั้นลักษณะการเขียนหรือการดำเนินเรื่องจึงยากและไม่เหมาะสมสำหรับคนต่างชาติทั่วไปยกเว้นพวกที่เคยมีประสบการณ์ในญี่ปุ่นด้วยตนเองเป็นเวลานานถึงระดับหนึ่ง ด้วยเหตุนี้เอง กระมัง เรื่องญี่ปุ่นที่เขียนโดยฝรั่งสำหรับคนต่างชาติจึงอ่านง่ายและเป็นที่แพร่หลายมากกว่า

สำหรับ “วิวัฒนาการทุนนิยมญี่ปุ่น” เล่มนี้ เขียนขึ้นเพื่อให้ผู้อ่านได้เห็นภาพโดยกว้าง ๆ ถึงความเป็นมาของทุนนิยมญี่ปุ่นตั้งแต่สมัยโตกูงาวะจนถึงปัจจุบัน โดยที่เนื้อหาส่วนใหญ่จะเน้นถึงด้านเศรษฐกิจและการแก่งแย่งผลประโยชน์ในการเมืองระหว่างประเทศ ส่วนการเมืองภายในของญี่ปุ่นจะพูดถึงเท่าที่จำเป็นเท่านั้น เพราะมิฉะนั้นแล้วรายชื่อตัวบุคคลญี่ปุ่นจะปรากฏขึ้นอีกมากมาย จนผู้อ่านอาจจะเสียใจเสียก่อน ความจริงเรื่องทุนนิยมญี่ปุ่นหรือเศรษฐกิจญี่ปุ่นนั้น นักวิชาการญี่ปุ่นได้ศึกษาค้นคว้าไว้อย่างละเอียดและ

มากที่ชนะด้วยกัน จนบางครั้งผมเองก็ไม่ค่อยมั่นใจว่าอะไรกันแน่ที่ถูกต้อง
 ปัญหาสำคัญในการเขียนเรื่องเกี่ยวกับญี่ปุ่นจึงไม่ใช่อยู่ที่แหล่งข้อมูล หรือเอก-
 สารอ้างอิงไม่พอ หรือพูดเสียใหม่ว่าจะเขียนให้ละเอียดเท่าไรไม่ใช่เรื่องยาก
 แต่กลับยากตรงที่ว่า จะเขียนให้กะทัดรัดและครอบคลุมประเด็นสำคัญ ๆ ทั้ง
 หมดได้อย่างไรมากกว่า ในการเขียนหนังสือเล่มนี้ ผมจึงพยายามศึกษารวบรวม
 รวมจากหนังสือพื้นฐานตั้งแต่ระดับประถมจนถึงระดับมหาวิทยาลัย รวมทั้ง
 หนังสือสำหรับชาวบ้านทั่วไปอ่าน ฉะนั้น แม้ว่าแนวคิดในการศึกษาวิวัฒนาการ
 การทฤษฎีนิยมจะมีมากมายหลายทัศนะ แต่ก็หวังว่าหนังสือเล่มนี้จะแสดงถึง
 แนวคิดส่วนใหญ่ได้ สำหรับในส่วนที่พาดพิงถึงเรื่องการเมืองระหว่างประเทศ
 แม้ว่าทั้งหมดจะเป็นการสะท้อนทัศนะของนักวิชาการญี่ปุ่น แต่เนื่องจากประ-
 เทศญี่ปุ่นมีเสรีภาพในการแสดงออกอย่างเต็มที่ อีกทั้งผมเองเชื่อว่านักวิชาการ
 ญี่ปุ่นส่วนใหญ่ใจกว้างและกล้าพอที่จะพูดถึงปัญหาเหล่านี้อย่างยุติธรรม ดัง
 จะเห็นได้ว่าแม้แต่ในหนังสือระดับเยาวชนก็มีการพูดถึงพฤติกรรมของญี่ปุ่น
 ทั้งในและต่างประเทศอย่างตรงไปตรงมา และรุนแรงกว่าที่คนต่างชาติจะ
 คาดคิดเสียอีก ฉะนั้น ถ้าจะมีความคลาดเคลื่อนบ้าง ทัศนะต่าง ๆ ที่แสดง
 ออกมาคงไม่ห่างความถูกต้องมากนัก

ในการเขียนหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนขอขอบคุณ Professor Koshihara
 แห่งมหาวิทยาลัยโยโกฮาม่าแห่งชาติ ซึ่งเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาและได้ให้ความ
 รู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจญี่ปุ่นโดยทั่วไป กับ Mr. Yajima ซึ่งเป็นหัวหน้าผู้ดูแล
 หอพักนักศึกษาต่างชาติของมหาวิทยาลัยเดียวกันนี้ที่ช่วยให้ความกระจ่างเกี่ยว
 กับปัญหาภาษาญี่ปุ่นและเกร็ดปลีกย่อยต่าง ๆ อาจารย์ สุวินัย ภรณวลัย กับ
 อาจารย์ บัญญัติ สุรการวิทย์ แห่งคณะเศรษฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์ ที่ช่วย
 เติมนเรื่องติดต่อกับมูลนิธิโครงการตำราฯ และสมาคมนักเรียนเก่าญี่ปุ่น ใน

(15)

พระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งเป็นผู้จัดพิมพ์ และผู้สนับสนุนการพิมพ์ตามลำดับ
และในท้ายที่สุดเห็นจะต้องขอขอบคุณรัฐบาลญี่ปุ่นที่ได้ให้ทุนการศึกษาแก่ผม
ในหลายวาระ รวม ๆ แล้วก็ร่วม 10 ปี

คงศักดิ์ สันติพิทักษ์วงศ์

เศรษฐศาสตร์ จุฬาฯ

31 พฤษภาคม 2528

สารบัญ

หน้า

ตอนที่ 1 : สมัยโตกรุงว่า

บทที่ 1 โครงสร้างและกลไกของระบบโตกรุงว่า	3
ระบบโตกรุงว่า	3
การแบ่งชั้นวรรณะ	7
ภาวะของชาวนา ชาวเมือง	10
นโยบายพิทักษ์รักษาระบบโตกรุงว่า	12
— การปกครองไฉ่เมี้ยว	12
— การควบคุมชาวนา	17
— การปิดประเทศ	19
บทที่ 2 การเสื่อมสลายของระบบโตกรุงว่า	24
พัฒนาการทางเกษตรและการแตกสลายของหมู่บ้าน	24
พัฒนาการทางอุตสาหกรรม	34
พัฒนาการทางการค้าและการเงิน	40
ความตกอับของชนชั้นชามูไร	49
การเปิดประเทศกับผลกระทบทางเศรษฐกิจ	58
อวสานของระบบโตกรุงว่ากับการปฏิวัติเมจิ	67

ตอนที่ 2 : สมัยเมจิ

บทที่ 3 การสร้างความเป็นบึกแผ่นของรัฐบาลเมจิ	79
การถวายดินแดนและผู้คนคืนจักรพรรดิ	80
การเลิกแคว้นตั้งจังหวัด	80
การจัดตั้งกระทรวงและการเล่นพรรคเล่นพวก	82
การเกณฑ์ทหาร	83
การปฏิรูปทางเศรษฐกิจ	85
บทที่ 4 การปลูกฝังเศรษฐกิจสมัยใหม่	97
ระบบเงินตรา การเงิน	97
การสื่อสาร คมนาคม	101
การส่งเสริมอุตสาหกรรม	105
การส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ	114
บทที่ 5 สงครามญี่ปุ่นกับจีน (การปฏิวัติอุตสาหกรรม ระลอกที่ 1)	122
การพัฒนาเศรษฐกิจหลังสงครามญี่ปุ่นกับจีน (การปฏิวัติอุตสาหกรรมระลอกที่ 1)	127
— อุตสาหกรรม	129
— การเงิน การคลัง	134
— การคมนาคมขนส่ง	135
— การค้าระหว่างประเทศ	137
— เกษตรกรรม	139
ความทุกข์ยากของกรรมกร	140

	หน้า
บทที่ 6 สงครามญี่ปุ่นกับรัสเซีย (การปฏิวัติอุตสาหกรรม ระลอกที่ 2)	145
การพัฒนาเศรษฐกิจหลังสงครามญี่ปุ่นกับรัสเซีย (การปฏิวัติอุตสาหกรรมระลอกที่ 2)	151
— อุตสาหกรรม	152
— การค้าและการลงทุนระหว่างประเทศ	154
— การคมนาคมขนส่ง	159
การก่อตัวของทุนนิยมผูกขาด	161
กฎหมายแรงงานและพรรคสังคมนิยมญี่ปุ่น	162
การขยายตัวของระบบเจ้าที่ดินแบบกฟาก	167
ตอนที่ 3 : สมัยจักรวรรดินิยม	
บทที่ 7 ญี่ปุ่นกับสงครามโลกครั้งที่ 1	173
ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศหลังสงครามญี่ปุ่นกับรัสเซีย ญี่ปุ่นกับสงครามโลกครั้งที่ 1	176
ความรู้รุ่งโรจน์ของเศรษฐกิจญี่ปุ่นระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1	184
บทที่ 8 ญี่ปุ่นหลังสงครามโลกครั้งที่ 1	196
ความโดดเดี่ยวทางการเมืองระหว่างประเทศ	196
ความเรื่อรังของวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ	204
ความเฟื่องฟูของการเคลื่อนไหวทางสังคม	216
— การเคลื่อนไหวของกรรมกรและชาวนา	219
— การเคลื่อนไหวของสังคมนิยม	223
— การเคลื่อนไหวของการปฏิรูปแบบชาตินิยม	224

	หน้า
บทที่ 9 การรุกรานทางทหารของจักรวรรดินิยมญี่ปุ่น	228
การรุกรานจีนของญี่ปุ่น	228
เศรษฐกิจญี่ปุ่นหลังอุบัติเหตุการณ์แมนจูเรีย	238
การเตรียมพร้อมของเศรษฐกิจยามสงคราม	259
บทที่ 10 ญี่ปุ่นกับสงครามโลกครั้งที่ 2	264
ตอนที่ 4 : การฟื้นตัวของญี่ปุ่นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2	
บทที่ 11 ญี่ปุ่นภายใต้การยึดครองของอเมริกา	281
การปฏิรูปทางเศรษฐกิจภายใต้การยึดครอง	281
การฟื้นฟูและการสร้างเสถียรภาพทางเศรษฐกิจหลังสงคราม	293
การเปลี่ยนทิศทางนโยบายยึดครองญี่ปุ่นของอเมริกา	301
บทที่ 12 สงครามเกาหลีกับการฟื้นฟูเศรษฐกิจญี่ปุ่น	307
ตอนที่ 5 : การขยายตัวอย่างรวดเร็วของเศรษฐกิจญี่ปุ่นจนถึงปัจจุบัน	
บทที่ 13 สมัยแห่งความรุ่งโรจน์สุดขีด	321
การเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วระลอกที่ 1 (1955-61)	321
ช่วงแห่งการสับเปลี่ยนรูปแบบ (1962-65)	336
การเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วระลอกที่ 2 (1966-70)	343
บทที่ 14 อวสานของการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว	351
บทที่ 15 ปัญหาและภารกิจของเศรษฐกิจญี่ปุ่น	
ในทศวรรษที่ 1980	368
บรรณานุกรม	381

สารบัญรูป

	หน้า
รูปที่ 1.1 การแบ่งพื้นที่การปกครองในระบบโตกุงว่า	5
รูปที่ 1.2 ฐานเศรษฐกิจของโชกุนโตกุงว่า	6
รูปที่ 1.3 องค์ประกอบของประชากร	7
รูปที่ 2.1 การเจริญเติบโตทางเกษตรสมัยโตกุงว่า	25
รูปที่ 2.2 การลูกฮือของชาวนาในสมัยโตกุงว่า	33
รูปที่ 2.3 พัฒนาการของอุตสาหกรรม	38
รูปที่ 2.4 โครงสร้างทางการค้าของเอโด โอซาก้า	47
รูปที่ 2.5 ผลผลิตและส่วยจากพื้นที่ของบากุฟู	52
รูปที่ 2.6 ขนาดและปริมาณทองคำในเหรียญทองขนาดเล็ก	53
รูปที่ 2.7 อัตราส่วนของสินค้าเข้า—ออกที่สำคัญ	61
รูปที่ 2.8 อัตราส่วนการค้าของแต่ละประเทศ ณ เมืองท่าโยโกฮาม่า	62
รูปที่ 2.9 ปริมาณการค้าต่างประเทศในตอนปลายสมัยโตกุงว่า	63
รูปที่ 2.10 การเคลื่อนไหวของดัชนีราคาสินค้าที่สำคัญ ในปลายสมัยโตกุงว่า	65
รูปที่ 3.1 จำนวนการลูกฮือและต่อต้านรัฐบาลเมจิ (ชาวนาและชามูโร)	81
รูปที่ 3.2 ภาพแสดงอัตราส่วนระหว่างภาษีที่ดิน ค่าเช่า และรายได้ของชาวนา	94
รูปที่ 4.1 อัตราส่วนการถือหุ้นธนาคารแบ่งตามชนชั้น (หน่วย %)	99

รูปที่ 4.2	กรรมกรของโรงงานเอกชน : แบ่งตามชนิดโรงงาน (ปี 1882)	114
รูปที่ 5.1	แหล่งทองคำของญี่ปุ่น (1868—93)	124
รูปที่ 5.2	จำนวนคนงานในโรงงานอุตสาหกรรมอาหารที่สำคัญของรัฐบาลและในโรงงานต่อเรือ ผลิตเครื่องจักรของเอกชน (ปี 1887—1890)	133
รูปที่ 6.1	ความคิดของรัฐแบบครอบครัว	166
รูปที่ 7.1	โครงสร้างความสัมพันธ์ของประเทศมหาอำนาจก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1	179
รูปที่ 7.2	การค้าต่างประเทศของญี่ปุ่นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1	185
รูปที่ 7.3	การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างการค้าต่างประเทศ	186
รูปที่ 7.4	ปริมาณการต่อเรือของญี่ปุ่นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1	189
รูปที่ 7.5	การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างการผลิต	193
รูปที่ 8.1	มิตซุยไชบัทซุ (สมัยก่อนสงคราม)	209
รูปที่ 11.1	โครงสร้างการควบคุมญี่ปุ่นของฝ่ายสัมพันธมิตร	282
รูปที่ 11.2	การเปลี่ยนแปลงหลังการปฏิรูปที่ดิน	290
รูปที่ 13.1	การเคลื่อนไหวของการบริโภคและการลงทุน	326
รูปที่ 13.2	เปรียบเทียบวิธีการจัดหาเงินของบริษัท	331
รูปที่ 13.3	ธุรกิจยักษ์ใหญ่ 6 กลุ่มของญี่ปุ่น	333
รูปที่ 14.1	การเปลี่ยนแปลงในการส่งออก (%)	363
รูปที่ 14.2	จำนวนการออกพันธบัตร และอัตราการพึงพันธบัตร	366

สารบัญตาราง

	หน้า	
ตารางที่ 2.1	จำนวนประชากรในสมัยโตงกว่า	29
ตารางที่ 4.1	ชาวต่างชาติที่รัฐบาลเม็กซิโกเข้ามา	108
ตารางที่ 4.2	โรงงานเอกชนในสมัยเม็กซิช่วงแรก (ปี 1884)	112
ตารางที่ 4.3	โรงงานสิ่งทอเอกชนในสมัยเม็กซิช่วงแรก (ปี 1884)	112
ตารางที่ 5.1	การขยายตัวของอุตสาหกรรมปั่นด้าย	131
ตารางที่ 5.2	อัตราส่วนของภาษีที่ดินในรายรับของรัฐบาล	136
ตารางที่ 5.3	ความยาวเส้นทางรถไฟ	137
ตารางที่ 5.4	การเจริญเติบโตของการค้าต่างประเทศ	138
ตารางที่ 6.1	ดัชนีของการผลิตที่สำคัญ	155
ตารางที่ 6.2	การนำเข้าผ้าฝ้ายของแมนจูแบ่งตามประเทศ	155
ตารางที่ 6.3	แหล่งซัพพลายใหม่ดิบของโลก	156
ตารางที่ 6.4	การขยายตัวของกิจการรถไฟ	160
ตารางที่ 8.1	อัตราส่วนเงินฝาก เงินกู้ของ 5 ธนาคารใหญ่	207
ตารางที่ 8.2	การห้ามส่งทองคำออก และการยกเลิก	210
ตารางที่ 8.3	การเคลื่อนไหวของดัชนีราคาขายส่ง	213
ตารางที่ 9.1	อัตราส่วนรายจ่ายทางทหารในงบประมาณของรัฐบาล	240
ตารางที่ 9.2	โครงสร้างการผลิตทางด้านอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น	243
ตารางที่ 9.3	ดัชนีการค้าต่างประเทศของประเทศที่สำคัญ ๆ	253

	หน้า
ตารางที่ 9.4 การลงทุนของต่างชาติในจีน	256
ตารางที่ 11.1 ประเด็นสำคัญของการปฏิรูปที่ดิน	288
ตารางที่ 12.1 ดัชนีพิเศษและการส่งออกในช่วงสงครามเกาหลี	309
ตารางที่ 13.1 อัตราการเจริญเติบโตที่แท้จริงของ GNP	322
ตารางที่ 15.1 อัตราส่วนใน GNP ของโลกสำหรับประเทศต่าง ๆ	378

ตอนที่ 1
สมัยโตกว่า

บทที่ 1

โครงสร้างและกลไกของระบบโตกูงาวา

ระบบโตกูงาวา

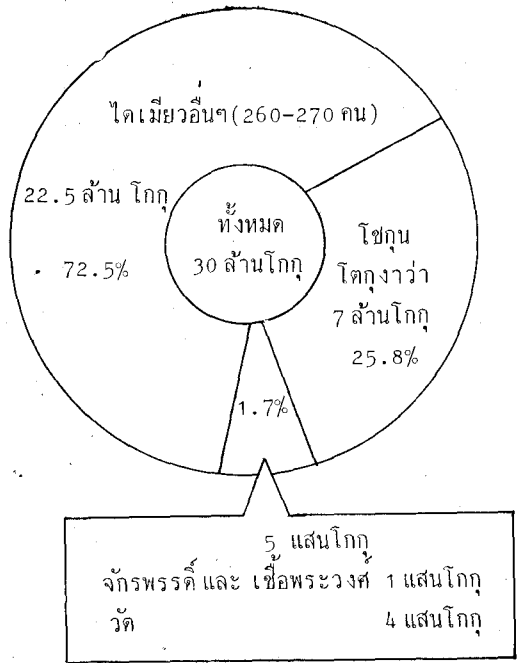
ระบบการปกครองของญี่ปุ่นในสมัยโตกูงาวา มีลักษณะเป็นการปกครองแบบศักดินารูปหนึ่ง เรียกว่า ระบบโตกูงาวาบากูยัง (Tokugawa Bakuhan) ซึ่งในที่นี้จะเรียกสั้น ๆ ว่าระบบโตกูงาวา ระบบนี้ดำรงอยู่ได้ประมาณ 260 ปี คือตั้งแต่ปี 1603 จนถึงปี 1867 หรือตั้งแต่โชกุนโตกูงาวา อิเอยาซุ สามารถกุมอำนาจสูงสุดทั่วญี่ปุ่นจนกระทั่งถึงการปฏิวัติเมจิซึ่งโค่นล้มอำนาจการปกครองของตระกูลโตกูงาวาลง

ในระบบโตกูงาวา ชั้นปกครองเป็นพวกซามูไร โดยมีองค์การสูงสุดคือรัฐบาลกลางที่เอโดะของตระกูลโตกูงาวา ซึ่งนิยมเรียกกันว่า บากูฟุ (Bakufu) และพื้นที่การเพาะปลูกซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่สุดของสังคมศักดินา ที่อยู่ภายใต้การปกครองของบากูฟุนั้นมีประมาณ 7 ล้านโกกุ* จากทั้งหมด 30 ล้านโกกุทั่วทั้งญี่ปุ่นหรือประมาณ 25% ทั้งนี้โดยที่โชกุนโตกูงาวาปกครองโดยตรงราว 4 ล้านโกกุ ที่เหลือ 3 ล้านโกกุได้ให้ลูกน้องของตนไปดูแลแทน ส่วนพื้นที่อีก 20 กว่าล้านโกกุได้แบ่งออกเป็นแคว้น (Han)

* 1 โกกุเท่ากับข้าวสารประมาณ 150 กิโลกรัม ถ้าคิดเสียว่าคนกินข้าววันละ 3 มื้อ ประมาณ 450 กรัม ฉะนั้น 1 โกกุก็เพียงพอสำหรับคนยังชีพใน 1 ปี นี่เป็นหลักเกณฑ์อย่างหยาบๆอันหนึ่งที่ใช้ประมาณจำนวนประชากรญี่ปุ่นในประวัติศาสตร์ ในสมัยโตกูงาวาการเกษตรโดยเฉพาะการปลูกข้าวเป็นพื้นฐานที่สำคัญที่สุดของสังคมชนาของพื้นที่จึงเรียกขานเปรียบเทียบกับปริมาณการผลิตข้าว

ของไดเมียว* (Daimyo, ผู้ครองแคว้น) ต่าง ๆ ราว 260-270 คน ซึ่งแต่ละแคว้นมักจะมีขนาดเล็ก ๆ ประมาณ 80% มีขนาดต่ำกว่า 1 แสนโกกุ สำหรับที่ดินซึ่งเป็นของจักรพรรดิ (Tenno) และวัดมีเพียงเล็กน้อยเท่านั้น (ดูรูปที่ 1.1) ฉะนั้นถ้าจะใช้ขนาดของพื้นที่เป็นเกณฑ์วัดกำลังทางเศรษฐกิจแล้ว โชนกุนโตกุงว่าก็อยู่ในฐานะเหนือกว่าไดเมียวอื่น ๆ อย่างท่วมท้น นอกจากนี้ โชนกุนโตกุงว่ายังกุมผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในด้านอื่น ๆ อีกมากมาย เช่น ผูกขาดการยึดครองเหมืองเงินเหมืองทอง ผูกขาดการผลิตเงินตราเพื่อช่วยค้ำจุนการรวมศูนย์อำนาจทางการเมืองของตน ทำการยึดครองเมืองต่าง ๆ ที่มีความสำคัญทางการเมือง ทางทหาร และทางเศรษฐกิจ เช่น โอซาก้า ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าข้าว เกียวโตซึ่งเป็นที่พักประทับของจักรพรรดิและแหล่งผลิตสินค้าสำหรับชนชั้นสูงและนางซากิ ซึ่งเป็นเมืองท่าสำคัญต่อการค้าต่างประเทศเป็นต้น นอกจากนี้เมืองเหล่านี้จะต้องเสียภาษีแล้ว พวกพ่อค้า ช่างฝีมือ รวมทั้งสมาคมของคนเหล่านี้ยังต้องเสียเงินค่าดำเนินกิจการและค่าอภิสิทธิ์ต่าง ๆ ให้กับโชนกุนโตกุงว่าอีกด้วย

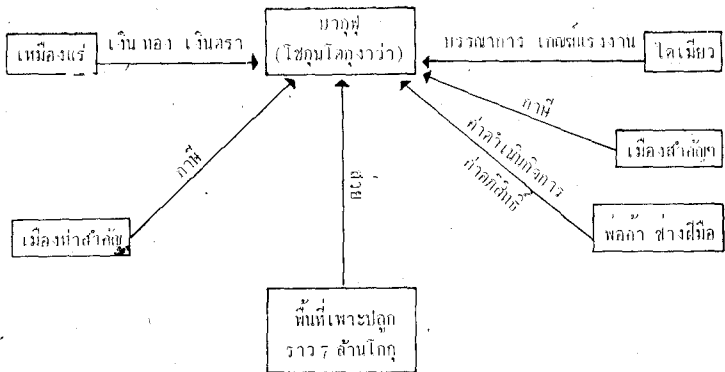
* ต้องมีศักดินาเกินกว่า 1 หมื่นโกกุขึ้นไปจึงเรียกว่า ไดเมียว

ที่มา : Yamamoto (7) p. 248.

รูปที่ 1.1 การแบ่งพื้นที่การปกครองในระบบโตกุงว่า

เมื่อเปรียบเทียบกับไคเมียวอื่น ๆ แล้ว จะเห็นได้ว่าฐานทางเศรษฐกิจของโซกุนโตกุงว่าวั้นแข็งแกร่งเพียงไร ส่วนทางด้านทหารก็สามารถกล่าวได้ในทำนองเดียวกัน ทั้งนี้ดูได้จากว่ากำลังพลที่อยู่ใต้การบังคับบัญชาของโซกุนโตกุงว่าวโดยตรงมีถึง 8 หมื่นคน โดยยังไม่ได้พิจารณาถึงกำลังทหารของไคเมียวจำนวนหนึ่งที่จะเข้าข้างตนในยามเกิดเหตุ แล้วลองคำนวณดูว่าตามกฎบัญญัติของบากุฟุ ไคเมียวมีหน้าที่ต้องสำรองกำลังพลไว้ช่วยในยามฉุกเฉินตามฐานะศักดินาดังนี้ 1 หมื่นโกกุ 235 คน 1 แสนโกกุ 2,155 คน 5 แสนโกกุ 10,000 คน นั่นคือถ้าใครคิดจะต่อกรกับโซกุนโตกุงว่าวก็ต้องรวบรวมกำลังพลจากไคเมียวขนาด 1 แสนโกกุ ประมาณ 40 แคว้นด้วยกัน จึงพอจะรับมือกับกำลังของบากุฟุได้ บั๊จจัยทางเศรษฐกิจ และทางทหารที่

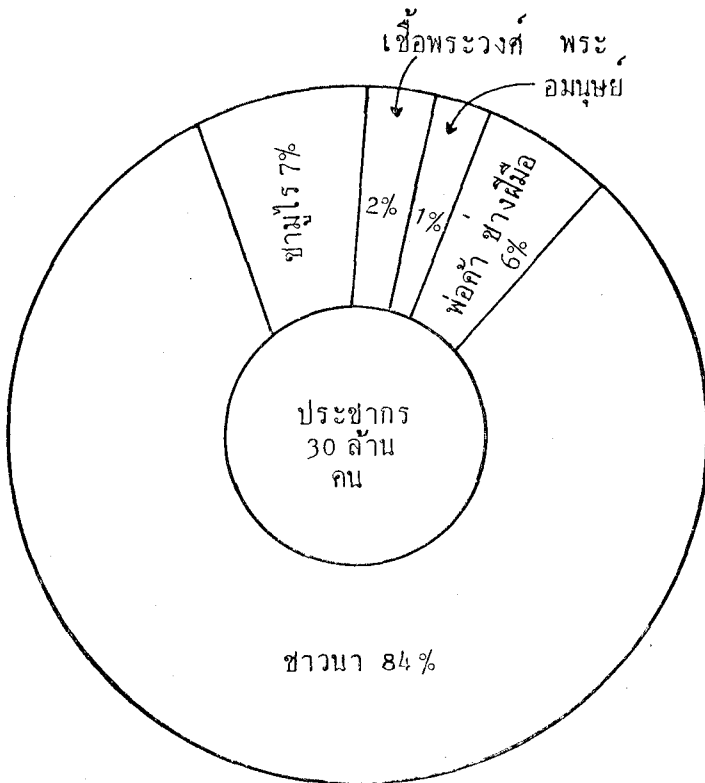
ที่มา : Yamamoto (7) p. 245.

รูปที่ 1.2 ฐานเศรษฐกิจของโซกุนโตกุงว่าว

กล่าวมานี้ได้เป็นเงื่อนไขเบื้องต้นที่ทำให้โซกุนโตกูงว่า สามารถรักษาอำนาจการปกครองของตนไว้ได้ยาวนานถึง 260 ปี

การแบ่งชั้นวรรณะ

เพื่อรักษาและเสริมสร้างความแข็งแกร่งมั่นคงของระบบโตกูงว่าเอาไว้ บากูฟุได้จัดวางระเบียบสังคมไว้อย่างเข้มงวด โดยจัดแบ่งประชาชนออกเป็น 4 ชั้นด้วยกันคือ ซามูไร ชาวนา ช่างฝีมือ และพ่อค้า (ดูรูปที่ 1.3)

ที่มา : Takenaka (12) p.52.

รูปที่ 1.3 องค์ประกอบของประชากร

ในแต่ละชนชั้นยังแบ่งขอยความสูงต่ำละเอียดลงไปอีก และผู้คนที่สังกัดอยู่ในชนชั้นใดก็ต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของชนชั้นนั้นอย่างเคร่งครัด ห้ามทำตัวออกนอกกลุ่มนอกรทาง พวกซามูไรจัดเป็นชนชั้นปกครองมีฐานะสูงส่ง มีสิทธิพกดาบและใช้นามสกุล นอกจากนี้ยังได้รับอภิสิทธิ์ให้เข้าพบนามัญชนได้หากว่าได้รับการกระทำอันเป็นที่เสื่อมเสียเกียรติยศ ตามนโยบายการปกครองของบากุฟู ซามูไรเหล่านี้จะถูกแยกตัวออกมาให้อยู่ในเมือง ไม่ให้อยู่ปะปนกับชาวบ้านในหมู่บ้าน ปกติซามูไรจะได้รับเบี้ยเลี้ยงเป็นข้าวสวารจากไตเมียวของตน ยกเว้นพวกซามูไรเถื่อน (Ronin) ซึ่งหมายถึงซามูไรที่ไร้เจ้านาย ไร้สังกัด ส่วนพวกเชื้อพระวงศ์และพระก็จัดอยู่ในฐานะที่เท่าเทียมกับชนชั้นซามูไร

ในหมู่สามัญชนด้วยกัน ชาวนา (รวมทั้งชาวประมง) ได้รับการจัดฐานะไว้สูงสุด ทั้งนี้เพราะบากุฟูเข้าใจดีว่าชนชั้นชาวนาเป็นกำลังหลักในการปลูกข้าวและส่งช่วยให้กับขุนนางศักดินา แต่ในขณะที่เดียวกันชาวนาก็ต้องตกอยู่ภายใต้กฎระเบียบต่างๆ อย่างเข้มงวดที่สุด ต้องอยู่ติดที่ดิน ไม่สามารถโยกย้ายได้อย่างเสรี ในการเพาะปลูกไม่มีสิทธิ์เลือกชนิดพืชผลตามใจชอบ เสรีภาพในการแต่งเนื้อแต่งตัวและการแต่งงานก็ถูกจำกัด ฉะนั้นแม้ว่าชนชั้นชาวนาจะไม่ใช้ทาสในแง่ที่ยังมีปัจจัยในการผลิตเป็นของตนเอง เช่น ที่ดิน และเครื่องมือเครื่องมือในการเพาะปลูกเป็นต้น แต่ชีวิตความเป็นอยู่เกือบทุกอย่างต้องตกอยู่ใต้กฎระเบียบของชนชั้นศักดินาอย่างเข้มงวดเสียจนแทบจะไม่ต่างไปจากทาส สำหรับชนชั้นช่างฝีมือก็เป็นที่ยอมรับในระดับหนึ่งในฐานะที่ผลิตข้าวของเครื่องใช้ที่เป็นประโยชน์ ส่วนชนชั้นพ่อค้าได้รับการวางฐานะไว้ต่ำสุดในหมู่สามัญชนเนื่องจากเหตุผลหลายประการด้วยกัน อย่างเช่นการมองว่าพ่อค้าไม่ได้มีส่วนร่วมในการผลิต เพียงแต่คอย

ซื้อขายสิ่งของที่ผู้อื่นทำขึ้น หรือเพราะว่า ทศนคติของพวกชาмуไรวังเกียจ พฤติกรรมของพวกพ่อค้าที่จ้องแต่จะหาผลกำไรเข้าตัว อย่างไรก็ตามเหตุผลที่สำคัญประการหนึ่งคือ เป็นนโยบายของบางกุกุที่ต้องการกวดการค่าเอาไว้ ไม่ให้ขยายตัวออกไป เพื่อจะได้ตรึงหมู่บ้านให้ขึ้นกับการเกษตรที่พึ่งตัวเองแบบ ธรรมชาติ แต่ทว่าการที่พวกชาмуไรรุกแยกจากชาวนาให้ไปอยู่ในเมืองนั้น เท่ากับเป็นการกระตุ้นพัฒนาการของเศรษฐกิจการค้า และเศรษฐกิจเงินตรา (money economy) ไปโดยปริยาย อย่างไรก็ตามต่อมาภายหลังเมื่อการค้า พัฒนาไป พ่อค้าสามารถกุมอำนาจเศรษฐกิจจนกระทั่งขึ้นมามีอิทธิพลเหนือ พวกชาмуไรร้อยเด่นชัด การแบ่งชั้นวรรณะในปลายสมัยโตกว่าว่าจึงได้เสื่อม สลายลง

นอกจากชนชั้นที่กล่าวมาทั้งหมดนี้แล้ว เพื่อเป็นการปลอมประโลม และผ่อนคลายความไม่พอใจของเหล่าสามัญชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกชาวนา ที่ทุกข์ยาก บางกุกุได้กำหนดให้มีชนชั้นที่ต่ำไปกว่าสามัญชนอีก นั่นคือพวก อมนุษย์ (ฮินิน = Hinin , เอตะ = Eta) ซึ่งเดิมที่อาจจะเป็นสามัญชน ธรรมดา แล้วตกอับลงมาเนื่องจากก่ออาชญากรรม ความยากจน หรือการ ไร้หลักแหล่งแน่นอน บางประเภทก็สามารถฟื้นคืนฐานะเป็นสามัญชนได้ บางประเภทก็ติดตัวไปตลอดกาล การประกอบอาชีพของอมนุษย์เหล่านี้ถูก จำกัดให้ทำได้เฉพาะงานที่นำรังเกียจเช่น การฆ่าสัตว์ การทำหนังสัตว์ งาน ในคุก เป็นต้น แหล่งที่อยู่อาศัยก็ถูกกำหนดไว้อย่างเข้มงวด และไม่อนุญาต ให้แต่งงานหรือสังสรรค์กับชนชั้นอื่นใดทั้งสิ้น *

* แม้ว่ารัฐบาลเมจิ ได้ประกาศปลดปล่อยและเลิกลี้ภัยการกีดกันพวกอมนุษย์นี้ ในปี 1871 อย่างไรก็ตามปัญหาที่ยังคงหลงเหลืออยู่บ้างในสังคมญี่ปุ่นปัจจุบัน และ ยังมีการเคลื่อนไหวเพื่อการปลดปล่อยอย่างสมบูรณ์

ภาวะของชาวนา ชาวเมือง

เศรษฐกิจของชนชั้นปกครองในสังคมศักดินาดำรงอยู่ได้ด้วยการพึ่งพาช่วยของชาวนาเป็นหลัก จึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่ชนชั้นปกครองจะพยายามขูดรีดเอาส่วยจากชาวนา ในขณะที่เดียวกันก็พยายามส่งเสริมการเกษตรกรรมของชาวนา ฉะนั้นแคว้นต่าง ๆ จะพยายามปรับปรุงการชลประทาน และบุกเบิกขยายพื้นที่การเพาะปลูกเพิ่มขึ้น บางครั้งบางครั้งก็ให้มีการออกสำรวจท้องที่เพื่อตรวจสภาพที่แท้จริงของชาวนาและผลเก็บเกี่ยว จะได้เก็บส่วยได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย นอกจากนี้ยังได้มีการทำบัญชีลงบันทึกเกี่ยวกับพื้นที่และชาวนาผู้รับผิดชอบในการเพาะปลูก และส่งส่วยจากพื้นที่นั้น ๆ ชาวนาที่ได้รับการลงบัญชีเช่นนี้ เรียกว่า ชาวนาเต็มขั้น (Honbyakusho) ซึ่งเป็นพื้นฐานรองรับการขูดรีดในระบบโตกุว่า และเป้าหมายสำคัญในนโยบายการเกษตรของชนชั้นปกครอง คือการรักษาชาวนาเหล่านี้เอาไว้พร้อมกับให้มีที่ทำกินพอสมควร

ส่วยที่ชนชั้นปกครองเรียกเก็บจากชาวนาอย่างเป็นขั้นเป็นอันเรียกว่าส่วยหลัก (Honnengu) ซึ่งโดยหลักการแล้วต้องส่งส่วยในรูปของข้าวสาร และโดยทั่วไปจะเก็บในอัตราหลวง 4 ชาวนา 6 หรือหลวงครึ่งหนึ่งชาวนาครึ่งหนึ่ง นั่นคือประมาณ 40-50% ในการกำหนดอัตราส่วยนี้บางครั้งก็ใช้วิธีสำรวจสภาพการเก็บเกี่ยวเป็นรายปี บางครั้งก็ใช้วิธีกำหนดตายตัวลงไปเลยโดยเฉลี่ยเอาจากผลผลิตของหลาย ๆ ปีที่ผ่านมา สำหรับชาวนาที่ปลูกพืชไร่ชนิดอื่นที่ต่างไปจากข้าว ก็ให้ประเมินเปรียบเทียบว่าถ้าปลูกข้าวจะได้ผลผลิตเท่าไร และเมื่อส่งส่วยก็อาจจะจ่ายเป็นข้าวหรือพืชผลบางชนิด แต่ที่จ่ายเป็นเงินก็มีไม่น้อย นอกจากส่วยหลักแล้ว ชาวนายังต้องเสียส่วยปลีกล่อยอีกหลายชนิด เช่นส่วยที่เรียกเก็บจากผลประโยชน์ที่ชาวนาเก็บหาได้จากท้องทุ่ง ป่าเขา แม่น้ำ ลำธาร เป็นต้น แม้ว่าในระบบโตกุว่า ภาวะ

หนักของชาวนาจะเป็นไปในลักษณะของการส่งส่วยในรูปของพืชผล หรือเงินทอง ส่วนการผูกขูดรีดในรูปเกณฑ์แรงงานแบบโบราณแทบจะสูญสิ้นไปแล้วแต่ก็ยังมียหลงเหลืออยู่บ้าง โดยเฉพาะชาวนาที่อยู่ริมเส้นทางสายสำคัญๆ ที่ขบวนไถเมียวเสด็จผ่าน ต้องจัดเตรียมคนเตรียมม้าไว้คอยบริการตามที่พักแรมต่างๆ และบางครั้งก็มีการเกณฑ์แรงงานชาวนาไปช่วยในการก่อสร้างต่างๆ

ที่กล่าวมานี้เป็นเพียงภาวะของชาวนาเต็มขั้นเท่านั้น สำหรับชาวนาไม่เต็มขั้นหรือชาวนาน้อย (Mizunomi byakusho) เช่น ชาวนาที่ไม่มีที่ดินของตนเองต้องเช่าคนอื่นเขาทำกินนั้น เมื่อหักส่วยหลักแล้วส่วนที่เหลือยังต้องจ่ายเป็นค่าเช่าที่ดินอีกประมาณครึ่งหนึ่ง ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนาเช่านาเช่าที่จึงแร้นแค้นมาก อันที่จริงแล้วความทุกข์ยากของชาวนาอาจจะจินตนาการได้จากคำพูดของโซกุนโตกุงว่าที่กล่าวว่า “ชาวนาก็เช่นเดียวกับเม็ดละหุ่งที่ยังบีบยิ่งรีดเท่าไร (ก็ยิ่งได้น้ำมัน)” หรือ “จงเก็บส่วยจากชาวนาในลักษณะที่อย่าให้ตายและอย่าให้เป็น” คำเปรียบเปรยเหล่านี้ย่อมสะท้อนทัศนคติของชนชั้นปกครองในระบบโตกุงว่าที่มีต่อชาวนาได้เป็นอย่างดี

ในขณะที่ชนชั้นปกครองในระบบโตกุงว่า พยายามเหนี่ยวรั้งชาวนาให้อยู่กับที่ และตรึงหมู่บ้านชนบทให้ติดอยู่กับการเกษตรแบบพึ่งตนเอง ไม่ต้องยุ่งเกี่ยวกับการค้า แต่เมืองต่างๆ กลับพัฒนาก้าวหน้าไปได้อย่างค่อนข้างเสรี โดยเฉพาะเมืองสำคัญๆ เช่น เอโดะ* โอซาก้า และเกียวโต ได้เจริญเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว ส่วนชาวเมือง (พ่อค้า ข่างฝีมือ) แม้ว่าจะต้องเสีย

* ในปัจจุบันคือ โตเกียว สมัยนั้นมีประชากรราว 1,300,000 - 1,400,000 คน ซึ่งนับได้ว่าเป็นเมืองที่ใหญ่ที่สุดของโลกในศตวรรษที่ 17-18

ภาษีให้กับไคเมียวในรูปแบบต่างๆ เช่น ภาษีประกอบการ ภาษีร้านค้า ภาษี
 คຸ້ມครองการสงวนอาชีพของกลุ่มหรือของสมาคม และถูกเรียกเก็บภาษีช่วย
 ราชการพิเศษเป็นครั้งคราว เป็นต้น แต่โดยสรุปแล้วยังเบามาก เมื่อเปรียบ
 เทียบกับภาระการส่งส่วยของชนชั้นชวานา

นโยบายพิทักษ์รักษาระบบโตกุงว่า

บากุฟูนอกจากจะมีกำลังทางทหาร และทางเศรษฐกิจที่แข็งแกร่งเป็น
 พื้นฐานสำคัญในการปกครองของตนแล้ว ยังได้สนับสนุนการปกครองระบบ
 โตกุงว่าด้วยมาตรการสำคัญๆ ดังต่อไปนี้

การปกครองไคเมียว

เมื่อโชกุนโตกุงว่าสามารถปราบปรามฝ่ายต่าง ๆ จนราบคาบและรวบ-
 รวมประเทศได้สำเร็จแล้ว ภาระที่สำคัญยิ่งอันหนึ่ง ก็คือการควบคุมแคว้น
 ต่าง ๆ ให้อยู่ในอำนาจของตนตลอดไป โดยหลักการแล้วไคเมียวต้องได้รับการ
 ยอมรับแต่งตั้งจากโชกุนโตกุงว่า ในจำนวนไคเมียวทั้งหมด 260-270 คน
 นั้นสามารถจัดแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ไคเมียวฝ่ายใน (Shimpan-daimyo
 กับ Fudai-daimyo) กับ ไคเมียวฝ่ายนอก (Tozama-daimyo) โดยที่ ไค-
 เมียวฝ่ายใน คือ ฝ่ายที่เป็นสมัครพรรคพวกหรือลูกน้องของโชกุนโตกุงว่า
 มาแต่เดิมก่อนที่โตกุงว่าจะได้เป็นใหญ่ ส่วนไคเมียวฝ่ายนอก คือ พวกไคเมียว
 ที่เพิ่งมายอมอ่อนน้อมหลังจากที่โชกุนโตกุงว่าได้ปราบปรามปรบิษฐ์คนสำคัญ
 สำเร็จ สำหรับพวกไคเมียวฝ่ายในจะได้รับการแต่งตั้งให้ไปปกครองแคว้นที่
 มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ ส่วนพวกไคเมียวฝ่ายนอกมักจะถูกกำหนดให้
 ไปปกครองแคว้นไกล ๆ เนื่องจากโชกุนโตกุงว่าไม่ค่อยไว้วางใจและเพื่อป้องกัน
 กันไม่ให้พวกนี้รวมหัวกันได้สะดวก จะพยายามไม่ให้ไคเมียวฝ่ายนอกได้ปก

ครองแคว้นใกล้เคียงติดกัน โดยการส่งไต่เมียวฝ้ายในเข้าไปแทรกระหว่าง กลางเสียเพื่อเป็นการถ่วงดุลอำนาจ และเป็นหูเป็นตาให้กับบากูฟูไปในตัว บางครั้งก็วางแผนให้ลูกหลานของตระกูลโตกุเงว่าวากับไต่เมียวฝ้ายนอกแคว้นงาน กัน เพื่อเปลี่ยนให้กลายเป็นฝ้ายบากูฟูอย่างวางใจได้ นอกจากนี้แล้วโชกุน โตกุเงว่าวยังมีตำรวจลับที่คอยตระเวนติดตามการเคลื่อนไหวของไต่เมียวต่าง ๆ อีกด้วย โดยหลักการแล้วไต่เมียวทั้งหลายไม่ต้องเสียภาษีให้กับบากูฟู และสามารถบริหารกิจการภายในแคว้นได้โดยเสรีปราศจากการแทรกแซงโดยตรงจากบากูฟู ซึ่งส่วนใหญ่แล้วรูปแบบโครงสร้างของการปกครองในแต่ละ แคว้น ก็เป็นการเลียนแบบของบากูฟูเพียงแต่มีขนาดเล็กกว่าเท่านั้น อย่างไรก็ตาม แม้ว่าโชกุนโตกุเงว่าวจะไม่แทรกแซงในกิจการภายในของแคว้น ต่าง ๆ โดยตรงแต่ได้พยายามดำเนินมาตรการทุกวิถีทาง ในอันที่จะบั่นทอน อำนาจทางเศรษฐกิจทางการเมือง และทางทหารของไต่เมียว เพื่อไม่ให้มี โอกาสแข็งข้อกับบากูฟูได้ อาทิเช่น เพื่อจัดขัณฑ์ทหารใช้ปราสาทเป็นป้อม ปราการ บากูฟูจึงกำหนดให้แต่ละแคว้นมีปราสาทได้เพียงหนึ่งแห่ง กล่าว กันว่าปราสาทราว 400 แห่งต้องถูกทำลายลงไปด้วยคำสั่งนี้ แม้แต่การตกแต่งซ่อมแซมปราสาทของไต่เมียวเพิ่มเติมก็ต้องขออนุมัติจากทางบากูฟูเสีย ก่อน มีการออกกฎระเบียบต่างๆ ให้พวกไต่เมียวและชามูโรปฏิบัติ เช่น การ แต่งตัว การใช้ชีวิตอย่างประหยัด การสำรองกำลังพลและอาวุธไว้ตามฐานะ ศักดินาของไต่เมียวการควบคุมการแต่งงานระหว่างไต่เมียวด้วยกันซึ่งต้องขอ อนุมัติจากทางบากูฟู การห้ามสร้างเรือขนาดใหญ่ที่มีระวางบรรทุกน้ำหนัก เกิน 550 โทกุ และที่มีความสำคัญมากที่สุด และละเว้นที่จะพูดถึงไม่ได้คือ ระบบสลับการเข้าเฝ้า (Sankin kotai) ซึ่งกำหนดว่าไต่เมียวมาประจำอยู่ที่

เอโดะปีเว้นปี และในปีที่กลับไปแคว้นของตนก็ต้องทิ้งลูกเมียไว้ที่เอโดะในฐานะตัวประกัน ในขณะที่ได้พยายามให้แคว้นเล็กล้มการตั้งด่านเก็บภาษีสินค้า แต่บางๆเองจะตั้งด่านตามจุดต่าง ๆ บนเส้นทางสายสำคัญที่เข้าออกจากเอโดะ ทั้งนี้ไม่ใช่เพื่อหวังเก็บภาษีแต่เพื่อป้องกันการหลบหนีของเด็กกับผู้หญิงที่เป็นตัวประกันเหล่านี้ และเพื่อสกัดกั้นการลอบขนอาวุธไปก่อการร้ายในเอโดะ ระบบสลักการเข้าเฝ้านี้เปรียบเสมือนหน้าที่ทางทหารของไต่เมียวในยามปกติ และทำให้ไต่เมียวจำนวนครึ่งหนึ่งของทั้งประเทศต้องสลักกันมาอยู่ใกล้ชิด กับโซกุนโตกว่า ที่เอโดะตลอดเวลา ซึ่งเป็นการแสดงถึงการรวบรวมศูนย์อำนาจทางทหารไว้ในกำมือโดยปริยาย ในขณะเดียวกันก็เป็นการย้ำถึงความสัมพันธ์ในฐานะผู้บังคับบัญชาของโซกุนที่มีเหนือไต่เมียวได้ดีที่สุด

ระบบสลักการเข้าเฝ้า ทำให้ฐานะของไต่เมียวต้องอ่อนเปลี้ยลงสมความประสงค์ของบางๆทุกประการ ทั้งนี้เพราะการใช้ชีวิตสองทาง ครึ่งหนึ่งอยู่ปกครองแคว้นของตน อีกครึ่งหนึ่งอยู่ที่เอโดะ ทำให้เสียค่าใช้จ่ายอย่างมากมาย เช่น ค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปกลับซึ่งไต่เมียวจะนำบริวารติดตามไปด้วยเป็นร้อย ๆ คน บางครั้งก็เป็นขบวนยาวเหยียดมีคนติดตามถึง 4-5 พันคนเพื่อให้สมกับฐานะศักดิ์คตินาของตน การใช้ชีวิตในเอโดะก็นับวันแต่จะพุ่มเฟือยขึ้นเรื่อย ๆ เพราะเป็นเมืองใหญ่ และยังต้องคบหาสมาคมกับคนในตระกูลโตกว่า และไต่เมียวอื่น ๆ ซึ่งย่อมมีการแข่งบารมีไม่ให้น้อยหน้ากันอย่างเสียไม่ได้ ผลจึงปรากฏว่า ค่าใช้จ่ายเกินกว่าครึ่งของไต่เมียวต้องเสียไปกับการเข้าเฝ้าที่เอโดะ นี่เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ฐานะการคลังของแคว้นต่าง ๆ ผิดเคือง ในอีกด้านหนึ่งระบบสลักการเข้าเฝ้า ทำให้เมืองเอโดะเจริญรุ่งเรืองขึ้นอย่างรวดเร็วมีประชากรเกินกว่าล้านคน โดยที่ประมาณครึ่งหนึ่งเป็นพวกซามูไร ทำให้เอโดะกลายเป็นเมืองของการบริโภคขนาดมโหฬาร ถนนหนทาง

รวมทั้งสถานีพักแรม และการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างเอโดะกับภูมิภาค พัฒนาไปอย่างรวดเร็วก่อให้เกิดระบบการหมุนเวียนของสินค้า และระบบ วัฒนธรรมที่ครอบคลุมทั่วทั้งประเทศโดยมีเอโดะเป็น ศูนย์กลาง แต่ในขณะที่ เศรษฐกิจการบริโภคนิยม และเศรษฐกิจการเงินขยายตัวออกไป เศรษฐกิจ ของพวกศักดินาก็ค่อย ๆ ถลาลึกลงไปกับการพึ่งพาพ่อค้า (ทุนการค้า) มากขึ้น และค่อย ๆ ถูกพัฒนาเข้าไปในกระแสเศรษฐกิจแบบการผลิตสินค้า (ผลิต เพื่อการขายไม่ใช่เพื่อการบริโภคเอง) มากเข้าทุกที อันเท่ากับเป็นการสั่นคลอนรากฐานของสังคมศักดินา ซึ่งเราจะได้พูดถึงอีกในตอนต่อไป

นอกจากนี้แล้ว บางครั้งบางคราวโชกุนโตกูงาว์ได้กำหนดให้ไต่เมียว รับประทานก่อสร้างหรือซ่อมแซมปราสาท บ้านเมือง สร้างเขื่อน สร้างทำนบ ขุดลอกระบบชลประทาน ฯลฯ ทั้งนี้ก็ด้วยจุดประสงค์อันเดียวกันคือ ไม่ต้อง การให้พวกไต่เมียวมีอำนาจทางเศรษฐกิจเหลือพอที่จะมาทำตัวเป็น พิชเป็น ภัยกับตนได้ กฎระเบียบและคำสั่งต่าง ๆ ของบากฟู ถ้าหากไต่เมียวบกพร่อง ไม่ปฏิบัติตามก็จะถูกลงโทษ ซึ่งอาจจะเป็นการถูกส่งย้ายให้ไปปกครองแคว้น อื่น ถูกลดศักดินาหรือเอาพื้นที่ส่วนหนึ่งมาเป็นของบากฟู หรือผนวกเข้ากับ แคว้นอื่น หรืออาจถึงขั้นถูกส่งปลดจากฐานะไต่เมียว ในกรณีนี้พวกลูกน้อง ก็จะตกอับไร้ที่พึ่ง คือกลายเป็นพวกที่เรียกกันว่าซามูไรเถื่อน (Ronin)

โดยทางการแล้ว จักรพรรดิผู้ขึ้นเป็นผู้แต่งตั้งโตกูงาว์ให้เป็นโชกุน ทั้ง ๆ ที่ในทางปฏิบัติจักรพรรดิเองไม่มีอำนาจจริง ๆ ในการปกครองประเทศ อย่างไรก็ตาม เท่าที่ผ่านมารที่ไต่เมียวรวบรวมฆ่าฟัน ชิงดีชิงเด่นกันและใน ที่สุดก็พยายามหาทางให้จักรพรรดิประกาศแต่งตั้งตนเป็นโชกุน ก็เพราะว่า ประชาชนยังนับถือจักรพรรดิว่าเป็นประมุขของประเทศญี่ปุ่น ทั้งนี้คงสืบ

เนื่องจากประวัติศาสตร์ที่ต่อเนื่องอย่างยาวนานของระบบจักรพรรดิญี่ปุ่น จะเน้นการปฏิบัติใดๆ โดยอ้างตำแหน่งโชกุนย่อมได้รับการยอมรับง่ายกว่า และโชกุนโตกูงาว่า ก็ไม่ได้ละเว้นที่จะใช้ประโยชน์จากความศักดิ์สิทธิ์ของ ตำแหน่งโชกุนนี้* แต่ในขณะเดียวกัน การที่จักรพรรดิยังอยู่ในจิตใจของ ประชาชนทั่วไป จักรพรรดิจึงยังคงไว้ซึ่งศักยภาพที่จะกลบกลายเป็นศูนย์กลาง ของอำนาจที่แท้จริงโดยตัวเอง หรือโดยกลุ่มบุคคลอื่น โชกุนโตกูงาว่าจึงไม่ ได้นั่งนอนใจในอันที่จะเบี่ยงเบนความสนใจของจักรพรรดิให้ห่างจากการเมือง เช่นพยายามกระตุ้นให้สนพระทัยในด้านวิชาการและการดนตรี และพยายาม ผลักดันให้มีการออกกฎระเบียบสำหรับจำกัดบทบาททางการเมืองของจักรพรรดิ และเชื้อพระวงศ์ กิจวัตรที่ทรงปฏิบัติจึงเป็นเรื่องที่ผิวเผิน และที่เป็นเรื่อง ของพิธีการเท่านั้น นอกจากนี้โชกุนยังได้ให้คนของตนไปปกครองดินแดน รอบๆ เกียวโตเพื่อเป็นการข่มไปในตัว พร้อมทั้งจัดตั้งหน่วยงานขึ้นที่เกียวโต เพื่อสอดส่องความเป็นไปภายในวังและพฤติกรรมของพวกเชื้อพระวงศ์ ส่วน ทางด้านไต่เบียดก็ถูกปรามไม่ให้เข้าพบจักรพรรดิ หรือแม้แต่ในระหว่างการเดินทางเข้าหรือออกจากเอโดตามระบบสลับการเข้าเฝ้าก็ห้ามมิให้หยุด หรือแวะ พักรแรมในเกียวโต ในด้านเศรษฐกิจ โชกุนโตกูงาว่าได้จัดแบ่งพื้นที่ให้กับ จักรพรรดิและเชื้อพระวงศ์รวมทั้งสิ้น ประมาณ 1 แสนโกกุเท่านั้น เชื้อ พระวงศ์ส่วนมากจึงอยู่ในสภาพยากจน

สำหรับวัด ทางบางุกุก็ได้จัดตั้งหน่วยงานและวางระเบียบไว้ควบคุม เช่นเดียวกัน

* ตั้งแต่โชกุนโตกูงาว่า อีเอซาซุ เป็นต้นมา ตำแหน่งนี้ถูกสืบทอดผูกขาดสำหรับ ตระกูลโตกูงาว่าเท่านั้น ซึ่งสืบทอดกันมา 15 โชกุนจนถึงการปฏิวัติเมจิ

การควบคุมชาวนา

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า ระบบโตกงว่่าเป็นสังคมศักดินาที่ดำรงอยู่ได้ด้วยการพึ่งพาผลผลิตของชาวนาเป็นหลัก และหมู่บ้านเป็นหน่วยของการปกครองที่เล็กที่สุดของบางกุกุและของแคว้นต่าง ๆ ลักษณะหมู่บ้านญี่ปุ่นในสมัยนั้นมีการปกครองตนเองค่อนข้างสูง มีกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งคอยดูแลกิจการภายในหมู่บ้าน และที่สำคัญที่สุดคือต้องรับผิดชอบเรื่องการส่งส่วยซึ่งทางแคว้นจะกำหนดลงมาว่า แต่ละหมู่บ้านต้องเสียเป็นจำนวนเท่าไร กรรมการหมู่บ้านจะจัดการแบ่งภาระนี้ให้ชาวนารับไปอีกทอดหนึ่ง โดยทั่วไปชาวนาในหมู่บ้านยังถูกจัดแยกเป็นกลุ่ม ๆ ละ 5 ครัวเรือน ที่เรียกกันว่า กลุ่ม 5 คน (Goningumi) ทั้งนี้เพื่อให้รับผิดชอบร่วมกันในเรื่องการส่งส่วย และคอยตรวจตราซึ่งกันและกันในเรื่องอาชญากรรม ซึ่งนับว่าเป็นมาตรการควบคุมชาวนาที่ได้ผลดียิ่ง

เศรษฐกิจหมู่บ้านญี่ปุ่นมีการพึ่งตนเอง และมีลักษณะปิดค่อนข้างสูง สภาพการผลิตก็มักจะต้องกระทำกันในระดับหมู่บ้านเช่นการใช้หรือจัดหาหน้าและปุ๋ยเพื่อการเพาะปลูก การจัดหาอาหารให้สัตว์เลี้ยงเป็นต้น หมู่บ้านจึงเป็นทั้งหน่วยเบื้องต้นของการบริหารสำหรับชนชั้นปกครอง และเป็นหน่วยเบื้องต้นที่จำเป็นต่อการผลิตของชาวนา ฉะนั้นในหมู่บ้านจึงต้องมีกฎหรือข้อตกลงระหว่างชาวนา เพื่อการใช้ชีวิตและการผลิตร่วมกัน เรื่องส่วนรวมย่อมสำคัญกว่าเรื่องส่วนตัว เพราะมิเช่นนั้นแล้วการเกษตรจะทำได้ และถ้าหากใครฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามธรรมเนียมประเพณี หรือกฎเกณฑ์ของหมู่บ้าน ก็จะถูกตราหน้าว่าเป็นพวกแหกคอก* (Murahachibu) ซึ่งจะถูกลงโทษด้วย

* เป็นแนวความคิดสำคัญที่นิยมใช้อธิบายว่า ทำไมคนญี่ปุ่นในปัจจุบันจึงรักพวกพ้อง และทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มได้อย่างดีเยี่ยม

กันลงโทษ โดยการตัดความสัมพันธ์ไม่ยอมยุ่งเกี่ยวกับในเรื่องต่าง ๆ เช่น การแต่งงาน งานศพ การทำบุญ การช่วยเหลือในยามไฟไหม้ และน้ำท่วม เป็นต้น

โดยการใช้ประโยชน์จากการที่ชาวนาต้องรับผิดชอบร่วมกันและตรวจตราซึ่งกันและกันในระดับหมู่บ้าน หรือระดับกลุ่ม 5 คน บากุฟก็ได้ออกกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ออกมาบังคับควบคุมชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนาทุกแห่งทุกมุม ชาวนาต้องไม่สวมเสื้อผ้าที่ดีกว่าผ้าฝ้าย ไม่ดื่มและดื่มเหล้า ไม่ขี่ม้า ไม่กินข้าวมากเกินไป ให้กินพืชพันธุ์ชนิดอื่นแทนจะได้มีข้าวเหลือส่งส่วย บางครั้งประกาศที่ออกมาก็ได้เป็นการห้าม แต่เป็นไปในรูปของส่งเสริม เช่น ให้ผลิตอย่างขยันขันแข็ง บริโภคอย่างประหยัด เมียที่ส่วยแต่ถ้าเอาแต่จับน้ำชาและชมนกชมไม้ละก็ให้ขับไล่ใส่ส่งออกไปเสีย และให้ระมัดระวังโรคภัยไข้เจ็บ เป็นต้น ทั้งหมดนี้ก็เพื่อจะรักษาชาวนาให้อยู่ในสภาพที่รองรับภาระการส่งส่วยได้ดีที่สุด นั่นคือต้องตรึงชาวนาไว้กับเศรษฐกิจแบบธรรมชาติ ที่ทุ่มเทให้การเกษตร จะได้ขุดรืดเอาส่วยมากที่สุดและเหลือไว้ให้ชาวนาเฉพาะที่จำเป็นต่อการยังชีพเท่านั้น

เนื่องจากชาวนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวนาเต็มขั้นเป็นฐานเศรษฐกิจที่สำคัญยิ่งของชนชั้นปกครอง จึงได้มีการพยายามควบคุม และรักษาชาวนาเหล่านี้ไว้ บากุฟได้ออกกฎหมายห้ามการโยกย้ายถิ่นที่อยู่ของชาวนา ในอีกด้านหนึ่งก็มีกฎหมายห้ามการขายที่นาตลอดกาล ถ้าหากมีการฝ่าฝืน ทั้งผู้ขาย ผู้ซื้อ รวมทั้งพยานจะถูกติดคุก และที่นาอันจะถูกยึด ทั้งนี้เพื่อการผูกชาวนาให้ติดกับที่ดิน และป้องกันไม่ให้ชาวนาตกต่ำจากการสูญเสียที่นา สิ่งที่เข้ามาช่วยเสริมอีกอันหนึ่งก็คือกฎหมายห้ามแบ่งที่นา กล่าวคือ ชาวนาทั่วไปที่มีที่

นาขนาดต่ำกว่า 1 ไซ* หรือผลผลิต 10 โทกุ จะไม่มีสิทธิ์ให้ลูกชายคนที่ 2 หรือคนที่ 3 แบ่งแยกที่นาไปตั้งครอบครัวต่างหาก ทั้งนี้เพราะชนชั้นปกครองกลัวว่าฐานะของชาวนาจจะตกต่ำจากการที่ที่นาของแต่ละครอบครัวมีขนาดเล็กลง ในขณะที่เดียวกันก็คงวิตกว่าผลผลิตจะตกต่ำลงด้วย ฉะนั้นในครอบครัวญี่ปุ่นลูกชายคนโตจึงมีสิทธิ์มีเสียงมากเป็นพิเศษในฐานะเป็นผู้สืบมรดกสำหรับการเพาะปลูกบุกเบิกที่กำหนดมาให้ซึ่งเป็นหลักมีเพียง 4-5 ชนิดโดยเฉพาะอย่างยิ่งมีข้าวเป็นหลัก และห้ามปลูกพืชผลบางชนิดที่สามารถแลกเปลี่ยนเป็นเงินได้ง่าย เช่น ยาสูบ และ ผ้าย เป็นต้น เนื่องจากต้องการห่วงเหนี่ยวให้ชาวนาดิตอยู่กับเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง ไม่ต้องยุ่งเกี่ยวกับเศรษฐกิจเงินตราหรือเศรษฐกิจแบบผลิตสินค้า อันจะนำความแตกสลายมาสู่ระบบศักดินา อย่างไรก็ดีตามเมื่อเศรษฐกิจพัฒนาไป ชาวนาต้องปลูกพืชผลที่แลกเปลี่ยนเงินได้ง่ายมากขึ้น คำสั่งห้ามของชนชั้นปกครองก็ไม่สามารถที่จะรับเอาไว้อยู่

การปิดประเทศ

นโยบายที่สำคัญอีกอันหนึ่งที่โชกุนโตกุงาวาใช้ดำรงรักษาระบบการปกครองของบากูฟูไว้อย่างยาวนานก็คือ การปิดประเทศจากโลกภายนอก อันที่จริงเดิมทีเดียวโชกุนโตกุงาวามีความสนใจในการติดต่อกับต่างประเทศ ดั้งเห็นได้จากการเชิญชาวต่างประเทศมาเป็นที่ปรึกษาในกิจการต่างประเทศ และการสนับสนุนการค้าต่างประเทศโดยการออกสารตราให้กับเรือสินค้าญี่ปุ่น เพื่อเป็นการรับรองว่าเป็นเรือสินค้าจริงไม่ใช่เรือสลัดญี่ปุ่น (wako) ที่อาละวาดแถบตะวันออกไกลในสมัยนั้น ประเทศที่มาทำการค้ากับญี่ปุ่นมีโปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ สเปน และจีน สำหรับสินค้าออกของญี่ปุ่นมี เงิน

* ประมาณ 1 เฮกเตอร์

ทองแดง กำมะถัน และดาบ เป็นต้น ส่วนสินค้าเข้ามี ไหมดิบ สิ่งทอ จากไหม น้ำตาล เครื่องหนัง ยา เครื่องเทศ และตะกั่ว เป็นต้น

ในเรื่องการค้ากับต่างประเทศนี้ มีกรณีที่น่าสนใจอันหนึ่งก็คือ การค้าไหมดิบ ซึ่งเป็นสินค้าที่ทำกำไรมากที่สุด ไหมดิบนี้มาจากจีน ตอนแรก ที่เดียวการค้านี้อยู่ในการผูกขาดของพ่อค้าโปรตุเกส เพราะมีเรือสินค้าขนาดใหญ่ เมื่อนำเข้ามาพ่อค้าญี่ปุ่นได้แย่งชิงกันซื้อ ทำให้ราคาถีบตัวสูงขึ้นและผลประโยชน์ตกกับพ่อค้าโปรตุเกส ซึ่งทางบางกุกุเห็นว่าถ้าเป็นเช่นนั้นญี่ปุ่นเสียเปรียบ เลยออกกฎหมายกำหนดให้พ่อค้าญี่ปุ่นกลุ่มหนึ่งเป็นผู้ต่อรอง และกำหนดราคารับซื้อเหมาจากพ่อค้าโปรตุเกส แล้วนำมาขายต่อให้กับพ่อค้ารายย่อยภายในประเทศอีกต่อหนึ่ง ตั้งแต่นั้นมาพ่อค้าโปรตุเกสก็ไม่สามารถได้หาผลกำไรงดงามเช่นเคยอีก และกลายเป็นเพียงผู้ขนส่งไหมดิบจากจีนไปยังญี่ปุ่นเท่านั้น หลังจากนั้นมาระบบการผูกขาดการซื้อเช่นนี้ก็ถูกนำไปใช้กับสินค้าเกือบทุกชนิด และผลประโยชน์ที่บางกุกุได้รับคือ ค่าอภิสิทธิ์จากพ่อค้าผูกขาดการนำเข้าเหล่านี้

แต่ในขณะที่การค้าระหว่างประเทศกำลังเจริญรุ่งเรืองขึ้น เมื่อระบบโตกว่าค่อย ๆ มีความเป็นบึกแผ่นมั่นคงสูงขึ้น ทางบางกุกุก็ได้ออกกฎระเบียบมาควบคุมการเดินทางโพ้นทะเลของคนญี่ปุ่นและจำกัดการค้าระหว่างประเทศเข้มงวดเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนถึงขั้นปิดประเทศอย่างสมบูรณ์ในปี 1639 ซึ่งมีเนื้อใจความสำคัญ คือ

- (1) ห้ามคนญี่ปุ่นออกโพ้นทะเล และคนญี่ปุ่นในต่างแดนก็ห้ามเดินทางกลับประเทศ
- (2) ห้ามการนับถือศาสนาคริสต์

(3) ควบคุมจำกัดการค้ากับเรือสินค้าต่างชาติ แต่ยกเว้นให้เป็นพิเศษเฉพาะเรือของจีนกับฮอลันดา ส่วนท่าเรือให้ใช้ได้เฉพาะที่เมืองนางาซากิเท่านั้น การที่บากูฟุตัดสินใจดำเนินนโยบายปิดประเทศนี้คงสืบเนื่องมาจากเหตุผลใหญ่ 2 ประการ

ประการแรก คือปัญหาเรื่องศาสนาคริสต์ เดิมทีโชกุนโตกูงาว์ทำใจกว้างปล่อยให้มีการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ได้อย่างเสรี ทั้งนี้โดยหวังผลทางการเมืองและเพิ่มพูนการค้าต่างประเทศ แต่ต่อมาความขัดแย้งระหว่างศาสนาคริสต์ กับระบบโตกูงาว์ได้ปรากฏเด่นชัดขึ้นเรื่อยๆ เช่น สวาทของศาสนาคริสต์โจมตีและไม่ยอมประนีประนอมกับศาสนาตั้งเดิมในญี่ปุ่น คำสอนของศาสนาคริสต์ที่ว่า ต่อหน้าพระเจ้าเป็นเจ้าทุกคนเท่าเทียมกันก็ไม่สอดคล้องกับการแบ่งชั้นวรรณะในระบบโตกูงาว์ และการตำหนิการฆ่าตัวตายก็ขัดแย้งกับประเพณีการทำฮาราคีรี (คว้านท้อง) ของซามูไร เป็นต้น และในขณะนั้นประเทศมหาอำนาจตะวันตกเช่นโปรตุเกส และ สเปน กำลังขยายอาณานิคมด้วยกำลังอาวุธ ปรากฏว่าพวกหมอบสาสนาจำนวนไม่น้อยได้ให้ความร่วมมือกับนโยบายล่าอาณานิคมเหล่านี้ นอกจากนั้นพวกนัถือศาสนาคริสต์มีแนวโน้มของการรวมตัวกันสูงด้วย สิ่งเหล่านี้ได้สร้างความไม่ไว้วางใจให้กับพวกโตเมียว ในที่สุดบากูฟุได้ประกาศห้ามการนัถือศาสนาคริสต์ในปี 1612 ปรากฏว่าพวกที่นัถือศาสนาคริสต์ ซึ่งคาดว่ามียู่ประมาณ 750,000 คนต้องเปลี่ยนศาสนาไปเป็นจำนวนมาก แต่ก็มีอยู่ส่วนหนึ่งที่ถึงแม้จะลงโทษอย่างไรก็ไม่ยอมเปลี่ยนใจ เหตุการณ์เช่นนี้ยิ่งสร้างความหวั่นใจให้กับชนชั้นปกครองของญี่ปุ่น และที่น่ากลัวไปกว่านั้นคือ ได้เกิดมีการจลาจลครั้งใหญ่ในปี 1637 ซึ่งปรากฏว่าชาวนาที่เข้าร่วมส่วนใหญ่เป็นพวกนัถือศาสนาคริสต์ หลังจากนั้นมาบากูฟุก็เข้มงวดกับการมาของเรือ

ต่างชาติ และบังคับให้คนญี่ปุ่นทุกคนต้องสังกัดชั้นกับวัดใดวัดหนึ่ง และต้องมีใบรับรองจากวัดยืนยันว่าไม่ใช่พวกนับถือศาสนาคริสต์ จึงจะเดินทางท่องเที่ยวและแต่งงานได้ นอกจากนี้บางครั้งบางคราวก็ให้มีการเหยียบย่ำรูปพระเยซูคริสต์ หรือรูปพระแม่มาเรีย เพื่อพิสูจน์ว่าไม่ได้นับถือศาสนาคริสต์ ฉะนั้นการปิดประเทศของบากูก็คือ มาตรการควบคุมความคิดอ่านของประชาชนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตามหลักการปกครองแบบศักดินา และการบังคับให้ทุกคนจดทะเบียนสังกัดวัด ก็เท่ากับเป็นการใช้วัดเป็นเครื่องมือควบคุมประชาชนอีกชั้นหนึ่ง

สาเหตุประการที่ 2 ของการปิดประเทศ คือ บากูต้องการควบคุมการค้าให้อยู่ในมือแต่ผู้เดียว ถ้าปล่อยให้มีการเปิดประเทศต่อไป การค้าและการติดต่อกับต่างประเทศย่อมขยายตัว และผลักดันให้การอุตสาหกรรมและการค้าภายในประเทศเจริญเติบโตเร็วขึ้น ยากที่บากูจะควบคุมได้ การพัฒนาเหล่านี้เท่ากับเป็นการสั่นคลอนรากฐานของระบบโตกูงาวะ ซึ่งเป็นสังคมศักดินาที่ตั้งอยู่บนการเกษตรแบบพึ่งตนเองเป็นหลัก อีกประการหนึ่งคือ บากูหวังเกรงว่าไคเมียวตามแคว้นชายฝั่งทะเลจะสร้างความเป็นปึกแผ่นจากการค้าขายกับต่างประเทศ ฉะนั้นบากูจึงเห็นว่า การปิดประเทศย่อมมีผลดีกับตนมากกว่าผลเสีย การที่บากูสามารถดำเนินการปิดประเทศได้ นอกจากจะเป็นการสะท้อนถึงความเข้มแข็งของอำนาจการปกครองแล้ว ยังแสดงให้เห็นว่าสังคมการเกษตรของญี่ปุ่นในขณะนั้นมีระดับการพึ่งตนเองค่อนข้างสูง ความจริงถ้าลองตรวจสอบดูชนิดของสินค้าเข้าสินค้าออก จะพบว่าส่วนใหญ่เป็นสินค้าค่อนข้างฟุ่มเฟือย ซึ่งไม่ค่อยมีส่วนเกี่ยวข้องกับการผลิตของประเทศในวงกว้าง ผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจจากการปิดประเทศ จึงไม่ใช่เป็นสิ่งที่น่าวิตก นอกจากนี้สำหรับสินค้าที่จำเป็นจริงๆ ก็ยังสามารถ

นำเข้าได้โดยผ่านจีนกับฮอลันดา ซึ่งไม่สนใจเรื่องการเผยแพร่ศาสนา ภาย
 หลังการปิดประเทศ ประตูดุติดต่อกับโลกภายนอกของญี่ปุ่นก็คือ เมืองท่านางา
 ซากิเท่านั้น และชนชั้นปกครองก็ติดตามความเป็นไปของโลกภายนอกจาก
 เอกสารและตำรับตำรา (ยกเว้นที่เกี่ยวกับศาสนาคริสต์) ที่นำเข้ามาโดยเรือ
 ฮอลันดา

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะเห็นว่า การปิดประเทศเป็นการควบคุม
 ความคิดอ่านของประชาชน โดยการจำกัดอิทธิพลของศาสนาคริสต์ออกไป
 ทางการเมืองการผูกขาดผลประโยชน์ที่ได้จากการควบคุมการค้ากับต่างประเทศ
 การปิดประเทศจึงมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมความแข็งแกร่งให้กับระบบ
 ศักดินาที่อาศัยการเกษตรแบบพึ่งตนเองของบากูฟู แต่ทว่าถ้ามองในอีกแง่
 หนึ่งระหว่างกลางศตวรรษที่ 17 จนถึงกลางศตวรรษที่ 19 ประเทศตะวันตก
 ได้เจริญรุดหน้าไปอย่างรวดเร็ว ซึ่งส่วนหนึ่งเนื่องมาจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม การปิดตัวจากโลกภายนอกในช่วงนี้ จึงย่อมมีผลในด้านลบอยู่ไม่น้อย
 ในแง่ที่ทำให้สังคมญี่ปุ่นล้าหลัง อย่างไรก็ตามในฐานะของบากูฟูการรักษา
 สันติภาพและเสถียรภาพในการปกครองของตนโดยการสกัดกั้นปัจจัยก่อควน
 ทางการเมืองและทางเศรษฐกิจจากภายนอก ย่อมมีความสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด

บทที่ 2

การเสื่อมสลายของระบบโตกลงว่า

พัฒนาการทางเกษตรและการแตกสลายของหมู่บ้าน

ภายใต้ระบบโตกลงว่า แม้ว่าการผลิตทางเกษตรจะถูกผูกมัดด้วยกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของศักดินา แต่ด้วยความอดทนของชาวนา ประกอบกับการส่งเสริมเกษตรกรรมของชนชั้นปกครองซึ่งต้องการช่วยมากขึ้น ทำให้การเกษตรเจริญเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว และปัจจัยสำคัญ

ประการแรก คือ การบุกเบิกพื้นที่เพาะปลูกใหม่ ซึ่งอาจจะเป็นไปในรูปของการส่งเสริมให้ชาวนาลงมือเอง ร่วมมือกันทั้งหมู่บ้าน หรือตัวแทนของโตเมียวมาดำเนินการ แต่ที่สำคัญคือการอนุมัติให้พ่อค้า ชาวเมืองบุกเบิกพื้นที่ได้ซึ่งย่อมทำได้ดีกว่าเพราะมีทุนรอนมากพอโดยเฉพาะอย่างยิ่งค่าใช้จ่ายก่อสร้างการชลประทาน ทั้งนี้โดยมีสิ่งจูงใจคือ ในช่วงปีต้น ๆ ของพื้นที่ใหม่ โตเมียวมจะยกเว้นการเก็บส่วย หรือเก็บในอัตราต่ำกว่าปกติ นโยบายส่งเสริมการบุกเบิกพื้นที่ใหม่นี้ ช่วยขยายพื้นที่การเพาะปลูกในสมัยโตกลงว่าออกไปอย่างรวดเร็ว (ดูรูปที่ 2.1) แต่ให้สังเกตว่า การกระทำเช่นนี้เป็นการขัดแย้งกับการพุ่มพักชาวนาเต็มขั้น ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญยิ่งของโตกลงว่า เพราะว่่านโยบายส่งเสริมการบุกเบิกพื้นที่ใหม่โดยชาวเมืองเท่ากับเป็นการกระตุ้นให้ชาวเมืองกลายเป็นเจ้าที่ดิน และชาวนากลายเป็นผู้เช่าที่ไปโดยปริยาย กล่าวคือ ชาวเมืองคงไม่มีปัญญามาทำการเพาะปลูกเอง จึงจ้างชาวนาหรือให้ชาวนาเช่าที่เพาะปลูกแล้วเก็บค่าเช่าที่ดิน การยอมรับการเป็นเจ้าที่ดินของชาวเมือง หรือชาวนารวยเช่นนี้ก็เท่ากับว่าชนชั้นปกครองได้สั่น

การขยายตัวของพื้นที่เพาะปลูก		การเพิ่มของผลผลิต	
1596 - 1614	1,630,000 ไร่	1592	18,459,900 โทกุกุ
1716 - 1735	2,970,000 ไร่	1688 - 1703	25,768,900 โทกุกุ
1874	3,050,000 ไร่	1832	30,402,500 โทกุกุ
		1871	31,620,000 โทกุกุ

ที่มา : Yamamoto (7) p.265.

รูปที่ 2.1 การเจริญเติบโตทางเกษตรสมัยโตกุกุว่า

คลอนฐานะของตนเอง โดยการล้มล้างหลักการเบื้องต้นของระบบศักดินาที่ว่า ชนชั้นปกครองเท่านั้นที่เป็นผู้ครอบครองที่ดิน

ปัจจัยที่ 2 ที่ส่งเสริมการขยายตัวทางเกษตร คือ ความก้าวหน้าในเทคนิคการเกษตรกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความก้าวหน้าในเทคนิคเกี่ยวกับการชลประทานซึ่งทำให้ขยายพื้นที่เพาะปลูกออกไปได้อีกมาก นอกจากนี้ก็มีการปรับปรุงเครื่องมือเครื่องมือในการเพาะปลูก วิธีการเพาะปลูก การคัดเลือกพันธุ์ และการใช้ปุ๋ยจากปุ๋ยพืชสดหรือปุ๋ยธรรมชาติมาเป็นปุ๋ยที่ได้จากกากน้ำมันพืช และจากเศษปลาบ่นซึ่งต้องใช้เงินซื้อหามา ไม่ใช่ได้เปล่า

อย่างเช่นปุ๋ยชนิดเดิม การพัฒนาของพลังการผลิตทางเกษตรจากความก้าวหน้าทางเทคนิคซึ่งรวมถึงการใช้ปุ๋ยที่ต้องใช้เงินซื้อ ก็ได้ผลักดันให้ขบวนการผลิตของชาวนามีลักษณะเป็นการผลิตเพื่อการค้าสูงขึ้นเรื่อย ๆ ในขณะที่พื้นที่เดิมของชาวนาเดิมซึ่งได้ลงทะเบียนเพื่อการส่งส่วยหลักเอาไว้วันนั้นจะถูกข่มขู่ไม่ให้ปลูกพืชไร่ชนิดอื่น ให้ปลูกข้าวเป็นหลัก แต่สำหรับพื้นที่บุกเบิกใหม่กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ก่อนข้างหละหลวม ชาวนาจึงเล็งมาปลูกพืชไร่ชนิดอื่นที่ค้าขายได้เพื่อเพิ่มพูนรายได้รูปเงิน ทางด้านใดเมียวเองก็ยอมรับและสนับสนุนการปลูกพืชพันธุ์บางชนิดให้เป็นผลผลิตประจำแคว้น เพื่อจะได้นำไปขายหากำไรมาเป็นรายได้ของแคว้น พืชไร่ที่นิยมปลูกเพื่อการค้ามีผักต่าง ๆ สำหรับชาวนาที่อยู่ใกล้ตัวเมือง ผัก ฝ้าย ปอ หม่อน ซึ่งใช้เป็นวัตถุดิบสำหรับเครื่องนุ่งห่ม พืชที่ใช้สกัดทำน้ำมัน ยาสูบ และ ชา เป็นต้น

ความเจริญก้าวหน้าทางการเกษตรนี้ น่าจะทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนาดีขึ้น แต่ในความเป็นจริงปรากฏว่า ตั้งแต่ช่วงกลางจนถึงช่วงปลายของสมัยโตกุงว่า นอกจากชาวนารายจำนวนหนึ่งแล้ว ชาวนาส่วนใหญ่มีความเป็นอยู่อย่างแร้นแค้นมาก ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นได้จากการลุกฮือก่อการจลาจลของชาวนาในช่วงดังกล่าวนี้ เดิมทีหมู่บ้านในระบบโตกุงว่ามีเศรษฐกิจเกษตรแบบพึ่งตัวเองโดยมีชาวนาเดิมเป็นหลัก แต่ต่อมาเมื่อพลังการผลิตทางเกษตรพัฒนาไป และเศรษฐกิจเงินตราแพร่หลายเข้าไปในหมู่บ้านมากขึ้นได้ทำให้รูปแบบการผลิตทางเกษตรกรรม และการถือครองที่ดินของชาวนา รวมทั้งโครงสร้างของหมู่บ้านเองต้องเปลี่ยนแปลงไป เมื่อความต้องการใช้เงินของชาวนาเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว อันเนื่องมาจากการซื้อข้าวของเครื่องใช้ประจำวัน การซื้อปุ๋ย หรือการส่งส่วยที่มีโอกาสเสียเป็น

เงินได้มากขึ้นในระยะหลังเป็นต้น ชาวนา ก็ได้พยายามขวนขวายหารายได้
รูปเงินเพิ่มขึ้นโดยการปลูกพืชไร่ที่ขายเปลี่ยนเป็นเงินได้ ทางานนอกทำซึ่ง
อาจจะเป็นกรรมกรในด้านพาณิชย์กรรมหรืออุตสาหกรรม ถึงกระนั้นแล้วก็
ตามชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนามีแต่จะย่ำแย่ลงทุกวัน

ส่วนต้นเหตุความทุกข์ยากของชาวนามีหลายประการด้วยกัน

สาเหตุประการแรก คือ ภาวะการส่งส่วยอันหนักหน่วงกล่าวคือ
เมื่อเศรษฐกิจเงินตราและการค้าในเมืองรุดหน้าไป พวกชนชั้นปกครองภายใน
ในเมืองมีการใช้จ่ายมากขึ้น ประกอบกับในสมัยใดก็ตามว่า บ้านเมืองแทบจะ
ไม่มีสงครามยิ่งกระตุ้นให้มีการใช้ชีวิตอย่างฟุ่มเฟือยขึ้น ในขณะที่รายได้
หลักของบารุฟูหรือของแคว้นคือส่วยหลักจากชาวนา ซึ่งมีปริมาณค่อนข้างคง
ตัว เมื่อรายรับไล่ไม่ทันรายจ่าย และเกิดปัญหาการคลังขึ้น ชนชั้นปกครอง
ก็หันมาขูดรีดจากชาวนาหนักมีขึ้น ผลงานของผู้ดูแลผลประโยชน์ของ
ไตเมียวในหมู่บ้านก็วัดเอาจากความมากน้อยของปริมาณส่วย บางหมู่บ้าน
เดิมที่เคยเสียส่วยเพียง 1 หมื่นโกกุ แต่พอผู้ดูแลเปลี่ยนไป 10 คน ปรากฏ
ว่าต้องเสียเพิ่มเป็น 1.4—1.5 หมื่นโกกุ ฉะนั้นชาวนาทัวไปซึ่งค่อนข้าง
ยากจนอยู่ก่อนแล้วก็ยิ่งทรุดหนักลงไปอีก บางครั้งชาวนาดึงกับละทิ้งที่ทำกิน
ละทิ้งหมู่บ้านเพราะทนแบกภาระส่วยต่อไปไม่ไหว และส่วนใหญ่ต้องกลายเป็น
พวกจรจัดไป เช่น ในปี 1785 มีชาวนาละทิ้งหมู่บ้านถึงราว 1,400,000
คน

สาเหตุประการที่ 2 คือ ภัยพิบัติทางธรรมชาติซึ่งเกิดขึ้นบ่อยครั้ง
และทำให้เกิดการขาดแคลนอาหารอดตายคราวละมาก ๆ ตลอดสมัยใดก็ตาม
งว่าทำให้เกิดภาวะการเก็บเกี่ยวที่ย่ำแย่ถึง 130 ครั้ง และในจำนวนนี้ 21
ครั้งรุนแรงถึงขั้นขาดแคลนอาหารขนานใหญ่โดยเฉพาะในช่วงหลังๆ การขาด

แคลนอาหารได้เกิดขึ้น ภัยพิบัติเหล่านี้มักจะสืบเนื่องมาจากความแปรปรวน
 ผิดปกติของภาวะอากาศ อากาศหนาวจัด และ การทำลายของแมลง อย่าง
 เช่นในปี 1732 แมลงลงทำลายพืชผลทางแถบฝั่งตะวันตกของญี่ปุ่น ทำให้
 คนอดอาหารตาย 12,000 คน ในปี 1782—87 อากาศหนาวเย็นผิดปกติ
 ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้คนอดอาหารตาย 130,000 คน และ
 ในปี 1833—39 อากาศแปรปรวนผิดปกติ และหนาวเย็นมาก การเก็บ
 เกี่ยวล่าช้าทั่วประเทศ ผู้คนขาดแคลนอาหารจนถึงขั้นต้องจับแมวจับหมาฆ่า
 กิน การที่ภัยพิบัตীগ่อความเสียหายรุนแรงได้ถึงระดับนี้ ก็เนื่องจากการเพาะ
 ปลูกของชาวนามีขนาดเล็ก เสียหายขึ้นมาเมื่อไหร่ก็หมดเนื้อหมดตัวทีเดียว
 และภายใต้โครงสร้างเศรษฐกิจแบบศักดินาซึ่งอาณาเขตแต่ละแห่งเป็นเอกเทศ
 ต่อกัน มาตรการบรรเทาทุกข์ของผู้ประสบภัยจึงทำได้ไม่สะดวก

สภาพทุกข์ยากของหมู่บ้านสามารถดูได้จากจำนวนประชากรในหมู่บ้าน
 ชนบทซึ่งทรงตัวหรือไม่ก็ลดลง (ดูตารางที่ 2.1) ตั้งแต่ช่วงกลางของสมัย
 โดกุว่าเป็นต้นมา จำนวนประชากรสามัญชนของญี่ปุ่น (ไม่รวมชนชั้น
 ซามูไร) จะขึ้น ๆ ลง ๆ อยู่ในระดับ 26—27 ล้านคน ถ้าคำนวณว่า 80%
 ของประชากรญี่ปุ่นเป็นชาวนา ฉะนั้นเมื่อชาวนาถูกภัยพิบัติกระทบน้ำต้องอด
 อาหารตายคราวละมาก ๆ ก็ย่อมเป็นไปได้ที่จำนวนประชากรจะไม่เพิ่มขึ้น
 นอกจากการล้มตายด้วยโรคภัยไข้เจ็บและการขาดแคลนอาหารแล้ว ในสมัย
 นั้นในหมู่ชาวนาทัวไปยังมีการทำแท้งและฆ่าเด็กแรกเกิด โดยเฉพาะคนที่ม
 ลูกเกิน 2 หรือ 3 คน เพื่อเป็นการลดปากท้องลง และในแง่หนึ่งก็เป็นการ
 ประท้วงการขูดรีดอย่างหนักมือของชนชั้นปกครอง จนกระทั่งพวกใดเมียว
 ต้องหาทางแก้ไขสถานการณ์ด้วยมาตรการต่าง ๆ เช่น อบรมความคิดเสีย

ปี	ประชากร (พันคน)	ดัชนี
1721	26065	100.0
1726	26549	101.8
1732	26921	103.3
1744	26153	100.3
1750	25917	99.4
1756	26070	100.1
1762	25921	99.4
1768	26252	100.7
1774	25990	99.7
1780	26010	99.8
1786	25086	96.2
1792	24891	95.5
1798	25471	97.7
1804	25621	98.3
1822	26602	102.1
1828	27201	104.4
1834	27063	103.8
1846	26907	103.2

ไม่รวมถึงชนชั้นชามุโรกับพวกบ่าวไพร่ของชนชั้นนี้ ซึ่งมี
ประมาณ 4-5 ล้านคน

ที่มา : Kasahara (4) p.279.

ตารางที่ 2.1 จำนวนประชากรในสมัยโตกูงาว่า

ใหม่ ให้เงินช่วยเหลือในการเลี้ยงเด็กบ้าง และการประกาศลงโทษ เป็นต้น แต่ทั้งขู่ทั้งปลอบแล้วก็ยังไม่สามารถยับยั้งประเพณีอันน่าสลดนี้ได้อย่างจริงจัง

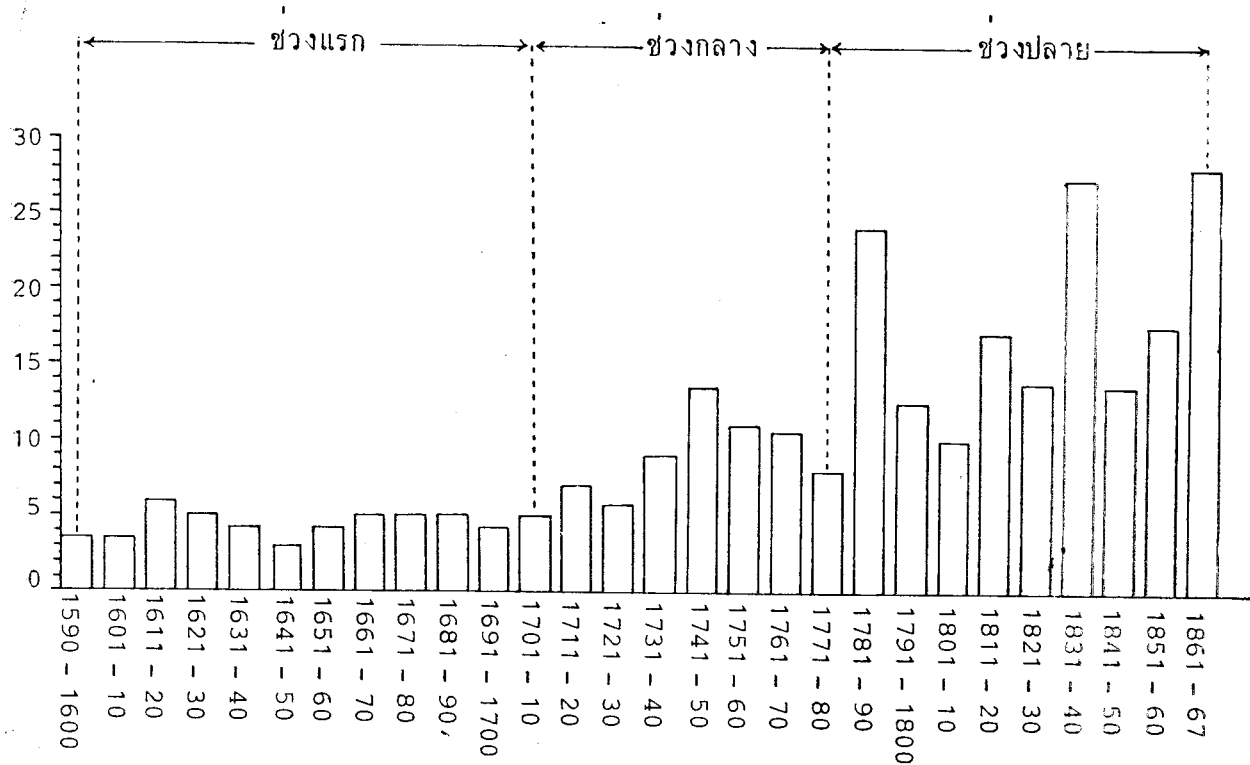
สาเหตุประการที่ 3 คือ การขยายตัวของเงินทุนให้กู้โดยคิดดอกเบี้ยแพง เมื่อชาวนาที่ยากจนเอาที่ดินไปจำนองเพื่อกู้เงินจากชาวนาหรือชาวเมืองที่ร่ำรวย แล้วไม่สามารถไปไถ่ถอนคืน ที่ดินก็หลุดลอย ความจริงบากุฟูและแคว้นต่างๆ ได้พยายามหาทางปกป้องการสูญเสียที่ดินของชาวนาซึ่งเป็นฐานเศรษฐกิจอันสำคัญของตน โดยการออกกฎหมายห้ามขายที่ดินตลอดกาล หรือกฎหมายยังยั้งการหลุดจำนองของที่ดิน แต่ต่อมาความเข้มงวดของกฎหมายเหล่านี้ได้รับการแก้ไขผ่อนปรนจนกระทั่ง การหลุดจำนองที่ดินของชาวนาเป็นไปอย่างดาษดื่น และตกไปอยู่ในกำมือของผู้ให้กู้เงินมากขึ้น เจ้าที่ดินเหล่านี้ในตอนแรก ๆ ได้ดำเนินการเพาะปลูกเองโดยการอาศัยแรงงานรับจ้าง แต่เมื่อเมืองและการค้าเจริญรุ่งเรืองขึ้น ค่าจ้างแรงงาน ปุ๋ย และเครื่องใช้เครื่องมือในการเกษตรแพงขึ้น เจ้าที่ดินจึงเลิกทำการเพาะปลูกเองหันไปให้เช่าที่และเรียกเก็บค่าเช่าสูง ๆ คือ กลายเป็นเจ้าที่ดินแบบกาฝากมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเข้าสู่ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา และลักษณะเช่นนี้ปรากฏมากในท้องถิ่นที่มีการส่งเสริมให้ชาวเมืองบุกเบิกพื้นที่ใหม่ ฉะนั้นเมื่อเศรษฐกิจเงินตราและการค้าแพร่กระจายเข้าไปในชนบททำให้ช่องว่างระหว่างชาวนารวยกับชาวนาจนขยายตัวกว้างขึ้นและในหมู่บ้านการแบ่งชนชั้นเป็นชาวนารวยกับ เจ้าที่ดิน และชาวนาจนกับชาวนาเช่าที่ได้ปรากฏชัดขึ้นเรื่อย ๆ สำหรับชาวนาจนที่สิ้นหวังและทนต่อความทุกข์ยากต่อไปไม่ไหวก็ละทิ้งที่ทำกินละทิ้งหมู่บ้านอพยพไปยังถิ่นอื่น โดยที่ข้อห้ามโยกย้ายที่อยู่อันเข้มงวดของชนชั้นปกครองก็รังเอาไว้ไม่อยู่ และจำนวนไม่น้อยที่

หลังไหลเข้าไปหางานทำในเมืองใหญ่ เป็นคนใช้ของพวกชาวมัวร์ พ่อค้า และช่าง บ้างก็รับจ้างรายวัน อย่างไรก็ตามในเมืองในสมัยนั้น ยังไม่ค่อยมีโรงงานหัตถกรรม (manufacture) ขนาดใหญ่มากนัก เมืองจึงดูครบแรงงานชนบท เหล่านี้ได้อย่างจำกัด นอกจากนี้ส่วนหนึ่งก็กลายเป็นกรรมกรในการคมนาคมทั้งทางบก ทางน้ำ และกรรมกรเหมืองแร่ และที่ไม่มีงานซึ่งมีจำนวนไม่น้อยที่เดียวได้กลายเป็นพวกจรจัด พวกขอทาน พวกโจร หรือพวกสลัดไปชนชั้นปกครองในสมัยนั้นก็ได้พยายามยับยั้งแนวโน้มเหล่านี้ โดยการออกคำสั่งห้าม หรือโดยการเกลี้ยกล่อมชาวนาอย่างได้พอพ บางครั้งก็ถึงกับใช้มาตรการส่งชาวนากลับสู่ชนบท อย่างไรก็ตาม นโยบายต่างๆ ไม่สามารถช่วยแก้ไขปัญหานี้ได้อย่างจริงจัง

สิ่งที่สะท้อนถึงความทุกข์ยากของชาวนา ในระบบโตกูว่าว่าได้เป็นอย่างดี คือ การลุกฮือของชาวนา ซึ่งสาเหตุมีทั้งที่สืบเนื่องจากปัจจัยทางการเมือง เช่น การตอบโต้การขูดรีดอย่างหนักของชนชั้นปกครอง หรือสืบเนื่องมาจากปัจจัยทางเศรษฐกิจเช่นการขาดแคลนอาหารและราคาสินค้าดิบตัวสูงขึ้น เป็นต้น แต่โดยสรุปแล้วเป็นการลุกขึ้น เพื่อจะขับไล่สิ่งชั่วร้ายที่คุกคามชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนาตลอดสมัยโตกูว่าว่า ปรากฏว่า มีการลุกฮือของชาวนารวมทั้งสิ้น 2,967 ครั้ง (ดูรูปที่ 2.2) โดยแบ่งออกเป็น 535 ครั้งในช่วงแรก 120 ปี 686 ครั้งในช่วงกลาง 70 ปี และ 1,611 ครั้งในช่วงปลาย 90 ปี (รวม 2,832 ครั้ง ที่ไม่ทราบเวลาแน่ชัดอีก 135 ครั้ง) จะเห็นว่าตั้งแต่ช่วงกลางเป็นต้นมาการลุกฮือได้เกิดบ่อยครั้งขึ้น อันเป็นผลจากการแตกสลายของหมู่บ้านซึ่งดำเนินไปอย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น นอกจากนี้ลักษณะของการลุกฮือของชาวนายังเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา กล่าวคือ ในช่วงแรกซึ่งเป็นช่วงที่ระบบโตกูว่ามีเสถียรภาพการลุกฮือมักเกิดขึ้นในดินแดนที่ล่าหลังและ

ห่างไกล ซึ่งความสัมพันธ์แบบดั้งเดิมระหว่างเจ้าที่ดินกับไพร่ยังหลงเหลือ
 อยู่มาก เมื่อถูกรัฐบาลของโชกุนหรือไต่เมียวเข้ามาแย่งชิงผลประโยชน์แต่
 เดิมของตน เจ้าที่ดินจึงชักนำไพร่ให้ลุกฮือซึ่งมักมีขนาดเล็ก พอเข้าช่วง
 กลางซึ่งเป็นช่วงที่ระบบโตกูงว่าสั่นคลอนการแตกสลายของหมู่บ้านที่ความ
 รุนแรง การลุกฮือของชาวนาเป็นการเรียกร้องให้ไต่เมียวผ่อนเบาการเก็บ
 ส่วย และคัดค้านการผูกขาดการค้าบางชนิดของชนชั้นปกครอง การลุกฮือ
 มีขนาดใหญ่โตขึ้นและมีการร่วมมือข้ามแคว้น และพอเข้าช่วงปลายปีซึ่งเป็น
 ระยะเวลาพักพิงของระบบโตกูงว่า ความขัดแย้งในสังคมที่ความมอดุเดือด ชาว
 นาถูกกระหน่ำซ้ำเติมจากภาวะเก็บเกี่ยวย่ำแย่ขาดแคลนอาหาร และราคาสิน
 ค้าถีบตัวสูงขึ้น การลุกฮือจึงระเบิดขึ้นเพื่อคัดค้านการเก็บส่วย เรียกทวงพื้นที่
 ที่ทำกินคืน บางครั้งพ่อค้าท้องถิ่นก็เข้าร่วมด้วย เพื่อประท้วงการผูกขาดการ
 ค้าของชนชั้นปกครอง กับพวกพ่อค้าอิทธิฤทธิ์ในเมือง ในช่วงหลังนี้โดยเฉพาะ
 อย่างยิ่งเมื่อมีการเปิดประเทศซึ่งนำความปั่นป่วนมาสู่ระบบเศรษฐกิจภายใน
 การลุกฮือของชาวนาระเบิดขึ้นอย่างรุนแรง บางครั้งลุกลามเข้าไปทุบพังทลาย
 บ้านเมืองตามอำเภอใจ และทำให้กลไกการปกครองของบากุฟูเป็นอัมพาตไป
 อย่างสิ้นเชิง การลุกฮือของชาวนาในช่วงหลังแผ่ไปด้วยความไม่พอใจใน
 สภาพสังคมที่เป็นอยู่ต้องการโลกที่ดีกว่านี้ และต่อต้านการปกครองแบบ
 ศักดินาทั้งระบบ จึงแตกต่างไปจากการลุกฮือในช่วงก่อน ๆ ซึ่งมีลักษณะของ
 การเรียกร้องเพื่อปกป้องผลประโยชน์เฉพาะท้องถิ่นของตน

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการลุกฮือของชาวนาจะประสบความสำเร็จบ้าง
 ชั่วครั้งชั่วคราว แต่ในที่สุดแล้วก็ไม่เจริญเติบโตแข็งแรงจนสามารถต่อกรกับ
 อำนาจของศักดินาได้อย่างซึ่ง ๆ หน้า เป็นความจริงว่าการลุกฮือของชาวนา

ที่มา : Kasahara (4) p.280.

รูปที่ 2.2 การลูกหยีของชาวนาในสมัยโตกุงว่า

ได้ทำให้รากฐานระบบโตกว่าสี่คลอน แต่เนื่องจากขาดหลักการชี้นำไปสู่เป้าหมายที่เด่นชัดมีลักษณะชั่วคราวชั่วคราวและกระจัดกระจาย จึงไม่สามารถผนึกกำลังเป็นปีกแผ่นพอที่จะล้มการปกครองแบบศักดินาได้ ในที่สุดการเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อการปฏิรูปและโค่นล้มบาทบุจึงต้องดำเนินลู่วงไปโดยฝีมือของพวกเขาไปด้วยกัน

พัฒนาการทางอุตสาหกรรม

ภายใต้สังคมศักดินา อุตสาหกรรมส่วนใหญ่ยังไม่แยกตัวเป็นเอกเทศจากเกษตรกรรม และเทคโนโลยีก็ยังอยู่ในขั้นการผลิตแบบหัตถกรรมในครอบครัว ในระบบโตกว่าก็เช่นเดียวกันโดยเฉพาะในช่วงแรก ๆ หัตถกรรมยังผูกตัวติดกับเกษตรกรรมอย่างกว้างขวาง ชาวนาในสมัยนั้นได้ทำสิ่งของต่าง ๆ ไว้กินไว้ใช้เอง เช่น ซิว มิโสะ (ถั่วเหลืองหมักสำหรับทำซุปล) เหล้าสาเก ยาสูบ เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น รวมทั้งปุ๋ยธรรมชาติ และเครื่องมือเครื่องใช้ทางเกษตร ส่วนใหญ่ก็จัดทำขึ้นมาเองเป็นงานรองควบคู่ไปกับการทำเกษตรกรรม แน่่อนว่าเมื่อเวลาผ่านไป หัตถกรรมก็ค่อยๆ แยกตัวและพัฒนาไปเป็นกิจกรรมการผลิตต่างหากโดยเอกเทศ ฉะนั้นแม้ในช่วงแรกของระบบโตกว่าได้มีการผลิตแบบหัตถกรรมอยู่บ้าง แต่โดยทั่วไปแล้วหัตถกรรมกับเกษตรกรรมยังผนวกติดกันอยู่

อย่างไรก็ตาม หัตถกรรมบางชนิดซึ่งไม่สะดวกต่อการที่ชาวนาจะทำเป็นงานรองควบคู่ไปกับการเกษตร ซึ่งอาจจะสืบเนื่องจากข้อจำกัดทางเทคนิคโดยธรรมชาติ หัตถกรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่จะทำอยู่ในเมืองโดยพวกช่างฝีมือ และภายใต้ระบบศักดินาพวกช่างฝีมือจะรวมตัวกันเป็น สมาคม หรือ สหพันธ์ (Guild) ในสมัยโตกว่าตามเมืองใหญ่ ๆ เช่น เอโด โอซาก้า เกียวโต ก็มีสหพันธ์ช่างฝีมืออยู่หลายชนิดด้วยกัน เช่น สหพันธ์ช่างไม้ ช่างเหล็ก ช่าง

ทาสี ช่างทำกำแพง ช่างทำหลังคา ช่างทำประตูหน้าต่าง ช่างหล่อ ช่างเจียรไน ช่างหล่อ ช่างทอ ฯลฯ สมาชิกของสหพันธ์ช่างจะมีร้านค้าและที่ทำงานของตนเอง และมีการจำกัดจำนวนสมาชิกโดยจัดเป็นระบบหุ้น ซึ่งผู้ที่เข้ามาใหม่จะต้องได้รับการแบ่งหุ้นนี้ และต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบของสหพันธ์ อาทิเช่น การกำหนดราคา ปริมาณการผลิต ขอบเขตการขาย และการรับลูกมือ เป็นต้น สหพันธ์ช่างจะจ่ายค่าดำเนินการให้กับใดเมียวซึ่งจะช่วยคุ้มครองอภิสิทธิ์ของพวกเขาเป็นการตอบแทน และมองจากแง่ของใดเมียว การยอมรับและมอบอภิสิทธิ์ให้กับสหพันธ์ช่างเท่ากับเป็นการควบคุมและจำกัดไม่ให้อุตสาหกรรมพัฒนาขยายตัวกว้างเกินไป

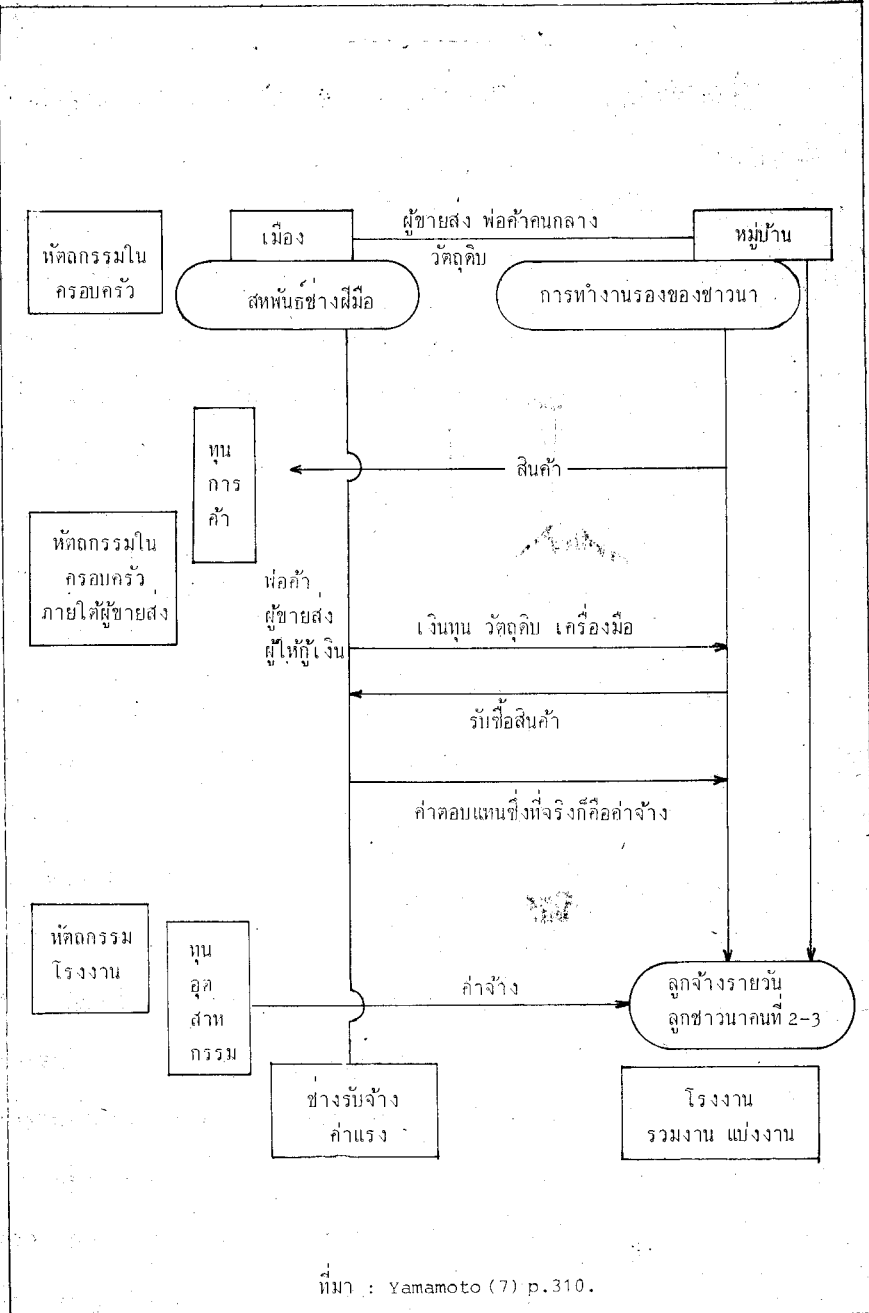
สำหรับระบบลูกมือ ได้จำกัดจำนวนลูกมือของช่างแต่ละคนโดยปกติแต่ละรุ่นมีได้ไม่เกิน 1—2 คน ลูกมือเหล่านี้จะกินอยู่กับช่างและคอยรับใช้งานสารพัดชนิด หลังจากฝึกงานอยู่กับช่างเป็นเวลา 7—10 ปี จึงได้รับอนุญาตให้แยกตัวไปเป็นช่างได้อย่างเต็มตัว และเป็นสมาชิกของสหพันธ์ด้วย แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าลูกมือจะแยกตัวไปเป็นช่างเต็มตัวได้ทุกคน บางคนก็เป็นได้แค่ช่างลูกจ้างซึ่งคอยรับจ้างทำงานให้กับช่างฝีมืออีกต่อหนึ่ง พวกนี้จึงกลายเป็นชนอีกกลุ่มหนึ่งที่คอยขายแรงงาน และช่างฝีมือได้กลายเป็นผู้ประกอบการในลักษณะของนายทุนไปในระดับหนึ่ง ปรากฏการณ์นี้เป็นปัจจัยหนึ่งที่น่าไปสู่การแตกสลายของสหพันธ์ช่างฝีมือของระบบศักดินา

แต่ที่สำคัญกว่าการแตกสลายในหัตถกรรมของสหพันธ์ช่างฝีมือคือการแยกตัวและพัฒนาของหัตถกรรมในครอบครัวซึ่งชวานาเคยทำเป็นงานรองควบคู่ไปกับการเกษตร ในสมัยโตกว่าเดิมนักการผลิตสินค้าหัตถกรรมชนิดหนึ่ง ๆ จะกระทำตลอดทุกขั้นตอนในครอบครัว เช่น ผลิตภัณฑ์ใหม่ การเลี้ยงตัวไหม การปั่นเส้นไหม และการทอ ยังไม่มีการแบ่งงาน ทุกขั้นตอน

ทำขึ้นภายในครัวเรือนเดียวกัน ต่อมาเมื่อการผลิตพัฒนาไป การทอและการปั่นด้ายแยกตัวเป็นเอกเทศต่างหาก วัตถุประสงค์และสินค้าสำเร็จรูปของชาวนาในหมู่บ้าน เช่น ไข่ไหมและเส้นไหม จะถูกส่งไปขายในเมืองเพื่อนำไปทำสินค้าสำเร็จรูปอีกต่อหนึ่ง แต่พอเข้าสู่ศตวรรษที่ 18 พวกพ่อค้าขายส่งในเมืองและพวกเจ้าที่ดินซึ่งกลายเป็นพ่อค้าท้องถิ่นหรือนายทุนเงินกู้ได้เอื้อมมือเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับหัตถกรรมในหมู่บ้าน ทั้งนี้โดยเริ่มจากการที่ผู้ขายส่งไปกว้านซื้อผลผลิตหัตถกรรมตามหมู่บ้าน ต่อมาถ้าหากชาวนาผู้ผลิตมีปัญหาล้างจ่ายการผลิต ผู้ขายส่งก็จะให้ยืมเงินทองเครื่องมือเครื่องไม้ และจัดหาวัตถุดิบมาให้ก่อน แล้วรับซื้อสินค้าไปขายในเมือง ระบบการผลิตเช่นนี้เรียกว่าหัตถกรรมในครอบครัวภายใต้ผู้ขายส่ง และเนื่องจากมักจะมีความสัมพันธ์แบบการกู้ยืมเกิดขึ้น บางครั้งก็เรียกว่าระบบให้กู้ยืมล่วงหน้า

ความสัมพันธ์ในการผลิตที่วัน^{นี้} ถ้าจะพูดให้ละเอียดสักเล็กน้อยสามารถแบ่งเป็น 4 ขั้นตอนดังนี้ ในขั้นแรก ซึ่งยังเป็นรูปแบบที่ง่ายที่สุด คือพ่อค้าเพียงแต่กว้านซื้อสินค้าไปจากผู้ผลิต ซึ่งเท่ากับเป็นการตัดฝ่ายหลังออกจากตลาด ขั้นที่ 2 พ่อค้าให้ผู้ผลิตกู้ยืมเงิน โดยที่ผู้ผลิตชำระหนี้ด้วยผลผลิตของตนเอง ขั้นที่ 3 พ่อค้าจ่ายค่าตอบแทนให้กับผู้ผลิต ในรูปของสินค้าต่างๆ ที่จัดหาและโดยเฉพาะอย่างยิ่งการจ่ายในลักษณะจัดหาวัตถุดิบมาให้ ซึ่งเป็นขั้นที่ 4 ในกรณีนี้ผู้ผลิตถูกตัดขาดจากตลาดวัตถุดิบ หรือขบวนการผลิตวัตถุดิบในทางปฏิบัติก็หมายความว่าได้กลายเป็นคนงานหรือกรรมกรรับจ้างนั่นเองแน่นอนว่าระบบการผลิตนี้ได้กลายเป็นสิ่งขัดแย้งและนำไปสู่การแตกสลายของสหพันธ์ช่างฝีมือ สำหรับผู้ผลิตในที่นี้ ไม่ได้จำกัดเฉพาะชาวนาเท่านั้น ยังรวมถึงชาวเมืองที่ยากจน และพวกชาмуไรชั้นล่าง ซึ่งต้องหางานรองทำด้วยเพราะเบียดเบียนอย่างเดียวไม่พอเลี้ยงชีพ

เมื่ออย่างเข้าศตวรรษที่ 19 หัตถกรรมในหมู่บ้านภายใต้การครอบงำ
 ของผู้ขายส่งพัฒนาจุดหน้าไป ก็เริ่มมีการผลิตในลักษณะของหัตถกรรมโรง
 งาน (manufacture) ปรากฏขึ้น ภายใต้ระบบนี้แทนที่ผู้ผลิตสินค้า แต่ละ
 ขั้นตอนจะแยกกันอยู่แยกกันทำอย่างกระจัดกระจาย นายทุนก็ได้รวบรวม
 คนงานมาให้ทำงานในสถานที่เดียวกัน ซึ่งช่วยให้การผลิตมีประสิทธิภาพเพียง
 ขึ้น เพราะเป็นระบบการผลิตที่มีการรวมงานและแบ่งงานไปพร้อม ๆ กัน
 การผลิตแบบนี้ยังไม่มีการใช้เครื่องจักรขนาดใหญ่จึงแตกต่างไปจากระบบการ
 ผลิตแบบทุนนิยม แต่ถ้าพัฒนาต่อไปอีกก้าวหนึ่งก็จะกลายเป็นอุตสาหกรรม
 โรงงานสมัยใหม่ ในขณะเดียวกันก็เริ่มมีความสัมพันธ์แบบนายทุนกับ
 กรรมกรรับจ้างปรากฏขึ้นแล้ว จึงกล่าวได้ว่า หัตถกรรมโรงงานเป็นต้นกำเนิด
 ของการผลิตแบบทุนนิยม ในสมัยโตกว่า หัตถกรรมโรงงานได้ปรากฏขึ้น
 ก่อนในด้านการผลิตสิ่งทอ และการต้มเหล้า ในการปั่นด้ายหรือ การทอผ้า
 ปรากฏว่าได้มีร้านปั่นหรือทอซึ่งติดตั้งเครื่องมือเครื่องมือเป็นสิบ ๆ ชุดและจ้าง
 คนงานหลายสิบคน เช่นที่เมืองเกียวโตซึ่งเป็นศูนย์กลางการผลิตสิ่งทอชั้นสูง
 ได้มีร้านผลิตสิ่งทอในลักษณะดังกล่าวอยู่ถึง 2,000 แห่ง และบางแห่งจ้าง
 คนงานถึง 700 คน ส่วนในด้านการผลิตเหล้า โรงเหล้าส่วนใหญ่มีขนาด
 การผลิตเกินกว่า 1,000 โกลุและบางแห่งเกินกว่า 10,000 โกลุ ปกติการ
 ผลิตเหล้า 1,000 โกลุจำเป็นต้องใช้คนงาน 10 คน นอกจากนี้การผลิตเหล็ก
 การหล่อเหล็ก การทำเทียนไข เป็นต้น ก็จัดว่าเป็นกิจการที่มีการผลิตแบบ
 หัตถกรรมโรงงาน โรงงานเหล่านี้ได้กระจัดกระจายอยู่ตามแคว้นต่าง ๆ ด้วย
 และบางชนิดได้กลายเป็นผลผลิตขึ้นชื่อประจำแคว้น ซึ่งส่วนใหญ่จะได้รับการ
 คุ้มครองและผูกขาดการขายโดยไต่เมียว

ที่มา : Yamamoto (7) p.310.

รูปที่ 2.3 พัฒนาการของอุตสาหกรรม

การเจริญเติบโตของหัตถกรรมโรงงานในช่วงหลังของสมัยโตกุงว่านี่ ได้ค่อย ๆ ปะทะกับข้อจำกัดของสังคมศักดินา และเรียกร้องความเปลี่ยนแปลง ระบบการผลิตแบบนี้ต้องการได้มาซึ่งวัตถุดิบและกรรมกรอย่างเสรี แต่กฎระเบียบของสังคมศักดินายังผูกมัดชาวนาให้อยู่ติดที่ดิน ไม่ให้โยกย้ายโดยอิสระ และเมื่อฐานะทางเศรษฐกิจและการค้าของพ่อค้าตามภูมิภาคเข้มแข็งขึ้น และเรียกร้องการเปิดตลาดให้มีการค้าอย่างเสรี ก็ยอมไปขัดแย้งกับการผูกขาดของพ่อค้าอภิสิทธิ์ และพวกสหพันธ์ช่างฝีมือซึ่งส่วนใหญ่กระจุกอยู่ที่โอซาก้า และเอโดะ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการพัฒนาของหัตถกรรมโรงงานจะมีผลช่วย สั่นคลอนระบบโตกุงว่า แต่ในขณะเดียวกันกฎระเบียบของสังคมศักดินา พยายามการต่อชาวนา ความคับแคบของตลาดจากการปิดประเทศ และระบบผูกขาดการค้าบางชนิดของแคว้นต่าง ๆ ได้เป็นเงื่อนไขจำกัด ไม่ให้หัตถกรรมโรงงานของญี่ปุ่นในสมัยนั้น สามารถเจริญเติบโตจนถึงขั้นที่ผลักดันให้เกิด การปฏิวัติอุตสาหกรรมได้ดังเช่นกรณีของประเทศตะวันตก และบทบาทที่สำคัญในการเป็นตัวนำด้านอุตสาหกรรมในสมัยต่อมาจึงกลายเป็นของโรงงาน หัตถกรรมที่จัดการโดยบากุฟุหรือโดยแคว้น

ในสมัยโตกุงว่า เดิมทีบากุฟุหรือแคว้นต่าง ๆ ก็ได้มีการสนับสนุน การผลิตแบบหัตถกรรมภายในอาณาเขตของตนอยู่ก่อน และบางครั้งก็มีการ จัดตั้งโรงงาน โดยการรวบรวมช่างฝีมือดีมาทำการผลิต อย่างเช่นโรงงาน เครื่องปั้นดินเผาและงานฝีมือบางชนิดซึ่งส่วนใหญ่ทำไว้ใช้เอง หรือสำหรับ เป็นของขวัญระหว่างชนชั้นผู้ปกครองด้วยกัน แต่โรงงานของบากุฟุหรือของ แคว้นที่มีความสำคัญจริง ๆ ก็คือ โรงงานที่เกิดขึ้นในปลายสมัยโตกุงว่า กล่าวคือ เมื่อย่างเข้าสู่ศตวรรษที่ 19 เรือของประเทศตะวันตกได้มาเยือน เบียนรอบ ๆ ญี่ปุ่นมากขึ้น ทำให้บากุฟุและแคว้นต่าง ๆ มีความหวั่นวิตกใน

ปัญหาความมั่นคงของประเทศมากขึ้น จึงได้พยายามหาทางสร้างอาวุธยุทโธปกรณ์แบบตะวันตก จัดตั้งโรงงานที่ใช้เครื่องจักรกลไกแบบตะวันตก โดยการนำเครื่องมือเครื่องมือและเทคโนโลยีเข้ามา บางครั้งก็เชิญผู้เชี่ยวชาญมาช่วย แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าโรงงานแบบตะวันตกทุกแห่งจะได้จากการนำเข้า บางกรณีก็สร้างขึ้นเองโดยอาศัยการเรียนรู้จากตำราภาษาฮอลันดา โรงงานที่สร้างส่วนใหญ่มีเป้าหมายทางทหาร เช่น โรงงานผลิตปืนใหญ่ ปืนเล็ก โรงงานถลุงเหล็ก และโรงงานต่อเรือ เป็นต้น ส่วนโรงงานชนิดอื่นมีโรงงานเครื่องปั้นดินเผา โรงงานทำแก้ว และโรงงานทอผ้าที่ใช้เครื่องจักรแบบตะวันตก เป็นต้น โรงงานเหล่านี้ในแง่หนึ่งก็มีส่วนยับยั้งการเจริญเติบโตของทุนอุตสาหกรรมโดยเอกชนในประเทศ

อย่างที่กล่าวไปแล้วว่า การสร้างโรงงานแบบตะวันตกที่เป็นหลักด้านทหารนั้น มีวัตถุประสงค์เพื่อเตรียมรับมือกับการรุกรานของเหล่าประเทศตะวันตก ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการเตรียมรับมือกับสถานการณ์ภายในประเทศ ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างบางกุกับแคว้นต่าง ๆ นับวันแต่จะตึงเครียดขึ้น อันที่จริงการที่แคว้นอื่น ๆ สามารถจัดตั้งโรงงานผลิตอาวุธขึ้นได้ ย่อมเป็นการสะท้อนให้เห็นความอ่อนแอของบางกุกในสมัยหลัง ๆ ได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตามนโยบายเหล่านี้ได้รับการสืบเนื่องต่อมาโดยรัฐบาลเมจิภายใต้นโยบายที่เรียกว่า “ชาติมั่งคั่ง ทหารแข็งแกร่ง” (Fukoku kyohei) และโรงงานของบางกุกหรือของแคว้นก็ได้กลายเป็นต้นกำเนิดของโรงงานรัฐบาลในสมัยเมจิซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

พัฒนาการทางการค้าและการเงิน

การพัฒนาของพลังการผลิตทางด้านเกษตรกรรม และอุตสาหกรรม ดังที่ได้กล่าวไปแล้วนั้น เป็นเงื่อนไขพื้นฐานสำหรับการพัฒนาของเศรษฐกิจ

เงินตราและการค้า ในขณะที่เดียวกันเมื่อเมืองและการคมนาคมเจริญขึ้นก็ยิ่งส่งเสริมการค้าและการเงินรุดหน้าขึ้นไปอีก ฉะนั้นก่อนอื่นจะพูดถึงสภาพการคมนาคมและเมืองในสมัยโตกงว่าสำคัญเล็กน้อย

เมื่อการผลิตพัฒนาไปก็ช่วยผลักดันให้เมืองและการค้าเจริญเติบโตตามไปด้วย และสิ่งหนึ่งที่มีความจำเป็นในกรณีนี้ก็คือ การคมนาคมเพื่อขนถ่ายหมุนเวียนสินค้าไปทั่วประเทศ ในสมัยโตกงว่าบากุฟูได้ให้ความใส่ใจกับการคมนาคมทางบกเป็นพิเศษ ได้มีการทำนุบำรุงถนนหนทางเพื่ออำนวยความสะดวกให้กับการเดินทางสำหรับคนของทางการ เส้นทางสำคัญในญี่ปุ่นขณะนั้นมี 5 สายด้วยกัน และทุกสายพุ่งออกจากเอโดะไปยังจุดสำคัญ เส้นทางทั้ง 5 นี้อยู่ในความดูแลโดยตรงของบากุฟู และบนเส้นทางเหล่านี้จะมีสถานที่พักแรมเป็นระยะ ๆ พร้อมทั้งได้ให้มีการจัดเตรียมคนกับม้าจำนวนหนึ่งไว้คอยบริการคนของทางการ สิ่งเหล่านี้ได้เกณฑ์มาจากหมู่บ้านที่อยู่ในละแวกใกล้เคียง ซึ่งได้กลายเป็นภาระหนักหน่วงของชาวนา ส่วนแคว้นต่าง ๆ ก็ได้สร้างถนนหนทางให้มาเชื่อมกับเส้นทางหลักเหล่านี้ แทบจะไม่ต้องกล่าววาระบบผลัดเปลี่ยนการเข้าเฝ้าได้มีส่วนช่วยส่งเสริมความเจริญก้าวหน้าของระบบการคมนาคมในสมัยนั้นเป็นอย่างมาก

ด้วยจุดประสงค์ทางทหารและทางการเมือง บากุฟูได้จัดตั้งด่านไว้บนเส้นทางเข้าสู่เอโดะ ซึ่งคอยตรวจตราการลอบนำอาวุธปืนเข้ามา และการหลบหนีของลุมเปียโตเมียวซึ่งเป็นตัวประกันดังที่ได้กล่าวไปแล้ว สำหรับแม่น้ำลำธารที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ก็ห้ามสร้างสะพาน ให้ลุ่มน้ำหรืออาศัยเรือแพข้ามไป นอกจากนี้แคว้นต่าง ๆ ก็ได้ตั้งด่านไว้ตามชายแดน เพื่อจุดประสงค์ทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองและการทหารเช่นกัน สิ่งเหล่านี้ได้เป็นอุปสรรคต่อการเดินทางอยู่ไม่น้อย ยิ่งไปกว่านั้นการขนส่งสินค้าบน

เส้นทางสายสำคัญมีข้อบังคับว่าต้องขนด้วยม้าเพื่อไม่ให้ถนนเสียหาย การขนส่งสินค้าเพื่อปริมาณมากๆ จึงต้องพยายามเลี่ยงไปใช้เส้นทางอื่น หรือไม่ก็ขนไปทางน้ำแทน แม้ว่าจะมีการห้ามสร้างเรือขนาดใหญ่อันเป็นไปตามนโยบายปิดประเทศ แต่ทางขนส่งทางทะเลได้พัฒนาไปไม่น้อยทีเดียวและมีเรือขนส่งวิ่งล่องประจำทั้งทางฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออกของญี่ปุ่น สำหรับการสื่อสาร เดิมทีบาคุฟุมีระบบม้าเร็วคอยส่งข่าวระหว่างเมืองสำคัญกับเอโดะ ซึ่งแคว้นต่างๆ ได้พยายามเลียนแบบ แต่การที่แต่ละแคว้นจะมีระบบม้าเร็วเป็นของตนเองเป็นการสิ้นเปลืองมาก ฉะนั้นต่อมาพ่อค้าของ 3 เมืองใหญ่ คือ เอโดะ เกียวโต และโอซาก้า จึงเข้ามาจัดการเรื่องระบบม้าเร็ว และให้บริการด้านการสื่อสารแทน เช่นระหว่างเอโดะ กับ โอซาก้า จะมีม้าเร็วสื่อสารเดือนละ 3 เที่ยวเป็นต้น อย่างไรก็ตามแม้ว่าระบบการคมนาคมสื่อสารระหว่างเมืองสำคัญๆ จะจัดอยู่ในขั้นดี แต่ถ้ามองทั่วทั้งประเทศก็ยังคงยากที่จะกล่าวว่าเป็นระบบที่เชื่อมโยงติดต่อกันได้อย่างสมบูรณ์ทีเดียว

เมื่อการผลิตและการคมนาคมลดหน้าไป เมืองก็พลอยเจริญรุ่งเรืองตามไปด้วย เมืองที่มีความสำคัญในสมัยโตกูงาวะ คือ เมืองที่ตั้งปราสาทของไดเมียว ซึ่งเรียกกันว่าเมืองปราสาท (Jokamachi) เป็นเมืองหลวงประจำแคว้น เป็นศูนย์กลางทางการเมืองและเศรษฐกิจของแคว้น ในจำนวนเมืองทั้งหมด เอโดะ โอซาก้า และเกียวโต เป็น 3 เมืองใหญ่ที่มีความเจริญรุ่งเรืองสูงสุดในสมัยโตกูงาวะ เอโดะเป็นเมืองที่ประทับของโชกุนโตกูงาวะ และเป็นศูนย์กลางในหลายๆ ด้านด้วยกัน เช่น การเมือง การปกครอง การทหาร เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ด้วยระบบผลัดเปลี่ยนการเข้าเฝ้าทำให้ประชากรในเอโดะมีมากเป็นพิเศษเกินกว่า 1 ล้านคน ซึ่งไม่น้อยกว่าครึ่งหนึ่งเป็นพวกซามูไร เมืองที่ใหญ่รองลงมาคือเมืองโอซาก้ามีประชากร 5

แสนคนและส่วนใหญ่เป็นพ่อค้า เมืองนี้เป็นศูนย์กลางทางการค้าที่ใหญ่โตที่สุดในประเทศ และมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของโซกุนโตกว่ากับไคเมียวต่าง ๆ เป็นอย่างมากจนถึงขั้นได้รับการขนานนามว่าเป็น “ครัวของประเทศ” เกียวโตเป็นเมืองที่มีประชากรไล่เลี่ยกับโอซาก้า บัจจัยสำคัญที่ช่วยกระตุ้นความเจริญของเมืองนี้คือ เป็นเมืองที่ประทับขององค์จักรพรรดิ เป็นศูนย์กลางทางศาสนา และเป็นศูนย์กลางทางการค้าในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านสิ่งทอและงานฝีมือชั้นสูง สำหรับนางซาก็มีความสำคัญในฐานะที่เป็นเมืองท่าเพียงแห่งเดียวที่เปิดติดต่อกับโลกภายนอก นอกจากเมืองใหญ่ 3 แห่งที่กล่าวแล้ว เมืองปราสาทอื่น ๆ มักจะมีขนาดเล็ก ส่วนใหญ่แล้วมีประชากรไม่ถึง 1 หมื่นคน ในตอนปลายสมัยโตกูงว่า เมืองที่มีประชากรเกินกว่า 5 พันคน มีเพียง 14 เมืองเท่านั้น

ต่อไปจะหันกลับมาดูเรื่องการค้าในสมัยโตกูงว่า เมืองโดยเฉพาะเมืองปราสาท จะเป็นศูนย์กลางทางการค้าของแต่ละแคว้นและตามแบบฉบับของสังคมศักดินา ไคเมียวจะพยายามควบคุมสินค้าให้หมุนเวียนอยู่ภายในแคว้นของตน จำกัดการนำสินค้าเข้าและส่งออก ทั้งนี้เพื่อรักษาความเป็นตัวของตัวเองทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม ในอีกด้านก็ได้มีบัจจัยผลักดันให้เกิดตลาดสินค้าในระดับประเทศขึ้น กล่าวคือ ไคเมียวมีความจำเป็นต้องใช้เงินในกิจการต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวกับระบบสับเปลี่ยนการเข้าผ้าแต่รายได้ส่วนใหญ่ของไคเมียวคือส่วยข้าวหรือผลผลิตในรูปอื่น ฉะนั้น ไคเมียวต้องหาทางจัดการเปลี่ยนสินค้าเหล่านี้ให้เป็นเงินสดก่อน นั่นคือการส่งไปขายที่เอโดะหรือโอซาก้า ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางการค้าที่ใหญ่ที่สุดของประเทศ ท่าเรือของแคว้นต่าง ๆ และเส้นทางคมนาคมที่มุ่งไปสู่เอโดะและโอ-

ซาก้าจึงเจริญรุ่งเรืองขึ้น ขอบข่ายการหมุนเวียนสินค้าได้ขยายตัวออกไปครอบคลุมทั้งประเทศและผนวกเศรษฐกิจของหมู่บ้านชนบทติดเข้าไปด้วย

เอโดะและโอซาก้าเป็นศูนย์กลางการบริโภคที่สำคัญ พวกไต้เมียวจะไปจัดตั้งโกดังข้าวหรือผลผลิตอื่นของตนขึ้นที่เอโดะ หรือโอซาก้า พร้อมทั้งแต่งตั้งผู้ดูแลโกดังซึ่งคอยรับผิดชอบเรื่องการขายกับการขนส่งสินค้า และผู้รับผิดชอบทางการเงิน ที่โอซาก้าซึ่งได้ชื่อว่าเป็น “ครัวของประเทศ” มีโกดังหลวงเช่นว่านี้ประมาณ 100 กว่าโกดัง และในแต่ละปี $\frac{3}{4}$ ของข้าวประมาณ 4 ล้านกระสอบ ซึ่งไหลเข้าสู่โอซาก้าจะเป็นข้าวของโกดังหลวงผลประโยชน์ที่เกี่ยวกับโกดังหลวงจึงมีอยู่มากมาย เดิมทีผู้ดูแลโกดังและผู้รับผิดชอบทางการเงินเป็นคนของไต้เมียว แต่ต่อมาได้ปล่อยให้พ่อค้าแลกเปลี่ยนเงินตรารายใหญ่ๆ จัดการแทนทั้งหมด เท่ากับเป็นการส่งเสริมพวกนี้ให้กลายเป็นนายทุนใหญ่ทางการค้าและการให้กู้เงินยิ่งขึ้น นอกจากนี้พวกนี้ยังได้รับอนุญาตให้พกดาบได้เป็นกรณีพิเศษ และได้รับเบี้ยเลี้ยงเช่นพวกซามูไรด้วย

นอกจากสินค้าจากโกดังหลวงแล้ว ยังมีสินค้าที่ผู้ขายส่งหรือพ่อค้าคนกลางไปรวบรวมซื้อมาจากแหล่งผลิต ส่วนการกระจายสินค้าออกไปก็กระทำผ่านพ่อค้าคนกลางและพ่อค้าขายปลีก เมื่อสินค้ามีปริมาณเพิ่มขึ้นได้นำความเจริญรุ่งเรืองมาสู่ตลาด สำหรับที่โอซาก้าตลาดที่สำคัญคือตลาดข้าว ผักผลไม้ และปลา ส่วนที่เอโดะคือ ตลาดผักผลไม้ และปลา ส่วนตามภูมิภาคอื่นก็ได้มีตลาดที่ซื้อขายสินค้าเฉพาะเกิดขึ้น เช่น ตลาดรังไหม สิ่งทอ และผ้า เป็นต้น มีสิ่งที่น่าสังเกตคือ ในตลาดสินค้าสำคัญๆ โดยเฉพาะตลาดข้าว ได้มีการซื้อขายที่เป็นต้นฉบับของการซื้อขายสินค้าล่วงหน้าเกิดขึ้นแล้ว

สำหรับที่เอโดะมีลักษณะเด่นอีกประการหนึ่ง คือ มีพ่อค้าคอยรับซื้อข้าวที่เป็นเบี้ยเลี้ยงของพวกซามูไร และต่อมาไม่เพียงแต่รับซื้อเท่านั้น ยังได้ให้พวกซามูไรกู้เงินโดยใช้ข้าวเบี้ยเลี้ยงเป็นสิ่งค้ำประกัน ธุรกิจนี้ได้ทำกำไรให้กับพวกพ่อค้าอย่างมหาศาล

สินค้าที่ไหลมารวมกันที่เอโดะกับโอซาก้ามีราว 120 ชนิดและมีปริมาณมากมาย การกระจายสินค้าเหล่านี้ออกไป ในขั้นแรกก็โดยผ่านผู้ขายส่ง ซึ่งจะรวมตัวกันเป็นสหพันธ์เพื่อผูกขาดการซื้อขาย ในตอนแรกบากุฟุไม่ยอมรับและห้ามการรวมตัวเช่นนี้ แต่ต่อมาเนื่องจากหวั่นเกรงการขยายตัวทางการค้าอย่างเสรีซึ่งจะสั่นคลอนรากฐานของระบบศักดินา บากุฟุจึงยอมรับและให้การปกป้องกลุ่มผูกขาดเหล่านี้เพื่อหวังที่จะควบคุมการพัฒนาทางการค้าให้เป็นไปในระดับที่ตนต้องการ ในอีกด้านหนึ่งก็หวังเพิ่มรายได้ซึ่งจะได้จากค่าประกอบการและค่าสงวนอภิสิทธิ์ของสหพันธ์ เฉพาะที่เอโดะและโอซาก้ามีสหพันธ์เช่นนี้อยู่ 100 กว่ากลุ่ม แต่ที่ใหญ่และมีชื่อเสียงมากคือ 10 กลุ่มผู้ขายส่งของเอโดะ กับ 24 กลุ่มผู้ขายส่งของโอซาก้า อย่างไรก็ตามการมีกลุ่มผูกขาดในแทบทุกสาขาได้กลายเป็นอุปสรรคต่อการขยายตัวทางการค้าอย่างเสรี ฉะนั้นช่วงปลายสมัยโตกุว่าความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผูกขาดกับพ่อค้าท้องถิ่น และชาวนาได้ทวีความรุนแรงขึ้น และได้มีการเรียกร้องให้ล้มเลิกการผูกขาด จนบากุฟุได้ประกาศให้ยุบกลุ่มสหพันธ์ทั้งหมด ทั้งนี้โดยหวังว่าจะทำให้สินค้าหลังไหลเข้าสู่เอโดะ โอซาก้าได้อย่างเสรี แล้วจะช่วยแก้ปัญหาเงินเฟ้อในช่วงนั้นได้ แต่ในที่สุดก็ไม่เป็นผลสำเร็จ และกลุ่มสหพันธ์ก็ฟื้นตัวและได้รับการยอมรับเช่นเดิมอีก

เมื่อการค้าเจริญเติบโต ความต้องการใช้เงินก็มากขึ้นด้วย ในสมัยโตกุว่า การผลิตเงินที่ใช้หมุนเวียนทั่วประเทศเป็นอำนาจสิทธิ์ขาดของบากุฟุ

แต่ผู้เดียว เงินที่ผลิตมี 3 ชนิดคือที่ทำด้วยทอง เงิน และเหล็ก แต่ในขณะที่เงินตราที่ทำด้วยทองและเหล็กสามารถใช้วิธีนับเป็นอัน ๆ เงินตราที่ทำด้วยเงินกลับต้องอาศัยวิธีชั่งน้ำหนักดู เพราะแต่ละอันมีรูปร่างและน้ำหนักไม่ตายตัว การแลกเปลี่ยนระหว่างเงิน 3 ชนิดจึงค่อนข้างยุ่งยาก นอกจากนั้นแม้ว่าโดยหลักการแล้ว อัตราการแลกเปลี่ยนจะถูกกำหนดเป็นทางการ แต่ก็มี การแปรผันเป็นครั้งคราวตามการเปลี่ยนแปลงในคุณภาพของเงินตราแต่ละชนิด ด้วยความยุ่งยากเหล่านี้เองได้ทำให้มีพ่อค้ารับแลกเปลี่ยนเงินตราเกิดขึ้น และพวกนี้ยังรับแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศ รับฝากเงิน ให้กู้เงิน ออกตั๋วเงิน กล่าวคือทำหน้าที่คล้าย ๆ กับธนาคารในปัจจุบัน แน่แน่นอนว่าพ่อค้าแลกเปลี่ยนเงินตราจะได้รับผลประโยชน์อย่างใหญ่หลวงจากกิจการเหล่านี้ สำหรับสถาบันการเงินที่ให้บริการแก่ชาวบ้านทั่วไปมีโรงรับจำนำ และร้านให้กู้เงิน โดยเฉพาะโรงรับจำนำในสมัยนั้นได้พัฒนาไปอย่างรวดเร็วที่เอโดะและ โอซาก้า ต่างมีโรงรับจำนำอยู่เกินกว่า 2,000 แห่ง และในตอนสมัยโตกุว่าโรงรับจำนำได้แพร่กระจายเข้าไปในทุกหมู่บ้าน

ในสมัยโตกุว่า แม้ว่าบาทูจะผลิตเงินตราต่าง ๆ แต่แทบจะไม่ได้ออกพันธบัตรเลย อย่างไรก็ตามพออย่างเข้ากลางสมัยแคว้นต่าง ๆ ประสบกับปัญหาทางด้านนครคลัง จึงขออนุมัติจากบาทูเพื่อออกพันธบัตรที่ใช้หมุนเวียนเฉพาะในแคว้น แต่เนื่องจากการออกพันธบัตรนี้ไม่มีสิ่งหนุนหลัง และไม่มีการรับแลกคืนอย่างเข้มงวด ผลที่ตามมาคือแคว้นต่าง ๆ ได้ออกพันธบัตรกันจนเพื่อ ในตอนปลายสมัยพันธบัตรที่ออกมาทั้งหมดมีราว 1,700 ชนิด มูลค่าหน้าตัวของพันธบัตรนอกจากกำหนดเป็นทองหรือเงินแล้ว บางกรณีก็กำหนดด้วยสินค้า เช่น ข้าว และร่ม เป็นต้น เมื่อพันธบัตรออกมาเป็น

จำนวนมาก มูลค่าแท้จริงก็ลดลง กระตุ้นให้ราคาสินค้าถีบตัวสูงขึ้น และทำให้เศรษฐกิจของแคว้นต่าง ๆ ตกอยู่ในความปั่นป่วนหนักขึ้นไปอีก

การพัฒนาทางด้านการค้าและการเงินที่กล่าวมานี้ ได้ทำให้พ่อค้าและผู้ทำธุรกิจทางด้านการเงินมีความมั่งคั่งเป็นปึกแผ่นขึ้นรายใหญ่ ๆ ก็คือ พวกพ่อค้าแลกเปลี่ยนเงินตรา ส่วนรายเล็ก ๆ ก็คือพวกพ่อค้าและโรงจำหน่ายประจำท้องถิ่น โดยทั่วไปแล้วพ่อค้ารายใหญ่เช่น ครอบครัวมิตซึย และครอบครัวซุมิโตโมะ เป็นต้น มักจะมีกิจการเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนเงินตราอยู่ด้วย และพวกนี้จะดำเนินกิจการหลายด้านเพื่อเป็นการกระจายความเสี่ยงกิจการที่ให้ผลตอบแทนสูงมากอันหนึ่งคือการให้ไต่เมียวกูยืม แต่ในขณะเดียวกันความเสี่ยงก็สูงมาก เพราะดีไม่ต่ออาจถูกไต่เมียวกองและแก๊งยูกิจการเอาต่อ ๆ ด้วยเหตุนี้เองบรรพบุรุษของตระกูลมิตซึยจึงได้เขียนบันทึกไว้ดักเตือนลูกหลานว่า พยายามอย่าให้พวกไต่เมียวกูยืมเงิน ฉะนั้น การให้กูยืมระหว่างตระกูลมิตซึยกับพวกไต่เมียวกูจึงมีอยู่น้อยมาก อย่างไรก็ตามพวกพ่อค้าโดยเฉพาะรายใหญ่ ๆ ได้แข็งแกร่ง และมีอิทธิพลสูงขึ้นเรื่อย ๆ ตามการเติบโตของการสะสมทุน แม้ว่าตอนแรกจะมีวาระต่ำสุดในหมู่สามัญชน แต่ต่อมาก็เป็นที่ยอมรับว่าอยู่ในฐานะสูงกว่าชาวนา และในที่สุดแม้แต่พวกซามูไรเองก็เงยหัวไม่ขึ้นเมื่ออยู่ต่อหน้าพ่อค้า เพราะเป็นหนี้เขาอยู่รุงพะรัง ข้าวทั้งหมดที่พวกไต่เมียวกูส่งเข้าไปขายที่เอโดะและโอซาก้าในตอนปลายสมัยโตกูงาวะนั้น แค่ว่าระดอกรบเพียงอย่างเดียวก็แทบจะไม่พออยู่แล้ว และไต่เมียวกูจำนวนไม่น้อยได้เป็นหนี้พ่อค้าอยู่เป็นจำนวนหลายเท่าตัว เมื่อเปรียบเทียบกับปริมาณส่วยที่จะเรียกเก็บได้จากชาวนาในแคว้นของตน ที่กล่าวมานี้สะท้อนให้เห็นว่า ในตอนปลายสมัยโตกูงาวะ พวกพ่อค้าโดยเฉพาะรายใหญ่ ๆ ได้สั่นคลอนฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของพวกซามูไร ซึ่งเป็นชน

ชั้นปกครองของระบบศักดินาเพียงไร จนกระทั่งมีการกล่าวเปรียบเทียบว่า “ถ้าพ่อค้าใหญ่ในโอซาก้าโมโหขึ้นมาเมื่อไหร่ พวกไคเมียวก็จะรู้สีกหนาว ๆ ร้อน ๆ ขึ้นมาทันที”

ในการพัฒนาทางการค้า และการเงินที่กล่าวมานี้มีสิ่งที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือ การสะสมทุนที่เกิดขึ้นได้เน้นหนักไปทางด้านการค้าและการให้กู้ ส่วนที่ไหลเวียนไปสู่การพัฒนาอุตสาหกรรมมีน้อยมาก ที่เห็นเด่นชัดก็มี เช่น การลงทุนบุกเบิกพื้นที่เพาะปลูกใหม่เป็นต้น ฉะนั้นภายใต้ระบบโตกุว่าว่าแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงทุนการค้าไปสู่ทุนอุตสาหกรรมยังมีอยู่น้อย การผลิตด้านอุตสาหกรรมส่วนใหญ่ยังอยู่ในรูปของหัตถกรรมในครอบครัว ซึ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลเงินกู้ลวงหน้าของผู้ขายส่ง และโดยเปรียบเทียบแล้วพ่อค้าท้องถิ่นมีลักษณะก้าวหน้าและโน้มเอียงไปทางด้านการผลิตมากกว่า อย่างไรก็ตาม ผู้กุมเศรษฐกิจส่วนใหญ่ในสมัยนั้นคือพวกพ่อค้าใหญ่ในโอซาก้าและเอโดะ และพวกนี้ก็มีแนวโน้มที่จะใช้ชีวิตอย่างหรูหราสุรุ่ยสุร่าย ซึ่งมีผลเร่งเร้าให้ชีวิตการเป็นอยู่ภายในเมืองพลอยฟุ่มเฟือยไปด้วย

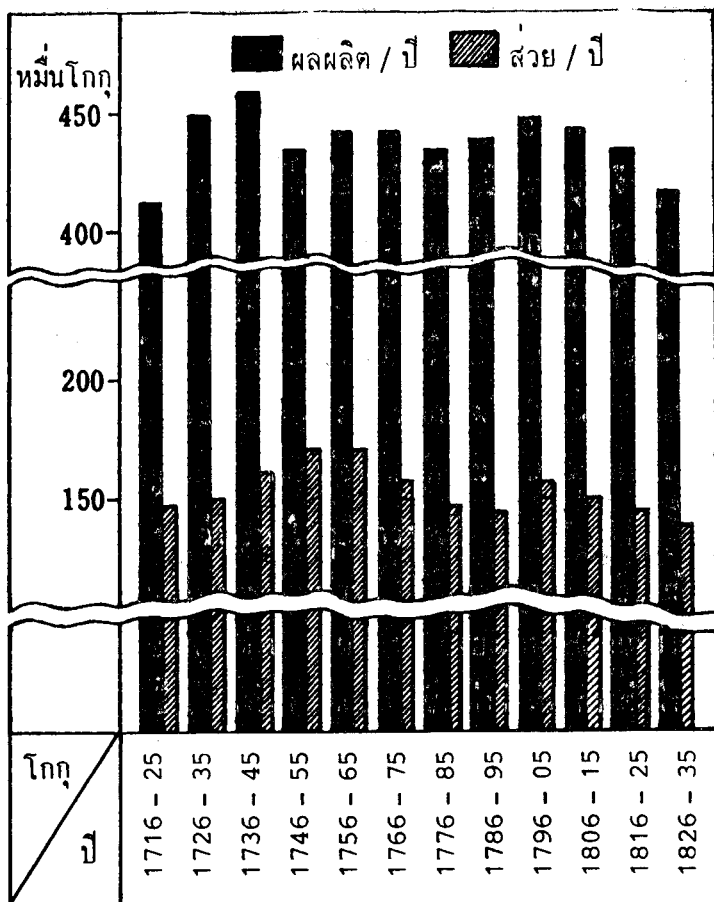
ความต้อภัยของชนชั้นซามูไร

ระบบโตกุว่าเป็นระบบสังคมเศรษฐกิจแบบศักดินา ที่มีพวกซามูไรเป็นชนชั้นปกครอง เป็นสังคมที่มีรากฐานสำคัญอยู่ที่หมู่บ้านซึ่งพึ่งตัวเองได้ตามธรรมชาติ และการเจริญเติบโตของเมืองกับการค้าตกอยู่ภายใต้อำนาจการควบคุมของเหล่าไคเมียว แต่พออย่างเข้าศตวรรษที่ 18 เมื่อเศรษฐกิจเงินตราและการค้าพัฒนารุดหน้าไปได้ทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของบากุฟุ ไคเมียวและซามูไรย่ำแย่ลง และเป็นผลให้จิตสำนึกของการเป็นชนชั้นปกครองพลอยตกต่ำไปด้วย สิ่งนี้ได้เป็นปัจจัยสำคัญอีกตัวหนึ่งที่นำระบบโตกุว่าไปสู่ความเสื่อมสลาย

สำหรับบาคูฟู ซึ่งเป็นศูนย์กลางของการปกครองในระบบโตกูงว่านั้น มีฐานทางเศรษฐกิจที่แข็งแกร่งกว่าแคว้นอื่น ๆ มากมาย กล่าวคือ นอกจากจะครอบครองพื้นที่ประมาณ 25% ของทั้งประเทศแล้ว ยังผูกขาดการครอบครองเมืองต่าง ๆ ที่มีความสำคัญทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และการทหาร รวมทั้งเหมืองแร่สำคัญทั้งหมด ฉะนั้นรายได้ของบาคูฟูจึงได้มาจากส่วยของชาวนา ภาษีจากเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ใ้ในครอบครอง ค่าประกอบกิจการของพ่อค้ารวมทั้งค่าคุ้มครองอภิสิทธิ์ของกลุ่มสหพันธ์ และรายได้จากเหมืองแร่ ในจำนวนรายได้ประจําปีส่วนที่สำคัญที่สุดคือส่วยของชาวนา นอกจากนั้นบาคูฟูยังมีรายได้ที่เป็นครั้งคราวอีกคือ ข้าวของเงินทองที่เป็นบรรณาการจากไคเมียว เงินช่วยราชการพิเศษที่เรียกเก็บจากชาวเมือง โดยเฉพาะในช่วงปลายสมัยเงินส่วนนี้มีจำนวนไม่น้อยทีเดียว และรายได้จากการดัดแปลงเงินตราอันเป็นสิทธิขาดของบาคูฟู สำหรับทางด้านรายจ่ายของบาคูฟูที่สำคัญคือ เบี้ยเลี้ยงของพวกซามูไรในอาณัติประมาณ 40% รองลงมาคือค่าใช้จ่ายของครอบครัวโตกูงว่าราว 35% ที่เหลือนอกนั้นเป็นค่าใช้จ่ายในการบริหารและรายจ่ายชั่วคราวชั่วคราว

จากรูปแบบของรายรับ—รายจ่ายของบาคูฟูที่สรุปมาคร่าว ๆ นี้ จะเห็นว่า รายรับประจําของบาคูฟูส่วนใหญ่คือ ส่วยของชาวนาซึ่งมีจำนวนค่อนข้างคงตัว ในขณะที่ทางด้านรายจ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งรายจ่ายอันฟุ่มเฟือยของครอบครัวโตกูงว่า และรายจ่ายชั่วคราวมีแต่จะเพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ ตามการพัฒนาของเศรษฐกิจเงินตราและการค้า ช้ร้ายภัยธรรมชาติที่เกิดขึ้นบ่อยครั้ง เช่น แผ่นดินไหวและไฟไหม้เป็นต้น ยิ่งทำให้รายจ่ายของบาคูฟูเพิ่มหนักขึ้นไปอีก ฉะนั้นแม้ว่าในสมัยโตกูงว่าช่วงแรก ๆ การคลังของบาคูฟูจะดำเนินไปอย่างค่อนข้างสบาย เพราะมีฐานเศรษฐกิจอันแข็งแกร่งดังได้

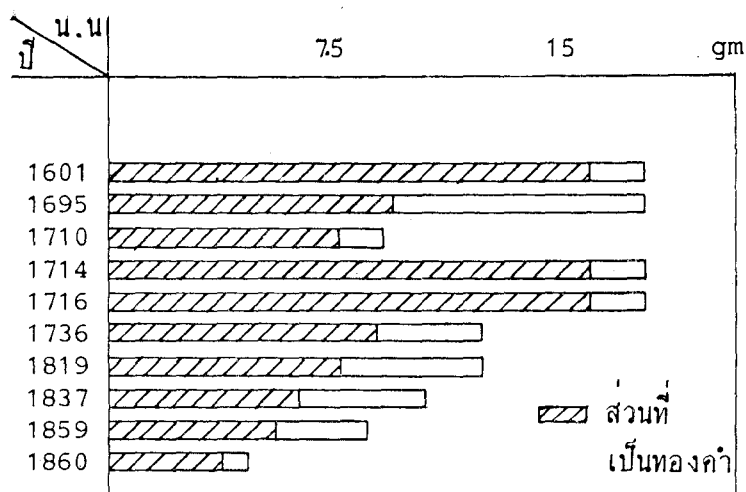
กล่าวไปแล้ว แต่พออย่างเข้าศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา การคลังของบางกุกก็เริ่มอยู่ในภาวะขาดดุล และแม้ว่าตลอดสมัยโตกุงว่าทางบางกุกจะได้ดำเนินการปฏิรูปสังคม เศรษฐกิจ ครั้งใหญ่ ๆ ถึง 3—4 ครั้งเพื่อแก้ไขวิกฤตการณ์ทางการคลังนี้ แต่ก็สามารถเพียงช่วยผ่อนเบาสถานการณ์ได้ชั่วครั้งชั่วคราวเท่านั้น ความจริงบางกุกได้พยายามหาทางเพิ่มรายได้จากส่วย โดยการเก็บในอัตราสูงขึ้น เปลี่ยนแปลงวิธีเก็บเป็นการกำหนดอัตราตายตัว แทนวิธีการเดิมที่ดูตามผลเก็บเกี่ยว และส่งเสริมให้มีการบุกเบิกพื้นที่เพาะปลูกใหม่ เป็นต้น ซึ่งช่วยเพิ่มพูนรายรับของบางกุกได้ในระดับหนึ่ง แต่ก็ยังไม่ทันรายจ่าย ยิ่งกว่านั้นตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมาจำนวนผลผลิตและจำนวนส่วยที่ได้จากพื้นที่ในการครอบครองของบางกุกเรียกได้ว่าทรงตัวมาตลอด (ดูรูปที่ 2.5) และในระยะหลังไม่มีการยึดดินแดนของไคเมียวมาเป็นของบางกุกดังเช่นที่เคยกระทำในสมัยแรก ๆ ส่วนทองและเงินที่ขุดได้จากเหมืองแร่ต่าง ๆ ก็นับวันแต่จะร่อยหรอลง บางกุกจึงหันไปเพิ่มรายได้โดยการเก็บภาษีจากชาวเมือง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการหาผลกำไรโดยการตัดแปลงลดคุณภาพเงินตรา ซึ่งทำได้ในรูปของการลดขนาดของเงินตราหรือการลดอัตราส่วนของทองคำในเงินตรา (ดูรูปที่ 2.6) ในตอนปลายสมัยโตกุงว่า รายได้ส่วนนี้มีปริมาณไม่น้อยทีเดียว คือตกราว 30% ในรายรับของบางกุก การหาผลประโยชน์จากการลดคุณภาพเงินตราเช่นนี้ สามารถช่วยแก้ปัญหาการขาดดุลการคลังของบางกุกได้เป็นพัก ๆ แต่สิ่งที่ตามมาคือการถีบตัวสูงขึ้นของราคาสินค้าซึ่งเป็นผลให้รายจ่ายของบางกุกสูงขึ้นไปอีก วิธีการเพิ่มรายได้ที่บางกุกเคยใช้อีกอันหนึ่ง คือ การระดมเรียกเก็บเงินช่วยราชการพิเศษจากพ่อค้า และการผ่อนผันการเข้าเฝ้าของไคเมียวโดยให้ชำระเป็นข้าวแทน

(เป็นตัวเลขเฉลี่ยต่อปีของแต่ละช่วง 10 ปี)

ที่มา : Kasahara (4) p.277.

รูปที่ 2.5 ผลผลิตและส่วยจากพื้นที่ของบากุฟุ

ที่มา : Kasahara (4) p.267.

รูปที่ 2.6 ขนาดและปริมาณทองคำในเหรียญทองขนาดเล็ก

กล่าวคือ ถ้าได้เมื่อยอมชำระข้าวให้บากุฟูในอัตรา 100 โกลูกต่อผลผลิต 1 หมื่นโกลูกแล้ว ก็จะได้รับการลดหย่อนระยะเวลาการเข้าเฝ้าประจำการที่เอโดะจากหนึ่งปีเหลือเพียงครึ่งปี นั่นคือ ได้มีเวลาอยู่ประจำแคว้นมากขึ้นเป็นปีครึ่ง แต่มาตรการนี้ใช้อยู่ราว 10 ปี หลังจากนั้นได้หันกลับไปใช้กฎเกณฑ์เดิมของการสับเปลี่ยนการเข้าเฝ้า นอกจากนั้น ในการปฏิรูปแต่ละครั้งบากุฟูยังได้บังคับชักชวนให้พวกซามูไรซึ่งว่างเว้นสงครามมานาน หันกลับไปใช้ชีวิตอย่างสมถะตามวิถีทางของนักรบ และหมั่นฝึกฝนวิทยายุทธมากขึ้น พร้อมทั้งได้หาทางลดระดับราคาสินค้า โดยการสั่งยกเลิกกลุ่มสหพันธ์ต่าง ๆ เพื่อให้สินค้าไหลเวียนถึงมือผู้บริโภคได้อย่างเสรีขึ้น แต่ปรากฏว่าในที่สุดแล้วการปฏิรูปแต่ละครั้งไม่สามารถให้ผลที่ถาวรได้อย่างจริงจัง ฐานะการคลังของบากุฟูจึงมีแนวโน้มอ่อนตัวลงตลอดมา และซำร้ายในช่วงปลายสมัย

โตกว่า บากุฟยังต้องสิ้นเปลืองเงินทองไปกับการปราบปรามการแข็งข้อของ
แคว้นทางใต้ พอถึงตอนนั้นกล่าวได้ว่า ฐานะการคลังของบากุฟตกอยู่ใน
ภาวะล้มละลาย

สำหรับแคว้นอื่น ๆ ตกอยู่ในสภาพที่ย่ำแย่กว่าบากุฟเสียอีก เพราะ
ฐานเศรษฐกิจดั้งเดิมก็ไม่ได้ดีเด่นอะไรเป็นพิเศษ รายได้หลักก็มาจากส่วยของ
ชาวนากับภาษีดำเนินกิจการ และค่าคุ้มครองอภิสิทธิ์ของเหล่าสหพันธ์พ่อค้า
กับช่างฝีมือภายในแคว้น แต่โดยสรุปแล้วรายได้หลักค่อนข้างคงตัวไม่ต่างไป
จากกรณีของบากุฟ ส่วนทางด้านรายจ่ายมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ มีหน้า
ซ้ำบากุฟยังพยายามกำหนดให้ไคเมียวช่วยสร้างถนนหนทาง การชลประทาน
สร้างและซ่อมแซมปราสาท บ้านเมือง ให้กับตน เพราะต้องการบันทึกกำลัง
ทางเศรษฐกิจของไคเมียว อย่างไรก็ตามสิ่งที่ทำให้ไคเมียวต้องใช้จ่ายเงินมากที่สุดคือระบบ
สับเปลี่ยนการเข้าเฝ้าซึ่งทำให้ไคเมียวต้องเสียค่าใช้จ่ายในการเดินทาง
ไป ๆ มา ๆ ระหว่างเอโดกับแคว้นของตนบวกกับค่าใช้จ่ายสำหรับความเป็น
อยู่อย่างฟุ่มเฟือยในเอโดอันเป็นสถานที่ชุมนุมเหล่าไคเมียว เมื่อรายจ่ายเพิ่ม
ขึ้นมาตรการเพิ่มรายได้โดยทั่ว ๆ ไปของไคเมียวก็น้อยลงมากขึ้นด้วย การเรียก
เก็บส่วยจากชาวนาหนักมือ การเรียกเก็บภาษีชนิดใหม่กับเงินช่วยราชการ
พิเศษจากพ่อค้าชาวเมืองและส่งเสริมการบุกเบิกพื้นที่เพาะปลูกใหม่ บางครั้ง
ก็อาศัยการลดเบี้ยเลี้ยงของพวกซามูไร ซึ่งทำในทำนองว่า แคว้นขอยืมก่อน
ชั่วคราว ในขณะที่บากุฟสามารถหาผลประโยชน์จากการตัดแปลงลดคุณภาพ
เงินตรา สิ่งที่แคว้นพอจะทำได้ในลักษณะใกล้เคียงกันคือ การออกพันธ-
บัตรประจำแคว้น นอกจากนี้ก็มีนโยบายส่งเสริมผลิตภัณฑประจำแคว้นและ
ระบบการขายผูกขาดโดยแคว้น แม้ว่ามาตรการทั้งหมดนี้จะพอช่วยแก้ปัญหา
เฉพาะหน้าให้กับไคเมียวได้บ้าง แต่ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาได้อย่างจริงจัง

เห็นได้ว่าไคเมียวต้องกุมยืมและเป็นหนี้ท่วมหัวไปตาม ๆ กัน เงินทองที่ได้จากการส่งสินค้าไปขายที่โอซาก้า แค่อามาชำระดอกเบี้ยเงินกู้ก็แทบจะไม่พอ นอกจากจะไม่สามารถช่วยแก้ปัญหาอย่างจริงจังแล้ว มาตรการเพิ่มรายได้ดังกล่าวยังสร้างความขัดแย้งเพิ่มขึ้น เช่น การเพิ่มอัตราส่วยได้ก่อนความทุกข์ยาก สร้างความไม่พอใจ และเร่งการแตกสลายของชนชั้นชาวนา การลดเบี้ยเลี้ยงของลูกน้องได้สร้างความไม่พอใจ และลดความจงรักภักดีของพวกเขา การออกพันธบัตรทำให้ราคาสินค้าถีบตัวสูงขึ้นและนำความปั่นป่วนมาสู่เศรษฐกิจของแคว้น และการเรียกเก็บเงินช่วยราชการพิเศษสร้างความเป็นปฏิปักษ์กับพวกพ่อค้าเป็นต้น อย่างไรก็ตามในจำนวนนโยบายทั้งหมดนี้ที่น่าสนใจที่สุดคือ ระบบการขายผูกขาดโดยแคว้น ด้วยเหตุที่ว่ามาตรการนี้แตกต่างจากนโยบายชู้ตริตโดยทั่วไปของศักดินา ในแง่ที่ว่าแคว้นได้กลายเป็นพ่อค้าผูกขาดการขายผลิตภัณฑ์บางชนิด เพื่อเอากำไรที่ได้มาคำนวณการคลังของแคว้นและมาตรการนี้ มักดำเนินควบคู่ไปกับนโยบายส่งเสริมผลิตภัณฑ์ประจำแคว้น สินค้าที่แคว้นผูกขาดการขายส่วนใหญ่เป็นผลิตภัณฑ์ที่ขึ้นชื่อของแคว้น เช่น พวกกระดาษ เทียนไข ผ้าย เกลือ น้ำตาล เป็นต้น ภายใต้ระบบผูกขาดนี้แคว้นจะกว้านซื้อผลิตภัณฑ์ที่ขึ้นชื่อของแคว้นแล้วนำมาขายอีกต่อหนึ่ง ซึ่งอาจจะเป็นการขายภายในแคว้น หรือส่งไปขายนอกแคว้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการส่งไปขายที่โอซาก้า แล้วตัดดวงกำไรผูกขาดเข้าแคว้น ในกรณีกว้านซื้อโดยง่ายเป็นพันธบัตรของแคว้น แล้วส่งไปขายนอกแคว้น นอกจากจะได้กำไรอย่างงามแล้วยังทำให้ได้เงินตราอย่างเป็นกอบเป็นกำอีกด้วย ซึ่งสิ่งนี้เป็นเป้าหมายหลักของพวกไคเมียว ความจริงตั้งแต่กลางสมัยโดกุงว่าเป็นต้นมา แคว้นจำนวนไม่น้อยได้หันมาใช้ระบบการผูกขาดนี้ แต่ที่ขึ้นชื่อ คือ แคว้นทางใต้และทางตะวันตก ซึ่งมีผลิตภัณฑ์ประจำแคว้นค่อนข้าง

ข้างมากและอีกประการหนึ่ง คือ อยู่ใกล้โอซาก้าซึ่งเป็นตลาดศูนย์กลางของประเทศ ในจำนวนแคว้นเหล่านี้ ส่วนหนึ่งประสบความสำเร็จจากระบบนี้สามารถชำระหนี้สินและแก้ไขปัญหาคารคั่งของแคว้นไปได้ระดับหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มแคว้นที่เป็นกำลังสำคัญในการโค่นล้มบากูฟูในเวลาต่อมา อย่างไรก็ตาม ยิ่งพวกโตเมียวหันมาพึ่งพาระบบผูกขาดการขายมากเท่าไร ลักษณะการเป็นผู้ปกครองแบบศักดินาซึ่งอาศัยรายได้จากส่วยเป็นหลักของพวกนักรบเสื่อมสลายมากขึ้น นอกจากนั้นผลลัพธ์จากระบบนี้ได้กลายเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการเจริญเติบโตของการค้าอย่างเสรี และต่อการปรับปรุงการบริการให้ทันสมัยของผู้ผลิต

แม้แต่บากูฟูหรือโตเมียวยังเดือดร้อนเกี่ยวกับปัญหาเงินทอง ฉะนั้นแทบจะไม่ต้องกล่าวไว้ในระดับซามูไรทั่วไปยิ่งเดือดร้อนเพียงไร ในสมัยโตกูงว่า ตามนโยบายปกครองที่แยกซามูไรออกจากชาวนาให้มาอยู่ในเมือง พวกซามูไรจึงมีชีวิตความเป็นอยู่แบบชาวเมืองและไม่ต้องยุ่งเกี่ยวกับการผลิต เมื่อเศรษฐกิจการค้าภายในเมืองเจริญเติบโต ราคาสินค้าสูงขึ้น ประกอบกับความเป็นอยู่ที่ค่อนข้างฟุ่มเฟือยเนื่องจากปราศจากการสู้รบเป็นเวลานานทำให้รูปแบบการดำรงชีวิตของพวกซามูไรเปลี่ยนแปลงไป และรายจ่ายนับวันมีแต่จะเพิ่มขึ้น ในทางตรงกันข้าม ข้าวเบี้ยเลี้ยงที่พวกซามูไรได้รับนั้นมีปริมาณค่อนข้างคงตัว อันที่จริงเมื่อราคาข้าวสูงขึ้น เงินที่ได้จากการขายข้าวย่อมเพิ่มขึ้นบ้างไม่มากก็น้อย แต่อย่างที่กล่าวไปแล้วว่าการขายข้าวของพวกซามูไรได้กระทำผ่านพ่อค้าที่มาคอยรับซื้อไปขายต่อ ฉะนั้นพวกซามูไรย่อมไม่ได้ผลประโยชน์เต็มที่จากราคาข้าวที่สูงขึ้น ที่สำคัญคือพวกซามูไรส่วนใหญ่ไม่ได้มีข้าวเหลือกินมากมายสำหรับที่จะขายแลกเปลี่ยนเป็นเงิน ดังนั้นโดยสรุปแล้วสาเหตุความยากจนของซามูไรทั่วไปก็เช่นเดียวกับของบากูฟูและ

โตเมียว นั่นคือ ในขณะที่รายได้ซึ่งได้รับมาจากหมู่บ้านมีปริมาณค่อนข้างคงตัว แต่ค่าใช้จ่ายในการดำรงชีพที่มีแต่การบริโภคแบบชาวเมืองนับวันแต่จะเพิ่มสูงตามการขยายตัวของเศรษฐกิจเงินตราและการค้า

นอกจากนี้ยังมีปัจจัยที่ช่วยเร่งให้พวกชาмуโรยากจนลงไปอีกที่สำคัญคือ การถูกลดเบี้ยเลี้ยง โดยโตเมียวอ้างว่าเป็นการขอยืมก่อนชั่วคราวเพื่อแก้ปัญหาการคลังฝืดเคือง แต่จริง ๆ แล้วส่วนใหญ่ไม่ได้รับการจ่ายเงิน บางกรณีการขอยืมในรูปนี้มีเกินครึ่งหนึ่งของเบี้ยเลี้ยงเสียอีก เมื่อพวกชาмуโรยากจนก็หันไปกู้ยืมจากพ่อค้าจนเป็นเรื่องธรรมดาในสมัยนั้น การกู้ยืมนี้ต้องเสียดอกเบี้ยแพงนำดู นี่ก็เป็นการซ้ำเติมความยากจนของพวกชาмуโรให้ทรุดหนักลงไป ความจริงบางกุ่มและโตเมียวกั้ห่วงใยในปัญหาหนี้สินของพวกชาмуโรจนครั้งหนึ่งบางกุ่มเคยออกคำสั่งไม่รับรู้และไม่รับฟ้องเรื่องหนี้สินของพวกชาмуโรที่เป็นคนของตน พวกชาмуโรจำนวนไม่น้อยจึงฉวยโอกาสล้มหนี้เอาตัวรอดไปได้ระยะเวลาหนึ่ง แต่หลังจากนั้นก็ยิ่งเดือดร้อนเรื่องเงินทองหนักขึ้นเพราะพ่อค้าเงินกู้แก้เผ็ดเอาไม่ยอมให้กู้ง่าย ๆ จนในที่สุดคำสั่งดังกล่าวต้องถูกยกเลิกตั้งแต่กลางสมัยโตกุงว่าเป็นต้นมา เมื่อยากจนมาก ๆ เข้า จิตสำนึกของการเป็นชาмуโรก็ชักเสื่อมคลาย และความนึกคิดแบบชาวเมืองได้ค่อย ๆ เข้ามาแทนที่สูงขึ้น ชาмуโรบางคนได้แต่งงานกับชาวเมืองหรือรับลูกพ่อค้ามาเป็นลูกบุญธรรมทั้งนี้โดยหวังในทรัพย์สินเงินทอง และการทำงานรอนหารรายได้มาช่วยเลี้ยงครอบครัวของพวกชาмуโรในสมัยนั้นเป็นเรื่องปกติเสียแล้ว อย่างเช่น บางคนก็รับจ้างทำร่ม โคมไฟ เกี๊ยะ ไม้จิ้มฟัน บางคนก็เปิดร้านขายนก ขายปลาเงินปลาทอง ไม้ดอกไม้ประดับ บางคนก็รับจ้างเป็นคนคุ้มกันให้กับนายทุนเงินกู้หรือนักการพนัน เป็นต้น แต่ถึงจะมีรายได้เพิ่มขึ้นบ้างจากงานรอนเหล่านี้พวกชาмуโรส่วนใหญ่ก็ยังคงยากจนอยู่ดี ข้าวของเสื้อผ้าหรือ

แม้แต่ดาบซึ่งเป็นสัญลักษณ์คู่ชีพของชาวมุไรก็ต้องนำไปจำหน่ายหรือขายเสีย และลูกเมียก็ต้องช่วยทำงานหารายได้ด้วย เช่น รับจ้างปั้นด้าย ทอผ้า โดยที่พ่อค้าหรือผู้ขายส่งจัดหาวัตถุดิบมาให้ เป็นต้น

แม้ว่าความยากจนจะทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ และจิตสำนึกของพวกชาวมุไรตกต่ำลง แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าชาวมุไรทั้งหมดจะกลายเป็นเช่นนั้น ความเป็นอยู่ที่เลวทรามได้กระตุ้นให้ชาวมุไรส่วนหนึ่ง เกิดความคิดที่จะเปลี่ยนแปลงสภาพของสังคมที่เป็นอยู่ให้ดีขึ้น พวกชาวมุไรเหล่านี้ได้เป็นกำลังสำคัญในการปฏิรูประบบเศรษฐกิจล้มล้างอำนาจการปกครองของบากูฟู และระบบไคกุกว่าลงได้ในที่สุด

การเปิดประเทศกับผลกระทบทางเศรษฐกิจ

ในช่วงที่ญี่ปุ่นปิดประเทศตัวเองจากโลกภายนอกสถานการณ์ของโลกได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ตั้งแต่ช่วงหลังของศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา ในหมู่ประเทศตะวันตกได้มีการปฏิวัติกระฎุมพี และสร้างสังคมสมัยใหม่ขึ้นภายใต้การปกครองแบบประชาธิปไตย ส่วนพื้นฐานทางเศรษฐกิจของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่ยิ่งใหญ่นี้ก็คือ การพัฒนาของเศรษฐกิจทุนนิยมที่ค่อย ๆ เจริญเติบโตขึ้นภายใต้การผูกพันของสังคมศักดินา และอย่างเข้าช่วงหลังของศตวรรษที่ 18 ได้เริ่มมีการปฏิวัติอุตสาหกรรมเกิดขึ้นก่อนในอังกฤษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอุตสาหกรรมสิ่งทอ ได้มีการนำเครื่องจักรพลังไอน้ำมาใช้ทำให้กำลังและขนาดของการผลิตขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็วถึงตอนนี้ระบบทุนนิยมซึ่งมีทุนอุตสาหกรรมเป็นหลักก็ได้ตั้งตัวขึ้นอย่างมั่นคง

คง ต่อมาคลื่นของการปฏิวัติอุตสาหกรรมก็ได้แพร่ไปยังประเทศยุโรปอื่นๆ รวมทั้งอเมริกา*

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และทางเศรษฐกิจดังกล่าวนี้ หมู่ประเทศทุนนิยมตะวันตกก็ได้รุกรานประเทศในทวีปเอเชียอย่างจริงจังเพื่อก่อสร้างตลาดโลกภายใต้ระบบทุนนิยม ซึ่งมีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่การขายสินค้ากับการได้มาซึ่งแหล่งขี้อนวดุดิบ คลื่นของการรุกรานนี้แพร่ระบาดผ่านมาทางจีนแล้วก็มาถึงญี่ปุ่นในที่สุด

เรือของประเทศมหาอำนาจตะวันตก ได้เริ่มแล่นเข้ามาเคาะประตูบ้านของญี่ปุ่นในระหว่างตอนปลายของศตวรรษที่ 18 จนถึงตอนต้นของศตวรรษที่ 19 แต่บางกุกุซึ่งไม่ค่อยรู้เรื่องการเปลี่ยนแปลงของโลกภายนอกก็ยังคงพยายามจะปิดประเทศต่อไป จนถึงขั้นออกประกาศในปี 1825 ให้ยิงขับไล่เรือต่างชาติที่ย่างเข้ามาใกล้ อย่างไรก็ตามพอถึงปี 1842 เมื่อได้ยินข่าวว่าจีนต้องพ่ายแพ้แก่อังกฤษในสงครามฝิ่น (1840—42) และจำต้องเปิดประเทศเท่านั้นบางกุกุก็รีบยกเลิกคำสั่งดังกล่าวทันที เพราะตระหนักดีว่าไม่เป็นผลดีแก่ตน ถ้าเรือต่างชาติต้องการเชื้อเพลิงหรือเสบียงอาหารก็จัดหาให้แล้วพยายามให้ออกไปโดยละมุนละม่อม อย่างไรก็ตาม ในที่สุดบางกุกุก็ทนต่อแรงกดดันของประเทศตะวันตกไม่ไหว จำต้องเปิดประเทศในปี 1853 โดยทำสัญญาสัมพันธไมตรีกับอเมริกาเป็นประเทศแรก และหลังจากนั้นก็ทำสัญญาการค้ากับอังกฤษ ฝรั่งเศส ฮอลันดา และรัสเซีย แม้ว่าสัญญาเหล่านี้จะยึดหลักการค้าเสรีซึ่งเป็นประโยชน์กับทุนต่างชาติ แต่มองในฐานะของ

* การปฏิวัติอุตสาหกรรมของประเทศต่างๆ เกิดขึ้นในช่วงต่อไปนี้ อังกฤษ 1760—1830 ฝรั่งเศส 1830—1860 เยอรมัน 1848—1870 อเมริกา 1840—1870 รัสเซีย ญี่ปุ่น หลังปี 1890

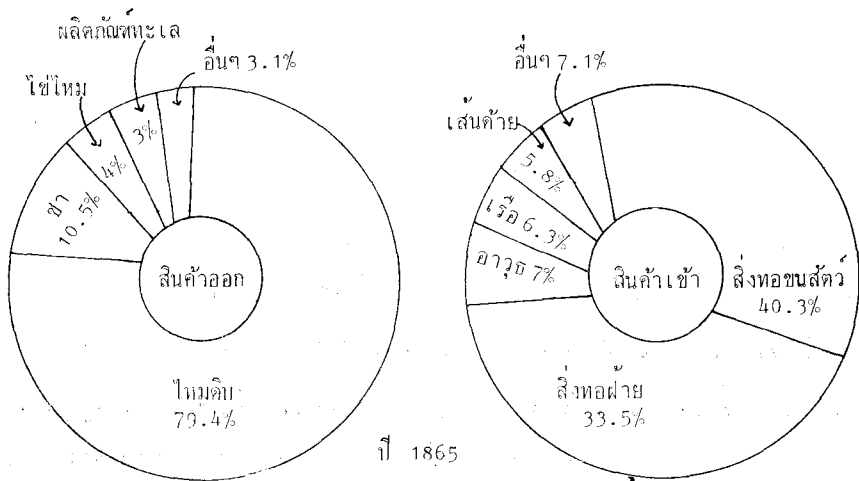
ญี่ปุ่นแล้วเป็นข้อตกลงที่เสื่อมเสียศักดิ์ศรีและไม่ยุติธรรม อาทิเช่น การกำหนดอัตราภาษีอัตราแลกเปลี่ยนเงินตราหรือการตัดแปลงเงินตราต้องปรึกษาหารือกับต่างประเทศเสียก่อน ในกรณีที่กระทำความผิด ชาวต่างชาติได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตไม่จำเป็นต้องขึ้นศาลญี่ปุ่น และถ้าญี่ปุ่นทำสัญญาให้สิทธิพิเศษกับประเทศหนึ่งประเทศใด ประเทศอื่นก็จะได้รับสิทธิดังกล่าวด้วยเป็นต้น สำหรับเรื่องอัตราภาษี ในกรณีของสินค้าเข้าถ้าเป็นสิ่งของสำหรับชาวต่างชาติใช้ 0% สินค้าที่จำเป็นในการดำรงชีวิต 5% จำพวกสุรา 35% สินค้าอื่น ๆ 20% ส่วนสินค้าออกเก็บอัตราเดียวรวดคือ 5%

ภายหลังการเปิดประเทศ และมีการทำข้อตกลงทางการค้าในปี 1858 ญี่ปุ่นก็ได้เปิดเมืองท่า 3 แห่งคือ นางาซากิ ฮาโกดาเตะ และโยโกฮาม่าซึ่งประมาณ 80% ของสินค้าเข้า สินค้าออกได้ผ่านเมืองนี้ ส่วนประเทศคู่ค้าที่สำคัญที่สุดคือ อังกฤษ ปริมาณของการค้าต่างประเทศได้ขยายตัวไปอย่างรวดเร็ว ในช่วงปีแรกๆ ปริมาณสินค้าเข้า และสินค้าออกต่างเพิ่มขึ้นประมาณ 20—30 เท่าตัว สินค้าออกที่สำคัญคือ ไหมดิบ ชา ไข่ไหม ผลิตภัณฑ์เกลือ เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งไหมดิบซึ่งมีประมาณ 50—80% ของการส่งออกทั้งหมดทั้งนี้เพราะเกิดโรคระบาดของตัวไหมในฝรั่งเศสและอิตาลี ในขณะที่เดียวกันจีนซึ่งเป็นประเทศส่งไหมออกมากที่สุดก็เกิดจลาจลจากขบถไต้เฟ็ง จึงเป็นการเอื้ออำนวยต่อการส่งไหมออกของญี่ปุ่น ส่วนสินค้าเข้าที่สำคัญคือ สิ่งทอ ขนสัตว์ สิ่งทอฝ้าย เส้นด้าย ดิบบุก สังกะสี ตะกั่ว เหล็ก เป็นต้น นอกจากนี้สินค้าเข้าที่มีลักษณะพิเศษคือ จำพวกเรือและอาวุธ ในช่วงแรกๆ นี้ปรากฏว่า การค้าต่างประเทศของญี่ปุ่นอยู่ในฐานะเกินดุล สินค้าออกมากกว่าสินค้าเข้า ซึ่งสาเหตุสำคัญสืบเนื่องจากการส่งไหมออกได้เป็นจำนวนมาก ในขณะที่ประชาชนญี่ปุ่นยังไม่เคยชินกับสินค้าต่างประเทศ ตลาดภายในจึง

ยังไม่พร้อมที่จะรับสินค้าเข้าอย่างเต็มที่ อย่างไรก็ตามเหตุการณ์เช่นนี้เป็นอยู่ในช่วงสั้น ๆ เท่านั้น พออย่างเข้าปี 1867 เมื่อสินค้านำเข้าจากต่างประเทศไหลบ่าเข้ามามากขึ้น ญี่ปุ่นก็ตกอยู่ในสภาพขาดดุลการค้าทันที แต่ที่สำคัญกว่านั้นคือ การค้าทั้งหมดต้องทำผ่านพ่อค้าต่างชาติ และสินค้าทั้งหมดขนส่งโดยเรือต่างชาติ นั่นคือ การค้าต่างประเทศของญี่ปุ่นต้องตกอยู่ในกำมือของพ่อค้าต่างชาติ

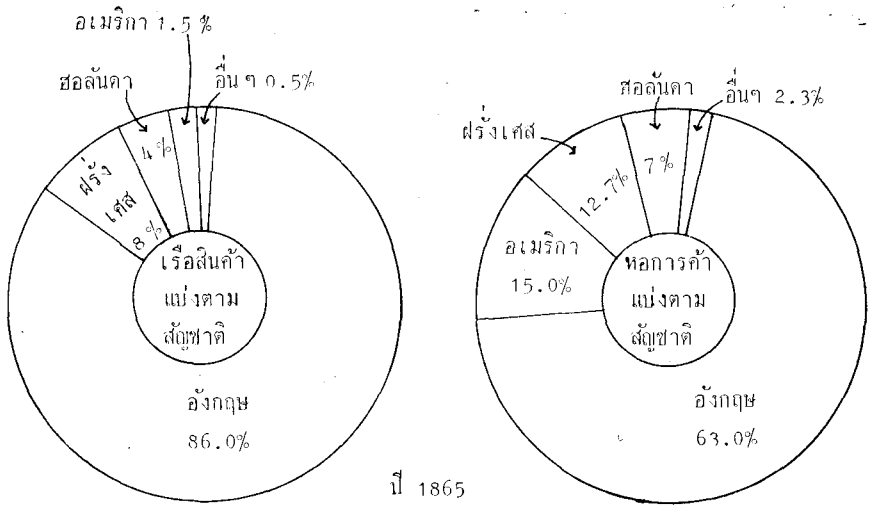
การเปิดประเทศ และการขยายตัวของการค้าต่างประเทศที่ตามมา ได้ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจระบบศักดินาอย่างกว้างขวางและเร่งให้ระบบโตกลงว่าแตกสลายรวดเร็วยิ่งขึ้น

ประการแรก คือการค้าต่างประเทศได้ทำลายอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น เพราะสินค้าเข้าส่วนใหญ่ผลิตโดยระบบใช้เครื่องจักรมีคุณภาพมาตรฐานและ

ที่มา : Yamamoto (7) p.344.

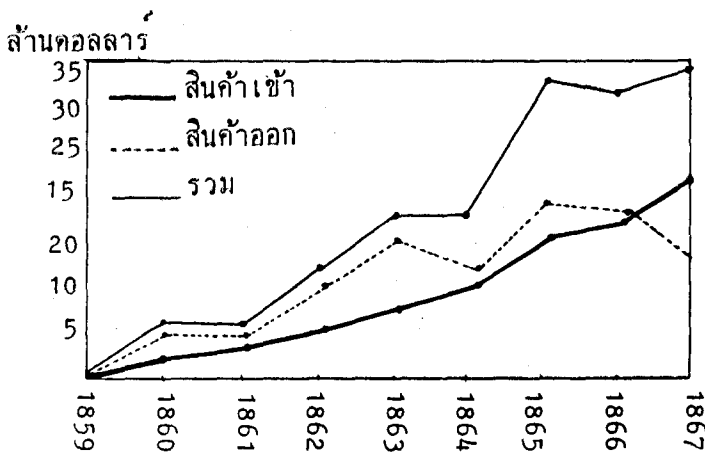
รูปที่ 2.7 อัตราส่วนของสินค้าเข้า-ออก ที่สำคัญ

ที่มา : Yamamoto (7) p.344.

รูปที่ 2.8 อัตราส่วนการค้าของแต่ละประเทศ ณ เมืองท่าโยโกฮาม่า

ราคาถูก เมื่อสินค้าพวกนี้ทะลักเข้ามาได้ส่งผลกระทบต่ออุตสาหกรรมภายใน สินค้าเข้าส่วนใหญ่เป็นพวกสิ่งทอฝ้าย ซึ่งเรื่องมีอยู่ว่าสงครามเหนือได้ทำให้การส่งฝ้ายออกของอเมริกาช่วงกลาง อังกฤษขาดแคลนฝ้ายจึงมากว้านซื้อไปจากญี่ปุ่น ทำให้ฝ้ายในญี่ปุ่นขาดแคลน ผลิตภัณฑ์ฝ้ายราคาสูงขึ้นซึ่งมีผลกระทบต่ออย่างรุนแรง เพราะฝ้ายเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับประชาชนทั่วไป สิ่งทอฝ้ายของอังกฤษซึ่งผลิตโดยใช้เครื่องจักรและราคาถูกกว่าจึงได้โอกาสเหมาะไหลทะลักเข้ามายึดครองตลาดญี่ปุ่นเป็นผลให้ผู้ผลิตสิ่งทอของญี่ปุ่นต้องประสบกับการขาดทุน และล้มละลายไปไม่น้อย ต่อมาผู้ผลิตญี่ปุ่นได้พยายามผลิตให้ถูกลงโดยการใช้เส้นด้ายจากต่างประเทศ ทำให้สถานการณ์ดีขึ้นบ้างแต่ในอีกด้านหนึ่งเส้นด้ายนำเข้าก็ได้มาทำลายการผลิตเส้นด้ายของญี่ปุ่นแทน นอกจากพวก สิ่งทอแล้วสินค้าอื่นที่ตกอยู่ในสภาพเดียวกันก็มีเช่น น้ำตาล

ที่มา : Yamamoto (7) p.344.

รูปที่ 2.9 ปริมาณการค้าต่างประเทศในตอนปลายสมัยโตกูงาวะ

และหลักเป็นต้น จึงเห็นได้ว่าสินค้านำเข้าถูกซึ่งผลิตขึ้นตามวิธีการของระบบทุนนิยมนั้น มีอำนาจรุนแรงน่ากลัวไม่ด้อยไปกว่าปืนใหญ่เลย สำหรับด้านสินค้าออกแม้ว่าความต้องการใหม่ดิบของประเทศทุนนิยมตะวันตกที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จะช่วยกระตุ้นให้การผลิตเพิ่มขึ้น แต่เนื่องจากวิธีการผลิตในญี่ปุ่นส่วนใหญ่ยังเป็นแบบเก่า การผลิตจึงไล่ไม่ทันความต้องการจากต่างประเทศ และไม่มีเหลือสำหรับการใช้ภายในประเทศ ผู้ผลิตสิ่งทอใหม่ภายในประเทศจึงตกอยู่ในสภาพวิกฤติ ถึงกับมีการเรียกร้องให้หยุดยั้งการส่งใหม่ดิบออก มีสิ่งที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือสินค้าออกที่สำคัญ เช่น ไหมดิบ ชา ผ้าย ชีอิ้ว และเทียนไข เป็นต้น ส่วนใหญ่เป็นผลผลิตของชาวนา ฉะนั้นการค้าต่างประเทศจึงมีส่วนช่วยเร่งการขยายตัวของเศรษฐกิจเงินตราและการ

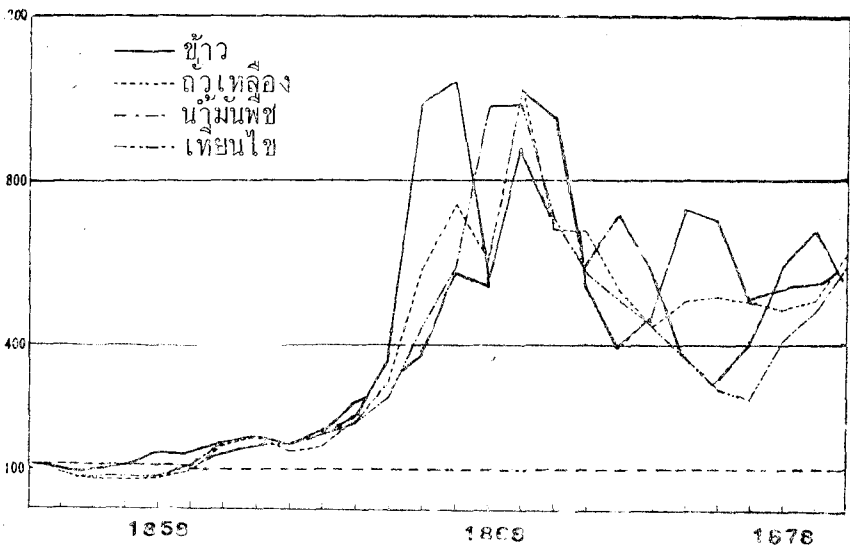
ค้าภายในประเทศ ส่วนหมู่บ้านที่ผลิตสินค้าเหล่านี้ก็ถูกขูดให้เข้าไปอยู่ในวงจรของเศรษฐกิจดังกล่าวรวดเร็วยิ่งขึ้น

ประการที่สอง ระบบควบคุมการค้าตามแบบฉบับศักดินาโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวกับสินค้าออกได้พังทลายลง กล่าวคือ เมื่อการค้าต่างประเทศขยายตัวออกไป สินค้าจำพวกไหมดิบ ชา ผลิตภัณฑ์ทะเล และซีอิ้ว เป็นต้น แทนที่จะถูกส่งไปรวมกันที่ผู้ขายส่งในแต่ละภูมิภาคตามอย่างที่เคยเป็นมา กลับถูกพ่อค้าท้องถิ่นส่งจากแหล่งผลิตไปสู่เมืองท่าส่งออกโดยตรงมากขึ้นทุกที ปรากฏการณ์เช่นนี้ เท่ากับเป็นการทำลายการควบคุมการค้าของบากูฟุซึ่งร่วมมือกับกลุ่มผู้ขายส่ง ในอีกแง่หนึ่งเมื่อสินค้าถูกส่งออกมากขึ้นและไหลผ่านมือผู้ขายส่งน้อยลง ก็ทำให้ปริมาณสินค้าที่ไหลเข้าสู่แหล่งบริโภคสำคัญเช่น เอโด โอซาก้า น้อยลง ราคาถีบตัวสูงขึ้น สร้างความไม่พอใจให้กับชาวเมือง เพื่อแก้ไขปัญหานี้โดยเฉพาะหน้านี้ บากูฟุจึงได้ดำเนินนโยบายจำกัดการค้าต่างประเทศ เช่น ห้ามการส่งข้าว และข้าวสาลีออก และมีคำสั่งบังคับให้สินค้า 5 ชนิด (เมล็ดพืช ซีอิ้ว เทียน ผ้าไหมดิบ) ต้องส่งผ่านทางเอโดเพื่อตอบสนองความต้องการภายในเสียก่อน ส่วนที่เหลือจึงจะส่งผ่านไปยังโยโกฮาม่าเพื่อส่งออก นอกจากนี้ บากูฟุยังพยายามจัดตั้งบริษัทการค้าเพื่อผูกขาดการค้าระหว่างประเทศเสียเอง เป็นต้น อย่างไรก็ตามมาตรการเหล่านี้ ไม่สามารถแก้ปัญหาได้อย่างจริงจัง เพราะโดนพ่อค้าท้องถิ่นและพ่อค้าต่างชาติ ซึ่งอ้างหลักการค้าเสรีประท้วงจนบากูฟุต้องยอมผ่อนปรนในที่สุด

ประการที่สาม การขยายตัวของการค้าต่างประเทศได้เร่งภาวะเงินเฟ้ออันเป็นผลให้สังคมศักดินาแตกสลายเร็วขึ้น ความจริงสาเหตุของเงินเฟ้อในปลายสมัยโตกูงาวะนั้น มีหลายปัจจัยด้วยกัน เช่น ผลผลิตทางเกษตรไม่ดี

สังคมไม่สงบ มีการจลาจลและลุกฮือของชาวนาเป็นต้น แต่สาเหตุที่สำคัญคือ ในขณะที่การค้าต่างประเทศขยายตัว ดีมานด์และซัพพลายของสินค้าออกเกิดความไม่สมดุลกันอย่างเด่นชัด ราคาของสินค้าออกโดยเฉพาะอย่างยิ่งไหมดิบ จึงพุ่งขึ้นอย่างรุนแรง และทำให้ราคาของสินค้าที่ไม่ค่อยเกี่ยวพันกับการส่งออก แต่เป็นสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิตพลอยถีบตัวสูงขึ้นตามไปด้วย เช่น ข้าว ข้าวสาลี ถั่วเหลือง น้ำมันพืชและเทียนไข เป็นต้น (ดูรูปที่ 2.10)

ปรากฏการณ์อีกอันหนึ่งที่ซ้ำเติมภาวะเงินเฟ้อ คือ การดัดแปลงลดคุณภาพเงินตราของบางกุกุเพื่อยับยั้งการไหลออกของทองคำ กล่าวคือ ในตอนที่เปิดประเทศ อัตราแลกเปลี่ยนระหว่างทองคำกับเงินในญี่ปุ่นอยู่ใน

ที่มา : Takenaka (12) p.102

รูปที่ 2.10 การเคลื่อนไหวของดัชนีราคาสินค้าที่สำคัญ
ในปลายสมัยโตกูงาวะ

ระดับ 1 : 5 ในขณะที่ในต่างประเทศเขาแลกกันในอัตรา 1 : 15 พ่อค้าต่างชาติเลยได้โอกาสนำเอาเหรียญเงินเม็กซิโกเข้ามาแลก แล้วขนเอาทองไปจากญี่ปุ่นเป็นจำนวนมหาศาล บากุฟุจึงพยายามแก้ไขโดยการตัดแปลงลดคุณภาพของเหรียญทองคำ (ลดส่วนผสมของทองลง) และปรับอัตราแลกเปลี่ยนภายในประเทศให้เหมือนกับของต่างประเทศ การปฏิรูปเงินตราครั้งนี้แม้ว่าบากุฟุจะได้ผลกำไรมาช่วยผ่อนคลายนโยบายการคลัง และสามารถหยุดยั้งการไหลออกของทองคำได้สำเร็จ แต่ก็คือความวุ่นวายให้กับระบบการเงินภายในประเทศ และที่สำคัญคือเป็นการเร่งภาวะเงินเฟ้อให้รุนแรงขึ้นไปอีก เมื่อเศรษฐกิจปั่นป่วนและราคาสินค้าแพงขึ้น ผู้คนที่เดือดร้อนมากที่สุดคือชาวนา ชาวเมืองที่ยากจนและพวกชามูในระดับล่าง ความไม่พอใจของคนเหล่านี้ได้ปะทุออกมาในรูปของการเคลื่อนไหวต่อต้านบากุฟุอย่างรุนแรง ทั้งนี้เพราะคิดว่าปัญหาเงินเฟ้อ และความปั่นป่วนทางเศรษฐกิจเป็นผลมาจากการค้าระหว่างประเทศ และความผิดอยู่ที่บากุฟุซึ่งตัดสินใจเปิดประเทศโดยพลการ

บทบาทของการค้าต่างประเทศที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือ การเข้ามาของทุนต่างชาติ แม้ว่าในสมัยนั้นประเทศทุนนิยมตะวันตกยังอยู่ในขั้นส่งผลผลิตทางอุตสาหกรรมออกขายเป็นหลัก และยังไม่ได้นั้นนโยบายการส่งทุนออก แต่ทุนต่างชาติก็ได้รุกกล้าเข้ามาในญี่ปุ่นเป็นจำนวนไม่น้อย เช่น การให้กู้แก่นายทุนนายหน้าเพื่อให้ไปซื้อหรือขายสินค้าภายในประเทศตามที่ต้องการ ทั้งนี้เนื่องจากตามข้อตกลงแล้วพ่อค้าต่างชาติไม่มีสิทธิ์ที่จะเข้ามาทำการซื้อขายโดยตรง บางกรณีก็เข้ามามีอิทธิพลต่อการผลิตโดยตรง เช่น การให้โรงงานปั่นเส้นไหมกัญแล้วผูกขาดการซื้อขายเอาไว้หรือไม่ก็เข้ามาตั้งโรงงานผลิตชาในเขตที่อยู่ของคนต่างชาติ แล้วจ้างกรรมกรหญิงญี่ปุ่นทำการผลิต

นอกจากนี้ก็มีการทำงานกับแคว้นต่าง ๆ ในการก่อสร้างโรงงานต่อเรือ โรงงานถลุงเหล็ก การทำเหมืองถ่านหิน เป็นต้น

อวสานของระบบโตกว่าว่าการปฏิวัติเมจิ

ในตอนปลายสมัยโตกว่า สังคมและเศรษฐกิจระบบศักดินาได้แตกสลายลงอย่างรวดเร็ว และสถานการณ์ได้ทรุดหนักขึ้นไปอีกภายหลังการเปิดประเทศ เศรษฐกิจและการเงินตกอยู่ในภาวะปั่นป่วน ราคาสินค้าถีบตัวสูงขึ้น และการจลาจลลุกฮือของชาวนามีขึ้นบ่อยครั้ง บากุฟูและแคว้นต่าง ๆ ไม่ได้นิ่งนอนใจ ได้รับเร่งทำการปฏิรูปหลายครั้งหลายครา แต่ในขณะที่บากุฟูประสบความล้มเหลวกับการแก้ไขปัญห เศรษฐกิจและสังคมเป็นส่วนใหญ่ แคว้นโดยเฉพาะพวกแคว้นทางใต้และตะวันตก กลับสามารถแก้ไขสถานการณ์ได้ค่อนข้างดีกว่า แม้ว่ามาตรการในการปฏิรูปของแต่ละแคว้นจะแตกต่างกันออกไปบ้าง แต่ลักษณะเด่นร่วมกันก็คือ การปฏิรูปการเกษตรเพื่อฟื้นฟูรายได้จากการเก็บส่วย และการส่งเสริมผลิตภัณฑ์ประจำแคว้นกับระบบการขายผูกขาดโดยแคว้น นั่นคือดำเนินนโยบายพาณิชย์นิยมในระดับแคว้น และสามารถควบคุมตลาดภายในแคว้นให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มาตรการเหล่านี้ช่วยปรับปรุงฐานะ การคลังและเศรษฐกิจของแคว้นให้มั่นคงขึ้นกว่าเดิม ส่วนการปฏิรูปเสริมสร้างความแข็งแกร่งทางทหาร ก็มีการเปลี่ยนแปลงจากระบบสืบตระกูลมาเป็นระบบความสามารถ เปิดโอกาสให้พวกชาмуไรระดับกลางและระดับล่างมีสิทธิ์ได้เต้าขึ้นมามีอำนาจได้ มีการนำเอาอาวุธและวิทยาการตะวันตกมาปรับปรุงกองทัพ สร้างโรงงานผลิตปืนใหญ่และโรงงานต่อเรือ เป็นต้น ฉะนั้นในขณะที่บากุฟูล้มเหลวในการปฏิรูปทางการคลังและอ่อนแรงลง พวกแคว้นต่าง ๆ โดยเฉพาะแคว้นทางใต้ และตะวันตกกลับมีฐานะทางทหารและเศรษฐกิจแข็งแกร่งมั่นคงขึ้น และเริ่มมีปากมีเสียง

กล่าววิพากษ์วิจารณ์การปกครองและการดำเนินนโยบายของบากูฟู ในระยะหลัง ๆ เมื่อสังคมประสบกับปัญหาความยุ่งยากมากขึ้น การแตกแยกความคิดเห็นระหว่างบากูฟูกับแคว้นต่าง ๆ หรือในระหว่างแคว้นด้วยกันได้ทวีความรุนแรงขึ้น แต่เหตุการณ์ที่เป็นจุดระเบิดให้มีการแบ่งแยกอย่างเด่นชัด คือ การเปิดประเทศ อันทำให้มีการแบ่งแยกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ กลุ่มที่สนับสนุนบากูฟูกับการเปิดประเทศ กลุ่มนี้มีความเห็นว่าไม่มีประโยชน์ที่จะแข่งขันกับประเทศตะวันตก ในขณะที่เดียวกันเพื่อรับมือกับต่างชาติ ญี่ปุ่นต้องรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งจะกระทำได้โดยการช่วยกันฟื้นฟูฐานะของบากูฟูให้แข็งแกร่งขึ้นกว่าเดิม ส่วนอีกพวกหนึ่งคือกลุ่มที่เชิดชูจักรพรรดิขับไล่ต่างชาติ กลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นพวกแคว้นทางใต้และตะวันตก ซึ่งพวกชาวมุโรรระดับล่างได้ขึ้นมากุมอำนาจในแคว้นไว้ได้ พวกนี้เห็นความจำเป็นในการที่จะแก้ไขปัญหาความยุ่งยากของสังคม และการรวมประเทศเช่นเดียวกัน แต่ไม่ใช่ภายใต้การนำของบากูฟู และการที่กลุ่มนี้หนีไปเชิดชูจักรพรรดิซึ่งไร้อำนาจที่แท้จริงมาเป็นระยะเวลายาวนาน ก็เพราะว่าจักรพรรดิยังอยู่ในใจและเป็นที่เคารพบูชาของชาวมุโรรหรือประชาชนทั่วไป จึงยังมีทางที่จะปลุกจิตสำนึกนี้ขึ้นมาแล้วใช้จักรพรรดิเป็นโล่กำบัง หรือศูนย์กลางอำนาจอันใหม่ในอนาคตต่อต้านกับบากูฟู ความจริงทางบากูฟูเองก็เข้าใจคุณประโยชน์ของฝ่ายนี้ดี และได้พยายามเข้าหาทางจักรพรรดิและสร้างความร่วมมือระหว่างบากูฟูกับทางในวัง เพื่อเป็นการตัดที่พึ่งพิงของฝ่ายตรงข้ามเสียแต่ต้นลม ดังเห็นได้จากการจัดการให้โชกุนโตกูงว่าแต่งงานกับน้องสาวของจักรพรรดิเป็นต้น ส่วนความต้องการขับไล่ต่างชาตินั้นสืบเนื่องจากความตื่นตัวของเลือดรักชาติ กล่าว่าญี่ปุ่นจะประสบชะตากรรมแบบเดียวกับจีน ซึ่งตกเป็นดินแดนกึ่งอาณานิคมของประเทศทุนนิยมตะวันตก ภายหลังพ่ายแพ้สงครามจีน

ยิ่งกว่านั้นภาวะเงินเฟ้อและความวุ่นวายทางเศรษฐกิจ ภายหลังจากการเปิดประเทศได้ทวีความเกลียดกลัวกันให้สูงขึ้นไปอีก อันเป็นเหตุให้ความไม่พอใจต่อบากุฟูแพร่กว้างออกไป และมีการโจมตีทำร้ายร่างกายคนต่างชาติรวมทั้งพ่อค้าญี่ปุ่นที่ยุ่งเกี่ยวกับการค้าต่างประเทศ แต่ต่อมาความคิดขับไล่ต่างชาติได้ลดหายไปอย่างรวดเร็ว หลังจากที่เมืองท่าชิโมโนะเซกิโดนกองเรือรบต่างชาติถล่มด้วยปืนใหญ่ เรื่องมีอยู่ว่า แคว้นโชชู (Choshu) ซึ่งเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงของพวกที่รังเกียจต่างชาติ ได้ไปยิงเรือของประเทศตะวันตกที่แล่นผ่านช่องแคบชิโมโนะเซกิ ในปี 1864 กองเรือรบของ 4 ชาติ คือ อังกฤษ อเมริกา ฝรั่งเศส และฮอลันดาจึงยกมาถล่มเมืองชิโมโนะเซกิเป็นการแก้แค้น จนกระทั่งแคว้นโชชูต้องยอมแพ้ และเป็นผลให้ตระหนักว่าด้วยสภาพกำลังทางทหารที่เป็นอยู่ ญี่ปุ่นไม่อยู่ในฐานะที่จะสามารถขับไล่ประเทศตะวันตกได้ หลังจากนั้นมากลุ่มเซดซุจิกักรพรรดิจึงได้เปลี่ยนความคิดเห็นไปคบหาและเรียนรู้จากประเทศตะวันตกมากขึ้น แล้วทุ่มเทความสนใจไปสู่การโค่นล้มบากุฟูเพียงจุดเดียว

ท่ามกลางความขัดแย้งที่ตึงเครียดขึ้นทุกที ในตอนปลายสมัยโตกูงาวะ ประเทศมหาอำนาจตะวันตกที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจการภายในของญี่ปุ่น คือ อังกฤษกับฝรั่งเศส ส่วนอเมริกาซึ่งเป็นประเทศที่มาบีบบังคับให้ญี่ปุ่นเปิดประตูบ้านได้สำเร็จนั้นต้องวุ่นอยู่กับสงครามเหนือ-ใต้ (เลิกทาส) จึงไม่มีเวลามาสงเกตใจเรื่องญี่ปุ่นมากนัก สำหรับฝรั่งเศสได้ถือทางฝ่ายบากุฟู และพยายามช่วยโชกุนฟื้นฟูอำนาจเผด็จการของบากุฟู ให้สามารถควบคุมประเทศไว้ได้ทั้งหมด เช่น ช่วยปรับปรุงกองทัพของบากุฟูให้ทันสมัยขึ้น ให้บากุฟูกู้เงินเพื่อซื้อเรือรบและอาวุธยุทโธปกรณ์อื่น หรือเพื่อสร้างโรงงานถลุงเหล็ก

โรงงานต่อเรือ ครูฝึกทหาร และช่างเทคนิคต่างๆ ล้วนแต่เป็นคนฝรั่งเศส ในทางตรงกันข้ามอังกฤษกลับไปเข้าข้างฝ่ายที่เซ็ดชูจักรพรรดิ ความจริงทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสต่างคิดจะช่วยเหลือผู้ใดก็ได้ที่จะสามารถปกครองญี่ปุ่นอย่างแท้จริง เพื่อหวังผลประโยชน์จากการทำการค้ากับญี่ปุ่น แต่ในขณะที่ฝรั่งเศสมองว่า โชกุนโตกูงาว่าหรือบากุฟุยังมีภาษีเหนือกว่านั้น อังกฤษกลับคาดคะเนทิศทางลมได้อย่างถูกต้องว่า ศูนย์อำนาจที่แท้ได้ย้ายไปอยู่ที่กลุ่มที่เซ็ดชูจักรพรรดิ และอำนาจของบากุฟุได้เสื่อมถอยลงอย่างรวดเร็ว ดังเห็นได้จากว่าบากุฟุไม่สามารถปราบปรามการแข็งข้อของแคว้นทางใต้ได้สำเร็จ ประจวบกับในปี 1866 จักรพรรดิโคเมซึ่งยึดถือหลักการปรองดองกับบากุฟุ ได้สิ้นพระชนม์ลงอย่างกะทันหัน และจักรพรรดิเมจิที่ขึ้นมาสืบตำแหน่งแทนนั้นทรงมีความโน้มเอียงไปทางฝ่ายเซ็ดชูจักรพรรดิ ภายใต้อาณัติการณเช่นนี้ ฝ่ายที่ต้องการใช้มาตรการผ่อนปรนกับบากุฟุ ได้เสนอทางออกให้โชกุนโตกูงาว่ารีบคืนอำนาจการปกครองให้กับจักรพรรดิเสีย เพื่อเป็นการขจัดข้ออ้างเพื่อการล้มล้างบากุฟุด้วยกำลังของฝ่ายตรงข้าม และหวังว่าในการจัดตั้งคณะบริหารประเทศชุดใหม่ยังงี้เสียบากุฟุก็คงจะมีสิทธิ์มีเสียงเพราะถึงแม้จะหลุดจากตำแหน่งโชกุน แต่โตกูงาว่ายังคงเป็นไต่เมียวที่ยิ่งใหญ่

เมื่อความไม่พอใจ และการเคลื่อนไหวเพื่อโค่นล้มบากุฟุได้ขึ้นสู่กระแสสูง ปรากฏว่าโชกุนโตกูงาว่าเห็นด้วยและขอคืนอำนาจการปกครองให้กับจักรพรรดิในปี 1867 อันเป็นการสิ้นสุดการปกครองที่ยาวนานถึง 260 ปี ของบากุฟุ และในปีเดียวกันกลุ่มเซ็ดชูจักรพรรดิก็กได้จัดตั้งรัฐบาลใหม่ขึ้นที่เกียวโต โดยมีจักรพรรดิเป็นศูนย์กลาง อย่างไรก็ตามเรื่องไม่ได้จบลงง่ายๆ เพียงแค่นี้เพราะรัฐบาลใหม่ต้องการล้มล้างอำนาจของโตกูงาว่าอย่างซุตราภตอนโคนโดยตัดสินให้ปลดโตกูงาว่าจากตำแหน่งไต่เมียวและยึดถอนฐานะ

ศักดิ์นาทั้งหมด คราวนี้ทางโตkungว่าไม่ยอมและเคลื่อนพลขึ้นมาหมาย
 เล่นงานพวกรัฐบาลใหม่ที่เกี่ยวโตในปี 1868 แต่หลังจากปะทะกันปรากฏว่า
 ฝ่ายรัฐบาลใหม่ชนะและไล่ติดตามไปล้อมฝ่ายโตkungว่าที่ถอยกลับไปตั้งหลักที่
 ปราสาทเอโต เดิมทีฝ่ายรัฐบาลใหม่ก็หมายที่จะใช้กำลังถล่มปราสาทเอโต
 แต่อังกฤษไม่เห็นด้วยเพราะเกรงว่าการสู้รบจะระบาศไปทั่วประเทศ ซึ่งจะ
 เป็นผลเสียต่อการพัฒนาของการค้า ฝ่ายรัฐบาลใหม่จึงจำต้องลดท่าทีที่
 แข็งกร้าวลง แล้วหันไปใช้วิธีเจรจาท่องกับฝ่ายโตkungว่า และฝ่ายหลังซึ่ง
 ไม่มีใจที่จะสู้รบต่อไปแล้วก็ยอมจำนนแต่โดยดี อย่างไรก็ตาม สำหรับพวก
 แคว้นทางตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งสนับสนุนบากูฟุยังไมยอมจำนนและตั้งตัว
 แข็งข้อกับรัฐบาลใหม่ต่อไปอีก รัฐบาลใหม่จึงต้องส่งกำลังขึ้นไปปราบปราม
 จนราบคาบในปี 1869 และสามารถรวบรวมประเทศได้ในที่สุด การโค่นล้ม
 บากูฟุเปลี่ยนแปลงญี่ปุ่นจากระบบโตkungว่าซึ่งเป็นระบบศักดินามาสู่สังคม
 สมัยใหม่นี้เรียกว่า การปฏิวัติเมจิ หรือการปฏิรูปเมจิ ตามชื่อของจักรพรรดิ
 ญี่ปุ่นในขณะนั้น

ในการศึกษาประวัติศาสตร์ธุรกิจญี่ปุ่น หรือ วิชาการทุนนิยมของ
 ญี่ปุ่น ประเด็นที่เป็นปัญหาแห่งการถกเถียงกันมากที่สุดอันหนึ่ง คือการ
 ตีความถึงบทบาทของการปฏิวัติเมจิที่มีต่อวิชาการทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น
 สำหรับความเห็นในเรื่องนี้แยกออกเป็นหลายฝักหลายฝ่ายด้วยกัน แต่ในที่นี้
 จะลองสรุปความคิดเห็นของ 3 ฝ่ายที่สำคัญ ๆ

ฝ่ายแรก มีความเห็นว่าการปฏิวัติเมจิเป็นการสถาปนารัฐภายใต้
 ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของจักรพรรดิ ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์
 หมายถึง รัฐแบบรวมศูนย์อำนาจซึ่งเกิดขึ้นในระหว่างช่วงส่งผ่าน (transi-
 tional period) จากระบบศักดินาไปสู่ระบบทุนนิยม อันเป็นระยะที่ขึ้นขึ้น

ศักดิ์นากำลังสูญเสียอำนาจการปกครอง และชนชั้นกระฎุมพี (พ่อค้า-ช่างฝีมือ) กำลังเติบโตใหญ่แต่ทว่ายังไม่ถึงระดับที่สามารถโค่นล้มฝ่ายศักดิ์นาคได้ ท่ามกลางการคานอำนาจกันอยู่ของทั้งสองฝ่ายนี้ กษัตริย์จึงได้โอกาสขึ้นมากุมอำนาจโดยใช้หลักการไม่ผูกมัดตนเองกับฝ่ายใด แล้วพยายามสร้างอำนาจของตนโดยอาศัยการใช้ประโยชน์จากทั้งชนชั้นศักดิ์นาคและชนชั้นกระฎุมพี ฉะนั้นรัฐแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จึงมีลักษณะ 2 สภาพแฝงอยู่ คือ เป็นสภาพสุดท้ายของรัฐแบบศักดิ์นาค ในขณะที่เดียวกันก็เป็นสภาพแรกเริ่มของรัฐแบบสมัยใหม่ นั่นคือ รัฐแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้ โดยธาตุแท้แล้วยังคงมีลักษณะเป็นปฏิกิริยาแบบศักดิ์นาค แต่ในขณะเดียวกันก็มีลักษณะที่ทันสมัยแบบกระฎุมพี ภายใต้สภาพดังกล่าวนี้อำนาจของชนชั้นกระฎุมพีจะพัฒนาสูงขึ้น กษัตริย์จึงพยายามใช้อำนาจเก่า ๆ ของชนชั้นศักดิ์นาคมาสกัดกั้น นี่คือลักษณะที่เป็นปฏิกิริยาของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ในอีกด้านหนึ่งเพื่อผูกมิตรกับฝ่ายกระฎุมพี กษัตริย์ก็จำต้องดำเนินนโยบายส่งเสริมการพัฒนาของทุนนิยม นี่คือลักษณะที่ก้าวหน้าของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของญี่ปุ่น การปฏิวัติเมจิเกิดขึ้นในช่วงที่ประเทศมหาอำนาจทุนนิยมตะวันตก กำลังก้าวเข้าสู่ขั้นผูกขาด ฉะนั้นระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของจักรพรรดิเล็งเห็นความจำเป็นในการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยได้อย่างรวดเร็ว เพื่อรับมือกับประเทศตะวันตก ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของญี่ปุ่นจึงมีลักษณะที่ก้าวหน้ามากเป็นพิเศษ

ข้อสนับสนุนที่สำคัญอันหนึ่งของฝ่ายแรกนี้คือ การปฏิรูปที่ดินของรัฐบาลเมจิ แม้ว่าจะได้เลิกล้มการถือครองที่ดินแบบศักดิ์นาคของพวกเขาไปทีเดียว แต่ก็เป็นการเลิกล้มแบบมีสิ่งตอบแทน ซึ่งกลายเป็นสิ่งรองรับระบบการถือครองที่ดินแบบกึ่งศักดิ์นาค อันมีจักรพรรดิอยู่สูงสุด ในขณะเดียวกันก็ยัง

จำเป็นต้องมีการปฏิวัติในรูปแบบการผลิตทางเกษตรกรรม ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าสังคมนิยมภายใต้หลังการปฏิวัติเมจิยังคงไว้ซึ่งลักษณะของระบบศักดินาไว้ในทุก ๆ ด้าน และการปฏิวัติเพื่อประชาธิปไตยของฝ่ายกรรมกรฯ ยังไม่ได้เกิดขึ้นในช่วงดังกล่าวนี้

ฝ่ายที่ 2 มีความเห็นว่า การปฏิวัติเมจิเป็นการปฏิวัติที่ล้มล้างสังคมนิยมระบบศักดินา จึงนับได้ว่าเป็นการปฏิวัติเพื่อประชาธิปไตยของฝ่ายกรรมกรฯ ทั้งนี้โดยจับประเด็นว่า ประการแรก การปฏิวัติเมจิได้เลิกล้มระบบการถือครองที่ดินแบบศักดินาและปฏิรูปการถือครองที่ดินเป็นแบบสมัยใหม่ ส่วนการที่เกษตรกรรมภายใต้หลังการปฏิวัติเมจิไม่สามารถพัฒนาไปตามแบบทุนนิยมนั้นเป็นลักษณะพิเศษในการพัฒนาทุนนิยมของญี่ปุ่น ประการที่สอง การปฏิวัติกรรมกรฯ เป็นการจัดตั้งกลุ่มอำนาจทางการเมือง ที่พยายามผลักดันส่งเสริมการพัฒนาของทุนนิยมให้ดำเนินไปอย่างรวดเร็ว การปฏิวัติเมจิโดยขาดแล้ว จึงนับได้ว่าเป็นการปฏิวัติกรรมกรฯ ที่นั่นเอง และถ้าคำนึงว่าการปฏิวัติเมจิเป็นการปฏิวัติกรรมกรฯ ที่ต้องกระทำกันอย่างเร่งรีบภายใต้สถานการณ์ที่ญี่ปุ่นกำลังตกอยู่ท่ามกลางแรงกดดันจากมหาอำนาจตะวันตกแล้ว การปฏิวัติเมจิจึงจำต้องรับบทบาทดำเนินการสะสมทุนแบบปฐมภูมิ (primitive accumulation of capital) ซึ่งโดยปกติจะเกิดขึ้นในช่วงของรัฐบาลภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จุดนี้ทำให้การปฏิวัติเมจิมีลักษณะเป็นการปฏิวัติกรรมกรฯ ที่ไม่ค่อยจะสมบูรณ์อยู่บ้าง

ฝ่ายที่ 3 มีความเห็นว่า การปฏิวัติเมจิเป็นการปฏิวัติที่โค่นล้มสังคมนิยมศักดินา และบุกเบิกหนทางให้การพัฒนาทุนนิยมของญี่ปุ่น ฉะนั้นโดยกว้าง ๆ แล้วกล่าวได้ว่าการปฏิวัติเมจิเป็นการปฏิวัติกรรมกรฯ แต่ทว่าเป็นการ

ปฏิวัติกรรมพีในแบบที่ไม่สมบูรณ์ ทั้งนี้พิจารณาจากลักษณะเด่นของการปฏิวัติกรรมพี 3 ประการ คือ

1. พวกเจ้าที่ศักดินาถูกโค่นล้ม และระบบการถือครองที่ดินแบบศักดินาถูกยกเลิก

2. ในนามของประชาชน พวกกรรมพีได้เข้ามากุมอำนาจรัฐ

3. ชาวนาที่ถูกผูกมัดที่ดิน ได้รับการปลดปล่อยให้หลุดพ้นจากพันธนาการทางชนชั้นแบบศักดินา

ประการที่หนึ่ง แม้ว่าการปฏิวัติเม็กซิโกจะยกเลิกการถือครองที่ดินแบบศักดินา แต่การถวายเป็นที่ดินคืนให้กับจักรพรรดิ พวกใดเมียวก็ได้รับสิ่งตอบแทน คือ พันธบัตรรัฐบาล และหนี้สินเงินกู้จำนวนมหาศาล รัฐบาลก็เข้ามารับภาระแทน (รายละเอียดดูในบทต่อไป) นอกจากนั้นพวกนี้ยังได้รับการแต่งตั้งให้เป็นตระกูลที่สูงศักดิ์ และเป็นวุฒิสมาชิกสภาด้วย ฉะนั้นแม้ว่าการถือครองที่ดินแบบศักดินาจะหมดสิ้นไป แต่ก็ดำเนินไปในลักษณะที่ชาวนาเสียเปรียบ ถ้าวางเปรียบเทียบกับการปฏิวัติกรรมพีของอังกฤษหรือฝรั่งเศสดู จะเห็นว่าแตกต่างกันอย่างมาก เช่นในกรณีของฝรั่งเศสพวกชนชั้นปกครองแบบศักดินาคงต้องหลุดจากบ่าบนแท่นกียอดิน เป็นต้น ดังนั้นกล่าวได้ว่าการปฏิวัติเม็กซิโกได้ให้ประโยชน์ และประนีประนอมกับชนชั้นปกครองเดิมของสังคมศักดินาเป็นอย่างมาก พิจารณาในแง่ความเป็นประชาธิปไตยก็ยังมีปัจจัยแบบศักดินาหลงเหลืออยู่ จึงนับว่าเป็นการปฏิวัติที่มีลักษณะไม่สมบูรณ์มาก

ประการที่สอง ภายหลังจากการปฏิวัติเม็กซิโก อำนาจรัฐไม่ได้ตกอยู่ในกำมือของชนชั้นกรรมพี แต่ตกไปอยู่ในกำมือของพวกซามูไรชั้นล่าง (ต่อมากลายเป็นข้าราชการและทหารของรัฐบาลเม็กซิโก) ซึ่งเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญ

ที่ขีดชู้จักรพรรดิขึ้นมาโค่นล้มบากูฟู พวกพ่อค้าการเมือง ซึ่งใกล้ชิดและ
 หาผลประโยชน์จากการร่วมมือกับรัฐบาล และพวกนายทุนเงินกู้ ฉะนั้น
 จะเห็นว่าส่วนใหญ่แล้วเป็นการเคลื่อนย้ายอำนาจทางการเมือง ภายในกลุ่ม
 ชนชั้นปกครองเท่านั้นเอง แม้ว่าในปลายสมัยโตกุงว่าจะมีการต่อสู้ของประ
 ชาชนอยู่อย่างกว้างขวาง แต่ก็ยังปราศจากการรวมตัวกันอย่างเป็นองค์การ
 เพื่อปกป้องผลประโยชน์ของประชาชน ทั้งนี้เพราะในปลายสมัยโตกุงว่า
 แม้ว่าเศรษฐกิจการค้า และปัจจัยแบบทุนนิยมจะผลิหน่อแตกตาเจริญเติบโต
 โตขึ้นอย่างรวดเร็วก็ตาม แต่ว่าชนชั้นพ่อค้า ช่างฝีมือ หรือชนชั้นกรรมกร
 ที่แข็งแรงเป็นปีกแผ่นยังไม่ได้ปรากฏขึ้น พลังของประชาชน จึงเพียงแต่
 ถูกชนชั้นปกครองแบบศักดินาฝ่ายหนึ่งใช้ประโยชน์ไปในการโค่นล้มบากูฟู
 เท่านั้น การปฏิวัติจึงไม่ได้ดำเนินไปอย่างเต็มที่และอย่างสมบูรณ์ทีเดียว

ประการที่สาม ภายหลังจากปฏิวัติเมจิ ชาวนาได้รับการปลดปล่อย
 ไม่ต้องกลายเป็นสิ่งติดฟ่วงกับที่ดินอีกต่อไป จะปลูกอะไร อยู่ที่ไหน ทำ
 อาชีพอะไรก็เลือกได้อย่างเสรี สำหรับเรื่องระบบที่ดินก็โดยยกเลิกการถือครอง
 ที่ดินแบบศักดินา ได้มีการออกโฉนดที่ดินและผู้เป็นเจ้าของสามารถซื้อขาย
 ได้ตามเสรี จึงนับได้ว่าเป็นการปฏิรูปที่ดินสมัยตามแบบฉบับของกรรมวิธี
 ใดๆก็ตามก็ยังมิมีลักษณะที่ไม่สมบูรณ์อยู่ดี กล่าวคือ แม้รัฐบารเมจิ
 จะยอมการถือครองที่ดินของเอกชนก็ตาม แต่การยอมรับนี้เป็นไปในลักษณะ
 ที่ชาวนาเสียเปรียบ เพราะผู้ที่รัฐบาลเมจิยอมรับว่าเป็นเจ้าของที่ดินนั้นคือ
 พวกชาวนาเต็มขั้นและเจ้าที่ดิน ส่วนพวกชาวนาไม่เต็มขั้น ซึ่งเป็นผู้ลงมือ
 ลงมือปลูกจริง ๆ กลับไม่ได้รับการจัดสรรที่ดินให้ครอบครอง ส่วนภาระเสีย
 ภาษีของชาวนาก็ไม่ได้เบาลงจากการส่งส่วยในสมัยโตกุงว่าและภาระทั้งหมด
 ของรัฐบาลเมจิ เช่นการรับหนี้ของไคเมียว ดอกเบี้ยพันธบัตร และค่า

ใช้จ่ายในการปราบปรามขบถต่าง ๆ เป็นต้น ในที่สุดแล้วก็หันมาชูตรีตเอา
กับชาวนา ฉะนั้น ถ้าการปฏิวัติเมจิเป็นการปฏิวัติระดมพีที่สมบูรณ์จริง ๆ
แล้ว ภาระหนักอึ้งทั้งหมดก็ไม่ควรจะตกอยู่กับชาวนาเท่านั้น

เท่าที่กล่าวมานี้เป็นเพียงความเห็นใหญ่ ๆ ส่วนหนึ่งเท่านั้น นอกจาก
จากนี้ยังมีการตีความเกี่ยวกับการปฏิวัติเมจิอีกมากมาย เช่น มองว่าเป็นการ
ปฏิวัติแบบชาตินิยม เพื่อรวมประเทศสำหรับรับมือกับอิทธิพลของมหาอำนาจ
ตะวันตก บ้างก็มองว่าการตีความเกี่ยวกับการปฏิวัติเมจิโดยใช้หลักเกณฑ์
ของการปฏิวัติระดมพี หรือระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ตามแบบอย่างกรณี
ของตะวันตกนั้น ไม่ค่อยได้ความหมายอะไรนัก เพราะเงื่อนไขต่าง ๆ
แตกต่างกันเหลือเกิน แม้ว่าเงื่อนไขภายในประเทศตอนปลายสมัยโตกูงาว่า
พร้อมในระดับหนึ่งในอันที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง แต่ปัจจัยเด็ดขาดที่
ผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลงขึ้นอย่างรวดเร็วก็คือ การก้าวเข้ามาของ
อิทธิพลมหาอำนาจตะวันตก อย่างไรก็ตามไม่ว่าจะตีความเช่นไร สิ่งหนึ่ง
ที่น่าจะพูดได้คือ การปฏิวัติเมจิได้บุกเบิกหนทางให้ญี่ปุ่นได้ก้าวไปสู่ระบบทุน
นิยมที่พยายามเลียนแบบ และไล่ให้ทันประเทศมหาอำนาจทุนนิยมตะวันตก
ดังจะได้รับการยืนยันจากพฤติกรรมของรัฐบาลเมจิในสมัยต่อมา

ตอนที่ 2
สมัยเมจิ

บทที่ 3

การสร้างความเป็นปึกแผ่น

ของรัฐบาลเมจิ

เมื่อฝ่ายที่เซิดชูจักรพรรดิเมจิ ได้จัดตั้งรัฐบาลใหม่ขึ้นในเดือนมกราคม 1868 และหลังจากปราบปรามการขบถของโตกูงาวะในเดือนมีนาคมแล้ว ในเดือนตุลาคมจักรพรรดิเมจิก็ตรงย้ายที่ประทับจากเกียวโตมาสู่เอโดะ ซึ่งได้กลายเป็นเมืองหลวงใหม่และได้เปลี่ยนชื่อเป็นโตเกียว (Tokyo) ซึ่งมีความหมายว่า เมืองหลวงแห่งตะวันออก เปรียบเทียบกับเกียวโตซึ่งเป็นเมืองหลวงเก่าที่อยู่ทางฝั่งตะวันตกของญี่ปุ่น อย่างไรก็ตามในตอนแรกดินแดนที่อยู่ภายใต้การควบคุมและการปกครองโดยตรงของรัฐบาลเมจिनี้ก็มีเฉพาะพื้นที่เดิมของบาคูฟุกับแคว้นที่เข้าข้างบาคูฟุเท่านั้น ส่วนดินแดนนอกนั้นยังคงปกครองตนเองในลักษณะเป็นแคว้น ๆ เหมือนเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งแคว้นที่มีส่วนร่วมในการเซิดชูจักรพรรดิโค่นล้มบาคูฟุนั้น ได้พยายามเสริมสร้างพลังอำนาจภายในแคว้นของตนและมีกำลังทหารเป็นจำนวนมาก แต่ทว่าการที่ญี่ปุ่นจะสามารถรับมือกับการก่อกบฏของมหาอำนาจตะวันตกได้ จำเป็นต้องสร้างประเทศแบบสมัยใหม่ โดยการล้มเลิกระบบการปกครองที่แบ่งแยกเป็นแคว้นแล้วจัดตั้งรัฐบาลกลางที่เข้มแข็งขึ้นมา เพื่อจุดประสงค์นี้รัฐบาลเมจิจึงได้ทำการปฏิรูปหลายสิ่งหลายอย่างด้วยกัน

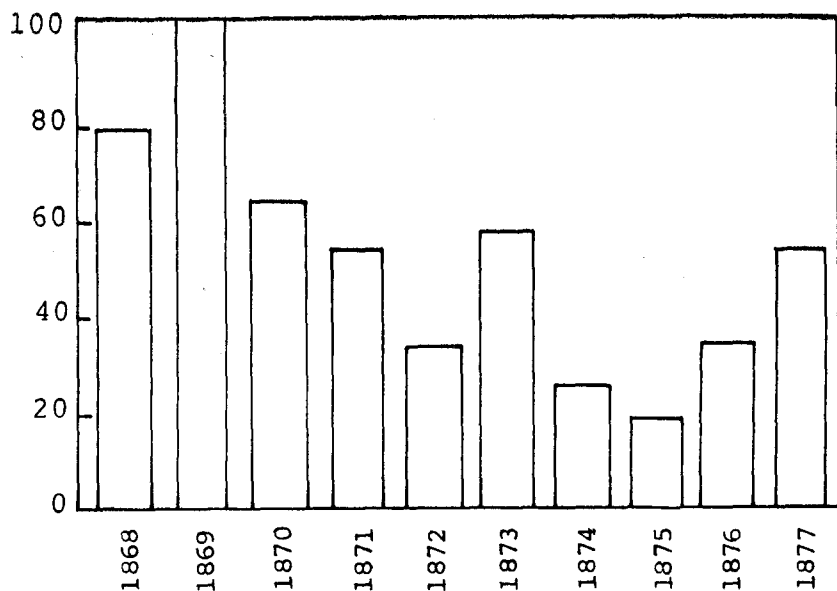
การถวายนดินแดนและผู้คนคืนจักรพรรดิ

สิ่งแรกที่ได้ลงมือดำเนินการก็คือ การให้โตเมียวถวายนดินแดนและผู้คนในแคว้นของตนคืนสู่จักรพรรดิ ทั้งนี้โดยเริ่มจากแคว้นที่เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญในการปฏิวัติ อันได้แก่แคว้นซาซุมะ โซชู โทชะ และ ฮิเซน ได้ถวายนดินแดนและผู้คนของแคว้นตนคืนให้กับจักรพรรดิอย่างพร้อมเพรียงกันในปี 1869 ทั้งนี้เพื่อเป็นตัวอย่างให้แคว้นอื่น ๆ ปฏิบัติตาม ซึ่งปรากฏว่าได้ผล แคว้นส่วนใหญ่ได้ถวายนดินแดนเช่นเดียวกัน ฉะนั้นในตอนกลางปี 1869 รัฐบาลเมจิจึงถือโอกาสประกาศเป็นคำสั่ง ให้โตเมียวที่ยังไม่ยอมถวายนดินแดนให้ถวายนดินแดนเสีย และโตเมียวก็ยังคงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้ว่าการแคว้นต่อไปตามเดิม เพียงแต่รูปแบบเปลี่ยนมาเป็นข้าราชการบริหารของรัฐบาลเมจิเท่านั้น

การเลิกแคว้นตั้งจังหวัด

แม้ว่าการถวายนดินแดนและผู้คนคืนจักรพรรดิโดยรูปแบบแล้วน่าจะทำให้ระบบการรวมอำนาจโดยรัฐบาลเมจิเข้มแข็งขึ้น แต่จริง ๆ แล้วไม่ค่อยได้ผลเพราะแม้ว่าในลักษณะของทางการโตเมียวจะกลายเป็นผู้ว่าการแคว้นตามการแต่งตั้งของรัฐบาลเมจิ แต่ในความเป็นจริงแต่ละแคว้นยังมีลักษณะเป็นรัฐอิสระ การปกครองประชาชนก็ยังดำเนินไปเหมือนเดิม ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนไม่ได้ดีขึ้นกว่าเก่า ความไม่พอใจของประชาชนต่อรัฐบาลใหม่ได้ทวีความรุนแรงขึ้น การลุกฮือของชาวนาและพวกซามูไรที่ไม่เห็นด้วยกับรัฐบาลใหม่มีปรากฏอยู่ทั่วไป (ดูรูปที่ 3.1) ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ถูกลอบสังหารไปตาม ๆ กัน นอกจากนี้ยังมีความขัดแย้งระหว่างแคว้นด้วยกัน และแนวโน้มแข็งข้อต่อรัฐบาลใหม่ได้แสดงปฏิกิริยาสูงขึ้นเรื่อย ๆ ด้วยเหตุเหล่านี้ทำให้รัฐบาลเมจิวางแผนที่จะรวบอำนาจให้เข้มแข็งขึ้นโดยการเลิก

ล้มแคว้นทั้งหมดเพื่อสร้างความมั่นคงภายใน แผนการนี้เริ่มโดยแคว้น
 ซาซุมะ โชนู และ โทซะ ได้รวบรวมกำลังพล 1 หมื่นคนส่งขึ้นไปประจำที่
 โตเกียวเพื่อคอยแก้สถานการณ์และแล้วเมื่อได้เตรียมการพร้อมรัฐบาล
 ก็ได้ออกประกาศเลิกแคว้น ตั้งจังหวัดพร้อมกันทั่วทั้งประเทศในเดือน
 กรกฎาคม 1871 และผู้ว่าการแคว้นทั้งหมดต้องพ้นจากตำแหน่งและให้ทุก
 คนเข้ามาอาศัยอยู่ในโตเกียว แล้วรัฐบาลเมจิได้แต่งตั้งผู้ว่าการจังหวัดจาก
 ส่วนกลางไปปกครองแทน จากการประกาศเลิกแคว้นตั้งจังหวัดนี้ จึงได้ทำ
 ให้อิทธิพลของโชกุนและไดเมียวเดิมได้เสื่อมถอยไปอย่างรวดเร็ว และพวก

ที่มา : Yamamoto (7) p.364.

รูป 3.1 จำนวนการลุดซื้อและต่อต้านรัฐบาลเมจิ
 (ชาวนาและซามูไร)

ชาмуไรชั้นต่ำที่มีความสามารถได้มีโอกาสชั้นนามิบบบาทมากขึ้น จึงกล่าวได้ว่า ณ จุดนี้เองที่ระบบโตกงว่าว่าได้แตกสลายไปอย่างจริงจัง

ความจริงมีการคาดการณ์ว่า การดำเนินการครั้งนี้คงจะถูกต่อต้านไม่น้อย แต่ปรากฏว่าทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปอย่างราบรื่นเกินความคาดหมาย ซึ่งสาเหตุสืบเนื่องจากว่า การคลังของแคว้นต่าง ๆ ฝืดเคืองมาก มีหนี้สินท่วมตัวจนไม่รู้จะแก้อย่างไรดี จึงเป็นการดีเสียอีกที่รัฐบาลเข้ามาบริหารแทนยิ่งกว่านั้น พวกไตเมียวก่ายยังได้รับพันธบัตรรัฐบาลเป็นการตอบแทนอีกด้วย ส่วนชาмуไรทั้งหลายก็ยังได้รับเบี้ยเลี้ยงจากรัฐบาลใหม่ต่อไป จึงทำให้การต่อต้านมีน้อยมาก เหตุผลอีกประการหนึ่งก็คือ ไตเมียวกต่าง ๆ คงจะเข้าใจในความจำเป็นของรัฐบาล ในอันที่ต้องสร้างประเทศที่มีศูนย์กลางอำนาจอย่างเข้มแข็งเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อรับมือกับการย่างเข้ามาของมหาอำนาจตะวันตก จากการล้มแคว้นตั้งจังหวัดนี้ทำให้ทั่วทั้งประเทศแบ่งออกเป็น 302 จังหวัด กับ 3 ฟู (คือโตเกียว เกียวโต และโอซาก้า) แต่ต่อมาได้มีการแบ่งเขตจัดแปลงเสียใหม่เป็น 72 จังหวัด 3 ฟู และในที่สุดก็จัดระเบียบเสียใหม่ในปี 1888 จนเหลือ 43 จังหวัด 3 ฟู อย่างที่เป็นอยู่ในญี่ปุ่นปัจจุบัน

การจัดตั้งกระทรวงและการเล่นพรรคเล่นพวก

หลังจากที่มีการถวายดินแดน และผู้คนคืนจักรพรรดิแล้ว รัฐบาลก็ได้ดำเนินการปฏิรูปการปกครองเสียใหม่ โดยแบ่งหน้าที่ออกเป็น 3 ฝ่าย คือ ฝ่ายบริหาร ฝ่ายนิติบัญญัติ และฝ่ายตุลาการ ทั้งนี้ โดยศึกษาหลักการมาจากรัฐธรรมนูญของอเมริกา และได้แบ่งหน่วยงานออกเป็นกระทรวงต่าง ๆ ประมาณ 8 - 9 กระทรวง จุดประสงค์ของการปฏิรูปนี้นอกจากเพื่อการเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้กับรัฐบาลกลางแล้ว ในการแบ่งฝ่ายบริหาร

นิติบัญญัติ และตุลาการให้เป็นอิสระต่อกัน ก็เพื่อขจัดความขัดแย้งระหว่างพวกเชื้อพระวงศ์กับพวกไต่เมี้ยว และระหว่างแคว้นด้วยกัน แต่ทว่าในความเป็นจริงการดำเนินงานยังค่อนข้างสับสน ฝ่ายบริหารกับฝ่ายนิติบัญญัติก้าวก้าวซึ่งกันและกันอยู่ บางครั้งทั้งสองฝ่ายก็ขึ้นอยู่กับหัวหน้าหน่วยงานเดียวกัน เป็นไปในลักษณะที่ผู้ออกกฎหมายเป็นผู้ใช้กฎหมายเสียเอง ซึ่งขัดกับหลักการเบื้องต้นของการแบ่งอำนาจ ส่วนองค์ประกอบของรัฐบาลใหม่นั้น ในตอนแรก ๆ ก็จัดตั้งในลักษณะที่พิจารณาถึงการถ่วงดุลอำนาจ ผู้บริหารจึงมาจากแคว้นต่าง ๆ แต่ภายหลังการปฏิรูปและรากฐานของรัฐบาลใหม่มีเสถียรภาพมั่นคงขึ้น อำนาจการปกครองที่แท้จริงก็ตกอยู่ในกำมือของพวกชาวมูไรชั้นต่ำของแคว้นซาซุมะ โซชู โทชะ และฮิเซน โดยเฉพาะอย่างยิ่งจาก 2 แคว้นแรก ส่วนพวกไต่เมี้ยวเก่าและพวกที่มาจากแคว้นอื่นรวมทั้งพวกเชื้อพระวงศ์ได้ค่อย ๆ หายหน้าไปจากการบริหารส่วนกลาง ฉะนั้นจึงเป็นที่นิยมกล่าวกันว่า รัฐบาลเมจิเป็นรัฐบาลที่มีลักษณะเป็นการเล่นพรรคเล่นพวกตามแคว้น

การเกณฑ์ทหาร

เดิมที่กำลังทหารของรัฐบาลใหม่ยังอาศัยการรวบรวมทหาร จากแคว้นต่าง ๆ ตามขนาดของแคว้น และที่เป็นกำลังหลักก็คือ ทหารจากแคว้นซาซุมะ โซชู และโทชะ แต่เพื่อเสริมสร้างความแข็งแกร่งของรัฐบาลเมจิ และเพื่อยุทธฐานะของญี่ปุ่นให้เคียงบ่าเคียงไหล่กับประเทศมหาอำนาจตะวันตก สิ่งหนึ่งที่จะขาดเสียไม่ได้คือ กองทัพที่แข็งแกร่ง รัฐบาลเมจิจึงถึงเห็นความจำเป็นในการยกเลิกระบบกองทัพแบบเก่าที่พึ่งกำลังทหารของแคว้น แล้ว

หันมาใช้ระบบกองทัพแบบสมัยใหม่ ที่ยึดถือการเกณฑ์ทหารจากประชาชนทั้งหมดของประเทศ ประกอบกับที่ได้มีการเลิกแคว้นตั้งจังหวัด ทหารของแคว้นจึงถูกสลายตัวไป รัฐบาลเมจิจึงได้ออกประกาศการเกณฑ์ทหารในปี 1873 กำหนดให้ผู้ชายญี่ปุ่นที่มีอายุ 20 ปี ไม่ว่าฐานะเดิมจะเป็นชาмуไรหรือสามัญชนก็ตาม ทุกคนต้องไปเกณฑ์ทหารเพื่อรับใช้ชาติเป็นเวลา 3 ปี ระบบการเกณฑ์ทหารนี้สร้างความไม่พอใจให้กับพวกชาмуไรและชาวานา พวกชาмуไรไม่พอใจก็เพราะทำให้อภิสิทธิ์การเป็นทหาร ซึ่งเดิมสงวนไว้เฉพาะสำหรับชนชั้นชาмуไรต้องสูญเสียไป ส่วนชาวานาไม่พอใจก็เพราะทหารส่วนใหญ่เกณฑ์ไปจากลูกชายคนที่ 2 และ 3 ของชาวานา ทำให้มองว่ารัฐบาลใหม่สร้างภาระให้ชาวานามากเกินไป นอกจากภาษีที่ดินหนักแล้วยังแย่งแรงงานเพื่อการเกษตรไปจากครอบครัวอีก นอกจากนั้นในคำประกาศเกณฑ์ทหารได้มีการใช้คำทำนองว่า การเกณฑ์ทหารเป็นเสมือน "ภาษีเลือด" ได้ทำให้ชาวานาเกิดความเข้าใจผิดคิดว่าจะมีการสูญเอาเลือดไปจริง ๆ ด้วยเหตุเหล่านี้ทำให้ในช่วง 5 - 6 ปีแรก ได้มีการลุกฮือต่อต้านการเกณฑ์ทหารขึ้นตามที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศ รัฐบาลจึงได้จัดตั้งกระทรวงมหาดไทยขึ้นในปี 1873 เพื่อทำหน้าที่รักษาความสงบภายใน และในปี 1874 ก็ได้เสริมสร้างความแข็งแกร่งของระบบตำรวจโดยจัดตั้งกรมตำรวจขึ้นมา

ในตอนแรก แม้แต่ในกองทัพเองก็ยังไม่ค่อยมีความเชื่อใจต่อความสามารถของทหารที่เกณฑ์มาจากสามัญชน แต่ความเคลือบแคลงใจนี้ได้หมดสิ้นไปเมื่อกองทัพสมัยใหม่ที่ติดอาวุธและฝึกฝนแบบตะวันตกนี้ สามารถปราบปรามการขบถครั้งใหญ่และครั้งสุดท้ายของพวกชาмуไรลงได้อย่างราบคาบในปี

1877*

การปฏิรูปทางเศรษฐกิจ

การยกเลิกพันธนาการของศักดินา กับการส่งเสริมเสรีภาพทาง

เศรษฐกิจ

การเลิกแคว้นตั้งจังหวัดนับได้ว่าเป็นการลบล้างระบบการเมืองแบบ
ศักดินาให้หมดสิ้นไป อย่างไรก็ดีตามก่อนที่จะเปลี่ยนแปลงญี่ปุ่นให้เป็นประ-
เทศแบบสมัยใหม่ได้ รัฐบาลเมจิจำต้องทำการปฏิรูปสังคมระบบศักดินาที่

* ต้นศตวรรษมาตั้งแต่การแตกแยกความคิดในเรื่องการพิชิตเกาหลีของผู้นำรัฐบาลเมจิ
โดยฝ่ายหนึ่งอ้างว่าตั้งแต่รัฐบาลเมจิขึ้นปกครองญี่ปุ่น เกาหลีได้ทำตัวกระด้างกระเดื่อง
และลบล้างจักรพรรดิญี่ปุ่น แต่สาเหตุที่แท้จริงของฝ่ายนี้ก็คือ ต้องการเบียดเบียน
ความไม่พอใจภายในประเทศที่มีต่อรัฐบาลเมจิโดยเฉพาะอย่างยิ่งความเดือดร้อนและคับ
แค้นใจของพวกซามูไรเก่า เช่น การเลิกระบบเบียดเบียน การออกกฎหมายห้ามพกดาบ
และการเกณฑ์ทหารซึ่งทำให้ชาวบ้านทั่วไปก็มีโอกาสเป็นทหารเป็นต้น และสาเหตุที่สำ-
คัญอีกประการหนึ่ง คือ ความคิดที่จะเผยแพร่บารมีของญี่ปุ่นให้เทียบเคียงกับประเทศ
มหาอำนาจตะวันตก นั่นคือ ญี่ปุ่นต้องขึ้นสู่แผ่นดินใหญ่และด่านแรกก็คือการพิชิตเกาหลี
อย่างไรก็ตาม ผู้นำอีกฝ่ายหนึ่งซึ่งได้ไปเห็นและตื่นตระหนกกับความเจริญก้าวหน้า
ของประเทศตะวันตกมาแม้ว่าจะไม่ได้คัดค้านเหตุผลดังกล่าวเลยทีเดียว แต่เห็นว่าความ
จำเป็นเร่งด่วนของญี่ปุ่นในตอนนั้นคือ การเสริมสร้างประเทศให้แข็งแกร่งเสียก่อน การ
ไปพิชิตเกาหลีในตอนนั้นเป็นการรีบร้อนเกินไป ในการโต้เถียงปรากฏว่า ฝ่ายที่เสนอให้
บุกนั้นประสบความสำเร็จพอสมควร ผู้นำส่วนหนึ่งจึงถอนตัวออกจากรัฐบาล กลับไปพำนักยังถิ่น
ทางใต้ของตน และไปอบรมเผยแพร่ความคิดเรื่องการขึ้นสู่แผ่นดินใหญ่จนมีลูกศิษย์
ลูกหาและสมัครพรรคพวกมากมายแทบจะกลายเป็นอาณาจักรน้อยๆ อันหนึ่ง และที่สำคัญ
คือ ไม่ค่อยยอมปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาล ในที่สุดก็เกิดการปะทะขึ้นกับฝ่าย
รัฐบาล และพวกซามูไรเก่าจำนวนไม่น้อยได้หลงใหลไปช่วยฝ่ายขบถ แต่รัฐบาลก็
สามารถปราบปรามได้สำเร็จและเป็นอันสิ้นสุดการต่อต้านรัฐบาลด้วยอาวุธ หลังจากนั้น
มาการคัดค้านรัฐบาลได้เปลี่ยนไปเป็นการเคลื่อนไหว เพื่อเรียกร้องสิทธิและเสรีภาพ
ของประชาชน

สลับซับซ้อนในอีกหลาย ๆ ด้านด้วยกัน แต่ในที่นี้จะกล่าวเน้นเฉพาะการปฏิรูปทางเศรษฐกิจเท่านั้น และที่สำคัญมีดังต่อไปนี้

ประการที่ 1 การยกเลิกระบบชั้นวรรณะ ในสังคมระบบโตกูงว่าโดยทั่วไปมีการแบ่งชั้นวรรณะเป็น ซามูไร ชาวนา ช่างฝีมือ และพ่อค้า นอกจากนี้ยังมีพวกอมนุษย์ (เอตะ ฮินิน) ซึ่งเป็นชนชั้นต่ำสุดของสังคมระบบชั้นวรรณะนี้ เบนเงื่อนไขหลักอันหนึ่งที่ค้ำจุนสังคมศักดินาอยู่ ฉะนั้นแม้จะทำเป็นหลายขั้นตอนด้วยกัน แต่ในที่สุดรัฐบาลเมจิก็ได้ยกเลิกระบบชั้นวรรณะให้ชนชั้นทั้ง 4 เป็นสามัญชน* มีสิทธิเสรีเท่าเทียมกันและทุกคนมีสิทธิ์ใช้นามสกุล ส่วนอีกด้านหนึ่งก็มีคำสั่งห้ามการพกดาบของซามูไรทั่วไปดังที่เคยเป็นมา สำหรับพวกอมนุษย์ ก็ได้รับการยกเลิกไม่ต้องถูกกีดกันในด้านวรรณะอีกต่อไป บางครั้งพวกนี้ก็ถูกเรียกว่าเป็นสามัญชนรุ่นใหม่ อย่างไรก็ตาม ในชีวิตสังคมจริง ๆ พวกนี้ยังถูกกีดกันในด้านต่าง ๆ เช่น เรื่องที่อยู่อาศัย การแต่งงาน และการประกอบอาชีพ เป็นต้น

ประการที่ 2 การยกเลิกเงื่อนไขกีดกันการประกอบอาชีพ ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าในสมัยโตกูงว่า ชาวนาถูกจำกัดเสรีภาพในการโยกย้ายที่อยู่อาศัย และห้ามประกอบอาชีพอื่น ส่วนพวกพ่อค้า และช่างฝีมือ ก็รวมตัวกันตั้งเป็นสหพันธ์กีดกันไม่ให้ผู้อื่นเข้ามาประกอบอาชีพของตนอย่างเสรี เมื่อรัฐบาลเมจิขึ้นมา ก็ได้ยกเลิกการจำกัดเสรีภาพในการประกอบอาชีพเหล่านี้ กล่าวคือ ได้ให้ยกเลิกระบบสหพันธ์ชาวนา รวมไปถึงพวกอมนุษย์มีสิทธิ์เลือกอาชีพได้อย่างเสรี ส่วนพวกซามูไรทุกระดับก็สามารถที่จะทำงานการเกษตร การช่างหรือการค้าได้ตามชอบใจ นอกจากนั้นได้ยกเลิกระบบ

* ถ้าจะพูดกันในรายละเอียดแล้ว ความจริงพวกใดเมื่ยวกับพวกซามูไรชั้นสูงได้รับการแบ่งแยกฐานะเป็นตระกูลสูงศักดิ์ (Kazoku) ส่วนพวกซามูไรทั่วไปเป็น ตระกูลนักรบ (Shizoku)

ไฟร์ และห้ามการซื้อขายผู้คน รวมทั้งการจ้างที่ผูกมัดลูกมือ หรือ คนรับใช้ เป็นระยะยาว

ประกาศที่ 3 การยกเลิกเงินอนไชที่เป็นอุปสรรคต่อการค้า และการคมนาคม รัฐบาลได้ยกเลิกระบบด่านขนอนที่คอยเก็บค่าผ่านทางจากสินค้าต่าง ๆ และด่านตรวจคนเพื่อให้การคมนาคมเป็นไปอย่างเสรี และประชาชนมีสิทธิ์เลือกถิ่นที่อยู่ได้อย่างอิสระ นอกจากนี้ในสมัยโตกุงว่า แคว้นต่าง ๆ ได้จำกัดไม่ให้สินค้าบางชนิดไหลออกนอกแคว้นโดยเสรี เช่น ข้าวหรือผลิตภัณฑ์ประจำแคว้น เป็นต้น รัฐบาลเมจิก็ให้เลิกลัมระบบนี้เสียสำหรับข้อจำกัดในการใช้ถนนหนทางและแม่น้ำลำคลองก็ถูกยกเลิกไปเช่นเดียวกันและรัฐบาลได้เลิกลัมระบบมาเร็วสื่อสาร และอนุญาตให้เอกชนจัดตั้งบริษัทขนส่งทางบกขึ้น ซึ่งผู้ที่มีเงินเสียค่าโดยสารมีสิทธิ์ใช้บริการทุกคน

ในด้านการค้าต่างประเทศ รัฐบาลเมจิก็ได้ยกเลิกข้อจำกัดต่าง ๆ ที่บากุฟูได้กำหนดขึ้น นอกจากเมืองท่าโยโกฮาม่า นางาซากิ และฮาโกดาเตะแล้ว รัฐบาลยังให้เปิดเมืองท่าติดต่อต่างประเทศขึ้นอีก 3 แห่งคือ โกเบ โอซาก้า และ นีคาตะ สินค้าที่เคยถูกห้ามส่งออก เช่น ข้าว ข้าวสาลี และ ทองแดง เป็นต้น หรือที่เคยถูกจำกัดการส่งออก เช่น ไหมดิบ เป็นต้น รัฐบาลก็ให้ยกเลิกข้อจำกัดเหล่านี้เสียเพื่อให้การค้าต่างประเทศดำเนินไปได้อย่างเสรี

ประกาศที่ 4 การยอมรับการครอบครองกรรมสิทธิ์เอกชนในสมัยโตกุงว่ามีระบบยึดทรัพย์สมบัติ ระบบเรียกเก็บเงินช่วยราชการพิเศษของโชกุนโตกุงว่าหรือของไดเมียว และการครอบครองที่ดินก็มีข้อจำกัดกล่าวโดยทั่วไปการครอบครองกรรมสิทธิ์เอกชนต้องตกอยู่ภายใต้ข้อจำกัดทางศักดินามากมาย เมื่อรัฐบาลเมจิขึ้นมาก็ได้พยายามเลิกลัมข้อจำกัดเหล่านี้ให้หมดสิ้นไป

กล่าวโดยสรุปแล้ว ในช่วง 4-5 ปีแรก ข้อจำกัดและพันธนาการเก่า ๆ ของสังคมศักดินา ได้ถูกรัฐบาลเมจิปฏิรูปเปลี่ยนแปลงและยกเลิก ซึ่งบางอย่างก็อาจจะไม่ค่อยสมบูรณ์นัก เพื่อที่จะสร้างระบบเสรีภาพทางอุตสาหกรรมขึ้นมา (System of Industrial Freedom) ทั้งนี้เพราะสิ่งนี้เป็นการปูทางไปสู่การสร้างและพัฒนาของเศรษฐกิจทุนนิยมแบบสมัยใหม่นั้นเอง

การยกเลิกระบบเบี้ยเลี้ยงของชาмуไรและการปฏิรูปภาษีที่ดิน

ที่กล่าวมาในข้างต้นนี้ เป็นการปฏิรูปโดยทั่วไปของรัฐบาลเมจิ นอกจากนี้ยังมีการปฏิรูปที่สำคัญยิ่งอีก 2 ประการ นั่นคือ การยกเลิกระบบเบี้ยเลี้ยงของชาмуไรและการปฏิรูปภาษีที่ดิน ความจริงการปฏิรูปทั้ง 2 นี้มีส่วนเกี่ยวพันกับการเปลี่ยนแปลงทั้งหลายที่กล่าวไปแล้ว แต่เนื่องจากเป็นการปฏิรูปที่มีความสำคัญและค่อนข้างยุ่งยากสลับซับซ้อนเป็นพิเศษ จึงยกมาอธิบายเป็นหัวข้อต่างหาก

ก่อนอื่นจะพูดถึงการยกเลิกระบบเบี้ยเลี้ยงของชาмуไร เดิมทีในระบบโตกุงว่า พวกชาмуไรจะได้รับเบี้ยเลี้ยงเป็นการตอบแทนในการที่คอยปฏิบัติตามคำสั่งของผู้เป็นนาย อย่างไรก็ตาม เมื่อรัฐบาลเมจิเลิกลัทธิระบบแคว้นแล้ว ระบบเบี้ยเลี้ยงนี้ก็น่าจะสิ้นสุดลงด้วย แต่ด้วยเหตุผลที่ว่าพวกชาмуไรได้ประกอบคุณงามความดีที่ได้ให้ความร่วมมือในการล้มบาบูกุ และมีความเป็นอยู่ที่ยากจน รัฐบาลเมจิเลยจำต้องจ่ายเบี้ยเลี้ยงให้ต่อไปซึ่งเป็นภาระหนักมาก ทั้งนี้ให้คิดดูว่าในขณะนั้นมีชาмуไรอยู่ราว 4 แสนครัวเรือน เมื่อนับรวมทั้งครอบครัวแล้วก็ตกราว 2 ล้านคน ฉะนั้นรัฐบาลใหม่จึงมีความจำเป็นที่จะต้องหาทางลดหรือขจัดรายจ่ายสำหรับเบี้ยเลี้ยงให้หมดสิ้นไป ภายหลังการถวายดินแดนและผู้คนคืนจักรพรรดิ รัฐบาลเมจิได้จ่ายเบี้ยเลี้ยงให้กับไคเมียวโดยลดเหลือเพียง $\frac{1}{10}$ ของฐานะศักดินา ส่วนของชาмуไรอื่น ๆ ก็ลดลงไป

ตามส่วนเช่นเดียวกัน ในการนี้ทำให้รายจ่ายเบียดเบียนของรัฐบาลลดเหลือ 9 ล้านโกกุ เปรียบเทียบกับ 13 ล้านโกกุในตอนปลายสมัยโตกูงว่า ในปี 1870 รัฐบาลได้ตั้งเงินกองทุนขึ้น เพื่อจ่ายเงินก้อนให้กับชาмуไรที่สมัครใจ สละฐานันดรเพื่อไปประกอบอาชีพการเกษตร การช่างหรือการค้า เงินก้อนนี้เทียบเท่าเบียดเบียน 5 ปี แต่ปรากฏว่าไม่ค่อยได้ผล มีชาмуไรเพียง 4,500 คนเท่านั้นที่สมัครใจสละเบียดเบียน ระบบนี้จึงล้มเลิกไปในปีที่ถัดมา แต่ทว่าในปี 1873 ได้มีการประกาศใช้ระบบเกณฑ์ทหาร บทบาทดั้งเดิมของพวกชาмуไรจึงหมดสิ้นไป และความจำเป็นในการจัดระบบเบียดเบียนยังเป็นเรื่องเร่งด่วนขึ้น รัฐบาลเมจิจึงหันมาตงกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการคืนสิทธิรับเบียดเบียนอีก โดยจะจ่ายค่าตอบแทนเป็นเงินและพันธบัตรรัฐบาลอย่างละครึ่ง แต่ก็ยังไม่ค่อยได้ผลเหมือนเดิม กล่าวคือ พวกชาмуไรส่วนใหญ่ยังไม่ยอมให้เบียดเบียนหลุดไปจากมือ ในปี 1875 รัฐบาลได้ประกาศกำหนดจ่ายเบียดเบียนทั้งหมดเป็นเงิน ซึ่งส่วนใหญ่เคยจ่ายเป็นข้าว และในปลายปีเดียวกันก็เก็บภาษี 33% จากผู้ที่ยังรับเบียดเบียนอยู่เพื่อเป็นการกดดันทางอ้อมให้รับคืนสิทธิรับเบียดเบียนเสีย อย่างไรก็ตาม การจ่ายเบียดเบียนยังคงเป็นภาระหนักโดยเทียบเท่ากับ 30 % ของรายจ่ายทั้งหมดของรัฐบาล ในที่สุดในปี 1876 รัฐบาลก็ใช้มาตรการขั้นเด็ดขาด โดยการประกาศเป็นคำสั่งบังคับให้ชาмуไรทุกคนคืนสิทธิรับเบียดเบียน โดยจะได้รับพันธบัตรรัฐบาลเป็นการตอบแทน ปรากฏว่าชาмуไรที่ต้องคืนอภิสิทธิ์นี้มีราว 313,000 คน และจำนวนพันธบัตรที่ใช้ในการนี้ถึง 174 ล้านเยน พันธบัตรเหล่านี้ให้ดอกเบียดประมาณ 5-7% และรัฐบาลจะทยอยรับซื้อคืนโดยการจับสลากตั้งแต่วันที่ 6 เป็นต้นไป โดยเฉลี่ยแล้วชาмуไรที่สูงศักดิ์ซึ่งมีเพียงน้อยนิดได้รับคนละ 64,000 เยน ในขณะที่ชาмуไรทั่วไปได้รับเพียง 500 เยน* ฉะนั้นพวกที่สามารถอาศัยดอก

* ในสมัยนั้น ราคาข้าวสาร 1 โกกุ ตกราว 5 เยน

เบี้ยพันธบัตรเสี่ยงชีพได้อย่างสบายก็มีเพียงเหล่าชาмуไรชั้นสูงเท่านั้น ส่วนชาмуไรทั่วไปต้องมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างยากลำบาก ทำให้พันธบัตรที่รับมาต้องหลุดมือไปแต่เนิ่น ๆ ส่วนใหญ่จึงต้องตกอับกลายเป็นกรรมาชนไปอย่างเลื่องไม่ไ้ จากการสำรวจในปี 1884 ปรากฏว่า พันธบัตรที่หลุดจากมือของพวกชาмуไรไปกระจุกอยู่ในกำมือของพวกพ่อค้าและนายทุนเงินกู้มีประมาณ 80% พันธบัตรเหล่านี้ได้เป็นส่วนหนึ่งของการสะสมทุนแบบปฐมภูมิ โดยกลายเป็นเงินทุนสำหรับการก่อตั้งธนาคารและบริษัทรถไฟต่อไป

ดังที่ได้กล่าวมานี้จะเห็นว่า ในที่สุดรัฐบาลเม็กซิโกได้ซื้อฐานันดรของพวกชาмуไรคืน และเป็นอันว่าภารกิจของการสลายชนชั้นชาмуไรได้เสร็จสิ้นลง แม้ว่าในทางการเมืองพวกชาмуไรที่สูงศักดิ์จะยังคงอภิสิทธิ์อยู่บ้าง แต่ในทางเศรษฐกิจแล้วทุกคนก็เป็นแค่เสรีชนธรรมดาคนหนึ่งเท่านั้น ในแง่ของรัฐบาล ภาระที่ติดตามมากับการออกพันธบัตรก็คือการจ่ายดอกเบี้ย ซึ่งในตอนแรก ๆ ก็เป็นเรื่องหนักเอาการอยู่ แต่ต่อมาเมื่อระดับราคาสินค้าสูงขึ้นและมูลค่าของเงินลดลงภาระดังกล่าวของรัฐบาลก็เบาลงไปมากทีเดียว

จากการแตกสลายของชนชั้นชาмуไรนี้ สำหรับพวกโคเดเมียวก่าหรือชาмуไรชั้นสูง ก็อาจจะดำรงชีวิตโดยอาศัยดอกเบี้ยจากพันธบัตร ไม่ก็กลายเป็นเจ้าที่ดินหรือนายทุนโดยการขายพันธบัตรเอาเงินไปซื้อที่ดิน หรือไม่ก็เอาไปลงทุนในอุตสาหกรรม ส่วนพวกชาмуไรชั้นต่ำซึ่งไม่สามารถดำรงชีพโดยอาศัยดอกเบี้ยอันน้อยนิด ก็หันไปยึดอาชีพข้าราชการ ดำรงและครุเป็นต้น โดยเฉพาะข้าราชการส่วนกลาง ปรากฏว่า 87% มาจากชนชั้นชาмуไร อย่างไรก็ตามเมื่อคิดเป็นจำนวนคนแล้วก็ประมาณ 4,000 คนเท่านั้น ซึ่งนับว่ายังน้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับจำนวน 4 แสนครอบครัวซึ่งรวมแล้วตกราว 2 ล้านคน และแม้ว่าส่วนหนึ่งจะไปได้ดิบได้ดีในทางธุรกิจ แต่ส่วน

ใหญ่ต้องกลายเป็นผู้ดำเนินกิจการขนาดเล็ก หรือเป็นกรรมกรในการเกษตร การช่างหรือการค้า และพวกที่ประสบกับการล้มละลายจากการทำธุรกิจก็มีจำนวนไม่น้อย จนกลายเป็นที่ล้อเลียนของสังคมว่าเป็น “การทำการค้าแบบซามูไร” จากการตกอับนี้ทำให้มีการลุกฮือของพวกซามูไรเกิดขึ้นประปรายทั่วประเทศ และกล่าวได้ว่าปัญหาการครองชีพของพวกซามูไรได้กลายเป็นปัญหาสำคัญยิ่งทั้งในแง่การเมือง เศรษฐกิจและสังคม ฝ่ายรัฐบาลเองก็ไม่ได้นิ่งนอนใจ ได้พยายามดำเนินมาตรการต่าง ๆ เพื่อช่วยให้พวกซามูไรตั้งตัวได้ แม้จะไม่ค่อยได้ผลนักก็ตาม เช่น การให้เงินกู้ในการทำธุรกิจ การขายทอดที่ดินได้ในราคาถูก การส่งเสริมให้ไปบุกเบิกพื้นที่บนเกาะฮอกไกโดหรือ การเสนอเงื่อนไขให้พวกซามูไรมีสิทธิ์ใช้พันธบัตรรัฐบาล เป็นสิ่งค้ำจุนในการเข้าร่วมธุรกิจเอกชน เป็นต้น

ต่อไปจะพูดถึงการปฏิรูปภาษีที่ดิน เช่นเดียวกับการยกเลิกระบบเบี้ยเลี้ยงของซามูไรซึ่งนับได้ว่าเป็นมาตรการที่สำคัญและยุ่งยากสลับซับซ้อนที่สุดอันหนึ่งในการปฏิรูปทั้งหมดของรัฐบาลเมจิ ในช่วงปีต้น ๆ ของการจัดตั้งรัฐบาลใหม่ ความสัมพันธ์ในการถือครองที่ดินแบบศักดินายังคงเป็นไปแบบเดิม และส่วยในรูปผลผลิตยังคงเป็นรายได้หลักของรัฐบาล แต่ในอีกด้านหนึ่งรายจ่ายของรัฐบาลได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เพราะต้องใช้จ่ายเงินทองเป็นจำนวนมากไปกับการนำเอาระบบใหม่ ๆ เข้ามาปฏิรูปประเทศญี่ปุ่นให้ทันสมัย นอกจากนี้ยังต้องสิ้นเปลืองไปกับการปราบปรามอิทธิพลเก่า ๆ ที่ทำตัวแข็งข้อต่อการปฏิรูปของรัฐบาล รายได้ที่รัฐบาลนำมาใช้จ่ายในเรื่องเหล่านี้ นอกจากภาษี (ส่วย) ซึ่งมีไม่มากนักแล้ว ก็ได้จากการออกพันธบัตร การพิมพ์เงินซึ่งไม่รับแลกคืนออกใช้ และการกู้ยืมจากพ่อค้าใหญ่ เช่น พวกตระกูลมิตซูฮุ โอนะ และโคโนอิเกะ เป็นต้น ซึ่งทำให้ความสัมพันธ์ระ-

หน่วยงานใหม่กับพวกพ่อค้าใหญ่เหล่านี้ผูกพันกันอย่างเหนียวแน่น และมีการให้ความคุ้มครองหรือจัดสรรผลประโยชน์ให้เป็นพิเศษติดตามมาในภายหลัง อย่างไรก็ตามแม้ว่ารายได้ของรัฐบาลจะได้มาจากหลายทางด้วยกัน แต่รายได้หลักที่รัฐบาลจะหวังพึ่งได้เป็นระยะยาวก็คือภาษี และในสมัยนั้นญี่ปุ่นยังเป็นประเทศเกษตรกรรม ประชากรประมาณ 80% เป็นชาวนา ฉะนั้นจึงแทบจะไม่ต้องกล่าวว่าภาษีที่ดินเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของภาษีทั้งหมด และในช่วง 5 - 6 ปีแรกประมาณ 80% ในรายรับประจำของรัฐบาลเมจิ ได้มาจากภาษีที่ดินนี้เอง แต่ระบบภาษีที่ดิน (ส่วย) แบบเดิมนั้นมีลักษณะที่ล้าสมัย คือ ยังเก็บในรูปของผลผลิต ยิ่งกว่านั้นอัตราภาษีของแต่ละแคว้นก็ไม่เท่ากัน และรายได้ภาษียังแปรปรวนตามผลการเก็บเกี่ยวอีกด้วย ดังนั้นเพื่อสร้างเสถียรภาพให้กับการคลังของรัฐบาล โดยเฉพาะในด้านรายรับก็มีความจำเป็นในอันที่จะทำการปฏิรูประบบภาษีที่ดินให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และเปลี่ยนไปเก็บในรูปของเงินทั้งหมด รวมทั้งการยกเลิกเงื่อนไขที่สร้างข้อจำกัดผูกมัดแบบศักดินาด้วย ในปี 1871 รัฐบาลเมจิได้ประกาศให้ชาวนาเลือกปลูกชนิดพืชผลได้อย่างอิสระ และในปีถัดไปก็ประกาศยกเลิกการห้ามซื้อขายที่ดินตลอดกาล รวมทั้งได้มีการออกโฉนดที่ดินซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการซื้อขายที่ดินต่อต้นไป และในที่สุดตั้งแต่ปี 1873 รัฐบาลก็ได้เริ่มลงมือทำการปฏิรูประบบภาษีที่ดินซึ่งต้องใช้ระยะเวลาอยู่ถึง 7 ปี การกิจนี้จึงได้เสร็จสิ้นลงอย่างสมบูรณ์ในปี 1881 สำหรับสาระสำคัญ ๆ ของการปฏิรูปมีดังต่อไปนี้ :-

(1) หลกเกณฑ์ในการเก็บภาษี เปลี่ยนจากการใช้ ปริมาณผลผลิตมาเป็นการใช้ราคาที่ดินเป็นเกณฑ์ ส่วนราคาที่ดินนี้กำหนดขึ้นตามคุณภาพของที่ดิน

(2) อัตราภาษีใช้อัตราเดียวกันทั่วประเทศ คือ ร้อยละ 3 ของราคาที่ดิน และไม่มีการเพิ่มลดไม่ว่าผลผลิตจะดีหรือเลวก็ตาม นอกจากนี้ยังต้องเสียภาษีหมู่บ้าน (ภาษีท้องถิ่น) อีกร้อยละ 1

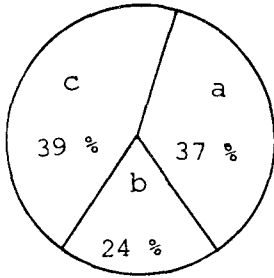
(3) การชำระภาษี เปลี่ยนจากการชำระในรูปผลผลิตมาเป็นการชำระในรูปของเงิน

(4) ผู้ที่ต้องชำระภาษี เปลี่ยนจากผู้ที่ทำการเพาะปลูกมาเป็นผู้ที่เป็นเจ้าของที่ดินผืนนั้น ซึ่งมีโฉนดที่ดินที่ทางการออกให้เป็นหลักฐาน

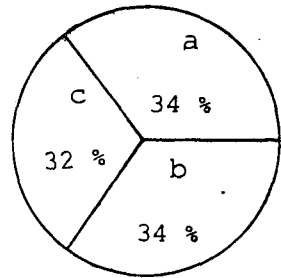
ดังได้กล่าวไปแล้วว่ารายได้ประจำของรัฐบาลเม็กซิส่วนใหญ่ มาจากภาษีที่ดินของชาวนา และการปฏิรูปนี้ทำให้รัฐบาลสามารถมีรายได้จากภาษีที่ดินในแต่ละปีเป็นจำนวนที่แน่นอน ซึ่งเท่ากับเป็นการช่วยสร้างความมั่นคงให้กับฐานะการคลังของรัฐบาล แต่มองในแง่ของชาวนาแล้ว ภาระภาษีไม่ได้เบาลงกว่าสมัยโตกูว่าเลย (ดูรูปที่ 3.2) ทั้งนี้เพราะในการกำหนดอัตราภาษีที่ดินและราคาที่ดินนั้น รัฐบาลได้ตั้งเป้าหมายไว้ก่อนแล้วว่าจะต้องไม่ทำให้รายรับของรัฐบาลลดลง ความจริงเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลเองก็ยอมรับว่าอัตราภาษีนี้สูงเกินไป ที่เหมาะสมควรอยู่ในระดับร้อยละ 1 อย่างไรก็ตามการที่รัฐบาลเม็กซิสนใจเก็บในอัตราสูงเช่นนี้ ก็เพราะท่ามกลางการคุกคามจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก ญี่ปุ่นมีความจำเป็นเร่งด่วนที่จะต้องยกเลิกระบบเก่า ๆ ของสังคมศักดินา และต้องรีบเร่งปรับปรุงกองทัพและอุตสาหกรรมให้ทันสมัย ซึ่งทำให้รัฐบาลต้องใช้จ่ายเงินทองเป็นจำนวนมาก

ในการปฏิรูปนี้ ฝ่ายที่ได้ผลประโยชน์มากที่สุดก็คือชนชั้นเจ้าที่ดิน นอกจากกรรมสิทธิ์ในการครอบครองที่ดินของพวกเขาจะได้รับการรับรองจากรัฐบาลแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้ามีดินกับผู้เช่าที่ทำการเพาะปลูกยังคงไม่เปลี่ยนแปลง และค่าเช่าที่ยังเก็บในรูปของผลผลิตเหมือนเดิม ฉะนั้น

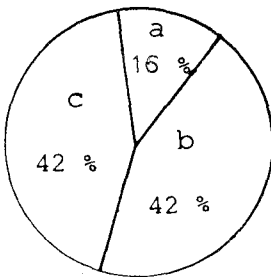
I ตอนปลายสมัยโตกุงว่า

II ตอนปฏิรูปภาษีที่ดิน

III ปี 1896

a : ภาษีที่ดิน

b : ค่าเช่าที่ (ส่วนแบ่งของเจ้าที่ดิน)

c : รายได้ของชาวนา

ที่มา : Takenaka (12) p.110.

รูปที่ 3.2 ภาพแสดงอัตราส่วนระหว่างภาษีที่ดิน ค่าเช่า และ รายได้ของชาวนา

เมื่อราคาข้าวเพิ่มขึ้น (แนวโน้มส่วนใหญ่เป็นเช่นนี้) เจ้าที่ดินก็ได้ผลกำไรเพิ่มมากขึ้น และถ้าเกิดราคาข้าวตกต่ำลง เจ้าที่ดินก็ผลักระไปให้ชาวนาเช่าที่โดยการเรียกเก็บค่าเช่าสูงขึ้น ฉะนั้นภายหลังการปฏิรูปครั้งนี้ ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนาเช่าที่ไม่ได้สุขสบายขึ้นเลย นอกจากนั้น ผลประโยชน์ที่เคยได้จากพื้นที่ส่วนรวม เช่น การเลี้ยงสัตว์ และ การเก็บผักป่า เป็นต้น ก็ไม่มีอีกต่อไป เพราะพื้นที่ซึ่งไม่ปรากฏเจ้าของแน่ชัดจะถูกผนวก

เป็นพื้นที่ภายใต้การครอบครองของรัฐบาล นอกจากนั้นการยอมรับให้มีการ
 สับเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ในที่ดินได้อย่างเสรี ได้มีส่วนผลักดันให้ที่ดินหลุดจาก
 มือชาวนา ไปตกอยู่ในกำมือของเจ้าที่ดินมากขึ้น ดังจะเห็นได้ว่าตอนที่ม
 การปฏิรูป การเช่าที่ทำการเพาะปลูกมีประมาณ 30% ของพื้นที่เพาะปลูกทั
 หมด แต่หลังจากนั้น 10 ปี อัตราส่วนนี้เพิ่มขึ้นเป็น 40% เจ้าที่ดินเหล
 นี้ไม่ได้ทำการเพาะปลูกแต่คอยเก็บผลประโยชน์จากค่าเช่าที่ดิน จึงกล่าวได้
 ว่าการปฏิรูปในครั้งนี้ ได้มีส่วนช่วยส่งเสริมระบบเจ้าที่ดินแบบกษัตริย์ ความ
 จริงในการปฏิรูปภาษีที่ดินของรัฐบาลเมจิ ชาวนาทั้งหลายได้หวังว่าจะช่วย
 ลดภาระภาษีและทำให้ชีวิตความเป็นอยู่สบายขึ้นบ้าง แต่ผลที่ปรากฏออกมา
 กลับตรงกันข้าม คือ แทนที่จะเบาลง บางจังหวัดกลับหนักขึ้นไปอีก ชาว
 นาที่เดือดร้อนในหลายจังหวัดจึงได้ลุกฮือขึ้นต่อต้านการปฏิรูปภาษีนี จนใน
 ที่สุดรัฐบาลจำต้องลดอัตราภาษีลงเหลือ 2.5% ในปี 1877 ซึ่งการกระทำ
 ของชาวนาในครั้งนี้เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายด้วยคำว่า “ต้องกระทุ้งด้วย
 หลาวไม้ไผ่ถึงจะได้มาซึ่ง 2.5” อย่างไรก็ตามแม้ว่าการปฏิรูปของรัฐบาลเมจิ
 จะสร้างความเดือดร้อนให้ชาวนา และเอื้ออำนวยผลประโยชน์ให้เจ้าที่ดิน
 แต่ปฏิเสธไม่ได้ว่าระบบการถือครองที่ดินและระบบภาษีแบบสมัยใหม่นี้ ได้
 ช่วยปูพื้นฐานให้กับการพัฒนาของระบบทุนนิยมญี่ปุ่น

การยกเลิกระบบเบี้ยเลี้ยงของชามูโร และ การปฏิรูปภาษีที่ดินดัง
 กล่าวมานี้เป็น 2 นโยบายสำคัญของรัฐบาลเมจิที่มีลักษณะเด่นชัดว่าเป็นการ
 ส่งเสริมการสะสมทุนแบบปฐมภูมิ ซึ่งเป็นขบวนการขั้นต้นของการก้าวไปสู่
 สังคมทุนนิยม ในขบวนการนี้จะมีลักษณะที่สำคัญคือ การแยกปัจจัยการ
 ผลิตจากแรงงาน (ผู้ทำการผลิตโดยตรง) ซึ่งโดยปกติวิธีการที่ใช้จะเป็นไปใน
 ลักษณะของการแย่งชิงโดยใช้กำลัง หรือการผลักดันจากเบื้องบนโดยอาศัย

การใช้อำนาจทางการเมือง (ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างธรรมชาติตามกฎหมายของเศรษฐกิจ) ผลก็คือในด้านหนึ่งก็ก่อให้เกิดทุน ส่วนอีกด้านหนึ่งก็ก่อให้เกิดกรรมกรรับจ้างซึ่งเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นของการผลิตแบบทุนนิยม สำหรับการยกเลิกระบบเบี้ยเลี้ยงของชาวมุไร และ การปฏิรูปภาษีที่ดิน ในด้านหนึ่งทำให้พันธบัตรและที่ดินซึ่งถือว่าเป็นทุนหรือปัจจัยการผลิตต้องหลุดลอยจากพวกชาวมุไรและชาวนา แล้วเปลี่ยนไปเป็นทุนของเจ้าที่ดิน ทุนของธนาคาร ทุนในการอุตสาหกรรม หรือ ทุนการค้า ส่วนพวกชาวมุไรกับชาวนาก็ต้องกลายเป็นกรรมกรรับจ้างอย่างเลื่องไม่ได้

บทที่ 4

การปลูกฝังเศรษฐกิจสมัยใหม่

ความมุ่งมั่นสูงสุดของรัฐบาลเมจิในการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย ก็คือ การสร้างประเทศญี่ปุ่นให้เข้มแข็งอย่างเคียงบ่าเคียงไหล่กับประเทศมหาอำนาจทุนนิยมตะวันตกและมีฐานะสมศักดิ์ศรีในสังคมนานาชาติ นโยบายต่าง ๆ ของรัฐบาลเมจิจึงดำเนินไปภายใต้คำขวัญ “ชาติมั่งคั่ง ทหารแข็งแกร่ง” (Fukoku kyohei) สำหรับในด้านเศรษฐกิจรัฐบาลเมจิก็ได้พยายามปลูกฝังเศรษฐกิจสมัยใหม่ หรือฟื้นฟูส่งเสริมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ โดยการนำเข้ามาซึ่งระบบเศรษฐกิจเทคโนโลยีและเครื่องจักรอุปกรณ์จากประเทศตะวันตก

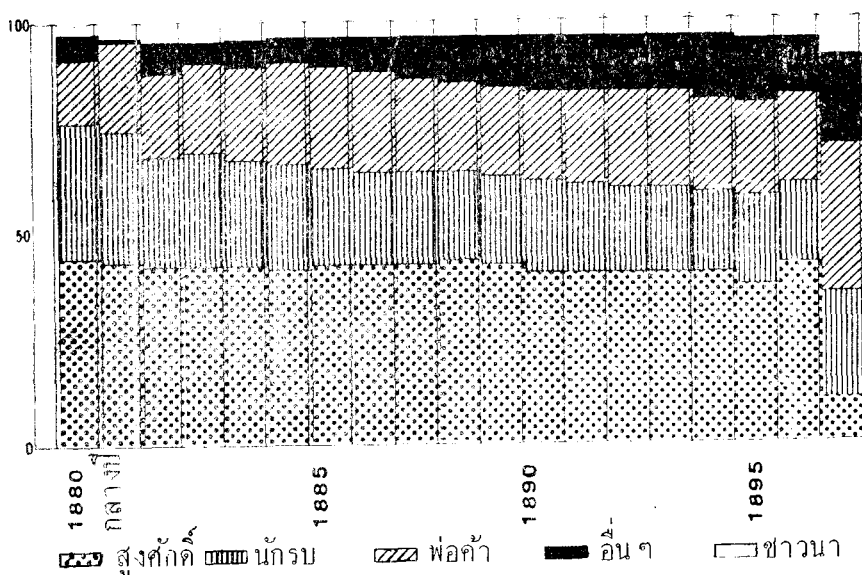
ระบบเงินตรา การเงิน

ในตอนปลายสมัยโตกูงาวะ ระบบเงินตราของญี่ปุ่นอยู่ในสภาพุ่นวายสลับซับซ้อนอย่างมาก เงินตราที่ใช้นอกจากเหรียญทอง เหรียญเงิน และเหรียญทองแดงของบากูฟูแล้ว ยังมีเหรียญเงินเม็กซิกันที่ไหลเข้ามากับการค้าต่างประเทศ และพันธบัตรของแคว้นต่าง ๆ อีกกว่า 1,600 ชนิด ฉะนั้นภาระสำคัญอันหนึ่งของรัฐบาลเมจิ คือ การจัดสร้างระบบเงินตรา การเงินที่ทันสมัยและมีระเบียบเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั่วประเทศ เพราะสิ่งนี้เป็นรากฐานที่จำเป็นอย่างยิ่งต่อการพัฒนาเศรษฐกิจทุนนิยม

เพื่อจัดระเบียบของระบบเงินตราให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในปี 1870 รัฐบาลเมจิ ได้ผลิตเหรียญเงินชนิดใหม่ขึ้นใช้โดยเลียนแบบจากเหรียญ

เงินเม็กซิกัน และเปลี่ยนหน่วยเงินตราแบบเก่ามาเป็นระบบเงินเยน ในปี 1871 ได้มีการพิมพ์แบงก์ชนิดใหม่ออกมาเพื่อเก็บคืนซึ่งแบงก์ชนิดเก่า และในปี 1874 ได้เลิกใช้เหรียญทอง และเหรียญเงินชนิดเก่าตั้งแต่ปี 1871 เป็นต้นมา โดยหลักการแล้วรัฐบาลได้ประกาศใช้ระบบมาตรฐานทองคำ แต่เนื่องจากประเทศในเอเชียยังใช้ระบบมาตรฐานเงินอยู่ในทางปฏิบัติแล้วเงินตราที่หมุนเวียนเป็นหลักในญี่ปุ่นจึงเป็นเหรียญเงิน ในช่วงดังกล่าวนี้เนื่องจากรัฐบาลต้องใช้จ่ายไปในการส่งเสริมอุตสาหกรรม รวมทั้งการปราบขบถซามูไรครั้งใหญ่ (1877) จึงได้พิมพ์แบงก์ที่ไม่มีอะไรหนุนหลังออกมาใช้เป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดเงินเฟ้อและค่าของเงินแบงก์ลดลงอย่างรวดเร็ว ในช่วงเวลาเดียวกันนี้การผลิตเงินของโลกเพิ่มขึ้น ประกอบกับประเทศต่าง ๆ หันไปใช้ระบบมาตรฐานทองคำ จึงมีการปล่อยเงินออกมาเป็นจำนวนมาก ทำให้ราคาเงินถูกลง เงินจึงไหลเข้าญี่ปุ่นมากขึ้นในขณะที่ทองคำไหลออก สถานการณ์เช่นนี้ทำให้ญี่ปุ่นถอยหลังไปสู่ระบบมาตรฐานเงินมากขึ้น ซึ่งขัดกับจุดประสงค์ในการปฏิรูประบบเงินตราของรัฐบาลเมจิ

นอกจากนี้ ในการปลูกฝังอุตสาหกรรมสมัยใหม่ก็จำเป็นต้องมีสถาบันการเงินสำหรับคอยช่วยเหลือเงินทุนด้วยนั่นคือ การจัดตั้งระบบธนาคาร รัฐบาลเมจิจึงได้ออกพระราชบัญญัติเกี่ยวกับการจัดตั้งธนาคารขึ้นในปี 1872 โดยเลียนแบบจากระบบธนาคารของอเมริกา (National Bank System) ปรากฏว่าพอถึงปี 1880 ได้มีการจัดตั้งธนาคารขึ้นถึง 153 ธนาคาร และ 1,890 ธนาคารในปี 1902 โดยมีธนาคารมิตซูบิเป็นแห่งแรก และธนาคารที่มีชื่อของญี่ปุ่นเกือบทั้งหมดก็ได้จัดตั้งขึ้นในช่วงนี้ สำหรับเงินทุนในการก่อตั้งธนาคารเหล่านี้ส่วนใหญ่มาจากพวกตระกูลสูงศักดิ์ ตระกูลนักรบ และพ่อค้า (ดูรูปที่ 4.1) แม้ว่าดูจากอัตราส่วนของเงินทุนแล้ว ธนาคาร

ที่มา : Takenaka (12) p.117

รูปที่ 4.1 อัตราส่วนการถือหุ้นธนาคารแบ่งตามชนชั้น (หน่วย%)

ส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นธนาคารของตระกูลสูงศักดิ์และตระกูลนักรบ แต่ผู้ที่เป็นตัวตั้งตัวตีในการริเริ่มมักจะเป็นพ่อค้าและเจ้าที่ดิน เมื่อมีการเพิ่มทุนในภายหลังอัตราส่วนเงินทุนของตระกูลสูงศักดิ์กับตระกูลนักรบก็ค่อย ๆ ลดความสำคัญลง และอำนาจในการบริหารที่แท้จริงได้ตกอยู่ในกำมือของพ่อค้าและเจ้าที่ดินมากขึ้น สิ่งที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ ธนาคารเหล่านี้ได้รับสิทธิในการพิมพ์แบงก์ออกใช้หมุนเวียนด้วย แม้ว่าจะถูกจำกัดอยู่ในอัตรา 80% ของเงินทุน แต่เมื่อรวมหมดทุกธนาคารแล้วก็เป็นจำนวนมหาศาล และได้กลายเป็นแรงหนุนซ้ำเติมให้ภาวะเงินเฟ้อทวีความรุนแรงขึ้น ผลที่ตามมาก็คือรายรับที่แท้จริงของรัฐบาลลดลง การคลังฝืดเคืองและเงินตราสำรองของญี่ปุ่นลดลงอย่างมาก เพราะในด้านการค้าต่างประเทศปรากฏว่า

ในช่วงแรก ๆ ของสมัยเมจิ การนำเข้าของญี่ปุ่นมีมากกว่าการส่งออกเสียเป็นส่วนใหญ่

เพื่อแก้ปัญหาการเงินเพื่อ ซึ่งทำให้การคลังของรัฐบาลวุ่นวาย และเศรษฐกิจไร้เสถียรภาพ รัฐบาลเมจิจึงได้หันไปใช้นโยบายเงินฟุบ เพื่อสร้างเสถียรภาพให้กับเงินตราที่ใช้หมุนเวียน ซึ่งปัญหาสำคัญที่สุดคือ การจัดการกับแบงก์จำนวนมากที่ออกโดยรัฐบาลและที่ออกโดยธนาคาร ภารกิจนี้เริ่มตั้งแต่ปี 1881 จนถึง 1885 จึงสำเร็จลง สำหรับภาวะเงินฝืดครั้งใหญ่ในช่วงดังกล่าวเป็นที่รู้จักโดยทั่วไปในนาม “มาซูกาตะดิเฟลชัน” (Matsukata Deflation) ตามชื่อของรัฐมนตรีการคลังผู้รับผิดชอบสูงสุดในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจขณะนั้น ส่วนหลักการใหญ่ ๆ ที่รัฐบาลดำเนินการก็คือ การประหยัดรายจ่ายของรัฐบาล ทำการเก็บภาษีเพิ่มขึ้น และลดการนำเข้าเพิ่มการส่งออก แล้วนำเงินตราที่สะสมได้นี้ไปชดใช้สำหรับการกว้านแบงก์กลับคืนมา และยกเลิกสิทธิในการพิมพ์แบงก์ของธนาคารทั่วไป โดยจัดตั้งธนาคารแห่งประเทศไทย (Bank of Japan 1882) ขึ้นเป็นธนาคารกลางรับผิดชอบต่อการออกแบงก์ซึ่งมีเงินทุนสำรองหนุนหลัง นอกจากนี้ รัฐบาลยังขยายโรงงานเหมืองแร่ และรัฐวิสาหกิจต่าง ๆ ยกเว้นที่เกี่ยวกับอุตสาหกรรมทหารให้เอกชน เพื่อนำไปพัฒนาต่อและเพื่อเป็นการประหยัดรายจ่ายของรัฐบาลไปด้วยในเวลาเดียวกัน

ความจริงในช่วงที่เกิดภาวะเงินเฟ้อ ผู้ที่ได้รับผลประโยชน์คือชาวนา เพราะในขณะที่ภาษีที่ดินคงที่ ราคาพืชผลต่าง ๆ เช่น ข้าวถีบตัวสูงขึ้น ฉะนั้นในทางตรงกันข้ามเมื่อรัฐบาลเมจิดำเนินนโยบายเงินฝืด ได้ส่งผลกระทบต่อภาวะเศรษฐกิจของชาวนาอย่างรุนแรง ราคาผลผลิตของชาวนาได้ตกต่ำลงอย่างมาก เช่น ในปี 1881 ราคาข้าว 1 โทกอยู่ในระดับสูงกว่า

10 เยน แต่มาในปี 1885 ลดลงเหลือเพียง 6 เยน เป็นต้น ในแง่เปรียบเทียบแล้ว ภาษีที่ดินจึงเป็นภาระที่หนักขึ้นสำหรับชาวนา ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนาทวีปเอเชียร้อนมากขึ้น บางส่วนก็ต้องขายที่นาและเช่าที่เขากิน บางส่วนก็ละทิ้งหมู่บ้านหลังไหลเข้าไปหางานทำตามเมืองต่าง ๆ ซึ่งเท่ากับเร่งการแตกสลายตัวของชนชั้นชาวนา นอกจากนั้นภาวะเงินฝืดยังทำให้ธุรกิจขนาดเล็กของพวกชนชั้นชาวมุสลิมล้มละลายไปตาม ๆ กัน และส่วนใหญ่สิ้นเนื้อสิ้นตัวต้องกลายเป็นชนชั้นที่ไร้ทรัพย์สิน ในอีกด้านหนึ่งพวกนายทุนและเจ้าที่ดินก็สามารถสะสมทุนได้มากขึ้น ซึ่งเท่ากับเป็นขบวนการเตรียมจัดสร้างทุนอุตสาหกรรมสำหรับญี่ปุ่น

ภายหลังการดำเนินนโยบายเงินฝืดของรัฐบาลเมจิ ระบบเงินตราของญี่ปุ่นได้มีเสถียรภาพมั่นคงสูงขึ้น อย่างไรก็ตามสิ่งนี้ได้มาจากการเสียสละของประชาชนและกล่าวได้ว่ามาชุกาตะดีเฟลชันนี้ ได้มีส่วนช่วยผลักดันการสะสมทุนแบบปฐมภูมิไปอย่างรุนแรง ในแง่ที่ทำให้ทุนและที่ดินหลุดจากมือของชนส่วนใหญ่ไปกระจุกอยู่ที่พ่อค้า นายทุน และ เจ้าที่ดินส่วนน้อย ในขณะที่เดียวกันก็ได้เตรียมแรงงานกรรมกร (ส่วนใหญ่มาจากหมู่บ้านชนบท) ซึ่งเงื่อนไขเหล่านี้เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการพัฒนาของทุนนิยม

การสื่อสาร คมนาคม

สิ่งที่จำเป็น และ ช่วยส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมของระบบทุนนิยมนั้น นอกจากระบบเงินตรา การเงินที่ทันสมัยแล้ว อีกสิ่งหนึ่งที่มีความสำคัญพอ ๆ กันก็คือ ระบบการสื่อสาร คมนาคม ที่ทันสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การรถไฟและการเดินเรือ ยิ่งกว่านั้น สิ่งเหล่านี้ยังมีความสำคัญในแง่ของการป้องกันประเทศอีกด้วย รัฐบาลเมจิจึงได้พยายามพัฒนาระบบการสื่อสาร คมนาคมของญี่ปุ่นให้ทันสมัยอย่างเร่งรีบ

ในปี 1872 รัฐบาลเม็กซิโกได้สร้างทางรถไฟสายแรกขึ้นระหว่างโตเกียว กับโยโกฮาม่า โดยอาศัยเงินทุนที่ได้จากการขายพันธบัตรรัฐบาลในตลาด อังกฤษ หลังจากนั้นรัฐบาลก็วางแผนที่จะสร้างทางรถไฟเชื่อมจุดสำคัญ ๆ ทั่วประเทศ เช่นระหว่างเกียวโต-โอซาก้า โอซาก้า-โกเบ เป็นต้น ฉะนั้น ในช่วง 10 ปีแรกของการรถไฟ รัฐบาลเม็กซิโกยังได้ยึดถือหลักการว่ารัฐจะ ดำเนินการบริหารเอง แต่ต่อมาความคิดนี้ถูกฝ่ายเอกชนคัดค้าน รัฐบาลเม็กซิโกจึงยอมอนุญาตให้เอกชนมีสิทธิที่จะทำธุรกิจการรถไฟได้ บริษัทรถไฟเอกชน แห่งแรกจัดตั้งขึ้นในปี 1881 ซึ่งเงินทุนส่วนใหญ่มาจากพันธบัตรรัฐบาล ของพวกตระกูลสูงศักดิ์ ปรากฏว่าธุรกิจการรถไฟให้ผลกำไรดี จึงทำให้มีการจัดตั้งบริษัทรถไฟเอกชนขึ้นตาม ๆ กันอย่างมากมาย จนเกิดการรวมของ กิจการรถไฟเอกชนในช่วงหลังของทศวรรษที่ 1880 และในปี 1889 ปรากฏว่าเส้นทางรถไฟเอกชนทั้งหมด รวมกันแล้วยาวกว่าเส้นทางรถไฟ ของรัฐบาลเม็กซิโกอีก เป็นที่น่าสังเกตว่าในการพัฒนาเศรษฐกิจทุนนิยมของ ญี่ปุ่นนี้ ธุรกิจที่บูมเป็นอันแรกก็คือธุรกิจการธนาคาร แล้วตามด้วยธุรกิจ การรถไฟ และธุรกิจสิ่งทอ ตามลำดับ ซึ่งนับว่าเป็นลักษณะพิเศษของ ญี่ปุ่นเมื่อเปรียบเทียบกับการพัฒนาาระบบทุนนิยมของประเทศตะวันตก ทั้งนี้ คงสืบเนื่องมาจากการที่ระบบทุนนิยมญี่ปุ่นเป็นการ ปลุกฝังมาจากเบื้องบนจึง จำต้องมีการสร้างสถาบันและเงื่อนไขที่ส่งเสริมเกื้อกูลการผลิตเสียก่อน ความ สนใจของธุรกิจจึงมุ่งไปยังด้านบริการเช่น การธนาคาร และการรถไฟ เป็นต้น ก่อนที่จะมายังด้านอุตสาหกรรมการผลิตโดยตรง

อย่างไรก็ตาม ต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังสงครามระหว่าง ญี่ปุ่นกับรัสเซีย จากเหตุผลที่ว่า การคมนาคมขนส่งควรมีความสอดคล้องเป็น อันหนึ่งอันเดียวกัน และจากความจำเป็นทางยุทธศาสตร์ ความคิดที่ต้อง

การให้มีการโอนการรถไฟเป็นของรัฐกลับได้รับความเห็นชอบมาก ประกอบกับตอนนั้นได้ผ่านยุคทองของธุรกิจรถไฟไปแล้ว ข้างฝ่ายนายทุนเองก็ยินดีเสนอให้รัฐบาลเข้ามารับกิจการรถไฟของเอกชนไปดำเนินการด้วยซ้ำ ในที่สุดได้มีการออกกฎหมายเกี่ยวกับการโอนการรถไฟเป็นของรัฐในปี 1906 และหลังจากนั้นมา กิจการรถไฟที่รัฐเป็นผู้ดำเนินการมีมากกว่า 90%

สำหรับด้านการเดินเรือ ในตอนต้นสมัยเมจิ การขนส่งทางทะเลของญี่ปุ่นส่วนใหญ่ยังอาศัยเรือสำเภา ส่วนการเดินเรือสมุทรในแถบตะวันออกไกลนั้น ตกอยู่ภายใต้การผูกขาดของบริษัทปาซิฟิกเมลของอเมริกา และบริษัทพีโอเมล (Peninsular and Oriental Steamship Company) ของอังกฤษ รัฐบาลเมจิจึงตระหนักถึงความจำเป็นในอันที่จะต้องจัดตั้งกิจการเดินเรือขึ้นมารับมือกับบริษัทเหล่านี้ อีกประการหนึ่งการค้าต่างประเทศของญี่ปุ่นในขณะนั้นเกือบทั้งหมดตกอยู่ในกำมือของหอการค้าต่างชาติ รัฐบาลเมจิจึงเห็นว่ามีควมจำเป็นเร่งด่วนในการส่งเสริมให้คนญี่ปุ่นเข้ามามีจัดการเกี่ยวกับการค้าต่างประเทศโดยตรง แต่ก่อนอื่นสิ่งที่จะต้องกระทำคือ การจัดตั้งบริษัทเดินเรือที่ทันสมัย ตั้งแต่ปี 1870 เป็นต้นมา รัฐบาลเมจิจึงได้ส่งเสริมให้มีการจัดตั้งบริษัทเดินเรือขึ้น 3-4 บริษัท บางบริษัทก็อยู่ในรูปของรัฐวิสาหกิจ บางบริษัทก็เป็นของเอกชนแต่ได้รับการสนับสนุนคุ้มครองจากรัฐบาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งการส่งเสริมกิจการเดินเรือของรัฐบาลในช่วงนี้ได้ก่อให้เกิดไชนัทซุ (กลุ่มธุรกิจ) ที่ยิ่งใหญ่ของญี่ปุ่นขึ้นใหม่อีก 1 ไชนัทซุนั้นคือ กลุ่มมิตซูบิชิ กล่าวคือ นายอิวาซากิ ยาตาโร (1834-1885) ซึ่งถือว่าเป็นบิดาของมิตซูบิชิ ไชนัทซุนั้นเดิมทีเป็นพ่อค้าและประกอบกิจการเดินเรือด้วย ต่อมาบริษัทเดินเรือของนายอิวาซากิ ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลเมจิ โดยผ่านข้าราชการชั้นนำกลุ่มหนึ่งที่ตนเองสนิทสนมด้วย แต่

จังหวะที่อำนวยความสะดวกประโยชน์กับบริษัทเดินเรือมิตซูบิชิมากที่สุด คือ กรณีที่
 ญี่ปุ่นส่งทหารไปรุกรานไต้หวันในปี 1873 และกรณีปราบขบถซามูไรครั้ง
 ใหญ่ในปี 1877 ซึ่งทั้ง 2 กรณี บริษัทเดินเรือมิตซูบิชิได้ช่วยเหลือรัฐบาล
 เมจิในเรื่องการขนส่งทางทหารทั้งหมด รัฐบาลจึงให้ผลประโยชน์กับบริษัท
 นี้อย่างมาก เช่น ขายเรือของรัฐบาลให้ในราคาถูก เป็นต้น จากการแข่งขัน
 กิจการเดินเรือปรากฏว่า บริษัทเดินเรืออื่น ๆ ของญี่ปุ่นต้องพ่ายแพ้แก่บริษัท
 เดินเรือมิตซูบิชิ นอกจากนั้นภายในเวลาไม่กี่ปีก็สามารถเอาชนะบริษัท
 เดินเรือของอังกฤษ และอเมริกาได้ด้วย หลังจากนั้นกล่าวได้ว่า ธุรกิจการเดิน
 เรือของญี่ปุ่นทั้งหมดตกอยู่ภายใต้การผูกขาดของบริษัทเดินเรือมิตซูบิชิอยู่
 ช่วงหนึ่ง แต่ต่อมากลุ่มมิตซูบิชิภายใต้การร่วมมือกับข้าราชการชั้นนำอีกกลุ่ม
 หนึ่งได้จัดตั้งบริษัทเดินเรือขึ้นมา ปรากฏว่าการแข่งขันในกิจการการเดินเรือ
 ระหว่างกลุ่มมิตซูบิชิกับมิตซูบิชิดำเนินไปอย่างดุเดือด ตัดราคาแข่งกัน
 อย่างไม่คำนึงถึงผลกำไร จนกระทั่งรัฐบาลเมจิเห็นว่าชินปล่อยาวี้คงจะล้ม
 ละลายทั้งคู่ เลยยื่นมือเข้ามาประนีประนอมจัดการให้ทั้งคู่กลายเป็นบริษัท
 เดียวกันได้สำเร็จในปี 1885 หลังจากนั้นมารัฐบาลเมจิก็ตได้ส่งเสริมให้มีการ
 จัดตั้งบริษัทเดินเรือขึ้นอีกหลายบริษัท และมีการออกกฎหมายส่งเสริมการ
 เดินเรือและต่อเรือในปี 1896 ฉะนั้นกล่าวได้ว่า ตั้งแต่สมัยเมจิเป็นต้นมา
 ธุรกิจการเดินเรือของญี่ปุ่นได้พัฒนาไปภายใต้การสนับสนุน และคุ้มครอง
 อย่างเหนียวแน่นจากรัฐบาลมาตลอด แต่ขอเกริ่นไว้ล่วงหน้าว่า ช่วงที่ธุรกิจ
 การเดินเรือของญี่ปุ่นประสบความสำเร็จรุ่งโรจน์สูงสุดคือ ในช่วงสงครามโลกครั้งที่
 1 จนกล่าวได้ว่า เป็นยุคทองของธุรกิจการเดินเรือของญี่ปุ่น แต่ทั้งนี้ทั้ง
 นั้น การที่กิจการเดินเรือของญี่ปุ่นสามารถประสบความสำเร็จอย่างงดงามได้

ก็สืบเนื่องมาจากพื้นฐานอันมั่นคงที่ได้รับการปลูกฝังฟูมฟักเป็นอย่างดีมาตั้งแต่สมัยเมจินั่นเอง

ในด้านการศึกษา รัฐบาลเมจิได้เริ่มลงมือดำเนินการด้านโทรเลข ตั้งแต่ปี 1869 ส่วนโทรศัพท์ได้ถูกนำเข้ามาในหน่วยราชการของญี่ปุ่น ตั้งแต่ปี 1877 แต่ทว่ารัฐบาลได้เริ่มดำเนินการด้านนี้อย่างจริงจังเมื่อปี 1890 สำหรับด้านไปรษณีย์ทั่วไป รัฐบาลได้ล้มเลิกระบบม้าเร็วสื่อสาร แล้วจัดตั้งระบบไปรษณีย์ขึ้นแทนเมื่อปี 1871 ซึ่งเริ่มเปิดดำเนินการครั้งแรกระหว่าง โตเกียว-โอซาก้า และพอถึงปี 1878 กิจการนี้แพร่ขยายครอบคลุมไปถึงจุดสำคัญ ๆ ทั่วทั้งประเทศ

การส่งเสริมอุตสาหกรรม

ในสมัยโตกว่า อดสาหกรรมของญี่ปุ่นส่วนใหญ่ยังผลิตในลักษณะหัตถกรรมในครอบครัวภายใต้ผู้ขายส่ง สำหรับการผลิตในลักษณะหัตถกรรมระบบโรงงาน (manufacture) ก็มีบ้างแต่ไม่เป็นที่แพร่หลายนัก อีกประการหนึ่งสภาวะเศรษฐกิจของญี่ปุ่นในต้นสมัยเมจิก่อนข้างวุ่นวาย และอ่อนแอตกอยู่ในสภาพกึ่งอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจตะวันตก เงินเพื่อและขาดดุลการค้าอยู่อย่างต่อเนื่องเป็นเวลาหลายปี ทำให้สูญเสียเงินตราต่างประเทศกับทองคำเป็นจำนวนมาก ความบั่นบ่วนทางเศรษฐกิจนี้ได้โหมการลุกฮือของชาวนา ซึ่งไม่เป็นผลดีต่อเสถียรภาพของรัฐบาลทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง ฉะนั้นรัฐบาลเมจิจึงเห็นความจำเป็นที่จะต้องรีบเร่งส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น และถือว่าสิ่งนี้เป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งของหลักการ “ชาติมั่งคั่ง ทหารแข็งแกร่ง” ส่วนหัวใจของการส่งเสริมก็คือ การพัฒนาอุตสาหกรรมการผลิตและการเหมืองแร่ให้ทันสมัย หรือพูด

เสียใหม่ว่าเป็นการปลูกฝังฟุ่มฟัก (transplant) อุตสาหกรรมกับการเหมืองแร่ที่ใช้เครื่องจักรกลไกแบบทันสมัย เนื่องจากการผลิตเหล่านี้เป็นรากฐานหลักของสังคมทุนนิยมสมัยใหม่ ดังที่ผู้นำส่วนหนึ่งของรัฐบาลเม็กซิโกได้ไปเห็นมาว่าอุตสาหกรรม “เหล็กกับถ่านหิน” เป็นพื้นฐานสำหรับความมั่งคั่งกับความแข็งแกร่งของประเทศมหาอำนาจตะวันตก ในด้านการดำเนินนโยบายนั้น อาจจะแบ่งออกเป็น 2 ขั้นตอนด้วยกันคือ

ในช่วงที่ 1 รัฐบาลลงมือบริหารโรงงานอุตสาหกรรมและเหมืองแร่ที่ทันสมัยด้วยตนเองเพื่อให้เอกชนดูเป็นตัวอย่าง จึงได้มีโรงงานตัวอย่าง และเหมืองแร่ตัวอย่างของรัฐบาลปรากฏขึ้นเป็นจำนวนไม่น้อย

ในช่วงที่ 2 รัฐบาลได้ขายโรงงานและเหมืองแร่เหล่านี้ให้เอกชนในราคาถูก นอกจากนั้นยังให้การคุ้มครองต่ออุตสาหกรรม และการเหมืองแร่ของเอกชนอย่างหนาแน่น ทั้งนี้ได้มีการแบ่งงานกันโดยให้กระทรวงอุตสาหกรรมรับผิดชอบด้านการรถไฟ เหมืองแร่และอุตสาหกรรมหนัก เช่น พวกเครื่องจักรและพวกอาวุธยุทโธปกรณ์ เป็นต้น ส่วนอุตสาหกรรมอื่นๆ รวมทั้งการเกษตรกรรม ให้อยู่ในความดูแลของกระทรวงการคลังและกระทรวงมหาดไทย เช่น การก่อตั้งโรงงานปั่นด้าย โรงงานทอผ้า โรงงานน้ำตาล โรงงานเบียร์ โรงงานกระดาษ และการทดลองทำฟาร์มขนาดใหญ่ เป็นต้น

โรงงานกลุ่มแรกที่อยู่ภายใต้การบริหารของรัฐบาลเม็กซิโกคือ โรงงานที่เกี่ยวข้องกับการทหาร ซึ่งรัฐบาลยึดมาจากบาญุ่ และนำมาปรับปรุงให้ทันสมัย เช่น โรงงานผลิตปืนโตเกียวกว โรงงานผลิตปืนโอซาก้า โรงงานต่อเรือนางาซากิ โรงงานต่อเรืออิชิคาวยิมะ และโรงงานดินระเบิด เป็นต้น ต่อจากนั้นรัฐบาลก็จัดการด้านเหมืองแร่ต่าง ๆ ซึ่งมีความสำคัญมากในแง่ของการจัดหาวัตถุดิบสำหรับการผลิตเงินตรา การผลิตเหล็ก รวมทั้งการส่งออกเพื่อหา

รายได้เงินตราต่างประเทศ ซึ่งเป็นจุดประสงค์อีกอันหนึ่งที่ทำให้รัฐบาลพยายามส่งเสริมอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกและสกัดกั้น การนำเข้า เช่น การก่อตั้งโรงงานปั่นด้ายใหม่ โรงงานปั่นด้ายฝ้าย และโรงงานทอผ้า เป็นต้น จึงกล่าวได้ว่าอุตสาหกรรมแบบสมัยใหม่ที่สำคัญ ๆ เกือบทั้งหมดเริ่มต้นขึ้นโดยมีรัฐบาลเมจิเป็นผู้ดำเนินการ และให้สังเกตว่าอุตสาหกรรมที่รัฐบาลเมจิได้ทุ่มเทความพยายามให้เป็นลำดับแรก คือ อุตสาหกรรมที่เกี่ยวกับด้านทหาร ทั้งนี้เพราะเมื่อพิจารณาจากสภาพของญี่ปุ่นในขณะนั้นแล้ว เป็นความจำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะต้องเสริมสร้างความพร้อมเพรียงและแข็งแกร่งทางด้านอาวุธ เพื่อปกป้องเอกราชของประเทศ รัฐบาลเมจิจึงได้รับเร่งการพัฒนาอุตสาหกรรมด้านทหารเป็นลำดับแรก ซึ่งนับว่าเป็นลักษณะที่ผิดแปลกไปจากการพัฒนาอุตสาหกรรมโดยธรรมชาติอย่างเช่นกรณีของอังกฤษซึ่งมีการปฏิวัติอุตสาหกรรมเกิดขึ้นก่อน สมัยเมจิถึงหนึ่งศตวรรษนั้น การพัฒนาอุตสาหกรรมให้ทันสมัยโดยการใช้เครื่องจักรได้เริ่มจากอุตสาหกรรมสิ่งทอซึ่งเป็นอุตสาหกรรมเบาและไม่ค่อยเกี่ยวกับด้านทหาร

ในการพัฒนาอุตสาหกรรมและเหมืองแร่ให้ทันสมัย รัฐบาลเมจิได้นำเอาเทคโนโลยีและเครื่องจักรสมัยใหม่ของประเทศต่าง ๆ เข้ามาใช้ เช่น จากอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน และอิตาลี เป็นต้น นอกจากนั้นยังได้มีการว่าจ้างผู้เชี่ยวชาญ และ ช่างชาวต่างชาติมาถ่ายทอดเทคนิค และวิชาความรู้ต่าง ๆ โดยให้เงินเดือนแพง ๆ ชาวต่างชาติที่รัฐบาลเมจิจ้างเข้ามาในช่วงนี้มีเป็นจำนวนมาก (ดูตารางที่ 4.1) จนกล่าวได้ว่า ในหน่วยงานของรัฐบาลทุกด้านทั้งส่วนกลางและภูมิภาค จะมีชาวต่างชาติคอยให้คำปรึกษาแนะนำเกี่ยวกับระบบและเทคโนโลยีแบบตะวันตก คนญี่ปุ่นอันรวมถึงข้าราชการ

(หน่วย : คน)

ปี	อาจารย์	ผู้เชี่ยวชาญ	ธุรการ	ช่าง	อื่น ๆ	รวม
1872	102	127	43	46	51	369
1873	127	204	72	35	69	507
1874	151	213	68	27	65	524
1875	144	205	69	36	73	527
1876	129	170	60	26	84	469
1877	109	146	55	13	58	381
1878	101	118	51	7	44	321
1879	84	111	35	9	22	261
1880	76	103	40	6	12	237
1881	52	62	29	8	15	166
1882	53	51	43	6	4	157
1883	44	29	46	8	5	132
1884	52	40	44	8	7	151
1885	61	38	49	-	7	155

ที่มา : Horie (13) p.147.

ตารางที่ 4.1 ชาวต่างชาติที่รัฐบาลเมจินำเข้า

และนักการเมืองในสมัยนั้น ต่างให้ความเคารพนับถือชาวต่างชาติเหล่านี้อย่างมาก ประกอบกับชาวต่างชาติพวกนี้มีความเห็นอกเห็นใจคนญี่ปุ่น จึงได้ถ่ายทอดความรู้และช่วยชี้แนะให้คนญี่ปุ่นอย่างเต็มที่ และบางคนถึงกับอยู่ช่วยให้คำปรึกษาแก่รัฐบาลเมจิไปตลอดชีวิต เทคโนโลยีและวิชาความรู้ของตะวันตกที่เริ่มขึ้นในญี่ปุ่นอย่างจริงจังตั้งแต่สมัยเมจิ จึงเป็นหนี้บุญคุณต่อชาวต่างชาติเหล่านี้เป็นอย่างมาก ความจริงการเอาวิทยาการและเทคนิคต่างๆ จากสังคมตะวันตกไม่ใช่เป็นเรื่องที่ทำได้ง่าย ๆ และเป็นไปอย่างราบรื่นเสมอไป ทั้งนี้เพราะตอนเริ่มสมัยเมจินั้น อังกฤษได้มีการปฏิวัติอุตสาหกรรมไปแล้วราว 1 ศตวรรษ และแม้แต่ประเทศตะวันตกอื่นๆ ก็ได้พัฒนาอุตสาหกรรมสมัยใหม่ไปในระดับที่สูงมากแล้ว ความกล้าหลังของสังคมญี่ปุ่นจึงมีอยู่ค่อนข้างมากทีเดียว ดังมีเรื่องเล่าว่า ในสมัยนั้น ไหมดียบเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุดของญี่ปุ่น และผลิตขึ้นมาเท่าไรก็ไม่ค่อยพอ รัฐบาลเมจิจึงได้ก่อตั้งโรงงานปั่นเส้นไหมแบบทันสมัยขึ้นที่เมืองโทมิโอกะ จังหวัดงุนมะ ทั้งนี้โดยสั่งซื้อเครื่องจักรและจ้างช่างมาจากฝรั่งเศส โรงงานแห่งนี้นับเป็นโรงงานตัวอย่างที่ดีเด่นที่สุดของรัฐบาลเมจิ แต่ปัญหามีอยู่ว่า ในการเปิดดำเนินงานตอนแรก แม้จะเปิดรับสมัครคนงานแล้วก็ตามลูกสาวชานาและชาวบ้านทั่วไปก็ไม่ค่อยยินยอมไปสมัครทำงาน เพราะมีเสียงเล่าลือกันว่า เครื่องจักรจะดูดเลือดและไขมันของสาวโรงงานจนซูบผอมตาย ในที่สุดผู้จัดการโรงงานต้องส่งลูกสาวตัวเองเข้าไปทำ และรัฐบาลต้องไปวิ่งเต้นอ้อนวอนพวกชามูไรเก่าให้ช่วยส่งลูกสาวไปทำงานที่โรงงานโทมิโอกะนี้ ต่อมาพวกสาวโรงงานเหล่านี้ ได้กลายเป็นแม่พิมพ์ที่โรงงานปั่นด้ายทั่วญี่ปุ่น ได้จ้างไปถ่ายทอดเทคนิคของการปั่นด้าย สาวโรงงานปั่นด้ายโทมิโอกะจึงมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมปั่นด้ายแบบทันสมัยของญี่ปุ่นในช่วงต่อมา อย่างไรก็ตาม

ตาม นี้เป็นตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นความล้มเหลวของสังคมนิยมในสมัยนั้นรวมทั้งปัญหาความยุ่งยากในการรับเอาวิทยาการ และเทคนิคการผลิตอันทันสมัยจากตะวันตกมาปลูกฝังภายในประเทศ

ในที่ที่สุดผลปรากฏออกมาว่าโรงงาน และเหมืองแร่ของรัฐบาลที่สร้างขึ้นเป็นตัวอย่างหรือตัวนำให้กับภาคเอกชนนั้น ส่วนใหญ่มีผลงานในแง่ของธุรกิจไม่ดี คือ ประสบกับการขาดทุนหรือไม่ก็ได้กำไรน้อย ซึ่งสาเหตุสำคัญคงเนื่องมาจากเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลไม่เคยชินกับหลักการบริหารธุรกิจ และช่างคนงานญี่ปุ่นยังไม่เชี่ยวชาญกับเทคนิคการผลิตใหม่ๆ ในขณะที่เดียวกันทุนภาคเอกชนได้ค่อย ๆ เจริญเติบโตขึ้น และในสังคมนิยมได้มีการตื่นตัวเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิและเสรีภาพของประชาชนสูงขึ้น วงการธุรกิจเอกชนเองก็ได้เรียกร้องให้รัฐบาลขายทอดโรงงานและเหมืองแร่ และปล่อยให้เอกชนมีบทบาทอย่างเสรีมากขึ้น ภายใต้สภาพการณ์ดังกล่าวนี้ รัฐบาลเมจิจึงได้เลิกล้มความคิดที่จะเป็นตัวนำของภาคเอกชนในลักษณะที่เข้าไปดำเนินการบริหารโรงงานและเหมืองแร่โดยตรง และในปลายปี 1880 ได้มีการออกประกาศกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการขายทอดโรงงานและเหมืองแร่ของรัฐบาลให้กับเอกชน ในระหว่างปี 1880-1900 รัฐบาลเมจิได้ทยอยขายทอดโรงงานและเหมืองแร่ให้กับเอกชนเฉพาะรายใหญ่ ๆ เกือบ 30 รายการ ทั้งนี้ยกเว้นโรงงานอุตสาหกรรมด้านการทหาร และกิจการด้านการสื่อสาร คมนาคม หลังจากนั้นมา รัฐบาลก็หันมาดำเนินนโยบายสนับสนุนและให้ความคุ้มครองธุรกิจเอกชนมากขึ้น อย่างไรก็ตามมีข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับการขายโรงงานและเหมืองแร่ของรัฐบาล คือ เป็นไปในลักษณะที่เอกชนผู้รับซื้อได้รับผลประโยชน์อย่างมาก เพราะส่วนใหญ่แล้วรัฐบาลขายไปในราคาถูกลงมาก และยังให้เงื่อนไขพิเศษอีกมากมาย เช่น

ให้ผ่อนชำระได้นานปี ไม่คิดดอกเบี้ย และให้ยืมใช้ที่ดินโดยไม่คิดมูลค่า เป็นต้น และแทบจะไม่ต้องกล่าวก็คงพอเดากันได้ว่า ผู้ที่ได้รับผลประโยชน์ในครั้งนี้คือ กลุ่มพ่อค้าการเมืองที่มีความสัมพันธ์กับผู้นำของรัฐบาลเมจิอยู่ อย่างเหนียวแน่น อันได้แก่ตระกูลมิตซูฮุ มิทซึบิชิ ฟุรุกาเว อาซาโนะ คาวาซากิ และคุริฮาระ เป็นต้น ซึ่งต่อมานายทุนเหล่านี้ได้ก่อตัวเป็นไซบัทซุ ที่เป็นหัวใจของการพัฒนาระบบทุนนิยมญี่ปุ่น จึงกล่าวได้ว่าการขยายกิจการของรัฐบาลในครั้งนี้ได้มีส่วนช่วยเร่งการเปลี่ยนแปลงทุนการค้าให้กลายเป็นทุนอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาระบบทุนนิยม

สำหรับโครงสร้างของอุตสาหกรรมญี่ปุ่นในช่วงแรกของสมัยเมจินั้น สามารถดูได้จากตารางที่ 4.2 จะเห็นว่าส่วนใหญ่ยังเป็นอุตสาหกรรมเบา โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุตสาหกรรมสิ่งทอ ซึ่งจำนวนโรงงานมีประมาณ 60% ของจำนวนโรงงานทั้งหมด ในขณะที่โรงงานถลุงเหล็ก ต่อเรือ และผลิตเครื่องจักร ซึ่งจัดว่าเป็นอุตสาหกรรมหนักนั้นยังอยู่ในขั้นเริ่มต้นเท่านั้น ในอุตสาหกรรมสิ่งทอนั้น สามารถแบ่งออกได้เป็นหลายชนิด เช่น อุตสาหกรรมปั่นเส้นไหม ปั่นเส้นฝ้าย และทอผ้า เป็นต้น ในจำนวนนี้ที่มากที่สุดก็คือโรงงานปั่นเส้นไหม (ดูตารางที่ 4.3) ซึ่งคิดเป็น 86% ของโรงงานสิ่งทอ หรือ 52% ของจำนวนโรงงานทั้งหมด แม้ว่าโรงงานปั่นเส้นฝ้ายจะมีจำนวนน้อยก็ตาม แต่เมื่อเปรียบเทียบกับโรงงานปั่นเส้นไหมหรือโรงงานทอผ้าแล้ว จะมีขนาดใหญ่โตกว่ามาก และในสมัยต่อมาได้พัฒนาไปอย่างรวดเร็ว

เมื่อมีอุตสาหกรรมก็ย่อมมีชนชั้นกรรมกรรับจ้าง ในสมัยเมจิ 80% ของประชากรแรงงานในญี่ปุ่นเป็นชาวนา ฉะนั้นแหล่งชีพพลายของแรงงานกรรมกรที่สำคัญก็คือหมู่บ้านชนบท ดังได้กล่าวไปแล้วว่าการยกเลิกกฎหมาย

ประเภท	จำนวนโรงงาน	%
สิ่งทอ	1,206	60.9
อาหาร	184	9.3
เครื่องปั้นดินเผา	238	12.0
เคมี	91	4.6
โลหะ	159	8.0
ต่อเรือ เครื่องจักร	38	1.9
อื่นๆ	65	3.3
รวม	1,981	100.0

ที่มา : Yamaguchi (8)

ตารางที่ 4.2 โรงงานเอกชนในสมัยเมจิช่วงแรก (ปี 1884)

ชนิด	จำนวนโรงงาน	%
ปั่นเส้นไหม	1,043	86.5
ปั่นเส้นฝ้าย	27	2.2
สิ่งทอ	119	9.9
อื่นๆ	17	1.4
รวม	1,206	100.0

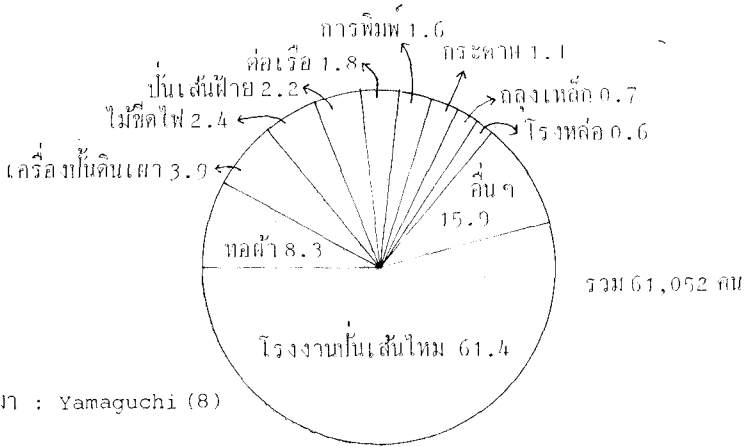
ที่มา : Yamaguchi (8)

ตารางที่ 4.3 โรงงานสิ่งทอเอกชนในสมัยเมจิช่วงแรก (ปี 1884)

ห้ามขายที่ดิน การปฏิรูปภาษีที่ดิน และการดำเนินนโยบายเงินฟุบ (มาซูกาตะดีเฟลชัน) ของรัฐบาลเมจิได้เป็นตัวเร่งการแตกสลายของหมู่บ้าน ทำให้ชาวนาส่วนใหญ่กลายเป็นชนชั้นที่ไร้ทรัพย์สิน และส่วนหนึ่งได้อพยพเข้าไปหางานทำในเมือง แต่ทว่าอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นใหม่ยังมีขนาดเล็ก ไม่สามารถดูดซับแรงงานจากชนบทเหล่านี้ได้หมด จึงก่อให้เกิดการว่างงานแบบแอมแปงขึ้นในชนบท และการที่มีประชากรล้นเหลือในหมู่บ้านชนบท ได้เป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้ค่าเช่าที่ดินทำกินสูงขึ้น สำหรับพ่อค้ารายย่อย และช่างฝีมือที่ล้มละลายกลายเป็นกรรมกรก็มีอยู่บ้าง แต่ส่วนมากยังคงประกอบอาชีพเดิม ในกรณีของพวกซามูไรเก่าแม้ว่าส่วนหนึ่งได้หันไปประกอบอาชีพเป็นข้าราชการ ครู และตำรวจ เป็นต้น แต่ที่ตกอับกลายเป็นกรรมกรรับจ้างก็มีไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตามโรงงานของรัฐบาลซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของมาตรการบรรเทาความเดือดร้อนของชนชั้นซามูไรเก่า

จากการสำรวจในปี 1882 ปรากฏว่ากรรมกรของโรงงานเอกชนมีจำนวน 61,052 คน กรรมกรของโรงงานรัฐบาลมีจำนวน 9,822 คน ทั้งนี้ยังไม่ได้รวมถึงกรรมกรในสาขาเหมืองแร่ สื่อสาร คมนาคม บ่าไม้ และประมง ซึ่งถ้ารวมแล้วทั้งหมดคงจะตกราว 1 แสนคน ในจำนวนกรรมกรของโรงงานเอกชนที่มีอายุต่ำกว่า 15 ปี มีอยู่ 16% และที่มีอายุเกินกว่า 15 ปี ขึ้นไป เป็นกรรมกรหญิง 58% และกรรมกรชาย 26% ให้สังเกตว่าอัตราส่วนของกรรมกรหญิงและเด็กนั้นสูงกว่าและพวกนี้ได้รับค่าจ้างต่ำ อันเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สินค้านี้อุปโภคโดยเฉพาะสิ่งทอสามารถแข่งขันกับสินค้าของต่างประเทศได้ กรรมกรของโรงงานเอกชนเมื่อแบ่งตามชนิดโรงงาน (ดูรูปที่ 4.2) จะเห็นว่ากรรมกรของโรงงานปั่นเส้นไหม 61.4% โรงงานปั่นเส้นฝ้าย 2.2% โรงงานทอผ้า 8.3% รวมแล้วเป็นกรรมกรในสาขา

สิ่งทอถึง 71% อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะยังมีจำนวนน้อย แต่ก็สะท้อนให้เห็นว่าชนชั้นกรรมกรของญี่ปุ่นได้ค่อย ๆ ก่อตัวขึ้นแล้ว

รูปที่ 4.2 กรรมกรของโรงงานเอกชน : แบ่งตามชนิดโรงงาน (ปี 1882)

การส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ

ในช่วง 10 กว่าปีแรกภายหลังการปฏิวัติเมจิ ปัญหาเศรษฐกิจที่สร้างความหนักใจให้กับรัฐบาลใหม่มากที่สุดอันหนึ่ง ก็คือ การขาดดุลการค้า ซึ่งนับวันแต่จะทำให้ญี่ปุ่นสูญเสียทองคำและเงินตราต่างประเทศมากขึ้นเรื่อย ๆ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากชีวิตความเป็นอยู่ของคนญี่ปุ่นเริ่มทันสมัยขึ้น ในขณะที่อุตสาหกรรมสมัยใหม่ยังไม่ได้พัฒนา หรืออาจพูดได้ว่าแทบจะยังไม่มีเลย นอกจากนั้นยังต้องสั่งซื้อเครื่องจักรกลไถเข้ามาพัฒนาอุตสาหกรรมรวมทั้งอาวุธยุทโธปกรณ์เพื่อปรับปรุงเสริมสร้างกองทัพบก กองทัพเรือให้แข็งแกร่ง สำหรับสินค้าเข้าที่สำคัญในช่วงนี้ คือ เส้นฝ้าย สิ่งทอฝ้าย สิ่งทอขนสัตว์ และน้ำตาล เฉพาะ 4 รายการนี้ก็เกินกว่าครึ่งของสินค้าเข้าทั้งหมด นอก

จากนั้นก็พวกเครื่องจักรและอาวุธยุทโธปกรณ์ สินค้าเข้าเป็นสินค้าที่ผลิตเป็นจำนวนมาก (mass production) ตามวิธีการแบบทุนนิยม มีคุณภาพเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างสม่ำเสมอ และราคาถูกกว่าของที่ผลิตภายในประเทศมาก ฉะนั้นเมื่อสินค้าเหล่านี้ไหลทะลักเข้ามา อุตสาหกรรมด้านนี้ของญี่ปุ่นก็ประสบกับความหายนะ เช่น อุตสาหกรรมน้ำตาล หรือไม้ก็ต้องรีบปรับปรุงวิธีการผลิตให้ทันสมัย โดยการนำเอาเทคนิคการผลิต และเครื่องจักรแบบตะวันตกเข้ามาใช้ เช่น อุตสาหกรรมปั่นเส้นฝ้ายและอุตสาหกรรมผ้าฝ้าย เป็นต้น ส่วนสินค้าออกของญี่ปุ่นที่สำคัญ คือ ไหมดิบ ชา กระดาษ ไข่ไหม และผลิตภัณฑ์ทางทะเล โดยเฉพาะไหมดิบนั้น มีประมาณ 30—40 % ของสินค้าออกทั้งหมด และเมื่อถูกผนวกเข้ากับวงจรของตลาดโลก การผลิตด้านนี้ได้พัฒนาไปอย่างรวดเร็วและได้กลายเป็นอุตสาหกรรมส่งออกที่สำคัญของญี่ปุ่น

ข้อเท็จจริงที่น่าสนใจเกี่ยวกับการค้าต่างประเทศของญี่ปุ่นในช่วงนี้อีกประการหนึ่ง คือ อัตราแลกเปลี่ยนระหว่างทองคำกับเงิน กล่าวคือ แม้ว่าการรัฐบาลเมจิจะกำหนดอัตราแลกเปลี่ยนระหว่างทองคำกับเงินเป็น 1 ต่อ 15 ตามอย่างประเทศตะวันตก แต่หลังจากนั้นราคาเงินในตลาดโลกได้ลดลงมาอยู่ในระดับ 1 ต่อ 19 สิ่งนี้จะทำให้การส่งออกของญี่ปุ่นอยู่ในฐานะที่ได้เปรียบ เพราะแม้ว่าญี่ปุ่นจะประกาศใช้มาตรฐานทองคำมาแต่ปี 1871 แต่ในทางปฏิบัติยังคงใช้ระบบมาตรฐานเงินเป็นหลัก ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว อย่างไรก็ตามในช่วงดังกล่าวนี้ราคาสินค้าในญี่ปุ่นได้ถีบตัวสูงขึ้นตามภาวะเงินจากการออกเงินแบ่งกัของรัฐบาลเป็นจำนวนมาก สภาพเช่นนี้ไม่เพียงแต่เป็นการทำลายเงินในมือที่จะช่วยผลักดันการส่งออกของญี่ปุ่นเท่านั้น ช้ำยังกระตุ้นการนำเข้าอีกด้วย

ตอนนั้นในหมู่คนญี่ปุ่นผู้ที่เข้าใจอย่างถูกต้องว่าภาวะเงินเฟ้อภายในประเทศเป็นสาเหตุสำคัญของการขาดดุลการค้าก็พอมืออยู่บ้าง แต่พอให้อ่อยปากทุกคนต่างพูดเป็นเสียงเดียวกับรัฐบาลว่า การขาดดุลการค้าเป็นสาเหตุของการสูญเสียเงินตราต่างประเทศ และต้นเหตุที่ทำให้มีการนำเข้ามากกว่าการส่งออก ก็เพราะการค้าต่างประเทศของญี่ปุ่นตกอยู่ในกำมือของพ่อค้าต่างชาติ ดังนั้นวิธีกำจัดต้นตอของการขาดดุลการค้า นอกจากการส่งเสริมอุตสาหกรรมแล้วที่สำคัญ คือ ญี่ปุ่นจะต้องแย่งชิงสิทธิ์ทางการค้ากลับคืนมา และสนับสนุนให้พ่อค้าญี่ปุ่นเข้ามาทำการค้าระหว่างประเทศโดยตรง ด้วยทัศนะเช่นนี้รัฐบาลเมจิจึงดำเนินนโยบายการค้าต่างประเทศอย่างแข็งขัน โดยมีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่การส่งเสริมการส่งออก

เป็นความจริงว่าในตอนต้นสมัยเมจิ เนื่องจากการเดินเรือสมุทรและการทำการค้าต่างประเทศยังไม่ได้พัฒนา ผลประโยชน์จากการค้าต่างประเทศของญี่ปุ่นจึงถูกผูกขาดโดยพ่อค้าต่างชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพ่อค้าอังกฤษ จากการสำรวจในปี 1877 ปรากฏว่า 94% ของการส่งออก และ 95% ของการนำเข้าทั้งหมดดำเนินการโดยพ่อค้าต่างชาติ ยิ่งกว่านั้นในการซื้อขายพ่อค้าต่างชาติยังเล่นตลกตักเอาเปรียบคนญี่ปุ่นบ่อย ๆ เช่น ในกรณีไหมดิบซึ่งเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุดของญี่ปุ่น เมื่อพ่อค้าต่างชาติรับสินค้าจากฝ่ายญี่ปุ่น ก็ไม่ยอมตรวจสอบคุณภาพและกำหนดราคาเสียที่ ปล่อยให้ทิ้งไว้หลาย ๆ วันบางครั้งก็เกิน 10 วัน เพื่อคอยฟังข่าวจากประเทศแม่ ถ้าเห็นว่าท่าทางดีก็รีบตรวจสอบและรับซื้อไป แต่ถ้าแนวโน้มไม่ค่อยดีก็หาเรื่องตำหนิคุณภาพสินค้าและกดราคาให้ต่ำลง เป็นต้น ภายใต้สภาพการณ์ดังกล่าวนี้ จึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่ฝ่ายรัฐบาลและพ่อค้าญี่ปุ่นต้องการช่วงชิงสิทธิ์ทางการค้ากลับคืนมา

อาจจะเป็นที่สงสัยว่า ทำไมญี่ปุ่นจึงไม่พึ่งพาการค้ากำแพงภาษีเป็น
 มาตรการช่วยลดปัญหาการขาดดุลการค้าและเป็นมาตรการช่วยปกป้องอุตสาหกรรม
 ภายในประเทศ คำตอบง่าย ๆ ก็คือ ญี่ปุ่นไม่มีสิทธิ์ที่จะกำหนดอัตรา
 ภาษีได้อย่างเสรี ทั้งนี้เพราะสนธิสัญญาอันไม่เป็นธรรม ที่ญี่ปุ่นผูกมัดตน
 ให้ทำกับประเทศมหาอำนาจตะวันตกมาตั้งแต่ปลายสมัยโตกูงว่านั้นยังมีผลใช้
 อยู่ ภาระสำคัญยิ่งอันหนึ่งของรัฐบาลเมจิจึงอยู่ที่การเจรจาต่อรองเพื่อแก้ไข
 สนธิสัญญาเหล่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องสิทธิทางภาษี และการยกเลิก
 สิทธิสภาพนอกอาณาเขต รัฐบาลเมจิได้เริ่มส่งคณะทูตเดินทางไปเจรจาเพื่อ
 ขอแก้ไขสนธิสัญญาตั้งแต่ปี 1873 แต่ไม่ประสบความสำเร็จ ทั้งนี้เพราะ
 ระบบต่าง ๆ รวมทั้งระบบกฎหมายในญี่ปุ่นยังไม่พร้อมเพรียง รัฐสภาก็ไม่มี
 รัฐธรรมนูญก็ไม่มี อีกทั้งฐานะในระหว่างประเทศก็ยังต่ำ ฝ่ายประเทศมหา
 อำนาจจึงไม่ยินยอมที่จะให้มีการแก้ไขสนธิสัญญาตั้งแต่นั้นมา รัฐบาลเมจิก็
 ได้ทุ่มเทความพยายามอย่างมากมายเพื่อเป้าหมายนี้ และขั้นตอนในการนำ
 ไปสู่การแก้ไขก็สับสนวุ่นวายและกินเวลาอยู่หลายสิบปี อุปสรรคในญี่ปุ่น
 เองบางครั้งก็เกิดความเห็นที่แตกแยกกันในหมู่ผู้นำของรัฐบาลเกี่ยวกับเงื่อนไข
 ไขที่จะนำไปเสนอต่อรองกับต่างประเทศ บางครั้งก็เกิดจากการคัดค้านของ
 กลุ่มชาตินิยมและกลุ่มพลังอื่น ๆ ที่เรียกร้องแก้ไขอย่างสมบูรณ์และรวบรัด
 โดยที่ญี่ปุ่นไม่จำเป็นต้องเสนอเงื่อนไขอื่นใดเป็นการแลกเปลี่ยน รัฐบาลเมจิ
 ได้พยายามทำทุกสิ่งทุกอย่าง เพื่อเอาใจประเทศมหาอำนาจตะวันตก อย่าง
 เช่น การเสนอเงื่อนไข ยอมให้มีการใช้ผู้พิพากษาชาวต่างชาติ และเพื่อ
 จะไขว้ให้ต่างประเทศเห็นว่าญี่ปุ่นมีศิวีไลซ์อย่างตะวันตก รัฐบาลก็ได้ลงทุน
 สร้างอาคารอันรโหฐานและมีการประดับประดาอย่างหรูหราแบบตะวันตก ขึ้น
 ในใจกลางนครโตเกียวเพื่อให้เป็นที่สังสรรค์ของชาวต่างประเทศ ยิ่งกว่านั้น

ยังให้มีการจัดปาร์ตีและตกกลางคืนก็จัดให้มีงานเต้นรำอย่างฟูฟ่าโดยการเชิญ
 ชวนลูกสาวของเหล่าผู้ดีมีสกุลของญี่ปุ่นให้มาร่วมงาน ทั้งนี้การแต่งเนื้อแต่ง
 ตัวทุกอย่างเป็นแบบฝรั่งทั้งหมดซึ่งการกระทำเช่นนี้เป็นที่ขัดหูขัดตาของชาว
 บ้านทั่วไปมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกชาตินิยม สิ่งเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นว่า
 ญี่ปุ่นได้ทุ่มเทเพียงใดในอันที่จะขอแก้ไขสนธิสัญญา อย่างไรก็ตามประ-
 เด็นสำคัญคือประเทศญี่ปุ่นยังไม่ได้พัฒนาไปจนเข้มแข็งพอ จนแล้วจน
 รอดประเทศมหาอำนาจตะวันตกยังไม่ยอมรับเงื่อนไขที่เสมอภาคกันกับญี่ปุ่น
 อย่างง่าย ๆ ญี่ปุ่นเพิ่งมาประสบความสำเร็จกับการขอแก้ไขสนธิสัญญาในปี
 1899 ภายหลังจากที่ได้ชัยชนะในสงครามระหว่างญี่ปุ่นกับจีน การแก้ไขครั้งนี้
 ญี่ปุ่นสามารถยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขต และญี่ปุ่นต้องรอคอยไปอีก 12
 ปี คือจนถึงปี 1911 ซึ่งเป็นภายหลังที่ต่างประเทศเห็นความแข็งแกร่งของ
 ประเทศญี่ปุ่นในกาได้ชัยชนะจากสงครามรัสเซียกับญี่ปุ่น ประเทศมหา
 อำนาจตะวันตกจึงยอมรับสิทธิทางภาษีของญี่ปุ่นอย่างสมบูรณ์ ซึ่งนับเป็น
 เวลาทั้งหมดเกือบ 50 ปี ญี่ปุ่นจึงสามารถขอแก้ไขสนธิสัญญาอันไม่เป็นธรรม
 ได้สำเร็จ ฉะนั้นกล่าวได้ว่าจนถึงปี 1911 ภายใต้อ้อมกอดตามสนธิสัญญาที่
 ทำไว้กับประเทศมหาอำนาจตะวันตก ทำให้รัฐบาลเมจิของญี่ปุ่น ไม่สามารถ
 ดำเนินนโยบายการค้าต่างประเทศแบบปกป้องได้อย่างจริงจัง

เมื่อเป็นที่ทราบที่ไม่สามารถใช้นโยบายตั้งกำแพงภาษีสกัดกั้นการนำ
 เข้า (สำหรับการตั้งโควตาจำกัดการนำเข้ายังแทบจะไม่จำเป็นต้องพูดถึง
 เพราะขัดกับหลักการค่าเสรีที่ประเทศมหาอำนาจตะวันตกสนับสนุนอยู่ใน
 ขณะนั้น) หนทางที่เหลือสำหรับรัฐบาลเมจิก็คือ นโยบายส่งเสริมการส่ง
 ออก

ประการแรก ก็คือ การโฆษณาเผยแพร่สินค้าญี่ปุ่นให้ต่างประเทศรู้จัก เพราะในสมัยนั้นญี่ปุ่นยังไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลาย เรียกว่าชาวต่างชาติยังไม่ออกกระหว่างญี่ปุ่นกับจีนหรือเกาหลี ส่วนวิธีการเผยแพร่ก็โดยการไปร่วมงานแสดงสินค้านานาชาติ เช่น งานแสดงสินค้านานาชาติที่กรุงเวียนนาปี 1873 งานแสดงสินค้านานาชาติที่ฟิลาเดเฟียปี 1876 เป็นต้น จนถึงปี 1885 ญี่ปุ่นเข้าร่วมในงานแสดงสินค้านานาชาติรวม 20 ครั้ง นอกจากนั้นรัฐบาลเมจิยังส่งเจ้าหน้าที่ไปสำรวจตลาดต่างประเทศและลู่ทางการขายสินค้าแล้ว ให้ทำรายงานเสนอกระทรวงการคลังอยู่เป็นประจำ

ประการที่สอง คือ รัฐบาลเมจิได้เข้าไปทำการค้าส่งออกด้วยตนเองกล่าวคือ รัฐบาลจะรับซื้อสินค้าจากเอกชนแล้วส่งไปขายยังต่างประเทศ เมื่อขายได้แล้วก็ให้เจ้าหน้าที่สถานทูตเป็นผู้รับเงิน แล้วจัดการส่งกลับญี่ปุ่น ๕๕ เพราะในตอนนั้นญี่ปุ่นยังไม่มีระบบการเงินสำหรับการส่งออก กิจการนี้ของรัฐบาลเริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปี 1874 จนกระทั่งถึงช่วงที่มีการจัดตั้งสาขาของบริษัทการค้าเอกชนขึ้นในต่างประเทศ สำหรับสินค้าที่รัฐบาลส่งไปขายก็ไม่จำกัดเฉพาะไหมดิบ หรือ ชา เท่านั้น ยังมีข้าว ข้าวสาลี ปอ ยาสูบ การบูร และ ชีอิ้ว เป็นต้น ส่วนตลาดที่รัฐบาลเมจิส่งสินค้าไปขายก็มีทั้งในยุโรปและอเมริกา จนถึงอินเดียและจีน

ประการที่สาม คือการสนับสนุนธุรกิจการส่งออกของเอกชนโดยที่รัฐบาลให้ความร่วมมือและให้ความคุ้มครองอย่างแน่นหนา เช่น ให้เงินช่วยเหลือในการก่อตั้งบริษัท มอบความไว้วางใจในการส่งออกสินค้าที่ผลิตโดยโรงงานของรัฐบาล และรัฐบาลคอยให้เงินช่วยเหลือหรือชดเชยสำหรับการค้าต่างประเทศและการแลกเปลี่ยนเงินตรา เป็นต้น ในขณะที่เดียวกันรัฐบาลก็ไปชักชวนให้ธนาคารและบริษัทประกันภัยให้ช่วยบริการกับบริษัทการค้า

ต่างประเทศเป็นพิเศษ ทั้งนี้โดยที่รัฐบาลจะคอยให้ความคุ้มครอง และสนับสนุนกับธนาคารและบริษัทประกันภัยเหล่านี้่อีกต่อหนึ่ง โดยสรุปแล้ว ก็ทำนองเดียวกับธุรกิจสำคัญวงการอื่น ๆ บริษัทการค้าใหญ่ ๆ ของญี่ปุ่นได้เจริญเติบโตขึ้นมาภายใต้การสนับสนุนอย่างแข็งขันของรัฐบาล ตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดระหว่างบริษัทการค้าเอกชนกับรัฐบาล คือ ในปี 1873 อดีตรัฐมนตรีต่างประเทศคนหนึ่งของรัฐบาลเมจิ ได้ออกจากราชการมาก่อตั้งบริษัทการค้าขึ้น ซึ่งเป็นไปภายใต้ความช่วยเหลือของรัฐบาล และอีก 2 ปีถัดมาบริษัทการค้านี้ ได้ร่วมกับบริษัทของกลุ่มมิตซูบะกลายเป็น บริษัทมิตซูบะซัน (Mitsui Bussan) ซึ่งมีบทบาทอย่างมากในการขยายตัวของมิตซูบะซันต่อไป สำหรับบริษัทการค้าอื่นก็มีความสัมพันธ์กับรัฐบาลในรูปแบบของพ่อค้าการเมืองทำนองเดียวกันนี้

ด้วยนโยบายส่งเสริมการส่งออกและในขณะเดียวกันก็มีการดำเนินนโยบายเงินฟุบซึ่งทำให้ระดับราคาสินค้าของญี่ปุ่นลดลง ได้ส่งผลให้การส่งออกของญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งไหมดิบ ทองแดง และถ่านหิน ในด้านตรงกันข้ามเมื่อภาวะเศรษฐกิจภายในประเทศซบเซาอันสืบเนื่องจากนโยบายเงินฟุบ การนำเข้าซึ่งสินค้าบริโภค (consumption goods) ก็ได้เพลาลดลง ฉะนั้นตั้งแต่ปี 1882 เป็นต้นมา การส่งออกของญี่ปุ่นได้เริ่มมีมากกว่าการนำเข้า และฐานะดุลการชำระเงินได้กระเตื้องดีขึ้นด้วย

นโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาลเมจิ ดังที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้มองในแง่หนึ่งมีลักษณะเป็นมาตรการรวมชาติให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยการเบนความสนใจของประชาชนทั้งหมดไปยังเรื่องการค้าต่างประเทศ ซึ่งเท่ากับเป็นการผ่อนคลายนความขัดแย้งภายในประเทศ และเป็นการเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้กับความเป็นผู้นำของรัฐบาล ในสภาวะที่ความนึกคิดเกี่ยว

กับการขับไล่ชนต่างชาติของคนญี่ปุ่นยังไม่ถึงกับเย็นชืดเสียเลยทีเดียวนั้น นโยบายที่แฝงด้วยลักษณะของการปลุกเร้าประชาชนเช่นนี้ของรัฐบาลเมจิ จึงได้ผลเป็นอย่างดี ฉะนั้นเราอาจสรุปได้ว่านโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาลเมจิ ได้เป็นมาตรการสำคัญด้านหนึ่งของนโยบาย “ประเทศมั่งคั่ง ทหารแข็งแกร่ง”

สิ่งที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือ นโยบายเศรษฐกิจที่มีลักษณะดังกล่าวมานี้ไม่ได้ถูกใช้เฉพาะในช่วงแรกของสมัยเมจิเท่านั้น แต่ยังสามารถสืบต่อมาเป็นระยะยาวนานหลังจากนั้น และการที่นโยบายเหล่านี้สามารถแสดงประสิทธิผลทำให้เศรษฐกิจของญี่ปุ่นและการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย รุดหน้าไปได้อย่างราบรื่นและรวดเร็วขึ้น ก็เพราะลู่การรับลูกส่งระหว่างรัฐบาลกับเอกชนได้เป็นไปอย่างคล่องจงนั่นเอง

บทที่ 5

สงครามญี่ปุ่นกับจีน

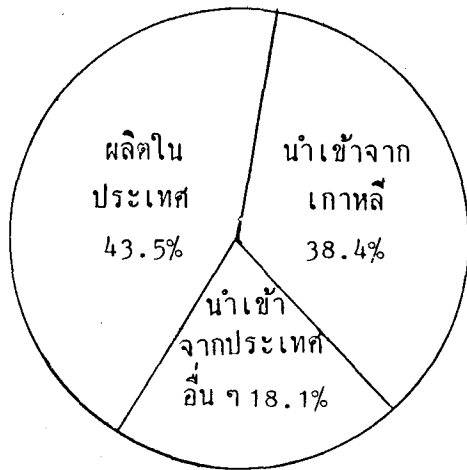
(การปฏิวัติอุตสาหกรรมระลอกที่ 1)

ตั้งแต่การปฏิวัติเมจิเป็นต้นมา การต่างประเทศในด้านเอเชียของญี่ปุ่นได้เล็งไปยังเกาหลีเป็นจุดแรก ทั้งนี้เพราะรัฐบาลญี่ปุ่นซึ่งประหวัดวันพรุ่งนี้ต้องการขยายอิทธิพลในตะวันออกไกลของประเทศมหาอำนาจ มองว่าถ้าหากเกาหลีตกอยู่ใต้อำนาจของประเทศมหาอำนาจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัสเซียแล้ว ความเป็นเอกราชของญี่ปุ่นก็จะตกอยู่ท่ามกลางอันตราย ฉะนั้นเพื่อรับมือกับประเทศมหาอำนาจ ญี่ปุ่นจำต้องทำให้เกาหลีเป็นประเทศเอกราช แต่อยู่ภายใต้อิทธิพลของตน ในขณะเดียวกันถ้าสิ่งนี้สำเร็จก็จะเป็นก้าวแรกของการขึ้นสู่แผ่นดินใหญ่ นี่คือที่มาของทฤษฎีพิชิตเกาหลีของผู้นำญี่ปุ่น แต่ความคิดดังกล่าวนี้ทำให้ญี่ปุ่นประจัญหน้ากับจีน ซึ่งถือว่าเป็นประเทศลูกพี่ของเกาหลีมาก่อน และต้นเหตุสำคัญของสงครามญี่ปุ่นกับจีนก็สืบเนื่องมาจากความขัดแย้งทางการเมืองและทางทหารระหว่างจีนกับญี่ปุ่นเกี่ยวกับปัญหาเกาหลีนั่นเอง

สำหรับความสัมพันธ์ ทางเศรษฐกิจ ระหว่างเกาหลีกับญี่ปุ่น ในช่วงนี้คือ ญี่ปุ่นเป็นประเทศคู่ค้าที่สำคัญที่สุดของเกาหลี ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของสินค้าเข้าหรือสินค้าออกและที่รองลงมาคือประเทศจีน สินค้าออกที่ญี่ปุ่นส่งไปขายเกาหลีส่วนใหญ่ยังเป็นสินค้าหัตถกรรมและสิ่งทอผ้า ซึ่งในช่วงนี้ยังเป็นในรูปแบบของการนำเอาสินค้าอังกฤษมาส่งออกอีกต่อหนึ่งแทบทั้งสิ้น ส่วนสินค้าที่ญี่ปุ่นนำเข้าจากเกาหลีคือข้าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปีที่ผลเก็บเกี่ยว

ไม่ดี แต่ที่น่าสนใจกว่านั้นคือเกาหลีเป็นแหล่งซัพพลายทองคำที่สำคัญของ ญี่ปุ่น (ดูรูปที่ 5.1) คือ ตั้งแต่เริ่มสมัยเมจิจนถึงปี 1893 ประมาณ 68% ของทองคำที่ญี่ปุ่นนำเข้าได้มาจากเกาหลี ทองคำนี้ได้มีส่วนช่วยค้ำจุนฐานะ เศรษฐกิจและการคลังของญี่ปุ่นตั้งแต่หลังการปฏิวัติเมจิเป็นต้นมา และที่ น่าสังเกตเป็นอย่างยิ่งคือ ทองคำเหล่านี้ไม่ใช่ได้มาในลักษณะของการค้าปกติ เช่นเป็นเงินตอบแทนจากการส่งสินค้าออกเป็นต้น แต่ได้มาในลักษณะที่ไม่ เป็นธรรมนัก กล่าวคือ ในปี 1875 เกิดกรณีเรือรบญี่ปุ่นถูกเกาหลียิง ญี่ปุ่นจึงถือเป็นเหตุบีบบังคับให้มีการทำสนธิสัญญาระหว่างญี่ปุ่นกับเกาหลี ซึ่ง ข้อตกลงอันหนึ่งกำหนดว่าพันธบัตรของธนาคารแห่งประเทศไทยสามารถใช้ หมุนเวียนได้ในเกาหลี ทำให้ญี่ปุ่นได้โอกาสกว้านซื้อทองคำไปจากเกาหลี สะดวกขึ้น อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่ปี 1890 เป็นต้นมา ทองคำที่ไหลออก จากเกาหลีเกินกว่าครึ่งได้หันไปทางจีน สิ่งนี้ได้กลายเป็นความขัดแย้งทาง เศรษฐกิจที่สำคัญประเด็นหนึ่งระหว่างญี่ปุ่นกับจีนในส่วนของที่เกี่ยวกับเกาหลี

ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าวนี้ การเมืองในเกาหลีได้แบ่งออกเป็น 2 ฝ่ายใหญ่ ๆ คือ ฝ่ายที่นิยมจีนในฐานะที่เป็นประเทศลูกพี่มาเป็นเวลานาน กับฝ่ายที่นิยมญี่ปุ่นและต้องการเปลี่ยนแปลงเกาหลีให้ทันสมัยอย่างเช่นการ ปฏิวัติเมจิ ทั้งสองฝ่ายต่างแย่งชิงอำนาจกันมาตลอดภายใต้การหนุนหลังของ จีนกับญี่ปุ่น และเหตุการณ์มาถึงจุดระเบิดเมื่อเกิดการลุกฮือของชาวนาเกาหลี ครั้งใหญ่ในปี 1894 สุดความสามารถที่รัฐบาลจะเอาไว้อยู่ รัฐบาลเกาหลี ในขณะนั้นซึ่งเป็นฝ่ายนิยมจีนจึงได้เรียกร้องให้จีนส่งกำลังทหารมาช่วยปราบ ในขณะเดียวกันญี่ปุ่นก็ถือโอกาสส่งกำลังทหารเข้าไปเช่นกัน โดยอ้างว่าเพื่อ ปกป้องชีวิตและทรัพย์สินของคนญี่ปุ่นที่อยู่ในเกาหลี ในที่สุดทหารของทั้งสองประเทศเกิดปะทะกันขึ้นตอนกลางปี 1894 และลูกกลมจนกลายเป็น

ที่มา : Oe (19) p.179.

รูปที่ 5.1 แหล่งทองคำของญี่ปุ่น (1868—93)

สงครามระหว่างญี่ปุ่นกับจีน หลังจากสู้รบกันอยู่ได้ประมาณ 9 เดือนปรากฏว่าญี่ปุ่นเป็นฝ่ายชนะ ทั้งนี้เพราะฝ่ายญี่ปุ่นได้ตระเตรียมตัวมาเนิ่นนานกว่า อาวุธยุทโธปกรณ์ของกองทัพ ก็ได้รับการแก้ไขปรับปรุงให้ทันสมัยมาตั้งแต่การปฏิวัติเมจิ นอกจากนั้นยังได้รับการสนับสนุนอย่างพร้อมเพรียงจากประชาชนทั้งประเทศ เช่น แม้แต่ฟูกุซาวะ ยูคิจิ (1834 — 1901) ซึ่งเป็นตัวแทนคนสำคัญของปัญญาชนญี่ปุ่นในสมัยนั้น ก็เห็นด้วยกับการกระทำของรัฐบาลญี่ปุ่นในครั้งนั้น โดยถึงกับกล่าวว่าเป็น “สงครามระหว่างอารยธรรมกับความป่าเถื่อน” ในทางตรงกันข้ามฝ่ายจีนมีความขัดแย้งภายในประเทศ รัฐบาลไม่ได้รับการสนับสนุนจากประชาชนและด้านอาวุธยุทโธปกรณ์ก็ล้าสมัยกว่า

ในที่สุดก็ได้มีการทำสัญญาสงบศึกที่เรียกว่า “สนธิสัญญาชิโมโนเซกิ” (1895) โดยมีเงื่อนไขสำคัญ ๆ ดังต่อไปนี้

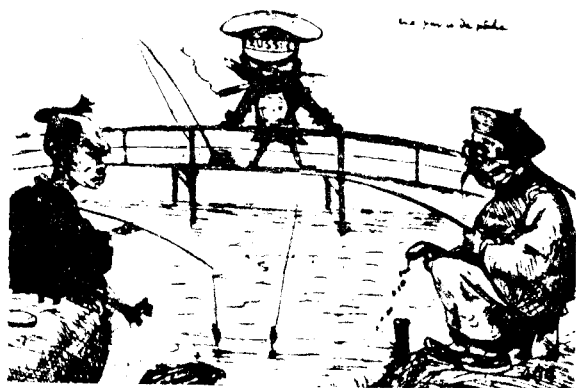
(1) จีนยอมรับในความเป็นเอกราชอย่างสมบูรณ์ของเกาหลี (ความหมายที่แท้จริงคือจีนจะไม่ก้าวก่ายกับการกระทำของญี่ปุ่นในเกาหลี)

(2) จีนยกแหลมเลียวตุง เกาะใต้หวัน และหมู่เกาะเปสคาโดว์ (Pescadores) ให้ญี่ปุ่น

(3) จีนต้องเสียค่าปรับปฏิกรรมสงครามให้ญี่ปุ่น เป็นเงินจำนวน 200 ล้านเทล (ประมาณ 310 ล้านเยน)

(4) จีนยอมเปิดเมืองท่าใหม่ 4 แห่ง และให้สิทธิพิเศษสุดทางการทูต และการค้า (most favored nation) แก่ญี่ปุ่น (ด้วยเงื่อนไขนี้ทำให้ญี่ปุ่นได้รับอภิสิทธิ์ต่าง ๆ เหนือจีนในลักษณะที่เท่าเทียมกับประเทศตะวันตก เช่น สิทธิสภาพนอกอาณาเขต และสิทธิทางภาษี เป็นต้น และญี่ปุ่นก็ได้พยายามเอาจีนไว้เป็นตลาดในสภาพกึ่งอาณานิคมของตน)

(5) จีนยอมให้ญี่ปุ่นเข้าไปตั้งโรงงานผลิตสินค้าตามเมืองท่าเปิดได้ แต่หลังจากที่ได้มีการลงนามในสนธิสัญญานี้เพียง 6 วัน ข้อตกลงยกแหลมเลียวตุงให้ญี่ปุ่นก็ถูก 3 ประเทศตะวันตกคัดค้าน โดยที่รัสเซียเป็น

เมื่อญี่ปุ่นกับจีนสู้รบกันเพื่อแย่งชิงผลประโยชน์ในเกาหลี
รัสเซียได้คอยจ้องหยิบยื่นปลามัน

ตัวตั้งตัวตีไปชวนฝรั่งเศสกับเยอรมันมาร่วมด้วย ในตอนนั้นรัสเซียกำลังคิดจะยึดแมนจูเรียของจีนตามนโยบายขยายอิทธิพลลงใต้ จึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่ไม่อยากให้แหลมเลียวตุงตกเป็นของญี่ปุ่น ฝรั่งเศสนั้นอยู่ในฐานะเป็นพันธมิตรกับรัสเซีย และคิดจะมาสร้างอาณานิคมในตะวันออก เพื่อทดแทนการพ่ายแพ้จากสงครามระหว่างรัสเซียกับฝรั่งเศส ส่วนเยอรมันก็ต้องการเบนความสนใจของรัสเซีย จากคาบสมุทรบอลข่านไปสู่ตะวันออกไกลสักกระยะหนึ่งจึงเอออวยไปด้วย ประเทศทั้ง 3 นี้ได้เสนอแนะให้ญี่ปุ่นคืนแหลมเลียวตุงเสียโดยอ้างว่า “การยึดครองแหลมเลียวตุงของญี่ปุ่นไม่เพียงแต่จะเป็นอันตรายต่อบกกิ่งเมืองหลวงของจีนเท่านั้น ยังคุกคามเอกราชของเกาหลีด้วย” สำหรับอังกฤษกับอเมริกาซึ่งญี่ปุ่นหวังว่าจะแสดงท่าทีอะไรบางอย่างก็ทำเป็นเฉยเสีย เมื่อเห็นว่าไม่อยู่ในฐานะที่จะต่อกรกับ 3 มหาอำนาจตะวันตก ญี่ปุ่นก็จ่ายอมมอบแหลมเลียวตุงคืนให้กับจีนโดยรับเงิน 30 ล้านเทล (ประมาณ 45 ล้านบาท) เป็นค่าตอบแทน

ประชาชนญี่ปุ่น ซึ่งกำลังปลื้มอกปลื้มใจกับการชนะสงครามมาอย่างสด ๆ ร้อน ๆ ต้องสะดุ้งและเดือดดาลกับข่าวการแทรกแซงของ 3 มหาอำนาจนี้ รัฐบาลญี่ปุ่นได้ปลอบใจผู้คนด้วยคำขวัญว่า “ให้อดกลั้นความขมขื่นไว้จนกว่าจะพร้อม” และเบนความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ของชาวญี่ปุ่นให้มุ่งไปยังรัสเซีย พร้อมกันนี้รัฐบาลก็ถือโอกาสเรียกร้องให้ประชาชนอดทน และเสียสละเพื่อการเสริมสร้างความแข็งแกร่งทางทหารของญี่ปุ่นให้สูงส่งขึ้นไปอีก ดังเห็นได้จากว่า ประมาณ 85% ของเงินค่าปรับปฏิกรรมสงครามกับเงินทดแทนการคืนแหลมเลียวตุง ได้ถูกใช้ในการขยายขีดวงเล็บของกองทัพญี่ปุ่น ความบาดหมางใจระหว่างญี่ปุ่นกับรัสเซียที่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันก็ได้เริ่มขึ้นเป็นก้าวแรก ณ จุดนี้เอง

สำหรับจีนซึ่งประเทศต่าง ๆ เคยกริ่งเกรงว่า อาจจะเป็น “เสือนอนหลับ” นั้น แท้ที่จริงก็คือ “เสือกระต่าย” จากการที่มาพ่ายแพ้ต่อญี่ปุ่น ซึ่งในขณะนั้นยังเป็นประเทศที่ไม่อยู่ในสายตาของประเทศต่าง ๆ เมื่อความอ่อนแอปกเบียดเป็นที่เผยออกอย่างแน่ชัด ประเทศมหาอำนาจทั้งหลายก็ได้กระโจนเข้ารุมกินโต๊ะจีนอย่างจริงจัง เช่น แก่งแย่งกันยึดครองดินแดนเมืองท่า เหมืองแร่ ทางรถไฟ และบังคับเรียกร้องเอาอภิสิทธิ์ต่าง ๆ จากจีนอย่างมากมาย ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า สงครามระหว่างญี่ปุ่นกับจีนในครั้งนี้ได้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อประวัติศาสตร์ของลัทธิจักรวรรดินิยมโลก และแม้ว่าญี่ปุ่นจะต้องปล่อยมือจากแหลมเลียวตุง แต่ผลจากการชนะสงคราม ทำให้ญี่ปุ่นสามารถขยายตลาดเข้าไปในเกาหลีกับจีนได้อย่างรวดเร็ว และเริ่มสามารถสร้างรากฐานที่จะประจัญหน้ากับประเทศมหาอำนาจตะวันตกได้อย่างเท่าเทียมกัน

การพัฒนาเศรษฐกิจหลังสงครามญี่ปุ่นกับจีน

(การปฏิวัติอุตสาหกรรมระลอกที่ 1)

ภายหลังสงครามจีนกับญี่ปุ่น รัฐบาลญี่ปุ่นได้นำเงินชดใช้จำนวนมหาศาล* ที่ได้จากจีนไปใช้ในการบริหารประเทศ ซึ่งมีกนิยมเรียกกันว่า การ

* ในการทำสงครามครั้งนี้ ญี่ปุ่นได้ใช้กำลังทหารประมาณ 1 แสน และเสียค่าใช้จ่ายทั้งสิ้นราว 200 ล้านเยน ซึ่งคิดเป็น 2.5 เท่าของรายรับประจำปีของรัฐบาล แต่เงินชดใช้ทั้งหมดที่ได้รับจากจีนเมื่อคิดบวกดอกเบี้ยแล้วตกประมาณ 360 ล้านเยน ซึ่งมากกว่าเงินทุนบริษัททั้งหมดของญี่ปุ่นในตอนนั้นเสียอีก ฉะนั้นถ้ามองกันในเรื่องตัวเงินแล้ว การทำสงครามครั้งนี้เป็นการลงทุนที่คุ้ม ทั้งนี้ยังไม่รวมถึงผลประโยชน์อื่น ๆ ที่ญี่ปุ่นได้รับ และเงินจำนวนนี้ได้มีส่วนช่วยกระตุ้นการพัฒนาเศรษฐกิจทุนนิยมของญี่ปุ่นต่อไปอย่างใหญ่หลวง ในแง่วิวัฒนาการของทุนนิยมญี่ปุ่น การบังคับเอาค่าชดใช้สงครามจากจีนในครั้งนั้นถือว่าเป็นขั้นตอนสุดท้ายของการสะสมทุนแบบปฐมภูมิ

บริหารประเทศหลังสงคราม ทั้งนี้ส่วนใหญ่มุ่งไปยังการขยายกำลังอาวุธ และ
 ฟื้นฟูอุตสาหกรรม ผลที่ตามมาคือ นำความโชติช่วงอย่างเป็นทางการ
 มาสู่วงการเศรษฐกิจของญี่ปุ่น ได้มีบริษัทต่างๆ เกิดขึ้นอย่างมากมาย ดังจะ
 เห็นได้ว่าในปี 1894 มีอยู่ 2,939 บริษัท (เป็นบริษัทด้านอุตสาหกรรมเสีย
 778 บริษัท) แต่พอถึงปี 1900 เพิ่มเป็น 10,451 บริษัท (2,554 บริษัท)
 เพิ่มขึ้นถึง 3.5 เท่าตัว ในช่วงเดียวกันนี้เงินทุนบริษัทที่ชำระแล้วเพิ่มจาก
 249 ล้านเยน (45 ล้านเยน) เป็น 1,094 ล้านเยน (145 ล้านเยน) คือ
 เพิ่มขึ้นถึง 4 เท่าตัว และภายใต้การชี้แนะของรัฐบาล ธนาคารแห่งญี่ปุ่นคอย
 ให้ความสนับสนุนทางการเงินอย่างแข็งขัน โดยอาศัยธนาคารเอกชน
 เป็นตัวกลาง นอกจากนี้รัฐบาลยังได้จัดตั้งธนาคารที่มีลักษณะพิเศษขึ้นเพื่อ
 การชัฟฟลายและระดมเงินทุนให้กับธุรกิจอีกด้วย เช่น ธนาคารเพื่อการส่งเสริม
 อุตสาหกรรม และธนาคารเพื่อการส่งเสริมการเกษตรและอุตสาหกรรม
 ประจำส่วนภูมิภาค และจังหวัด เป็นต้น

ในช่วงระยะเวลาเดียวกันนี้โดยการอาศัยค่าซดใช้สงครามจากเงินเป็น
 เงินทุนสำรอง ญี่ปุ่นได้หันมาใช้ระบบมาตรฐานทองคำอย่างจริงจังตั้งแต่ปี
 1897 เป็นต้นมา การที่ญี่ปุ่นพยายามหันมาใช้ระบบนี้ก็เพราะว่าการนำเข้า
 ซึ่งอาวุธยุทธโศปกรณ์ และเครื่องจักรเพื่อพัฒนาอุตสาหกรรม รวมทั้งการกั
 ยืมทุนจากประเทศตะวันตก ถ้าหากญี่ปุ่นไม่ใช้ระบบมาตรฐานทองคำเช่นเดียวกับ
 ประเทศตะวันตกแล้ว การติดต่อย่อมไม่ค่อยสะดวกราบรื่นเพราะอัตรา
 แลกเปลี่ยนไม่ค่อยแน่นอน แม้ว่าการหันมาใช้ระบบมาตรฐานทองคำจะทำให้
 ให้การค้าระหว่างประเทศญี่ปุ่นกับจีนซึ่งยังคงใช้ระบบมาตรฐานเงิน เกิด
 ความขลุกขลักอยู่บ้าง แต่มองในระยะยาวแล้วระบบมาตรฐานทองคำเป็น
 รากฐานสำคัญประการหนึ่งต่อการพัฒนาระบบทุนนิยมญี่ปุ่น เพราะนอกจาก

จะช่วยส่งเสริมการค้าติดต่อจากต่างประเทศ และอำนวยความสะดวกราบรื่น ให้กับการค้าระหว่างประเทศแล้ว ยังมีผลพลอยได้ในแง่ที่ช่วยยกฐานะของ ญี่ปุ่นว่า “ได้เป็นประเทศทุนนิยมอย่างเต็มตัวแล้ว”

ภายใต้สภาพการณ์ดังกล่าวนี้ การปฏิวัติอุตสาหกรรม* ของญี่ปุ่น ซึ่งส่วนใหญ่เริ่มก่อตัวขึ้นจากอุตสาหกรรมปั่นด้ายมาแต่สงคราม ก็ยังแพร่ ขยายออกไปอย่างเด่นชัดยิ่งขึ้น ผลก็คือระบบการผลิตแบบทุนนิยมได้ปรากฏ ตัวขึ้น โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่อุตสาหกรรมสิ่งทอเป็นหลัก ซึ่งเราจะพูดถึง รายละเอียดในแต่ละด้านดังต่อไปนี้

อุตสาหกรรม

ความกระตือรือร้นของนักธุรกิจญี่ปุ่นได้ทวีตัวสูงขึ้นอย่างรวดเร็วมา ตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 1880 และได้เริ่มมีการก่อตั้งบริษัทและโรงงานใหม่ ๆ

* การปฏิวัติอุตสาหกรรมหมายถึง การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ทางสังคมและเศรษฐกิจ ซึ่งทำให้ระบบการผลิตและระบบเศรษฐกิจกลายเป็นแบบทุนนิยม และผลังการผลิตทางด้านอุตสาหกรรมเพิ่มพูนขึ้นอย่างรวดเร็ว อันสืบเนื่องจากการผลิตแบบใช้เครื่องจักรได้ เข้ามาแทนที่การผลิตแบบหัตถกรรมกับการผลิตแบบอุตสาหกรรมในครอบครัว ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นในอังกฤษเป็นประเทศแรกในปลายศตวรรษที่ 18 และประเทศตะวันตกที่ รุดหน้าส่วนใหญ่อีกมีการปฏิวัติอุตสาหกรรมในตอนกลางศตวรรษที่ 19 สำหรับกรณีญี่ปุ่น ประมาณปี 1900 ได้บรรลุการปฏิวัติอุตสาหกรรมในด้านอุตสาหกรรมเบา (= ระลอกที่ 1) โดยเฉพาะในแผนอุตสาหกรรมสิ่งทอ ส่วนในด้านอุตสาหกรรม (= ระลอกที่ 2) ได้ ล่าช้าออกไปอีกนานพอสมควร การที่การปฏิวัติอุตสาหกรรมเริ่มขึ้นก่อนในด้านอุตสาหกรรมเบาโดยเฉพาะในแผนอุตสาหกรรมสิ่งทอนั้น สาเหตุสำคัญคือมีมานด์ภายในประเทศมีขนาดใหญ่ และเทคนิคการผลิตมีการใช้แรงงานหนาแน่น (labor-intensive) ซึ่ง สอดคล้องกับภาวะค่าจ้างแรงงานถูกของญี่ปุ่นในขณะนั้น ในทางตรงกันข้ามในด้าน อุตสาหกรรมหนัก มีมานด์ส่วนใหญ่มาจากด้านทหารซึ่งไม่ค่อยแน่นอน และเทคนิค การผลิตก็เป็นแบบที่ใช้ทุนหนาแน่น (capital-intensive) การพัฒนาในด้านนี้จึงล่าช้า ออกไป

ขึ้นตามท้องที่ต่าง ๆ ขณะที่ในปี 1886 จำนวนโรงงานที่ทำการผลิตโดยระบบเครื่องจักรมีเพียง 53 โรงงานเท่านั้น และแม้ว่าได้เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในปี 1890* ก็ตาม แต่พอถึงปี 1891 โรงงานเหล่านี้ได้เพิ่มจำนวนขึ้นเป็น 495 โรงงาน และการประสพชัยชนะในสงครามยิ่งทำให้การผลิตขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุตสาหกรรมปั่นด้าย (จากตารางที่ 5.1) จะเห็นว่า ในช่วงปี 1889—99 ปริมาณการผลิตด้ายฝ้ายได้เพิ่มขึ้นถึง 11 เท่าตัว สำหรับด้ายซึ่งเป็นวัตถุดิบญี่ปุ่นนำเข้าจากอินเดียและจีน เส้นด้ายที่ผลิตขึ้นไม่เพียงแต่สามารถสกัดกั้นการนำเข้า และตอบสนองความต้องการในประเทศได้อย่างพอเพียงเท่านั้น ยังส่งออกไปสู่จีนกับเกาหลีเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว พอถึงปี 1897 ก็ปรากฏว่าการส่งออกมีปริมาณมากกว่าการนำเข้าเสียอีกอย่างท่วมท้น ในด้านอุตสาหกรรมเส้นไหมซึ่งเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุดก็ได้พัฒนาไปอย่างรวดเร็วพอสมควร ในช่วงระยะเวลา 10 ปีที่กล่าวนี้ ปริมาณการผลิตได้เพิ่มขึ้นเป็น 2 เท่าตัว และตั้งแต่ปี 1894 เป็นต้นมา เส้นไหมที่ผลิตโดยเครื่องจักรรุ่นใหม่มีปริมาณมากกว่าที่ผลิตโดยเครื่องมือปั่นไหมแบบดั้งเดิม และได้มีการสร้างโรงงานปั่นไหมขนาดใหญ่ ส่วนอุตสาหกรรมน้ำตาลซึ่งซบเซาไปเพราะผู้สินค้านำเข้าไม่ไหวก็ได้ปรับปรุงให้ทันสมัยขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังที่ญี่ปุ่นได้ยึดครองเกาะไต้หวัน

* นับเป็นวิกฤตการณ์แบบทุนนิยมครั้งแรกของญี่ปุ่น ซึ่งสาเหตุสำคัญที่สืบเนื่องมาจากการผลตขยายตัวเร็วกว่าอำนาจการซื้อซึ่งไล่ตามไม่ทันเพราะรายได้ของชาวนาและค่าจ้างของกรรมกรอยู่ในระดับต่ำเมื่อสินค้านำเข้าไม่ออกและราคาคงต่ำลง บริษัทต่าง ๆ ก็ต้องล้มละลายโดยเฉพาะบริษัทเล็กๆ หรือไม่ก็ต้องลดการผลิตลง ในขบวนการเหล่านี้จะทำให้ทุนกระจุกเข้าไปอยู่ในกำมือของธนาคารหรือนายทุนใหญ่มากขึ้น และเมื่อตลาดภายในประเทศมีขนาดเล็ก หลังจากนั้นมาญี่ปุ่นก็พยายามบุกเบิกตลาดต่างประเทศอย่างเอาจริงเอาจัง โดยเฉพาะสำหรับอุตสาหกรรมปั่นด้าย

ปี	จำนวนโรงงาน	จำนวนแกน (1,000 แกน)	ปริมาณการผลิต* (1,000 เมล)	ส่งออก (1,000 เมล)	นำเข้า (1,000 เมล)
1889	28	215	67	-	-
1891	36	354	145	0.1	57
1893	40	382	215	11.0	65
1895	47	581	367	11.8	49
1897	65	971	511	140	54
1899	78	1,190	757	341	30

*1 เมล มีน้ำหนักราว 500 ปอนด์

ที่มา : Shoda (10)

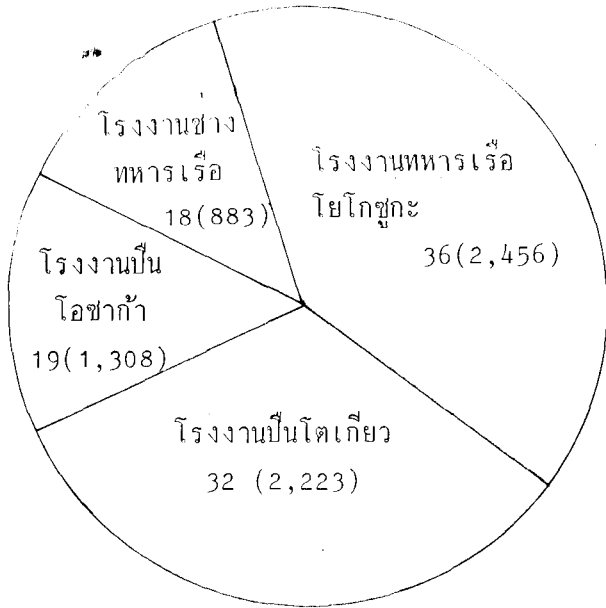
ตารางที่ 5.1 การขยายตัวของอุตสาหกรรมบนด้าย

นอกจากนี้แล้วอุตสาหกรรมเบาอื่น ๆ เช่นพวกสิ่งทอผ้า ย สิ่งทอไหมและกระดาษ เป็นต้น การผลิตโดยระบบเครื่องจักรได้เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ จนมีปริมาณมากกว่าการผลิตแบบหัตถกรรมดั้งเดิมได้อย่างรวดเร็ว

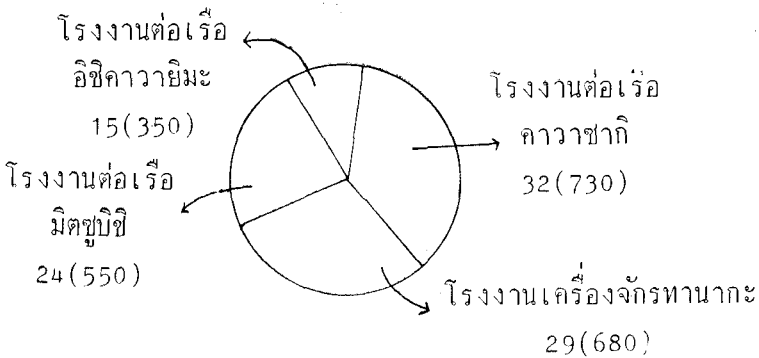
ในอีกด้านหนึ่ง ความล่าช้าในอุตสาหกรรมหนักเป็นสิ่งที่เห็นได้ชัด แม้ว่าจะมีการทุ่มเทให้กับโรงงานของรัฐบาลเพื่อพัฒนาอุตสาหกรรมทหาร แต่สำหรับโรงงานของเอกชน นอกจากโรงงานต่อเรือขนาดใหญ่ 2—3 แห่ง ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากนโยบายส่งเสริมการต่อเรือของรัฐบาลแล้วที่ควรแก่การสนใจหาไม่ได้เลย และโรงงานชั้นนำของเอกชนเมื่อเปรียบเทียบกับของรัฐบาลก็ยังจัดว่าเล็กมาก (ดูรูปที่ 5.2) ปัญหาใหญ่ของญี่ปุ่นอยู่ที่การผลิตเหล็กซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของอุตสาหกรรมหนักโดยเฉพาะในด้านการทหาร จึงปรากฏว่าหลังสงครามญี่ปุ่นกับจีน เมื่อการขยายกำลังทหารดำเนินไปอย่างรวดเร็ว ญี่ปุ่นต้องพึ่งการนำเข้าซึ่งอาวุธยุทธภัณฑ์จากต่างประเทศเสียเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น รัฐบาลญี่ปุ่นจึงวางแผนที่จะผลิตเหล็กขึ้นในประเทศ โดยการสร้างโรงงานถลุงเหล็กขนาดใหญ่ชื่อ โรงงานถลุงเหล็กยาฮาตะ (yahata) ขึ้นในปี 1901 ซึ่งใช้แร่เหล็กจากจีนและถ่านหินญี่ปุ่นเป็นวัตถุดิบ ในตอนแรก ๆ ก็ประสบกับปัญหาทางเทคนิคอยู่บ้าง การผลิตเพิ่งมาเริ่มเข้าที่อย่างจริงจังหลังสงครามญี่ปุ่นกับรัสเซีย สามารถตอบสนองความต้องการภายในประเทศได้ราว 70—80% อย่างไรก็ตามกล่าวโดยทั่วไปเมื่อเปรียบเทียบกับด้านอุตสาหกรรมเบาแล้ว การปฏิวัติในด้านอุตสาหกรรมหนักค่อนข้างล่าช้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านโรงงานเอกชน และเพิ่งมาเริ่มพัฒนาอย่างจริงจังหลังสงครามรัสเซียกับญี่ปุ่น

(หน่วย: % ; ในวงเล็บคือจำนวน)

โรงงานรัฐบาล

โรงงานเอกชน

ที่มา : Takenaka (12) p.125.

รูปที่ 5.2 จำนวนคนงานในโรงงานอุตสาหกรรมทอผ้าที่สำคัญของรัฐบาลและในโรงงานทอผ้า ผลิตเครื่องจักรของเอกชน (ปี 1887-1890)

การเงิน การคลัง

เมื่ออุตสาหกรรมขยายตัวใหญ่ขึ้น ธนาคารซึ่งเป็นแหล่งคอยซัพพลายเงินทุนที่สำคัญก็ยอมขยายตัวเติบโตตามไปด้วย ธนาคารในญี่ปุ่นมีจำนวนสูงสุดในปี 1901 ซึ่งนับเฉพาะธนาคารแบบธรรมดาเพียงอย่างเดียวก็มีจำนวนถึง 1,867 ธนาคาร โดยเฉพาะในช่วงหลังสงครามญี่ปุ่นกับจีนได้มีการตั้งธนาคารขึ้นอย่างมากมายาวกับดอกเห็ด อย่างเช่นในปี 1893 ธนาคารธรรมดา มีจำนวน 545 ธนาคาร แต่พอถึงปี 1895 ได้เพิ่มเป็น 1,005 ธนาคาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงปี 1895-1898 ซึ่งเป็นระยะที่มีการจัดตั้งบริษัทอย่างคึกคักขึ้นนั้น เฉลี่ยแล้วในแต่ละปีมีธนาคารเพิ่มขึ้น 200 ธนาคาร และมีข้อที่น่าสังเกตว่า ในจำนวนธนาคารเหล่านี้มีบ้างที่ต่อมาได้กลายเป็นธนาคารขนาดยักษ์ของกลุ่มไชน่าแบงก์ แต่ส่วนใหญ่มีขนาดเล็ก เช่น ในปี 1898 จากธนาคารทั้งหมดจำนวน 1,485 ธนาคาร ที่มีเงินทุนจดทะเบียนเกินกว่า 1 ล้านเยน มีเพียง 61 ธนาคาร ในขณะที่ต่ำกว่า 1 แสนเยนมีถึง 839 ธนาคาร จนเป็นที่กล่าวกันว่าในสมัยนั้นมีเงินเพียง 1 หมื่นเยนก็สามารถจัดตั้งธนาคารได้ อย่างไรก็ตาม ธนาคารเล็กๆ เหล่านี้ฐานะการเงินไม่ค่อยมั่นคง และล้มละลายง่าย ๆ โดยเฉพาะในช่วงที่ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ซึ่งยิ่งทำให้เงินฝากไหลไปกระจุกกับธนาคารใหญ่ ๆ มากขึ้น เพราะความน่าเชื่อถือดีกว่า ด้วยเหตุนี้เองกิจการของธนาคารใหญ่ ๆ จึงนับวันแต่จะทันสมัย และขยายตัวใหญ่ขึ้น เช่น ธนาคารมิตซูบิชิ มิตซูบิชิ ซุมิโตโมะ ยาซูดะ และ ไดอิจิ เป็นต้น ต่อมารัฐบาลจึงได้พยายามจำกัดการก่อตั้งธนาคารเล็ก ๆ และสนับสนุนให้ธนาคารเหล่านี้รวมตัวกันเสีย ลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่งของธนาคารส่วนใหญ่ในช่วงนี้คือ อยู่ในสภาพที่เรียกว่าโอเวอร์โลน (Overloan) หรือเงินที่ให้กู้มีสูงกว่าเงินฝาก โดยที่ส่วนที่ไม่

พอนั้นธนาคารจะหันไปกู้ยืมจากธนาคารแห่งอื่นอีกต่อหนึ่ง จะมียกเว้นบ้างก็เฉพาะธนาคารใหญ่ ๆ เพราะอยู่ในฐานะที่ระดมเงินฝากได้ดีกว่า นอกจากธนาคารเอกชนเหล่านี้แล้ว รัฐบาลได้จัดตั้งธนาคารแบบพิเศษขึ้นอีกจำนวนหนึ่ง เพื่อเป็นสถาบันการเงินที่ช่วยส่งเสริมการเกษตรและอุตสาหกรรม โดยช่วยซัพพลายเงินทุนระยะยาวและในอัตราดอกเบี้ยที่ต่ำ เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรและอุตสาหกรรม ธนาคารส่งเสริมอุตสาหกรรมญี่ปุ่น และธนาคารเพื่อการบุกเบิกเกาะฮอกไกโด เป็นต้น

ในด้านการคลัง นับแต่เรื่องการขยายกำลังอาวุจนถึงการบริหารประเทศหลังสงครามซึ่งต้องใช้เงินทองอย่างมากมาย ฉะนั้นหลังสงครามญี่ปุ่นกับจีน รายจ่ายของรัฐบาลนับวันแต่จะสูงขึ้นเรื่อย ๆ ส่วนในด้านรายรับ นอกจากจะมีการออกพันธบัตรและเพิ่มภาษีที่ดินแล้ว รัฐบาลยังเพิ่มหรือเก็บภาษีใหม่ ๆ ด้วย เช่น ภาษีการค้า ภาษีน้ำตาล ภาษีสุรา และภาษีชีอิ้ว เป็นต้น ผลปรากฏว่าระบบภาษีที่มีภาษีที่ดินเป็นหลักซึ่งเริ่มมาแต่ต้นสมัยเมจิได้เปลี่ยนไปสู่ระบบภาษีที่มีภาษีทางอ้อม ซึ่งเก็บจากผู้บริโภคเป็นหลัก (ดูตารางที่ 5.2) ส่วนภาษีทางตรงยังอยู่ในอัตราที่ต่ำ ซึ่งเท่ากับเป็นการช่วยส่งเสริมการสะสมทุน เช่น ช่วยกระตุ้นให้พวกเจ้าที่ดินหันมาลงทุนในหุ้นหรือพันธบัตรมากขึ้น

การคมนาคมขนส่ง

จากความจำเป็นของการขนส่งด้านทหาร ประกอบกับการเจริญเติบโตของอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ได้ทำให้ขอบข่ายของการคมนาคมขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในช่วงเศรษฐกิจรุ่งโรจน์หลังสงครามญี่ปุ่นกับจีน ถึงกับมีการบูมในธุรกิจรถไฟ และมีการจัดตั้งบริษัทรถไฟเอกชนขึ้นมากมาย ฉะนั้นในตารางที่ 5.3 จะเห็นว่าในปี 1902 70% ของเส้นทางรถไฟดำเนิน

การโดยบริษัทเอกชน สำหรับการขนส่งทางทะเลนั้น ภายใต้นโยบายปกป้อง และส่งเสริมของรัฐบาล บริษัทเดินเรือสมุทรของญี่ปุ่นก็สามารถขยายเส้นทางเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เช่น ในปี 1893 ได้เปิดเส้นทางบอมเบย์ และในปี 1896 เส้นทางยุโรป อเมริกา และ ออสเตรเลีย เป็นต้น

(%)

ปี	ภาษีที่ดิน	ภาษีทางตรง	ภาษีทางอ้อม
1867	63.7	-	22.8
1877	82.3	-	11.8
1887	63.6	0.8	28.3
1897	37.6	6.5	43.7
1907	22.6	12.6	53.0
1916	16.1	16.3	52.2
1926	6.0	23.9	57.5
1935	4.8	25.9	56.9
1945	0.3	61.3	24.6
1955	-	51.7	41.3
1956	-	51.8	41.8
1957	-	51.3	40.1

ที่มา : Inoue (15)

ตารางที่ 5.2 อัตราส่วนของภาษีที่ดินในรายรับของรัฐบาล

(หน่วย : กิโลเมตร)

ปี	รัฐบาล	เอกชน	รวม
1872	28	-	28
1882	279	-	279
1887	522	511	1,033
1892	897	2,127	3,024
1897	1,065	3,682	4,747
1902	1,974	4,844	6,818

ที่มา : Kasahara (4) p.357.

ตารางที่ 5.3 ความยาวเส้นทางรถไฟ

การค้าระหว่างประเทศ

หลังสงครามญี่ปุ่นกับจีน ปริมาณการค้าต่างประเทศได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จากตารางที่ 5.4 จะเห็นว่าในปี 1902 ปริมาณการค้าต่างประเทศได้เพิ่มเกินกว่า 5 เท่าตัว ของปี 1887 และมีสิ่งที่น่าสนใจคือ การได้ดุลการค้าซึ่งมีมาตั้งแต่ปี 1882 นั้น พอถึงช่วงหลังสงครามญี่ปุ่นกับจีนกลับตกอยู่ในสภาพเสียดุลการค้าอีกทั้งนี้สืบเนื่องจากการนำเข้าซึ่งวัตถุดิบ เช่น ฝ้าย และเครื่องจักรกลไคสำหรับการอุตสาหกรรมหนักได้เพิ่มมากขึ้น เมื่อพิจารณาองค์ประกอบของสินค้าเข้าและสินค้าออก จะเห็นว่า ในช่วงก่อนสงคราม สินค้าเข้าส่วนใหญ่เป็นพวกสำเร็จรูปหรือกึ่งสำเร็จรูป เช่น เส้นด้าย น้ำตาล และสิ่งทอขนสัตว์ เป็นต้น และสินค้าออกเป็นพวกวัตถุดิบที่ขึ้นชื่อของญี่ปุ่น เช่น ริงไหม ไหมดิบ และ ชา เป็นต้น แต่มาในสมัยหลังสงครามสินค้าเข้า

พวกวัตถุดิบได้มีบทบาทมากขึ้น และในด้านสินค้าออก เส้นด้ายซึ่งเป็นสินค้า กึ่งสำเร็จรูปได้มีความสำคัญเป็นอันดับ 3 รองจากรังไหมและไหมดิบ ซึ่งแสดง ว่าการอุตสาหกรรมสมัยใหม่ของญี่ปุ่นได้ก้าวไปได้อีกขั้นหนึ่งแล้ว สำหรับ ประเทศลูกค้าที่สำคัญของญี่ปุ่นคือ อเมริกา (ไหมดิบ) กับจีน (ผลิตภัณฑ์ ผ้าย) มีสิ่งที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือ พอถึงช่วงนี้บริษัทการค้าของญี่ปุ่น ได้กลายเป็นบริษัทค้าสารพัด (Sogo Shosha) ซึ่งทำการซื้อขายสินค้าต่าง ๆ สารพัดชนิด และติดต่อกับดินแดนต่าง ๆ ทั่วโลก อย่างเช่น ในปี 1907 บริษัทมิทซึบุทซันมีธุรกิจในสินค้าต่าง ๆ เกินกว่า 100 ชนิด และอย่างที่ได้ กล่าวไปแล้วว่าในต้นสมัยเมจิการค้าต่างประเทศตกอยู่ในกำมือของพ่อค้าต่าง

(หน่วย : หมื่นเยน)

ปี	สินค้าออก	สินค้าเข้า	รวม
1868	1,555	1,069	2,624
1877	2,334	2,742	5,076
1882	3,772	2,944	6,716
1887	5,240	4,430	9,670
1892	9,110	7,132	16,242
1897	16,313	21,930	38,243
1902	25,830	27,173	53,003

ที่มา : Kasahara (4) p.357.

ตารางที่ 5.4 การเจริญเติบโตของการค้าต่างประเทศ

ชาติ แต่พอถึงตอนนี้ พ่อค้าญี่ปุ่นสามารถแย่งชิงธุรกิจเหล่านี้กลับมาได้ประมาณ 30-40% ของการค้าต่างประเทศทั้งหมด

เกษตรกรรม

การพัฒนาของทุนนิยมดังกล่าวนี้ ได้ส่งผลกระทบต่อด้านเกษตรกรรมอย่างใหญ่หลวง เมื่อเปรียบเทียบกับด้านอุตสาหกรรมแล้ว การพัฒนาด้านเกษตรกรรมได้เป็นไปอย่างล่าช้า* อย่างไรก็ตาม พอถึงทศวรรษที่ 1890 เมื่อเศรษฐกิจญี่ปุ่นได้หลุดพ้นจากมรสุมของมาซูกาตะดีเฟลชัน ราคาข้าวและพืชผลอื่น ๆ ก็ถีบตัวสูงขึ้นทำให้หมู่บ้านสามารถพัฒนาไปได้อย่างค่อนข้างมีเสถียรภาพ และจากความเจริญก้าวหน้าของเทคนิคการเกษตร เช่น การปรับปรุงพันธุ์ และการใช้ปุ๋ยที่ต้องซื้อด้วยเงิน (เช่น กากถั่วเหลือง) อย่างแพร่หลาย ผลผลิตข้าวจึงค่อย ๆ เพิ่มขึ้น แต่ว่าการพัฒนาของอุตสาหกรรมสมัยใหม่ได้ทำให้ประชากรที่ไม่ได้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมขยายตัวอย่างรวดเร็ว** อันเป็นผลให้ตีmanentต่อผลผลิตทางการเกษตรในประเทศได้เพิ่มขึ้นอย่างมาก จนกระทั่งชีพพลายของข้าวตกอยู่ในสภาพขาดแคลน ฉะนั้นตั้งแต่หลังสงครามญี่ปุ่นกับจีนเป็นต้นมาจึงต้องนำเข้าทุกปีโดยเฉพาะ

* แต่เมื่อเปรียบเทียบระหว่างประเทศแล้ว ความสามารถในการผลิตทางด้านเกษตรกรรมของญี่ปุ่นอยู่ในระดับสูงมาก และเป็นที่น่าสังเกตว่า ผลผลิตข้าวต่อหนึ่งหน่วยพื้นที่ในต้นสมัยเมจิ ยังสูงกว่าของไทยในปัจจุบันเสียอีก

** ในปี 1872 ญี่ปุ่นมีประชากรทั้งหมด 33.11 ล้านคน 81.4% ของประชากรแรงงานประกอบอาชีพด้านการเกษตรและป่าไม้ 4.8% ด้านอุตสาหกรรมและเหมืองแร่ 5.5% ด้านการพาณิชย์ แต่มาในปี 1900 ประชากรในประเทศทั้งหมดมี 44.82 ล้านคน 66.6% ประกอบอาชีพด้านการเกษตรและป่าไม้ 13.5% ด้านอุตสาหกรรมและเหมืองแร่ 8.6% ด้านการพาณิชย์ จะเห็นได้ว่า ในขณะที่ประชากรด้านการเกษตรและป่าไม้ได้ลดถอยลงแต่ในด้านอุตสาหกรรมและเหมืองแร่ และด้านการพาณิชย์ได้เพิ่มอย่างเด่นชัด

จากเกาหลี นอกจากนี้การขยายตัวของกรมคมนาคมขนส่งและความเจริญรุ่งเรืองด้านการค้าต่างประเทศ ได้ทำให้เศรษฐกิจสินค้าแทรกซึมเข้าไปตามหมู่บ้านอย่างแพร่หลายยิ่งขึ้น ระบบการผลิตแบบพึ่งตนเองของหมู่บ้านต้องพังทลายและการเกษตรแบบการค้าได้ขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว ตัวอย่างเช่น การส่งออกของไหมดิบได้กระตุ้นให้มีการปลูกต้นหม่อนและเลี้ยงไหมอย่างแพร่หลาย ในขณะที่การผลิตเสื้อผ้าและเครื่องนุ่งห่มชิ้นใช้เองได้หมดสิ้นไป หรือการสั่งซื้อผ้าจากต่างประเทศมาเป็นวัตถุดิบเพราะมีราคาถูกกว่าได้ทำให้การปลูกฝ้ายภายในประเทศต้องสาบสูญไป เป็นต้น ในขณะเดียวกันเพื่อปรับตัวให้ทันกับสถานการณ์ ก็ได้มีการจัดตั้งสหกรณ์การเกษตรขึ้นในปี 1900 ซึ่งมีลักษณะเป็นสหกรณ์ด้านสินเชื่อ การผลิตและการซื้อขาย ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าวนี้ การแตกสลายของชนชั้นชาวนาก็ยังคงดำเนินไป ที่ดินได้ตกอยู่ในกำมือของชนชั้นชาวนารวย และระบบเจ้าที่ดินแบบกาสาคูได้พัฒนาสูงขึ้นไปอีก ดังเห็นได้จากว่าในปี 1887, 1892 และ 1903 การเช่าที่เพาะปลูกเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่เพาะปลูกทั้งหมดได้เพิ่มขึ้นเป็น 39, 40 และ 45% ตามลำดับ เจ้าที่ดินเหล่านี้ได้อาศัยเงินค่าเช่าไปลงทุนในหุ้นและพันธบัตรรัฐบาล บางก็จัดตั้งบริษัทขึ้นเอง คือ ค่อย ๆ มีความผูกพันกับระบบทุนนิยมอย่างลึกซึ้งขึ้น พร้อม ๆ กันนี้ในฐานะผู้มีอิทธิพล เจ้าที่ดินก็ได้มีบทบาทสำคัญในระบบการปกครองตนเองส่วนท้องถิ่น และได้กลายเป็นปัจจัยที่กำหนดโครงสร้างพื้นฐานทางการเมืองของญี่ปุ่น

ความทุกข์ยากของกรรมกร

ตั้งแต่เริ่มทศวรรษที่ 1890 เป็นต้นมา เมื่อระบบทุนนิยมญี่ปุ่นได้พัฒนาไปอย่างตื้นตื้นใจ และอุตสาหกรรมระบบโรงงานเจริญรุ่งเรืองขึ้น จำนวนกรรมกรก็เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว พวกนี้ส่วนใหญ่เป็นลูกชายคนที่ 2

หรือ 3 และลูกสาวของชานา ซึ่งออกมาหางานทำเพื่อลดปากลดท้อง และหารายได้ส่วนหนึ่งมาช่วยจนเจือครอบครัวที่ทุกข์ยาก ยิ่งกว่านั้น ในแผนกอุตสาหกรรมสิ่งทอซึ่งเป็นหัวใจของการปฏิวัติอุตสาหกรรมนี้ กรรมกรส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง แม้ว่าในอุตสาหกรรมหนักและเหมืองแร่กรรมกรส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย แต่เมื่อรวมทั้งหมดแล้วจะเห็นว่าอัตราส่วนของกรรมกรหญิงอยู่ในระดับสูงมาก เช่นในปี 1900 จำนวนกรรมกรของโรงงานเอกชน (ที่จ้างตั้งแต่ 10 คนขึ้นไป) มี 388,296 คน เป็นกรรมกรในอุตสาหกรรมสิ่งทอ 237,132 คน (อุตสาหกรรมปั่นเส้นไหม 118,804 คน ปั่นเส้นฝ้าย 62,856 คน) ซึ่งประมาณ 88% เป็นผู้หญิง ยิ่งกว่านั้นราว 50-60% มีอายุต่ำกว่า 20 ปี และที่ต่ำกว่า 14 ปีมีประมาณ 20% เมื่อเปรียบเทียบกับมาตรฐานของประเทศตะวันตกแล้วกรรมกรญี่ปุ่นได้รับค่าจ้างต่ำ และต้องทำงานมากชั่วโมงภายใต้เงื่อนไขที่ย่ำแย่มาก พวกที่โชคดีหน่อยคือกรรมกรอุตสาหกรรมหนักซึ่งได้ค่าจ้างสูงหน่อย เช่นช่วงปี 1900 พวกนี้ทำงานวันละ 10-11 ชั่วโมง ได้ค่าจ้างวันละ 30-35 เซน แต่ส่วนใหญ่มักทำงานเกินเวลาเป็น 13-16 ชั่วโมง จึงได้รับค่าจ้างวันละ 50-60 เซน (100 เซน = 1 เยน และในขณะนั้นข้าวสาร 1 กิโลกรัมตราราว 9-10 เซน) ในขณะที่สาวโรงงานปั่นเส้นด้ายต้องทำงานวันละ 17-18 ชั่วโมง แต่ได้รับค่าจ้างวันละ 8-10 เซน ซึ่งถูกหักเป็นค่าอาหารเสียเป็นส่วนใหญ่ เหลือตกถึงมือจริง ๆ ประมาณวันละ 2-3 เซนเท่านั้น และเป็นทีที่กล่าวกันว่าแม้แต่ค่าจ้างสูงสุดของสาวโรงงานญี่ปุ่นคิดแล้วก็ประมาณ $\frac{1}{10}$ ของค่าจ้างต่ำสุดของสาวโรงงานอังกฤษ และโดยทั่วไปอยู่ในระดับต่ำกว่าค่าจ้างของกรรมกรอุตสาหกรรมสิ่งทอในอินเดีย ซึ่งเป็นดินแดนอาณานิคมของอังกฤษ

ในสมัยนั้นเสียอีก ยิ่งกว่านั้นที่פקซึ่งทางโรงงานจัดให้สำหรับสาวโรงงาน เหล่านี้ก็คับแคบ ต้องอยู่กันอย่างยัดเยียดราวกับคอกหมู ภายใต้เงื่อนไขเหล่านี้ ร้ายเช่นนี้ จะหาผู้คนมาทำงานได้อย่างไร คำตอบคือนายหน้าจัดหางานซึ่ง จะตระเวนไปตามหมู่บ้าน พุดจาหลอกลวงต่าง ๆ นานา จนชาวนาหลง เชื่อยอมเซ็นสัญญาให้ลูกสาวไปทำงานแล้วนายหน้าเหล่านี้ ก็ดันลูกสาวชานาไปให้โรงงาน เมื่อถึงโรงงานแล้วก็ต้องถูกควบคุมอย่างเข้มงวดเพื่อไม่ให้หนีกลับหมู่บ้าน ต้องทำงานให้ครบตามสัญญาจะเลิกกลางคันไม่ได้ ยกเว้นกรณีที่เกิดอุบัติเหตุ แต่ทางโรงงานมีสิทธิ์ที่จะเลิกจ้างเมื่อไหร่ก็ได้ นอกจากนั้นนายทุนโรงงานยังใช้วิธีการต่าง ๆ ที่จะผูกมัดไม่ให้สาวคนงานหลบหนี เช่น ให้คนงานชายที่เป็นหูเป็นตาของตนผูกความสัมพันธ์ทางเพศกับสาวโรงงาน เป็นต้น ความจริงการหนีออกจากโรงงานก็ไม่ได้เป็นผลดีต่อสาวโรงงานเหล่านี้เลย เพราะถ้าหนีกลับมาก็เป็นที่รังเกียจของเพื่อนบ้าน ไม่มีใครยอมคบหาสมาคมด้วย ในที่สุดสาวพวกนี้ส่วนใหญ่ก็ต้องกลายเป็นโสเภณีไปอย่างช่วยไม่ได้

ภายใต้สภาพกินอยู่ที่ย่ำแย่และยังต้องใช้งานอย่างตรากตรำ สาวโรงงานส่วนใหญ่จึงมีอายุทำงานราว 3 ปี หลังจากนั้นก็หมดสภาพ และมีไม่น้อยที่ชอบเอาสังขารที่เป็นวัณโรคกลับหมู่บ้าน ในบางกรณีโรคภัยที่ติดมาด้วยนี้ ได้ทำลายสุขภาพของผู้คนทั้งหมู่บ้าน และมีบางแห่งถึงกับต้องกลายเป็นหมู่บ้านร้างเพราะการระบาดของวัณโรคปอด นอกจากสาวโรงงานแล้ว กรรมกรเหมืองแร่ก็เป็นคนงานอีกพวกหนึ่งที่ต้องทำงานตรากตรำภายใต้สภาพแวดล้อมที่เลวร้ายที่สุด อย่างเช่น ที่เหมืองแร่ถ่านหินมิอิกะของมิตซุชิ ปรากฏว่าเฉลี่ยแล้วมีคนตายวันละ 2 คนครึ่ง เป็นต้น โศกนาฏกรรมของกรรมกรญี่ปุ่นในช่วงนี้ เป็นที่ฉาวโฉ่มากที่สุดอันหนึ่งในประวัติศาสตร์

แรงงานของญี่ปุ่น และเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้กลายเป็นที่มาของนิยายหรือสารคดี (รวมทั้งเอกสารของรัฐบาลเอง) อันมีชื่อเสียงของญี่ปุ่นจำนวนมากน้อย

ในสมัยก่อนสงครามญี่ปุ่นกับจีน จิตสำนึกของชนชั้นกรรมกรยังอยู่ในระดับต่ำ และการเคลื่อนไหวของกรรมกรยังไม่ได้เป็นไปอย่างจริงจัง การหยุดงานครั้งแรกในญี่ปุ่นมีขึ้นในปี 1886 และเป็นฝีมือของคนงานหญิง 100 กว่าคน ในโรงงานปั่นเส้นไหมแห่งหนึ่งที่ทำกรประท้วงเรียกร้องให้ทางโรงงานปรับปรุงแก้ไขสภาพการทำงานที่ทารุณโหดร้าย และปรากฏว่าการประท้วงครั้งนี้ประสบกับชัยชนะ

ต่อมาในสมัยหลังสงครามญี่ปุ่นกับจีน ชนชั้นกรรมกรได้ค่อย ๆ ตื่นตัวมากขึ้น และได้มีการผณึกกำลังเรียกร้องให้มีการปรับปรุงสภาพการทำงานที่เลวทราม ในปี 1897 ได้มีการจัดตั้งสหบาลกรรมกรขึ้นเป็นครั้งแรก และหลังจากนั้นมาก็ได้มีการจัดตั้งเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ รวมทั้งได้มีการประท้วงของกรรมกรเพื่อเรียกร้องในเรื่องค่าจ้างแรงงานกับเรื่องสวัสดิการต่าง ๆ บ่อยครั้งขึ้น เพื่อจัดการกับสถานการณ์เหล่านี้ รัฐบาลญี่ปุ่นได้ออกกฎหมายรักษาความสงบของตำรวจปี 1900 ซึ่งเป็นกฎหมายที่ชั่วโฉที่สุดฉบับหนึ่งในประวัติศาสตร์การเคลื่อนไหวของกรรมกรญี่ปุ่น เพราะเป็นกฎหมายที่ร่างขึ้นเพื่อกดดันและปราบปรามการเคลื่อนไหวของกรรมกร หรือการเคลื่อนไหวทางสังคมโดยเฉพาะ และได้มอบอำนาจให้กับเจ้าหน้าที่ตำรวจอย่างล้นหลาม เช่น การชุมนุมทุกครั้งต้องได้รับอนุญาตเสียก่อน ตำรวจมีสิทธิเข้าไปร่วมฟัง และสามารถสั่งให้หยุดการอภิปราย หรือ ให้สลายตัวได้ทุกเมื่อสรุปแล้วเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น การรวมตัว หรือการจัดตั้งพรรค ซึ่งเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานตามระบบประชาธิปไตยได้ถูกกฎหมาย

ฉบับนี้กดตันไว้หมด ผลปรากฏว่า การเคลื่อนไหวของกรรมกรต้องซบเซาไประยะหนึ่ง และมาเริ่มฟื้นตัวขึ้นใหม่ในช่วงใกล้ ๆ สงครามญี่ปุ่นกับรัสเซีย

ในอีกด้าน ก็ได้มีการเคลื่อนไหวให้มีการปรับปรุงเงื่อนไขการทำงาน เพื่อเพิ่มพูนประสิทธิภาพการผลิต และผ่อนคลายความขัดแย้งระหว่างชนชั้นนายทุนกับกรรมกร และพยายามให้มีการออกกฎหมายคุ้มครองกรรมกร แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จเพราะถูกฝ่ายนายทุนคัดค้าน

เมื่อมีสหบาลกรรมกร และการเคลื่อนไหวของกรรมกรได้ขยายตัวออกไป ความคิดสังคมนิยมซึ่งเป็นทฤษฎีชั้นนำก็ได้เข้ามามีบทบาทเด่นชัดขึ้น ในปี 1901 ได้มีการจัดตั้งพรรคสังคมนิยมประชาธิปไตย (Shakai minshuto) ซึ่งเป็นพรรคการเมืองแรกของญี่ปุ่นที่ยึดถือหลักการสังคมนิยม แต่ปรากฏว่า โดยอำนาจตามกฎหมายการรักษาความสงบของตำรวจฉบับดังกล่าวรัฐบาลได้สั่งให้ยุบพรรคนี้ทันทีภายในวันเดียวกันนั่นเอง

บทที่ 6

สงครามญี่ปุ่นกับรัสเซีย

(การปฏิวัติอุตสาหกรรมระลอกที่ 2)

ในปลายศตวรรษที่ 19 ขณะที่ญี่ปุ่นกำลังก่อร่างสร้างประเทศแบบทันสมัยนั้น ประเทศมหาอำนาจทุนนิยมตะวันตกกำลังย่างเข้าสู่ระดับจักรวรรดินิยม* ประเทศมหาอำนาจเหล่านี้ได้พยายามขยายตลาดสินค้าของตนในต่างแดน ยิ่งกว่านั้นยังได้ดำเนินนโยบายแพรวอทธิพลอย่างเข้มข้น รวมถึงการแย่งชิงกันยึดครองดินแดนอาณานิคมเพื่อการส่งออกไปหาผลประโยชน์โดยตรง และเป้าหมายของประเทศมหาอำนาจเหล่านี้ มุ่งไปยังดินแดนที่ด้อยพัฒนา เช่น เอเชีย และ ออฟริกา เป็นต้น

สำหรับกรณีของญี่ปุ่น สิ่งที่ถูกคุกคามมากที่สุดคือท่าทีของรัสเซียภายหลังสงครามญี่ปุ่นกับจีน ญี่ปุ่นสามารถบังคับให้จีนยอมรับว่าเกาหลีเป็นประเทศเอกราชและเป็นเขตผลประโยชน์ของญี่ปุ่น แต่เมื่อขับไล่อิทธิพลของจีนออกจากเกาหลีได้สำเร็จ ญี่ปุ่นก็ต้องเจอกับก้างขวางคอชิ้นใหม่ที่น่ากลัวกว่า

* ลัทธิจักรวรรดินิยม คำนี้ใช้กันในหลายความหมายด้วยกัน โดยทั่วไปในความหมายกว้าง ๆ แล้วก็คือ “ลัทธิรุกราน” แต่ถ้าจะให้เฉพาะเจาะจงลงมาสักเล็กน้อยก็หมายถึงการดำเนินนโยบายขยายอิทธิพลในต่างแดนอย่างจริงจังของประเทศมหาอำนาจที่อยู่ในชนบทนิยมผูกขาด ซึ่งมีลักษณะเด่นคือ เศรษฐกิจซึ่งเคยตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของทุนอุตสาหกรรม ได้เปลี่ยนไปอยู่ใต้การครอบงำของทุนการเงิน การผลิตมีการรวมตัวแบบผูกขาด และมีการส่งออก ภายใต้พหุภูมิเช่นนี้ประเทศมหาอำนาจได้ดำเนินนโยบายขยายดินแดนและจัดตั้งอาณานิคมโดยใช้กำลัง มองในแง่ประวัติศาสตร์โลก สมัยจักรวรรดินิยมเริ่มขึ้นตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 19

เดิมคือ รัสเซีย ซึ่งกำลังขยายอิทธิพลลงมาจากทางใต้ผ่านมาทางแมนจูเรียและเกาหลี ญี่ปุ่นได้พยายามประนีประนอมกับรัสเซียเพื่อรักษาอิทธิพลของตนไว้ในเกาหลี แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ ความขัดแย้งระหว่างญี่ปุ่นกับรัสเซียเกี่ยวกับปัญหาเกาหลีจึงค่อยทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

ส่วนในด้านจีนซึ่งเป็นประเทศที่ยิ่งใหญ่ในเอเชีย แต่มาเผชิญความอ่อนแอจากการที่รบแพ้ญี่ปุ่น ประเทศมหาอำนาจต่าง ๆ จึงกระโจนเข้าไปแย่งชิงผลประโยชน์ในจีนอย่างพร้อมหน้าพร้อมตาดังที่ได้กล่าวไปแล้ว การกดขี่รังแกของประเทศมหาอำนาจได้สร้างความไม่พอใจให้กับประชาชนชาวจีนเป็นอย่างมาก และได้มีการเคลื่อนไหวเพื่อปฏิวัติหรือปฏิรูปสังคมจีนให้ดีขึ้น ในปี 1900 ท่ามกลางความวุ่นระอุของลัทธิชาตินิยม ประชาชนจีนส่วนหนึ่งภายใต้การนำของกลุ่มนักมวยที่ฝึกวิทยายุทธ ได้ลุกฮือขึ้นขับไล่ชาวต่างชาติ ซึ่งเรียกกันว่า “ขบถนักมวย” มีการทุบทำลายโบสถ์ ทางรถไฟ ที่อยู่อาศัย โรงเรียน และโรงพยาบาลของชาวต่างชาติ ทางรัฐบาลจีนเองก็วางท่าที่คลุมเครือ และมีความไม่แน่ใจที่จะฉวยโอกาสใช้ประชาชนเหล่านี้ขับไล่อิทธิพลต่างชาติ ในที่สุดประชาชนเหล่านี้ได้ไปล้อมและโจมตีสถานทูตของต่างชาติในกรุงปักกิ่ง ประเทศต่าง ๆ จึงได้จัดตั้งกองกำลังร่วมซึ่งประกอบด้วยกำลังพลราว 2 หมื่น และประมาณครึ่งหนึ่งเป็นทหารญี่ปุ่นส่งเข้าไปปราบปรามพวกขบถได้สำเร็จ จากเหตุการณ์นั้นนอกจากต้องเสียค่าชดเชยแล้ว จีนยังต้องตกอยู่ในฐานะเป็นดินแดนกึ่งอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจตั้งแต่นั้นมาเป็นเวลาครึ่งศตวรรษ

ในการปราบขบถครั้งนั้น เนื่องจากกำลังส่วนใหญ่เป็นทหารญี่ปุ่น ญี่ปุ่นจึงสามารถแสดงฝีมือและได้หน้าได้ตาอย่างเต็มที่ หรือมองอีกแง่หนึ่งการส่งทหารไปร่วมอย่างแข็งขันเช่นนี้เท่ากับเป็นการเสียค่าธรรมเนียมสำหรับ

การเข้าร่วมสมาคมกับกลุ่มประเทศมหาอำนาจ ซึ่งทำให้ญี่ปุ่นได้รับอภิสิทธิ์ต่าง ๆ อย่างเท่าเทียมกับประเทศตะวันตก และได้รับการขนานนามว่าเป็น “ทหารธรรมณูญแห่งตะวันออกไกล” ซึ่งเปรียบเสมือนสุนัขยามที่คอยปกป้องผลประโยชน์ของฝ่ายจักรวรรดินิยมในจีน

อย่างไรก็ตามในช่วงที่เกิดขบวนการกบฏนี้ รัสเซียได้ถือโอกาสส่งทหารเข้าไปในแมนจูเรีย โดยอ้างว่าเพื่อปกป้องชีวิตและทรัพย์สินของชาวรัสเซีย แต่หลังจากเหตุการณ์จลาจลสงบลงแล้ว รัสเซียก็ไม่ยอมถอนกำลังกลับคืน และทำการยึดครองแมนจูเรียต่อไปท่ามกลางการประท้วงของหลายประเทศ ทั้งนี้เพราะการกระทำของรัสเซีย มีผลกระทบต่ออิทธิพลของประเทศที่สำคัญ ๆ เช่น เป็นการคุกคามต่อผลประโยชน์ของอังกฤษและอเมริกาในจีน และสำหรับระบบทุนนิยมญี่ปุ่น แมนจูเรียก็มีความสำคัญอยู่ไม่น้อยทีเดียว สินค้าออกของญี่ปุ่นที่ขายให้กับจีน ซึ่งมีปริมาณเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ตั้งแต่สงครามญี่ปุ่นกับจีนเป็นต้นมานั้น ส่วนใหญ่ก็ส่งไปยังแมนจูเรีย หรือในด้านสินค้าเข้าจากแมนจูเรีย ก็อยู่ในอัตราที่สูงเช่นเดียวกัน เช่น ถั่วเหลือง กากถั่วเหลือง และ แร่เหล็ก เป็นต้น ฉะนั้นการเข้ายึดครองของรัสเซียไม่เพียงแต่ทำให้ญี่ปุ่นต้องเสียผลประโยชน์ในแมนจูเรียเท่านั้น ยังเป็นการคุกคามอิทธิพลของญี่ปุ่นในเกาหลีอีกด้วย ญี่ปุ่นกับรัสเซียจึงต้องประจันหน้ากันอย่างจังในปัญหาของแมนจูเรียและเกาหลี

รัฐบาลญี่ปุ่น ซึ่งกังวลใจเกี่ยวกับการขยายอิทธิพลลงใต้ของรัสเซีย ได้แตกแยกความคิดออกเป็น 2 ฝ่าย โดยที่ฝ่ายหนึ่งมีความเห็นว่าควรประนีประนอมกับรัสเซีย โดยญี่ปุ่นยอมรับการยึดครองแมนจูเรียของรัสเซีย และให้รัสเซียยอมรับอิทธิพลของญี่ปุ่นในเกาหลี แล้วหันมาชิงชัยในการแข่งขันทางเศรษฐกิจกับอังกฤษจะดีกว่า เพราะยังไม่มั่นใจว่าญี่ปุ่นจะสามารถเอา

ชนรัสเซียได้ แต่อีกฝ่ายหนึ่งกลับมีความเห็นว่า ถ้าแมนจูเรียตกอยู่ภายใต้การครอบครองของรัสเซีย ก็จะเป็นอันตรายต่อเกาหลี ฉะนั้น ญี่ปุ่นควรจับมือกับอังกฤษต่อต้านรัสเซีย ปรากฏว่าข้อเสนอของฝ่ายหลังได้รับความเห็นชอบมากกว่า ส่วนทางด้านอังกฤษเองซึ่งเคยหยิ่งใน “การอยู่โดดเดี่ยวอย่างมีศักดิ์ศรี” โดยยึดหลักถ่วงดุลอำนาจ และไม่ยอมจับมือเป็นพันธมิตรกับประเทศใด ๆ นั้น ก็มีความขัดแย้งกับรัสเซียในคาบสมุทรบอลข่านและในตะวันออกไกล อังกฤษจึงยอมจับมือเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น เพราะเกรงว่าญี่ปุ่นกับรัสเซียจะผูกสัมพันธ์กัน อีกประการหนึ่งอังกฤษก็หวังที่จะอาศัยกองทัพญี่ปุ่น ซึ่งเป็นที่ประจักษ์ในความเข้มแข็งจากสงครามญี่ปุ่นกับจีนและกรณีขบถนักมวย คอยสกัดกั้นการรุกของรัสเซียในเอเชีย ด้วยเหตุนี้เอง ญี่ปุ่นกับอังกฤษจึงทำสนธิสัญญาเป็นพันธมิตรกันขึ้นในปี 1902 ซึ่งเนื้อหายุ่งใจความก็คือ ถ้าญี่ปุ่นหรืออังกฤษเกิดไปทำสงครามกับประเทศหนึ่งประเทศใดขึ้นมาตัวต่อตัว อีกฝ่ายหนึ่งก็จะรักษาความเป็นกลาง แต่ถ้าถูกรุมอีกฝ่ายหนึ่งก็จะเข้าช่วยให้ความสนับสนุน สนธิสัญญานี้ทำให้กำลังใจของรัฐบาลญี่ปุ่นดีขึ้นเป็นกอง และเท่ากับเป็นการยกฐานะของญี่ปุ่น ซึ่งเป็นประเทศทุนนิยมล่าหลังให้ขึ้นไปอยู่อย่างเคียงบ่าเคียงไหล่กับกลุ่มประเทศมหาอำนาจจักรวรรดินิยม

ในช่วงระยะดังกล่าวนี้แทนที่จะถอนทหารออกจากแมนจูเรียตามคำเรียกร้องของประเทศต่าง ๆ รัสเซียกลับเสริมกำลังทางทหารและทำท่าจะผูกขาดผลประโยชน์ในแมนจูเรียไว้แต่ผู้เดียว ญี่ปุ่นซึ่งฮึกเหิมขึ้นจากการที่มีสนธิสัญญาพันธมิตรร่วมญี่ปุ่นกับอังกฤษหนุนหลัง จึงได้เรียกร้องอย่างแข็งกร้าวให้รัสเซียถอนทหารออกไปเสีย แต่คำตอบจากรัสเซียก็คือ การเสริมกำลังตามแถบชายแดนเกาหลีมากขึ้น ในที่สุดญี่ปุ่นก็ประกาศสงคราม

กับรัสเซียในเดือนกุมภาพันธ์ 1904 ในการทำสงครามครั้งนี้ ญี่ปุ่นเองได้คาดคะเนแต่ต้นแล้วว่าคงเป็นการสู้รบที่เหนื่อยยากลำบากมาก ในขณะที่เดียวกันก็หวังความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจจากอังกฤษและอเมริกา เช่น การยอมให้ญี่ปุ่นไปขายพันธบัตรรัฐบาลในประเทศดังกล่าวเป็นต้น และหวังว่าอเมริกาจะช่วยไกล่เกลี่ยสงครามให้กลางคัน

จากการสู้รบเป็นเวลาประมาณปีครึ่ง ปรากฏว่าญี่ปุ่นสามารถเอาชนะรัสเซียได้ในแนวรบที่สำคัญ ๆ ทั้งทางบก และ ทางทะเล โดยเฉพาะทางทะเลนั้น ญี่ปุ่นสามารถทำลายกองเรือบัลติกอันเกรียงไกรของรัสเซียที่อุตสาหกรรมล้ำหน้าข้ามน้ำข้ามทะเลจากยุโรปเหนือมาสู่ทะเลญี่ปุ่นจนแทบหมดสิ้น การที่ญี่ปุ่นได้เปรียบในสงครามก็สืบเนื่องมาจากความก้าวหน้าทางอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีอย่างรวดเร็วในช่วง 10 ปีหลังสงครามญี่ปุ่นกับจีน การเตรียมพร้อมสำหรับสงคราม การสนับสนุนของอังกฤษกับอเมริกาและความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของประชาชนญี่ปุ่น ซึ่งแค้นเคืองรัสเซียมาตั้งแต่กรณีแหลมเลียวตุง ในทางตรงกันข้ามภายในรัสเซียได้มีการเคลื่อนไหวเพื่อการปฏิวัติล้มล้างระบบซาร์ กรรมกร ชาวนา รวมทั้งทหารส่วนหนึ่งได้ลุกฮือขึ้นและมีการนัดหยุดงานเกิดขึ้นตามทีต่าง ๆ ทั่วประเทศ รัสเซียจึงไม่สามารถสู้รบกับญี่ปุ่นได้เต็มกำลัง อย่างไรก็ตามแม้ว่าญี่ปุ่นจะได้ชัยชนะในแนวรบที่สำคัญ ๆ แต่ญี่ปุ่นก็ต้องสูญเสียไม่น้อยทีเดียว และในตอนท้าย ๆ ก็อยู่ในสภาพอ่อนแรงเต็มทนจึงได้ไปร้องเตือนให้อเมริกามาช่วยไกล่เกลี่ยสงครามสำหรับอเมริกาเองก็ยินดีเป็นคนกลางเพราะแม้ว่าจะไม่ชอบรัสเซีย แต่ก็กลัวว่ากระแสปฏิวัติในรัสเซียจะระบดไปทั่วยุโรป และไม่ต้องการให้ญี่ปุ่นได้ชัยชนะอย่างเด็ดขาด เพราะอาจจะคุกคามต่อผลประโยชน์ของตนในแถบตะวันออกไกล อเมริกาจึงคอยดูจังหวะจนกระทั่งเห็นว่าทั้งสองฝ่ายอ่อนเปลี้ย

ครั้งหนึ่งของรัฐบาล โดยที่ไม่รู้ความจริงว่าญี่ปุ่นเองก็ไม่อยู่ในสภาพที่จะสู้รบต่อไปได้อีก อีกประการหนึ่งชีวิตความเป็นอยู่ในญี่ปุ่นช่วงนั้นค่อนข้างฝืดเคืองอันสืบเนื่องจากภาวะเงินเฟ้อซึ่งมีมาตั้งแต่ตอนทำสงคราม ประกอบกับผลเก็บเกี่ยวทางการเกษตรตกต่ำมาก ประชาชนเหล่านี้จึงทำการประท้วงรัฐบาล และเหตุการณ์ลามปามจนกลายเป็นการจลาจลขนาดใหญ่ในโตเกียว มีการเผาผลาญบ่อนตำรวจ สำนักพิมพ์ที่เห็นด้วยกับรัฐบาล และโบสถ์ต่าง ๆ จนต้องมีการประกาศกฎอัยการศึกและมีการใช้กำลังทหารออกปราบปราม สถานการณ์จึงสงบลงได้ เหตุการณ์ครั้งนี้เรียกว่า กรณีจลาจลสวนฮิบิยะ

เมื่อรบชนะจีนก็แล้ว รบชนะรัสเซียก็แล้ว คราวนี้ญี่ปุ่นก็สามารถเข้าไปมีอิทธิพลในเกาหลีอย่างเต็มที่ โดยเป็นที่รับรู้ของอังกฤษกับอเมริกา และตั้งแต่ช่วงทำสงครามกับรัสเซียเป็นต้นมาญี่ปุ่นได้เข้าไปแทรกแซงและควบคุมกิจการของเกาหลีมากขึ้นเรื่อย ๆ มีการใช้กำลังข่มขู่บังคับให้เกาหลีทำสนธิสัญญาต่าง ๆ กับญี่ปุ่น ทั้งนี้โดยอ้างว่าเพื่อการปกป้องความเป็นเอกราชของเกาหลี แต่แท้ที่จริงแล้วก็เป็นข้อแก้ตัวสำหรับการยึดครองเกาหลีเป็นอาณานิคม และในที่สุดญี่ปุ่นก็ทำการผนวกเกาหลี ในปี 1910 ภายใต้การต่อต้านของประชาชนเกาหลีเรื่อยมาจนสิ้นสงครามโลกครั้งที่ 2 เกาหลีจึงกลายเป็นตลาดที่สำคัญสำหรับทุนนิยมญี่ปุ่น และเป็นฐานทางทหารที่จะให้ญี่ปุ่นรุกเข้าสู่แผ่นดินใหญ่ต่อไป

การพัฒนาเศรษฐกิจ หลังสงครามญี่ปุ่นกับรัสเซีย (การปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งที่ 2)

เมื่อสงครามญี่ปุ่นกับรัสเซียเสร็จสิ้นลง รัฐบาลญี่ปุ่นก็ได้ทำการบริหารประเทศหลังสงครามอันรวมถึงการขยายกำลังทหารอย่างขนานใหญ่

ซึ่งทำให้รายจ่ายเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ดังเห็นได้ว่ารายจ่ายของรัฐบาลในปี 1906 มีประมาณ 464 ล้านบาท และเพิ่มเป็น 636 ล้านบาทในปี 1908 ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับตอนหลังสงครามญี่ปุ่นกับจีนก็ตกราว 2 เท่าตัว รัฐบาลญี่ปุ่นจึงพยายามเพิ่มรายรับโดยการเก็บภาษี และพึงการขายพันธบัตรทั้งในและนอกประเทศมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การคลังของรัฐบาลโดยทั่วไปอยู่ในภาวะฝืดเคือง ฉะนั้นแม้ว่าการเพิ่มรายจ่ายของรัฐบาลจะช่วยกระตุ้นภาวะเศรษฐกิจหลังสงคราม แต่ก็ไม่มีผลรุนแรงและยาวนานดังเช่นครั้งสงครามญี่ปุ่นกับจีน พอเข้าปี 1907 ก็เกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ ซึ่งส่งผลให้ภาวะเศรษฐกิจญี่ปุ่นซบเซาเรื่อยมาจนถึงสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาวะชะงักงันในการผลิตทางการเกษตรและความทุกข์ยากของชาวนา ซึ่งได้กลายเป็นปัญหาสังคมที่สำคัญในช่วงนี้ ต่อไปจะพูดถึงรายละเอียดของการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่น่าสนใจในแต่ละด้าน

อุตสาหกรรม

ในด้านอุตสาหกรรมหนัก หรือ การผลิตเครื่องจักรกลไกซึ่งยังล่าหลังและเป็นจุดอ่อนของระบบทุนนิยมญี่ปุ่นนั้น มาในช่วงนี้ได้พัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็ว เช่น ในด้านการต่อเรือ ตู้ขบวนรถไฟ เครื่องจักรกลไก เหล็ก และการไฟฟ้าที่ใช้พลังงานน้ำ เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการต่อเรือ ญี่ปุ่นสามารถตามทันเทคโนโลยีของโลก จนสามารถต่อเรือขนาด 1 หมื่นตันขึ้นใช้เอง และในช่วง 10 ปี หลังสงครามกับรัสเซีย ปรากฏว่าราว 60% ของเรือญี่ปุ่นเป็นเรือที่ต่อในประเทศ นอกจากนี้ก็มีการผลิตรถไฟและเครื่องมือเครื่องมือต่าง ๆ เมื่ออุตสาหกรรมหนักลดหน้าไป ความต้องการใช้เหล็กก็มีมากขึ้น ซึ่งช่วยกระตุ้นให้มีการผลิตเหล็กอย่างจริงจัง ดังปรากฏว่า

ในปี 1901—1905 โดยเฉลี่ยต่อปีแล้วญี่ปุ่นผลิตเหล็กหมุและเหล็กกล้าได้ 5.5 และ 4.1 หมื่นตันตามลำดับ แต่มาในปี 1911—13 ผลิตเพิ่มขึ้นเป็นปีละ 2.3 และ 2.2 แสนตันตามลำดับ ส่วนโรงงานที่เป็นกำลังสำคัญในการผลิตเหล็กนั้นก็คือโรงงานถลุงเหล็กยาฮาตะซึ่งได้กล่าวไปแล้ว ในปี 1911 โรงงานยาฮาตะได้ผลิตเหล็กหมุ และเหล็กกล้าเป็นจำนวน 70% และ 90% ของที่ผลิตได้ภายในประเทศ แม้ว่าในช่วงนี้ศูนย์กลางของอุตสาหกรรมยังเป็นโรงงานเกี่ยวกับทางทหารของรัฐบาล แต่โรงงานของเอกชนก็ได้พัฒนาเติบโตขึ้นเรื่อย ๆ

ในช่วงที่มีการพัฒนาอุตสาหกรรมหนักอย่างรวดเร็วนี้ ถือได้ว่าเป็นการปฏิวัติอุตสาหกรรมระลอกที่ 2 ของญี่ปุ่น ส่วนการปฏิวัติอุตสาหกรรมนี้เสร็จสิ้นลงเมื่อไหร่ เป็นการยากที่กล่าวอย่างเฉพาะเจาะจงลงไป อย่างไรก็ตามอาจจะถืออย่างคร่าว ๆ ว่าเป็นช่วงปี 1907 ซึ่งเป็นระยะที่อุตสาหกรรมแผนการผลิตเครื่องมือเครื่องมือนำได้พัฒนาขึ้นถึงระดับหนึ่งแล้ว กล่าวคือในช่วงระยะสงครามญี่ปุ่นกับรัสเซีย (1904—1905) อุตสาหกรรมเหล็กและเครื่องจักรของญี่ปุ่นได้พัฒนาจนตามทันเทคโนโลยีของโลกและเศรษฐกิจประชาชาติเริ่มยืนตัวได้เอง ในแง่ที่มีแผนการผลิตเครื่องมือสำหรับการผลิตพร้อมอยู่ในระบบ เราจึงถือเอาจังหวะนี้เป็นช่วงเสร็จสิ้นการปฏิวัติอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น อย่างไรก็ตาม ที่กล่าวมานี้หมายถึงด้านเทคนิคการผลิตอย่างกว้าง ๆ เท่านั้น ส่วนในด้านเศรษฐกิจ อุตสาหกรรมเหล่านี้ยังอยู่ในลักษณะที่เกี่ยวพันและพึ่งพาโลกภายนอกอยู่มากซึ่งสะท้อนให้เห็นในพฤติกรรมการขยายตัวของระบบทุนนิยมญี่ปุ่นที่จะได้พูดถึงต่อไป

ในด้านอุตสาหกรรมเบา เช่น การปั่นด้ายฝ้าย ด้ายไหม สิ่งทอ กระดาษ และ น้ำตาล เป็นต้น ก็ยังคงพัฒนารุดหน้าต่อไป (ดูตารางที่ 6.1 ประกอบ) สำหรับในอุตสาหกรรมเส้นด้าย ได้มีแนวโน้มของการผูกขาด โดยเกิดจากการรวมตัวของบริษัทใหญ่ ๆ นอกจากนั้นบริษัทผลิตเส้นด้าย ยังได้หันมาดำเนินการทอผ้าประกอบไปด้วย และได้ขยายตลาดเข้าไปในเกาหลีกับแมนจูเรียจนสามารถแข่งขันเอาชนะผ้าฝ้ายของอังกฤษกับอเมริกาได้ในที่สุด (ดูตารางที่ 6.2 ประกอบ) ส่วนการทอผ้าด้วยมือตามหมู่บ้านซึ่งเป็นหัตถกรรมในครัวเรือนภายใต้ระบบผู้ขายส่งนั้น ต่อมาได้กลายเป็นโรงงานขนาดกลางและขนาดเล็กโดยการนำเครื่องทอผ้าซึ่งประดิษฐ์ขึ้นภายในประเทศเข้ามาใช้* สำหรับอุตสาหกรรมทอเส้นไหม ซึ่งส่งไปขายอเมริกาเป็นส่วนใหญ่ก็ยังคงขยายตัวต่อไป แต่ปรากฏว่าตั้งแต่ปี 1909 เป็นต้นมา ญี่ปุ่นได้กลายเป็นประเทศที่ส่งไหมออกมากเป็นที่หนึ่งของโลก คือ มากกว่าการส่งออกของจีนอีก (ดูตารางที่ 6.3 ประกอบ)

อย่างไรก็ตามขอให้สังเกตว่า ในช่วงหลังสงครามญี่ปุ่นกับรัสเซีย แม้ว่าอุตสาหกรรมหนักของญี่ปุ่นจะพัฒนาไปอย่างรวดเร็วก็ตาม แต่อุตสาหกรรมหลักก็ยังคงเป็นอุตสาหกรรมเบา โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุตสาหกรรมสิ่งทอ

การค้าและการลงทุนระหว่างประเทศ

ขณะที่อุตสาหกรรมพัฒนารุดหน้าไป ปริมาณการค้าต่างประเทศของญี่ปุ่นก็ได้เพิ่มขึ้นอย่างเด่นชัด ดังเห็นได้ว่าในปี 1902 ปริมาณการค้าต่าง-

*ผู้คิดค้น คือ นาย โตโฮตะ ซากิชิ ซึ่งเป็นบิดาของผู้ก่อตั้งบริษัทรถยนต์โตโยต้า

(1894 = 100)

ปี	คอเรือ	ถ่านหิน	เหล็ก	ไหมดิบ	ข้าว
1897	321	121	144	118	97
1904	601	251	196	143	124
1908	1881	347	233	194	131
1912	1241	460	356	262	138

ที่มา : Kasahara (4) p.381.

ตารางที่ 6.1 ดัชนีของการผลิตที่สำคัญ

(หน่วย : 10 หลา %)

ปี	ผ้าฝ้ายอังกฤษ · อเมริกา		ผ้าฝ้ายญี่ปุ่น	
	ปริมาณ	%	ปริมาณ	%
1906	617,614	70	311,646	30
1907	673,132	63	445,345	37
1908	1,163,892	70	806,900	30
1909	1,302,257	57	1,620,858	43
1910	804,152	35	2,243,556	65
1911	909,197	28	3,465,584	72

ที่มา : Shoda (10)

ตารางที่ 6.2 การนำเข้าผ้าฝ้ายของแมนจูแบ่งตามประเทศ

(หน่วย : ตัน)

ปี	ฝรั่งเศส (ปริมาณผลิต)	อิตาลี (ปริมาณผลิต)	จีน (ปริมาณส่งออก)	ญี่ปุ่น (ปริมาณส่งออก)
1871 - 75	658	3,171	3,941	691
1876 - 80	510	1,922	4,175	1,033
1881 - 85	631	2,766	3,342	1,360
1886 - 90	692	3,427	4,035	2,056
1891 - 95	747	3,686	5,403	3,006
1896 - 00	650	4,865	6,529	3,459
1901 - 05	591	5,262	6,355	4,865
1906 - 10	583	5,654	7,191	7,448
1911 - 15	358	4,561	7,649	10,771

ที่มา : Shoda (10)

ตารางที่ 6.3 แหล่งซัพพลายหมตบของโลก

ประเทศทั้งหมดมีเพียง 530 ล้านเยน ต่อมาในปี 1906 และ 1912 ได้เพิ่มขึ้นเป็น 840 และ 1,145 ล้านเยนตามลำดับ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการบุกเบิกตลาดใหม่ เช่น ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อินเดีย และเกาหลี แต่ที่สำคัญที่สุดคือ การค้ากับจีน ซึ่งญี่ปุ่นอยู่ในฐานะได้เปรียบมาก เพราะภายหลังสงครามญี่ปุ่นกับรัสเซีย กล่าวได้ว่าตลาดในแมนจูเรียตอนใต้ตกอยู่ภายใต้การผูกขาดของญี่ปุ่น อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในช่วงนี้การส่งออกจะเป็นไปอย่างคึกคัก และญี่ปุ่นสามารถดำเนินนโยบายการค้าแบบปกป้องได้อย่างเต็มไม้เต็มมือ หลังจากการฟื้นคืนสิทธิทางภาษีได้อย่างสมบูรณ์แล้วก็ตาม (ญี่ปุ่นตั้งกำแพงภาษีสำหรับวัตถุดิบต่ำมากหรือไม่เก็บเลย กึ่งสำเร็จรูป 30-40% สำเร็จรูป 50-60%) แต่เนื่องจากการนำเข้าซึ่งอาวุธยุทโธปกรณ์กับเครื่องมือเครื่องมือสำหรับใช้ในอุตสาหกรรมหนักได้เพิ่มขึ้น ตั้งแต่หลังสงครามกับรัสเซียเป็นต้นมาญี่ปุ่นจึงตกอยู่ในสภาพขาดดุลการค้ามาแทบทุกปี ยิ่งกว่านั้นยังต้องชำระดอกเบี้ยให้กับเงินทุนที่กู้ยืมจากต่างประเทศเป็นจำนวนมาก ดุลการค้าชำระเงินของญี่ปุ่นจึงอยู่ในสภาพย่ำแย่มากที่สุดทีเดียว

ในช่วงสงครามญี่ปุ่นกับรัสเซียจนถึงสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นระยะที่ญี่ปุ่นได้กู้ยืมหรือนำทุนต่างประเทศเข้าเป็นจำนวนมาก จนกระทั่งมีการเรียกขานระยะดังกล่าวนี้ว่า "สมัยของการนำทุนเข้า" ดังเห็นได้ว่า ในตอนปลายปี 1903 ทุนต่างประเทศทั้งหมดที่ญี่ปุ่นนำเข้ามามีไม่ถึง 200 ล้านเยน แต่ได้เพิ่มเป็นประมาณ 2,000 ล้านเยน ในตอนปลายปี 1913 นั้นสินเหล่านี้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว นับตั้งแต่การกู้ยืมประมาณ 800 ล้านเยน เพื่อใช้ในการทำสงครามกับรัสเซีย และหลังสงครามรัฐบาลญี่ปุ่นก็หันไปพึ่งพาการขายพันธบัตรในต่างประเทศแทนในประเทศมากขึ้น ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะ

ว่าอัตราดอกเบี้ยในต่างประเทศถูกกว่า แต่ที่สำคัญคือเครดิตของญี่ปุ่นดีขึ้นมากทำให้กู้ยืมจากต่างประเทศได้สะดวกขึ้น ประกอบกับในช่วงนี้โครงการสาธารณูปโภคของรัฐบาล เช่น การไฟฟ้า แก๊ส ประปา ถนนหนทาง และท่าเรือ เป็นต้น ได้ดำเนินไปอย่างคึกคัก และต้องใช้งบเป็นจำนวนมาก รัฐบาลญี่ปุ่นจึงต้องพึ่งพาการกู้ยืมจากต่างประเทศ นอกจากนี้บริษัทเอกชนของญี่ปุ่นจำนวนไม่น้อยก็ได้ชักนำทุนเข้าจากต่างประเทศ ซึ่งสิ่งนี้มักดำเนินควบคู่ไปกับการนำเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามาด้วย เช่น บริษัทญี่ปุ่นส่วนหนึ่งได้ขอความช่วยเหลือทางด้านเทคโนโลยี และด้านเงินทุนจากบริษัทเจเนอรัลอิเล็กติกของอเมริกา และบริษัทอาร์มสตรองกับบริษัทวิกส์ของอังกฤษ เป็นต้น

ในขณะที่ญี่ปุ่นต้องกู้ยืมและนำทุนเข้าจากต่างประเทศ ในอีกด้านหนึ่งญี่ปุ่นก็ได้เริ่มส่งทุนออกซึ่งส่วนใหญ่เป็นการให้กู้แก่รัฐบาลจีน และการลงทุนกับกิจการต่าง ๆ ในแมนจูเรีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริษัทการรถไฟแมนจูเรีย* นอกจากนี้ก็มีการลงทุนในดินแดนอื่น ๆ อีก เช่น ไต้หวัน เกาหลี และซาคาลิน เป็นต้น การที่ญี่ปุ่นสามารถส่งทุนออกได้เช่นนี้เป็นเรื่องที่ปฏิเสธไม่ได้ว่าการนำทุนเข้าจากต่างประเทศได้มีบทบาทอย่างมาก หรืออาจกล่าวโดยสรุปว่าในช่วงหลังสงครามกับรัสเซีย สิ่งที่ช่วยตอบสนองความ

* ก่อตั้งขึ้นในปี 1906 โดยอาศัยทรัพย์สินส่วนหนึ่งที่ได้รับมอบจากรัสเซียตามสนธิสัญญาพอร์ทสมัธ ซึ่งนับเป็นบริษัทห้างหุ้นส่วนที่ใหญ่ที่สุดของโลกในสมัยนั้น ในตอนแรก ต้องพึ่งพาทุนส่วนใหญ่จากประเทศตะวันตก แต่ต่อมากลายเป็นทุนของเอกชนและรัฐบาลญี่ปุ่น และตลอดช่วงระยะเวลา 40 ปี จนสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 บริษัทแห่งนี้ได้กลายเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและทางทหารในการบริหารผลประโยชน์ทั้งหมดของญี่ปุ่นในแมนจูเรีย

ต้องการทุนซึ่งมีเกินกว่าการสะสมทุนภายใน และยังทำให้ญี่ปุ่นสามารถส่งทุนออกได้อีกด้วยก็คือ ทุนจากต่างประเทศนั่นเอง อย่างไรก็ตามหนี้สินต่างประเทศจำนวนมหาศาลเหล่านี้ ประกอบกับการขาดดุลการค้าอย่างต่อเนื่อง ได้กลายเป็นต้นตอของปัญหาการไร้เสถียรภาพทางเศรษฐกิจในช่วงนี้ จนถึงช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1

การคมนาคม ขนส่ง

ดังที่เห็นในตารางที่ 6.4 ว่า กิจการรถไฟในช่วงนี้ยังคงขยายตัวออกไป และการรถไฟของเอกชนได้เจริญเติบโตเร็วกว่าของรัฐบาลมาก อย่างไรก็ตามก็มีเสียงเรียกร้องให้มีการโอนกิจการรถไฟมาเป็นของรัฐ โดยอ้างเหตุผลทางเศรษฐกิจว่า ถ้าขึ้นปล่อยให้เอกชนดำเนินการในลักษณะต่างคนต่างทำต่อไป การรถไฟก็จะเป็นการขาดความสอดคล้องและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั่วประเทศ ซึ่งจะทำให้ไม่สามารถตอบสนองการพัฒนาทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายตัวของตลาดภายในประเทศ แต่เหตุผลที่สำคัญกว่านั้นคือ การอ้างความจำเป็นทางด้านทหารซึ่งเรื่องนี้ได้กล่าวถึงบ้างแล้วในข้างต้น ในที่สุดรัฐบาลญี่ปุ่นก็ได้ออกกฎหมายโอนกิจการรถไฟเป็นของรัฐในปี 1906 เสร็จแล้วรัฐบาลก็รับซื้อเส้นทางรถไฟที่สำคัญทั่วประเทศจากบริษัทเอกชน 17 บริษัท รวมเป็นระยะทางทั้งหมดประมาณ 4,500 กิโลเมตร ซึ่งทำให้ 90% ของเส้นทางรถไฟทั้งหมดอยู่ภายใต้การดำเนินการของรัฐบาล ในการซื้อกิจการรถไฟจากเอกชนครั้งนี้ต้องใช้เงินทั้งสิ้นราว 480 ล้านบาท และรัฐบาลจ่ายให้ในรูปของพันธบัตร (ดอกเบี้ย 5%) ความจริงการกระทำของรัฐบาลในครั้งนี้ ได้ให้ผลประโยชน์อย่างมากกับเจ้าของกิจการรถไฟซึ่งส่วนใหญ่คือพวกนายทุนธนาคาร ทั้งนี้เพราะราคาบริษัทซื้อของรัฐบาลคิดแล้วตกประมาณ 2 เท่าของเงินที่ลงทุนไป ยิ่งกว่านั้นยังเป็นช่วงที่ภาวะเศรษฐกิจ

(หน่วย : กิโลเมตร)

ปี	รัฐบาล	เอกชน	รวม
1902	1,974	4,844	6,818
1905	2,413	5,284	7,697
1907	7,166	717	7,883
1909	7,440	916	8,356
1911	8,116	905	9,021

ที่มา : Kasahara (4) p.382.

ตารางที่ 6.4 การขยายตัวของกิจการรถไฟ

ค่อนข้างชบเซา ผลประโยชน์จากกิจการรถไฟก็ไม่แน่นอน เมื่อขยายกิจการรถไฟออกไป ผู้ถือหุ้นโดยเฉพาะธนาคารใหญ่ ๆ ก็สามารถเพิ่มขยายทรัพย์สินเงินทุนของตน แล้วนำเงินทุนเหล่านี้ไปขยายกิจการในด้านอื่น ๆ ได้อย่างกว้างใหญ่ไพศาล แทนที่จะต้องปล่อยให้จมอยู่กับกิจการรถไฟ ฉะนั้นการโอนกิจการรถไฟเป็นของรัฐครั้งนี้ จึงมีความหมายสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาของระบบทุนนิยมญี่ปุ่น ในแง่ที่เป็นการสะสมทุนโดยอาศัยเครื่องมือของรัฐ หรือเป็นการกระโดดเข้ามาช่วยเหลือทุนเอกชนโดยตรง และเงินทุนกับผลประโยชน์อย่างมหาศาลที่ธนาคารใหญ่ ๆ ได้รับ ก็ได้กลายเป็นพื้นฐานที่สำคัญของทุนการเงินสำหรับการผลักดันทุนนิยมญี่ปุ่นให้ขึ้นสู่ระดับที่สูงขึ้นไปอีก

สำหรับการขนส่งทางทะเล รัฐบาลยังคงให้เงินช่วยเหลือแก่บริษัทเดินเรือสมุทรใหญ่ ๆ ในการบุกเบิกเส้นทางสายใหม่

การก่อดัวของทุนนิยมผูกขาด

การพัฒนาอุตสาหกรรมสมัยใหม่ของญี่ปุ่นอย่างรวดเร็วได้นำไปสู่การรวมตัวของทุนและการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การพัฒนาการผลิตของญี่ปุ่นมักจะเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วผิดปกติตามตีมานด์ที่เกิดจากสงคราม แต่พอสงครามสิ้นสุดลง อำนาจการซื้อจากทั้งตลาดภายในและภายนอกประเทศไม่สามารถไล่ตามทันกำลังการผลิตที่พุ่งตัวขึ้น ผลก็คือก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ (panic) หรือการตีกลับของภาวะเศรษฐกิจอันเนื่องมาจากการผลิตที่เหลือล้นและสินค้าขายไม่ออก อย่างเช่น การเกิดวิกฤตการณ์ปี 1907 หลังสงครามญี่ปุ่นกับรัสเซีย เป็นต้น ท่ามกลางวิกฤตการณ์นี้ บริษัทขนาดกลางและขนาดเล็กก็จะล้มละลายหรือต้องเลิกกิจการไป ทำให้ทุนและการผลิตไปกระจุกตัวอยู่ในกำมือของบริษัทใหญ่ ๆ มากขึ้น ในขณะเดียวกันเพื่อเอาตัวรอดจากวิกฤตการณ์ บริษัทใหญ่ ๆ ก็จะรวมหัวกันจัดตั้งคาร์เทล (Kartell=Cartel) ซึ่งเป็นสหพันธ์ของบริษัทในวงการเดียวกัน เพื่อกำหนดราคาร่วมกัน (การตรึงราคาผูกขาด) การขายร่วมกัน (ขจัดการแข่งขันเสรี) หรือ กำหนดเป้าหมายการผลิตร่วมกัน (การลดปริมาณการผลิตในยามเกิดวิกฤตการณ์) หรือการจัดตั้งทรัสต์ (Trust) ซึ่งเป็นการรวมตัวของบริษัทในวงการเดียวกันเพื่อขยายทุน และอำนาจการยึดครองตลาดในอุตสาหกรรมของตนในช่วงหลังสงครามกับรัสเซียเป็นต้นมา ปรากฏการณ์เหล่านี้ได้เกิดขึ้นอย่างดาษดื่นในอุตสาหกรรมแทบทุกสาขา เช่น อุตสาหกรรมสิ่งทอ กระสอบ แป้ง น้ำตาล กระดาษ และปุ๋ยเคมี เป็นต้น

ยิ่งกว่านั้น ระหว่างช่วงสงครามญี่ปุ่นกับรัสเซียจนถึงช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 ได้มีการรวมตัวอีกลักษณะหนึ่งที่ปรากฏขึ้นอย่างเด่นชัด นั่นคือ คอนเซอร์น (Konzern) ซึ่งเป็นกลุ่มบริษัทในอุตสาหกรรมหลายสาขา

ภายใต้การควบคุมของทุนการเงินเดียวกันโดยมีบริษัทผู้ถือหุ้น (Holding Company) เป็นแกนกลาง บริษัทผู้ถือหุ้นจะควบคุมบริษัทในเครือโดยผ่านการถือหุ้น ในบางกรณีบริษัทในเครือเหล่านี้จะถือหุ้นของกันและกัน หรือบางกรณีก็มีการถือหุ้นของบริษัทที่เล็กลงไปเป็นทอด ๆ ทำให้อิทธิพลของคอนเซอรันแพร่กระจายไปได้อย่างกว้างใหญ่ไพศาล ในญี่ปุ่นนิยมเรียกคอนเซอรันเหล่านี้ว่า ไชบัทซุ (Zaibatsu) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพวกตระกูลพ่อค้าการเมืองที่เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วตั้งแต่ต้นสมัยเมจิ เช่น มิตซุยไชบัทซุ (ตระกูลมิตซุย) มิตซุบิชิไชบัทซุ (ตระกูลอิวาซากิ) และที่เล็กมาหน่อยคือ ชูมิโตโมะไชบัทซุ (ตระกูลชูมิโตโมะ) และยชชุตะไชบัทซุ (ตระกูลยาชชุตะ) เป็นต้น ฉะนั้นจะเห็นว่าในขณะที่ประเทศมหาอำนาจตะวันตกก้าวเข้าสู่ขั้นจักรวรรดินิยมนั้น ทุนนิยมญี่ปุ่นก็ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของทุนการเงินซึ่งได้รับการคุ้มครองและสนับสนุนจากรัฐบาลตั้งแต่นั้น พวกนี้จึงไม่ต้องผ่านประสบการณ์ของการแข่งขันอย่างเสรี และสามารถเจริญเติบโตขึ้นในลักษณะทุนผูกขาดมาแต่เนิ่น ๆ จนบางครั้งมีการเปรียบเปรยว่าเป็น “พวกเด็ก ๆ ที่น่ากลัว”

กฎหมายแรงงานและพรรคสังคมนิยมญี่ปุ่น

ในการทำสงครามกับรัสเซีย และการบริหารดินแดนอาณานิคมหลังสงครามจำเป็นต้องใช้เงินทองเป็นจำนวนมาก รัฐบาลญี่ปุ่นจึงต้องออกพันธบัตรและเก็บภาษีเพิ่มขึ้น สิ่งเหล่านี้ประกอบกับภาวะเงินเฟ้อหลังสงครามได้สร้างความทุกข์ร้อนต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน และเป็นเหตุให้มีการประท้วงของกรรมกรมากขึ้นอย่างเด่นชัด อย่างเช่น ในปี 1906 มีการประท้วงของกรรมกรเพียง 13 ครั้ง แต่ในปี 1907 ได้เพิ่มขึ้นเป็น 60 ครั้ง เป็นต้น และที่น่าสังเกตคือ ในจำนวนนี้ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นในโรงงานขนาดใหญ่ที่ทันสมัย

สมัยและที่เป็นของรัฐ เช่น การประท้วงที่โรงงานต่อเรืออซิคาวายิมะ (750 คน) โรงงานต่อเรือโยโกสุกะ (4,000 คน) และที่โรงงานผลิตปืนโอซาก้า (13,000 คน) เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการประท้วงและลุกฮืออย่างดุเดือดของกรรมกรเหมืองแร่ต่าง ๆ จนรัฐบาลต้องส่งกองกำลังทหาร และตำรวจขนาดใหญ่ออกทำการปราบปราม เหตุการณ์จึงได้สงบลง

ท่ามกลางความทุกข์ยากของกรรมกรนี้ รัฐบาลญี่ปุ่นได้จัดตั้งคณะกรรมการสำรวจสภาพของคนงาน และได้นำผลมาใช้ในการร่างกฎหมายโรงงาน ซึ่งรัฐบาลทำเช่นนี้ก็เพื่อผ่อนคลายความสัมพันธ์อันตึงเครียดระหว่างนายทุนกับกรรมกร นอกจากนี้ก็เป็น การปรับปรุงเงื่อนไขการทำงานของกรรมกรให้ดีขึ้นตามนโยบายปฏิรูปสังคม อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอของรัฐบาลต้องตกไปหลายครั้งหลายคราเพราะถูกฝ่ายนายทุนคัดค้านว่าเป็นการเร็วเกินไปที่จะออกกฎหมายเหล่านี้ ฉะนั้น กฎหมายโรงงานจึงถูกเตะถ่วงเรื่อยมาและเพิ่งได้รับการยอมรับจากรัฐสภาในปี 1911 แต่ก็ให้ผ่อนผันเวลาที่ใช้บังคับออกไปอีก 5 ปี จนถึงปี 1916 และนี่นับเป็นกฎหมายคุ้มครองแรงงานฉบับแรกของญี่ปุ่น ใจความสำคัญของกฎหมาย คือ ห้ามใช้แรงงานเด็กที่มีอายุต่ำกว่า 12 ปี การใช้แรงงานเยาวชนต้องไม่เกิน 12 ชั่วโมงต่อวัน และต้องมีวันหยุดเดือนละไม่ต่ำกว่า 2 วัน เป็นต้น แต่กฎหมายฉบับนี้ก็ยังมีช่องโหว่อยู่มากมาย เช่น กฎหมายนี้ไม่มีผลใช้กับโรงงานที่จ้างคนงานต่ำกว่า 15 คน ในบางกรณีก็อนุญาตให้มีการใช้แรงงานเยาวชนในยามค่ำคืนหรือให้ใช้แรงงานได้ถึง 14 ชั่วโมงไปได้อีกกระยะหนึ่ง และข้อบังคับห้ามใช้แรงงานสตรีในงานกลางคืนนั้น ก็ถูกพวกนายทุนสิ่งทอคัดค้านจึงต้องลบทิ้งไป เป็นต้น

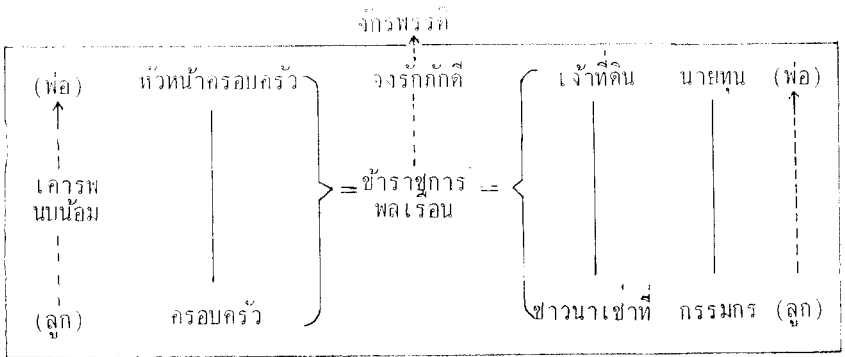
ตั้งแต่ช่วงสงครามญี่ปุ่นกับรัสเซียเป็นต้นมาเมื่อความขัดแย้งในสังคม
ทวีความรุนแรงและการเคลื่อนไหวของกรรมกรกลับพ่นพุ้นขึ้นอีกครั้ง อิทธิพล
ลัทธิสังคมนิยมของมาร์กซ์ก็ได้แพร่หลายกว้างขึ้น เช่น ในปี 1906 ได้มีการ
แปลหนังสือ “คำประกาศพรรคคอมมิวนิสต์” และ “จากความคิดเพื่อฝัน
ไปสู่ความคิดแบบวิทยาศาสตร์” เป็นภาษาญี่ปุ่น และในปีเดียวกันนี้ได้มีการ
จัดตั้งพรรคสังคมนิยมญี่ปุ่นขึ้น เป็นต้น อย่างไรก็ตามในช่วงนี้การเคลื่อนไหว
ของกรรมกรญี่ปุ่นกับการเคลื่อนไหวของพวกสังคมนิยมไม่ค่อยเกี่ยวพัน
กันนัก ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากสาเหตุหลายประการด้วยกัน ส่วนหนึ่งเป็นเพราะ
สหบาลกรรมกรในยุคแรก ๆ แม้จะพยายามเรียกร้องการปรับปรุงสภาพการ
ทำงานและยกฐานะความเป็นอยู่ของกรรมกรแต่ก็ยังเน้นความปรองดองกับ
ฝ่ายนายทุน ปฏิเสธการใช้ความรุนแรงเพื่อการปลดปล่อยทางชนชั้นตามการ
เคลื่อนไหวของพวกสังคมนิยม ส่วนหนึ่งเป็นเพราะมาตรการกดดันอย่างเข้ม
งวดของรัฐบาล ซึ่งเกรงกลัวการจับมือระหว่างการเคลื่อนไหวของกรรมกรกับ
ความคิดอ่านของลัทธิสังคมนิยม นอกจากนี้สาเหตุที่สำคัญส่วนหนึ่งคือ ความ
สับสนของพวกสังคมนิยมในสมัยนั้น ซึ่งยังมีความเข้าใจในลัทธิมาร์กซ์ไม่ลึก
ซึ้งพอ และมีตั้งแต่พวกนิยมลัทธิอนาธิปไตย (anarchism) ซึ่งสนับสนุน
การใช้ความรุนแรงทำลายสถาบันต่าง ๆ และไม่ยอมรับอำนาจรัฐทั้งปวง จึง
ต่างไปจากลัทธิมาร์กซ์ซึ่งมุ่งสถาปนารัฐสังคมนิยม จนถึงพวกมนุษยธรรม
(humanism) ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ และยึด
ถือการปฏิบัติภารกิจของปัจเจกชนที่มีต่อพระผู้เป็นเจ้า ความคิดอ่านจึงต่าง
ไปจากลัทธิมาร์กซ์ซึ่งเน้นการต่อสู้ทางชนชั้นโดยอาศัยการรวมพลังเป็นกลุ่ม
ก้อน สำหรับในพรรคสังคมนิยมญี่ปุ่นก็มีความสับสนขัดแย้งเช่นว่านี้ และ
ต่อมาปรากฏว่าพวกสังคมนิยมที่ปฏิเสธหนทางรัฐสภาดูท่าจะมีอิทธิพลมากขึ้น

รัฐบาลญี่ปุ่นจึงมีคำสั่งให้มีการยุบพรรคสังคมนิยมญี่ปุ่นนี้ในปี 1907 และจัดการกับการเคลื่อนไหวของพวกสังคมนิยมหนักมือขึ้น จนกระทั่งถึงปี 1910 ท่ามกลางบรรยากาศที่ถูกกดขี่นั้น พวกอนาธิปไตยส่วนหนึ่งได้คบคิดกันลอบปลงพระชนม์จักรพรรดิโดยการขว้างระเบิดใส่ขบวนรถม้าที่ประทับ ทั้งนี้เพราะเห็นว่าจักรพรรดิเป็นต้นตอความชั่วร้ายทั้งหมดของสังคม และเป็นการปลุกให้ประชาชนญี่ปุ่นตื่นจากการนับถือองค์จักรพรรดิอย่างมกมายว่าเป็นเทวดาในร่างมนุษย์ แต่แผนการนี้รั่วไหลเสียก่อน รัฐบาลจึงถือโอกาสนี้ตามจับกวาดล้างพวกสังคมนิยมทั่วประเทศ ในจำนวนนี้ 26 คนถูกจับขึ้นศาลลับ และถูกพิพากษาประหารชีวิต 24 คน แต่ด้วยพระมหากรุณาธิคุณจากองค์จักรพรรดิที่ทรงพระราชทานการลดหย่อนผ่อนโทษ ผู้ต้องโทษประหารจึงลดเหลือเพียง 12 คน และติดคุกตลอดชีวิต 24 คน อย่างไรก็ตามต่อมาภายหลังได้มีการพิสูจน์ว่า ผู้ที่มีส่วนรู้เห็นกับการคบคิดครั้งนี้จริงๆ มีเพียง 3-4 คนเท่านั้น นอกนั้นเป็นพวกที่ต้องพลอยรับเคราะห์กรรมไปโดยปราศจากความผิดเสียเป็นส่วนใหญ่ หลังจากกรณีลอบปลงพระชนม์* นี้แล้ว รัฐบาลก็ได้ทำการกดขี่การเคลื่อนไหวทางสังคมนิยมอย่างเต็มกำลัง และประชาชนส่วนใหญ่ได้หันหลังให้กับลัทธิสังคมนิยม ฉะนั้นในช่วงนี้ กิจกรรมของพวกสังคมนิยมจึงตกต่ำอย่างที่สุดจนเป็นที่นิยมเปรียบเปรยว่าเป็น “ช่วงฤดูหนาวของลัทธิสังคมนิยม”

นอกจากนี้แล้วเพื่อกดลัทธิสังคมนิยมให้อยู่มือ ในปี 1911 รัฐบาลญี่ปุ่นยังได้ดัดแปลงเนื้อหาของตำรับตำรา ให้มีการอบรมสั่งสอนเรื่องการรักษาชาติและภักดีจักรพรรดิมากขึ้น ยามใดที่ประเทศมีปัญหาวิกฤต ก็พร้อม

* ถ้าแปลตรง ๆ ตามภาษาญี่ปุ่นเรียกว่า “กรณีขอดอกตัญญู” หรือ “กรณีขอดรพี่”

ที่จะทำทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อองค์จักรพรรดิ แม้จะต้องพลีร่างและสละครอบครัวก็ตาม และในยามสงบเนื่องจากญี่ปุ่นยังด้อยกว่าประเทศตะวันตก ทุกคนจึงต้องช่วยกันเสริมสร้างประเทศให้แข็งแกร่ง นอกจากนี้ยังสอนว่าประเทศญี่ปุ่นตั้งอยู่บนระบบครอบครัว (ดูรูปที่ 6.1 ประกอบ) ทั้งประเทศรวมเป็น

ที่มา : Takagi (2) p.138.

รูปที่ 6.1 ความคิดของรัฐแบบครอบครัว

อันหนึ่งอันเดียวกันเปรียบเสมือนครอบครัวใหญ่ ฉะนั้นประชาชนจะต้องเคารพบูชาจักรพรรดิเช่นเดียวกับที่เคารพนับถือพ่อแม่ของตน และกล่าวว่าความจงรักภักดีอย่างเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันนี้เป็นข้อดีของญี่ปุ่น ส่วนในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างนายทุนกับกรรมกร เช่น สาวคนงานกับนายจ้าง ก็ให้สาวคนงานรับใช้นายจ้างเหมือนกับว่าตนกำลังเรียนรู้เรื่องการบ้านการเรือน นายจ้างก็ต้องปฏิบัติต่อสาวคนงานเหมือนกับคนในครอบครัวของตน ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าที่ดินกับชาวนาเช่าที่ก็เช่นเดียวกัน และการประท้วงของกรรมกรหรือชาวนาเช่าที่ก็ให้ประนีประนอมและปรองดองกันโดยอาศัยความมีน้ำใจหรือความสัมพันธ์อันอบอุ่นแบบครอบครัวเป็นที่ตั้ง ดังนั้นตั้งแต่กรณี

ลอบปลงพระชนม์เป็นต้นมา การเคลื่อนไหวทางสังคม และการเคลื่อนไหวของกรรมกร ต่างโดนทัณฑ์รัฐแบบครอบครัวันักลอบจมน้ำตายขยับเขยื้อนอะไรไม่ได้เลย

การขยายตัวของระบบเจ้าที่ดินแบบกาสาค

เมื่อเปรียบเทียบกับพัฒนาอย่างรวดเร็วของอุตสาหกรรมแล้วความรวดเร็วของการเกษตรของญี่ปุ่นในช่วงนี้แทบจะเรียกได้ว่าหยุดอยู่กับที่แม้ว่าเมื่อดูผลผลิตของข้าวต่อหน่วยพื้นที่เพาะปลูกจะเพิ่มขึ้นบ้าง เช่น ผลผลิตข้าวต่อพื้นที่ 1 เฮกเตอร์ในปี 1897 เป็น 14 โกกุ และเพิ่มขึ้นเป็น 18 โกกุ ในปี 1914 (ตัวเลขนี้เป็นค่าเฉลี่ยของคาบ 5 ปี เพื่อหลีกเลี่ยงการแปรปรวนของผลผลิตที่อาจจะผิดปกติในเฉพาะบางปี) ซึ่งคงเป็นผลลัพธ์จากการที่ปรับปรุงเทคนิคการผลิต และใช้ปุ๋ยอย่างแพร่หลายขึ้น อย่างไรก็ตามถ้าดูจากดัชนีการผลิตโดยให้ปี 1894 เท่ากับ 100 ปรากฏว่าในช่วงปี 1911 ดัชนีการผลิตข้าวจะอยู่ในระดับ 130-140 ซึ่งเทียบกันไม่ได้เลยกับการผลิตด้วยฝ้าย สิ่งทอ เหล็ก และถ่านหิน เป็นต้น ซึ่งจะอยู่ในระดับ 400-500 ความล่าช้าในการพัฒนาทางเกษตรนี้ ทำให้ญี่ปุ่นไม่สามารถตอบสนองความต้องการด้านอาหาร ซึ่งเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วตามการขยายตัวของอุตสาหกรรมในด้านต่าง ๆ ประกอบกับฝ่ายเจ้าที่ดินได้เรียกร้องให้มีการตรึงราคาข้าวภายในประเทศให้อยู่ในระดับสูง รัฐบาลจึงไม่สามารถเลิกล้มการเก็บภาษีนำเข้าของเมล็ดธัญญาพืช ญี่ปุ่นจึงประสบความยุ่งยากเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาเรื่องอาหารของประชาชน

ในอีกด้านหนึ่ง เศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองของหมู่บ้านได้แตกสลายลงมากขึ้นเรื่อย ๆ การทำการเกษตรโดยมุ่งขายเป็นสินค้ารวมถึงการเลี้ยงไหมได้ขยายตัวออกไป ขณะเดียวกันเกษตรกรรมบางชนิดที่ผูกติดกันจากสินค้าเข้า

เช่นการปลูกฝ้าย ก็ลดขนาดลงอย่างรวดเร็ว สำหรับชาวนาที่เลี้ยงไหมซึ่งมีประมาณ 30% ปรากฏว่าการเลี้ยงไหมได้กลายเป็นแหล่งรายได้ ที่เป็นตัวเงินของครอบครัวชาวนาอย่างสำคัญที่สุด และกิจกรรมในด้านนี้มีความโน้มเอียงขยายตัวใหญ่ขึ้น แต่ในขณะที่เดียวกันกลไกของทุนนิยมก็ได้แพร่เข้ามาครอบงำ การเกษตรของญี่ปุ่นอย่างลึกซึ้งขึ้น ฉะนั้นเมื่อราคาไหมตกต่ำอย่างรุนแรง ในวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจปี 1907 หรือการตกต่ำของราคาข้าวในปี 1909 ซึ่งติดตามด้วยอุทกภัยในปี 1910 ได้ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจของหมู่บ้านอย่างรุนแรง ทำให้เจ้าที่ดินขนาดกลางและขนาดเล็กต้องต้อกลับที่ดินหลุดมือไปกระจุกอยู่กับเจ้าที่ดินขนาดใหญ่มากขึ้น แนวโน้มการถือครองที่ดินของชาวนาทั่วไปมีขนาดเล็กลง และการทำงานแบบเช่าที่หรือการทำนาบนพื้นที่ของตนเองควบพื้นที่ซึ่งเช่ามาได้ขยายตัวสูงขึ้น ยิ่งกว่านั้น ในขณะที่การทำงานแบบเช่าที่ได้ขยายตัวออกไป ขนาดการเพาะปลูกของแต่ละครอบครัวกลับมีขนาดเล็กลง การพึ่งพารายได้จากงานรองหรือจากค่าจ้างแรงงานจึงมีสูงขึ้น และทำให้การประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรมอยู่ในสภาพที่ไม่แน่นอน มีหน้าซำค่าเช่าที่ยังอยู่ในระดับสูงถึงประมาณ 55% ของผลผลิต ครั้นชาวนาจะละทิ้งหมู่บ้านไปหางานทำในเมืองหรือ เมืองเองก็ดูดซับแรงงานไว้จนสุดความสามารถแล้ว ประชากรเลยเริ่มสะสมค้ำคั่งตามหมู่บ้านและเมื่อราคาพืชผลทางการเกษตรตกต่ำอย่างรุนแรง ความทุกข์ยากของชาวนาก็ยิ่งปรากฏเด่นชัดขึ้น บางกรณีชาวนาเช่าที่ได้รวมตัวกันเคลื่อนไหวเรียกร้องให้พวกเจ้าที่ดินแบบกาสถาหรือละเว้นการเก็บค่าเช่าที่นาและความเป็นระเบียบของการอยู่ร่วมกันภายในหมู่บ้านเริ่มเสื่อมสลาย เพื่อแก้ปัญหาสังคมและเศรษฐกิจของชนบทนี้ รัฐบาลได้ปลุกเร้าจิตสำนึกของผู้คน โดยการเน้นความคิดแบบระบบครอบครัว และพยายามส่งเสริมให้มีการ

เคลื่อนไหวเพื่อพัฒนาชนบทมากขึ้น โดยสรุปแล้วในเวลาที่อุตสาหกรรม
 พัฒนาไปอย่างรวดเร็ว การเกษตรของญี่ปุ่นยังคงดำเนินไปภายใต้ระบบเช่า
 ที่แบบกึ่งศักดินา และจากการที่ชาวนาทั่วไปค่อนข้างยากจนเนื่องจากมีพื้นที่
 ทำกินขนาดเล็กและโดยเฉพาะชาวนาเช่าที่ ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของ
 หมู่บ้านค่อนข้างย่ำแย่ และอำนาจซื้อของชาวนามีแนวโน้มลดลงซึ่งส่งผลให้
 ตลาดภายในประเทศมีขนาดเล็กลงและสิ่งที่ตามมาคือนโยบายรุกรานเพื่อแย่ง
 ชิงตลาดในต่างประเทศนั่นเอง

ตอนที่ 3

สมัยจักรวรรดินิยม

บทที่ 7

ญี่ปุ่นกับสงครามโลกครั้งที่ 1

ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศหลังสงครามญี่ปุ่นกับรัสเซีย

เนื่องจากสงครามระหว่างญี่ปุ่นกับรัสเซีย เกิดขึ้นท่ามกลางการแย่งชิงผลประโยชน์อย่างสลับซับซ้อนของเหล่าประเทศมหาอำนาจ การสู้รบครั้งนี้จึงส่งผลกระทบต่อการเมืองระหว่างประเทศอย่างใหญ่หลวง โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในแถบเอเชียตะวันออก แปรเปลี่ยนไปเป็นอันมาก การที่ญี่ปุ่นซึ่งเป็นชนชาติเล็กๆ ในเอเชียตะวันออกสามารถรบชนะรัสเซียซึ่งเป็นชนผิวขาวที่ยิ่งใหญ่ชาติหนึ่ง เท่ากับเป็นการทำลายความเชื่อแห่งการไม่พ่ายแพ้ของชนผิวขาว สิ่งนี้ได้สร้างความตื่นตระหนกให้กับประเทศต่าง ๆ ไม่น้อยทีเดียว และมีส่วนช่วยกระตุ้นการเคลื่อนไหวชาตินิยมเพื่อปลดปล่อยชนชาติให้ขึ้นสู่กระแสสูง เช่น ในกรณีของ จีน อินเดีย และตุรกี เป็นต้น สำหรับกรณีของจีน ในเดือนสิงหาคม 1905 ซึ่งเป็นระยะที่สงครามญี่ปุ่นกับรัสเซียกำลังจะสิ้นสุดลง ชุนยัตเซน (1866 - 1925) ได้จัดตั้งสมาคมเพื่อการปฏิวัติของชาวจีนขึ้นในกรุงโตเกียว เพื่อทำการล้มล้างรัฐบาลของราชวงศ์ชิง ซึ่งเป็นพวกแมนจู และการจัดตั้งสมาคมนี้ นับว่ามีความสำคัญยิ่งต่อการเคลื่อนไหวเพื่อการปฏิวัติแบบชาตินิยมของชนชาวจีน

ภายหลังที่ได้ชัยชนะจากสงครามกับรัสเซีย ญี่ปุ่นก็ได้ดำเนินนโยบายรุกขึ้นสู่แผ่นดินใหญ่อย่างเอาจริงเอาจังมากขึ้น สำหรับเกาหลี ได้ถูกญี่ปุ่น

เข้าไปแทรกแซงในกิจการภายในมากขึ้นเรื่อยๆ จนในที่สุดได้มีการประกาศ
การผนวกดินแดนระหว่างญี่ปุ่นกับเกาหลี ในปี 1910 ซึ่งแท้ที่จริงก็คือ
เกาหลีได้ตกเป็นอาณานิคมของญี่ปุ่นตั้งแต่นั้นมาจนสิ้นสงครามโลกครั้งที่ 2
สำหรับในแมนจูเรียได้ ญี่ปุ่นก็ได้เข้าไปรับช่วงผลประโยชน์ทั้งหมดต่อจาก
รัสเซีย และที่สำคัญคือการจัดตั้งบริษัทการรถไฟแห่งแมนจูเรียขึ้นในปี 1905
ซึ่งนอกจากกิจการรถไฟแล้ว บริษัทนี้ยังได้ทำการบริหารธุรกิจในสาขาอื่น ๆ
อย่างกว้างขวาง จนกลายเป็นศูนย์กลางสำหรับการดูแลผลประโยชน์ทั้งหมด
ของญี่ปุ่นในแมนจูเรีย

สำหรับความสัมพันธ์กับมหาอำนาจตะวันตกนั้น ในปี 1905 ได้มี
การแก้ไขสนธิสัญญาของการเป็นพันธมิตรกับอังกฤษ โดยที่

- (1) ขยายขอบข่ายของสนธิสัญญาให้กว้างออกไป จนถึง มหาสมุทร
อินเดีย
- (2) อังกฤษยอมรับอธิปไตยของญี่ปุ่นในเกาหลี
- (3) ให้ยัดเวลาของสนธิสัญญาออกไปเป็น 10 ปี

อย่างไรก็ตาม เมื่อมีการแก้ไขสนธิสัญญานี้อีกครั้งในปี 1911 ได้
มีการเพิ่มเงื่อนไขว่า ในกรณีที่ญี่ปุ่นเกิดรบกับอเมริกาขึ้นมา อังกฤษจะได้
รับการยกเว้นไม่ต้องปฏิบัติตามพันธกรณี นับแต่นั้นเป็นต้นมาความสัมพันธ์
ในด้านการร่วมมือกันระหว่างญี่ปุ่นกับอังกฤษจึงเริ่มเย็นชาลง

ในทางตรงกันข้าม ภายหลังจากสงคราม รัสเซียได้ละทิ้งนโยบายขยาย
อิทธิพลลงในเอเชียตะวันออก โดยหันความสนใจไปสู่เอเชียตะวันตก
และคาบสมุทรบอลข่านแทน ความสัมพันธ์ปรองดองกับญี่ปุ่นจึงกลับดีขึ้น
นอกจากจะมีการเซ็นสัญญาร่วมมือกันถึง 4 ครั้งแล้ว ก็ยังได้ทำการตกลง
ยอมรับเขตอิทธิพลของซึ่งกันและกันในแมนจูเรียและมองโกล

ดังที่กล่าวมานี้ ญี่ปุ่นก็ได้กลายเป็นประเทศมหาอำนาจในเอเชียตะวันออก และมีอิทธิพลอย่างมากต่อสภาวะการเมืองระหว่างประเทศอย่างไม่น้อยหน้าเหล่าประเทศมหาอำนาจตะวันตก จึงกล่าวได้ว่า ในที่สุดญี่ปุ่นก็สามารถยืนหยัดในสังคมนานาชาติได้อย่างเคียงบ่าเคียงไหล่กับเหล่าประเทศมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งเป็นเป้าหมายของการสร้างชาติตั้งแต่การปฏิวัติเมจิ เป็นต้นมา แต่ทว่ากรณีที่ญี่ปุ่นกลายเป็นประเทศมหาอำนาจโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การพยายามขยายอิทธิพลเข้าไปในแมนจูเรียมากขึ้นนี้ ได้เพิ่มความหวาดระแวงให้กับประเทศมหาอำนาจตะวันตกสูงขึ้น และการโฆษณาชวนเชื่อเกี่ยวกับเรื่อง ภัยเหลือง (Yellow Peril)* ของชนผิวขาวได้พุ่งเป้าหมายมาสู่ญี่ปุ่นอย่างเด่นชัดขึ้น

ดังได้กล่าวไปแล้วว่า ในสงครามญี่ปุ่นกับรัสเซีย การที่อเมริกาได้วางตัวในลักษณะที่โน้มเอียงมาทางญี่ปุ่น และยินดีเป็นคนกลางไกล่เกลี่ยสงคราม ก็เพราะเกรงกลัวว่ารัสเซียจะเข้าครอบงำผลประโยชน์ในแมนจูเรียไว้เสียแต่ผู้เดียว แต่ทว่าในช่วงหลังสงคราม เมื่อญี่ปุ่นขยายอิทธิพลเข้าไปในแมนจูเรียมากขึ้น ก็เริ่มไปขัดแย้งกับอเมริกา ซึ่งมีผลประโยชน์เกี่ยวกับกิจการรถไฟในแมนจูเรีย ความจริงภายหลังสงครามญี่ปุ่นกับรัสเซียสิ้นสุดลง นักธุรกิจอเมริกันได้เสนอให้มีการบริหารกิจการรถไฟในแมนจูเรียร่วมกับญี่ปุ่น แต่รัฐบาลญี่ปุ่นไม่ยอมเอาด้วย หรือในปี 1909 รัฐบาลอเมริกันได้เสนอให้กิจการรถไฟในแมนจูเรียเป็นกลาง แต่ก็ถูกญี่ปุ่นปฏิเสธเสียอีกเหมือนกัน นอกจากนั้น ตั้งแต่ช่วงสงครามญี่ปุ่นกับรัสเซียเป็นต้นมา ใน

* ความหวาดระแวงว่าชนผิวเหลืองจะขับไล่ชนผิวขาวออกจากเอเชีย จึงก่อให้เกิดความคิดว่ากลุ่มประเทศในยุโรปจำเป็นต้องร่วมมือกันต่อต้าน เพื่อปกป้องอารยธรรมของศาสนาคริสต์ และตั้งแต่ช่วงสงครามญี่ปุ่นกับจีนเป็นต้นมา จักรพรรดิวิลเฮล์มที่ 2 ของเยอรมันได้อุทิศพระทัยความคิดกันอย่างแข็งขัน

อเมริกา แคนาดา และออสเตรเลีย เป็นต้น ได้มีการเคลื่อนไหวต่อต้านการอพยพเข้ามาของชาวญี่ปุ่น* โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มสหภาพกรรมกรต่าง ๆ ได้ทำการคัดค้านอย่างรุนแรง ในปี 1906 ที่ซานฟรานซิสโกได้เกิดปัญหาการกีดกันเด็กนักเรียนญี่ปุ่น และในปี 1913 ในแคลิฟอร์เนียได้มีการออกกฎหมายห้ามการถือครองที่ดินของคนญี่ปุ่น แร่งคัดค้านกอดตันชาวญี่ปุ่นอพยพจึงนับวันจะหนักมือขึ้นเรื่อย ๆ ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าวนี้ เมื่อเห็นความร่วมมือปรองดองระหว่างญี่ปุ่นกับรัสเซียคืบหน้าไป ในปี 1910 อเมริกาให้เงินกู้กับรัฐบาลจีนถึง 50 ล้านดอลลาร์ นอกจากนี้ยังได้ชักชวนอังกฤษ เยอรมัน และฝรั่งเศส ให้มาร่วมมือกันจัดตั้งกองทุนเงินกู้ นั่นคือ อเมริกาหันมาเล่นนโยบายต่างประเทศ โดยอาศัยอำนาจเงินทุนอย่างมหาศาลหนุนหลังหรือที่เรียกกันว่า “นโยบายต่างประเทศโดยอาศัยดอลลาร์” ดังนั้นจะเห็นได้ว่าสถานการณ์ในเอเชียตะวันออกได้ค่อย ๆ เปลี่ยนโฉมไปเป็นการขัดแย้งระหว่างญี่ปุ่นกับอเมริกา

ญี่ปุ่นกับสงครามโลกครั้งที่ 1

ในระหว่างช่วงปลายของศตวรรษที่ 19 จนถึงตอนต้นของศตวรรษที่ 20 ความขัดแย้งของระบบทุนนิยมในประเทศมหาอำนาจต่าง ๆ ได้เริ่มปรากฏ

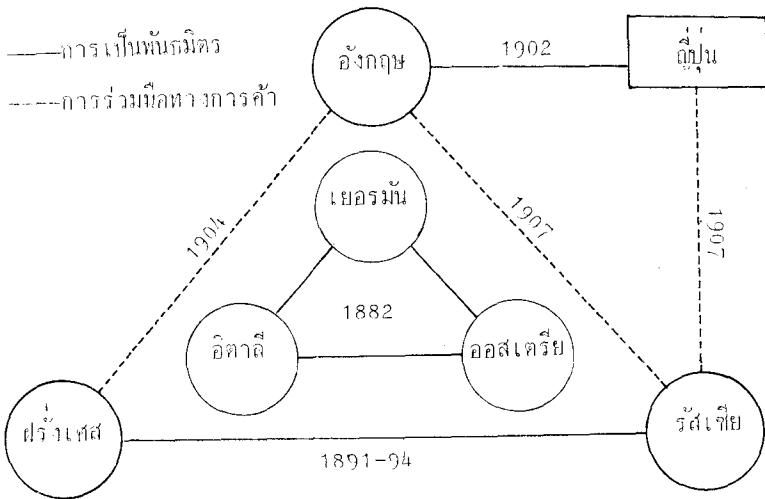
*ชาวญี่ปุ่นอพยพส่วนใหญ่เคลื่อนย้ายเข้าไปตั้งถิ่นฐานใหม่ตามรัฐชายฝั่งมหาสมุทรแปซิฟิก เช่น รัฐแคลิฟอร์เนีย เป็นต้น ชาวญี่ปุ่นเหล่านี้ทำงานอย่างขยันขันแข็ง โดยไม่เกี่ยงว่าค่าจ้างต่ำ หรือต้องทำงานมากชั่วโมง นอกจากนั้นยังไม่พยายามเข้ากลมกลืนกับสังคมอเมริกัน พวกมันจึงถูกกรรมกรผิวขาวประท้วงขับไล่อุบัติอยู่บ่อยๆ พอถึงช่วงสงครามญี่ปุ่นกับรัสเซีย ปัญหาชาวญี่ปุ่นอพยพเริ่มรุนแรงขึ้น เมื่อ AFL (American Federation of Labor) ซึ่งเป็นองค์การกรรมกรที่ใหญ่ที่สุดของอเมริกา ได้มีมติคัดค้านการรับชาวญี่ปุ่นเพิ่มขึ้น ฉะนั้นในปี 1907 จึงได้มีการตกลงทำสัญญาสภาพบุรุษระหว่างญี่ปุ่นกับอเมริกา โดยที่ญี่ปุ่นจะควบคุมจำนวนคนญี่ปุ่นที่จะอพยพไปสู่อเมริกา

เด่นชัด และความขัดแย้งระหว่างนายทุนกับกรรมกรได้ทำให้สังคมตกอยู่ในสภาวะไร้เสถียรภาพ ฉะนั้นเพื่อแก้ปัญหาวิกฤตการณ์ทางสังคมดังกล่าวนี้ ประเทศมหาอำนาจได้หันไปดำเนินนโยบายต่างประเทศอย่างแข็งขัน โดยเฉพาะในด้านการจัดสรรปันส่วนดินแดนอาณานิคมหรือกึ่งอาณานิคมเสียใหม่ ซึ่งเป็นผลให้ความขัดแย้งระหว่างมหาอำนาจต่าง ๆ ทวีความแหลมคม และทวีความสลับซับซ้อนขึ้น ดังได้กล่าวไปแล้วว่าอังกฤษได้ยอมละทิ้งหลักการของ "การอยู่โดดเดี่ยวอย่างมีศักดิ์ศรี" หันมาจับมือเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น ทั้งนี้เพื่อรักษาผลประโยชน์ของตนในตะวันออกไกล ต่อจากนั้นเพื่อต่อต้านเยอรมันซึ่งเป็นแกนกลางของมหาอำนาจใหม่ อังกฤษก็ได้ทำสนธิสัญญาร่วมมือทางการค้ากับฝรั่งเศสในปี 1904 และภายหลังรบแพ้ญี่ปุ่น รัสเซียก็ได้เบนนโยบายลงใต้ไปทางด้านคาบสมุทรบอลข่าน และความขัดแย้งกับอังกฤษได้ผ่อนคลายลง จนในที่สุดได้มีการทำสนธิสัญญาร่วมมือทางการค้าระหว่างอังกฤษกับรัสเซียในปี 1907 ฉะนั้น อังกฤษ ฝรั่งเศส และรัสเซีย จึงร่วมมือกันเป็นกลุ่มที่เรียกว่า ไตรมิตร ซึ่งกลายเป็นโครงสร้างที่จะล้อมกรอบและสกัดกั้นการขยายอิทธิพลของเยอรมัน

สำหรับเยอรมัน ซึ่งพัฒนาประเทศขึ้นอย่างรวดเร็วภายใต้การรวมตัวเป็นปึกแผ่นด้วยความปรีชาสามารถทางการเมืองของบิสมาร์ค (Bismarck 1815-1898) นั้น ก็ได้ดำเนินนโยบายต่างประเทศในลักษณะประจันหน้ากับมหาอำนาจเก่า เช่น อังกฤษ และฝรั่งเศส เป็นต้น เยอรมันได้จับมือกับออสเตรีย และอิตาลี ตั้งเป็นกลุ่มไตรภาคีขึ้นมาในปี 1882 ความจริงเดิมทีเยอรมันก็ได้ผูกสัมพันธ์ไมตรีอันดีกับรัสเซียด้วย แต่พอสิ้นสมัยของบิสมาร์คในปี 1890 และถึงสมัยของจักรพรรดิวิลเฮล์มที่ 2 เยอรมันก็ได้ตัดสัมพันธ์ไมตรีนี้ และเริ่มขัดแย้งกับรัสเซียในปัญหาคาบสมุทรบอลข่านมาก

ชัน ในช่วงนี้เยอรมันได้เชิดชูความคิดเกี่ยวกับความเป็นปึกแผ่นของชนชาติเยอรมัน (Pan-Germanism) แล้วทำการขยายกำลังอาวุธอย่างมากมาย และเริ่มเข้ามาแย่งชิงผลประโยชน์ในดินแดนอาณานิคม ซึ่งตนยังล่าหลังมหาอำนาจอื่นๆ จึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่จะไปขัดผลประโยชน์กับอังกฤษและฝรั่งเศสเข้า โดยเฉพาะในดินแดนแถบอาฟริกาเหนือ สำหรับในคาบสมุทรบอลข่านซึ่งมีชนกลุ่มน้อยอยู่หลายชนชาติ และมีการขัดแย้งผลประโยชน์กันอยู่อย่างสลับซับซ้อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังการทำสงครามกับญี่ปุ่น รัสเซียได้เชิดชูความคิดเกี่ยวกับความเป็นปึกแผ่นของชนชาติสลาฟ (Pan-Slavism) แล้วมุ่งลงใต้เพื่อรวบรวมพวกเชื้อสายสลาฟในคาบสมุทรบอลข่าน แต่เยอรมันกับออสเตรียพยายามกีดขวางการขยายตัวของรัสเซีย ฉะนั้นความสัมพันธ์ระหว่างมหาอำนาจ 2 กลุ่มในยุโรปจึงอยู่ในสภาพตึงเครียดซึ่งพร้อมที่จะระเบิดได้ทุกเมื่อ เฝือญในเดือนมิถุนายน 1914 เจ้าฟ้าชายของออสเตรียได้ถูกลอบปลงพระชนม์ขณะเยือนซาลาเยโว อันเป็นเมืองหลวงของบอสเนีย เหตุการณ์นี้ได้กลายเป็นจุดระเบิดที่ผลักดันให้ทั้งสองฝ่ายกระโจนเข้าทำสงครามเบ็ดเสร็จเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และมรสุมสงครามได้ครอบคลุมไปทั่วยุโรป จนกลายเป็นสงครามโลกครั้งที่ 1

แม้ว่าการสู้รบในยุโรปนี้จะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับญี่ปุ่นโดยตรง และแม้ว่าอังกฤษจะเรียกร้องขอการสนับสนุนจากญี่ปุ่นบ้าง แต่ก็ไม่ต้องการให้ญี่ปุ่นเข้าร่วมสงครามโดยตรง ทั้งนี้เพราะอังกฤษหวังเกรงว่าญี่ปุ่นจะฉวยโอกาสขยายอิทธิพลโดยเฉพาะในจีนและแย่งชิงอาณานิคมของประเทศตะวันตก ซึ่งจะทำให้ดุลอำนาจในตะวันออกไกล และย่านมหาสมุทรแปซิฟิกเปลี่ยนแปลงไปอย่างรุนแรง อย่างไรก็ตามเหตุการณ์ดำเนินไปตามที่อังกฤษหวังใจ ในขณะที่มหาอำนาจตะวันตกทุ่มความสนใจทั้งหมดไปยังด้านยุโรป

รูปที่ 7.1 โครงสร้างความสัมพันธ์ของประเทศมหาอำนาจ ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1

รัฐบาลญี่ปุ่นเห็นว่านี่เป็นโอกาสดีที่จะเสริมสร้างฐานะ และขยายผลประโยชน์ของตนในตะวันออกไกล ฉะนั้นโดยการอ้างความเป็นคู่พันธมิตรของอังกฤษ รัฐบาลญี่ปุ่นจึงประกาศสงครามกับเยอรมันในเดือนสิงหาคม 1914 และด้วยความสูญเสียเพียงเล็กน้อยญี่ปุ่นก็สามารถจัดการกวาดล้างกองกำลังของเยอรมันจากเขตเช่าที่ในจีน รวมทั้งการเข้ายึดครองหมู่เกาะต่าง ๆ ของเยอรมันในมหาสมุทรแปซิฟิกได้อย่างง่ายดาย อิทธิพลของเยอรมันในตะวันออกไกลทั้งหมดจึงถูกกวาดเรียบ นอกจากนี้ ญี่ปุ่นยังได้ส่งกองเรือรบไปคุมเชิงในทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ซึ่งเป็นไปตามคำขอของฝ่ายพันธมิตร

อย่างไรก็ตาม การกระทำของญี่ปุ่นไม่ได้หยุดยั้งอยู่เพียงแค่นี้ ในขณะที่มหาอำนาจตะวันตกทุ่มเทกำลังทั้งหมดไปยังการสู้รบในยุโรป รัฐบาลญี่ปุ่นก็ได้วางแผนที่จะเสริมสร้างความมั่นคงให้กับผลประโยชน์ของตนใน

จีน และแล้วในปี 1915 ญี่ปุ่นก็เปิดเผยเจตจำนงที่จะรุกรานแผ่นดินใหญ่ ออกมาอย่างเด่นชัด โดยการยึดยึดข้อเรียกร้อง 21 ประการที่ไม่เป็นธรรม ยิ่งต่อรัฐบาลจีน ประเด็นที่สำคัญๆ คือ

- (1) การมอบผลประโยชน์เก่าของเยอรมันที่มีอยู่ในมณฑลซานตง ทั้งหมดให้กับญี่ปุ่น
- (2) การขยายสัญญาเช่าพอร์ตอาร์เทอร์ ไคเรน และสัมปทาน เส้นทางรถไฟแมนจูเรียได้ออกไปเป็นเวลา 99 ปี
- (3) การยอมรับอธิปไตยของญี่ปุ่นในแมนจูเรียได้ และมองโกล ตะวันออก
- (4) จีนต้องไม่มอบหรือให้เช่าท่าเรือและเกาะตามชายฝั่งแก่ประเทศ ที่ 3 และ
- (5) ให้แต่งตั้งคนญี่ปุ่นเป็นที่ปรึกษาการคลัง การทหารและตำรวจ เป็นต้น

ซึ่งเป็นข้อเรียกร้องที่เปิดเผยมโนบายการรุกรานอย่างโจ่งแจ้งและเป็นธรรมตาอยู่ที่ยวนซีไซ ซึ่งเป็นประธานาธิบดีคนแรกของจีนจะปฏิเสธ และเปิดโปงการเรียกร้องที่ไม่เป็นธรรมนี้ต่อชาวโลก แต่หลังจากที่ได้ ดัดแปลงแก้ไขบางประการแล้ว ญี่ปุ่นก็ได้ใช้ท่าทีที่แข็งกร้าวท่มขู่ให้รัฐบาล จีนยอมรับในที่สุด การกระทำของญี่ปุ่นในครั้งนี้ได้สร้างความเดือดดาลใจ ให้กับประชาชนชาวจีนอย่างใหญ่หลวง การเคลื่อนไหวต่อต้านญี่ปุ่นได้ ขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว และได้ขนานนามวันที่ 9 พฤษภาคม ซึ่งเป็น วันที่รัฐบาลจีนจำต้องยอมรับข้อเรียกร้องนี้ว่าเป็น “วันอภัยศของชาติ” ใน ขณะเดียวกันเหล่าประเทศมหาอำนาจตะวันตก ก็เริ่มหวาดระแวงต่อการ ขยายอิทธิพลในจีนของญี่ปุ่นมากขึ้น ฉะนั้นเพื่อให้ประเทศเหล่านี้เออวย

และยอมรับเกี่ยวกับผลประโยชน์ของตนในจีน ญี่ปุ่นจึงได้ส่งเรือรบจำนวน
หนึ่งไปให้ความร่วมมือในยุโรปตามคำขอของฝ่ายสัมพันธมิตรในปี 1917
พร้อมทั้งได้มีการเจรจาตกลงทำสัญญากับอเมริกาเกี่ยวกับการประนีประนอม
ผลประโยชน์ในจีนของทั้ง 2 ฝ่าย

ในช่วงแรกของสงครามโลกครั้งที่ 1 อเมริกาได้วางตัวเป็นกลาง
ในขณะเดียวกันก็ได้ตัดทวงและสะสมผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการสู้รบ
ครั้งนี้ไว้อย่างมากมาย คู่สงครามทั้งสองฝ่ายได้พยายามดึงอเมริกาให้มาเข้า
ข้างตน แต่ต่อมาเรือดำน้ำของเยอรมันได้จมเรือบรรทุกสินค้าของประเทศ
ที่เป็นกลางด้วย ในที่สุดอเมริกาจึงประกาศสงครามกับเยอรมันในปี 1917
ในขณะที่สภาวะสงครามเป็นไปอย่างยืดเยื้อและทั้งสองฝ่ายเริ่มหมดแรงเมื่อ
อเมริการะโดดเข้าร่วมสงครามด้วย สถานการณ์สู้รบก็เปลี่ยนแปลงไปใน
ลักษณะที่ฝ่ายสัมพันธมิตรได้เปรียบอย่างเห็นได้ชัด

ในช่วงระยะเวลาเดียวกันนี้ การต่อต้านสงครามและการปกครอง
แบบเผด็จการของพระเจ้าซาร์ในรัสเซียได้ทวีความรุนแรงขึ้น จนในที่สุดได้
มีการปฏิวัติสังคมนิยม และได้มีการจัดตั้งรัฐบาลโซเวียตขึ้นสำเร็จในปลายปี
1917 คณะรัฐบาลปฏิวัติได้เสนอให้มีการเจรจาสันติภาพ แต่ฝ่ายสัมพันธ-
มิตรไม่ยอมรับฟัง โซเวียตจึงปลีกรัฐออกไปทำการตกลงสงบศึกกับเยอรมัน
ตามลำพัง ความสำเร็จในการปฏิวัติสังคมนิยมในรัสเซียได้มีอิทธิพลต่อ
ประชาชนและทหารของเยอรมันกับออสเตรียเป็นอย่างมาก ทหารที่ละทิ้ง
แนวรบมีจำนวนมากขึ้น ลางแพ้วของฝ่ายไตรภาคีจึงเด่นชัดขึ้นทุกที อีกทั้ง
ในเยอรมันก็มีการนัดหยุดงานครั้งใหญ่อยู่อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
ได้มีการลุกฮือของทหารเรือบางส่วน ดังนั้นเยอรมันจึงจำต้องยอมแพ้ต่อฝ่าย
สัมพันธมิตรในปลายปี 1918

สำหรับการปฏิวัติในรัสเซียซึ่งนับว่าเป็นการปฏิวัติสังคมนิยมครั้งแรกของโลกนั้น ได้สร้างความตระหนกตกใจให้กับเหล่าประเทศมหาอำนาจต่างๆ ฉะนั้น อังกฤษ อเมริกา ฝรั่งเศส และญี่ปุ่น จึงรวมหัวกันส่งกำลังทหารเข้าไปต่อต้านการปฏิวัติในรัสเซีย โดยอ้างว่าจะเข้าไปช่วยกองทหารเชคโกสโลวาเกียที่ตกค้างอยู่ในรัสเซีย ความจริงทหารเหล่านั้นก็คือ กองกำลังของฝ่ายสัมพันธมิตรที่ส่งเข้าไปช่วยพวกต่อต้านการปฏิวัติโค่นล้มรัฐบาลโซเวียตที่เพิ่งตั้งขึ้นมาใหม่ๆ แต่ปรากฏว่ากองทหารเชคโกสโลวาเกียสู้กองทัพปฏิวัติของโซเวียตไม่ไหวถูกไล่ต้อนไปติดอยู่ที่ไซบีเรีย เหล่าประเทศมหาอำนาจจึงใช้สิ่งนี้เป็นข้ออ้างสำหรับที่จะส่งทหารรุกเข้าไปทางไซบีเรีย เพื่อทำการแทรกแซงการปฏิวัติของรัสเซียอันเป็นเป้าหมายแอบแฝงที่แท้จริง

โดยเฉพาะสำหรับกรณีของญี่ปุ่น ความสำเร็จในการปฏิวัติของรัสเซียได้กระตุ้นความคิดอ่านด้านลัทธิสังคมนิยมในประเทศเป็นอย่างมาก และได้มีเสียงคัดค้านนโยบายจักรวรรดินิยมของรัฐบาลรุนแรงขึ้น จนเช่นปกครองของญี่ปุ่นจึงรู้สึกประหวั่นพรั่นพรึงกับอิทธิพลของการปฏิวัติในรัสเซียนี้ นอกจากนั้นในแง่นโยบายต่างประเทศภายหลังสงครามญี่ปุ่นกับรัสเซียเป็นต้นมา รัฐบาลญี่ปุ่นได้สร้างความสัมพันธ์อันดีกับรัฐบาลพระเจ้าซาร์มากขึ้นเรื่อยๆ ได้มีการทำสัญญาร่วมมือทางการค้ากันหลายครั้งหลายคราว ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นต้องไม่ชะเมื่อคณะปฏิวัติขึ้นมากุมอำนาจ ด้วยเหตุนี้เองรัฐบาลญี่ปุ่นจึงได้ทำตัวเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญในการใช้กำลังเข้าแทรกแซงการปฏิวัติของรัสเซีย สำหรับเป้าหมายของญี่ปุ่น คือ

(1) ทำให้การปฏิวัติของรัสเซียจบสิ้นลงด้วยความล้มเหลว

(2) ทำให้ดินแดนไซบีเรีย ตั้งแต่ฝั่งตะวันออกของทะเลสาบไบคาล

เป็นเขตอิทธิพลของญี่ปุ่น

(3) เพื่อการยึดครองแมนจูเรียเหนือกับมองโกล และ

(4) เมื่อได้เขตอิทธิพลเหล่านี้ก็จะทำให้ควบคุมจีนได้มั่นคงขึ้น และสามารถใช้เป็นฐานต่อกรกับอิทธิพลของอังกฤษและอเมริกา ซึ่งจะรุกรลับเข้ามาอีกภายหลังสงคราม

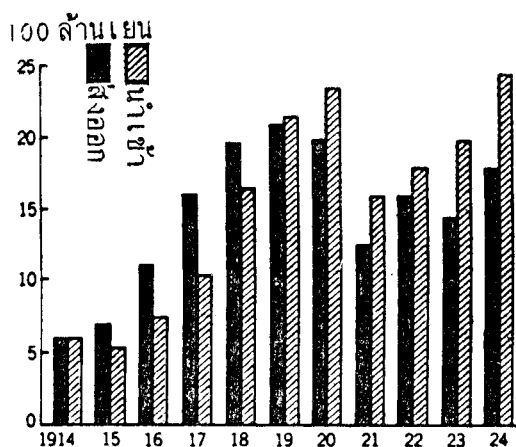
นอกจากนี้ ก็ยังรวมถึงเจตจำนงของรัฐบาลในอันที่จะเบนความไม่พอใจภายในประเทศออกสู่ภายนอกด้วย รัฐบาลญี่ปุ่นจึงตัดสินใจที่จะส่งทหารไปยังไซบีเรีย ส่วนอเมริกาเมื่อเห็นท่าที่เอาจริงเอาจังของญี่ปุ่นแล้วก็เห็นด้วยกับการส่งทหาร เพราะเกรงว่าผลประโยชน์ทั้งหมดจะตกอยู่กับญี่ปุ่นแต่เพียงผู้เดียว ดังนั้น ในเดือนสิงหาคม 1918 กลุ่มประเทศมหาอำนาจก็ได้จัดส่งกองทหารรุกเข้าไปในไซบีเรีย โดยอ้างว่าเพื่อไปช่วยกองทหารเช็คโกสโลวาเกีย และตามข้อตกลง กองกำลังนี้จะประกอบด้วย ทหารญี่ปุ่น 12,000 คน อเมริกา 7,000 คน อังกฤษกับฝรั่งเศส 5,800 คน และมีประเทศอื่น ๆ อีกรวมทั้งหมด 13 ประเทศ แต่เอาจริง ๆ ปรากฏว่าญี่ปุ่นได้ทุ่มกำลังถึง 7 หมื่นกว่าคน อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะถูกแทรกแซงอย่างรุนแรงเช่นนี้ กองทหารปฏิวัติของรัสเซียก็ต่อสู้อย่างเข้มแข็ง ทำให้ฝ่ายมหาอำนาจต้องสูญเสียค่าใช้จ่าย และกำลังคนมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยมองไม่เห็นว่าจะบรรลุเป้าหมายได้อย่างไร ดังนั้นอเมริกาและอังกฤษจึงเริ่มถอนทหารของตนในต้นปี 1920 ในที่สุดเหลือญี่ปุ่นเพียงประเทศเดียว ที่ยังตั้งมั่นคงกำลังทหารของตนไว้ในไซบีเรียต่อไป แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จประการใด กอปรกับถูกโจมตีว่าเป็นผู้รุกรานจากนานาชาติ และทั้งภายในประเทศ จนในที่สุดรัฐบาลญี่ปุ่นก็จำเป็นต้องสั่งถอนทหารกลับในปี 1922 หลังจากสูญเสียค่าใช้จ่ายไปราว 1,000 ล้านบาท และทหารตายไปกว่า 3 พันกว่าคน และนี่นับเป็นครั้งแรกที่จักรวรรดินิยมญี่ปุ่นต้องพ่ายแพ้สงครามนอกประเทศ

ความรุ่งโรจน์ของเศรษฐกิจญี่ปุ่นระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1

ดังได้กล่าวไปแล้วว่า ภายหลังจากสงครามญี่ปุ่นกับรัสเซียสิ้นสุดลง โดยเฉพาะตั้งแต่ได้เกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ ในปี 1907 เป็นต้นมา เศรษฐกิจญี่ปุ่นก็ตกอยู่ในสภาพซบเซาตลอดมา การค้าต่างประเทศก็ขาดดุลและหนี้สินเงินกู้ต่างประเทศก็พอกพูน สถานการณ์เศรษฐกิจอยู่ในสภาพย่ำแย่จนถึงขั้นมีการล่าถอยกันว่า รัฐบาลญี่ปุ่นควรจะเลิกสัมแผนการเกี่ยวกับการบริหารแผ่นดินใหญ่เสียดีกว่า แต่แล้วในขณะที่เศรษฐกิจญี่ปุ่นกำลังตกต่ำอยู่ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 ก็ได้ระเบิดขึ้นในยุโรป และแม้ว่าในปีแรกของการเปิดฉากสงครามเศรษฐกิจญี่ปุ่นค่อนข้างจะปั่นป่วน เพราะการส่งเสริมสินค้าออกต้องหยุดชะงักลงและธุรกิจต่าง ๆ อยู่ในสภาพสับสน เนื่องจากผู้คนไม่มั่นใจว่าสถานการณ์จะออกมาในรูปใด แต่ทว่าในปีถัดมาญี่ปุ่นก็แทบจะสาบสูญกับการบุ่มของเศรษฐกิจที่ตามมาพร้อมกับสงคราม แม้ว่าญี่ปุ่นจะประกาศเข้าร่วมสงคราม แต่ก็เช่นเดียวกับอเมริกาคือแทบจะไม่ได้รับความเสียหายใด ๆ จากสงครามโดยตรงเลย ในระหว่างที่เหล่าประเทศมหาอำนาจของยุโรปต้องวุ่นวายกับการทำสงครามอยู่อย่างเต็มมีอนั้น ตลาดในจีนก็แทบจะตกอยู่ภายใต้การผูกขาดของญี่ปุ่นแต่ผู้เดียว ยิ่งกว่านั้นตลาดสินค้าของญี่ปุ่นยังได้โอกาสขยายตัวออกไปอีกมากมาย เนื่องจากประเทศต่าง ๆ ในเอเชีย แอฟริกา อเมริกาใต้ รวมทั้งออสเตรเลีย ซึ่งเคยพึ่งการนำเข้าจากยุโรป ต้องหันมาสั่งซื้อสินค้าจากญี่ปุ่นแทน อีกทั้งความต้องการสินค้าทางการทหารและสินค้าทั่วไปจากประเทศที่เข้าร่วมสงครามก็ได้ประดังมายังญี่ปุ่น ฉะนั้นฐานะการค้าต่างประเทศของญี่ปุ่นซึ่งเคยประสบกับปัญหาขาดดุลเรื่อยมา ก็กลับกลายเป็นเกินดุล (ดูรูปที่ 7.2) และพลิกจากประเทศลูกหนี้มาเป็นประเทศเจ้าหนี้ กล่าวคือ ในปลายปี 1914 ญี่ปุ่นเป็นหนี้ต่างประเทศอยู่ราว 1,100 ล้านดอลลาร์

แต่พอถึงปี 1920 ญี่ปุ่นกลับเป็นเจ้าหนี้ประเทศอื่น ๆ อยู่ราว 2,800 ล้านบาท และจากเงินทุนที่สะสมได้ ญี่ปุ่นก็เริ่มทำการส่งออกนอกประเทศมากขึ้น ปรากฏว่าจนถึงปลายปี 1920 จำนวนการลงทุนในต่างประเทศของญี่ปุ่น ทั้งหมดมีราว 3,800 ล้านบาท

การค้าต่างประเทศของญี่ปุ่นไม่เพียงแต่จะเพิ่มปริมาณขึ้นอย่างรวดเร็ว เท่านั้น ทางด้านองค์ประกอบก็เปลี่ยนแปลงไปด้วยระหว่างปี 1914-1918 อัตราส่วนของสินค้าสำเร็จรูปในการส่งออกได้เพิ่มขึ้นอย่างเด่นชัดจาก 28% เป็น 44% ขณะที่อัตราส่วนของวัตถุดิบลดลงจาก 59% เหลือ 44% ในทางตรงกันข้ามการนำเข้าวัตถุดิบกลับเพิ่มขึ้นจาก 71% เป็น 79% นี่สะท้อนให้เห็นว่า ญี่ปุ่นได้ก้าวขึ้นเป็นประเทศที่ส่งผลิตภัณฑ์สำเร็จรูปเป็นสินค้าออก

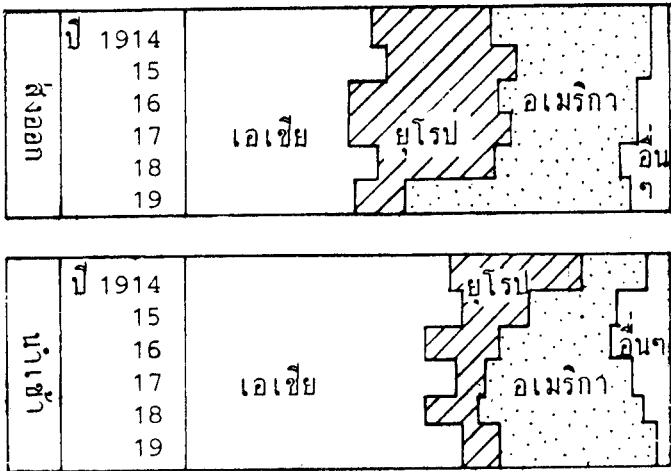

ที่มา : Yamamoto (7) p.413

รูปที่ 7.2 การค้าต่างประเทศของญี่ปุ่นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1

เมื่อพิจารณาโครงสร้างการค้าต่างประเทศ (ดูรูปที่ 7.3) จะเห็นว่ามีการเปลี่ยนแปลงอย่างเด่นชัด เช่นเดียวกัน ในฐานะประเทศคู่ค้า ยุโรปได้ลดความสำคัญลง ในขณะที่การซื้อขายกับอเมริกามีอัตราส่วนสูงขึ้น สินค้าพวกเครื่องจักร ผลิตภัณฑ์เหล็ก เคมีอุตสาหกรรม และสิ่งทอชั้นสูงซึ่งเท่าที่ผ่านมาส่วนใหญ่เคยส่งเข้าจากอังกฤษ เยอรมัน และฝรั่งเศส เมื่อการส่งออกของประเทศเหล่านี้หยุดชะงักลง ญี่ปุ่นก็ต้องพยายามผลิตขึ้นเองหรือไม่ก็หันไปพึ่งการส่งเข้าจากอเมริกาแทน นอกจากนี้เมื่อผลิตภัณฑ์ฝ่ายของญี่ปุ่นมีเกรดสูงขึ้น ความต้องการฝ่ายอเมริกาซึ่งมีคุณภาพดีกว่าฝ่ายอินเดียก็มีมากขึ้น อัตราส่วนการนำเข้าฝ่ายจากอเมริกาจึงได้ขึ้นมาอยู่ในระดับใกล้เคียงกับที่นำเข้าจากอินเดีย ส่วนทางด้านอเมริกาความต้องการผลิตภัณฑ์

(หน่วย : %)

ที่มา : Takenaka (12) p.141

รูปที่ 7.3 การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างการค้าต่างประเทศ

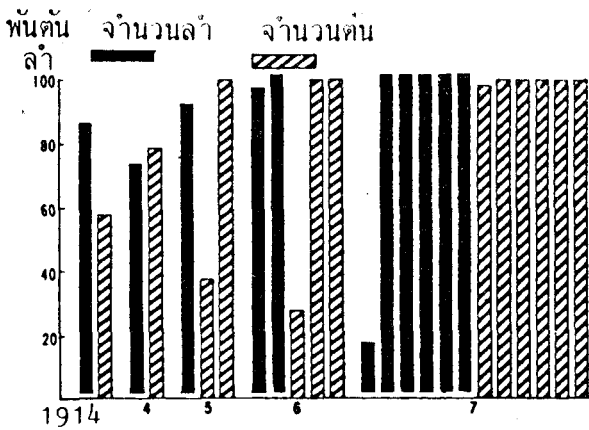
ใหม่ได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วจากการที่ภาวะเศรษฐกิจรุ่งโรจน์ประกอบกับผู้-
 หงิอเมริกาหันนิยมออกทำงานนอกบ้านมากขึ้น ซึ่งทำให้ดีมานด์ของถุงน่อง
 สูงขึ้นไปอีก และถุงน่องเหล่านี้ทำด้วยไหม (ก่อนที่จะทำเป็นถุงในลอนอย่าง
 บัจจุบัน) ในสมัยนั้นที่กล่าวกันว่า กระโปรงผู้หญิงอเมริกานิ่งสั้นเท่าไร
 ถุงน่องก็ยิ่งยาวขึ้น ราคาไหมดิบก็ยิ่งสูงขึ้นอันเท่ากับเป็นการสร้างความรุ่ง-
 โรจน์ให้กับเศรษฐกิจญี่ปุ่นด้วย ฉะนั้นปรากฏว่าในปี 1918 85% ของ
 ไหมดิบทั้งหมดที่ญี่ปุ่นส่งออก ได้มุ่งไปยังอเมริกา สิ่งที่น่าสังเกตอีกประการ
 หนึ่งคือ ในระหว่างที่เกิดสงคราม บริษัทการค้าต่างชาติจำนวนมากได้ถอน
 ตัวไปจากญี่ปุ่น การค้าต่างประเทศเกือบทั้งหมดจึงดำเนินไป ภายใต้การ
 จัดการของบริษัทการค้าของญี่ปุ่นโดยตรง ดังนั้นการรื้อฟื้นอริปไตยทางการ
 ค้า ซึ่งญี่ปุ่นได้ชวนขวยมาตั้งแต่ต้นสมัยเมจินั้นก็สามารถบรรลุเป้าหมายได้
 อย่างสมบูรณ์

สงครามโลกครั้งที่ 1 ได้นำความรุ่งโรจน์มาสู่เศรษฐกิจญี่ปุ่นในเกือบ
 ทุกสาขาอย่างไม่คาดฝัน* แต่ที่โดดเด่นเป็นพิเศษเห็นจะได้แก่ ธุรกิจทุกอย่าง
 ที่เกี่ยวข้องกับเรือ ไม่ว่าจะเป็นกิจการเดินเรือหรือการต่อเรือ จนเรียกได้ว่า
 เป็น “ยุคทองของเรือ” ตั้งแต่เปิดฉากสงครามเป็นต้นมา เรือดำน้ำเยอรมันได้
 จมเรือสินค้าของฝ่ายสัมพันธมิตรไปหลายล้านตัน โดยเฉพาะภายหลังที่
 เยอรมันได้ประกาศว่าจะจมเรือสินค้าโดยไม่จำกัดสัญชาติในปี 1917 เป็นผล
 ให้เกิดการขาดแคลนเรือบรรทุกสินค้าอย่างรุนแรง ในขณะที่ปริมาณสินค้า

* ในช่วง 40 ปี ตั้งแต่การปฏิวัติเมจิจนถึงปี 1913 เงินทุนจดทะเบียนของบริษัทญี่ปุ่น
 ทั้งหมดมีจำนวนประมาณ 2,000 ล้านเยน แต่ในระยะเวลาเพียง 6 ปี ระหว่างปี 1914—
 1919 รวมเงินทุนของบริษัทญี่ปุ่นที่จดทะเบียนในช่วงนั้นมีถึง 14,400 ล้านเยน นี้ย่อม
 เป็นการสะท้อนให้เห็นการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วผิดปกติได้เป็นอย่างดี

ได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ค่าบรรทุกสินค้าจึงถีบตัวสูงขึ้นอย่างพรวดพราด คือประมาณ 40 เท่าของสมัยก่อนสงคราม กิจการเดินเรือของญี่ปุ่นจึงได้โอกาสรุ่งโรจน์สุดขีด และรายได้จากค่าขนส่งกับค่าประกันภัยได้เป็นตัวทำเงินที่สำคัญอันนอกเหนือจากการส่งสินค้าออก ตั้งแต่ช่วงนี้เป็นต้นมากิจการเดินเรือของญี่ปุ่นได้ขยายขอบข่ายไปทั่วเจ็ดคาบสมุทร และญี่ปุ่นได้กลายเป็นประเทศพาณิชย์นาวีที่มีความสำคัญอยู่ในอันดับต้น ๆ ของโลก

ส่วนด้านกิจการต่อเรือ แม้ว่าจะได้ขยายกำลังการผลิตหลายครั้งหลายหนแล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่สามารถตอบสนองความต้องการทั้งจากภายในและภายนอกประเทศได้ทัน ในช่วงปี 1910 บริษัทต่อเรือของญี่ปุ่นที่สามารถต่อเรือขนาดเกินกว่า 1,000 ตันขึ้นไป มีเพียง 5 บริษัท โดยมีผู้ต่อเรือ 6 แห่ง แท่นต่อเรือ 17 แท่น และคนงาน 26,000 คน แต่มาในปี 1918 บริษัทต่อเรือดังกล่าวได้เพิ่มขึ้นเป็น 53 บริษัท โดยมีผู้ต่อเรือ 57 แห่ง แท่นต่อเรือ 157 แท่น และคนงาน 97,000 คน ระหว่างปี 1914-1918 จำนวนเรือที่ต่อในญี่ปุ่นมีทั้งสิ้น 963 ลำ หรือรวมแล้วตกประมาณ 1,101,000 ตัน (รายละเอียดของแต่ละปีดูได้จากรูปที่ 7.4) ภายใต้สถานการณ์ที่ความต้องการเรือได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ราคาเรือก็พุ่งสูงขึ้นอย่างเด่นชัด ปรากฏว่าในปี 1917 ค่าจ้างในการต่อเรือ เมื่อเปรียบเทียบกับต้นแล้วสูงกว่าสมัยก่อนสงครามโลกประมาณ 10 เท่าตัว และในช่วงนี้เนื่องจากเหล็กสำหรับใช้ต่อเรือขาดแคลน ฉะนั้นในการทำสัญญาต่อเรือให้กับอเมริกา ญี่ปุ่นได้เจรจาขอให้เป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างเรือกับเหล็ก จากการขยายตัวแบบก้าวกระโดดของกิจการต่อเรือดังกล่าวนี้ ปรากฏว่าในตอนปลายสงครามโลก ญี่ปุ่นมีกำลังการผลิตทางด้านการต่อเรือเป็นอันดับ 3 ของโลก โดยรองจากอเมริกาและอังกฤษเท่านั้น ผลลัพธ์นี้เป็นที่น่าทึ่งไม่น้อย

ที่มา : Takenaka (12) p.143.

รูปที่ 7.4 ปริมาณการต่อเรือของญี่ปุ่นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1

ที่เดียว เมื่อคำนึงถึงว่าในต้นสมัยเมจิญี่ปุ่นยังไม่ค่อยคุ้นเคยกับเรือสมัยใหม่ด้วยซ้ำ และต้องสูญเสียเงินทองเป็นจำนวนมากสำหรับการสั่งซื้อเรือเหล่านี้จากประเทศตะวันตก

ท่ามกลางความรุ่งโรจน์ทางเศรษฐกิจระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 แม้ว่ากิจการเดินเรือและอุตสาหกรรมต่อเรือจะเจริญรุ่งเรืองอย่างเด่นชัดที่สุด อย่างไรก็ตามอุตสาหกรรมสิ่งทอยังเป็นอุตสาหกรรมหลักของญี่ปุ่น และพัฒนาไปอย่างรวดเร็วเช่นเดียวกัน ดังเห็นได้ว่าในปี 1914 การส่งออกของผลิตภัณฑ์สิ่งทอมีมูลค่าประมาณ 300 ล้านเยน (53.7% ของการส่งออกทั้งหมด) แต่มาในปี 1919 มูลค่านี้ได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วเป็น 1,200 ล้านเยน (158.1%) นอกจากนี้ ในช่วงนี้บริษัทปั่นด้ายฝ้ายได้เริ่มหันไปผลิตด้ายที่มีเกรดสูงขึ้น (เส้นเล็ก) และเน้นเรื่องทอผ้าควบคู่ไปด้วยตั้งแต่ว่าปี 1916 เป็นต้นมาปริมาณการผลิตด้ายฝ้ายของญี่ปุ่นเริ่มชะงักงัน ในขณะที่การทอผ้ามีปริมาณเพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ และการส่งออกของผ้าฝ้ายก็เริ่มมีมูลค่าสูงกว่า

ของเส้นด้ายฝ้ายในที่สุด ทั้งนี้เนื่องจากเมื่อสงครามโลกกระเปิดขึ้น การส่ง
ผ้าฝ้ายของอังกฤษมายังตลาดในเอเชียได้ลดลงอย่างฉับพลัน จึงเปิดโอกาส
ให้ผ้าฝ้ายญี่ปุ่นเข้าไปแทนที่ ส่วนการผลิตกับการส่งออกของเส้นด้ายฝ้าย
ชะงักงัน ก็สืบเนื่องมาจากอุตสาหกรรมปั่นด้ายในจีน ได้พัฒนาขึ้นอย่าง
รวดเร็ว ฉะนั้นตั้งแต่ระยะนี้เป็นต้นมา บริษัทปั่นด้ายของญี่ปุ่นจึงหันไป
ลงทุนตั้งโรงงานปั่นด้ายขึ้นในประเทศจีน และโรงงานของญี่ปุ่นเหล่านี้ได้มี
บทบาทอย่างมากต่อการพัฒนาของอุตสาหกรรมสิ่งทอในจีน

ส่วนใหม่ดิบ การส่งออกก็ได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วเนื่องจากภาวะ
เฟื่องฟูของอเมริกา ปริมาณการส่งออกและการผลิตในปี 1918 เมื่อเปรียบ
เทียบกับของปี 1914 แล้ว เพิ่มขึ้นประมาณ 2-3 เท่าตัว และในช่วงนี้
ความดีเด่นของเครื่องจักรปั่นเส้นไหมเหนือกว่าเครื่องมือปั่นเส้นไหมแบบพื้น
บ้านเป็นที่เด่นชัดมาก กล่าวคือ ประสิทธิภาพของการผลิตต่างกันอยู่ราว
8 เท่า ผลที่ตามมาก็คือ ชาวนาต้องเลิกล้มการปั่นเส้นไหมซึ่งเคยทำเป็น
งานรองเพื่อหารายได้พิเศษ ต่อจากนี้การปั่นเส้นไหมด้วยเครื่องจักรก็การ
เลี้ยงไหมของชาวนา จึงมีลักษณะเป็นการแบ่งงานอย่างจริงจังขึ้น

สำหรับอุตสาหกรรมหนัก ซึ่งยังเป็นจุดอ่อนของอุตสาหกรรมญี่ปุ่น
นั้นก็ได้ออกสาเจริญรุดหน้าไม่น้อยทีเดียว เดิมทีการสร้างเครื่องจักรต่าง ๆ
มักกระทำกันให้อู้อ่ต่อเรือ แต่พอถึงช่วงนี้กิจการเหล่านี้ได้แยกตัวออกไปตั้ง
เป็นบริษัทต่างหาก พวกเขาเครื่องกำเนิดไฟฟ้าและเครื่องปั่นด้ายก็ไม่มี
จำเป็นต้องนำเข้าต่อไป พวกเขาจักรซึ่งเคยนำเข้าก็เปลี่ยนมาเป็นส่งออก
โดยเฉพาะเครื่องจักรที่ใช้ไฟฟ้าได้กลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญของญี่ปุ่น
ฉะนั้น การผลิตเครื่องจักรภายในประเทศ ซึ่งเคยเป็นสาขาที่ล่าหลังก็เริ่ม
เป็นตัวของตัวเองอย่างมั่นคงขึ้น ในด้านอุตสาหกรรมเหล็ก โรงงานถลุง

เหล็กยาฮาดะ ได้ขยายกำลังผลิตเป็นครั้งที่ 3 ในปี 1916 แต่ที่น่าเสียดาคือ การเจริญเติบโตของอุตสาหกรรมเหล็กที่ดำเนินการโดยเอกชน กล่าวคือในปี 1913 บริษัทผลิตเหล็กของเอกชนมีเพียง 21 บริษัท แต่มาในปี 1918 ได้เพิ่มขึ้นเป็น 208 บริษัท นี่คงเป็นผลจากการที่ตีmanentของเหล็กในระหว่างสงครามได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว กอปรกับได้มีการออกพระราชบัญญัติส่งเสริมอุตสาหกรรมเหล็กในปี 1917 อย่างไรก็ตาม การลงทุนของบริษัทพวกนี้จำนวนไม่น้อยที่เสร็จไม่ทันในระหว่างสงคราม และยังมีปัญหาด้านคุณภาพของเหล็กที่ผลิตได้อีกด้วย การขาดแคลนเหล็กในช่วงนี้จึงกลายเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการก่อสร้าง และการต่อเรือ จนถึงขั้นที่ญี่ปุ่นต้องเจรจากับสหรัฐ ขอแลกเปลี่ยนระหว่างเรือกับเหล็กดังได้กล่าวไปแล้วในข้างต้น เมื่อพิจารณาอุตสาหกรรมหนักของญี่ปุ่นโดยกว้าง ๆ แล้ว พอจะกล่าวได้ว่าสำหรับในสาขาการต่อเรือการผลิตเหล็กและเครื่องจักรไฟฟ้า เนื่องจากพวกกลุ่มไซบัทซุได้เข้ามาลงทุนโดยตรง จึงสามารถพัฒนาไปได้อย่างจริงจัง อย่างไรก็ตามในสาขาการผลิตเครื่องจักรที่ใช้สร้างเครื่องมือเครื่องมือนี้อีกต่อหนึ่ง หรือเครื่องจักรที่ใช้ในอุตสาหกรรมทั่วไปแล้วนับว่ายังอ่อนแออยู่มาก

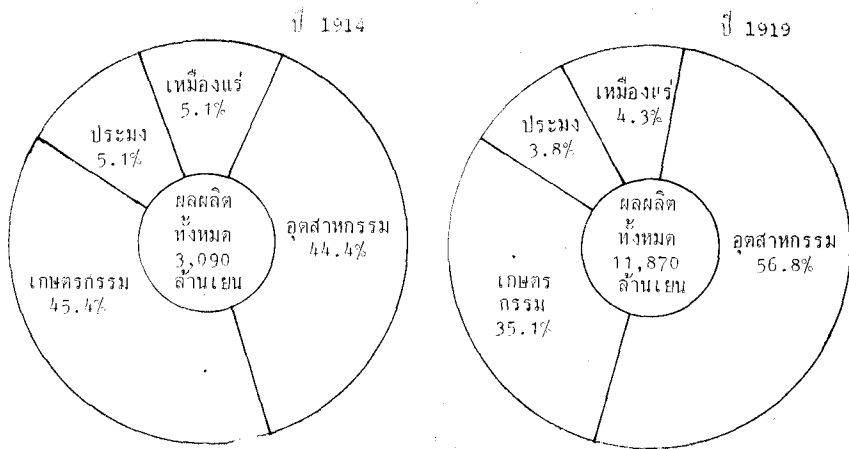
อุตสาหกรรมสมัยใหม่อีกสาขาหนึ่ง ที่ได้เริ่มวางรากฐานในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 ได้แก่ อุตสาหกรรมเคมี ทั้งนี้เนื่องจากพวกสารเคมี เช่น ยา สี และปุ๋ยเคมี เป็นต้น ซึ่งญี่ปุ่นเคยนำเข้าจากประเทศในยุโรป โดยเฉพาะจากเยอรมันได้ขาดสะบั้นลง ญี่ปุ่นจึงจำเป็นต้องพัฒนาอุตสาหกรรมเคมีสมัยใหม่ขึ้นอย่างรีบเร่ง ซึ่งที่สำคัญได้แก่ พวกสารเคมีอุตสาหกรรม (โซดา สี ดินระเบิด) และพวกปุ๋ยเคมี (แคลเซียมซูเปอร์ฟอสเฟต แอมโมเนียมซัลเฟต) นอกจากนี้ยังช่วยทำให้อุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องพลอยรุดหน้า

ไปด้วย เช่น การผลิตใยสังเคราะห์ เซลลูลอยด์ ปูนซีเมนต์ แก้ว ไม้ขีด การฟอกหนังสัตว์ และการย้อมสีผ้า เป็นต้น

ปัจจัยสำคัญที่ช่วยค้ำจุนการพัฒนาอุตสาหกรรมเหล่านี้ ก็คือความก้าวหน้าของพลังงานไฟฟ้า กิจการไฟฟ้าพลังน้ำของญี่ปุ่นซึ่งเริ่มวางรากฐานมาภายหลังสงครามญี่ปุ่นกับรัสเซีย ก็ได้พัฒนาไปอย่างรวดเร็ว ทำให้การใช้หลอดไฟในเมืองเป็นที่แพร่หลายและผลักดันให้การอุตสาหกรรมหันมาใช้พลังงานไฟฟ้ามากขึ้น ในปี 1913 การใช้ไฟฟ้าเพื่อการอุตสาหกรรมเริ่มมีมากกว่าไฟฟ้าที่ใช้จุดหลอดไฟตามบ้านเรือน และพอถึงปี 1917 อัตราส่วนของการใช้พลังงานไฟฟ้าตามโรงงานต่าง ๆ ได้ล้าหน้าการใช้พลังงานไอน้ำ

สำหรับทางด้านการคมนาคมขนส่ง นอกจากการขยายตัวของการรถไฟ ซึ่งช่วยส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมในภูมิภาคแล้ว ที่น่าสนใจเป็นพิเศษคือ การแพร่หลายของรถยนต์ รถยนต์เพียงถูกนำเข้ามาใช้งานเป็นครั้งแรกในปี 1900 โดยมิตซูโกชิ ซึ่งเป็นห้างสรรพสินค้าชั้นนำของญี่ปุ่น ได้เป็นผู้ริเริ่มนำมาใช้เป็นรถบรรทุกสินค้า และในปี 1907 จำนวนรถยนต์ทั้งหมดยังมีเพียง 16 คันเท่านั้น แต่ได้มาเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ในตอนที่ภาวะเศรษฐกิจรุ่งโรจน์จากสงครามโลกนี้เอง จึงปรากฏว่า ในปี 1915 ทั้งรถยนต์โดยสารและรถบรรทุกรวมกันแล้วมีถึง 897 คัน และเพิ่มเป็น 46,293 คัน ในปี 1927 ยิ่งกว่านั้นเนื่องจากไม่จำเป็นต้องใช้ทุนมากเหมือนกิจการรถไฟ ในช่วงนี้จึงมีบริษัทรถบัสและบริษัทรถบรรทุกเกิดขึ้นตาม ๆ กัน จนในที่สุดการบริการของกิจการรถยนต์เหล่านี้มีระยะทางทั้งหมดเป็น 2 เท่าของเส้นทางรถไฟ

จากการพัฒนาอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็ว แบบที่ไม่เคยประสบมาก่อนเช่นนี้ ทำให้ผลผลิตทางอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นไล่ตดหน้าผลผลิตทาง

ที่มา : Yamamuchi (8)

รูปที่ 7.5 การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างการผลิต

เกษตรกรรม และเริ่มมีอัตราส่วนเกินกว่า 50% ของผลผลิตทั้งหมด (ดูรูปที่ 7.5) และอัตราผลกำไรก็เพิ่มขึ้นอย่างมากมาย ในช่วงปี 1914-1919 กรมกรโรงงานได้เพิ่มขึ้นเป็น 2 เท่าตัว และมีจำนวนเกินกว่า 1 ล้านคน* โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายตัวของอุตสาหกรรมหนัก ทำให้จำนวนกรมกรขยายเพิ่มขึ้นอย่างเด่นชัด สำหรับธุรกิจการค้าและการบริการก็ขยายตัวออกไปอย่างตื่นตาตื่นใจเช่นเดียวกัน สภาพเหล่านี้ได้ดึงดูดประชาชนให้เข้ามาอยู่กระจุกตัวกันตามเมืองใหญ่ ๆ สูงขึ้น

ฉะนั้นโดยสรุปแล้ว สงครามโลกครั้งที่ 1 ได้ช่วยผลักดันให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นก้าวเข้าสู่ยุคใหม่ และปรากฏการณ์ที่เห็นได้ชัดที่สุดคือ ความรุดหน้าของ

* จำนวนกรมกรโรงงานเอกชนที่จ้างคนงานมากกว่า 10 คนขึ้นไป ในปี 1914 มี 850,000 คน แต่มาในปี 1919 ได้เพิ่มขึ้นเป็น 1,470,000 คน

อุตสาหกรรมหนัก ซึ่งทำให้ญี่ปุ่นกลายเป็นประเทศอุตสาหกรรมอันดับ 1 ในเอเชียอย่างเต็มภาคภูมิ แม้ว่าจะยังเจริญไม่เท่าเทียมกับประเทศมหาอำนาจตะวันตกก็ตาม กับการกระจุกตัวของประชากรตามเมืองใหญ่สูงขึ้น ซึ่งทำให้รูปแบบชีวิตความเป็นอยู่ของคนญี่ปุ่นเปลี่ยนแปลงไปเป็นแบบตะวันตกมากขึ้น เช่น การกินเนื้อหมู เนื้อวัว ได้เริ่มเป็นที่แพร่หลาย พนักงานบริษัทหันมาสวมเสื้อผ้าแบบตะวันตก เด็กนักเรียนชั้นประถมและมัธยมเริ่มสวมเครื่องแบบที่ทำด้วยผ้าฝ้าย และมีการพกข้าวห่อที่เป็นขนมปังไปกินเป็นอาหารเที่ยงที่โรงเรียน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางความเฟื่องฟูทางเศรษฐกิจในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 นี้ ในขณะเดียวกันระดับราคาสินค้าก็ได้ถีบตัวสูงขึ้นด้วย แม้ว่าการขยายตัวของอุตสาหกรรมตามเมืองใหญ่ ๆ จะช่วยลดค่าประชากรที่เหลือล้นไปจากหมู่บ้าน กอปรกับราคาพืชผลทางการเกษตรสูงขึ้น จะทำให้รายได้ของชาวนาดีขึ้นก็ตาม แต่ในอีกด้านหนึ่ง ราคาของสินค้าที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีพก็เพิ่มสูงขึ้นด้วย ความเป็นอยู่ของชาวนาจึงไม่ได้สะดวกสบายขึ้นตามการเพิ่มของรายได้ โดยเฉพาะพวกชาวนาจนแล้ว กลับจะมีความทุกข์ยากมากขึ้นด้วยซ้ำ ตามเมืองใหญ่ ๆ ก็ทำนองเดียวกัน ในขณะที่ธุรกิจต่าง ๆ เปรียบเทียบกับโอกาสทองจากสงครามโลกครั้งที่ 1 พวกกรรมกรกลับมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ไม่มั่นคง และถูกคุกคามจากภาวะเงินเฟ้อที่รุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะราคาข้าวซึ่งเริ่มถีบตัวสูงขึ้นมาตั้งแต่ปี 1917* ส่วนหนึ่งคงเนื่องมาจากความต้องการข้าวของทางทหาร ซึ่งนับวันจะมากขึ้นตามการยึด

* ในปี 1917 ที่ตลาดโอซาก้า ข้าว 1 โทกมีราคาเพียง 16.5 เยน แต่มาในเดือนมกราคม 1918 ราคาเพิ่มเป็น 23.8 เยน พฤษภาคม 27.0 เยน กรกฎาคม 41 เยน และพอลงเดือนสิงหาคม ราคาที่ทะเลระดับ 50 เยน

เยื่อของสงครามโลก แต่เหตุการณ์มาถึงจุดระเบิดในปี 1918 เมื่อรัฐบาลตัดสินใจส่งทหารไปรบในไซบีเรีย ซึ่งทำให้พวกบริษัทการค้า เช่น บริษัทการค้าซุซุกิ และมิตซุชิ เป็นต้น ฉวยโอกาสพากันกว้านซื้อข้าวมากักตุนกันเป็นการใหญ่โดยหวังเก็งกำไร ข้าวจึงขาดตลาดและราคาพุ่งขึ้นอย่างพรวดพราด ความเป็นอยู่ของชาวบ้านชาวช่องก็ยิ่งเดือดร้อนมากขึ้น จนกระทั่งภรรยาของชาวประมงจังหวัดไทยมะได้รวมตัวกันประท้วงการขนย้ายข้าวออกนอกเขตจังหวัด และเรียกร้องให้มีการขายข้าวในราคาถูก เมื่อหนังสือพิมพ์พาดข่าวนี้ออกไปในเดือนสิงหาคม การลุกฮือประท้วงของประชาชนก็ได้ลุกลามไปที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศ ประชาชนตามเมืองใหญ่ ๆ และชานาที่ยากจนได้เดินขบวนเรียกร้องให้มีการขายข้าวในราคาถูก และคัดค้านการกักตุนข้าวของพ่อค้า บางแห่งถึงกับมีการทำร้ายพ่อค้าข้าว พ่อค้าที่ร่ำรวย เจ้าที่ดิน และโรงสีข้าว จนเกิดการปะทะกับตำรวจ การจลาจลนี้ระบอบไปอย่างใหญ่โตก่อนประเทศ คือ ประมาณ 30 จังหวัด รวมทั้งโตเกียวและโอซาก้า และมีประชาชนเข้าร่วมอย่างน้อยที่สุดไม่ต่ำกว่า 7 แสนคน รัฐบาลได้แก้สถานการณ์โดยนำข้าวจากต่างประเทศเข้ามาขายในราคาถูก พร้อม ๆ กันนี้ก็ได้ออกกฎหมายออกปราบปรามอยู่ราวเดือนเศษเหตุการณ์จึงได้สงบลง ความวุ่นวายในครั้งนั้นเรียกกันว่า "จลาจลข้าว" (Komesodo) และนับเป็นตัวอย่างของการลุกฮือที่เกิดขึ้นอย่างธรรมชาติโดยปราศจากการจัดตั้ง และไม่มีเป้าหมายทางการเมืองที่แน่นอน แต่เนื่องจากมีขนาดใหญ่โตอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน จึงมีสิ่งช่วยกระตุ้นการพัฒนาของการเคลื่อนไหวของกรรมกรและการเคลื่อนไหวทางสังคมนิยมในญี่ปุ่นหลังจากนั้นเป็นอย่างมาก จนอาจกล่าวได้ว่าการจลาจลข้าวได้เป็นจังหวะที่ระบบทุนนิยมญี่ปุ่นก้าวสู่ขั้นตอนใหม่ทางการเมืองและสังคม ทำนองเดียวกับที่สงครามโลกครั้งที่ 1 โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปฏิวัติรัสเซียได้เป็นจังหวะที่ระบบทุนนิยมของโลกก้าวสู่ขั้นตอนดังกล่าว

บทที่ 8

ญี่ปุ่นหลังสงครามโลกครั้งที่ 1

ความโดดเดี่ยวทางการเมืองระหว่างประเทศ

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 1 สิ้นสุดลงในปลายปี 1918 ในต้นปี 1919 ก็ได้มีการเปิดประชุมสันติภาพที่กรุงปารีส ญี่ปุ่นในฐานะ 1 ใน 5 ของประเทศมหาอำนาจได้จัดส่งคณะผู้แทนไปร่วมด้วย แต่สาระสำคัญของการประชุมส่วนใหญ่ดำเนินไปตามเจตจำนงของ 3 ประเทศมหาอำนาจตะวันตก คือ อเมริกา อังกฤษ และฝรั่งเศส และผลสรุปที่ตามมาคือ ข้อตกลงสนธิสัญญาแวร์ซายส์ในเดือนมิถุนายน แม้ว่าในตอนต้น ๆ ที่ประชุมจะได้มีการเชิดชูหลักการสันติภาพ 14 ข้อ ซึ่งเป็นความคิดที่ค่อนข้างเลิกลอยของประธานาธิบดีวูดโร วิลสัน ของอเมริกาก็ตาม แต่เอาเข้าจริงๆ ข้อตกลงที่ได้มานั้นกลับตั้งอยู่บนผลประโยชน์ของประเทศมหาอำนาจเป็นหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเงื่อนไขที่เรียกร้องต่อเยอรมันทาร์ณไม่น้อยทีเดียว กล่าวคือ

- (1) เยอรมันต้องสูญเสียดินแดน และอาณานิคมในต่างประเทศเป็นจำนวนมาก
- (2) เยอรมันต้องชดใช้ค่าปรับปฏิกรรมสงคราม เป็นเงินจำนวนมหาศาล
- (3) ห้ามเยอรมันจัดตั้งกองทัพอากาศ ส่วนกองทัพบกกับกองทัพเรือก็ถูกจำกัดกำลังอาวุธอย่างเข้มงวด

นอกจากนี้ที่ประชุมได้ยอมรับกฎเกณฑ์การปกครองตนเองของชนชาติ ทำให้มีการตกลงปรับเขตแดนในยุโรปและได้มีประเทศใหม่ ๆ เกิดขึ้นอีก

หลายประเทศ เช่น โปแลนด์ เชโกสโลวาเกีย ยูโกสลาเวีย และ ฟินแลนด์ เป็นต้น สำหรับระเบียบนานาชาติอันใหม่ (New International Order) ของยุโรปหลังสงครามโลกที่เป็นผลมาจากการประชุมนี้ ปกติเรียกกันว่า “ระบบแวร์ซายส์”

สำหรับญี่ปุ่น ในการประชุมสันติภาพได้ยอมรับที่จะคืนสิทธิในดินแดนเหนือคาบสมุทรชานตุงให้กับจีน แต่ทว่าจะยังคงไว้ ซึ่งการรบกวนผลประโยชน์ของเยอรมันในชานตุง และที่ประชุมได้มอบหม้อเกาะในแปซิฟิกเหนือเส้นศูนย์สูตรของเยอรมัน ให้อยู่ในความดูแลของญี่ปุ่น นอกจากนี้ญี่ปุ่นได้เสนอให้มีการเพิ่มบทบัญญัติ ห้ามการกีดกันทางเชื้อชาติเข้าในกฎบัตรขององค์การสันนิบาตชาติ ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากประเทศเล็ก ๆ หลายประเทศ แต่ข้อเสนอนี้ต้องตกไปเพราะถูกประเทศมหาอำนาจ เช่น อเมริกา และ อังกฤษ เป็นต้น คัดค้าน

อย่างไรก็ตาม การที่ญี่ปุ่นเข้ารับช่วงผลประโยชน์ของเยอรมันในชานตุง ได้กระตุ้นให้เกิดการเคลื่อนไหวต่อต้านญี่ปุ่นอย่างดุเดือดในจีน ในกลางปี 1919 ได้มีการเดินขบวนขนาดใหญ่ในปักกิ่ง ซึ่งผู้เข้าร่วมส่วนมากเป็นนักศึกษา เพื่อคัดค้านการลงนามในสนธิสัญญาแวร์ซายส์ และเรียกร้องให้มีการไต่ถามจักรวรรดินิยมญี่ปุ่น ในขณะที่เดียวกัน การบอยคอตสินค้าญี่ปุ่น ก็ได้ขยายวงกว้างออกไปทั่วประเทศ ในระยะเวลาใกล้เคียงกันนี้ การต่อต้านการปกครองของญี่ปุ่นในเกาหลีได้เริ่มขึ้นสู่กระแสสูง ในเดือนมีนาคมประชาชนเกาหลีได้ชุมนุมกันกลางกรุงเซอูล เพื่อเรียกร้องความเป็นเอกราช และการเคลื่อนไหวเพื่อเอกราชได้แพร่กระจายออกไปทั่วทุกท้องถิ่น จนกระทั่งญี่ปุ่นต้องส่งกองทหารออกทำการปราบปราม

สงครามโลกครั้งที่ 1 ได้ทำความเสียหายให้กับคู่สงครามอย่างมหันต์* การสู้รบไม่เพียงแต่จะครอบคลุมอาณาบริเวณอย่างกว้างขวางเท่านั้น ยังเป็นการประหัตประหารกันอย่างโหดเหี้ยมชนิดที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน สำหรับประเทศที่พ่ายแพ้สงคราม เช่น เยอรมันนั้นไม่ต้องพูดถึง เพราะแม้แต่ประเทศที่ชนะสงคราม เช่น อังกฤษกับฝรั่งเศสก็ยังคงได้รับความเสียหายทางเศรษฐกิจอย่างย่อยยับ และกว่าจะฟื้นตัวได้ใหม่ก็ต้องกินเวลาอีกหลายปีทีเดียว จะมีแต่อเมริกากับญี่ปุ่นเท่านั้นที่โชคดียิ่งต่างไกลจากสนามรบ และได้โอกาสพัฒนาเศรษฐกิจของตนไปอย่างรวดเร็วในช่วงดังกล่าว โดยเฉพาะอเมริกาได้เลื่อนฐานะขึ้นมาแทนที่อังกฤษ และกลายเป็นประเทศทุนนิยมที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของโลก นอกจากนี้จักรวรรดินิยมที่ยิ่งใหญ่ 2 ประเทศคือ รัสเซียกับเยอรมันได้พังทลายลง โดยที่รัสเซียได้กลายเป็นประเทศสังคมนิยมอันดับแรกของโลก สิ่งนี้เมื่อประกอบกับการสับเปลี่ยนฐานะความเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจของโลกดังที่เพิ่งกล่าวไปแล้วนั้น ได้ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างประเทศแบบใหม่ระหว่างประเทศจักรวรรดินิยมด้วยกัน โดยเฉพาะในจีนและแถบแปซิฟิก ความขัดแย้งระหว่างอิทธิพลของอเมริกาและอังกฤษกับอิทธิพลของญี่ปุ่นได้ค่อย ๆ ปรากฏเด่นชัดขึ้น

การประชุมสันติภาพที่ปารีส ได้ดำเนินไปท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศดังกล่าวมานี้ และแนวความคิดที่เป็นหลักตลอดการประชุมคือการส่งเสริมสันติภาพกับความปรองดองระหว่างประเทศ สิ่งนี้เป็นผลจากประสบการณ์ของสงครามอันยาวนานที่เต็มไปด้วยโศก

* สงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นการสู้รบขนาดใหญ่อย่างไม่เคยปรากฏ จำนวนทหารทั้งหมดที่เข้าร่วมสงครามครั้งนั้นมีประมาณ 65 ล้านคน ผู้เสียชีวิตประมาณ 18 ล้านคน และค่าใช้จ่ายในการทำสงครามทั้งหมดตกราว 186,000 ล้านดอลลาร์

นาฏกรรม กอปรกับการพยายามรักษาสันติภาพที่ตั้งอยู่บนความสัมพันธ์ระหว่างประเทศอันใหม่ของเหล่าประเทศมหาอำนาจ ฉะนั้นตามข้อเสนอของประธานาธิบดีวูดโร วิลสัน เหล่าประเทศมหาอำนาจจึงเห็นด้วยกับการจัดตั้งองค์การสันนิบาตชาติ (The League of Nations) ขึ้นเป็นองค์การถาวรสำหรับการส่งเสริมความร่วมมือระหว่างประเทศ และรักษาสันติภาพหลังสงครามให้มั่นคงสืบไป และโดยหลักการแล้ว ไม่ว่าจะใหญ่หรือเล็ก ทุกประเทศมีสิทธิมีเสียงอย่างเท่าเทียมกัน เมื่อใดที่มีกรณีพิพาทระหว่างประเทศก็จะให้คณะกรรมการบริหารของสันนิบาตชาติเป็นผู้วินิจฉัย เนื่องจากต่อไปสันนิบาตชาติจะคอยทำหน้าที่แก้ไขปัญหาระหว่างประเทศโดยสันติวิธี ฉะนั้นเมื่อองค์การนี้ได้ถูกจัดตั้งขึ้นมาแล้ว ก็ดูเหมือนว่าสันติภาพอันถาวรของโลกได้รับการปูพื้นฐานไว้เป็นที่เรียบร้อย โดยเฉพาะกลุ่มชนชาติในยุโรปซึ่งต้องประสบกับภัยสงครามอย่างหนัก ได้ฝากความหวังไว้กับองค์การนี้มากที่สุดทีเดียว แต่ทว่าทุกสิ่งทุกอย่างไม่ได้สดใสตามที่คิด จากการคัดค้านของรัฐสภาที่ยึดมั่นในลัทธิมอนโร ทำให้อเมริกาซึ่งเป็นประเทศเจ้าความคิดกลับไม่ได้เข้าร่วม อีกทั้งในตอนแรกไซเวียตกับเยอรมันก็ไม่ได้รับอนุมติให้เข้าร่วมเป็นสมาชิกด้วย ดังนั้นการดำเนินงานของสันนิบาตชาติจึงไม่ได้เป็นไปอย่างราบรื่นมาแต่แรกเริ่มทีเดียว และในความเป็นจริงองค์การมีอิทธิพลต่อการเมืองระหว่างประเทศน้อยมาก จนกล่าวได้ว่าสันนิบาตชาติไม่มีความสามารถพอที่จะค้ำประกันและธำรงไว้ซึ่งสันติภาพของโลกไว้ได้อย่างแท้จริง สำหรับญี่ปุ่นซึ่งในช่วงสงครามโลกได้ยกฐานะระหว่างประเทศขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง ไม่เพียงแต่จะเข้าร่วมเป็นสมาชิกเท่านั้น ยังเป็นหนึ่งในประเทศกรรมการประจำของสันนิบาตชาติอีกด้วย เช่นเดียวกับ อังกฤษ ฝรั่งเศส และ อิตาลี

อย่างไรก็ตาม เมื่อญี่ปุ่นเริ่มแสดงบทบาทในการเมืองระหว่างประเทศมากขึ้น โดยเฉพาะการขยายอิทธิพลเข้าไปในจีนหนักมีขึ้น ไม่เพียงแต่อเมริกา รวมทั้งประเทศยุโรปต่าง ๆ จะหวาดระแวงญี่ปุ่นเพิ่มมากขึ้นทุกทีเท่านั้น การเคลื่อนไหวชาตินิยมในจีนก็เล็งเป้าหมายมาสู่ญี่ปุ่นอย่างเด่นชัด ญี่ปุ่นจึงตกอยู่ในภาวะถูกโดดเดี่ยวในการเมืองระหว่างประเทศ

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่ของสถานการณ์ระหว่างประเทศในเอเชียตะวันออก อเมริกาซึ่งภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ได้กลายเป็นมหาอำนาจอันดับหนึ่งของโลกและเข้ากุมบังเหียนของการเมืองระหว่างประเทศนั้น ได้มีความคิดที่จะสร้างระเบียบนานาชาติอันใหม่ในเอเชียตะวันออก กอปรกับความต้องการควบคุมการแข่งขันกันสร้างเรือรบของฝ่ายญี่ปุ่นและอังกฤษด้วย ในปี 1921 อเมริกาจึงได้เรียกร้องให้ประเทศต่าง ๆ มาประชุมกันที่วอชิงตัน เพื่อปรึกษาหารือกันเกี่ยวกับปัญหาการจำกัดกำลังอาวุธ บัญหาเงิน และแปซิฟิก รัฐบาลญี่ปุ่นเองยินดีเข้าร่วมการประชุมนี้ เนื่องจากเห็นว่าเป็นโอกาสดีที่จะสร้างความปรองดองกับอเมริกา และได้หลุดพ้นจากสภาพการถูกโดดเดี่ยวทางการเมืองระหว่างประเทศ อีกทั้งความฝืดเคืองของการคลังภายในประเทศก็ได้บีบคั้นให้รัฐบาลจำต้องหยุดยั้งการแข่งขันขยายกำลังอาวุธ จากการประชุมนี้ ในส่วนที่เกี่ยวกับการลดกำลังอาวุธซึ่งส่วนใหญ่เป็นกำลังทางเรือ ได้มีการตกลงระหว่างอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส อิตาลี และ ญี่ปุ่น กำหนดให้อเมริกากับอังกฤษมีเรือรบในอัตรา 5 ญี่ปุ่น 3 และ ฝรั่งเศสกับอิตาลี 1.67 นอกจากนี้ยังให้คำมั่นสัญญาต่อกันว่าจะไม่สร้างเรือรบหลักเพิ่มเติมในช่วง 10 ปีต่อจากนั้น แม้ว่าพวกทหารและฝ่ายขวาของพวกญี่ปุ่นจะไม่พอใจเห็นว่าเป็นการอ่อนข้อเกินไป แต่

ประชามติภายในประเทศซึ่งสนับสนุนการลดกำลังอาวุธได้ผลักดันให้รัฐบาลญี่ปุ่นจำต้องเห็นด้วยกับข้อตกลงนี้

ในส่วนของที่เกี่ยวกับหมู่เกาะในมหาสมุทรแปซิฟิก อเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส และญี่ปุ่น ได้ตกลงเคารพในสิทธิการครอบครองหมู่เกาะของซึ่งกันและกัน และให้คงระดับกำลังทางทหารในดินแดนเหล่านี้ตามสภาพที่เป็นอยู่พร้อมกันนี้ อังกฤษกับญี่ปุ่นก็ได้ประกาศยกเลิกสนธิสัญญาพันธมิตร ระหว่างประเทศทั้งสอง เพราะไม่มีความจำเป็นต่อไปอีก สำหรับปัญหาเรื่องจีน นอกจาก 5 ประเทศดังกล่าวแล้ว ฮอลันดา เบลเยียม โปรตุเกส รวมทั้งจีนเอง ก็ได้เข้าร่วมการหารือด้วย และได้ข้อสรุปว่าทุกฝ่ายจะเคารพในอธิปไตยและดินแดนของจีน และจะให้จีนเป็นประเทศเปิด โดยที่ทุกฝ่ายมีโอกาสดำเนินธุรกิจในจีนได้อย่างเท่าเทียมกัน เป็นที่เห็นได้ชัดว่า ข้อตกลงนี้มีจุดประสงค์ที่แท้จริงอยู่ที่การสกัดกั้นการขยายอิทธิพลของญี่ปุ่นในจีน ซึ่งภายหลังการเรียกร้อง 21 ประการ นับวันแต่จะเติบโตใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ และตามข้อตกลงนี้ก็จำต้องคั่นอภิสิทธิ์ต่าง ๆ ในคาบสมุทรชานตุงให้กับจีน รวมถึงการยกเลิกข้อเรียกร้อง 21 ประการเป็นบางส่วน นอกจากนี้ญี่ปุ่นยังให้คำมั่นสัญญาต่อที่ประชุมว่า จะถอนกำลังทหารของตนออกจากไซบีเรียด้วย

ดังที่ได้กล่าวมานี้ การประชุมวอชิงตันได้ก่อให้เกิดระเบียบนานาชาติอันใหม่ของเอเชียตะวันออก ซึ่งปกติเรียกกันว่า “ระบบวอชิงตัน” ทำนองเดียวกับที่ระบบแวร์ซายส์เป็นระเบียบอันใหม่ของยุโรปภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1

ภายหลังการประชุมวอชิงตันเป็นต้นมา จนตลอดทศวรรษที่ 1920

รัฐบาลญี่ปุ่นได้พยายามดำเนินนโยบายปรองดอง* กับนานาประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การพยายามรักษาสัมพันธไมตรีอันดีกับอเมริกาและอังกฤษ การที่ญี่ปุ่นจำเป็นต้องเลือกหนทางประนีประนอมเช่นนั้น ส่วนหนึ่งคงสืบเนื่องจาก การที่ได้ตระหนักดีว่า ลำพังญี่ปุ่นเพียงประเทศเดียวย่อมยากที่จะต่อต้านประเทศมหาอำนาจ เช่น อเมริกาและอังกฤษได้ อีกทั้งในด้านเศรษฐกิจ ญี่ปุ่นก็ยังคงพึ่งพา 2 ประเทศนี้เป็นอย่างมาก ดังที่ได้เห็นไปแล้วว่าเศรษฐกิจญี่ปุ่นได้พึ่งพาอเมริกากับอังกฤษมาตั้งแต่ต้นสมัยเมจิ และรูปแบบนี้ยังไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปมากนัก มิหนำซ้ำภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ไม่ว่าจะเป็นการค้าระหว่างประเทศหรือการนำเข้า ระดับการพึ่งพาอเมริกากลับสูงขึ้น จนกล่าวได้ว่า ทุนนิยมญี่ปุ่นคงยืนอยู่ไม่ได้โดยปราศจากความสัมพันธ์กับทุนนิยมอเมริกา โดยเฉพาะในแง่ของการพึ่งพิงซึ่งนับวันแต่จะสูงขึ้นเรื่อย ๆ จนเป็นที่นิยมเปรียบเปรยว่า “เมื่อใดที่อเมริกาจามขึ้นมาญี่ปุ่นก็จะ เป็นหวัด และถ้าอเมริกาเป็นหวัดญี่ปุ่นก็คงถึงขั้นทรุดหนัก” นี่คงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ญี่ปุ่นต้องโอนอ่อนตามระบอบวอชิงตัน ถึงแม้ว่าในปี 1924 อเมริกาจะได้ออกกฎหมายห้ามคนญี่ปุ่นอพยพเข้าประเทศ ซึ่งทำให้ความรู้สึก ระหว่างชนชาติทั้งสองเลวร้ายลง แต่ในระดับการทูตระหว่างประเทศ ญี่ปุ่นก็ยังพยายามรักษาความปรองดองกับอเมริกาเอาไว้ นอกจากนี้รัฐบาลยังได้ยึดถือหลักการไม่แทรกแซงต่อกิจการภายในของจีน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การไม่แทรกแซงด้วยกำลังทางทหาร สำหรับโซเวียตซึ่งขาดความสัมพันธ์ทางการทูตมาตั้งแต่มีการปฏิวัติรัสเซีย ก็ได้มีการฟื้นฟูสัมพันธภาพระหว่างประเทศทั้งสองขึ้นใหม่ในปี 1925*

*นโยบายต่างประเทศแบบปรองดองของญี่ปุ่นในช่วงนี้ มักเป็นที่เรียกกันในนาม “การทูตชิตะฮาระ” ตามชื่อของรัฐมนตรีต่างประเทศญี่ปุ่นในขณะนั้น

นโยบายการค้าต่างประเทศแบบปรองดองของญี่ปุ่นเช่นนี้นับว่าดำเนินไปได้อย่างราบรื่นในระดับหนึ่ง ทั้งนี้ส่วนหนึ่งสืบเนื่องมาจากประเทศต่างๆ ยังฝากความหวังไว้กับการสร้างสันติภาพอันถาวรหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 กอปรกับประเทศมหาอำนาจยังพยายามยึดถือนโยบายลดกำลังอาวุธ และเน้นเรื่องความปรองดองระหว่างประเทศ ดังปรากฏว่าภายหลังการประชุมที่วอชิงตันแล้ว ก็ยังได้มีการประชุมเพื่อเจรจาเรื่องการลดกำลังอาวุธอีกหลายครั้งหลายคราว เช่นในปี 1927 ได้มีการประชุมที่เจนีวา ระหว่าง อเมริกา อังกฤษ และ ญี่ปุ่น แต่ไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากความเห็นไม่ตรงกัน ในปี 1928 ได้มีการประชุมที่ปารีสระหว่าง 15 ประเทศที่สำคัญรวมทั้งญี่ปุ่นด้วย และได้มีการเซ็นสัญญาว่าจะไม่ทำสงครามกัน และในปี 1930 ก็ได้มีการประชุมลดกำลังทางเรือที่ลอนดอนระหว่างอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส อิตาลี และ ญี่ปุ่น เป็นต้น ดังนั้นกล่าวได้ว่า สมัยของการปรองดองระหว่างประเทศได้ดำเนินเรื่อยมาตลอดจนถึงต้นทศวรรษที่ 1930

ในช่วงนี้ ในญี่ปุ่นก็ได้มีการปฏิบัติตามข้อตกลงเกี่ยวกับการลดกำลังอาวุธทางเรือ โดยการปลดระวางเรือรบรุ่นเก่าและยับยั้งการสร้างเรือรบรุ่นใหม่ และต่อมาการลดกำลังอาวุธก็ได้ขยายวงกว้างออกไปครอบคลุมถึงกองทัพบกด้วย ญี่ปุ่นจึงได้ลดกำลังทางบกไปเป็นจำนวนหลายกองพล แต่ในขณะเดียวกันก็ได้พยายามปรับปรุงกองทัพให้ทันสมัย และมีอำนาจรุนแรงขึ้น จากผลของการลดกำลังอาวุธเช่นนี้ ทำให้รายจ่ายทางการทหารของญี่ปุ่นลดลงอย่างชานใหญ่ จาก 49% ในงบประมาณของรัฐบาลปี 1921 เหลือเพียง 27% ในปี 1926 อย่างไรก็ตามในกลุ่มทหารและพวกชาตินิยมซึ่งเห็นว่าระบบวอชิงตันเป็นกุศโลบายของฝ่ายอเมริกาที่มุ่งสกัดกั้น

การขยายอิทธิพลของญี่ปุ่นนั้น ก็ได้โจมตีคัดค้านนโยบายต่างประเทศแบบ
ปรองดอง และนโยบายลดกำลังอาวุธของรัฐบาลญี่ปุ่นอย่างรุนแรง

ความเรื่อรังของวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 1 สิ้นสุดลง ภาวะรุ่งโรจน์ทางเศรษฐกิจของ
ญี่ปุ่นก็พลอยดับสลายไปด้วย ดังที่ได้เห็นมาแต่ต้นแล้วว่า ทุนนิยมญี่ปุ่นเจริญ
เติบโตขึ้นมาพร้อม ๆ กับสงคราม และมีโครงสร้างที่ไม่ค่อยมั่นคง เนื่องจาก
อุตสาหกรรมทางทหารมีอัตราส่วนค่อนข้างมาก กำลังซื้อของประชาชนมี
น้อย ทำให้ตลาดภายในประเทศมีขนาดเล็ก และต้องพึ่งพาดตลาดต่างประเทศ
อยู่เสมอ ฉะนั้นเมื่อสงครามสงบลง คิมาณด์จากต่างประเทศลดลงอย่างรวดเร็ว
เร็ว กอปรกับเศรษฐกิจของกลุ่มประเทศมหาอำนาจในยุโรปค่อยๆ ฟื้นตัวและ
เริ่มส่งสินค้าออกได้ใหม่ การส่งออกของญี่ปุ่นจึงเริ่มลดลงอย่างรวดเร็วตั้งแต่
ปี 1919 เป็นต้นมา ดุลการค้าต่างประเทศก็ตกไปอยู่ในสภาพขาดดุลอีก
เช่นเคย (ดูรูป 7.2) การล้มละลายในธุรกิจสาขาต่างๆ เริ่มติดตามมา และ
ในปี 1920 ราคาสินค้ารวมทั้งราคาหุ้นได้ตกต่ำลงอย่างมากภายในแทบทุก
สาขา ราคาสินค้าที่สำคัญลดลง 40-50% และราคาหุ้นที่สำคัญลดลง 20-
45% โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิตที่เหล็กล้นของเส้นด้ายฝ้ายกับไหมดิบ ซึ่ง
เป็นตัวค้ำจุนการส่งออกของญี่ปุ่น ได้ทำให้ราคาของมันตกต่ำลงอย่างรวดเร็ว
พลาต กิจกรรมปั่นด้ายฝ้ายกับด้ายไหมจึงตกอยู่ในสภาพย่ำแย่และต้องลดการ
ผลิตลง ความเลวร้ายทั้งหมดไม่ได้หยุดอยู่เพียงแค่นี้ วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ
ก็ยังได้กระหน่ำราคาพืชผลทางการเกษตร โดยเฉพาะข้าวและตัวไหม ซึ่ง
เป็นสินค้าหลักที่ช่วยค้ำจุนเศรษฐกิจหมู่บ้าน ทำให้ญี่ปุ่นเริ่มประสบกับ
วิกฤตการณ์ทางการเกษตรอย่างจริงจังเป็นครั้งแรก ภาวะตกต่ำทางเศรษฐกิจ
ที่กล่าวมานี้ ปกติเรียกกันว่า “วิกฤตการณ์หลังสงคราม” (Sengo kyoko)

ในการแก้สถานการณ์รัฐบาลญี่ปุ่นได้รับเร่งใช้มาตรการเงินเพื่อ โดยการให้ธนาคารแห่งญี่ปุ่นขยายสินเชื่อ และนำเงินออมของประชาชนที่ฝากกับองค์กรไปประโยชน์ออกมาช่วยพวกธนาคารกับธุรกิจที่กำลังย่ำแย่ ผลปรากฏว่าช่วยทำให้วิกฤตการณ์สงบตัวลงได้ในระดับหนึ่ง หลังจากนั้นเป็นต้นมาการระดมเงินทุนเพื่อช่วยแก้ปัญหาเร่งด่วนของธุรกิจบางแห่ง ได้กลายเป็นขนบธรรมเนียมหรือหลักปฏิบัติของรัฐบาลญี่ปุ่นไป หรือกล่าวเสียใหม่ว่า กลไกของรัฐได้เข้าช่วยเหลือทุนเอกชน โดยเฉพาะทุนผูกขาดกับพวกพ่อค้าการเมือง แต่การที่รัฐบาลทำหน้าที่เป็นโรงพยาบาลที่คอยแล่นออกบรรเทาทุกข์ให้กับธุรกิจในยามที่เศรษฐกิจปั่นป่วนเช่นนี้ ส่วนใหญ่เป็นเพียงการช่วยแก้ปัญหาเฉพาะหน้า โดยปล่อยต้นตอที่แท้จริงให้หลงเหลืออยู่ อย่างไรก็ตาม การที่รัฐหรือรัฐบาลสามารถไหวตัวทันต่อการผันแปรของเศรษฐกิจและพร้อมที่จะยื่นมือเข้าแก้ไขสถานการณ์นี้ เป็นการแสดงถึงโฉมหน้าใหม่อีกด้านหนึ่งของทุนนิยมญี่ปุ่น

ความจริงวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ไม่ได้เกิดเฉพาะกับญี่ปุ่นเท่านั้น ประเทศทุนนิยมทั่วโลก ต่างปวดหัวกับปัญหาไม่น้อยเหมือนกันน้อย เพียงแต่ในกรณีญี่ปุ่น ภาวะตกต่ำเป็นไปอย่างค่อนข้างรุนแรงและยาวนานเป็นพิเศษ ในความเป็นจริงตั้งแต่ปี 1922-1923 เป็นต้นมา ในขณะที่เศรษฐกิจของประเทศมหาอำนาจอื่นๆ เริ่มฟื้นตัวและทยอยกันกลับเข้าสู่ระบบมาตรฐานทองคำตาม ๆ กันนั้น เศรษฐกิจญี่ปุ่นแม้ว่าจะสามารถเอาตัวรอดจากวิกฤตการณ์หลังสงครามได้แล้วก็ตาม แต่ก็ยังอยู่ในสภาพซบเซาซำร้ายในขณะที่เศรษฐกิจยังไม่ทันตั้งตัวได้ดังนี้ ในวันที่ 1 กันยายน 1923 ก็เกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ (ความสั่นสะเทือนขนาด M7.9) ในภาคตะวันออกของญี่ปุ่น โดยมีศูนย์กลางอยู่แถบโตเกียว-โยโกฮามา ปรากฏว่าอาณาบริเวณแถบนี้กลายเป็นทะเลเพลิง อาคารบ้านเรือนพังทลายลงเป็นหน้ากลอง

ผู้เสียชีวิตและหายสาบสูญมีมากกว่า 1 แสนคน ผู้ที่ได้รับภัยมีประมาณ 3 ล้าน 4 แสนคน และความเสียหายของทรัพย์สินทั้งหมดตกประมาณ 5,000 ล้านเยน ภัยพิบัตินี้จึงมีผลกระทบต่อเศรษฐกิจญี่ปุ่นอย่างใหญ่หลวง โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าได้คำนึงว่า อาณาบริเวณแถบโตเกียว-โยโกฮามานั้นเป็นศูนย์กลางของญี่ปุ่นในเกือบทุกด้าน ตั้งแต่ด้าน สังคม เศรษฐกิจ การเมือง ตลอดจนถึงด้านวัฒนธรรม ภายหลังจากภัยพิบัตินี้ก็ได้มีการบูรณะบ้านเมืองกันอย่างขนานใหญ่ เป็นผลให้การคลังของรัฐบาลฝืดเคืองและดุลการค้าขาดดุลหนักเข้าไปอีก เพราะต้องนำเข้าวัสดุต่าง ๆ เป็นจำนวนมากสำหรับใช้ในการซ่อมแซมก่อสร้าง นอกจากนั้นแผ่นดินไหวครั้งนี้ยังได้ทิ้งปัญหาที่ชวนปวดหัวมากที่สุดไว้อีกอันหนึ่งคือ ปัญหาเช็คหรือตัวแลกเปลี่ยนที่อยู่ในมือธนาคารเป็นจำนวนมาก แต่ยังคงลิ่วรไม่ได้ เพราะบริษัทที่ตีเช็คออกมาบางแห่งก็ล้มละลายไปแล้วกับแผ่นดินไหว ส่วนที่ยังอยู่ก็ไม่ค่อยมีปัญญามาหักล้างหนี้สินกับธนาคาร เนื่องจากเศรษฐกิจหลังจากนั้นมาก็ยังคงซบเซาอยู่เหมือนเดิม ปัญหานี้จึงคาราคาซังเรื่อยมาจนถึงปี 1927 ในที่สุดรัฐบาลญี่ปุ่นก็ได้ตัดสินใจที่จะช่วยธนาคารต่างๆ กระจายเรื่องเช็คให้เด็ดขาดไปเสียทีเดียว แต่ทว่าในระหว่างที่ได้มีการประชุมหารือกันเกี่ยวกับหลักการช่วยเหลือธนาคารเหล่านี้ ปรากฏว่าความอ่อนแอของธนาคารจำนวนหนึ่งเป็นที่เปิดโปงออกมา ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นเพราะความพลั้งปากของรัฐมนตรีการคลัง ผู้คนทั่วประเทศจึงแตกตื่นแย่งชิงกันไปถอนเงินจากธนาคารเป็นการใหญ่ ความปั่นป่วนเช่นนี้ได้เป็นอยู่ 2-3 ระลอก จนกระทั่งรัฐบาลญี่ปุ่นต้องออกคำสั่งให้มีการแช่เย็นหรือผ่อนผันการชำระหนี้สินของธนาคาร (moratorium) เป็นเวลา 3 สัปดาห์ นั่นคือ ให้ธนาคารพักกิจการชั่วคราวเพื่อให้ประชาชนได้ระงับสติอารมณ์ พร้อมกับนี้ธนาคารแห่งญี่ปุ่นก็ได้ปล่อยเงินกู้ฉุกเฉินประมาณ 2,000 ล้านเยน เหตุการณ์ครั้งซึ่งปกติเรียกกันว่า “วิกฤตการณ์การเงิน” (Kinyu Kyoko) จึงค่อยคลี่คลายไป

จากวิกฤตการณ์การเงิน ได้ทำให้ธนาคารจำนวนไม่น้อยต้องเลิกกิจการไป และได้มีการออกพระราชบัญญัติธนาคารฉบับใหม่ ซึ่งมีกฎระเบียบที่เข้มงวดขึ้น เช่น จำนวนเงินทุนจดทะเบียนขั้นต่ำ และกิจการธนาคารต้องมีลักษณะเป็นบริษัทมหาชน เป็นต้น ทำให้มีการจัดระเบียบของวงราชการธนาคารเสียใหม่ และธนาคารทั่วประเทศที่เคยมีอยู่กว่า 1,400 ธนาคารก็ลดเหลือประมาณครึ่งหนึ่ง ในขณะที่ธนาคารขนาดกลางกับขนาดเล็กต้องถูกระทบกระเทือนอย่างหนักจากวิกฤตการณ์ พวกธนาคารใหญ่ ๆ เช่น มิตซูยุมิตซูบิชิ สุมิโตโมะ ยาซูดะ และไดอิจิ เป็นต้น กลับได้ประโยชน์มีฐานะใหญ่โตอย่างเด่นชัด โดยการดูดกลืนธนาคารขนาดกลางกับขนาดเล็กเข้ามา และได้กลายเป็น 5 ยักษ์ใหญ่ในวงการธนาคารญี่ปุ่น ดังเห็นได้จากอัตราเงินฝากเงินกู้ของธนาคาร 5 แห่งนี้ อยู่ในระดับ 30—40% ของจำนวนธนาคารทั้งหมดซึ่งมีอยู่หลายร้อยธนาคาร (ดูตารางที่ 8.1) ยิ่งกว่านั้นธนาคารยักษ์ใหญ่มิมีแนวโน้มเข้าครอบงำวงการอุตสาหกรรมสูงขึ้น เงินกู้

ปี	จำนวนธนาคาร	5 ธนาคารใหญ่	
		เงินฝาก(%)	เงินกู้(%)
1926	1,427	27.8	21.5
1928	1,031	34.0	26.2
1930	782	36.8	29.8
1932	538	40.0	33.6
1934	484	42.7	34.1

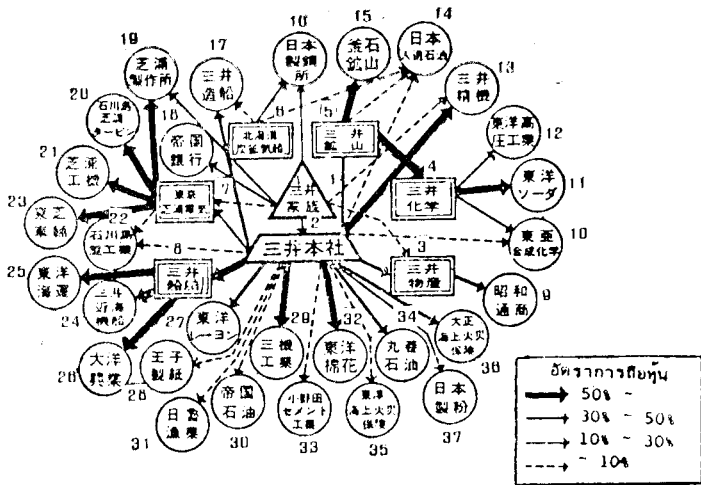
ที่มา : Kasahara (4) p.397.

ตารางที่ 8.1 อัตราส่วนเงินฝาก เงินกู้ของ 5 ธนาคารใหญ่

ที่ธนาคารปล่อยให้กับบริษัทอุตสาหกรรมมีขนาดโตและระยะเวลายาวขึ้น นั่นคือทุนธนาคารได้จับมือกับทุนอุตสาหกรรมอย่างแยกไม่ออกจนกลายเป็น ทุนการเงิน (finance capital) และแผ่อิทธิพลเข้าครอบครองเศรษฐกิจญี่ปุ่น อย่างเด่นชัด

ท่ามกลางความเรื่อรังของวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ ในทศวรรษที่ 1920 การผูกขาดและการกระจุกตัวของบริษัทธุรกิจได้มีแนวโน้มสูงขึ้น การร่วมมือกันสร้างอำนาจผูกขาด ในลักษณะของคาร์เทลและทรัสต์ ได้ ปรากฏขึ้นในอุตสาหกรรมแทบทุกสาขา (ดูตัวอย่างกรณีมิตซุชิในรูปที่ 8.1) นอกจากนี้พวกไซบัทซุหรือคอนเซอนอันเป็นการรวมตัวของธุรกิจหลายสาขา ภายใต้อิทธิพลของทุนหรือธนาคารเดียวกันซึ่งที่สำคัญได้แก่ 5 ธนาคารยักษ์ใหญ่ที่กล่าวไปแล้วนั้นก็ได้เข้าครอบครองวงการเศรษฐกิจของญี่ปุ่นไว้อย่าง มั่นคง และกลุ่มไซบัทซุได้ผูกความสัมพันธ์กับพรรคการเมืองที่สำคัญของ ญี่ปุ่นนี้อย่างเหนียวแน่น จึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่ความคิดเห็นของพวก ไซบัทซุจะมีอิทธิพลอย่างใหญ่หลวงต่อการเมืองของญี่ปุ่นด้วย

ดังที่เห็นมาในทศวรรษที่ 1920 ญี่ปุ่นได้ถูกวิกฤตการณ์ทาง เศรษฐกิจกระหน่ำอย่างต่อเนื่องกันอยู่ 2-3 ระลอก และจากการใช้นโยบาย เงินเพื่อ โดยให้ธนาคารแห่งญี่ปุ่นสูบน้ำเงินเข้าไปในระบบมากขึ้น ญี่ปุ่น จึงรอดพ้นจากการล้มละลายทางเศรษฐกิจมาได้ระยะหนึ่ง แต่การจัดระเบียบ หรือการปรับตัวของวงการเศรษฐกิจไม่ได้ดำเนินไปเท่าที่ควร เมื่อเงินเพื่อ มีแนวโน้มสูงขึ้น อำนาจการแข่งขันระหว่างประเทศของอุตสาหกรรมญี่ปุ่น ก็อ่อนแรงลง กอปรกับตั้งแต่ปี 1917 เป็นต้นมา ได้มีการห้ามส่งทองคำ ออก อัตราแลกเปลี่ยนของเงินเยนจึงตกต่ำและแปรปรวนอยู่ตลอดเวลา และ ดุลการชำระเงินของญี่ปุ่นนับวันแต่จะเลวลงเรื่อย ๆ ดังนั้นในวงการธุรกิจ

1. Mitsui Families	2. Mitsui Honsha
3. Mitsui Bussan	4. Mitsui Chemical Industry
5. Mitsui Mining	6. Hokkaido Colliery & Steamship
7. Tokyo Shibaura Electric	9. Showa Tsusho
8. Mitsui Sempaku	11. Toyo Soda
10. Toa Gosei Chemical Industry	12. Toyo Kautsu Industry
13. Mitsui Seiki	14. Nippon Jinzo Sekiyu
15. Kamaishi Mining	16. Japan Steel Works
17. Mitsui Shipbuilding & Engineering	18. Teikoku Ginko
19. Ishikawajima 'Shibaura Turbine	22. Ishikawajima Heavy Industry
20. Toshiba Sharyo	25. Toyo Kaun
21. Mitsui Kinkai Kisen	27. Toyo Rayon
22. Taiyo Kogyo	29. San'ki Engineering
23. Oji Paper	31. Nichiro Gyogyo
24. Teikoku Oil	33. Onoda Cement
25. Toyo Menka	35. Taiyo Marine & Fire Insurance
26. Maruzen Oil	37. Nippon Flour Mills.
27. Taisho Marine & Fire Insurance	

ที่มา : Ienaga (5) p. 540

รูปที่ 8.1 มิตรซุขไซบัทซุ (สมัยก่อนสงคราม)

ญี่ปุ่นจึงได้มีการเรียกร้องให้รัฐบาลดำเนินการปรับปรุงวงการเศรษฐกิจอย่างจริงจังเสียที เพื่อจะได้ยกเลิกการห้ามส่งทองคำออก (= การกลับสู่ระบบมาตรฐานทองคำ) เช่นเดียวกับที่ประเทศทุนนิยมตะวันตกเขาทำกัน (ดูตารางที่ 8.2) ความจริงการเรียกร้องให้ยกเลิกการห้ามส่งทองคำออกนี้มีมา

ประเทศ	การห้าม	การยกเลิก
อเมริกา	1,917.9	1,919.6
เยอรมัน	1,915.11	1,924.1
อังกฤษ	1,919.4	1,925.4
อิตาลี	1,914.8	1,927.12
ฝรั่งเศส	1,915.7	1,928.6
ญี่ปุ่น	1,917.9	1,930.1

ที่มา : Kasahara (4) p.397.

ตารางที่ 8.2 การห้ามส่งออกคำออก และการยกเลิก

นานพอสมควร โดยที่ตัวตั้งตัวตี คือกลุ่มธนาคารของไซบัทซูกับพวกที่ทำ การค้าต่างประเทศ โดยเฉพาะพวกค้าไหมซึ่งประมาณ 80% ส่งไปขายยัง อเมริกา การที่กลุ่มธนาคารไซบัทซุหรือพวกธนาคารยักษ์ใหญ่ พยายาม ผลักดันให้รัฐบาลยกเลิกการห้ามส่งออกคำออก ก็เพราะว่าในระยะหลังโดย เฉพาะตั้งแต่วิกฤตการณ์การเงินเป็นต้นมา เมื่อธนาคารขนาดกลางกับขนาด เล็กไม่ค่อยเป็นที่น่าเชื่อถือ หรือไม่ก็ล้มเลิกกิจการไปนั้น เงินออมของ ประชาชนก็ไหลเทไปฝากไว้กับธนาคารยักษ์ใหญ่มากขึ้น แต่ในยามที่ภาวะ เศรษฐกิจภายในประเทศซบเซาไร้เสถียรภาพ ธนาคารเองก็ไม่รู้ว่าจะนำ เงินเหล่านี้ไปลงทุนในกิจการอะไรดี จึงหันมาเรียกร้องให้มีการยกเลิก การห้ามส่งออกคำออก โดยมุ่งหวังที่จะนำเงินทุนที่เหลือเพื่อออกไปหาผล

ประโยชน์ในต่างประเทศ ซึ่งมีอัตราดอกเบี้ยสูงกว่า ส่วนการที่อัตราแลกเปลี่ยนของเงินเยนลดต่ำลงย่อมเป็นผลดีต่อการส่งไหมออก อย่างไรก็ตามความแปรปรวนของอัตราแลกเปลี่ยน ทำให้ผู้ประกอบการต้องเสี่ยงมาก และการส่งออกไม่มั่นคง ดังนั้น โดยมีกลุ่มทุนการเงินของไชน่าเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงที่สำคัญ เสียงเรียกร้องให้ยกเลิกการห้ามส่งทองคำออกก็ดังหนาหูขึ้นทุกที จนกลายเป็นแรงกดดันทางการเมือง ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าวนี้ ในต้นปี 1930 รัฐบาลญี่ปุ่นก็จำต้องตัดสินใจประกาศยกเลิกการห้ามส่งทองคำออก พร้อมกันนั้นก็ได้พยายามดำเนินมาตรการลดระดับราคาสินค้าภายในประเทศ โดยการลดรายจ่ายของรัฐบาลและกระตุ้นให้อุตสาหกรรมมีประสิทธิภาพสูงขึ้น (rationalization) เช่น ปรับปรุงการบริหาร ลดจำนวนคนงาน ลดค่าจ้าง และให้มีการทำงานหนักขึ้น เป็นต้น ทั้งนี้โดยหวังว่า การนำทองคำเข้าออกได้อย่างเสรี จะช่วยสร้างเสถียรภาพให้กับอัตราแลกเปลี่ยนและช่วยส่งเสริมการส่งออก ซึ่งจะนำไปสู่การฟื้นฟูทางเศรษฐกิจได้ในที่สุด

อย่างไรก็ตามในปลายปี 1929 ท่ามกลางความระแวงใจของประชาชนอเมริกันที่เชื่อมั่นว่า ประเทศของตนจะประสบแต่ความรุ่งโรจน์ตลอดกาลนั้น วิกฤตการณ์ราคาหุ้นในตลาดนิวยอร์กก็ตกลงมาอย่างพรวดพราด และเหตุการณ์ได้ลุกลามต่อเนื่องเป็นลูกโซ่ไปสู่ประเทศต่าง ๆ อย่างรวดเร็ว จนกลายเป็นวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจครั้งใหญ่ของโลก เฉพาะในอเมริกา*

*สาเหตุพื้นฐานอยู่ที่การผลิตที่เหลื่อมล้ำโดยเฉพาะการผลิตรถยนต์ ซึ่งเท่าที่ผ่านมาได้เป็นกำลังสำคัญที่ช่วยผลักดันความโชติช่วงของอเมริกา แต่มาบัดนี้การผลิตรถยนต์ได้อยู่ในสภาพที่เหลื่อมล้ำ นอกจากนั้นการผลิตทางการเกษตรก็ตกอยู่ในสภาพเดียวกันนี้ เป็นปัจจัยที่กดดันให้เศรษฐกิจของอเมริกาต้องตกต่ำลงอย่างรวดเร็ว

บริษัทและธนาคารที่ล้มละลายมีเกินกว่า 2 หมื่นแห่ง คนตกงานราว 15 ล้านคน กล่าวคือทุก ๆ 3 คนจะมีคนตกงานอยู่ 1 คน และในปี 1933 ธนาคารทั้งหมดต้องหยุดกิจการชั่วคราว สิ่งเหล่านี้สะท้อนถึงความเดือดร้อนแรงของมหาวิกฤตการณ์ครั้งนี้เป็นอย่างดี

ดังนั้นการที่ญี่ปุ่นยกเลิกการห้ามส่งทองคำออกในขณะที่วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจของโลกได้เริ่มขึ้นแล้ว จึงเท่ากับเป็นการ “เปิดหน้าต่างท่ามกลางพายุฝน” ดี ๆ นั่นเอง แทนที่การส่งออกจะเพิ่มขึ้นกลับลดลงอย่างรวดเร็ว และทำให้เสียดุลการค้าหนักเข้าไปอีก ทั้งนี้เพราะเศรษฐกิจอเมริกาตกต่ำอย่างรุนแรง การนำเข้าซึ่งใหม่ดิบและสิ่งทอจากญี่ปุ่นเกือบจะหยุดลงทั้งหมดทันที นอกจากนี้แม้ว่ารัฐบาลญี่ปุ่นจะกระตุ้นให้มีการลดค่าใช้จ่ายในการผลิตเพื่อเร่งการส่งออก แต่ในระยะเวลาเดียวกันนี้ระดับราคาสินค้าของอเมริกาและยุโรปซึ่งกำลังตกอยู่ท่ามกลางวิกฤตการณ์ ก็ลดลงไม่น้อยเหมือนกัน แม้จะลดไม่มากเท่ากับกรณีของญี่ปุ่นซึ่งเดิมอยู่ในระดับสูงกว่ามาก ราคาของญี่ปุ่นจึงยังคงอยู่ในระดับสูงกว่าเช่นเคย (ดูตารางที่ 8.3) อุตสาหกรรมส่งออกของญี่ปุ่น จึงได้รับความกระทบกระเทือนอย่างหนัก และปรากฏว่าจากการขาดดุลชำระเงิน ทำให้ทองคำไหลออกนอกประเทศอย่างรุนแรง ในช่วงเวลาเพียง 2 ปี ญี่ปุ่นต้องสูญเสียทองคำไปเป็นจำนวน 730 ล้านเยน เศรษฐกิจญี่ปุ่นจึงต้องประสบกับวิกฤตการณ์อันหนักหน่วง

มองอีกแง่หนึ่ง การยกเลิกการห้ามส่งทองคำออกของญี่ปุ่นเป็นการกระทำที่ผิดจังหวะและสายเกินไป กล่าวคือเพิ่งมาตัดสินใจในตอนที่ทุนนิยมโลกไม่สามารถรักษาระบบมาตรฐานทองคำได้ต่อไปอีกแล้ว ดังจะเห็นว่าในปี 1931 อังกฤษได้ผลออกจากระบบนี้อีกครั้งหนึ่ง และประเทศอื่น ๆ ก็ได้

(ปี 1914 = 100)

ปี	เดือน	ญี่ปุ่น	อเมริกา	อังกฤษ
1929	. 4	174.5	132.5	135.2
1930	. 6	144.1	121.3	119.0
1930	. 10	130.9	115.5	109.3
1931	. 1	126.0	106.9	100.1
1931	. 3	125.9	106.0	100.1

ที่มา : Shoda (10)

ตารางที่ 8.3 การเคลื่อนไหวของดัชนีราคาขายส่ง

ปฏิบัติตาม ในที่สุดญี่ปุ่นเองก็จำต้องสั่งห้ามการส่งออกอีกครึ่งเช่นเดียวกันในปลายปี 1931

วิกฤตการณ์ครั้งนี้ ได้แทรกซึมเข้าสู่ทุกซอกทุกมุมของเศรษฐกิจญี่ปุ่น ราคาสินค้าและราคาหุ้นได้ตกลงมาอย่างรวดเร็ว การผลิตด้านอุตสาหกรรมไม่กระเตื้องเอาเลย การลดผลผลิตและการล้มละลายได้เกิดขึ้นตาม ๆ กัน พร้อมกันนี้การลดกำลังคนและการตัดค่าจ้างตามมาตรการเพิ่มประสิทธิภาพของอุตสาหกรรม ก็เป็นไปอย่างเข้มข้นยิ่งขึ้น กรณีพิพาทแรงงานกับการประท้วงของกรรมกรได้เพิ่มมากขึ้นเป็นเงาตามตัว คนว่างงานปรากฏเต็มบ้านเต็มเมือง ในปี 1931 มีคนตกงานกว่า 2 ล้านคนจากจำนวนกรรมกรทั้งหมดประมาณ 8 ล้านคน ความเดือดร้อนได้บีบบังคับให้คนตกงานจำนวน

ไม่น้อยต้องฆ่าตัวตายทั้งครอบครัว ชายลูกสาว เป็นโจรเป็นขโมย ส่วนที่มาจากชนบทไม่มีค่าโดยสารก็ต้องงูงลูกลงเมียเดินตัวเปล่ากลับบ้าน โดยอาศัยกินข้าววัดไปตลอดทาง เหตุการณ์เหล่านี้ได้กลายเป็นปัญหาทางสังคมและทางการเมืองไป

แม้ว่าเศรษฐกิจญี่ปุ่นทั้งหมดจะต้องสั่นคลอนไปกับวิกฤตการณ์นี้ แต่ที่ได้รับความกระทบกระเทือนอย่างหนักหน่วงที่สุดคือ การเกษตรกับหมู่บ้านชนบท เดิมทีวิกฤตการณ์เศรษฐกิจโลกปี 1929 นั้น ส่วนหนึ่งมีลักษณะเป็นวิกฤตการณ์ทางการเกษตร โดยเฉพาะกรณีของญี่ปุ่น ทั้งนี้เพราะในด้านอุตสาหกรรม ระบบทุนนิยมได้พัฒนาไปค่อนข้างสูงมากทีเดียว จนถึงขั้นมีการรวมตัวผูกขาดในรูปคาร์เทล ทรัสต์ และคอนเชอนหรือไซบัทซูดังกล่าวไปแล้ว ฉะนั้น พวกนี้จึงสามารถหลีกเลี่ยงความเสียหายได้ในระดับหนึ่ง โดยการร่วมมือกันตรึงราคาหรือลดการผลิตลง แต่ในด้านเกษตรกรรมความสัมพันธ์ในการผลิตแบบเก๋ายังหลงเหลืออยู่ และการผลิตส่วนใหญ่มักจะมีขนาดเล็กและแยกจากกันเป็นเอกเทศ จึงไม่มีกำลังพอที่จะต้านทานกับวิกฤตการณ์ ในขณะที่ราคาของสินค้าอุตสาหกรรมที่จำเป็นต่อชาวนาลดลง เช่น ปุ๋ยเคมี เครื่องไม้เครื่องมือทางการเกษตรและเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น แต่ราคาของพืชผลการเกษตรกลับลดลงอย่างรุนแรงกว่า หรืออาจพูดเสียใหม่ว่า การลดลงของราคาสินค้าอุตสาหกรรมยังพอมิเบรค เช่น โดยการลดปริมาณการผลิตลง เป็นต้น แต่ราคาพืชผลของชาวนาสิ้นไกลลงโดยไม่มีเบรค ราคาทั้งสองจึงนับวันจะแตกต่างกันมากขึ้นเหมือนกับถ่างของชากรไรกร เช่น ต้องขายกระหล่ำปลี 50 หัวถึงจะซื้อบุหรี่ได้ 1 ซอง เป็นต้น ความเป็นอยู่ของชาวนาจึงแร้นแค้นลง แม้ว่าในปี 1930 การเก็บเกี่ยวข้าวจะได้มากเป็นพิเศษ แต่ราคาคต่ำมาก คือยิ่งทำไปก็ยิ่งเข้าเนื้อ จน

เป็นที่กล่าวว่าเป็น “ความอดอยากหรือความยากจนท่ามกลางการเก็บเกี่ยวที่สมบูรณ์” รัฐบาลญี่ปุ่นเคยเข้าทำการซื้อข้าวเพื่อพยุงราคาแต่ไม่เป็นผลสำเร็จ เพราะงบประมาณมีจำกัด ยิ่งกว่านั้นความซบเซาทางเศรษฐกิจของอเมริกาได้ทำให้ราคาใหม่ติดต่อกันต่ำอย่างมากร เทียบกับการซื้อเดิมความทุกข์ยากของชาวนาญี่ปุ่นซึ่งพึ่งพาการเลี้ยงตัวใหม่เป็นงานรองที่สำคัญที่สุด อีกทั้งเศรษฐกิจหมู่บ้านชนบทยังต้องรองรับพวกตกรงานส่วนหนึ่งที่ล้นไหลกลับมา แรงงานล้นเหลือเหล่านี้ได้ลดความเป็นอยู่ของชาวนาให้แย่ลงไปอีก สำหรับเจ้าที่ดินขนาดกลางและขนาดเล็กซึ่งมีฐานะฝืดเคืองลงเช่นกันก็พยายามผลักดันการมาสู่ชาวนา โดยการเพิ่มค่าเช่าที่หรือไม่ก็ยึดที่นาคืน กรณีพิพาทเกี่ยวกับการเช่าที่จึงเพิ่มขึ้นทั่วประเทศ

สถานการณ์เลวร้ายไม่ได้หยุดอยู่เพียงแค่นี้ ในปี 1931 อากาศเย็นจัดได้กระหน่ำซ้ำเติมภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของญี่ปุ่น ทำให้การเก็บเกี่ยวเสียหายมาก ความเป็นอยู่ของชาวนาตกต่ำสุดขีด บางหมู่บ้านขาดแคลนอาหารจนต้องฆ่าหมาฆ่าแมวและเก็บไปไม่ใบหญ้ากิน เด็ก ๆ อุดอาหารจนไม่มีแรงออกกำลังภายในชั่วโมงพละ และต้องเสาะโลกันแย่งชิงเศษอาหารตามสถานีรถไฟที่ผู้โดยสารโยนทิ้ง บางหมู่บ้านไม่มีสาว ๆ หลงเหลืออยู่เลย เพราะถูกขายไปจนหมด กล่าวกันว่า ในสมัยเมจิไม่ว่าชาวนาจะทุกข์ร้อนอย่างไรก็ตามแต่ไม่เคยตกอับดังเช่นครั้งนี้ ภาพที่เศร้าสลดของความเป็นอยู่อย่างแร้นแค้นในหมู่บ้านได้มีการกระตุ้นให้มีการเคลื่อนไหวปฏิรูปเศรษฐกิจของชาติโดยเน้นทางการเกษตรมากขึ้น ทั้งนี้โดยมีพวกชาตินิยมกับพวกทหารยังเดี๋ยวกเป็นกำลังสำคัญ พร้อมทั้งมีการวิพากษ์วิจารณ์โจมตีความเหลวแหลกของพรรคการเมือง กับความมั่งคั่งของพวกเขาไซบัทซุ ซึ่งร่วมมือกับนักการเมืองจ้องแต่จะฉวยโอกาสตักตวงผลประโยชน์จากเหตุการณ์ต่าง ๆ

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า วิกฤตการณ์เศรษฐกิจครั้งนี้ไม่ได้เกิดขึ้นกับ ญี่ปุ่นเท่านั้น ประเทศทุนนิยมทั่วโลกต่างประสบชะตากรรมคล้าย ๆ กัน และแต่ละประเทศก็พยายามดิ้นรนให้หลุดพ้นจากสถานการณ์เลวร้ายด้วยวิธีการที่แตกต่างกันไป เช่น ประเทศที่มีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์อย่างอเมริกา รัฐบาลก็ใช้นโยบายการกลับเข้าช่วยกระตุ้นภาวะเศรษฐกิจ ที่รู้จักในนามมาตรการนิวดีล (New Deal) เช่น โครงการพัฒนาลุ่มแม่น้ำเทนเนสซี (TVA) เพื่อเพิ่มการจ้างงานและอำนาจซื้อของกรรมกร ซึ่งจะช่วยให้ตลาดภายในประเทศใหญ่ขึ้น ในอีกด้านหนึ่งก็พยายามบุกเบิกตลาดในอเมริกากลางและใต้ ส่วนอังกฤษกับฝรั่งเศสซึ่งมีอาณานิคมกับประเทศในเครืออยู่มากมาย ต่างก็ตั้งบล็อกส่งเสริมเศรษฐกิจภายในกลุ่มของตน และตั้งกำแพงภาษีกีดกันสินค้าของประเทศนอกกลุ่ม สำหรับประเทศทุนนิยมล้าหลังอย่างญี่ปุ่นรวมทั้งเยอรมันและอิตาลี ไม่สามารถทำอย่างอเมริกาหรือเอาอย่างอังกฤษกับฝรั่งเศส จึงเหลืออยู่เพียงหนทางเดียวคือ การใช้นโยบายการเงินเพื่อและการส่งเสริมอุตสาหกรรมทางทหารเข้ากระตุ้นภาวะเศรษฐกิจ อันนับเป็นการก้าวสู่เส้นทางที่นำไปสู่สงคราม ซึ่งจะได้กล่าวถึงรายละเอียดต่อไป

ความเฟื่องฟูของการเคลื่อนไหวทางสังคม

ตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นต้นมา การเคลื่อนไหวเพื่อประชาธิปไตยทั่วโลกได้ขึ้นสู่กระแสสูง เพราะในการปลุกระดมประชาชนให้เข้าร่วมสงครามนั้น ประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรได้บ่าวอ้างว่า นี่เป็นการสู้รบระหว่างประชาธิปไตยกับเผด็จการ ภายใต้บรรยากาศของโลกเช่นนี้ก่อปรกกับการเรียกร้องการเมืองเพื่อมวลชนซึ่งเริ่มมาแต่ปลายสมัยเมจิ ได้ทำให้การเคลื่อนไหวเพื่อประชาธิปไตยในญี่ปุ่นช่วงนี้พุ่งขึ้นสู่กระแสสูงเช่นเดียวกัน

ซึ่งนิยมเรียกกันว่าเป็นช่วงประชาธิปไตยสมัยไทโช (Taisho Democracy) ทฤษฎีที่ชี้นำการเมืองในระยะนี้คือความคิดเห็นเรื่องประชาธิปไตยของโยชิโนะ ซากุโซ (1878 - 1933) ซึ่งเป็นอาจารย์แห่งมหาวิทยาลัยโตเกียว โยชิโนะ ได้เห็นว่าในระยะบอบประชาธิปไตย เป้าหมายของการเมืองอยู่ที่ความอยู่ดีกินดีของประชาชน การกำหนดนโยบายจึงควรมุ่งถือความต้องการของประชาชนเป็นหลัก และได้โจมตีพวกวุฒิสมาชิก ทหาร ข้าราชการ นักการเมืองที่เล่นพรรคเล่นพวกตามพื้นเพจังหวัด และรัฐบุรุษอาวุโสที่เล่นการเมืองขัดกับความต้องการของมวลชน โดยการอ้างบารมีของจักรพรรดิบังหน้า พร้อมทั้งเสนอให้ปฏิรูปสิ่งเหล่านี้ ให้การเมืองเป็นไปตามระบบรัฐสภา และให้มีการเลือกตั้งทั่วไปแบบไม่มีข้อจำกัด นอกจากนี้มีโนเบะ ตาซุกิจิ (1873-1948) ซึ่งเป็นอาจารย์แห่งมหาวิทยาลัยโตเกียวเช่นเดียวกัน ได้ตีความรัฐธรรมนูญเมจิเสียใหม่ว่าอธิปไตยของการปกครองไม่ได้อยู่ที่จักรพรรดิ แต่อยู่ในตัวของรัฐเอง จักรพรรดิเป็นเพียงสถาบันสูงสุดอันหนึ่งของรัฐเท่านั้น ทฤษฎีเหล่านี้ได้กลายเป็นความคิดหลักในวงวิชาการ และได้แพร่หลายเข้าไปในหมู่นักศึกษาและปัญญาชนอย่างรวดเร็ว ทำให้พวกนักศึกษาทำการศึกษาค้นคว้าด้านสังคมศาสตร์อย่างจริงจังเพื่อเสนอแนวปฏิรูปสังคม อีกทั้งยังได้เข้าไปร่วมกิจกรรมกับการเคลื่อนไหวของกรรมกรและชาวนาโดยตรง ในขณะเดียวกันสื่อมวลชนต่าง ๆ ก็เห็นด้วยกับความคิดเหล่านี้ และร่วมมือกันโจมตีการเมืองแบบเล่นพรรคเล่นพวกตามพื้นเพจังหวัด รวมถึงอิทธิพลกับการก้าวก้าวของพวกทหารและข้าราชการอย่างดุเดือด

สำหรับการเรียกร้องให้มีการเลือกตั้งทั่วไปแบบไม่มีข้อจำกัดนั้น เป็นเป้าหมายร่วมของการเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่มต่าง ๆ ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ทั้งนี้เพราะแม้ว่าญี่ปุ่นจะมีรัฐสภาและมีการเลือกตั้งมาตั้งแต่

ปี 1890 แต่ก็ยังมีข้อจำกัดที่สำคัญอันหนึ่งคือ ผู้ที่เสียภาษีเกินกว่า 15 เยน (ภาษีที่ดิน, ภาษีรายได้) เท่านั้นจึงจะมีสิทธิ์ออกเสียงเลือกตั้ง ซึ่งในสมัยนั้นชาวนาหรือชาวบ้านทั่วไปไม่มีปัญญาเสียภาษีขนาดนี้ ส่วนใหญ่จึงมีแต่พวกเจ้าที่ดินเท่านั้นที่มีสิทธิ์ออกเสียงเลือกตั้ง ปรากฏว่าจำนวนผู้มีสิทธิ์ออกเสียงมีเพียง 45,000 คน หรือประมาณ 1% ของประชากรทั้งหมดเท่านั้น ต่อมาเกณฑ์นี้ก็ลดลงเป็น 10 เยน และ 3 เยนตามลำดับ กลุ่มพลังต่างๆ ที่เรียกร้องประชาธิปไตยต้องการให้มีการยกเลิกเงื่อนไขนี้ แต่ข้อเสนอนี้ก็ไม่ผ่านสภาเสียที เพราะโตนวูฒิสมาชิกคัดค้านเรื่อยมา เพิ่งมาประสบความสำเร็จในปี 1925 ซึ่งทำให้จำนวนผู้มีสิทธิ์ออกเสียงเลือกตั้งเพิ่มเป็น 1,240,000 คน หรือประมาณ 4 เท่าตัวของจำนวนที่มีอยู่เดิม แต่สตรียังไม่มียสิทธิ์ออกเสียง

ในเวลาเดียวกันนี้ รัฐบาลก็ได้ออก “กฎหมายรักษาความสงบภายใน” เพื่อมุ่งจัดการกับพวกนิยมคอมมิวนิสต์ ซึ่งเป็นที่คาดว่าจะมีบทบาทมากขึ้นภายหลังได้มีการเลือกตั้งทั่วไปโดยปราศจากเงื่อนไข กอปรกับเพิ่งมีการรื้อฟื้นความสัมพันธ์ระหว่างประเทศกับโซเวียตด้วย กฎหมายฉบับนี้ได้กำหนดการลงโทษผู้ที่เข้าร่วมในการเคลื่อนไหวที่คิดจะ “เปลี่ยนระบอบการปกครอง” หรือ “ปฏิเสธระบบการครอบครองทรัพย์สินส่วนบุคคล” แต่ต่อมาก็มีการตีความกฎหมายฉบับนี้อย่างกว้างขวาง เพื่อใช้ปราบปรามความคิดเห็นทุกอย่างที่คัดค้านรัฐบาล

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าภายใต้การเฟื่องฟูของประชาธิปไตยหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 จะทำให้การเมืองของญี่ปุ่นมีความเป็นประชาธิปไตยสูงขึ้นบ้าง ในแง่ที่พรรคการเมืองที่ได้รับการเลือกตั้งสูงสุดจะได้เป็นผู้จัดตั้งรัฐบาล และมีการยกเลิกข้อจำกัดของผู้มีสิทธิ์ออกเสียงแล้วก็ตาม แต่พวกทหาร

วุฒิสภา และคณะองคมนตรี เป็นต้น ก็ยังเป็นกลุ่มอิทธิพลที่สำคัญยิ่ง
 พรรคการเมืองที่จะขึ้นมาเป็นใหญ่ต้องได้รับการร่วมมือจากกลุ่มเหล่านี้ นอก
 จากนี้ฐานของพรรคการเมืองยังคงอยู่ที่ผู้มีอิทธิพลหรือเศรษฐีในต่างจังหวัด
 กล่าวคือการเมืองยังไม่ได้พัฒนาไปเป็นการเมืองของมวลชน แต่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงก็คือ เมื่อผู้มีสิทธิ์ออกเสียงเพิ่มจำนวนมากขึ้น เงินทองที่จำเป็นสำหรับการหาเสียงเลือกตั้งก็เพิ่มขึ้นด้วย ความเกี่ยวพันระหว่างพรรคการเมืองกับ
 วงการธุรกิจจึงทวีความลึกซึ้งขึ้นทุกที พรรคการเมืองต้องพึ่งพิงการเงินสนับสนุนจำนวนมากจากพวกไซบัทซุ ซึ่งชักนำให้เกิดปัญหาคอร์ปชั่นขึ้นน้อย ๆ
 ดังนั้นในช่วงที่การเมืองระบบพรรคกำลังเฟื่องฟูขึ้น ในอีกด้านหนึ่ง “การเมืองที่อาศัยอำนาจเงิน” ก็ทวีความรุนแรงขึ้นด้วย ทำให้ประชาชนไม่พอใจและเสื่อมความศรัทธา พวกที่ต่อต้านพรรคการเมือง เช่น พวกทหาร
 ข้าราชการ และกลุ่มชาตินิยม จึงถือเป็นโอกาสเหมาะใจดี “ความเน่าเฟะของการเมืองระบบพรรค” อย่างรุนแรง

การเคลื่อนไหวของกรรมกรและชาวนา

ส่วนการเคลื่อนไหวของกรรมกรกับของลัทธิสังคมนิยม ซึ่งภายหลังเหตุการณ์ “ยอดอกตัญญู” เป็นต้นมา ต้องเก็บเนื้อเก็บตัวในช่วง “ฤดูหนาว” ภายใต้อการกดขี่อย่างหนักของรัฐบาลนั้น พอได้รับกระแสลมประชาธิปไตยหลังสงครามก็ค่อย ๆ ฟื้นชีวิตกลับคืนมาอีก การพัฒนาของอุตสาหกรรมโรงงาน ที่ควบคู่ไปกับการเจริญเติบโตของทุนนิยมญี่ปุ่น ได้ทำให้กรรมกรเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะอัตราส่วนของกรรมกรผู้ชาย ซึ่งมักจะกระจุกกันอยู่ตามโรงงานใหญ่ ๆ และแม้ว่าระดับรายได้ที่เป็นตัวเงิน จะเพิ่มขึ้นในช่วงที่ภาวะเศรษฐกิจรุ่งโรจน์ แต่ราคาสินค้าก็ถีบตัวขึ้นตามภาวะเงินเพื่อ

ชีวิตความเป็นอยู่ของกรรมกร จึงไม่ได้สะดวกสบายขึ้น นอกจากหนีอิทธิพลจากการปฏิวัติรัสเซีย และการจลาจลชั่วคราวใหญ่ก็เป็นปัจจัยสำคัญ ที่ผลักดันให้การเคลื่อนไหวของกรรมกรหลังสงครามขึ้นสู่กระแสสูง และสิ่งที่น่าสังเกตคือ สหบาลกรรมกรญี่ปุ่นในช่วงก่อน สงคราม ได้ยึดถือทัศนะการประนีประนอม หรือการปรองดองระหว่างนายทุนกับกรรมกร แต่มาในช่วงหลังสงครามที่ขณะนี้ ได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นการ ประจัญหน้ากับฝ่ายนายทุน คือเน้นการต่อสู้ทางชนชั้น และการปลดปล่อยของกรรมกรมากขึ้น ทั้งนี้ส่วนหนึ่งสืบเนื่องมาจากปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ เช่น ภาวะเงินเฟ้อ ความฝืดเคืองของชีวิตความเป็นอยู่ และการตกงานโดยเฉพาะในช่วงที่เกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจอย่างยืดเยื้อ และอีกส่วนหนึ่งเป็นเพราะอิทธิพลของความคิดอ่านแบบสังคมนิยม ที่แพร่หลายมากขึ้นภายหลังการปฏิวัติรัสเซีย การเคลื่อนไหวของกรรมกรได้เริ่มเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ ในการต่อสู้ทางชนชั้นอย่างเด่นชัด เช่น สิทธิในการรวมตัว สิทธิในการต่อรองเป็นกลุ่ม และสิทธิในการนัดหยุดงาน เป็นต้น สหบาลกรรมกรได้เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว เช่น ในปี 1928 มีเพียง 501 แห่ง แต่มาในปี 1932 ได้เพิ่มขึ้นเป็น 932 และจำนวนสมาชิกได้เพิ่มจากระดับ 310,000 คน เป็น 380,000 คน ส่วนกรณีพิพาทแรงงานก็ได้เกิดขึ้น เช่น ในปี 1927 มี 1,200 กรณี กรรมกรเข้าร่วม 133,000 คน มาในปี 1930 มี 2,200 กรณี กรรมกรเข้าร่วม 192,000 คน อย่างไรก็ตาม ในช่วงที่เกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ และชีวิตความเป็นอยู่ของกรรมกรเดือดร้อนมากที่สุดนั้น แม้ว่าการเคลื่อนไหวของกรรมกรจะขึ้นสู่กระแสสูงสุด แต่เมื่อดูจากจำนวนสมาชิกของสหบาลกรรมกร หรือกรรมกรที่มีการจัดตั้งแล้ว ปรากฏว่า มีอัตราสูงสุดไม่เกิน 8% นอกจากนั้นสหบาลกรรมกรต่าง ๆ ของญี่ปุ่นยังแตกแยกออกเป็นหลายฝัก

หลายฝ่าย ส่วนใหญ่เป็นไปตามการแตกแยกทางด้านความคิดของลัทธิสังคมนิยมสายต่าง ๆ

ท่ามกลางความขัดแย้งระหว่างนายทุนกับกรรมกรที่ทวีความรุนแรงขึ้นนี้ รัฐบาลญี่ปุ่นก็ได้พยายามดำเนินมาตรการป้องกันไม่ให้สถานการณ์เลวร้ายลงไปอีก เช่น ได้มีการออกกฎหมายใกล้เคียงกรณีพิพาทแรงงาน และส่งเสริมระบบบริหาร ที่ตั้งอยู่บนความออมชอมแบบภายในครอบครัว อันก่อให้เกิดระบบการจ้างงานตลอดชีวิต (the lifelong employment system)* และการเลื่อนขั้นเงินเดือนหรือระดับความสำคัญตามอายุการทำงาน ซึ่งเป็นต้นฉบับของความสัมพันธ์ระหว่างนายทุนกับกรรมกรแบบญี่ปุ่น

หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นต้นมา ความตึงเครียดของการเคลื่อนไหวทางสังคมได้มีส่วนเร่งเร้าการต่อสู้ของชาวนา โดยเฉพาะชาวนาเช่าที่ภาวะวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจที่เรื้อรังได้สร้างความเดือดร้อนให้กับทั้งฝ่าย

* ในตอนต้นสมัยเมจิ ความสัมพันธ์ระหว่างนายทุนกับกรรมกร ยังมีลักษณะเป็นแบบชนชั้นของระบบศักดินาและยังไม่มีตลาดแรงงาน โดยเฉพาะแรงงานที่ไร้ฝีมือ ผู้ที่รับงานปกติจะทำหน้าที่เป็นหัวหน้าทางเทคนิคและคอยคุมคนงาน ซึ่งเป็นลูกมือของตนไปด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างหัวหน้าคนงานกับคนงาน จึงมักจะเป็นแบบลูกพี่ลูกน้อง และการย้ายงานจากบริษัทหนึ่งไปอีกบริษัทหนึ่งมีอยู่เป็นประจำ ฉะนั้นจึงยังไม่มีระบบการจ้างงานตลอดชีวิต หรือระบบเลื่อนขั้นตามอายุการทำงาน แต่จากช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นต้นมา เมื่อบริษัทมีขนาดใหญ่โตขึ้น โดยเฉพาะการพัฒนาในด้านอุตสาหกรรมหนัก ทำให้ความต้องการคนงานที่เชี่ยวชาญมีมากขึ้น บริษัทจึงเปิดรับสมัครคนงานพร้อมทั้งจัดฝึกอบรมให้ด้วย และเพื่อชักจูงให้คนงานเหล่านั้นอยู่กับตนตลอดไป บริษัทก็ได้ใช้ระบบเลื่อนขั้นเงินเดือนหรือระดับความสำคัญตามอายุการทำงานเป็นแรงจูงใจนอกจากนี้เพื่อกักกันคนงานของตนให้ออกห่างจากอิทธิพลการเคลื่อนไหวของกรรมกรซึ่งทวีความรุนแรงขึ้น ก็ได้มีการนำระบบการจ้างงานตลอดชีวิต และการบริหารงานแบบความสัมพันธ์ในครอบครัวเข้ามาใช้ด้วย

ชาวนาและเจ้าที่ดิน การตกต่ำของราคาพืชผลทางเกษตรโดยเฉพาะข้าว ได้ทำให้ฐานะของชาวนายากจนลงไปอีก ชาวนาเช่าที่จึงได้รวมตัวกันเรียกร้องให้เจ้าที่ดินลดค่าเช่าที่นา ซึ่งนำไปสู่การพิพาทระหว่างชาวนาเช่าที่กับเจ้าที่ดินมากขึ้น ดังจะเห็นได้ว่าในปี 1921 กรณีพิพาทอยู่ในระดับ 2,000 ครั้ง ได้เพิ่มขึ้นเป็น 3,400 และ 6,800 ครั้งในปี 1931 และ 1935 ตามลำดับ ซึ่งนับเป็นช่วงที่ดุเดือดที่สุดในประวัติศาสตร์การเคลื่อนไหวของชาวนาญี่ปุ่น ในอีกด้านหนึ่ง การตกต่ำของราคาข้าวกับราคาหุ้นภายใต้ภาวะวิกฤตการณ์ก็ได้ทำให้ฐานะเศรษฐกิจของเจ้าที่ดินย่ำแย่ลงเหมือนกัน โดยเฉพาะเจ้าที่ดินขนาดกลางกับขนาดเล็ก เพราะรายได้ของเจ้าที่ดินส่วนใหญ่ได้มาจากการขายข้าวที่เก็บค่าเช่าที่จากชาวนา และรายได้เหล่านี้ได้ถูกนำไปลงทุนในหุ้นต่างๆ เป็นจำนวนไม่น้อย เมื่อฐานะทางเศรษฐกิจทรุดโทรมลงเช่นนี้ เจ้าที่ดินก็ไม่ยอมโอนอ่อนต่อการเรียกร้องของชาวนาง่าย ๆ และเมื่อพวกเขาเช่าที่เคลื่อนไหวรุนแรงขึ้น พวกเจ้าที่ดินก็ตอบโต้โดยการยึดที่นาคืน ห้ามชาวนาเข้าไปในที่ดิน หรือถ้ามีการเพาะปลูกแล้วก็ยึดต้นกล้าเสีย เป็นต้น นอกจากนี้ในขณะที่พวกเขาเช่าที่ ได้รวมตัวกันจัดตั้งเป็นสหพันธ์อย่างมากมายเคลื่อนไหวกดดัน พวกเจ้าที่ดินก็มีการร่วมมือกันจัดตั้งเป็นสหพันธ์เหมือนกันและบางกรณียังได้จัดตั้งบริษัทที่ดินขึ้นด้วย แล้วมอบให้บริษัทนี้เป็นผู้รับผิดชอบและต่อรองกับชาวนาเกี่ยวกับที่ดินของพวกเขาทั้งหมด ดังนั้นในระยะหลังประเด็นการต่อสู้เรียกร้องของชาวนาเช่าที่ จึงเปลี่ยนแปลงไปจากเรื่องการขอลดค่าเช่าที่ มาเป็นเรื่องการคัดค้านการยึดที่นาคืน หรือการปกป้องสิทธิในการเพาะปลูก อย่างไรก็ตามการพิพาทส่วนใหญ่ ฝ่ายชาวนาจะอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบ เนื่องจากฝ่ายเจ้าที่ดินมักจะมีอาศัยอำนาจรัฐหนุนหลัง จากการกดขี่ของฝ่ายเจ้าที่ดินกับฝ่ายรัฐบาล กอปรกับความแตกแยกภายในกลุ่ม

สหพันธ์ชาวนา ในลักษณะเดียวที่เกิดกับสหบาลกรรมกรตั้งที่กล่าวไปแล้ว การเคลื่อนไหวของชาวนาจึงค่อย ๆ ถดถอยลงในที่สุด และหลังจากนั้นมา หมู่บ้านชนบทซึ่งตกอยู่ท่ามกลางความอึดอัดขัดสน และสิ้นหวังต่อการแก้ไขสถานการณ์ให้ดีขึ้นก็ได้สิ้นเปลืองไปอยู่ในอ้อมกอดของการเคลื่อนไหวของพวกทหารยังเดิร์ก พวกชาตินิยมฝ่ายขวาหรือพวกฟาสซิสต์

การเคลื่อนไหวของสังคมนิยม

การเคลื่อนไหวของสังคมนิยม ซึ่งเจียบเหงาไปเป็นเวลานานทีเดียว ก็กลับคึกคักขึ้นอีกครั้ง พร้อม ๆ กับการตื่นตัวในการเคลื่อนไหวของกรรมกรและความสำเร็จของการปฏิวัติรัสเซีย ในตอนแรกพวกอนาธิปไตย (anarchism) มีอิทธิพลอยู่ค่อนข้างมาก และมีแนวโน้มสนับสนุนให้กรรมกรใช้มาตรการตอบโต้นายทุนอย่างรุนแรงโดยตรง ไม่ให้ความสนใจกับการต่อสู้ทางการเมือง และปฏิเสธการปฏิวัติของรัสเซีย แต่ต่อมาความคิดสังคมนิยมแบบมาร์กซ์ได้ค่อย ๆ เติบโตขึ้นเป็นกระแสหลัก เน้นการต่อสู้ทางการเมือง โดยเลียนแบบการปฏิวัติของรัสเซีย นั่นคือ ยึดถือแนวทางของพวกบอลเชวิค (Bol'shevism) และนักสังคมนิยมจำนวนมากได้พยายามเคลื่อนไหวให้มีการจัดตั้งพรรคของผู้ไร้ทรัพย์สิน ในที่สุดได้มีการจัดตั้งกลุ่มแนวร่วมสังคมนิยมแห่งญี่ปุ่นในปี 1920 และในปี 1922 ก็ได้มีการจัดตั้งพรรคคอมมิวนิสต์ญี่ปุ่นอย่างลับ ๆ โดยอยู่ภายใต้การชี้นำขององค์การคอมมิวนิสต์สากล (Comintern = The Communist International) ความคิดแนวมาร์กซิสต์ได้ค่อย ๆ แพร่หลายเข้าไปในหมู่ปัญญาชน นักศึกษา และกรรมกรอย่างกว้างขวาง ได้มีการจัดตั้งกลุ่มค้นคว้าความคิดมาร์กซิสต์และกลุ่มกิจกรรมในแนวนี้ อย่างมากมาย ฉะนั้นในทศวรรษที่ 1920 จึงเป็นช่วงที่การศึกษาค้นคว้า

ทางสังคมศาสตร์ที่ยึดแนวมาร์กซิสต์เฟื่องฟูที่สุดยุคหนึ่ง ส่วนทางด้านรัฐบาล ก็ได้มีปฏิกิริยาพยายามก่อตั้งกลุ่มพลังต่าง ๆ เพื่อสกัดกันและทำลายกระแสการเคลื่อนไหวของพวกสังคมนิยม เช่น กลุ่มแนวร่วมยูวชนแห่งชาติ กลุ่มแม่บ้านรักชาติ กลุ่มชานาแห่งจักรวรรดิ

ดังได้กล่าวไปแล้วว่า แผ่นดินไหวครั้งใหญ่ที่สุดที่เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 1 กันยายน 1923 นั้น ได้สร้างความปั่นป่วนทางการเมืองและเศรษฐกิจอย่างใหญ่หลวง การเคลื่อนไหวของสังคมนิยมเองก็ได้รับการกระทบกระเทือนจากภัยพิบัติครั้งนี้อย่างหนักหน่วง ในขณะที่เกิดความซุลมุนวุ่นวายได้มีการปล่อยข่าวว่า พวกสังคมนิยมและชาวเกาหลีในญี่ปุ่นจะก่อการจลาจล ฉะนั้นทั้ง ๆ ที่ได้มีการประกาศใช้กฎอัยการศึก ตำรวจ ทหาร และประชาชนได้รวมประทัดประหารพวกสังคมนิยมและชาวเกาหลีเป็นการใหญ่* ภายหลังที่ประสบกับเหตุการณ์เช่นนี้ กอปรกับการกวาดล้างจับกุมอย่างหนักของรัฐบาลภายในพรรคคอมมิวนิสต์ก็ได้มีการขัดแย้งกันเกี่ยวกับแนวทางการต่อสู้ทางการเมือง และในปี 1924 ก็ได้ประกาศยุบพรรค และแม้ว่าจะได้มีการจัดตั้งขึ้นใหม่ในปี 1926 แต่ก็ยังมีความแตกแยกออกเป็นหลายฝักหลายฝ่าย ซึ่งมีผลให้พรรค สหบาล สหพันธ์ หรือการรวมตัวในรูปอื่น ๆ ของกรรมกรและชานาต้องพลอยแตกแยกไปด้วย

การเคลื่อนไหวของการปฏิรูปแบบชาตินิยม

หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ท่ามกลางการตื่นตัวของกระแสปฏิรูปที่ยืดถือทัศนคติต่าง ๆ กันนั้น ก็ได้มีบุคคลกลุ่มหนึ่งที่เสนอแนวทางปฏิรูปแบบชาติ

* ข่าวลือที่ปล่อยออกมาคือ ชาวเกาหลีเที่ยวลอบวางเพลิงและโรยยาพิษตามบ่อน้ำต่าง ๆ เป็นต้น จำนวนชาวเกาหลีที่ถูกฆ่าตายในครั้งนั้นประมาณ 6,000 คน

นิยมขึ้น ซึ่งหลักการใหญ่ ๆ คือ การเชิดชูสถาบันจักรพรรดิเป็นศูนย์กลางอำนาจของญี่ปุ่น เรียกร้องให้มีการปฏิรูปหรือไม่ก็ทำลายการเมืองระบอบรัฐสภา (การเมืองระบบพรรค) เศรษฐกิจระบบทุนนิยม และนโยบายการทูตแบบประนีประนอม การจำกัดการถือครองทรัพย์สินส่วนบุคคล ส่วนที่เกินให้ยึดเข้ารัฐ การโอนกิจการใหญ่ ๆ เป็นของรัฐ การแบ่งปันผลประโยชน์ของธุรกิจให้กับกรรมกร และในด้านต่างประเทศก็นับว่าญี่ปุ่นมีสิทธิ์ที่จะประกาศสงครามกับประเทศที่ยึดครองดินแดนไว้เป็นอันมากอย่างไม่ชอบธรรม ความคิดของพวกชาตินิยมได้ไปมีอิทธิพลต่อกลุ่มทหารยังเดิร์กที่ไม่พอใจกับสภาพการเมืองระบบพรรคและการทูตแบบประนีประนอมของรัฐบาลญี่ปุ่น พวกชาตินิยมกับกลุ่มทหารยังเดิร์กจึงร่วมมือกันทำการเคลื่อนไหวขยายอิทธิพลของความคิดแนวนี้ออกไปอย่างแพร่หลาย แม้กระทั่งฝ่ายซ้ายระดับผู้นำที่นิยมลัทธิคอมมิวนิสต์หรือสังคมนิยมจำนวนไม่น้อยทีเดียว ได้ประกาศละทิ้งความคิดเดิม แล้วหันมาเห็นด้วยกับพวกชาตินิยม พวกนี้ได้ยึดแนวทางใหม่ คือ “การสร้างสังคมนิยมประเทศเดียว” ซึ่งเน้นการปฏิวัติแบบสังคมนิยม ปลดปล่อยมวลชนโดยมีสถาบันจักรพรรดิเป็นศูนย์กลาง และได้โจมตีการชี้นำขององค์การคอมมิวนิสต์สากล กับแนวทางของพรรคคอมมิวนิสต์ญี่ปุ่น ซึ่งคิดจะล้มล้างสถาบันจักรพรรดิ และต่อต้านสงครามจักรวรรดินิยม ดังนั้น พวกฝ่ายซ้ายเหล่านี้จึงพยายามเข้าหาพวกทหารยังเดิร์กอย่างใกล้ชิด เพื่อหวังที่จะร่วมมือกันทำลายระบบทุนนิยม ภายใต้บรรยากาศที่ความคิดชาตินิยมได้ขึ้นสู่กระแสสูง ความคิดแบบเสรีหรือแบบประชาธิปไตยอย่างเช่นทฤษฎีสถาบันจักรพรรดิของอาจารย์มิโนเบะก็ถูกมองว่าเป็นอันตรายและขัดกับผลประโยชน์ของชาติ ผลงานของมิโนเบะกลายเป็นหนังสือต้องห้ามและมิโนเบะเองต้องถูกกักตุนให้ลาออกจากการเป็นวุฒิสมาชิกสภา ทาง

ด้านสื่อมวลชนก็ได้หันมาเรียกร้องให้มีการสนใจวัฒนธรรมดั้งเดิมของญี่ปุ่นมากขึ้น และวิพากษ์วิจารณ์รูปแบบการรับเอาวัฒนธรรม ความคิดอ่านแบบตะวันตกอย่างที่เคยห่อหุ้มมา จึงเท่ากับเป็นการส่งเสริมบรรยากาศชาตินิยมในญี่ปุ่นให้รุนแรงขึ้น โดยเฉพาะในช่วงหลังของทศวรรษที่ 1930 รัฐบาลได้ทำการควบคุมทางด้านความคิดและวัฒนธรรมอย่างเข้มงวดยิ่งขึ้น แม้แต่เสรีภาพทางวิชาการก็ยังถูกลดทอน นักวิชาการไม่มีสิทธิ์วิพากษ์วิจารณ์นโยบายของรัฐบาล และปรากฏว่ามีอาจารย์ของมหาวิทยาลัยใหญ่ ๆ รวมทั้งผู้มีชื่อเสียงทางด้านวัฒนธรรมหลายคนต้องถูกจับกุมในข้อหาคบคิดกันวางแผนเพื่อก่อสงครามประชาชน

นอกจากการเคลื่อนไหวที่สำคัญ ๆ เหล่านี้แล้ว ก็ยังมีการเคลื่อนไหวของพวกชนกลุ่มน้อยที่เรียกกันว่า พวก "บุรากูมิน" (Burakumin) ซึ่งเป็นพวกที่สืบเชื้อสายมาจากพวกเอตะหรือฮินโนในสมัยโตกูงาวะ พวกนี้ส่วนใหญ่จะทำงานต่ำ ๆ เช่น งานฆ่าสัตว์ ฟอกหนังสัตว์ และทำเกียะ เป็นต้น แม้ว่าจะในสมัยเมจิจะได้มีการยกเลิกการแบ่งชั้นวรรณะไปหมดแล้วก็ตาม แต่พวกบุรากูมินก็ยังถูกรังเกียจ และถูกกีดกันในหลาย ๆ ด้านด้วยกัน พวกนี้จึงได้รวมตัวกันต่อสู้เรียกร้องให้ขจัดการกีดกันดังกล่าวให้หมดสิ้นไป

สำหรับผู้หญิงญี่ปุ่นในช่วงนี้ก็ได้อัตนตัวทำการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิเสรีภาพที่เสมอภาคกับผู้ชาย ทั้งนี้เพราะในสังคมญี่ปุ่นตั้งแต่สมัยโตกูงาวะเป็นต้นมา ผู้หญิงอยู่ในฐานะต่ำต้อยมากถูกมองว่าเป็นข้าของผู้ชาย และมีหน้าที่สำคัญคือการคลอดลูกสืบตระกูลไม่ให้ขาดสาย แม้ถึงสมัยเมจิความคิดเช่นนี้ก็ยังไม่เปลี่ยนแปลง ในขณะที่มีการสร้างมหาวิทยาลัยสำหรับผู้ชาย แต่ไม่มีสำหรับผู้หญิง และเมื่อแต่งงานแล้ว ผู้หญิงไม่มีสิทธิ์กู้ยืมเงินหรือขายทรัพย์สิน โดยปราศจากการยินยอมจากสามี ในขณะที่ผู้ชายมีหน้า

ที่ออกไปทำงานหาเงิน ผู้หญิงมีหน้าที่เป็นผู้ดูแลการบ้านการเรือน และเลี้ยงลูกให้ดีดังคำที่ผู้หญิงควรเป็น “เมียที่ดีและเป็นแม่ที่ฉลาด” บางแห่งที่มีการแบ่งแยกอย่างเข้มงวด แม้แต่เสื้อผ้าของผู้ชายกับของผู้หญิงก็ต้องแยกชักรักกันคนละอย่าง ผู้หญิงไม่ควรสนใจเรื่องสังคมและไม่มีสิทธิ์ในการออกเสียงเลือกตั้ง ดังนั้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 กลุ่มสตรีที่มีความคิดสมัยใหม่ได้ผลักดันให้เกิดขบวนการปลดปล่อยสตรีคือเรียกร้องสิทธิในการออกเสียงเลือกตั้ง โจมตีระบบครอบครัวแบบเก่าที่ปิดกั้นบทบาทของสตรีไว้แต่ในบ้าน และเน้นความเป็นตัวของตัวเองของสตรี ดังเช่นคติของขบวนการปลดปล่อยของสตรีที่กล่าวว่า “เดิมที สตรีนั้นเป็นดวงอาทิตย์ เป็นผู้คนเต็มขั้น แต่มาบัดนี้ สตรีเป็นเพียงแค่วงจันทร์ ที่ต้องพึ่งพาแสงสว่างจากที่อื่น และดูซิดเซียวเหมือนหน้าตาของคนที่ป่วย พวกเราเหล่าสตรีจึงต้องแย่งชิงความเป็นดวงอาทิตย์ของตนกลับคืนมาให้ได้”

บทที่ 9

การรุกรานทางทหารของ

จักรวรรดินิยมญี่ปุ่น

การรุกรานจีนของญี่ปุ่น

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับจีนในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 จะเห็นว่าตลาดจีนมีความสำคัญต่อทุนนิยมญี่ปุ่นอย่างยิ่ง ไม่ว่าจะเป็นในด้านการนำเข้าวัตถุดิบ เช่น แร่เหล็ก ถ่านหิน สำหรับถลุงเหล็ก เหล็ก และ ถั่วเหลือง เป็นต้น หรือด้านการส่งออก เช่น ผ้าฝ้าย เครื่องจักรและสิ่งใช้สอยจีปาละ เป็นต้น รวมทั้งด้านการลงทุนออก ซึ่งที่สำคัญเด่นชัดได้แก่ การลงทุนด้านอุตสาหกรรมสิ่งทอในประเทศจีน อย่างไรก็ตามในช่วงเวลาเดียวกันนี้ ประชาชนจีนได้ตื่นตัวและเคลื่อนไหวต่อต้านจักรวรรดินิยมสูงชันโดยเฉพาะภายหลังปี 1919 เมื่อญี่ปุ่นขอรับช่วงผลประโยชน์ของเยอรมันในจีน การบอยคอตสินค้าญี่ปุ่นก็ได้ขยายตัวออกไปทั่วประเทศ และการต่อสู้ของประชาชนจีนก็ได้ถือว่าจักรวรรดินิยมญี่ปุ่นเป็นศัตรูหมายเลขหนึ่ง

สำหรับสถานการณ์ภายในของจีน หลังจากคณะรัฐบาลราชวงศ์ชิงของพวกแมนจูถูกโค่นล้มไปแล้ว ประเทศจีนก็ตกอยู่ในสภาพแตกแยก อำนาจการปกครองได้ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของขุนพลท้องถิ่นที่ประจำอยู่ตามภูมิภาคต่าง ๆ โดยมากอยู่ทางภาคเหนือ และที่สำคัญคือ ขุนพลจางไซหลินซึ่งได้รับการสนับสนุนจากญี่ปุ่นในระดับหนึ่ง ในปี 1921 ได้มีการจัดตั้งพรรคคอม

มิวนิสต์จีนขึ้น และในปี 1924 พวกจีนคณะชาติภายใต้การนำของซุนยัต-
เซ็นกับพรรคคอมมิวนิสต์จีนก็ได้ตกลงจับมือกัน เพื่อรวมจีนให้เป็นอันหนึ่ง
อันเดียวกัน โดยการกวาดล้างอิทธิพลของพวกขุนพลท้องถิ่น และขับไล่
จักรวรรดินิยมออกจากจีน ต่อมาไม่นานนักซุนยัตเซ็นก็ถึงแก่กรรมและผู้ที่
สืบทอดเจตนารมณ์คือ จอมพลเจียงไคเช็ค (1887—1975) ซึ่งได้เป็นผู้
บังคับบัญชากองกำลังร่วม และเริ่มลงมือปราบปรามพวกขุนพลท้องถิ่นในปี
1926 สามารถเข้ายึดนานกิง เซียงไฮ้ และขยายอำนาจไปจนถึงแถบแม่-
น้ำแยงซีเกียง แต่ทว่าพอถึงเดือนเมษายน 1927 เจียงไคเช็คก็ได้ทำรัฐ-
ประหารหักหลัง และกวาดล้างพรรคคอมมิวนิสต์จีนเป็นการใหญ่ พร้อมทั้ง
จัดตั้งรัฐบาลจีนคณะชาติขึ้นที่เมืองนานกิง (ปกติเรียกว่า รัฐบาลนานกิง)

ในสมัยที่ซิดีฮาระดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีต่างประเทศ และยึดถือ
หลักการไม่แทรกแซงกิจการภายในของประเทศอื่นนั้น ญี่ปุ่นก็ไม่ได้ขัดขวาง
การปราบปรามขุนพลท้องถิ่นของจีน แต่การทูตซิดีฮาระก็ถูกพวกทหาร พวก
ชาตินิยม พรรคการเมืองส่วนหนึ่งและนักธุรกิจที่มีผลประโยชน์ในจีนโจมตี
ว่าเป็นการดำเนินนโยบายแบบอ่อนแอเกินไป และเสียงเรียกร้องให้ใช้
มาตรการแข็งกร้าวกับจีนได้หนาแน่นขึ้น ฉะนั้นเมื่อรัฐบาลซุดที่มีซิดีฮาระ
อยู่ต้องพ้นจากอำนาจไป รัฐบาลซุดใหม่ที่เข้ามาแทนในปี 1927 ก็ได้ดำ-
เนินนโยบายตามเสียงเรียกร้องนี้ ได้มีการส่งทหารญี่ปุ่นเข้าไป ในมณฑล
ชานตุงของจีน โดยอ้างว่าเพื่อคุ้มครองความปลอดภัยให้กับชีวิตและทรัพย์สิน
ของชนญี่ปุ่น แต่พอติเจียงไคเช็คได้ตัดความสัมพันธ์และหันมาเล่นงาน
พรรคคอมมิวนิสต์จีน การปราบปรามขุนพลท้องถิ่นเพื่อการรวมประเทศ
ต้องหยุดชะงักลงชั่วคราว ญี่ปุ่นจึงถอนทหารกลับออกมา อย่างไรก็ตาม ใน
ขณะที่รัฐบาลจีนคณะชาติกำลังสู้รบติดพันอยู่กับพรรคคอมมิวนิสต์จีนอยู่นี้

ญี่ปุ่นก็ถือว่าเป็นโอกาสดี และเตรียมพร้อมที่จะบุกกรุกเข้าไปในจีนอยู่ตลอดเวลา

ความจริงเจียงไคเช็คได้เคยคิดจะขอความช่วยเหลือจากญี่ปุ่นในการรวมจีน แต่ญี่ปุ่นปฏิเสธเพราะคิดว่าการแตกแยกของจีนจะเป็นประโยชน์แก่ตนมากกว่า เจียงไคเช็คเลยหันไปขอรับรองอเมริกาแทน และได้รับการตอบสนองรวมทั้งอังกฤษก็ให้ความสนับสนุนด้วย ดังนั้นในปี 1928 เจียงไคเช็คจึงเริ่มเปิดฉากปราบปรามพวกขุนพลท้องถิ่นอีก ญี่ปุ่นจึงได้ส่งทหารเข้าสู่มณฑลชานตุงอีกเป็นครั้งที่ 2 คราวนี้เกิดการปะทะกับทหารจีนที่เมืองซีหนัน และได้ฆ่าชาวจีนในเมืองนี้ไปราว 3,600 คน ซึ่งกลายเป็นข่าวอื้อฉาวไปทั่วโลกหลังจากนั้นญี่ปุ่นก็ได้ส่งทหารเข้าไปเสริมกำลังในชานตุงอีกเป็นครั้งที่ 3 เป็นที่เห็นได้ชัดว่า การที่ญี่ปุ่นส่งกองกำลังเข้าไปในชานตุงหลายระลอกเช่นนี้มีจุดประสงค์แท้จริงคือ การพยายามขัดขวางการขยายอำนาจและการรวมประเทศของเจียงไคเช็ค

หลังจากการส่งทหารเข้าไปในชานตุงครั้งที่ 1 รัฐบาลญี่ปุ่นก็ได้เปิดประชุมสภาตะวันออก (โตโฮไคจิ) ซึ่งประกอบด้วยเจ้าหน้าที่ต่างประเทศและผู้นำของกองทัพบกเพื่อปรึกษาหารือเกี่ยวกับปัญหาจีน และได้ผลสรุปที่สำคัญ ๆ คือ*

* ที่สาระของที่ประชุมซึ่งบ่งถึงความทะเยอทะยานของผู้นำญี่ปุ่นอย่างโจ่งแจ้งคือ “ถ้าหวังพิชิตจีน ก็ต้องพิชิตแมนจูเรียกับมองโกลเสียก่อน และถ้าหวังพิชิตโลก ก็ต้องพิชิตจีนเสียก่อน ถ้าพิชิตจีนได้แล้วประเทศอื่น ๆ ในเอเชียทั้งหมดก็จะกลัวเกรงและยอมสยบต่อเรา เมื่อถึงตอนนั้นโลกก็จะยอมรับว่าเอเชียบูรพาเป็นของเรา และไม่กล้าขัดขวางผลประโยชน์ของเราเป็นแน่ หลังจากที่ยึดครองทรัพย์สินของจีนได้แล้ว เราก็จะสามารถพิชิตอินเดีย เอเชียไมเนอร์ เอเชียกลาง และต่อไปก็รวมถึงยุโรปด้วย

(1) ให้มีการแบ่งแยกแมนจูเรีย และมองโกลออกจากจีนเพื่อป้องกัน
คลื่นปฏิวัติของจีน

(2) ยุคเหยาให้มีการขัดแย้งระหว่างพวกขุนพล กีดกันการรวมประ-
เทศ

(3) ถ้าผลประโยชน์ของญี่ปุ่นถูกคุกคาม ให้ทำการป้องกันอย่าง
เจ็บขาด และ

(4) ญี่ปุ่นจะดำรงฐานะพิเศษไว้ในแมนจูเรียและมองโกล

เมื่อทราบแนวนโยบายอย่างชัดเจนแล้ว รัฐบาลญี่ปุ่นก็ได้พยายาม
เสนอให้จางโซหลินเลิกสู้รบกับกองทัพจีนคณะชาติ ให้ถอนตัวกลับมายังแมน
จูเรียแล้วตั้งตัวเป็นเอกราชโดยญี่ปุ่นจะให้ความช่วยเหลือ แต่จางโซหลินไม่
รับฟัง ยังตั้งมั่นทำการสู้รบต่อไป เมื่อรบแพ้จึงคิดหันมายอมรับข้อเสนอของ
ญี่ปุ่น แต่สายไปเสียแล้ว เพราะผู้นำทหารส่วนหนึ่งของกองทัพกวานตุง
(กองทัพทหารญี่ปุ่นที่ประจำการอยู่ในแมนจูเรีย) ได้ขีดเส้นตายและวางแผน
สังหารจางโซหลินโดยผลการไว้เรียบร้อยแล้ว ดังนั้นในเดือนมิถุนายน 1928
ระหว่างการถอนตัวกลับจากปักกิ่งมายังมุกเดน ตูร์ถไฟที่จางโซหลินนั่งมาก็ถูก
ลอบวางระเบิดจนไม่มีชีวิต เสร็จแล้วญี่ปุ่นก็ป้ายความผิดให้กับจีน แต่สายตา
ทั่วโลกสงสัยว่าเป็นการกระทำของญี่ปุ่น และแม้ว่าจะไม่มีการแถลงการณ์ให้
ประชาชนรู้ถึงรายละเอียด พรรคฝ่ายค้านก็ได้ชักใช้ในสภา กอปรกับองค์
จักรพรรดิทรงไม่พอพระทัยกับการจัดการของรัฐบาลในคดีนี้ คณะรัฐมนตรี
จึงต้องลาออกทั้งคณะ

หลังจากสังหารจางโซหลินแล้ว ญี่ปุ่นคาดว่าแมนจูเรียจะกลายเป็นของ
ตนอย่างแน่นอนแต่ผลกลับตรงกันข้าม จางเซี่ยเหเหลียงผู้เป็นลูกกลับไม่ยอม
อยู่ในอาณัติของญี่ปุ่น และหันไปสวามิภักดิ์ต่อเจียงไคเช็ค แมนจูเรียจึงตกไป
อยู่ภายใต้อิทธิพลของจีนคณะชาติ ภายใต้สถานการณ์ที่การเคลื่อนไหวชาติ

นิยมกำลังขึ้นสู่กระแสสูงทั่วประเทศ รัฐบาลจีนคณะชาติก็เริ่มลงมือฟื้นฟูอิทธิปไตยของชาติกลับคืนเพื่อหวังที่จะทวงคืนซึ่งผลประโยชน์ต่าง ๆ ที่เคยให้กับเหล่าประเทศมหาอำนาจ เช่นการยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขต การฟื้นฟูอิทธิปไตยทางด้านภาษีขาเข้าขาออก การขอผลประโยชน์ของเส้นทางรถไฟกลับคืน การให้ทหารต่างชาติถอนตัวออกไป เป็นต้น อย่างไรก็ตามสำหรับแมนจูเรีย ตั้งแต่สงครามญี่ปุ่นกับรัสเซียเป็นต้นมาได้กลายเป็นดินแดนผลประโยชน์อย่างพิเศษสำหรับญี่ปุ่น กล่าวคือ เป็นทั้งจุดยุทธศาสตร์สำหรับต่อต้านโซเวียต เป็นแหล่งวัตถุดิบสำหรับอุตสาหกรรมหนัก เป็นตลาดสำหรับระบายสินค้า และยังเป็นแหล่งรับการอพยพชาวนาอีกด้วย ญี่ปุ่นจึงถือว่าแมนจูเรียเป็น “เส้นชีวิต” ของตน ดังนั้นเมื่อประสบกับการเคลื่อนไหวฟื้นฟูอิทธิปไตยของจีน ฝ่ายญี่ปุ่นโดยเฉพาะพวกทหารรู้สึกว่าการผลประโยชน์ของชาติกำลังเป็นอันตรายสูงขึ้น

ภายหลังเหตุการณ์ลอบสังหารจางโซหลิน รัฐบาลญี่ปุ่นชุดใหม่ซึ่งมีซึเดฮาระเป็นรัฐมนตรีต่างประเทศก็ก็ได้เจรจาต่อรองกับจีนเรื่องแมนจูเรียและมองโกล แต่ภายในกองทัพก็โดยมีกองทัพกวางตุ้งเป็นหัวหอกได้โจมตีการดำเนินนโยบายต่างประเทศของซึเดฮาระว่าเป็น “การทูตที่อ่อนปวกเปียก” หนักขึ้น และเพื่อแก้ไข “วิกฤตการณ์แมนจูเรียกับมองโกล” ความคิดเห็นที่สนับสนุนให้มีการใช้กำลังทหารตัดแมนจูเรียกับมองโกลออกจากอิทธิปไตยของจีน แล้วผนวกมาอยู่ภายใต้การปกครองของญี่ปุ่นได้เริ่มขึ้นสู่กระแสสูง

ดังนั้น ในเดือนกันยายน 1931 ได้มีการลอบวางระเบิดเส้นทางรถไฟในแมนจูเรีย* กองทัพกวางตุ้งได้ออกแถลงการณ์ทันทีว่าเป็นการกระทำ

* แท้จริงเป็นการกระทำของทหารญี่ปุ่น เพื่อใช้เป็นข้อแก้ตัวสำหรับการลงมือทางทหารและเส้นทางรถไฟแทบจะไม่เสียหายอะไรเลย

ของฝ่ายจีน และถือโอกาสลงมือปฏิบัติการทางทหารอย่างเต็มกำลัง กองทัพญี่ปุ่นในเกาหลียกพลข้ามพรมแดนเข้ามาในแมนจูเรียโดยผลการ (ไม่ได้ขอความเห็นชอบจากรัฐบาลญี่ปุ่น) แม้ว่ารัฐบาลญี่ปุ่นในขณะนั้นจะได้แถลงการณ์ว่า จะยึดถือมาตรการไม่ให้เหตุการณ์ลุกลามใหญ่โต แต่กองทัพบุกไม่ยอมฟังและขยายการปฏิบัติการทางทหารออกไปเรื่อย ๆ จนยึดแมนจูเรียไว้ได้ทั้งหมด เหตุการณ์ครั้งนี้เรียกกันว่า “อุบัติการณ์แมนจูเรีย” ซึ่งนับเป็นการเปิดฉากสงครามอันยาวนานถึง 15 ปี ระหว่างญี่ปุ่นกับจีนจนสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2

รัฐบาลญี่ปุ่นในขณะนั้น ไม่สามารถยับยั้งการกระทำของฝ่ายทหารอีกทั้งประชามติในประเทศก็สนับสนุนการปฏิบัติการของกองทัพกวางตุ้งอย่างเด่นชัด ในที่สุดรัฐบาลก็โดนพวกทหารหัวรุนแรงคุกคามจนต้องลาออกในปลายปี 1923

เมื่อยึดแมนจูเรียได้ทั้งหมดแล้ว ในเดือนมีนาคม 1932 กองทัพกวางตุ้งก็ได้ดำเนินการให้แมนจูเรียประกาศตัวเป็นประเทศเอกราช ภายใต้ชื่อ “แมนจูกัว” (Manchuguo) โดยมีเจ้าชายปุย อุดิตจักรพรรดิองค์สุดท้ายแห่งราชวงศ์แมนจูเป็นประธานาธิบดี ทั้งนี้เจ้าชายปุยได้มอบความรับผิดชอบด้านกบฏป้องกันประเทศและการรักษาความสงบภายในไว้กับญี่ปุ่น โดยแมนจูกัวจะแบกภาระค่าใช้จ่าย มอบให้ญี่ปุ่นเป็นผู้สร้างทางสื่อสารคมนาคม และจ้างคนญี่ปุ่นที่ผู้บัญชาการกองทัพกวางตุ้งรับรองเข้าเป็นข้าราชการ แมนจูกัวจึงเป็นเอกราชแต่เพียงในนาม หรือเป็นเพียงหุ่นเชิดของกองทัพกวางตุ้งเท่านั้น แต่ในช่วงที่กำลังเตรียมการจัดตั้งประเทศแมนจูกัวอยู่นี้ ในเดือนมกราคม 1932 ได้เกิดการปะทะกันระหว่างทหารญี่ปุ่นกับทหารจีนที่เมืองเซียงไฮ้ซึ่งเรียกกันว่า “อุบัติการณ์เซียงไฮ้” สาเหตุสืบเนื่องมาจาก

พระญี่ปุ่นในเมืองเซียงไฮ้ถูกฆ่า ทหารญี่ปุ่นจึงยกกำลังเข้าตีกองทัพทหารจีนที่ประจำอยู่ในเมืองนี้ กล่าวกันว่าแท้ที่จริงนี่ก็เป็นแผนการของทหารญี่ปุ่นอีกเช่นกัน เพื่อเบนความสนใจของประเทศมหาอำนาจ เช่น อเมริกา อังกฤษ และฝรั่งเศส ให้ออกจากการกระทำของญี่ปุ่นในแมนจูเรีย เพราะผลประโยชน์ส่วนใหญ่ของประเทศเหล่านี้กระจุกอยู่ในเมืองเซียงไฮ้ การสู้รบครั้งนี้สงบลงในเดือนพฤษภาคมปีเดียวกัน เนื่องจากถูกกลุ่มประเทศดังกล่าวประห้วงอย่างรุนแรง

เป็นธรรมดาอยู่ดีที่จีนจะไม่ยอมรับการเป็นเอกราชของแมนจูเรีย และได้อุทธรณ์ต่อสันนิบาตชาติว่า อุบัติการณ์แมนจูเรียเป็นแผนการรุกรานของญี่ปุ่น ในเดือนธันวาคม 1932 สันนิบาตชาติจึงแต่งตั้งให้ลอร์ดลิตตัน (R. Lytton) เป็นหัวหน้าคณะกรรมกรไปตรวจสอบข้อเท็จจริงในจีนและแมนจูเรีย และในหนังสือรายงานของคณะกรรมการลิตตัน แม้ว่าจะยอมรับอธิปไตยของจีนเหนือแมนจูเรีย และเห็นว่ากรกระทำของญี่ปุ่นเป็นพฤติกรรมรุกราน แต่ก็ยอมรับเรื่องผลประโยชน์ของญี่ปุ่นในแมนจูเรีย จึงมีลักษณะประนีประนอมอยู่มากทีเดียว พร้อมทั้งได้เสนอให้ดินแดนแถบนี้เป็นเขตปลอดอาวุธโดยอยู่ภายใต้การดูแลร่วมกันของประเทศมหาอำนาจ เมื่อมีการนำรายงานนี้เสนอต่อที่ประชุมของสันนิบาตชาติ แม้ว่าญี่ปุ่นจะคัดค้านอย่างหัวชนฝาไม่เห็นด้วยกับการอภิปราย โดยยึดถือรายงานนี้เป็นหลักและขอเสนอให้ถอนการรับรองประเทศแมนจูแก้ว แต่ที่ประชุมก็ได้ยืนยันรับรองอธิปไตยของจีนเหนือแมนจูเรีย และเห็นด้วยกับญัตติที่เสนอให้ญี่ปุ่นถอนทหารกลับ ด้วยคะแนนเสียง 24 ต่อ 1* (มีญี่ปุ่นเท่านั้นที่คัดค้าน) ตัว

* ไทยเป็นประเทศเดียวที่งดออกเสียง

แทนของญี่ปุ่นจึงเดินออกจากที่ประชุมทันที และในวันที่ 12 มีนาคม 1933 ญี่ปุ่นก็ประกาศถอนตัวออกจากองค์การสันนิบาตชาติ ดังนั้นญี่ปุ่นจึงตกอยู่ในฐานะโดดเดี่ยวในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และกระโจนเข้าบริหารประเทศแมนจูว้แต่เพียงลำพัง ท่ามกลางการคัดค้านอย่างรุนแรงของเหล่าประเทศมหาอำนาจ

ในเดือนพฤษภาคม 1933 เพื่อเป็นการคลี่คลายปัญหาอุบัติเหตุการณ์แมนจูเรีย ญี่ปุ่นกับจีนได้ตกลงทำสัญญาสงบศึก เรียกว่าสนธิสัญญาสงบศึกตงกู ซึ่งกำหนดให้จีนภาคเหนือเป็นเขตปลอดทหาร แต่หลังจากนั้นญี่ปุ่นก็ไม่ได้หยุดยั้งการเสริมสร้างอิทธิพลของตนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อรอคอยโอกาสที่จะบุกรุกเข้าไปในจีนใหม่ และในเดือนสิงหาคม 1936 รัฐบาลญี่ปุ่นก็ได้แถลงเจตนารมณ์ออกมาอย่างเด่นชัดว่า จะเอา 5 มณฑลภาคเหนือของจีนมาไว้ในอำนาจ

ส่วนทางด้านจีน สงครามภายในระหว่างจีนคณะชาติกับพรรคคอมมิวนิสต์จีนยังคงดำเนินต่อไป ในปี 1934 ได้มีการเดินทางไกล 10,000 ไมล์ของฝ่ายคอมมิวนิสต์จีน และเมื่อญี่ปุ่นแสดงท่าทีจะรุกรานจีนสูงขึ้น ในปี 1935 พรรคคอมมิวนิสต์จีนก็ได้เรียกร้องให้ยุติสงครามภายในเพื่อจัดตั้งแนวร่วมต่อต้านญี่ปุ่น ปรากฏว่าขุนพลจางเซี่ยเหเหลียง ซึ่งเจียงไคเช็คได้มอบหมายให้ปราบปรามคอมมิวนิสต์ในภาคเหนือเห็นด้วยกับความคิดนี้ ฉะนั้นเมื่อเจียงไคเช็คบินขึ้นมาตรวจตราการรบที่เมืองซีอานในปลายปี 1936 จางเซี่ยเหเหลียงกับพวกก็ได้เสนอให้เจียงไคเช็คสงบศึกภายในเพื่อการสร้างแนวร่วม แต่เจียงไคเช็คปฏิเสธจึงถูกจางเซี่ยเหเหลียงกักกันตัวเอาไว้ พรรคคอมมิวนิสต์จีนได้เสนอตัวเข้ามาไกล่เกลี่ยและเกลี้ยกล่อมจนกระทั่งเจียงไคเช็คยอมรับข้อเสนอ จีนคณะชาติกับพรรคคอมมิวนิสต์จีนจึงได้จับมือกันต่อต้าน

ญี่ปุ่นอีกเป็นครั้งที่ 2 ข่าวนั้นได้สร้างความตื่นตระหนกให้กับรัฐบาลญี่ปุ่นกับฝ่ายทหารเป็นอย่างมาก หลังจากนั้นมารัฐบาลจีนคณะชาติก็ได้ดำเนินนโยบายปรองดองกับคอมมิวนิสต์และต่อต้านญี่ปุ่นอย่างเด่นชัดขึ้นเรื่อย ๆ และเมื่อญี่ปุ่นเรียกร้องให้หยุดยั้งการต่อต้านญี่ปุ่น ให้ยอมรับประเทศแมนจูว์และร่วมมือกันต่อต้านคอมมิวนิสต์ รัฐบาลจีนคณะชาติก็ไม่ให้ความสนใจนี่กลายเป็นข้ออ้างอย่างดีสำหรับฝ่ายทหารญี่ปุ่นที่จ้องหาโอกาสบุกรุกจีนอยู่ และความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับญี่ปุ่นก็อยู่ในภาวะแหลมคมมากพร้อมที่จะระเบิดตัวได้ทุกขณะ การเปิดฉากสงครามจึงเป็นเรื่องของเวลาเท่านั้น

และแล้วในวันที่ 7 กรกฎาคม 1937 ก็เกิดการปะทะกันระหว่างทหารญี่ปุ่นกับทหารจีนใกล้ ๆ สะพานลูเกาเจียว (มาร์โคโปล) นอกกรุงปักกิ่ง ในตอนแรกรัฐบาลได้ยึดหลักการไม่ให้เหตุการณ์ขยายตัว และคาดว่าสถานการณ์จะคลี่คลายได้ไม่ยากนัก แต่ต่อมาเมื่อโดนฝ่ายทหารกับพวกที่ความคิดก้าวร้าวในคณะรัฐบาลเองกดดัน รัฐบาลจึงหันมาใช้นโยบายแข็งกร้าวกับจีนมากขึ้นทุกที อีกทั้งพรรคการเมืองกับสื่อมวลชนก็ได้สนับสนุนอย่างเต็มที่ ดังนั้นทหารญี่ปุ่นจึงได้ขยายขอบเขตการปฏิบัติการทางทหารออกไปอย่างไม่หยุดยั้งจนกลายเป็นสงครามอย่างเต็มขั้น ผู้นำทางทหารของญี่ปุ่นคาดว่าจะสามารถกำราบจีนได้อยู่มีอยู่ในเวลาอันสั้น แต่ปรากฏว่าทหารจีนได้ทำการต้านทานอย่างเหนียวแน่นเกินความคาดหมาย ฉะนั้นกว่าที่ญี่ปุ่นจะยึดนานกิงได้ก็ปาเข้าไปเดือนธันวาคม และที่เมืองนานกิงนี้ทหารญี่ปุ่นก็ได้ทำการข่มขืนผู้หญิงจีนและสังหารประชาชนจีนอย่างโหดเหี้ยมจนกลายเป็นที่อื้อฉาวและถูกประณามไปทั่วโลก

ในอีกด้านหนึ่ง รัฐบาลญี่ปุ่นได้ติดต่อให้เยอรมันช่วยเป็นคนกลางในการเจรจาสงบศึก แต่เนื่องจากเงื่อนไขที่เรียกร้องออกจะทารุณเกินไป รัฐบาล

จีนคณะชาติจึงไม่ยอมเล่นด้วย ในเดือนมกราคม 1938 รัฐบาลญี่ปุ่นจึงประกาศว่า “จะไม่ยอมเจรจากับรัฐบาลจีนคณะชาติอีกต่อไป” ซึ่งเท่ากับว่า ประตูด่านตีภาพถูกปิดตายในเดือนตุลาคม ทหารญี่ปุ่นเข้ายึดกวางตุ้งและวูฮั่นได้ แต่รัฐบาลจีนก็ยังไม่ยอมแพ้ ย้ายไปตั้งที่มั่นใหม่ที่เมืองจุงกิง และทำการสู้รบอย่างทรหดต่อไปภายใต้การร่วมมือของพรรคคอมมิวนิสต์จีน ซึ่งทำสงครามกองโจรแบบยืดเยื้อ ทำให้ทหารญี่ปุ่นต้องกระจายกำลังออกไป และแม้จะมีอาวุธดีกว่าก็ไม่สามารถเด็ดจิกได้

ด้วยการทำสงครามแบบยืดเยื้อของจีน ทำให้ค่าใช้จ่ายทางทหารของญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นมากมาย ซึ่งสร้างความเดือดร้อนให้กับความเป็นอยู่ของประชาชน รัฐบาลญี่ปุ่นจึงพยายามใช้ทุกวิถีทางทุกอย่างเพื่อคลี่คลายการสู้รบ แต่ไม่เป็นที่ผล กลับเป็นการรุกเร้าจิตใจชาวจีนให้ต่อต้านญี่ปุ่นหนักเข้าไปอีก ในเดือนธันวาคม 1938 รัฐบาลญี่ปุ่นจึงแถลงหลักการ 3 ประการคือ “การส่งเสริมสัมพันธไมตรีระหว่างญี่ปุ่น แมนจูวู และจีน การร่วมมือกันต่อต้านคอมมิวนิสต์ และการส่งเสริมการร่วมมือทางเศรษฐกิจ” พร้อมทั้งโฆษณาว่าการทำสงครามครั้งนี้เพื่อ “การจัดระเบียบใหม่ของเอเชียบูรพา” การกระทำของรัฐบาลญี่ปุ่นในครั้งนี้มีจุดประสงค์อยู่ที่การยุแหย่ให้เกิดการแตกแยกภายในรัฐบาลจีนคณะชาติ ปรากฏว่าได้ผล หวางเจามิง (Wang Zhao-ming) ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญคนหนึ่งของจีนคณะชาติ ได้ปลีกตัวหลบหนีออกจากจุงกิงไปเข้ากับญี่ปุ่น และได้มีการจัดตั้งรัฐบาลจีนขึ้นอีกแห่งหนึ่งที่นานกิง โดยการรวบรวมผู้ปกครองหุ่นที่ทหารญี่ปุ่นอุปโลกน์ขึ้นตามภูมิภาคต่าง ๆ แต่ทว่าไม่ได้ช่วยแก้สถานการณ์ให้ดีขึ้นตามที่ญี่ปุ่นคาดหมาย และรัฐบาลจีนคณะชาติก็ยังยืนหยัดการต่อสู้ โดยได้รับความช่วยเหลือจากประเทศมหาอำนาจต่าง ๆ เช่น อเมริกา อังกฤษ และโซเวียต เป็นต้น ญี่ปุ่น

จึงต้องติดพันกับสงครามที่ยืดเยื้อกับจีนอย่างถอนตัวไม่ขึ้น จนกระทั่งสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2

ในระยะเวลาเดียวกันนี้ ทหารญี่ปุ่นได้ปะทะกับทหารโซเวียต 2 ครั้ง คือที่บริเวณพรมแดนเกาหลี่ (1938) กับที่บริเวณพรมแดนมองโกลเลีย (1938) แต่เหตุการณ์ก็คลี่คลายไปได้ และไม่ได้ขยายตัวลุกลามเป็นสงครามใหญ่โต อย่างไรก็ตามทหารญี่ปุ่นได้รับความเสียหายหนักเอากการ และทำให้รู้ตัวว่ากองทัพของตนเมื่อเปรียบเทียบกับของประเทศมหาอำนาจ ยังมีจุดอ่อนด้านอาวุธหนัก เช่น พวกเครื่องบิน และรถถัง เป็นต้น นอกจากนี้การปะทะตามพรมแดนครั้งยังได้กระตุ้นให้ชนชั้นผู้นำของญี่ปุ่นตระหนักถึงความจำเป็นของการจับมือกับเยอรมัน และ อิตาลีสูงขึ้น

เศรษฐกิจญี่ปุ่นหลังอุบัติการณ์แมนจูเรีย

อุบัติการณ์แมนจูเรีย ได้ระเบิดขึ้นในเดือนกันยายน 1931 และหลังจากนั้นเป็นต้นมา เศรษฐกิจญี่ปุ่นก็ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างใหญ่หลวง รายจ่ายทางการทหารที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วรวมทั้งรายจ่ายเพื่อจัดการกับสถานการณ์ในแมนจูเรียได้ทำให้การคลังของรัฐบาลญี่ปุ่นขยายเติบโตขึ้นอย่างเด่นชัด นอกจากนั้นในเวลาไล่เลี่ยกันนี้ อังกฤษซึ่งประสบกับภาวะยุ่งยากมาแต่วิกฤตการณ์เศรษฐกิจโลกได้ยกเลิกระบบมาตรฐานทองคำ ญี่ปุ่นเองก็จำเป็นต้องประกาศห้ามการส่งออกทองคำและหันมาใช้ระบบเงินตราแบบควบคุม (managed currency system) อันเป็นผลให้อัตราแลกเปลี่ยนของเงินเยนตกลงมาอย่างฮวบฮาบ* อย่างไรก็ตาม การเพิ่มของรายจ่ายทางการทหารได้ช่วยกระตุ้น

* ในปลายปี 1931 เมื่อมีการประกาศห้ามใหม่ อัตราแลกเปลี่ยนยังอยู่ในระดับ 100 เยน ต่อ 49 ดอลลาร์สหรัฐ แต่พอถึงปลายปี 1932 อัตราแลกเปลี่ยนนี้ได้ตกพรวดลงมาต่ำกว่า 20 ดอลลาร์ สำหรับตอนที่ญี่ปุ่นเข้าสู่ระบบมาตรฐานทองคำในปี 1897 ได้กำหนดอัตราแลกเปลี่ยนไว้ในระดับ 100 เยนต่อ 100 ดอลลาร์

อุตสาหกรรมทางทหาร อุตสาหกรรมหนักและเคมี อีกทั้งการตกต่ำของเงินเยนก็ได้ช่วยส่งเสริมการส่งออก สิ่งเหล่านี้จึงได้ฟื้นฟูชีวิตชีวาให้กับเศรษฐกิจญี่ปุ่นโดยทั่วไป ความจริงการตกต่ำของอัตราแลกเปลี่ยนหมายถึงการชักนำให้เกิดภาวะเงินเฟ้อและการเพิ่มรายจ่ายของรัฐบาลโดยการออกพันธบัตรมากขึ้นเท่ากับเป็นการเพิ่มปริมาณเงินในระบบเศรษฐกิจ แต่ทว่ามาตรการเหล่านี้ได้ช่วยกระตุ้นภาวะเศรษฐกิจและชักจูงให้มีการลงทุนในอุตสาหกรรมมากขึ้น ด้วยลักษณะดังกล่าวนี้เองเศรษฐกิจญี่ปุ่นจึงสามารถเอาตัวรอดจากภาวะซบเซาซึ่งยืดเยื้ออยู่ถึง 11 ปี และนับเป็นทุนนิยมประเทศแรกที่หลุดพ้นจากวิกฤตการณ์เศรษฐกิจโลก

นโยบายการคลังของรัฐบาลในช่วงดังกล่าวนี้ ปกติเป็นที่นิยมเรียกกันในนาม “การคลังตากาฮาชิ” ตามชื่อของ ตากาฮาชิ โครเอโกะ (1854–1936) รัฐมนตรีกระทรวงการคลังในขณะนั้น การคลังตากาฮาชิดำเนินอยู่เป็นเวลา 4 ปี คือระหว่างปี 1932 จนถึงปี 1936 และนับเป็นต้นฉบับของการคลังแบบเงินเฟ้อในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจญี่ปุ่นทีเดียว สำหรับการเพิ่มรายจ่ายของรัฐบาล (ดูตารางที่ 9.1) จะเห็นว่าในปี 1932 ได้เพิ่มขึ้นแบบก้าวกระโดดจากระดับ 1,477 ล้านเยน เป็น 1,950 ล้านเยน และหลังจากนั้น ก็ยังเพิ่มขึ้นอีกจนเป็น 2,282 ล้านเยนในปี 1936 เป็นที่เห็นได้ชัดว่า รายจ่ายที่เพิ่มขึ้นส่วนใหญ่ใช้ไปในทางการทหารโดยตรง ซึ่งในปี 1931 อยู่ในระดับ 461 ล้านเยน (31.2%) เพิ่มเป็น 1,089 ล้านเยน (47.7%) ในปี 1936 ส่วนทางด้านรายรับรัฐบาลได้พยายามหลีกเลี่ยงการเพิ่มภาษี เพราะหวังที่จะฟื้นฟูภาวะเศรษฐกิจจึงหันไปพึ่งการออกพันธบัตรรัฐบาลแทน ผลปรากฏว่าอัตราส่วนของพันธบัตรกับเงินกู้ในรายรับของรัฐบาลได้เพิ่มขึ้นอย่างพรวดพราดจากระดับ 8% ในปี 1931 ขึ้นมาอยู่ในระดับ 30% ในช่วง

ปี	งบประมาณรวม (ล้านบาท)	รายจ่ายทางทหาร โดยตรง(ล้านบาท)	อัตราส่วน (%)
1931	1,477	461	31.2
1932	1,950	702	35.9
1933	2,255	854	37.9
1934	2,163	952	44.0
1935	2,206	1,043	46.1
1936	2,282	1,089	47.7
1937	4,742	3,278	69.0
1938	7,766	5,963	76.8
1939	8,803	6,468	73.4
1940	10,983	7,947	72.5
1941	16,543	12,503	75.7
1942	24,406	18,837	77.0
1943	38,001	29,829	78.5
1944	86,160	73,515	85.5
1945	37,961	17,088	44.8

ที่มา : Inoue (15)

ตารางที่ 9.1 อัตราส่วนรายจ่ายทางทหารในงบประมาณของรัฐบาล
ปี 1932—36 พันธบัตรเหล่านี้รัฐบาลได้ให้ธนาคารแห่งประเทศไทยพิมพ์
เงินออกมารับซื้อไป ซึ่งประจวบเหมาะกับการที่ญี่ปุ่นได้ถอนตัวออกจากระบบ

มาตรฐานทองคำ และหันมาใช้ระบบเงินตราแบบควบคุม อันทำให้สามารถพิมพ์เงินออกมาได้อย่างอิสระไม่ต้องถูกจำกัดโดยปริมาณ ของทองคำสำรอง นอกจากนี้เพื่อเป็นการลดภาระดอกเบี้ย และเป็นการกระตุ้นภาวะเศรษฐกิจไปในตัว รัฐบาลญี่ปุ่นก็ได้ใช้นโยบายลดอัตราดอกเบี้ยควบคุมไปด้วย เช่น อัตราดอกเบี้ยของพันธบัตรลดจาก 5% เหลือ 4% และอัตราดอกเบี้ยเงินฝากลดจาก 4.2% เหลือ 2% เป็นต้น

นอกจากใช้จ่ายทางการทหารแล้ว ใช้จ่ายของรัฐบาลที่เพิ่มขึ้นอีกส่วนหนึ่งสืบเนื่องมาจากโครงการช่วยเหลือหมู่บ้าน โดยการผันเงินไปสร้างงานในชนบท เช่น การสร้างและซ่อมแซมถนนหนทาง แม่น้ำลำคลอง เขื่อน ฝาย และท่าเรือ เป็นต้น โครงการเหล่านี้มุ่งที่จะช่วยพัฒนาหมู่บ้านชนบทให้สามารถพึ่งตัวเองได้ แต่มองในอีกด้านหนึ่ง เนื่องจากโครงการเหล่านี้อยู่ภายใต้การควบคุมของข้าราชการส่วนกลาง และความช่วยเหลือกระทำผ่านองค์การปกครองตนเองส่วนท้องถิ่น ซึ่งมักจะอยู่ภายใต้อิทธิพลของเจ้าที่ดิน เป็นผลให้มีการรวมหัวระหว่างข้าราชการกับเจ้าที่ดินอย่างเหนียวแน่นยิ่งขึ้น เพื่อหาผลประโยชน์จากเงินช่วยเหลือของรัฐบาล และยังเป็นการดึงเอาพวกเขาชนาที่ ได้รับผลประโยชน์มาไว้ใน การควบคุม ยิ่งกว่านั้นพวกฟาสซิสต์ในกลุ่มทหารยังได้ใช้โครงการเหล่านี้ เป็นเครื่องมือในการปฏิรูปสังคม จึงเท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้การเคลื่อนไหวของฝ่ายฟาสซิสต์หรือพวกชาตินิยมได้จับมือกับการเคลื่อนไหวของชาวนาด้วย นอกจากนี้แล้ว ใช้จ่ายส่วนหนึ่งของรัฐบาลยังใช้ลงทุนในแมนจูเรีย เพื่อเป็นการบุกเบิกตลาดอาณานิคมให้กับอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

ในระยะแรกของการดำเนินนโยบายการคลังตากราฮาชิ ปรากฏว่าสามารถกระตุ้นภาวะเศรษฐกิจอย่างได้ผลโดยไม่ก่อให้เกิดปัญหาเงินเฟ้อ ทั้ง

นี้เพราะเดิมที่เศรษฐกิจญี่ปุ่นอยู่ในภาวะซบเซา ทุนและแรงงานมีอยู่อย่างเหลือเฟือ อย่างไรก็ตาม พอเข้าปี 1935 เมื่อการเพิ่มดีมานด์โดยการออกพันธบัตรรัฐบาลได้สูงขึ้นเรื่อย ๆ จนเลยขีดความสามารถของกำลังการผลิต ปัญหาเงินเฟ้อก็เริ่มติดตามมา รัฐมนตรีตากาฮาชิเองก็ได้ตระหนักถึงอันตรายนี้และได้หาทางลดรายจ่ายของรัฐบาลและการออกพันธบัตรลง โดยพยายามต่อรองกับฝ่ายทหารให้ช่วยลดรายจ่ายลง ทำให้ไม่เป็นที่สบอารมณ์ของฝ่ายทหารซึ่งกำลังมุ่งขยายการรุกรานในจีนหนักขึ้น และต้องการงบประมาณมากขึ้น ฉะนั้นในต้นปี 1936 เมื่อพวกทหารหนุ่มหัวรุนแรงกลุ่มหนึ่งได้ทำรัฐประหารครั้งใหญ่ (แต่ไม่สำเร็จ) รัฐมนตรีตากาฮาชิก็เป็นหนึ่งในผู้นำรัฐบาลหลายคนที่ถูกทหารเหล่านั้นสังหารไปด้วย

นโยบายเศรษฐกิจของตากาฮาชิที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นกรณีเห็นถึงบทบาทสำคัญของรัฐบาล ในการกระตุ้นภาวะเศรษฐกิจโดยการใช้นโยบายการคลัง ซึ่งโดยหลักการแล้วก็ไม่ต่างไปจากแนวคิดเรื่องนโยบายเศรษฐกิจของเคนส์ และในวงการเศรษฐศาสตร์ของญี่ปุ่นเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า ตากาฮาชิ ได้บรรลุแนวคิดทางเศรษฐกิจเหมือนกับของเคนส์ ในเวลาที่ใกล้เคียงกันและอย่างเป็นเอกเทศ ซึ่งสามารถตรวจสอบได้จากบทความต่าง ๆ ที่ตากาฮาชิได้เขียนไว้ ฉะนั้น อาจจะกล่าวอย่างสั้น ๆ ว่า ตากาฮาชิก็คือเคนส์ของญี่ปุ่นนั่นเอง

การเพิ่มงบประมาณของรัฐบาลประกอบกับการขยายตัวของการส่งออก ได้กระตุ้นให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นคึกคัก มีชีวิตชีวก่อนประเทศทุนนิยมอื่นใด และในปี 1933 การผลิตก็สามารถฟื้นตัวกลับคืนมาอยู่ในระดับก่อนวิกฤตการณ์เศรษฐกิจครั้งใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเพิ่มงบประมาณทางการทหารตั้งแต่ปฏิบัติการแมนจูเรียเป็นต้นมา ได้ส่งผลกระทบต่อการพัฒนา

อุตสาหกรรมหนัก และเคมีของญี่ปุ่นอย่างใหญ่หลวง และอุตสาหกรรมที่ได้
 รับอิทธิพลจากการเพิ่มรายจ่ายทางทหารมากที่สุดเห็นจะได้แก่ อุตสาหกรรม
 ผลิตโลหะ รองลงมาคือ อุตสาหกรรมเครื่องจักร และอุตสาหกรรมเคมีตาม
 ลำดับ แม้ว่าภายหลังสงครามญี่ปุ่นกับรัสเซีย อุตสาหกรรมหนักของญี่ปุ่น
 จะพัฒนาไปอย่างรวดเร็ว แต่อัตราส่วนของโรงงานเอกชนก็ยังอยู่ในระดับต่ำ
 และแม้ว่าอุตสาหกรรมเคมีจะพัฒนาตัวขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1
 ด้วยก็ตาม แต่รวมกันแล้วก็ไม่ถึงขั้นที่จะสามารถเปลี่ยนแปลงลักษณะสำคัญ
 ของทุนนิยมญี่ปุ่น ซึ่งยังคงมีอุตสาหกรรมเบาโดยเฉพาะอุตสาหกรรมสิ่งทอ
 เป็นหลัก ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อถึงปี 1930 ผลผลิตของอุตสาหกรรมหนักและ
 เคมีรวมกันแล้วก็ยังน้อยกว่าอุตสาหกรรมสิ่งทอ คือมีประมาณ $\frac{1}{3}$ ของผลผลิต
 ด้านอุตสาหกรรมเท่านั้น (ดูตารางที่ 9.2) แต่มาในปี 1935 อุตสาหกรรม

(%)

	1930	1935	1940
อุตสาหกรรมหนัก · เคมี (โลหะ เครื่องจักร เคมี)	35.5	52.7	63.2
อุตสาหกรรมเบา	64.5	47.3	36.8
สิ่งทอ	36.6	32.9	18.0
อื่น ๆ	27.9	14.4	18.8
รวม	100.0	100.0	100.0

ที่มา : Nagahara (11) p.298.

ตารางที่ 9.2 โครงสร้างการผลิตทางด้านอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น

หนักและเคมีกลบ้ำน้ำอุตสาหกรรมเบา และตกประมาณ 52.7% ของอุตสาหกรรมทั้งหมด จะเห็นได้ว่าในระยะเวลาเพียง 5 ปีเท่านั้น โครงสร้างการผลิตด้านอุตสาหกรรมของทุนนิยมญี่ปุ่นได้เปลี่ยนโฉมไปโดยมีอุตสาหกรรมหนักและเคมีเป็นหลัก

สำหรับรายละเอียดที่น่าสนใจเกี่ยวกับการพัฒนาของอุตสาหกรรมหนักในแต่ละแขนง คือ ในอุตสาหกรรมผลิตเหล็กซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของอุตสาหกรรมหนัก ได้มีการรวมบริษัทายาตะของรัฐบาลกับบริษัทผลิตเหล็กของเอกชนอีก 5-6 แห่งเข้าด้วยกันในปี 1934 แล้วจัดตั้งขึ้นเป็นบริษัทขนาดยักษ์ ชื่อ นิปปอน สตีล ซึ่งผลิตเหล็กมากกว่าครึ่งหนึ่งของทั้งประเทศ ในด้านอุตสาหกรรมเครื่องจักรที่เด่น ๆ คือ การผลิตเครื่องจักรไฟฟ้า เครื่องจักรที่ใช้ในอุตสาหกรรมโลหะกับเคมี อาวุธยุทธโศภกรรม เครื่องบิน เรือบรรทุกสินค้า เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุตสาหกรรมรถยนต์ ซึ่งในขณะนั้นตลาดญี่ปุ่นยังตกอยู่ภายใต้การผูกขาดของบริษัทฟอร์ดกับเจนเนอรัลมอเตอร์ แต่หลังอุบัติเหตุการณ์แมนจูเรีย กองทัพบกให้เร่งเร้าให้มีการสร้างอุตสาหกรรมรถยนต์ที่เป็นของตนเอง ฉะนั้นในปี 1936 รัฐบาลญี่ปุ่นจึงได้ออกกฎหมายเกี่ยวกับการผลิตรถยนต์และนับแต่นั้นมาพื้นฐานต่าง ๆ สำหรับอุตสาหกรรมรถยนต์ของญี่ปุ่นจึงเป็นที่พร้อมพร้อมขึ้น ในด้านเคมี อุตสาหกรรมผลิตกรดซัลฟูริกกับโซดาไฟ การตื่นตัวของการผลิตโอสังเคราะห์ได้พัฒนาไปอย่างเด่นชัด พร้อมกันนี้การแพร่หลายของปุ๋ยเคมีกับการเพิ่มของดีมานด์ทางการทหารต่อ ดินปืน วัตถุระเบิด และแก๊สพิษ ได้เร่งให้อุตสาหกรรมผลิตแอมโมเนียซัลเฟตและการผลิตสี* เจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว

* เทคนิคและเครื่องมือเครื่องมือในการผลิตสี สามารถดัดแปลงไปใช้ผลิตดินปืนได้ไม่ยากนัก

เร็ว ยิ่งกว่านั้นยังมีสิ่งที่น่าสนใจก็คือ การพัฒนาอุตสาหกรรมเคมีส่วนใหญ่ มักจะอยู่ภายใต้การดำเนินงานของพวกเขาไซบัทซุรุุ่นใหม่ ซึ่งจะได้กล่าวถึงในภายหลัง

ในทางตรงกันข้าม ทางด้านอุตสาหกรรมปั่นด้าย ทั้งจำนวนคนงานและโรงงานปั่นด้ายใหม่ได้ลดลงประมาณครึ่งหนึ่ง เส้นด้ายฝ้ายกับผ้าฝ้ายได้กลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญแทนไหมดิบ ในปี 1935 ญี่ปุ่นผลิตด้ายฝ้ายและสิ่งทอฝ้ายได้ประมาณ 13.1% และ 15.1% ของโลกตามลำดับ ซึ่งมากเป็นอันดับสองของโลกโดยรองจากอเมริกาเพียงเล็กน้อย ในปี 1933 ปริมาณการส่งออกผ้าฝ้ายของญี่ปุ่นได้เริ่มแซงตัดหน้าอังกฤษจนกลายเป็นอันดับ 1 ของโลก พวกนายทุนอุตสาหกรรมผ้าฝ้ายของอังกฤษ ได้โจมตีการส่งออกของญี่ปุ่นว่าเป็นการเอาแรงงานของประชาชนมาทุ่มขายอย่างถูก ๆ (social dumping) ซึ่งก็คงมีส่วนจริงอยู่บ้าง แต่การพยายามเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตของอุตสาหกรรมญี่ปุ่นภายใต้การเร่งเร้าของรัฐบาลดังที่ได้กล่าวไปในตอนที่แล้ว ก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยเพิ่มอำนาจการแข่งขันของสินค้าญี่ปุ่นในตลาดโลก ที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งคืออุตสาหกรรมผลิตใยสังเคราะห์ซึ่งญี่ปุ่นได้นำเทคนิคจากต่างประเทศเข้ามาดำเนินการผลิตอย่างขนานใหญ่ และพอถึงปี 1936 ปรากฏว่าญี่ปุ่นได้แซงตัดหน้าอเมริกกลายเป็นประเทศที่ผลิตใยสังเคราะห์มากที่สุดของโลก

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นว่าอุบัติเหตุการณ์แมนจูเรียได้เป็นจังหวะที่ผลักดันโครงสร้างอุตสาหกรรมของทุนนิยมให้เปลี่ยนแปลงไปอย่างใหญ่หลวง กล่าวคือ ทุนนิยมญี่ปุ่นได้ก้าวจากระดับอุตสาหกรรมสิ่งทอ เข้าสู่ระดับอุตสาหกรรมหนักและเคมี และระบบเศรษฐกิจกำลังเบนเข้าสู่เส้นทางที่เตรียมพร้อมสำหรับสงคราม

เมื่อทุนนิยมญี่ปุ่นพัฒนาจนถึงขั้นอุตสาหกรรมหนักกับเคมี รูปแบบของไซบัทซุเก๋าก็ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างใหญ่หลวง ลักษณะสำคัญเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของวงการไซบัทซุภายหลังอุบัติการณ์แมนจูเรีย คือ การปฏิรูปในไกลโก และรูปแบบของกลุ่มไซบัทซุเก๋่า เช่น มิตซุซุย มิตซุบิชิ และ ซุมิโตโมะ เป็นต้น กับการเจริญเติบโตอย่างเด่นชัดของกลุ่มไซบัทซุใหม่ เช่น กลุ่มนิสสัน นิปปอนโซดะ นิปปอนจิสโซะ และ โมริ เป็นต้น

ท่ามกลางความยากจนแร้นแค้นของหมู่บ้านชนบทที่ถูกซ้ำเติมจากวิกฤตการณ์เศรษฐกิจโลก เสียงโจมตีสาปแช่งพวกไซบัทซุเก๋าก็นับวันแต่จะดังขึ้นทุกวัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจังหวะที่เกิดอุบัติการณ์แมนจูเรีย กับกรณีการถอนตัวจากระบบมาตรฐานทองคำของอังกฤษ เมื่อกลุ่มไซบัทซุเก๋่าโดยเฉพาะมิตซุซุยได้ฉวยโอกาสกว้านซื้อเงินดอลลาร์ตักดวงผลกำไรไปอย่างมหาศาล ความรู้สึกโกรธแค้นและเกลียดชังของประชาชนต่อกลุ่มไซบัทซุก็ถึงจุดสุดขีด และในปี 1932 พวกชาตินิยมขวาจัดซึ่งได้รับความร่วมมือจากทหารส่วนหนึ่ง ได้วางแผนสังหารผู้นำของวงการธุรกิจรวมทั้งนักการเมืองที่ร่วมหัวกับนายทุน เช่น ได้มีการสังหารผู้อำนวยการบริษัทผู้ถือหุ้น (holding company) ของกลุ่มมิตซุซุย และอดีตรัฐมนตรีการคลัง ผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับการยกเลิกการห้ามส่งทองคำออก เป็นต้น ยิ่งกว่านั้นในปีเดียวกัน พวกทหารยังเติร์กหัวรุนแรงซึ่งไม่พอใจกับสภาพแร้นแค้นของหมู่บ้านชนบทก็ได้ลอบสังหารนายกรัฐมนตรีในขณะนั้นเสียเอง เหตุการณ์นั้นถือว่าการสิ้นสุดยุคของการปกครองภายใต้คณะรัฐบาลที่มาจากพรรคการเมืองซึ่งรวมแล้วมีอายุไม่ถึง 8 ปี และหลังจากนั้นมาจนถึงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 รัฐบาลญี่ปุ่นก็มีลักษณะเป็นคณะรัฐบาลแห่งชาติ โดยการเลือกสรรบุคคลมาจาก

วงการทหาร ข้าราชการ วุฒิสมาชิก และพรรคการเมือง แต่แท้ที่จริงแล้ว
 ความคิดเห็นส่วนใหญ่ต้องขึ้นอยู่กับฝ่ายทหารโดยเฉพาะทหารบก

ดังนั้นเพื่อเป็นการผ่อนคลายความโกรธแค้นและเสียงโจมตีของประ-
 ชาชน พวกไซบัทซุเก่าจึงได้ทำการปฏิรูปตนเอง ซึ่งเรียกกันว่า “การเปลี่ยน
 แนวทางของไซบัทซุ” ซึ่งอาจแบ่งเป็น 2 ขั้นตอนใหญ่ ๆ คือ การเปลี่ยน
 แนวทางหลังเหตุการณ์ลอบสังหารในปี 1932 เพื่อหลบหลีกหรือเบี่ยงเบน
 กระแสการต่อต้านไซบัทซุ กับการเปลี่ยนแนวทางหลังปี 1936 เพื่อเข้าเป็น
 แกนการผลิตของอุตสาหกรรมทางการทหาร สำหรับการเปลี่ยนแนวทางใน
 ขั้นแรกประกอบด้วย 3 มาตรการสำคัญคือ การบริจาคมูลเงินก้อนใหญ่เพื่อ
 สนับสนุนโครงการของสาธารณชนหรือสังคมส่วนรวม การปฏิรูประบบ
 บริหารโดยลดบทบาทของคนในตระกูลไซบัทซุ และการขายหุ้นของบริษัท
 ในเครือให้กับประชาชน ไซบัทซุที่เป็นตัวนำในการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้
 แก่กลุ่มมิตซุซุ เช่น การอุทิศเงินจำนวน 30 ล้านเยน จัดตั้งมูลนิธิมิตซุซุ
 การวางระบบปลดเกษียณและให้คนในตระกูลมิตซุซุถอนตัวจากตำแหน่งสำ-
 คัญๆ และการนำหุ้นของบริษัทในเครือออกขายให้กับประชาชน เช่น หุ้น
 ของบริษัทกระดาดไอชิ บริษัทโตโยเรยอง เป็นต้น การปฏิรูปกลไกของมิตซุซุ
 ไซบัทซุนี้ ในด้านหนึ่งก็เพื่อหลบเลี่ยงการโจมตีของสังคม แต่ในอีกด้าน
 หนึ่งท่ามกลางการพัฒนาของระบบเศรษฐกิจไปสู่อุตสาหกรรมหนักกับเคมี ก็
 เท่ากับเป็นการปฏิรูปมิตซุซุไซบัทซุ ซึ่งเป็นทุนการเงินแบบเก่าให้กลายเป็น
 ทุนการเงินแบบใหม่ที่ทันสมัย เท่าที่ผ่านมากลุ่มไซบัทซุเก่าดังเช่นมิตซุซุนั้น
 มักจะวางรากฐานอย่างแข็งแกร่งในด้านเหมืองแร่ การเงิน การค้า และอุตสาหกรรม
 ซึ่งใช้เทคโนโลยีไม่สูงนัก ภายใต้การครอบงำระบบจัดจำหน่ายและการ
 ตลาดอย่างกว้างขวาง พวกไซบัทซุเก่าค่อยๆ ผนวกการผลิตขนาดเล็กในสาขา

ต่าง ๆ จนกลายเป็นอาณาจักรเศรษฐกิจอันมั่งคั่ง และสามารถสกัดดวงผลกำไร ได้อย่างมากมาย ด้วยลักษณะดั้งเดิมเช่นนี้ทำให้ไซบัทซุเก่าไม่สนใจที่จะลงทุนอย่างจริงจังในอุตสาหกรรมหนักกับเคมี ซึ่งมีความเสี่ยงค่อนข้างสูง และยังคงอาศัยการลงทุนในระยะยาวเป็นจำนวนมาก มองอีกแง่หนึ่งนี่ก็เป็น เหตุผลที่ทำให้ไซบัทซุเก่าไม่มีความจำเป็นต้องระดมทุนจากสังคมวงกว้าง ดังนั้นรูปแบบกิจการของไซบัทซุเก่าจึงมีลักษณะเป็นห้างหุ้นส่วนที่ปิดจำกัด เฉพาะคนในตระกูลเดียวกัน

แต่ทว่าภายหลังอุบัติการณ์แมนจูเรีย เมื่อประสบกับการผดขืน มาทำหายอย่างรวดเร็วของกลุ่มไซบัทซุเก่าใหม่ เช่น กลุ่มนิสสัน นิทิจิซุ โมริ นิสโซ และริเกน เป็นต้น พวกไซบัทซุเก่าก็ตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องรีบเร่งสลัดตัวจากกรอบการดำเนินธุรกิจแบบเก่า ๆ และหันมาสนใจด้าน อุตสาหกรรมหนักกับเคมีซึ่งตนเองยังล้าหลังอยู่ สำหรับกลุ่มไซบัทซุเก่าใหม่ นั้นได้เริ่มปูพื้นฐานทางด้านนี้มาตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 และมาเติบโตอย่างรวดเร็วในช่วงนี้ พวกนี้ส่วนใหญ่พัฒนาตัวขึ้นมาในลักษณะเชิงข้อ ชิงดีชิงเด่นกับพวกรุ่นเก่า และสามารถชิงการนำทางด้านอุตสาหกรรมหนัก กับเคมีในช่วงแรกไว้ได้ โดยฉวยจังหวะที่พวกไซบัทซุเก่ายังรีรอไม่กล้าทุ่ม ตัวเข้ามาอย่างเต็มที่ รากฐานส่วนใหญ่ของกลุ่มไซบัทซุเก่าใหม่จึงอยู่ที่อุตสาหกรรมเคมีขนาดยักษ์ ซึ่งต้องใช้พลังงานไฟฟ้าอย่างมหาศาล นี่ก็เป็นสาเหตุ หนึ่งที่ผลักดันให้กลุ่มไซบัทซุเก่าใหม่จับมือกับฝ่ายทหารอย่างเหนียวแน่น เพื่อ จะได้ใช้ประโยชน์จากไฟฟ้าพลังงานน้ำที่มีราคาถูกในดินแดนอาณานิคมของ ญี่ปุ่น เช่น เกาหลี แมนจูเรีย และได้หวัน เป็นต้น นอกจากนี้ไซบัทซุ เก่าใหม่ต่างเจริญเติบโตขึ้นมาอย่างรวดเร็ว โดยการพึ่งพาติมานต์จากการทหาร

และเมื่อเปรียบเทียบกับพวกรุ่นเก่าแล้ว พวกไซบัทซุใหม่มีลักษณะเด่นดังต่อไปนี้

(1) ในขณะที่พวกไซบัทซุเก่า มีสถาบันการเงินของตนเองคอยให้การสนับสนุนแก่บริษัทในเครือ แต่ไซบัทซุใหม่ปราศจากสถาบันการเงินที่เป็นของตนเอง จึงต้องพึ่งพาการกู้ยืมจากสถาบันการเงินของรัฐบาลและระดมเงินทุนโดยการขายหุ้นให้กับประชาชน ฉะนั้นอัตราส่วนเงินทุนของบริษัทเองจึงอยู่ในระดับค่อนข้างต่ำ และมีลักษณะเป็นบริษัทมหาชนมากกว่าของพวกรุ่นเก่า

(2) ไซบัทซุใหม่มักจะไม่มีบริษัทการค้า และมีจุดอ่อนทางด้านการตลาด ดังนั้นในการแข่งขันกับพวกไซบัทซุเก่า พวกรุ่นใหม่จึงพยายามหันไปเอาดีด้วยการนำเทคโนโลยีใหม่ๆ เข้ามาใช้ และทุ่มเทให้กับอุตสาหกรรมหนักกับเคมี ซึ่งเป็นแขนงที่พวกรุ่นเก่ายังล่าหลังอยู่

(3) ผู้ก่อตั้งไซบัทซุใหม่มาจากพวกเทคนิคicienหรือวิศวกร ในขณะที่ของพวกรุ่นเก่ามีพื้นเพเดิมจากการเป็นนักการเงินหรือการค้า

(4) ไซบัทซุมีความสัมพันธ์กับฝ่ายทหาร รวมทั้งข้าราชการหัวก้าวหน้าอย่างลึกซึ้ง และเป็นแรงขับเคลื่อนที่สำคัญในการขยายอิทธิพลของทุนนิยมญี่ปุ่นเข้าสู่ดินแดนอาณานิคม จึงกล่าวได้ว่า พวกไซบัทซุใหม่ได้อาศัยอำนาจรัฐมากกว่าพวกรุ่นเก่า และนี่เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้กลุ่มนี้สามารถเติบโตอย่างรวดเร็วภายหลังอุบัติเหตุการณ์แมนจูเรีย

อย่างไรก็ตาม การที่ขาดซึ่งสถาบันการเงินที่เป็นของตนเอง และความอ่อนแอทางด้านการตลาดดังที่ได้กล่าวในข้อ 1 และ 2 นี้ ทำให้พวกไซบัทซุใหม่ต้องตกอยู่ในฐานะเสียเปรียบอย่างมาก และในบั้นปลายแล้วก็ต้องถูกผนวกหรือไม่ก็ตกอยู่ใต้อำนาจบารมีของพวกรุ่นเก่าในที่สุด ดังนั้นจึงเท่า

กันว่า พวกไซบัทซุเก่าได้ปล่อยให้พวกไซบัทซุใหม่ต้องเสี่ยงในการเป็นผู้บุกเบิกด้านอุตสาหกรรมหนักกับเคมี และการเข้าไปเคลียร์พื้นที่ในดินแดนอาณานิคม พอทุกอย่างเริ่มเข้าที่ตีแล้วพวกรุ่นเก่าก็เริ่มกระโจนเข้ามารวบหัวรวบหางไปอย่างสบาย

แม้ว่าในตอนต้นพวกทหารจำนวนไม่น้อยจะไม่พอใจพวกไซบัทซุเก่า แต่เมื่อถึงขั้นต้องขยายกำลังอาวุธเพื่อเตรียมทำสงครามขนาดใหญ่ และการบุกเบิกแมนจูเรียเริ่มดำเนินอย่างจริงจัง ซึ่งเกินกำลังของพวกรุ่นใหม่ ฉะนั้นพอถึงช่วงปี 1934-35 ฝ่ายทหารรวมทั้งข้าราชการหัวก้าวหน้าได้เริ่มประสพกับความจริงว่า การที่จะสร้างอุตสาหกรรมทางการทหารและบุกเบิกแมนจูเรียโดยหวังพึ่งเพียงกลุ่มไซบัทซุใหม่ซึ่งปราศจากฐานทางการเงินขนาดใหญ่อย่างแท้จริงนั้น ย่อมสำเร็จได้ยาก พวกทหารจึงต้องหันมาขอความร่วมมือจากพวกไซบัทซุเก่าในที่สุด ซึ่งก็ได้รับการตอบสนองเป็นอย่างดี และตั้งแต่ช่วงนี้เป็นต้นมาพวกไซบัทซุเก่าต่างเริ่มเสริมสร้าง และขยายพื้นฐานทางด้านอุตสาหกรรมหนักกับเคมีอย่างพร้อมหน้าพร้อมตา ดังจะเห็นได้ว่าในช่วงเวลา 6 ปี นับแต่อุบัติการณ์แมนจูเรียจนถึงการเปิดฉากสงครามญี่ปุ่นกับจีน อัตราการลงทุนของพวกรุ่นเก่าในอุตสาหกรรมด้านนี้ได้สูงขึ้นเรื่อย ๆ เช่น ในปี 1937 เมื่อดูจากอัตราส่วนการลงทุนในด้านอุตสาหกรรมหนักกับเคมี ต่อเงินลงทุนทั้งหมด ปรากฏว่าของมิตซุชิมิ 35.4% มิตซุบิชิ 37.7% ชูมิโตโมะ 43.2% และเมื่อรวมกันแล้วก็ยิ่งมากกว่าของพวกรุ่นใหม่ทั้งหมดเสียอีก นี่แสดงว่าพวกไซบัทซุเก่าได้ค่อย ๆ ย้ายพื้นฐานการสะสมทุนของตนไปสู่ด้านอุตสาหกรรมหนักกับเคมี อันที่จริงกว่าที่พวกไซบัทซุเก่าจะหันมาลงทุนในอุตสาหกรรมด้านนี้อย่างจริงจังก็ต่อเมื่อสงครามญี่ปุ่นกับจีนได้ระเบิดขึ้นแล้ว โดยรัฐบาลได้ดำเนินการชักนำและสนับสนุน เช่น การให้เงินช่วยเหลือ

ลดาภิ และมิตีมานต์ที่แน่นอนจากทางการทหาร เป็นต้น อย่างไรก็ตามพอจะกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแนวทางของโซบัทซุเป็นก้าวแรกที่พวกเรารู้กันได้หันมาสู่อุตสาหกรรมหนักกับเคมีอย่างเด่นชัดขึ้น ดังนั้นในขณะที่สงครามญี่ปุ่นกับจีนขยายตัวออกไป ความร่วมมือระหว่างทหารกับโซบัทซุก็แน่นแฟ้นขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งเรียกว่า “ความสมานฉันท์ระหว่างทหารกับโซบัทซุ” (Gunzai hogo) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ระบบเศรษฐกิจของญี่ปุ่นตั้งแต่ช่วงนี้ไปจนถึงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นระบบทุนนิยมผูกขาดโดยรัฐ (State Monopoly Capitalism) ซึ่งทุนผูกขาดของเอกชนกับอำนาจรัฐได้รวมตัวกลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนั่นเอง

ส่วนทางด้านการค้าต่างประเทศ ก็มีเปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกัน ในช่วงก่อนวิกฤตการณ์เศรษฐกิจโลก โครงสร้างการค้าต่างประเทศของญี่ปุ่นมีลักษณะดุลยภาพโดยกว้าง ๆ ดังต่อไปนี้ ทางด้านอเมริกา ใหมติบเป็นสินค้าออกที่สำคัญของญี่ปุ่น และสินค้าเข้า ได้แก่ พวกฝ้าย น้ำมันดิบ กับ เครื่องจักรต่าง ๆ ทางด้านเอเชียอาคเนย์ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในบลิคเงินปอนด์ของอังกฤษ สินค้าออก ได้แก่ ผลิตภัณฑ์ฝ้ายกับเครื่องใช้สอยจีปาดะ และสินค้าเข้า ได้แก่ ฝ้ายกับวัตถุดิบสำหรับอุตสาหกรรมหนักกับเคมี ทางด้านจีน สินค้าออก ได้แก่ ผลิตภัณฑ์ฝ้ายกับผลผลิตจากอุตสาหกรรมหนักกับเคมี และสินค้าเข้า ได้แก่ พวกอาหารกับวัตถุดิบสำหรับอุตสาหกรรมหนักกับเคมี แต่ภายหลังวิกฤตการณ์เศรษฐกิจโลกเป็นต้นมา การส่งใหมติบไปขายอเมริกาได้ลดลงอย่างมาก ในขณะที่การพึ่งพาสินค้าเข้าจากอเมริกาคลับสูงขึ้น เช่น ความต้องการฝ้ายเพื่อนำมาให้กับอุตสาหกรรมฝ้ายที่กำลังขยายตัว กลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญแทนใหมติบ ความต้องการน้ำมันดิบ เศษเหล็ก และเครื่องจักรชั้นสูง สำหรับใช้ในอุตสาหกรรมทางทหาร รวมทั้งรถยนต์ที่ยังผลิตได้ไม่พอใช้

เป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้เพื่อเป็นการถ่วงดุลการค้า ญี่ปุ่นก็ต้องส่งสินค้าโดยเฉพาะผลิตภัณฑ์ฝ้ายไปขายให้กับจีน และประเทศในเอเชียอาคเนย์มากขึ้น ดังจะเห็นว่าในปี 1935 การส่งสินค้าออกไปยังแถบอเมริกาเหนือลดเหลือ 23.2% ในขณะที่อัตราส่วนของเอเชียและแอฟริกาได้เพิ่มขึ้นเป็น 52.2% และ 11.2% ตามลำดับ หรืออาจสรุปอย่างกว้าง ๆ ว่า เอเชียเป็นตลาดผลผลิตและอเมริกาเหนือเป็นแหล่งซัพพลายวัตถุดิบสำหรับอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น

สำหรับบรรยากาศการค้าระหว่างประเทศของโลกหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นต้นมา แม้ว่าประเทศต่าง ๆ จะอ้างว่าสนับสนุนระบบการค้าเสรี แต่ในทางตรงข้ามกระแสความคิดแบบชาตินิยมทางเศรษฐกิจซึ่งเน้นเรื่องการผลิตขึ้นใช้เอง (Autarkie = self - sufficient) ก็ได้มีอิทธิพลสูงขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังวิกฤตการณ์เศรษฐกิจโลก ประเทศต่าง ๆ ยิ่งหันไปบริหารเศรษฐกิจในลักษณะปิดและพึ่งตนเองมากขึ้น ในการป้องกันการเสียดุลการชำระเงิน ก็ได้มีการเรียกร้องให้ทำการค้าแบบแลกเปลี่ยน (barter system) และการพยายามสร้างบล็อกเศรษฐกิจ เพื่อผูกขาดตลาดกับแหล่งวัตถุดิบกำลังระบาคว้างขึ้นประกอบกับความปั่นป่วนของระบบการเงินและสินเชื่อ เป็นผลให้ปริมาณการค้าระหว่างประเทศทั้งหมดหดตัว และความเปราะบางของเศรษฐกิจโลกเสื่อมคลายลง ยิ่งกว่านั้นเมื่อการค้าระหว่างประเทศหดตัว ก็ยิ่งทำให้มีการเน้นถึงการบริหารเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองสูงขึ้น เหตุการณ์ทั้งสองนี้จึงหมุนเวียนกลายเป็นวัฏจักรที่เลวร้ายไป

แต่ท่ามกลางสถานการณ์ที่ปริมาณการค้าระหว่างประเทศของโลกหดตัวลงนี้ มีแต่ของญี่ปุ่นเท่านั้นที่กลับเพิ่มขึ้นอย่างเด่นชัด (ดูตารางที่ 9.3) และในปี 1934 ก็สามารถตีตนขึ้นมาอยู่เหนือระดับก่อนเกิดวิกฤตการณ์เสียอีก ที่เป็นเช่นนี้หาใช่เป็นเพราะว่าการค้าต่างประเทศของญี่ปุ่นได้เพิ่มขึ้น

(ปี 1929 = 100)

ปี	ญี่ปุ่น	อังกฤษ	อเมริกา	เยอรมัน	ฝรั่งเศส
1931	53.4	53.6	46.1	71.2	61.1
1932	56.6	50.1	30.6	42.6	39.7
1933	86.6	50.4	31.9	36.1	37.4
1934	101.1	54.3	40.7	30.9	36.1
1935	116.3	58.4	43.5	31.7	31.4
1936	125.4	60.5	47.6	35.5	31.7

ที่มา : Horie (13) p.235.

ตารางที่ 9.3 ดัชนีการค้าต่างประเทศของประเทศที่สำคัญ ๆ

ตามการขยายตัวในอำนาจซื้อของเศรษฐกิจโลก แต่เป็นเพราะสินค้าญี่ปุ่นสามารถขับไล่สินค้าของตะวันตกออกจากตลาด มีหน้าขายยังขยายตัวบุกเข้าไปในประเทศตะวันตกด้วย ทั้งนี้โดยอาศัยความถุกของเงินเยนเป็นแรงหนุนที่สำคัญ หรือกล่าวเสียใหม่ว่า ตลาดสินค้าญี่ปุ่นขยายตัวได้โดยการเบียดเบียนตลาดสินค้าของประเทศอื่น เมื่อถูกสินค้าญี่ปุ่นรุกราน หมู่ประเทศตะวันตกก็เริ่มโจมตีหาว่าญี่ปุ่นมาท่วมตลาด และได้ออกมาตรการสกัดกั้น แม้ว่าจะญี่ปุ่นจะเที่ยวอุทธรณ์ป่าวร้องให้ประเทศต่าง ๆ ยืดหลักการค่าเสรี แต่ในความเป็นจริงยุคสมัยของการค้าเสรีได้สิ้นสุดไปพร้อมกับความล้มเหลวของการประชุมเศรษฐกิจโลกที่กรุงลอนดอนเมื่อปี 1933

แม้ว่าประเทศต่าง ๆ พยายามสร้างแนวป้องกัน โดยการตั้งกำแพงภาษี และใช้มาตรการหลายรูปแบบ สินค้าญี่ปุ่นก็ดันรอนปืนป่ายหรือหลบแทรกเข้า

ไปตามช่องโหว่เท่าที่มีอยู่ รัฐบาลญี่ปุ่นเองก็ได้ให้เงินสนับสนุนการส่งออก และประกันความเสี่ยงให้กับการบุกเบิกตลาดใหม่ การค้าต่างประเทศของญี่ปุ่น ในช่วงนี้อาจเรียกว่าเป็นสมัยของการบุกเบิกตลาดทดแทน โดยเริ่มจากการผูกต่อต้านในจีน สินค้าญี่ปุ่นก็ได้ขยายตัวไปทางด้านเอเชียอาคเนย์กับอินเดียมากขึ้น และเมื่อถูกกดดันในอินเดีย ก็หันไปบุกเบิกตลาดทางด้านอาฟริกากับอเมริกาใต้ แต่ไม่ว่าจะไหลไปที่ไหน สินค้าญี่ปุ่นก็ต้องปะทะกับกำแพงภาษี ระบบจำกัดการนำเข้า ระบบการค้าแบบแลกเปลี่ยน และการกีดกันในรูปต่าง ๆ เช่น ในปี 1934 ญี่ปุ่นต้องทำสัญญากับอินเดีย (บล็อคอังกฤษ) เรื่องการค้าแบบแลกเปลี่ยนระหว่างผ้าฝ้ายกับผ้าฝ้าย ในปี 1936 ทำสัญญากำหนดเองเดียวกันกับออสเตรเลีย (บล็อคอังกฤษ) แลกเปลี่ยนระหว่างขนสัตว์กับสิ่งทอ ในปี 1935 ทำสัญญาจำกัดการส่งผ้าฝ้ายไปยังฟิลิปปินส์ (บล็อคอเมริกา) และตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา หมู่เกาะอินเดียตะวันออกของฮอลันดา* ได้จำกัดการนำเข้าสินค้าญี่ปุ่น เป็นต้น ฉะนั้นการส่งออกสินค้าของญี่ปุ่นจึงตกอยู่ในสภาพที่ถูกปิดล้อมทั้งสิ้น

เมื่อประสบกับนโยบายการค้าของประเทศทุนนิยมอื่น ๆ เช่นนี้ พวกชาตินิยมขวาจัดกับฝ่ายทหารญี่ปุ่น ก็ได้โอกาสถือเป็นข้ออ้างสำหรับการขยายนโยบายจักรวรรดินิยมอย่างเข้มข้นขึ้นไปอีก กล่าวคือ ความพอใจของพวกนี้ไม่หยุดอยู่แค่การจัดตั้งรัฐบาลหุ่นในแมนจูเรีย แต่ยังเสนอให้มีการรวมญี่ปุ่น แมนจูเรีย กับจีนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และก้าวไกลไปจนถึงการสร้างระเบียบใหม่ของเอเชียบูรพา ยิ่งกว่านั้นถ้าจีนต่อต้านก็ให้ใช้กำลังจัดการทุกสิ่งทุกอย่างให้เป็นไปตามที่ต้องการ เป็นธรรมดาว่าการ

*อินโดนีเซียในปัจจุบัน

พยายามจัดตั้งบล็อกเศรษฐกิจของญี่ปุ่น จะต้องประสบกับการต่อต้านจากประเทศต่าง ๆ ที่เสียผลประโยชน์ และการกระทำของญี่ปุ่น รวมทั้งนโยบายที่เร่ร่อนของนาซีเยอรมันและฟาสซิสต์อิตาลี ซึ่งพยายามสร้างบล็อกของตนเช่นเดียวกันได้กลายเป็นชนวนของสงครามโลกครั้งที่ 2

นอกจากนี้ ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ผลักดันให้ทุนนิยมญี่ปุ่นก้าวเข้าสู่ทุนนิยมผูกขาดโดยรัฐเร็วขึ้นคือ การขยายตัวของวิกฤตการณ์ในดินแดนอาณานิคมและกึ่งอาณานิคมของญี่ปุ่น ในปี 1930 วิกฤตการณ์เศรษฐกิจโลกได้กระหน่ำแมนจูเรีย และในปี 1932 ก็ระบอบมาถึงถึงความพังพินาศของเศรษฐกิจในดินแดนอาณานิคม (กึ่ง) เหล่านี้เท่ากับเป็นการสั่นคลอนรากฐานของทุนนิยมญี่ปุ่นทีเดียว

จากตารางที่ 9.4 จะเห็นว่าในทศวรรษที่ 1930 เศรษฐกิจจีนโดยเฉพาะแมนจูเรีย มีความหมายต่อญี่ปุ่นอย่างแน่นแฟ้นเพียงใด ขณะที่ในปี 1902 การลงทุนของญี่ปุ่นในจีนมีเพียง 0.1% จากการลงทุนของประเทศมหาอำนาจทั้งหมด แต่มาเพิ่มขึ้นอย่างเด่นชัดในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นต้นมา และในช่วงระหว่างปี 1914-31 ได้เพิ่มขึ้นจาก 13.6% เป็น 35.1% ซึ่งอยู่ในระดับใกล้เคียงกับอังกฤษ จากตัวเลขในปี 1930 ปรากฏว่าแบ่งเป็นการลงทุนในแมนจูเรีย 1,100 ล้านเยน (63%) เชียงไฮ้ 430 ล้านเยน (25%) และในที่อื่น ๆ 218 ล้านเยน (12%) แมนจูเรียกับเชียงไฮ้จึงเป็นศูนย์กลางการลงทุนของญี่ปุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการลงทุนในบริษัทการรถไฟแมนจูเรีย มีความสำคัญเด่นชัดที่สุด คือ ประมาณ 60% ของการลงทุนทั้งหมดในแมนจูเรีย หลังจากก่อตั้งขึ้นในปี 1906 กิจการรถไฟแมนจูเรียได้ดำเนินการลงทุนเน้นหนัก 3 ด้าน คือ การรถไฟ เหมืองแร่กับการรถเหล็ก และได้กลายเป็นแกนกลางสำหรับการขยายอุตสาหกรรม

ปี ประเทศ	1902		1914		1931	
	ล้านดอลลาร์	%	ล้านดอลลาร์	%	ล้านดอลลาร์	%
อังกฤษ	260.3	33.0	607.5	37.7	1,189.2	36.7
ญี่ปุ่น	1.0	1.0	219.6	13.6	1,136.9	35.1
รัสเซีย	246.5	31.3	269.3	16.7	273.2	8.4
อเมริกา	19.7	2.5	49.3	3.1	196.8	6.1
ฝรั่งเศส	91.1	11.6	171.4	10.7	192.4	5.9
เยอรมัน	164.3	20.9	263.6	16.4	87.0	2.7
เบลเยียม	4.4	0.6	22.9	1.4	89.4	2.7
อื่นๆ	0.6	0.0	6.7	0.4	78.0	2.4
รวม	787.9	100.0	1,610.3	100.0	3,242.5	100.0

ที่มา : Nagahara (11) p.304.

ตารางที่ 9.4 การลงทุนของต่างชาติในจีน

หนักของญี่ปุ่นในดินแดนอาณานิคม ส่วนทางด้านอุตสาหกรรมเบา การลงทุนในอุตสาหกรรมสิ่งทอได้รวมศูนย์อยู่ที่เซี่ยงไฮ้ ซึ่งมุ่งขูดรีดแรงงานและขัดขวางการพัฒนาทุนของจีน นอกจากนี้พวกทุนการค้าโดยมีบริษัทมิติดซุยบุทซันและมิตซุบิชิโซชิเป็นหัวหอก ได้เข้าผูกขาดการค้าข้าวของเกาหลี ข้าวกับน้ำตาลของไต้หวัน ถั่วเหลืองกับกากถั่วเหลืองของแมนจูเรีย และได้แพร่กิ่งก้านเข้าไปถึงในชนบท เพื่อขูดรีดชาวไร่ชาวนาตามชอบใจ

วิกฤตการณ์เศรษฐกิจโลกประกอบกับการต่อต้านญี่ปุ่นของประชาชนจีนและเกาหลี ได้ทำให้ระบบการขูดรีดอาณานิคมของญี่ปุ่นต้องสั่นคลอนในปี 1930 ราคาและปริมาณการส่งออกของถั่วเหลืองกับถ่านหินซึ่งเป็นสินค้าหลักที่ทำกำไรให้กับบริษัทการรถไฟแมนจูเรียได้ลดลงอย่างมากภายในช่วงเดียวกันนี้รัฐบาลจีนคณะชาติภายใต้การสนับสนุนของอังกฤษกับอเมริกาได้สร้างทางรถไฟและท่าเรือขึ้นมาแข่งขัน และทำลายการผูกขาดของบริษัทการรถไฟแมนจูเรีย สาเหตุเหล่านี้มีส่วนทำให้บริษัทการรถไฟแมนจูเรียต้องประสบกับการขาดทุนเป็นครั้งแรก และทำให้การกล่าวขานถึงวิกฤตการณ์ของผลประโยชน์ในแมนจูเรียซึ่งเปรียบเสมือนเส้นชีวิตของญี่ปุ่นเริ่มตั้งขึ้น เจตจำนงที่จะเข้ายึดครองด้วยกำลังทางทหารได้เริ่มเผยออกมาอย่างโจ่งแจ้ง ดังนั้นวิกฤตการณ์เศรษฐกิจและการเมืองทั้งภายในประเทศและในอาณานิคมได้ช่วยเสริมแรงผลักดันให้ญี่ปุ่นก้าวไปสู่ระบบทุนนิยมผูกขาดโดยรัฐอย่างรวดเร็วขึ้น

ภายหลังที่ได้เข้ายึดแมนจูเรียและสถาปนา “แมนจูกัว” ขึ้นแล้ว ญี่ปุ่นก็ได้เร่งเสริมสร้างเศรษฐกิจของแมนจูเรียกับญี่ปุ่นให้เป็นบล็อกเดียวกัน และได้เร่งขยายอุตสาหกรรมหนักซึ่งมีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ในแมนจูเรียอย่างเต็มกำลัง ดังนั้นในปี 1940 เมื่อเปรียบเทียบกับผลผลิตในญี่ปุ่น

แล้ว แมนจูเรียผลิตถ่านหินได้ 37% เหล็กหุ้ม 30% แร่เหล็กหุ้ม 330% แมนจูเรียจึงถูกผนวกเข้าเป็นวงจรที่สำคัญอันหนึ่งในอุตสาหกรรมทางทหารของญี่ปุ่น

สิ่งที่น่าสังเกตเกี่ยวกับการส่งออกของญี่ปุ่นคือ มีลักษณะเป็นการส่งออกโดยมีทุนของรัฐเป็นตัวนำ หรือเป็นการรุกทางด้านอุตสาหกรรมหนักภายใต้การร่วมมืออย่างเหนียวแน่นระหว่างทุนผูกขาดกับอำนาจรัฐ เช่น กรณีของบริษัทการรถไฟแมนจูเรีย เป็นต้น ส่วนการรุกทางด้านอุตสาหกรรมเบา เช่น ทางด้านสิ่งทอ ถ้าเป็นประเทศมหาอำนาจอื่น อย่างเช่นอังกฤษก็จะทำในลักษณะแบบเนียนโดยการครอบงำกิจการของจีนผ่านทางด้านการเงิน หรือโดยการร่วมลงทุนกับนายทุนท้องถิ่น แต่ญี่ปุ่นกลับใช้วิธีไปลงทุนเปิดโรงงานเองโดยตรงไม่ผ่านพวกนายทุนท้องถิ่นหรือนายทุนนายหน้า และได้เบียดเบียนกิจการสิ่งทอของชาวจีน ซึ่งนับว่าเป็นวิธีการที่หยาบกว่าจนเป็นที่กล่าวกันว่า ทุนอังกฤษอาจจะขัดแย้งกับกรรมกรจีนที่ถูกขูดรีด แต่ทุนญี่ปุ่นกลับทำตัวเป็นปฏิปักษ์กับทุกฝ่ายตั้งแต่รัฐบาล นายทุน กรรมกร จนถึงชาวนาจีน คือทำตัวเป็นศัตรูกับประชาชนจีนทั้งชาติ นอกจากนี้ในขณะที่อังกฤษยังรู้จักสร้างสาธารณประโยชน์ให้กับชาวจีนบ้าง เช่น พวกโบสถ์ โรงเรียน และ โรงพยาบาล เป็นต้น แต่ญี่ปุ่นแทบจะไม่สนใจในเรื่องเหล่านี้เลย มุ่งแต่จะขูดรีดแรงงานราคาถูกของจีนเท่านั้น จึงสร้างความแค้นเคืองและสภาพพจน์ที่ไม่ดีให้กับชาวจีนเป็นธรรมดา

การที่ทุนนิยมญี่ปุ่นมีความเกี่ยวพันและพึ่งพาอาณานิคมอย่างเหนียวแน่นเช่นนี้ เมื่อผลประโยชน์ของตนในดินแดนเหล่านี้เกิดสั่นคลอนขึ้นมา ทุนนิยมญี่ปุ่นต้องสั่นสะเทือนไปด้วย ในความเป็นจริงหลังจากที่ได้มีการสถาปนาแมนจูว์ ความโกรธแค้นของประชาชนจีนก็ถึงจุดสุดขีด การ

เคลื่อนไหวต่อต้านญี่ปุ่นด้วยกำลังอาวุธได้ขยายวงกว้างออกไปทั่วประเทศ โดยเฉพาะหลังปี 1936 เมื่อพรรคคอมมิวนิสต์กับรัฐบาลจีนคณะชาติจับมือกันได้ นอกจากนั้นกองโจรคอมมิวนิสต์เกาหลีก็มีส่วนผสมโรงในการต่อต้านญี่ปุ่นด้วย เมื่อระบบการยึดครองอาณานิคมตกอยู่ที่ท่ามกลางวิกฤตการณ์ ทางออกที่จักรวรรดินิยมญี่ปุ่นเลือกคือขยายการรุกรานจีน และภายในประเทศก็ได้ดำเนินมาตรการกดดันแบบปฏิกริยาหนักขึ้น ซึ่งเท่ากับเป็นการนำไปสู่ระบบทุนนิยมผูกขาดโดยรัฐเพื่อเตรียมรับสภาวะสงคราม

การเตรียมพร้อมของเศรษฐกิจยามสงคราม

เมื่อสงครามญี่ปุ่นกับจีนระเบิดขึ้นในปี 1937 ญี่ปุ่นได้ทำการขยายกำลังอาวุธอย่างขนานใหญ่ รายจ่ายทางทหารได้ทำให้การคลังของรัฐเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และการนำเข้าทางการทหารได้ทำให้ดุลการชำระเงินของญี่ปุ่นย่ำแย่ลงอย่างเด่นชัด รัฐบาลจึงเริ่มเข้าควบคุมเศรษฐกิจของชาติโดยตรง ได้มีการออกกฎหมายเกี่ยวกับการนำเข้า-ส่งออกเฉพาะกาล ซึ่งเป็นกฎหมายหลักสำหรับควบคุมสินค้าในยามสงคราม เช่น ห้ามการนำเข้าซึ่ง “สินค้าที่ไม่จำเป็นและไม่เร่งด่วน” และการจัดสรรปัจจัยการผลิตต้องให้ความสำคัญต่ออุตสาหกรรมทางทหารเป็นอันดับแรก เป็นต้น ในทำนองเดียวกันก็มีกฎหมายการจัดสรรเงินทุนเฉพาะกาล ซึ่งก็นั่นถึงการใช้อำนาจความสะดวกทางการเงินให้กับอุตสาหกรรมทางทหารเป็นหลัก เมื่อสงครามระหว่างญี่ปุ่นกับจีนมีแนวโน้มยืดเยื้อกลายเป็นการสู้รบระยะยาว ภาวะเร่งด่วนเฉพาะหน้าของรัฐบาลญี่ปุ่นคือ การจัดเตรียมระบบประดมพลทั่วประเทศที่สามารถควบคุมเศรษฐกิจทั้งทางด้านบุคคลและทรัพยากรได้อย่างเต็มที่ เพื่อรับมือกับการทำสงครามเบ็ดเสร็จ ฉะนั้นในปลายปี 1937 จึงได้มีการจัดตั้ง

สภาวางแผน (Kikakuin) ขึ้นมา เพื่อทำการพิจารณาเสนอร่างกฎหมายหลักสำหรับเป้าหมายทั้งหมดนี้ ซึ่งเป็นที่ต้องการของฝ่ายทหารมาตั้งแต่ไหนแต่ไรแล้ว และพอถึงกลางปี 1938 ก็ได้มีการออกกฎหมายระดมพลทั่วประเทศ (Kokka sodoinho) ซึ่งทำให้รัฐบาลมีอำนาจอย่างกว้างขวางสามารถเข้าควบคุมเศรษฐกิจและความเป็นอยู่ของประชาชนในแทบทุกด้าน โดยไม่ต้องรอรับการอนุมัติของรัฐสภา จึงเป็นที่กล่าวว่ากฎหมายนี้มีขึ้นเพื่อรองรับระบบฟาสซิสต์ของญี่ปุ่น ความจริงในระหว่างขั้นตอนของการเสนอร่าง วงการธุรกิจและพรรคการเมืองใหญ่ ๆ ได้คัดค้านอย่างรุนแรงเพราะเห็นว่าเป็นการขัดแย้งกับหลักการของทุนนิยมแบบเสรี ในทางตรงกันข้าม พรรคของผู้ไร้ทรัพย์สิน เช่น พรรคสังคมนิยม เป็นต้น กลับให้การสนับสนุนเพราะเห็นว่าเป็นการเปิดแนวทางไปสู่ระบบสังคมนิยม อย่างไรก็ตาม ภายใต้การกดดันอย่างรุนแรงของฝ่ายทหาร เสนอร่างนี้ก็สามารผ่านสภาออกมาเป็นกฎหมายได้ในที่สุด

เมื่อกุมอำนาจอย่างล้นฟ้าได้แล้ว รัฐบาลญี่ปุ่นก็เตรียมระบบเศรษฐกิจยามสงคราม โดยที่สภาวางแผนเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการร่างแผนการระดมวัสดุสำหรับใช้ทางการทหาร สินค้าเข้าและเงินทุนก็ถูกจัดสรรให้กับอุตสาหกรรมทางทหารเสียเป็นส่วนใหญ่ และในปี 1939 ก็ได้มีการใช้กฎหมายเกณฑ์ประชาชน ซึ่งทำให้ชาวบ้านทั่วไปถูกระดมไปช่วยการผลิตในอุตสาหกรรมทางทหาร ส่วนพวกไซบัทซุเก่าซึ่งเคยถูกพวกทหารหัวก้าวหน้าโจมตีอยู่บ่อย ๆ และไม่พอใจกับการควบคุมเศรษฐกิจของรัฐบาลนั้น แต่เมื่อรัฐบาลซึ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลของฝ่ายทหารได้เสนอเงื่อนไขต่าง ๆ ให้ เช่น การแต่งตั้งผู้นำของกลุ่มมิตซุซึเป็นรัฐมนตรีการคลัง การให้ตัวแทนของกลุ่มไซบัทซุเป็นคณะกรรมการทางเศรษฐกิจของรัฐบาล และการประกันด้าน

ปัจจัยการผลิตกับเงินทุน ซึ่งทำให้กลุ่มไชนัซได้ผลประโยชน์อย่างมากมาเป็นต้น ทั้งสองฝ่ายจึงประนีประนอมกันได้ หรือที่เรียกว่า “การสมานฉันท์ระหว่างไชนัซกับทหาร” พวกไชนัซจึงได้ให้ความร่วมมือกับการผลิตทางการทหาร และระบบเศรษฐกิจสงครามอย่างเต็มกำลัง อย่างไรก็ตาม การจัดหาวัสดุทางการทหารจากภายในประเทศ แมนจูเรีย และดินแดนที่อยู่ภายใต้การยึดครองในจีน หรือบล๊อคเงินเยนนั้นไม่เพียงพอกับความต้องการ ส่วนใหญ่ต้องนำเข้าจากบล๊อคของอังกฤษกับอเมริกา แต่ทว่าความขัดแย้งระหว่างญี่ปุ่นกับประเทศมหาอำนาจเหล่านี้ ได้เด่นชัดขึ้นทำให้การค้าหดตัวลง พอถึงปี 1939 ก็ได้มีการยกเลิกข้อตกลงทางการค้าและการเงินระหว่างญี่ปุ่นกับอเมริกา เป็นผลให้การจัดหาวัสดุทางการทหารยุ่งยากมากขึ้นทีเดียว ญี่ปุ่นจึงวางแผนรุกเข้าไปทางใต้ตามแผนการ “ร่วมวงศ์ไพบูลย์มหาเอเชียบูรพา” (Daitoa kyoeiken) เพื่อหาแหล่งน้ำมัน ยาง บิ๊อคไซด์ ฯลฯ ซึ่งเท่ากับกระตุ้นให้ประเทศมหาอำนาจทำการปิดล้อมญี่ปุ่นทางเศรษฐกิจหนักขึ้นไปอีก

ส่วนทางด้านการผลิต การนำเข้า และการบริโภคสินค้าอื่น ๆ โดยทั่วไปต้องถูกจำกัดอย่างเข้มงวด พวกบริษัทขนาดกลางกับขนาดเล็กถูกบังคับให้รวมตัว เปลี่ยนแปลงหรือเลิกทำการผลิต รัฐบาลได้พยายามส่งเสริมให้มีการประหยัด ภายใต้คำปลุกใจที่ว่า “ความฟุ่มเฟือยคือ ศัตรู” การกินอยู่ของประชาชนเริ่มถูกจำกัดมากขึ้นเรื่อย ๆ ระบบปันส่วนและระบบคูปองของสินค้าต่าง ๆ ได้ขยายกว้างออกไปทุกที ในปี 1938 เริ่มมีการปันส่วนด้วยฝ้ายเพื่อจำกัดการผลิตสิ่งทอ ระบบคูปองสำหรับน้ำมัน การตั้งระบบราคาของทางการ ในปี 1939 มีการออกกฎหมายตรึงราคาสินค้า ค่าจ้าง ค่าเช่า และค่าเช่าที่ดิน ในปี 1940 การใช้ระบบคูปองสำหรับน้ำตาล ไม้ขีดไฟ และ

ในปี 1941 การปันส่วนข้าวกับระบบคูปองสำหรับเครื่องนุ่งห่ม จะเห็นว่ารัฐบาลได้เข้าควบคุมสินค้าที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตอย่างเข้มงวดขึ้นทุกทีสำหรับทางด้านความคิดเห็น ไม่ว่าจะจะเป็นความคิดแบบสังคมนิยมหรือแม้แต่แบบเสรีนิยมต่างก็ถูกกดดันอย่างหนักหน่วง ความคิดแบบชาตินิยมกับลัทธิทหารเท่านั้นที่ได้รับการส่งเสริมอย่างเต็มที่

ในส่วนที่เกี่ยวกับมาตรการควบคุมเกษตรกรรม มีสิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่งประการหนึ่งคือ ในปี 1940 ได้มีการออกกฎหมายบังคับให้มีการขายข้าวให้กับรัฐบาลเพื่อจะได้ทราบจำนวนที่แน่นอน และกฎหมายจำกัดการเก็บค่าเช่าที่ดินเพื่อคุ้มครองชาวนาเช่าที่ พร้อมกันนั้นในการบังคับซื้อข้าวนั้น ได้แบ่งออกเป็น 2 ราคา คือ ราคารับซื้อจากเจ้าที่ดิน กับราคารับซื้อจากชาวนาซึ่งสูงกว่ามาก อย่างเช่นในปี 1941 ต่อข้าว 1 โกกุ ราคาอันแรก 44 เยน อันหลัง 49 เยน แต่พอถึงปีกลายเป็น 55 เยนกับ 300 เยน ตามลำดับ ซึ่งก็เท่ากับว่า อัตราค่าเช่านา หรือรายรับของเจ้าที่ดิน ได้ลดลงอย่างมากทีเดียว แม้รัฐบาลจะได้พยายามกระตุ้นให้ชาวนาเพาะปลูกมากขึ้น แต่จากการขาดแคลนปัจจัยการผลิต เช่น แรงงาน (ถูกเกณฑ์ไปเป็นทหารหรือไปช่วยการผลิตด้านอุตสาหกรรม) ปุ๋ย และ เครื่องไม้เครื่องมือต่าง ๆ เป็นต้น ปริมาณการผลิตอาหารของญี่ปุ่นจึงได้เริ่มลดลงตั้งแต่นั้นปี 1939 เป็นต้นมา และปัญหาเรื่องการจัดหาอาหารสำหรับประชาชนได้เริ่มปรากฏเด่นชัดขึ้น อย่างไรก็ตาม มาตรการทางการเกษตรดังกล่าวมานี้ได้ทำให้ระบบเจ้าที่ดินแบบภาคของญี่ปุ่นต้องตกต่ำเสื่อมถอยไปอย่างมาก ซึ่งนี่เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้การปฏิรูปที่ดินหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ดำเนินไปได้อย่างรวดเร็ว

ภายใต้ระบบเศรษฐกิจนิยมสงคราม สหภาพกรรมกรกับสหกรณ์ชาวนาที่มีอยู่ทั้งหมดถูกสั่งให้สลายตัว และเพื่อส่งเสริมให้กรรมกรกับนายทุนร่วมมือกันช่วยชาติทำสงคราม ในแต่ละอุตสาหกรรมหรือแต่ละโรงงานจะมีการจัดตั้ง ชมรมอุตสาหกรรมเพื่อชาติ หรือ ชมรมการผลิตเพื่อชาติ และในปี 1940 ได้มีการจัดตั้งศูนย์กลางใหญ่ของทั้งประเทศ เรียกว่า “ชมรมอุตสาหกรรมการผลิตเพื่อประเทศญี่ปุ่นอันยิ่งใหญ่” (Dainippon sangyo hokokukai) มีชมรมย่อยอยู่ในสังกัดราว 7 หมื่นชมรม และมีสมาชิกถึง 4 ล้านกว่าคน ซึ่งใหญ่โตกว่าองค์การกรรมกรใด ๆ ที่เคยมีมาในญี่ปุ่นอย่างมากมาย ส่วนพรรคการเมืองทั้งหมดได้สลายตัวแล้วร่วมกันจัดตั้งเป็นชมรมสนับสนุนทางการเมืองขึ้นในปี 1940 เพื่อสนับสนุนความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของทั้งประเทศ และนับว่าเป็นพรรคการเมืองเพียงพรรคเดียวในยามสงคราม

พร้อม ๆ กับที่ระบบเศรษฐกิจนิยมสงครามทวีความเข้มข้นขึ้น รายจ่ายของรัฐบาลก็ขยายตัวเพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะการเพิ่มขึ้นอย่างโดดเด่นของงบประมาณทางทหาร เมื่อเปรียบเทียบกับปี 1931 แล้ว จะเห็นว่าในปี 1938 รายจ่ายทางทหารเพิ่มมากกว่า 10 เท่าตัว และคิดแล้วประมาณ 3 ใน 4 ของงบประมาณรัฐบาล (ดูตารางที่ 9.1) เพื่อที่จะหาเงินมาใช้ในงบประมาณอันมโหฬารนี้ รัฐบาลได้จัดเก็บภาษีหนักขึ้นทุกที แต่ถึงอย่างไรก็ไม่พอเพียง จึงต้องหันมาพึ่งการออกพันธบัตรรัฐบาลอย่างชานาใหญ่ ซึ่งดำเนินไปพร้อม ๆ กับการพิมพ์เงินของธนาคารแห่งประเทศไทยออกมาเป็นจำนวนมากมาย เงินเพื่อจูงใจทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ อย่างเลื่องไม่ไต่

บทที่ 10

ญี่ปุ่นกับสงครามโลกครั้งที่ 2

ในขณะที่ญี่ปุ่นกำลังขยายการรุกรานจีน และทำทลายระบบของขั้วตันในเอเชียตะวันออก ทางด้านยุโรป เยอรมัน กับอิตาลีซึ่งพวกฟาสซิสต์ เรื่องอำนาจก็กำลังขยายอิทธิพลแข่งขันกับ อังกฤษ ฝรั่งเศส โซเวียต และมุ้งมันที่จะทำลายระบบแวร์ซาย กล่าวคือเมื่อเข้าทศวรรษที่ 1930 เยอรมันซึ่งเดิมทีก็ยำแย่อยู่มาก่อนแล้วจากการที่ต้องชดใช้ค่าปฏิกรรมสงครามอย่างมหาศาลตามสนธิสัญญาแวร์ซาย พอโดนกระหน่ำซ้ำจากวิกฤตการณ์เศรษฐกิจโลก สถานการณ์จึงยิ่งเลวร้ายหนักเข้าไปอีก ท่ามกลางความยุ่งยากและการปราศจากเสถียรภาพของสังคม พรรคนาซีภายใต้การนำของฮิตเลอร์ (Hitler 1889—1945) ได้ขยายอิทธิพลออกไปอย่างรวดเร็ว และจากการเลือกตั้งทั่วไปในปี 1932 พรรคนาซีกลายเป็นพรรคใหญ่ที่สุดในรัฐสภา ฮิตเลอร์จึงได้จัดตั้งคณะรัฐบาลและดำเนินการปกครองแบบเผด็จการสูงขึ้นเรื่อย ๆ ห้ามการจัดตั้งพรรคการเมืองอื่นนอกจากพรรคนาซี ในปี 1934 ฮิตเลอร์ได้เป็นประธานาธิบดีกับนายกรัฐมนตรีควบทั้ง 2 ตำแหน่งโดยได้รับการยอมรับจากเสียงประชามติ ในการปลุกเร้าประชาชน ฮิตเลอร์ได้กล่าวว่าการที่ชนชาติเยอรมันต้องประสบกับความทุกข์ร้อน สืบเนื่องมาจากสนธิสัญญาแวร์ซายได้แย่งชิงทุกสิ่งทุกอย่างไปจากเยอรมัน กับการกอบโกยผลประโยชน์ของพวกเขา ยิว ฉะนั้นในเดือนตุลาคม 1933 เยอรมันจึงถอนตัวออกจากสนธิบัตรชาติต่อจากญี่ปุ่น และในปี 1935 ก็ประกาศปฏิเสชนสนธิสัญญาแวร์ซายอย่างโจ่งแจ้ง แล้วทำการขยายกำลังทางทหารอย่างขนานใหญ่

ส่วนทางด้านอิตาลี พรรคฟาสซิสต์ภายใต้การนำของมุสโสลินี (Mussolini 1883—1945) ได้เข้ากุมอำนาจการปกครองมาตั้งแต่ปี 1922 และได้เสริมสร้างระบบเผด็จการของตนให้แข็งแกร่งขึ้น ในปี 1935 อิตาลีได้รุกรานเพื่อผนวกประเทศเอธิโอเปีย เมื่อถูกสันนิบาตชาติประณาม อิตาลีก็ถอนตัวออกจากการเป็นสมาชิก และมาในปี 1936 เมื่อเกิดสงครามภายในประเทศสเปน อิตาลีกับเยอรมันได้ให้ความช่วยเหลือทางทหารแก่นายพลฟรังโก (Franco 1892—1975) ซึ่งเป็นฝ่ายขวา ส่วนโซเวียตอังกฤษและฝรั่งเศสได้ให้ความสนับสนุนแก่ฝ่ายซ้าย เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้เยอรมันกับอิตาลี จับมือเป็นพันธมิตรกัน หรือที่เรียกว่า แกน เบอร์ลิน-โรม

ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ ทางด้านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความขัดแย้งระหว่างญี่ปุ่น กับ อเมริกา อังกฤษ และ โซเวียต เกี่ยวกับนโยบายเงินนับวันแต่จะแหลมคมยิ่งขึ้น ในปี 1934 ญี่ปุ่นประกาศยกเลิกสนธิสัญญาออสเตรีย-อิตาลีเกี่ยวกับการลดอาวุธทางเรือแต่ฝ่ายเดียว ต่อมาในปี 1936 ก็ได้ถอนตัวจากการประชุมที่ลอนดอนเกี่ยวกับการลดอาวุธทางเรือเช่นเดียวกัน ญี่ปุ่นจึงตกอยู่ในสภาพถูกโดดเดี่ยวทางการเมืองระหว่างประเทศมากขึ้น และได้วางแผนเข้าคบหากับเยอรมัน อิตาลีซึ่งกำลังพยายามล้มล้างอิทธิพลของมหาอำนาจเก่าในยุโรป ในปลายปี 1936 ญี่ปุ่นกับเยอรมันได้ทำข้อตกลงร่วมมือกันป้องกันคอมมิวนิสต์ เพื่อจัดการกับการเคลื่อนไหวขององค์การคอมมิวนิสต์สากล (โคมินเทอน) โดยถือว่าโซเวียตเป็นประเทศศัตรูจำลอง ในปีถัดมา อิตาลีได้เข้าร่วมกับข้อตกลงนี้ด้วย ดังนั้น ญี่ปุ่น เยอรมัน อิตาลี 3 ประเทศ จึงได้รวมกันเป็นกลุ่มที่เรียกว่าฝ่ายอักษะ ซึ่งมุ่งแต่จะทำลายระบบแวร์ซายกับระบบวอชิงตัน แล้วสร้าง “ระเบียบอันใหม่ของโลก” ขึ้นมา ส่วนทางฝ่ายประเทศเสรีนิยมหรือประชาธิปไตย เช่น อเมริกา อังกฤษ และฝรั่งเศส

เป็นต้น รวมทั้งประเทศสังคมนิยมโซเวียตก็ค่อย ๆ จับมือกันอย่างเหนียวแน่น เพื่อต่อต้านฝ่ายอักษะเหล่านี้

พออย่างเข้าช่วงหลังของทศวรรษที่ 1930 เยอรมันได้เริ่มดำเนินนโยบายขยายอำนาจอย่างจริงจัง ซึ่งทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างเยอรมันกับฝรั่งเศส และอังกฤษทวีความตึงเครียดสูงขึ้นเรื่อย ๆ ในปี 1938 เยอรมันได้ทำการรวมประเทศกับออสเตรีย และเปิดฉากรุกรานเพื่อผนวกประเทศเชคโกสโลวาเกียด้วย บรรยากาศในยุโรปจึงตกอยู่ในสภาพตึงเครียดเต็มที่ เพื่อเป็นการแก้ไขสถานการณ์ ตัวแทนของอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมันและอิตาลี ได้นัดประชุมหารือกันที่เมืองนิวมิกในเดือนกันยายน 1938 ปรากฏว่า ฝ่ายอังกฤษกับฝรั่งเศสยอมอ่อนข้อให้กับความต้องการของฝ่ายเยอรมัน วิกฤตการณ์สงครามจึงคลายตัวไปได้ระยะหนึ่ง

ตั้งแต่ระยะนี้เป็นต้นมา เยอรมันได้หันมาผูกสัมพันธ์กับญี่ปุ่นอย่างแน่นแฟ้นขึ้น และได้พยายามผลักดันข้อตกลงป้องกันคอมมิวนิสต์ร่วมกันระหว่างญี่ปุ่น เยอรมัน และอิตาลี ให้กลายเป็นพันธมิตรทางทหารเพื่อคุมเชิงกับฝ่ายอังกฤษและฝรั่งเศส ในขณะนั้นญี่ปุ่นได้เริ่มรบกับจีนอย่างเต็มขนาดแล้วโดยที่ไม่สามารถเผด็จศึกได้เร็วอย่างที่คิด นอกจากนั้น ทหารญี่ปุ่นยังได้ปะทะกับกองทัพแดงของโซเวียตตามพรมแดนแมนจูเรียดังที่ได้กล่าวไปแล้ว ดังนั้นฝ่ายทหารบกของญี่ปุ่นจึงเห็นด้วยกับการทำสัญญาร่วมเป็นพันธมิตรทางทหารกับเยอรมันและอิตาลี แต่ฝ่ายทหารเรือและกระทรวงต่างประเทศคัดค้าน เพราะเกรงว่าจะต้องเสี่ยงทำสงครามกับอังกฤษและอเมริกา คณะรัฐบาลของญี่ปุ่นจึงมีการขัดแย้งภายในเกี่ยวกับปัญหานี้ ยิ่งกว่านั้นในเดือนสิงหาคม 1939 เยอรมันได้ทำสนธิสัญญาไม่รุกรานกับโซเวียตขึ้นมาอย่างกะทันหัน เรื่องนี้อยู่นอกความคาดหมายของญี่ปุ่น ซึ่งในขณะนั้นถือว่า

โซเวียตเป็นศัตรูจำลองที่สำคัญที่สุด ญี่ปุ่นมองการกระทำของเยอรมันว่าเป็นการทรยศ และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศทั้งสองได้เย็นชาไประยะหนึ่ง ส่วนรัฐบาลญี่ปุ่นในขณะนั้นได้ขอลาออกทั้งหมดโดยยอมรับตามสถานการณ์ (เกม) ไม่ทัน และไม่รู้ว่าจะวางทิศทางนโยบายต่างประเทศอย่างไรดี

ในวันที่ 1 กันยายน 1940 เยอรมันได้เปิดฉากบุกโปแลนด์ขึ้นมาอย่างกะทันหัน คราวนี้อังกฤษกับฝรั่งเศสไม่ยอมอ่อนข้อให้อีกแล้ว ทั้งสองประเทศได้ประกาศสงครามกับเยอรมัน และนี่คือจุดเริ่มต้นของสงครามโลกครั้งที่ 2

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ระเบิดขึ้น รัฐบาลญี่ปุ่นได้แถลงว่าจะไม่เข้าแทรกแซง และยังไม่ได้แสดงที่ท่าว่าจะจับมือเป็นพันธมิตรทางทหารกับเยอรมันและอิตาลีอย่างจริงจัง อย่างไรก็ตามตั้งแต่เดือนเมษายน 1940 เป็นต้นมา เมื่อการบุกอย่างสายฟ้าแลบของเยอรมันในแนวรบตะวันตกประสบกับชัยชนะอย่างงดงาม ผู้คนในทหวงการของญี่ปุ่นต่างรู้สึกชมเชยในความสามารถของกองทัพเยอรมัน โดยเฉพาะทหารบกได้ถือโอกาสสนับสนุนอย่างหนักแน่นให้มีการจับมือเป็นพันธมิตรทางทหารกับเยอรมัน แล้วขยายอิทธิพลไปทางใต้ แม้จะต้องเสี่ยงทำสงครามกับอเมริกาและอังกฤษก็ตาม ผลปรากฏว่ารัฐบาลญี่ปุ่นได้เปลี่ยนท่าทีจากการวางตัวเป็นกลาง หันมาให้ความร่วมมือกับฝ่ายเยอรมันและอิตาลีเด่นชัดขึ้น และได้วางแผนที่จะบุกรุกลงไปยึดดินแดนแถบเอเชียอาคเนย์อย่างจริงจัง ฉะนั้น พอถึงเดือนกันยายน 1940 ญี่ปุ่นก็ได้ลงนามเป็นพันธมิตรทางทหารร่วมกับเยอรมันและอิตาลี โดยอ้างว่าเพื่อยับยั้งไม่ให้อเมริกาเข้าร่วมสงคราม แต่เจตจำนงที่แท้จริงคือการเสริมสร้างความแข็งแกร่งของฝ่ายอักษะ โดยต่างยอมรับซึ่งกันและกันถึงฐานะการยึดครองยุโรปของเยอรมันกับอิตาลี และการยึดครองเอเชียตะวันออกเฉียง

ญี่ปุ่น และจะช่วยเหลือกันทางการเมืองกับทางการโดยถือว่าอเมริกาเป็น ศัตรูจำลอง ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ญี่ปุ่นก็ได้เริ่มลงมือตามแผนการจัดตั้ง “ร่วม วงศ์ไพบูลย์มหาเอเชียบูรพา” โดยเริ่มจากการบีบบังคับฝรั่งเศส ขอส่งกำลัง ทางการเข้าไปประจำการในอินโดจีนเพื่อตัดเส้นทางลำเลียงเสบียงอาวุธที่อเมริกา อังกฤษ และฝรั่งเศสส่งไปช่วยฝ่ายจีนคณะชาติต่อต้านญี่ปุ่น การกระทำ ของญี่ปุ่นครั้งนี้ แฝงด้วยจุดประสงค์ที่จะเข้ายึดครองอินโดจีนในจังหวัดที่ ฝรั่งเศสพ่ายแพ้สงครามในยุโรป รวมทั้งการจ้องเอาหมู่เกาะอินเดียตะวันออก ของฮอลันดาซึ่งยอมแพ้ต่อเยอรมัน การตั้งกองทหารประจำการในอินโดจีน จึงเท่ากับว่าญี่ปุ่นได้ฐานที่มั่นสำหรับการรุกต่อไปในเอเชียอาคเนย์ทั้งหมด

แต่ทว่า ในขณะที่อเมริกาได้แสดงท่าทีที่จะเข้าแทรกแซงในสงคราม โลกครั้งที่ 2 สูงขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อญี่ปุ่นจับมือเป็นพันธมิตรทางทหารกับเยอรมัน อิตาลี และเริ่มขยายอิทธิพลตามแผน “ร่วมวงศ์ไพบูลย์มหาเอเชียบูรพา” เช่นนี้ การเผชิญหน้าระหว่างประเทศทั้งสองจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่พ้น และประเทศในกลุ่มต่อต้านอักษะก็ได้ตอบโต้โดยการปิดล้อมญี่ปุ่นทางเศรษฐกิจอย่างหนักมยิ่งขึ้น

ในอีกด้านหนึ่งเพื่อการรุกรlungสู่ทางใต้ ญี่ปุ่นตระหนักถึงความจำเป็น ที่จะต้องขจัดความคุกคามจากทางเหนือเสียก่อน ญี่ปุ่นจึงหาทางประนีประ- นอมกับโซเวียต และประเทศทั้งสองได้ลงนามในสนธิสัญญาไม่รุกรานกัน ที่กรุงมอสโกว์ ในเดือนเมษายน 1941 โซเวียตเองก็ยินดีกับการทำข้อ ตกลงนี้ เพราะจะได้เบาใจทางด้านตะวันออก โดยเฉพาะในกรณีที่ต้องทำ สงครามกับเยอรมันซึ่งคาดว่าจะเกิดขึ้นในไม่ช้า หลังจากนั้นแนวการดำเนิน นโยบายแบบ “กันเหนือรุกใต้” ของญี่ปุ่นได้ขึ้นสู่กระแสสูง เป็นผลให้ อเมริกาไม่ไว้วางใจต่อการขยายอำนาจลงสู่ทางใต้ของญี่ปุ่นมากขึ้น รัฐบาล

ญี่ปุ่นในขณะนั้น ไม่ต้องการทำสงครามกับอเมริกาจึงพยายามเจรจาหรือกับอเมริกา แต่ทว่าในเดือนมิถุนายน คือ หลังจากที่ญี่ปุ่นทำสนธิสัญญากับโซเวียตได้เพียง 2 เดือน เยอรมันก็ได้ฉีกสนธิสัญญาทิ้งแล้วเปิดฉากรุกเข้าสูโซเวียต ซึ่งทำให้ญี่ปุ่นต้องตกอยู่ในฐานะที่กระอักกระอ่วน อย่างไรก็ตามที่ประชุมสภาจักรพรรดิได้มีมติให้ญี่ปุ่นเตรียมทำศึก 2 ด้าน คือ จะมุ่งขยายอิทธิพลลงสู่ทางใต้มากขึ้น ซึ่งเสี่ยงกับการทำสงครามกับอเมริกา และ อังกฤษ ส่วนทางเหนือญี่ปุ่นจะยังไม่รุกในขณะนี้ รอให้โซเวียตเพลี่ยงพล้ำต่อเยอรมันเสียก่อนจึงจะฉวยโอกาสโจมตี และเพื่อจุดประสงค์นี้ญี่ปุ่นได้ระดมกำลังไปกระจุกตามพรมแดนระหว่างแมนจูเรียกับโซเวียตอย่างขนานใหญ่ จากเดิมสี่แสนเพิ่มเป็นเจ็ดแสนคน โดยอ้างว่าเป็นการซ้อมรบ

สำหรับทางด้านอเมริกา รัฐบาลญี่ปุ่นก็ยังพยายามเจรจาต่อไป อย่างไรก็ตาม พอญี่ปุ่นส่งกองทหารเข้าไปประจำในอินโดจีน อเมริกาได้แสดงท่าทีแข็งกร้าวยิ่งขึ้น โดยห้ามการส่งน้ำมันกับยุทธปัจจัยทางทหารให้กับญี่ปุ่น และให้แช่เย็นทรัพย์สินของคนญี่ปุ่นในอเมริกา พร้อมกันนี้ อังกฤษ จีน ฮอลันดา ได้ร่วมมือกับอเมริกาปิดล้อมญี่ปุ่นทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรงขึ้น หรือที่เรียกว่า แนวล้อม A B C D (A = America, B = British, C = China, D = Dutchland) ภายในประเทศญี่ปุ่น โดยเฉพาะฝ่ายทหารเห็นว่าขึ้นปล่อยให้สถานการณ์เป็นไปเช่นนี้ ญี่ปุ่นมีแต่จะอ่อนแรงลงทุกวันจนต้องยอมจำนนในทางเศรษฐกิจแน่ จึงควรหาทางออกโดยเปิดสงครามกับอเมริกาและอังกฤษ เพื่อทำลายวงล้อมดังกล่าวนี้เสียด้วยกำลังทางทหาร

ในเดือนสิงหาคม 1941 ประธานาธิบดีรูสเวลท์ของอเมริกากับนายกรัฐมนตรีเชอร์ชิลของอังกฤษ ได้ ประชุมหารือกันเหนือมหาสมุทรแอต-

แลนติก และได้ออกแถลงการณ์ “กฎบัตรแอตแลนติก” (Atlantic Charter) ประณามพฤติกรรมรุกรานของฝ่ายอักษะอย่างรุนแรง และประกาศว่าสงครามที่กำลังดำเนินอยู่เป็นการสู้รบเพื่อปกป้องประชาธิปไตยจากระบบฟาสซิสต์ ความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับอเมริกาและอังกฤษจึงนับวันแต่จะเลวลง จนในที่สุดเมื่อวันที่ 6 กันยายน สภากิจการปรกติ ได้มีมติว่า ถ้าหากจนถึงต้นเดือนตุลาคมแล้ว การเจรจาดูรอกกับอเมริกายังไม่สามารถบรรลุผลตามข้อเรียกร้องของญี่ปุ่น ก็ให้เปิดสงครามกับอเมริกาและอังกฤษ ฝ่ายทหารเรือญี่ปุ่น ซึ่งไม่ค่อยเห็นด้วยกับแนวความคิดนี้มาตั้งแต่แรก แต่เมื่อถึงตอนนี้ก็เริ่มคล้อยตามความเห็นของฝ่ายทหารบก สำหรับข้อเรียกร้องของญี่ปุ่น คือ อเมริกา อังกฤษจะต้องไม่แทรกแซงในสงครามระหว่างญี่ปุ่นกับจีน ประเทศทั้งสองจะต้องไม่คุกคามความมั่นคงของญี่ปุ่นในตะวันออกไกลและจะต้องให้ความร่วมมือกับการจัดหายุทธปัจจัยของญี่ปุ่น ส่วนฝ่ายอเมริกาได้เรียกร้องว่า ญี่ปุ่นต้องถอนทหารออกจากจีนกับอินโดจีน และให้เลิกล้มการเป็นพันธมิตรทางทหารของฝ่ายอักษะ การเจรจาระหว่างญี่ปุ่นกับอเมริกาจึงชะงักงันโดยสิ้นเชิง โดยเฉพาะในประเด็นสำคัญที่สุดที่เรียกร้องการถอนทหารออกจากจีนนั้นเป็นเรื่องที่ญี่ปุ่นยอมรับไม่ได้ เพราะเดิมทีสงครามระหว่างญี่ปุ่นกับจีนเป็นนโยบายแก้ไขความขัดแย้งภายในของระบบทุนนิยมญี่ปุ่น กล่าวคือ ตลาดภายในเล็กเกินไปจึงดิ้นรนออกไปหาตลาดในต่างแดนแล้วไปปะทะกับการต่อต้านของประชาชนจีน ฉะนั้นถ้าญี่ปุ่นยอมปฏิบัติตามข้อเรียกร้องนี้ก็เท่ากับว่าญี่ปุ่นยอมปฏิเสธระบบทุนนิยมผูกขาดของตนเองซึ่งย่อมเป็นไปได้

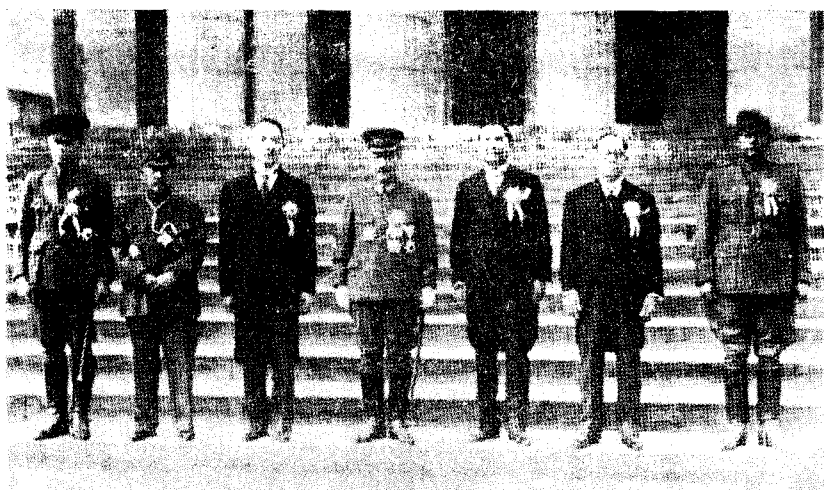
เมื่อถึงกลางเดือนตุลาคม 1941 รัฐบาลญี่ปุ่นยังรื้ออกับการเปิดสงครามและพยายามเจรจาดูรอกกับอเมริกาต่อไปอีก แต่รัฐมนตรีทหารบก โตโจ

ฮิตเลอร์ (1884 - 1948) ยืนกรานเสียงแข็งให้เลิกการเจรจาได้แล้ว จนในที่สุดรัฐบาลต้องลาออกทั้งคณะ และผู้ที่รับช่วงจัดตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่คือ โดโจ ซึ่งดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีทหารควบคุมไปด้วย รัฐบาลโตโจได้รับปากว่าจะทบทวนมติของวันที่ 6 กันยายนอีกครั้ง และจากการประชุมในวันที่ 1 - 2 พฤศจิกายน ได้มีมติใหม่จะให้รัฐบาลเตรียมเปิดสงครามควบคุมไปกับการเจรจา ถ้าหากว่าจนถึงวันที่ 1 ธันวาคมแล้วยังตกลงกันไม่ได้ก็ให้ประกาศสงครามกับอเมริกาและอังกฤษ เมื่อถึงช่วงนี้อเมริกาเองก็ตระหนักดีว่า ทราบโตโจที่ญี่ปุ่นยังพยายามรุกลงสู่ทางใต้ต่อไป สงครามคงเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ในวันที่ 26 พฤศจิกายน รัฐมนตรีต่างประเทศ ฮัลล์ (Hull, Cordell) ของอเมริกาได้ยื่นบันทึกต่อรัฐบาลญี่ปุ่นเรียกร้องให้ถอนทหารทั้งหมดออกจากจีนกับอินโดจีน ให้เลิกล้มการเป็นพันธมิตรทางทหารของฝ่ายอักษะ ให้เลิกรับรองรัฐบาลหุ่นที่นานกิง นั่นคือเรียกร้องให้มีการพลิกสถานการณ์กลับไปสู่สภาพช่วงก่อนเกิดอุบัติเหตุที่แมนจูเรีย

ญี่ปุ่นมองว่าบันทึก ฮัลล์ เป็นการยื่นคำขาดของอเมริกา ฉะนั้นในวันที่ 1 ธันวาคม 1941 ที่ประชุมสภาจักรพรรดิได้ตัดสินใจขั้นสุดท้ายให้เปิดสงคราม และแล้วในวันที่ 8 ธันวาคม 1941 ญี่ปุ่นก็ได้ลงมืออย่างสายฟ้าแลบโจมตี เพิล ฮาร์เบอร์ ซึ่งเป็นฐานทัพเรือสำคัญของอเมริกาในหมู่เกาะฮาวาย และเปิดฉากปฏิบัติการทางทหารตามจุดต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อีกด้วย พร้อมกันนี้ก็ได้ประกาศสงครามกับอเมริกาและอังกฤษอย่างเป็นทางการ นี่คือนาทีเริ่มต้นของสงครามแปซิฟิกตามพันธกรณีของการเป็นพันธมิตรทางทหาร เยอรมันและอิตาลีก็ได้ประกาศสงครามกับอเมริกาด้วย สงครามโลกครั้งที่ 2 เลยลุกลามออกไปเป็นสงครามขนาดใหญ่อย่างที่ไม่มีใครเคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์โลก

ดังที่กล่าวมานี้ จะเห็นว่าสงครามแปซิฟิกเป็นสงครามที่ญี่ปุ่นก่อขึ้น เพื่อขจัดอิทธิพลของอเมริกากับอังกฤษที่ทำตัวเป็นอุปสรรคขัดขวางการขยายอำนาจของญี่ปุ่น ความจริงถ้าเปรียบเทียบความสามารถในการทำสงครามเบ็ดเสร็จระหว่างญี่ปุ่นกับอเมริกา จะเห็นว่าเทียบกันไม่ได้เลย* การประกาศสงครามของญี่ปุ่นในครั้งนี้นับว่าเป็นการตัดสินใจที่บ้าบิ่นไม่น้อยทีเดียว อย่างไรก็ตามสถานการณ์สู้รบในช่วงแรก ๆ ญี่ปุ่นอยู่ในฐานะได้เปรียบ เพราะได้ตระเตรียมการไว้อย่างเต็มที่ ในเดือนมกราคม 1942 ทหารญี่ปุ่นได้เข้ายึดฟิลิปปินส์ เดือนกุมภาพันธ์ ฆ่าเชียวกับสิงคโปร์ และเดือนมีนาคม หมู่เกาะอินเดียนตะวันออกของฮอลันดาและพม่า ตามลำดับ ฉะนั้นในระยะเวลาไม่ถึงครึ่งปี ญี่ปุ่นก็สามารถเข้าควบคุมเอเชียอาคเนย์ไว้ได้แทบทั้งหมด ชัยชนะอย่างงดงามในช่วงแรกนี้ทำให้รัฐบาล ทหาร และประชาชนญี่ปุ่นส่วนใหญ่หลงระเหิงใจจนขาดวิจรรณญาณที่จะประเมินสถานการณ์ได้อย่างสมเหตุสมผล รัฐบาลญี่ปุ่นได้อ้างถึงเป้าหมายในการทำสงครามในครั้งนั้นว่าเพื่อปลดปล่อยประชาชาติเอเซียจากการยึดครองของฝ่ายตะวันตก และเพื่อการจัดตั้ง "ร่วมวงศ์ไพบูลย์มหาเอเซียบูรพา" ของชาวเอเซีย ในปี 1943 จากการร่วมมือของประชาชนส่วนหนึ่งในดินแดนยึดครอง ญี่ปุ่นได้เชื้อเชิญตัวแทนของประเทศเหล่านั้นมาร่วมการประชุมมหาเอเซียบูรพา ที่มีขึ้น ณ กรุงโตเกียว อย่างไรก็ตาม เมื่อเห็นว่าเจตจำนงที่แท้จริงของญี่ปุ่น คือ การเข้ายึดครองแทนมหาอำนาจตะวันตก การต่อต้านแบบชาตินิยมของประชาชาติเอเซียก็ทวีความรุนแรงขึ้น

* ในช่วงก่อนสงครามแปซิฟิก เมื่อเปรียบเทียบการผลิตที่มีความสำคัญทางทหาร เช่น ถ่านหิน น้ำมัน แร่เหล็ก เหล็กกล้า และอลูมิเนียม เป็นต้น ปรากฏว่าอัตราส่วนระหว่างญี่ปุ่นกับอเมริกาเป็น 1:78

การประชุมมหาเอเชียบูรพาที่โตเกียว (ปี 1943) ตัวแทนจากประเทศต่าง ๆ (พม่า แมนจู รัฐบาลนานกิง ญี่ปุ่น ไทย ฟิลิปปินส์ อินเดีย)

ภายในประเทศญี่ปุ่น ชมรมต่างๆ เช่น ชมรมอุตสาหกรรมเพื่อชาติ ชมรมเกษตรกรรมเพื่อชาติ ชมรมวรรณกรรมเพื่อชาติ และชมรมแม่บ้านญี่ปุ่น เป็นต้น ได้ผนึกกำลังกันภายใต้การนำของชมรมสนับสนุนทางการเมือง ประชาชนในทุกวงการ ทุกระดับชั้น ต่างถูกระดมมาให้ความร่วมมือกับการทำสงคราม ในปลายปี 1942 กรมประมวลข่าวสารได้รวบรวมนักเขียน นักพูด ที่เห็นด้วยกับการทำสงครามมาจัดตั้งชมรมความคิดเห็นเพื่อญี่ปุ่นอันยิ่งใหญ่ขึ้น การชี้แนะหรือการควบคุมวงความคิดเห็นได้เป็นไปอย่างเข้มงวด หนังสือพิมพ์นิยมใช้คำว่า "ปีศาจร้ายอเมริกา อังกฤษ" เพื่อปลุกเร้าความเกลียดชังศัตรูของประชาชน

ทางด้านเศรษฐกิจ ระบบควบคุมได้ดำเนินไปอย่างเข้มงวดยิ่งขึ้น การจัดสรรวัตถุดิบ ปริมาณการผลิต การกำหนดราคา และการปันส่วนกำไร ทั้งหมดถูกควบคุมโดยรัฐบาล กำลังการผลิตเกือบทั้งหมดถูกทุ่มให้กับการ

ผลิตทางทหาร โรงงานเอกชนถูกตัดแปลงไปเป็นโรงงานผลิตทางทหาร การผลิตสินค้าทั่วไปจึงหดตัวลงอย่างเด่นชัด ซึ่งสร้างความเดือดร้อนต่อการเป็นอยู่ของประชาชนอย่างใหญ่หลวง จากการที่กรรมกรจำนวนมากถูกเกณฑ์ไปทำสงคราม ปัญหาการขาดแคลนแรงงานจึงเป็นไปอย่างรุนแรง รัฐบาลได้หันมาระดมนักเรียนทั้งหญิงและชาย ตั้งแต่ชั้นมัธยมขึ้นไปให้มาช่วยการผลิตตามโรงงานต่าง ๆ นอกจากนี้ชาวจีนและชาวเกาหลีจำนวนมากถูกบังคับพาตัวมายังญี่ปุ่น และถูกส่งไปทำงานหนักตามเหมืองแร่ ในปี 1943 ได้มีการยกเลิกระบบผ่อนผันการเกณฑ์ทหารของนักศึกษาต่างประเทศ ทำให้นักเรียนนักศึกษาจำนวนมากต้องละทิ้งดินสอปากกา หันมาจับปืนออกสู้สนามรบแทน สำหรับนักเรียนชั้นประถมได้ถูกอพยพให้ไปเล่าเรียนตามชนบทเพื่อลี้ภัยทางอากาศ พร้อม ๆ กับการทำสงคราม รัฐบาลโตโจก็ได้ให้ตำรวจและสารวัตรทหารคอยสอดส่องพฤติกรรมของประชาชนอย่างใกล้ชิด และให้จัดการกับพวกที่มีความเห็นคัดค้าน สงครามหรือคัดค้านรัฐบาลอย่างเข้มงวด

แม้ว่าญี่ปุ่นจะพยายามอย่างสุดกำลังแล้วก็ตาม สถานการณ์สู้รบได้เริ่มเปลี่ยนทิศทาง ในด้านเอเชีย อเมริกาได้ทุ่มเทกำลังขนาดใหญ่ทำการตีโต้อย่างรุนแรง โดยเริ่มจากเดือนมิถุนายน 1942 กองทัพเรือญี่ปุ่นต้องพ่ายแพ้อย่างย่อยยับในการยุทธทางทะเลที่มิดเวย์ และในเดือนกุมภาพันธ์ 1943 ทหารบกต้องถอยร่นจากกัวดัลคาแนลในหมู่เกาะโซโลมอน พอถึงช่วงนี้การสู้รบในยุโรปก็ดำเนินไปในลักษณะที่ฝ่ายอักษะเสียเปรียบ ในเดือนกุมภาพันธ์ 1943 ทหารเยอรมัน 3 แสนคนถูกทำลายอย่างย่อยยับที่สตาลินกราด และในแนวรบด้านตะวันตกฝ่ายสัมพันธมิตรได้ตีได้จากทุกด้าน ใน

เดือนกรกฎาคมรัฐบาลมูสโสลินีต้องพังลง และในเดือนกันยายน อิตาลีได้ยอมแพ้ต่อฝ่ายสัมพันธมิตรในที่สุด

ในขณะที่เดียวกัน แนวรบด้านแปซิฟิก ญี่ปุ่นได้สูญเสียอำนาจการควบคุมทางทะเลและทางอากาศอย่างสิ้นเชิง ในเดือนกรกฎาคม 1944 เกาะไซบิงซึ่งญี่ปุ่นถือว่าเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญยิ่งสำหรับป้องกันเกาะญี่ปุ่น ได้ถูกทหารอเมริกันยึดคืบไป ส่วนภายในประเทศญี่ปุ่น การต่อต้านโตโจของฝ่ายทหารเรือได้รุนแรงขึ้นจนกระทั่งรัฐบาลโตโจต้องล้มไปในเดือนกรกฎาคม ในช่วงก่อนหน้านั้น คือในเดือนพฤศจิกายน 1943 ประธานาธิบดีรูสเวลท์ นายกรัฐมนตรีเชอร์ชิลล์ และจอมพลเจียงไคเช็คได้ประชุมกันที่กรุงไคโรในอียิปต์ และได้ออกแถลงการณ์ว่าจะสู้รบต่อไปจนกว่าญี่ปุ่นจะยอมแพ้โดยปราศจากเงื่อนไข หลังจากนั้นจะยึดคืบเกาะต่าง ๆ ในมหาสมุทรแปซิฟิกที่ญี่ปุ่นได้มาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ดินแดนที่ญี่ปุ่นยึดมาจากจีน เช่น แมนจูเรีย และไต้หวัน เป็นต้น จะคืนให้กับจีนและจะให้เกาหลีเป็นประเทศเอกราช นี่คือการสำคัญขงสิ่งที่เรียกว่าแถลงการณ์ไคโร

ตั้งแต่ปลายปี 1944 เป็นต้นมา เกาะใหญ่ของญี่ปุ่นโดนทิ้งระเบิดติดต่อกันไม่เว้นวัน โตเกียวกับเมืองใหญ่ ๆ ถูกถล่มจนเหลือแต่ซาก เส้นทางลำเลียงทางทะเลก็ถูกตัดขาด กำลังการผลิตทางอุตสาหกรรมและเกษตรกรรมได้ลดลงอย่างรวดเร็ว เงินเพื่อทวีความรุนแรง และชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนย่ำแย่อย่างที่สุด ถึงกระนั้นก็ตาม รัฐบาลและทหารยังคงเรียกร้อง "การทำสงครามอันศักดิ์สิทธิ์ให้บรรลุเป้าหมาย" และหนังสือพิมพ์ยังคงปลุกเร้าให้ประชาชน "จงมั่นใจในชัยชนะ" แต่จิตใจอยากทำสงครามของประชาชนได้ลดถอยลงเรื่อย ๆ และความเหนื่อยล้ากับสงครามได้ปรากฏขึ้นมาแทนที่

ในเดือนกุมภาพันธ์ 1945 เกาเอิโวยิมะได้ตกอยู่ในกำมือของทหารอเมริกัน ในเดือนเมษายน ทหารอเมริกันได้ยกพลขึ้นบกที่เกาะโอกินาวา และจากการสู้รบอย่างดุเดือดปรากฏว่าทหารญี่ปุ่นตายเรียบ ก่อนหน้านั้นในเดือนกุมภาพันธ์ 1945 รัสเวลท์ เซอร์ซิลล์ และสตาลิน ได้เปิดประชุมที่ยัลต้าในโซเวียตเพื่อหารือเกี่ยวกับการบริหารเยอรมันหลังสงคราม และอเมริกาได้เรียกร้องให้โซเวียตเข้าร่วมสงครามกับญี่ปุ่นหลังจากที่เยอรมันยอมแพ้แล้ว

ในเดือนพฤษภาคมปีเดียวกัน เยอรมันได้ยอมแพ้ ญี่ปุ่นจึงต้องตั้งรกรากทำสงครามต่อไปอย่างหัวเดียวกระเทียมลีบ แม้ว่าฝ่ายทหารจะเสนอให้ตั้งแนวรบทำการสู้รบขึ้นเด็ดขาดบนเกาะใหญ่ แต่รัฐบาลญี่ปุ่นได้เริ่มคิดหามาตรการสงบศึกอย่างจริงจัง โดยเข้าหาโซเวียต ซึ่งยังมีสนธิสัญญาไม่รุกรานกัน อยู่เพื่อขอให้เป็นคนกลางไกล่เกลี่ยสงคราม ในวันที่ 26 กรกฎาคม อเมริกา อังกฤษ และจีน (รวมทั้งโซเวียตหลังจากประกาศสงครามกับญี่ปุ่น) ได้ออกแถลงการณ์พอดสดัม (Potsdam)* เรียกร้องให้ญี่ปุ่นยอมจำนนโดยปราศจากเงื่อนไข ในตอนแรกรัฐบาลไม่สนใจ แต่ในวันที่ 6 และ 9 สิงหาคม อเมริกาได้ทิ้งระเบิดปรมาณูที่เมืองฮิโรชิมา และนางาซากิ ตามลำดับ ซึ่งทำให้มีผู้คนบาดเจ็บล้มตายไปหลายแสนคน ขณะเดียวกันในวันที่ 8 สิงหาคม โซเวียตที่ญี่ปุ่นหวังพึ่งให้ช่วยเป็นคนกลางเจรจาสันติภาพได้เพิกเฉยต่อสนธิสัญญาไม่รุกรานกัน ทำการประกาศสงครามกับญี่ปุ่น แล้วส่ง

* แถลงการณ์นี้ได้กำหนดแนวทางเบื้องต้นในการยึดครองญี่ปุ่น โดยมีสาระสำคัญคือการขจัดอิทธิพลของลัทธิทหารในญี่ปุ่นให้หมดสิ้นไปตลอดกาล และบูรณะเสียใหม่ให้เป็นประเทศประชาธิปไตยที่รักสันติ ส่วนดินแดนของญี่ปุ่นที่เหลือเพียง 4 เกาะใหญ่คือ ฮอนชู ชิโกกุ กิวชู ออกไกโด และเกาะเล็กเกาะน้อยที่อยู่ในอาณาบริเวณใกล้เคียง

ทหารบุกเข้ายึดแมนจูเรีย ซาคาลินใต้ และ เกาะคูริล รัฐบาลญี่ปุ่นจึงต้องตัดสินใจยอมแพ้ในที่สุด แม้ว่าในขณะรัฐบาลจะยังมีการขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างฝ่ายกระทรวงต่างประเทศและทหารเรือที่เสนอให้ยอมรับแถลงการณ์พอตสدام กับฝ่ายทหารบกที่ต้องการทำสงครามขึ้นเด็ดขาดบนเกาะใหญ่ แต่จากการประชุมสภาจักรพรรดิเป็นเวลาหลายครั้งหลายคราว ในที่สุดจักรพรรดิฮิโรฮิโตะได้ทรงตัดสินใจพระทัยให้ยอมรับแถลงการณ์พอตสدام และในวันที่ 15 สิงหาคม จักรพรรดิได้ทรงออกอากาศทางวิทยุกระจายเสียงถึงเรื่องนี้ด้วยพระองค์เอง ในวันที่ 2 กันยายน บนเรือรบ มิสซุรี ในอ่าวโตเกียว ได้มีการลงนามยอมแพ้ของฝ่ายญี่ปุ่น นี่เป็นการสิ้นสุดของสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่สร้างความเสียหายอย่างใหญ่หลวงให้กับมนุษยชาติอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์โลก*

* แม้จะไม่มี การสำรวจอย่างสมบูรณ์ แต่จากตัวเลขอย่างคร่าว ๆ มีผู้เสียชีวิตราว 22 ล้านคน ผู้บาดเจ็บ 34.4 ล้านคน (ไม่รวมจีน) สำหรับเฉพาะญี่ปุ่น ทหารรวมทั้งผู้ที่ขึ้นอยู่กับฝ่ายทหารโดยตรงตายและหายสาบสูญ 1,840,000 คน ประชาชนทั่วไปตายและสาบสูญ 660,000 คน บ้านเรือนเสียหาย 2,360,000 หลัง ผู้ไร้ที่อยู่อาศัย 8,750,000 คน ในช่วงปี 1937-45 รายจ่ายทางทหารทั้งหมดรวม 165,413.77 ล้านเยน และความเสียหายในทรัพย์สินของชาติ 65,300 ล้านเยน

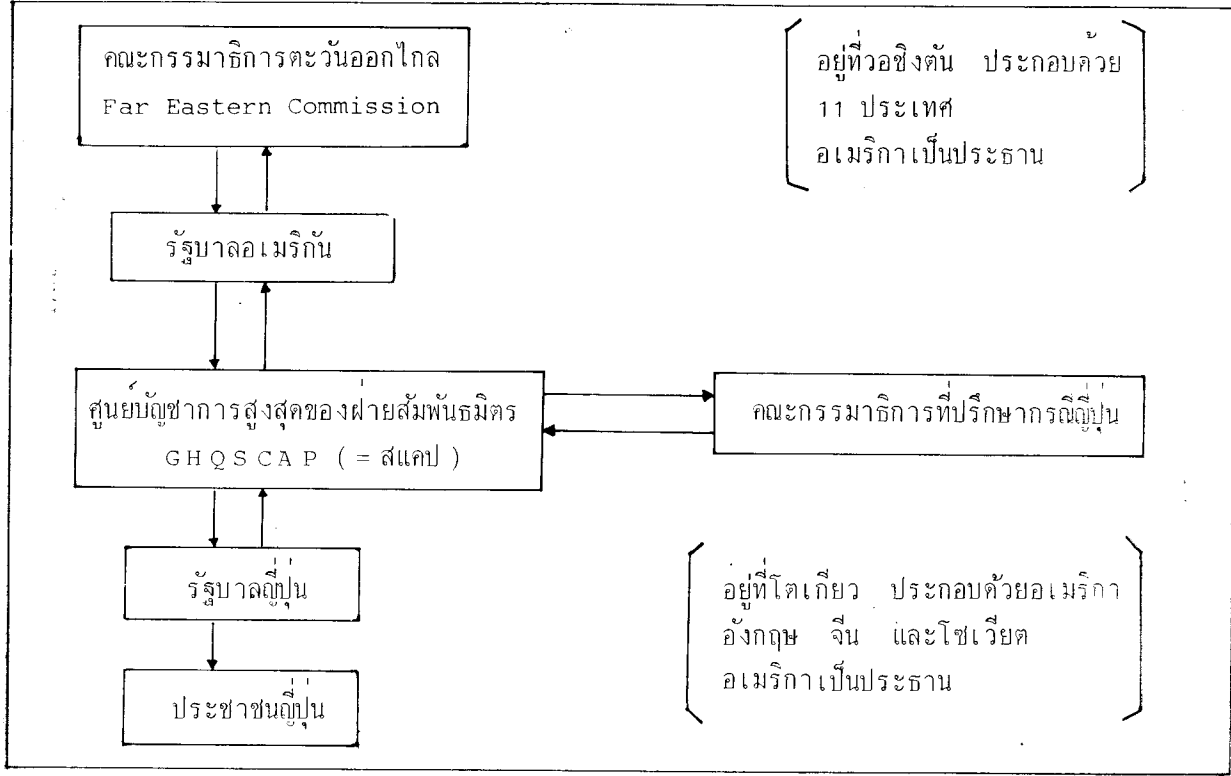
ตอนที่ 4
การฟันตัวของญี่ปุ่น
หลังสงครามโลกครั้งที่ 2

บทที่ 11

ญี่ปุ่นภายใต้การยึดครองของอเมริกา

การปฏิรูปทางเศรษฐกิจภายใต้การยึดครอง

หลังจากพ่ายแพ้สงครามโลกครั้งที่ 2 ญี่ปุ่นต้องตกอยู่ภายใต้การยึดครองของฝ่ายสัมพันธมิตร สำหรับการปกครองญี่ปุ่น ฝ่ายสัมพันธมิตรไม่ได้เข้าดำเนินการเองโดยตรงซึ่งต่างไปจากกรณีการยึดครองเยอรมัน แต่ศูนย์บัญชาการสูงสุดของฝ่ายสัมพันธมิตร (General Headquarters of the Supreme Commander for the Allied Powers เขียนย่อว่า GHQSCAP) ซึ่งเรียกย่อ ๆ ว่า สแคป จะคอยออกคำสั่งหรือให้คำแนะนำ แล้วปล่อยให้รัฐบาลญี่ปุ่นบริหารการปกครองให้เป็นไปตามที่ต้องการ ส่วนกลไกควบคุมการปกครองญี่ปุ่นของฝ่ายสัมพันธมิตรมีองค์ประกอบที่สำคัญดังต่อไปนี้ (ดูรูปที่ 11.1) คณะกรรมาธิการตะวันออกไกล (Far Eastern Commission) ซึ่งประกอบด้วย 11 ประเทศที่เข้าร่วมสงครามกับญี่ปุ่น หน่วยงานนี้จะเป็นผู้กำหนดหลักการในการยึดครองญี่ปุ่น แล้วแจ้งให้สแคปทราบโดยผ่านทางรัฐบาลอเมริกัน หลังจากที่ได้ปรึกษารื้อกับคณะกรรมาธิการที่ปรึกษากรณีญี่ปุ่น (Allied Council for Japan) ซึ่งประจำอยู่ในโตเกียวและประกอบด้วย 4 ประเทศมหาอำนาจ คือ อเมริกา อังกฤษ จีน และโซเวียต แล้วสแคปก็จะส่งการไปยังรัฐบาลญี่ปุ่น อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริงองค์กรเหล่านี้ไม่สามารถทำงานได้เต็มที่ เพราะมีการขัดแย้งผลประโยชน์ของประเทศต่าง ๆ นอกจากนี้ ประธานของคณะกรรมาธิการถูกผูกขาดโดยอเมริกา อีกทั้งผู้บัญชาการสูงสุดของสแคปก็ได้รับการแต่งตั้งจากรัฐบาล

ที่มา: Kasahara(4) p. 426

รูปที่ 11.1 โครงสร้างการควบคุมที่ในของฝ่ายสัมพันธมิตร

อเมริกัน ซึ่งในตอนแรกได้แก่นายพลแม็คอาเธอร์ (Mac Arthur) ฉะนั้นในทางปฏิบัติแล้วการยึดครองญี่ปุ่นของฝ่ายสัมพันธมิตรแท้ที่จริงก็คือการยึดครองของอเมริกาแต่ผู้เดียว และนโยบายการยึดครองต่าง ๆ บางครั้งก็ไม่เป็นไปตามแถลงการณ์พอตสدامหรือตามมติของคณะกรรมการการตะวันออกไกล มักจะถูกบิดเบือนไปตามการผันแปรในนโยบายตะวันออกไกลของอเมริกาเสียมากกว่า ซึ่งจะได้กล่าวถึงในภายหลัง

ดังที่กล่าวมานี้ สแคปเป็นองค์กรที่กุมอำนาจเด็ดขาดในการดูแลการปกครองของรัฐบาลญี่ปุ่นโดยตรง และได้ผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลงในญี่ปุ่นอย่างขนานใหญ่ ในระดับหนึ่งเป็นไปตามแนวทางที่ได้ประกาศในแถลงการณ์พอตสدام ซึ่งมีเป้าหมายที่สำคัญคือการสลายอำนาจทางทหารของญี่ปุ่น ไม่ให้เป็นศัตรูต่อสันติภาพของโลก หรือ โดยเฉพาะต่ออเมริกา และเพื่อให้บรรลุเป้าหมายนี้ต้องปฏิรูปสังคมญี่ปุ่นให้เป็นประชาธิปไตย ดังนั้นแม็คอาเธอร์ในฐานะผู้บัญชาการสูงสุดของสแคปจึงได้ออกคำสั่งเรียกร้องให้รัฐบาลญี่ปุ่นดำเนินการปฏิรูป 5 ประการ คือ การปลดปล่อยสตรี การส่งเสริมสหบาลกรรมกร การศึกษาแบบเสรี การยกเลิกมาตรการกดขี่ประชาชน และการสร้างความเป็นประชาธิปไตยในระบบเศรษฐกิจ หลังจากนั้นก็มีกรออกคำสั่งอีกมากมาย เช่น สั่งให้ยกเลิกองค์กรทางทหาร การจับผู้มีความผิดฐานก่ออาชญากรรมสงคราม การปลดพวกชาตินิยมหรือที่นิยมลัทธิทหารออกจากตำแหน่งราชการ การสลายกลุ่มฝ่ายขวา การแยกศาสนานชินโตออกจากรัฐ และการส่งเสริมให้มีการวิพากษ์วิจารณ์จักรพรรดิอย่างเสรี* ซึ่งเป็นผลให้องค์จักรพรรดิทรงประกาศการเป็นมนุษย์ ปฏิเสธ

* แต่สแคปจะจัดการกับการแสดงความคิดเห็นหรือการเสนอข่าวที่วิพากษ์วิจารณ์ฝ่ายสัมพันธมิตรและนโยบายการยึดครองอย่างเข้มงวด

ฐานะการเป็นพระเจ้าโดยพระองค์เองเมื่อเดือนมกราคม 1946 นอกจากนี้ก็ยังมีกรปฏิรูปในด้านต่าง ๆ อีกมากมาย ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม จนกล่าวได้ว่าการปฏิรูปญี่ปุ่นในครั้งนี้ ไม่เพียงแต่เป็นการขจัดลัทธิรุกรานของญี่ปุ่นเท่านั้น ยังเท่ากับเป็นการช่วยกวาดล้างซากเดนของระบบศักดินาที่หลงเหลือมาหลังการปฏิรูปเมจิ ในที่นี้ไม่สามารถกล่าวถึงรายละเอียดได้ทั้งหมดแต่จะพิจารณาด้านเศรษฐกิจเป็นพิเศษ

ดังได้กล่าวไปแล้วว่า ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมญี่ปุ่นมีลักษณะที่ไม่เป็นประชาธิปไตย และพึ่งพาการผลิตทางทหารอยู่ค่อนข้างมาก ฉะนั้นภารกิจเบื้องต้นของสแคปก็คือการดำเนินนโยบายปฏิรูปเศรษฐกิจญี่ปุ่นให้เป็นประชาธิปไตย หรืออาจมองอีกแง่หนึ่งว่าเป็นการพยายามทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นอ่อนแรง จนไม่สามารถแข่งขันกับอเมริกาได้อีก ซึ่งประกอบด้วยมาตรการที่สำคัญ 3 ประการ คือ การผ่าตัดไซบัทซุ ซึ่งเป็นพ่อค้าการเมือง ขนาดยักษ์ที่ครอบงำอุตสาหกรรมพื้นฐานกับอุตสาหกรรมทางทหาร การปฏิรูปที่ดินซึ่งเป็นรากฐานของโครงสร้างเศรษฐกิจแบบศักดินา และ การออกกฎหมายรองรับการเคลื่อนไหวของสหบาลกรรมกรเพื่อยกฐานะของกรรมกร โดยหวังว่าบุคคลเหล่านี้จะเป็นกำลังสำคัญในการผลักดันเศรษฐกิจญี่ปุ่นไปสู่ความเป็นประชาธิปไตย

ในการผ่าตัดไซบัทซุ ซึ่งถูกมองว่าเป็นรากเง้าของความชั่วร้ายทั้งหมด สแคปได้มีเป้าหมายสำคัญ 2 ประการคือ

- (1) การทำลายกลุ่มอำนาจผูกขาดทางเศรษฐกิจเพื่อไม่ไห้สามารถฟื้นฟูลัทธิทางทหารในญี่ปุ่นได้อีก และ
- (2) การทำให้กลุ่มไซบัทซุ ส้ารอกผลกำไรจำนวนมหาศาลที่ได้รับมาอย่างไม่เป็นธรรมในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ออกมา เพื่อทำให้คนญี่ปุ่น

ได้จำใส่ใจว่า การทำสงครามจะไม่สร้างผลประโยชน์ให้กับบุคคลใดเลย

สำหรับมาตรการแรกของสแคป ได้มุ่งจัดการกับบริษัทผู้ถือหุ้น (holding company) ซึ่งถือว่าเป็นหัวใจหรือศูนย์กลางของกลุ่มบริษัทฯ ในเดือนตุลาคม 1945 สแคปได้เริ่มสั่งขายหุ้นของ บริษัทฯ ที่สำคัญ 15* กลุ่ม (ในขั้นสุดท้ายที่ตกอยู่ในข่ายเดียวกันนี้ประกอบด้วยบริษัทผู้ถือหุ้น 83 บริษัท ซึ่งครอบคลุมบริษัทลูกราว 4,500 บริษัท) ต่อมาในเดือน เมษายน 1946 ได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการผ่าตัดบริษัทผู้ถือหุ้น เพื่อสลายอิทธิพลของ บริษัทฯ อย่างจริงจัง ในขณะที่บริษัทผู้ถือหุ้นได้มีหุ้นอยู่ในกำมือ 167 ล้านหุ้น คิดเป็นมูลค่า 8,100 ล้านเยน ซึ่งในปี 1946 หุ้นภายในญี่ปุ่นทั้งหมดมี 443 ล้านหุ้น แสดงว่าประมาณ 40% ได้ตกอยู่ใต้การครอบครองของบริษัทผู้ถือหุ้น ภายหลังการผ่าตัดจนถึงปี 1951 ปรากฏว่า บริษัทเหล่านี้ต้องส่งมอบหุ้นจำนวน 156 ล้านหุ้น คิดเป็นมูลค่า 7,570 ล้านเยน ให้คณะกรรมการผ่าตัดนำไปจัดการ ยิ่งกว่านั้น 28 บริษัท ที่ไม่มีแผนการผลิตได้ถูกสลายตัว 51 บริษัทซึ่งมีแผนการผลิตที่สำคัญได้รับการอนุโลมให้ดำเนินการต่อไปได้ แต่ถูกลบล้างลักษณะของการเป็นบริษัทผู้ถือหุ้นออกเสีย บริษัทมิตซุบุทซัน กับ มิตซุบิชิโชชิ ถูกผ่าตัดออกเป็น 200 และ 139 บริษัทย่อยตามลำดับ ส่วนที่เหลืออีก 2 แห่ง เป็นบริษัทโทรคมนาคมได้ถูกโอนไปอยู่ใต้การบริหารของรัฐบาล นอกจากนี้สมาชิกที่

*15 บริษัทที่ครอบงำเศรษฐกิจของญี่ปุ่นสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 คือ มิตซุบุชิ มิตซุบิชิ และสุมิโตโมะ อันเป็น 3 บริษัทฯใหญ่ที่มีลักษณะเป็นทั้งทุนธนาคารและทุนอุตสาหกรรม สำหรับยาซุเด ยามาซากิ โนมูระ และ ชิบูซาวะ หนักไปทางด้านทุนธนาคาร ส่วนอาซาโนะ (ปูนซีเมนต์) โอคุระ (เหมืองแร่ ก่อสร้าง) และฟูรุกาวะ (เหมืองแร่) หนักไปทางด้านทุนอุตสาหกรรม นอกจากนี้ก็มี นิสสัน นิทิจู ริเคน นากายิมะ และนิสโซ ซึ่งเป็นพวกบริษัทฯใหม่

สำคัญของตระกูลไชนัทซ์ 56 คนได้ถูกจำกัดบทบาทในวงการธุรกิจและทรัพย์สินส่วนหนึ่งรวมทั้งหุ้นมูลค่า 467 ล้านดอลลาร์ ได้ถูกยึดและนำขายออกทอดตลาด

หลังจากการผ่าตัดบริษัทผู้ถือหุ้นแล้ว เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้พวกไชนัทซ์ฟื้นตัวได้อีกในอนาคต จึงได้มีการออกกฎหมายห้ามการผูกขาด กับกฎหมายจัดการรวมอำนาจทางเศรษฐกิจที่เกินควรในปี 1947

ความจริงถ้าดำเนินการอย่างเต็มที่ มาตรการทั้งหมดนี้น่าจะเพียงพอสำหรับการกวาดล้างโครงสร้างอิทธิพลของกลุ่มไชนัทซ์ และทำให้วงการเศรษฐกิจกับอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นเป็นประชาธิปไตยได้อย่างสมบูรณ์ แต่ในระหว่างช่วงของการดำเนินการ สถานการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศได้เปลี่ยนแปลงไป ทำให้อเมริกาเริ่มหันมาให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น เพื่อหวังจะใช้เป็นทำนบสกัดกั้นการแพร่อิทธิพลของคอมมิวนิสต์โซเวียต ฉะนั้นนโยบายยึดครองญี่ปุ่นของอเมริกาได้ค่อย ๆ เปลี่ยนแนวไป คือแทนที่จะมุ่งปฏิรูปญี่ปุ่นให้เป็นประชาธิปไตยอย่างสมบูรณ์ ความคิดที่ว่าควรจะถอนอิทธิพลของพวกเขาชั้นปกครองเก่าไว้ในระดับหนึ่งน่าจะเป็นผลดีกว่า เริ่มมีน้ำหนักมากขึ้น ทศนะต่อกลุ่มไชนัทซ์จึงลดความแข็งแกร่งวลง และมาตรการผ่าตัดโครงสร้างไชนัทซ์ได้ดำเนินไปอย่างหละหลวมและห่างไกลจากเป้าหมายที่ตั้งไว้แต่แรกมากที่สุดทีเดียว ตัวอย่างเช่น เดิมทีบริษัทที่ตกอยู่ในข่ายต้องถูกผ่าตัดตามกฎหมายจัดการรวมอำนาจทางเศรษฐกิจที่เกินควรมีทั้งหมด 325 บริษัท แต่ต่อมาได้รับการยกเว้นเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนในที่สุดเหลือเพียง 12 บริษัทเท่านั้นที่ต้องถูกผ่าตัดจริง ๆ นอกจากนี้ยังมีสิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ แม้ว่าบริษัทผู้ถือหุ้นจะต้องถูกผ่าตัด และการครอบงำทางเศรษฐกิจของตระกูลไชนัทซ์จะ

ถูกลบล้างไปอย่างมากมาย แต่พวกธนาคารต่างๆ ยกเว้นธนาคารที่มีลักษณะพิเศษจำนวนหนึ่งกลับไม่ถูกสแคปแต่ต้องเลย และธนาคารเหล่านี้ได้กลายเป็นศูนย์กลางอันใหม่สำหรับการรวมตัวของกลุ่มธุรกิจญี่ปุ่น ตั้งแต่สมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา

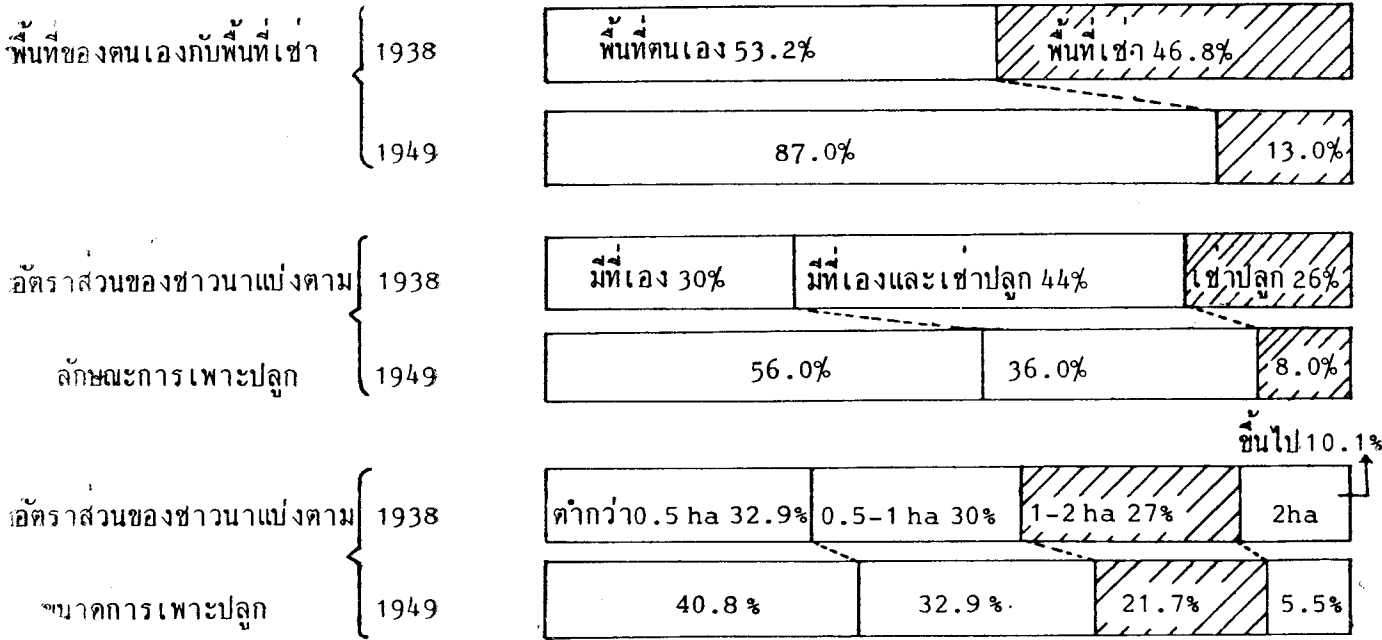
มาตรการปฏิรูปเศรษฐกิจให้เป็นประชาธิปไตยอันที่ 2 คือ การปฏิรูปที่ดิน เพราะสแคปมีความเห็นว่านอกจากกลุ่มไชนัซแล้ว ระบบเจ้าที่ดินแบบกาคาในชนบทได้เป็นปัจจัยพื้นฐานที่ทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นยังคงมีลักษณะเป็นแบบศักดินาและพึ่งพาลัทธิทหาร กล่าวคือการเก็บค่าเช่าที่ดินแบบขูดเลือดทำให้ชาวนาที่เดือดร้อนจำนวนมากต้องหนีไปทำงานรับจ้างเป็นกรรมกรซึ่งได้รับค่าจ้างถูก ๆ เป็นผลให้อำนาจซื้อภายในประเทศอยู่ในระดับต่ำ ญี่ปุ่นจึงหันไปดำเนินนโยบายรุกรานเพื่อแย่งชิงตลาดในต่างแดน สแคปจึงเห็นว่าการปฏิรูประบบเจ้าที่ดินแบบกาคานี้เสีย และได้สั่งดำเนินการในเดือนธันวาคม 1945 ความจริงก่อนหน้ารัฐบาลญี่ปุ่นเองก็ได้ลงมือวางแผนการปฏิรูปที่ดินซึ่งปกติเรียกว่าแผนการปฏิรูปที่ดินฉบับที่ 1 เพราะมีความจำเป็นเร่งด่วนในการฟื้นฟูการผลิตทางเกษตรเพื่อแก้ไขปัญหาคาขาดแคลนอาหารของประชาชน ในแผนฉบับที่ 1 นี้ (ดูตารางที่ 11.1 ประกอบ) มีสาระสำคัญว่ารัฐบาลจะซื้อที่ดินทั้งหมดของเจ้าที่ดินซึ่งไม่ได้อยู่อาศัยหมู่บ้าน และอนุญาตให้เจ้าที่ดินที่อยู่ติดหมู่บ้านถือครองที่นาให้เข้าได้ถึง 5 เฮคเตอร์ การเสียค่าเช่าที่ให้เสียเป็นเงินแต่ถ้าผู้เช่าต้องการเสียเป็นผลผลิตก็ได้ จึงนับว่าเป็นแผนการปฏิรูปที่ออกจะไม่สมบูรณ์ โดยยังคงไว้ซึ่งความได้เปรียบของเจ้าที่ดินค่อนข้างมาก ทำให้ชาวนาสวนใหญ่ไม่พอใจ และเกิดกรณีพิพาทระหว่างเจ้าที่ดินกับผู้เช่าที่ดิน จนในที่สุดคณะกรรมาธิการที่ปรึกษากรณีญี่ปุ่นได้หยิบยกปัญหาขึ้นมาพิจารณาและฝ่ายโซเวียตได้เสนอร่างการปฏิรูปที่สมบูรณ์ แต่อเมริกา

	จากที่ 1	จากที่ 2
เจ้าที่ดินที่ไม่อยู่ คิดหมู่บ้าน	ไม่มีสิทธิ์	ไม่มีสิทธิ์
เจ้าที่ดินที่ไม่อยู่ คิดหมู่บ้าน	ไม่เกิน 5 เฮกเตอร์	ไม่เกิน 1 เฮกเตอร์ (ในฮอกไกโดไม่ เกิน 4 เฮกเตอร์)
ชาวนาที่เพาะปลูก บนที่นาของตนเอง และเช่า	ไม่จำกัด	ไม่เกิน 3 เฮกเตอร์ (ในฮอกไกโดไม่ เกิน 12 เฮกเตอร์)
การโอนกรรมสิทธิ์	เจรจาตกลงกัน ระหว่างเจ้าที่ดิน กับชาวนาเช่า	รัฐซื้อจากเจ้าที่ดิน แล้วขายให้กับ ชาวนาเช่า
องค์ประกอบของ คณะกรรมการที่ดิน	เจ้าที่ดิน ชาวนาที่มี ที่นาเป็นของตนเอง และชาวนาเช่า ฝ่ายละ 5 คน	เจ้าที่ดิน 3 คน ชาว นาที่มีที่นาเป็นของ ตนเอง 2 คน และ ชาวนาเช่า 5 คน
ค่าเช่าที่ดิน	ชำระเป็นเงิน แต่ ถ้าชาวนาเช่าที่ต้อง การชำระเป็นผล ผลิตก็ได้	ชำระเป็นเงิน ที่นา 25 % ที่ไร่ 15 %

ที่มา : Kasahara (4) p.428.

ตารางที่ 11.1 ประเด็นสำคัญของการปฏิรูปที่ดิน

ได้สนับสนุนร่างของอังกฤษที่เสนอขึ้นมาคานกับของโซเวียต จึงเป็นอันตกลง
 ว่าจะให้มีการร่างแผนปฏิรูปที่ดินฉบับที่ 2 ในเดือนตุลาคม 1946 โดยยึดถือข้อ
 เสนอของฝ่ายอังกฤษ และให้ดำเนินการเสร็จสิ้นภายในเวลา 2 ปี ตามแผน
 ฉบับที่ 2 นี้ ได้จำกัดให้เจ้าที่ดินที่อยู่ติดหมู่บ้านถือครองที่นาให้เขาได้ไม่เกิน
 1 เฮคเตอร์ ส่วนที่เกินกว่านี้ต้องขายให้กับรัฐบาล การเสียค่าเช่าที่ทั้งหมด
 ให้ชำระเป็นเงิน และต้องไม่เกิน 25% ของผลเก็บเกี่ยว (ไม่เกิน 15% สํา
 หรับที่ทำไร่) นอกจากนี้องค์ประกอบของคณะกรรมการที่ดินเริ่มมีลักษณะ
 เป็นตัวแทนช่วยรักษาผลประโยชน์ของผู้เช่าที่ดินมากขึ้น ฉะนั้นแม้ว่าแผน
 การปฏิรูปที่ดินฉบับที่ 2 จะยังคงมีจุดบกพร่องอยู่บ้าง เช่น ไม่ได้ครอบคลุม
 ถึงการปฏิรูปที่ดินตามบริเวณป่าเขา ทำให้เจ้าที่ดินประเภทนี้ยังคงถือครอง
 ที่ดินขนาดใหญ่ได้ และในขณะที่ช่วยให้ชาวนามีที่ดินเป็นของตนเองมากขึ้น
 แต่การเพาะปลูกขนาดเล็กไม่เกินครึ่งเฮคเตอร์กลับเพิ่มมากกว่าสมัยก่อน สง-
 ครามด้วย (ดูรูปที่ 11.2) เป็นต้น แต่แผนฉบับที่ 2 ก็นับว่าสมบูรณ์กว่า
 แผนฉบับที่ 1 ค่อนข้างมากทีเดียว ปรากฏว่าภายหลังการปฏิรูปแล้วพื้นที่
 การเพาะปลูกแบบเช่าที่ลดลงอย่างมากมาย ทำให้เจ้าที่ดินส่วนใหญ่ต้องสูญเสีย
 สถานะทางเศรษฐกิจและสังคมที่เคยมีอยู่ในหมู่บ้าน ในทางตรงข้ามก็
 เป็นการปลดปล่อยชาวนาจากพันธะกึ่งศักดินาและช่วยยกระดับความเป็น
 อยู่ของหมู่บ้านให้ดีขึ้น จึงกล่าวได้ว่าการปฏิรูปที่ดินครั้งนี้เท่ากับเป็นการ
 กวาดล้างระบบเจ้าที่ดินแบบกาสาคู ซึ่งเคยเป็นพื้นฐานสำคัญอันหนึ่งของ
 เศรษฐกิจทุนนิยมญี่ปุ่นตั้งแต่สมัยเมจิเป็นต้นมา อย่างไรก็ตามมีสิ่งที่น่า
 สงเกตอีกประการหนึ่งว่า เมื่อการปฏิรูปสิ้นสุดลงชาวนาได้ถือครองที่ดิน
 เป็นของตนเองและมีลักษณะเป็นชนชั้นกรรมพันธ์ุที่น้อยสูงขึ้น การเคลื่อนไหว
 ในลักษณะก้าวหน้าของชาวนาก็ได้สูญสิ้นไป ในทางตรงกันข้าม หมู่

ที่มา : Yamamoto (7) p. 455

รูปที่ 11.2 การเปลี่ยนแปลงหลังการปฏิรูปที่ดิน

บ้านกับชานาได้กลับกลายเป็นฐานสนับสนุนกลุ่มพลังอนุรักษ์นิยมที่มั่นคงที่สุดของญี่ปุ่นตั้งแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบัน

ประการสุดท้าย คือการยกฐานะของกรรมกรหรือการปฏิรูปแรงงานให้เป็นประชาธิปไตย ก่อนอื่นสแคปได้ออกคำสั่งให้ยกเลิกกฎหมายและมาตรการต่าง ๆ ที่เคยใช้กดดันการเคลื่อนไหวของกรรมกรญี่ปุ่น พร้อมกันนี้ก็ได้อีกว่องให้มีการออกกฎหมายแรงงานแบบสมัยใหม่ ผลปรากฏว่า ได้มีการออกกฎหมายแรงงานที่สำคัญ 3 ฉบับด้วยกัน คือ กฎหมายสหภาพแรงงาน (ธ.ค. 1945) กฎหมายปรับปรุงแรงงานสัมพันธ์ (ก.ย. 1946) และกฎหมายมาตรฐานแรงงาน (เม.ย. 1947) กฎหมายสหภาพแรงงานได้ให้การคุ้มครองแก่กรรมกรในเรื่องของสิทธิที่จะรวมตัวกัน สิทธิที่จะต่อรองเป็นกลุ่ม และสิทธิที่จะนัดหยุดงาน กฎหมายปรับปรุงแรงงานสัมพันธ์ได้กำหนดถึงวิธีการไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทแรงงานและกฎหมาย มาตรฐานแรงงานได้กำหนดเงื่อนไขขั้นต่ำของการทำงาน เช่น การทำงานวันละ 8 ชั่วโมง วันหยุดเงินเดือนค่าจ้าง และสวัสดิการในการทำงาน เป็นต้น กฎหมายเหล่านี้โดยเฉพาะกฎหมายสหภาพแรงงาน ได้กระตุ้นให้การเคลื่อนไหวของกรรมกรดำเนินไปอย่างคึกคัก อัตราส่วนของกรรมกรที่เข้าร่วมกับสหภาพแรงงานต่าง ๆ ได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จากระดับ 0 ในปี 1945 พุ่งขึ้นมาอยู่ในระดับ 50-60% ระหว่างปี 1948-49 ถ้าลองเปรียบเทียบกับสมัยก่อนสงครามซึ่งอยู่ในระดับไม่เกิน 8% หรือเปรียบเทียบกับประเทศต่าง ๆ ซึ่งอยู่ในระดับ 30% ก็จะเห็นว่ากรณีของญี่ปุ่นในช่วงนี้สูงอย่างผิดปกติ ยิ่งกว่านั้น การเคลื่อนไหวของกรรมกรยังได้ร่วมมือกับพรรคการเมืองฝ่ายซ้าย อันได้แก่พรรคสังคมนิยม และพรรคคอมมิวนิสต์อย่างใกล้ชิด ฉะนั้น แม้ว่าในตอนแรกสแคปค่อนข้างจะเห็นใจและสนับสนุนการเคลื่อนไหวของกรรมกรเหล่านี้ แต่เมื่อ

การเรียกร้องทางเศรษฐกิจของกรรมกร มีสี่สัรทางการเมืองของฝ่ายซ้าย เข้มขันขึ้น สแคปรวมทั้งชนชั้นปกครองของญี่ปุ่นก็เริ่มดำเนินมาตรการการ แบ่งแยก แทรกแซง และกดดันอย่างรุนแรงขึ้น สำหรับเหตุการณ์ที่แสดงถึง จุดเปลี่ยนของสแคปอย่างเด่นชัดคือ กรณีที่กรรมกรญี่ปุ่นโดยมีสหภาพลูกจ้าง ของรัฐเป็นกำลังสำคัญได้นัดหมายที่จะหยุดงานครั้งใหญ่ทั่วประเทศในวันที่ 1 กุมภาพันธ์ 1947 แต่สแคปได้สั่งห้ามอย่างกะทันหันก่อนถึงหมายกำหนด การเพียง 10 ชั่วโมง หลังจากนั้นมาสแคปก็ได้ถอดหน้ากากการปฏิรูปประชา ริปไตย หันมากดดันการเคลื่อนไหวของกรรมกรอย่างโจ่งแจ้ง เช่น เสนอ ให้มีการออกกฎหมายห้ามลูกจ้างของรัฐนัดหยุดงาน และยอมรับให้มีการปลด คนงานโดยอาศัยเหตุผลทางการเมือง (การกวาดล้างแดง) เป็นต้น ซึ่งเป็น ผลให้การเคลื่อนไหวของกรรมกรโดยเฉพาะที่อยู่ภายใต้การนำของฝ่ายซ้ายได้ เสื่อมถอยลง ความจริงการเปลี่ยนแปลงทั้งหมดนี้ มีส่วนเกี่ยวพันกับการ ผันแปรในภาวะการเมืองของโลกซึ่งทำให้อเมริกาเบนนโยบายยึดครองญี่ปุ่น จากการสลายอำนาจทางทหารกับการปฏิรูปประชาธิปไตย มาเน้นการสร้าง แนวต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ ซึ่งจะได้กล่าวถึงในภายหลัง

อย่างไรก็ตามกฎหมายแรงงานแบบสมัยใหม่ได้มีความสำคัญต่อประ- วัติศาสตร์แรงงานของญี่ปุ่นเป็นอย่างมาก ในแง่ที่ช่วยเปลี่ยนแปลงความ สัมพันธ์แบบล้าสมัยระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างของญี่ปุ่นที่เคยถือปฏิบัติกัน ใน ช่วงก่อนสงครามให้ทันสมัยขึ้น นอกจากนี้เมื่อมองในแง่มหภาคแล้ว การ ปรับปรุงเงื่อนไขการทำงานของกรรมกรให้ดีขึ้น โดยเฉพาะในเรื่องค่าจ้าง ทำให้ขนาดของตลาดบริโภคภายในประเทศขยายใหญ่ขึ้น ซึ่งเมื่อประกอบ กับการเพิ่มรายได้ของชาวนาได้กลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยค้ำจุนการพัฒนา เศรษฐกิจของญี่ปุ่นในช่วงต่อมา

การฟื้นฟูและการสร้างเสถียรภาพทางเศรษฐกิจหลังสงคราม

ความหายนะจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้ทำลายเศรษฐกิจญี่ปุ่นจนแทบไม่เหลือชิ้นดี สภาพหลังสงครามจึงปกคลุมไปด้วยภาวะวิกฤตการณ์อันน่าวิตก การพังพินาศของอุตสาหกรรมทางทหาร การปลดทหารออกจากประจำการ รวมทั้งส่วนที่ถอนตัวกลับจากต่างประเทศ ทำให้มีคนว่างงานประมาณ 14 ล้านคน ผู้คนที่สูญเสียทรัพย์สินและบ้านแตกสาแหรกขาดต้องทนอาศัยตามเพิงและตามซากที่หลบภัยทางอากาศเป็นจำนวนมากมาย แต่ปัญหาเฉพาะหน้าที่สำคัญที่สุด คือ การขาดแคลนอาหาร ซึ่งต่อเนื่องมาจากการถูกตัดเส้นทางลำเลียงทางทะเลมาแต่ตอนปลายสงครามแล้ว และเมื่อพ่ายแพ้สงครามยังต้องสูญเสียใต้หวันกับเกาหลีซึ่งเคยเป็นอยู่ข้าวอยู่น้ำของญี่ปุ่นอีกด้วย ปัญหาการขาดแคลนอาหารจึงทรุดหนักเข้าไปอีก จนเกือบถึงขั้นเกิดการจลาจล แม้ว่ารัฐบาลจะพยายามใช้ระบบปันส่วนอาหาร โดยอเมริกาได้ปล่อยเสบียงอาหารของทหารออกมาช่วยเหลือ แต่บางครั้งบางคราวการปันส่วนก็ขาดตกบกพร่องอาหารส่งมาไม่ถึง ประชาชนโตเกียวและตามเมืองใหญ่ ๆ ก็ต้องยึดเยียดกันขึ้นรถไฟไฟออกสู่ชนบทเพื่อนำข้าวของที่พอมืออยู่ เช่นพวกเสื่อผ้า เป็นต้น ไปขอแลกอาหารกับชาวนา ความเป็นอยู่ของประชาชนทั่วไปจึงเดือนร้อนมาก อย่างไรก็ตาม จากเสบียงอาหารที่ได้รับความช่วยเหลือจากอเมริกา กอปรกับผลการเก็บเกี่ยวค่อนข้างดีในปี 1946 ทำให้ประชาชนญี่ปุ่นยังเคราะห์ดีเอาตัวรอดจากภาวะอดตายมาได้

ท่ามกลางการขาดแคลนโดยเฉพาะพวกอาหาร ภาวะเงินเฟ้อได้ทวีความรุนแรงขึ้นอย่างรวดเร็ว ความจริงภาวะเงินเฟ้อได้ก่อตัวมาตั้งแต่ระหว่างเกิดสงคราม กล่าวคือ ในขณะที่รายจ่ายทางทหารของรัฐบาลขยายตัว ทำให้อำนาจซื้อของประชาชนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่ในทางตรงกันข้าม การผลิต

สินค้าทั่วไปเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชนกลับหดตัวลง ภาวะเงินเฟ้อจึงย่อมเกิดขึ้นอย่างหนีไม่พ้น แต่ที่ยังไม่แสดงตัวออกมาเต็มที่ก็เพราะรัฐบาลได้ควบคุมราคาสินค้า บังคับให้มีการออมทรัพย์ และที่สำคัญคือ การได้รับความร่วมมืออย่างดีจากประชาชน อย่างไรก็ตาม พอสงครามสิ้นสุดลง การควบคุมเงินตราได้ถูกยกเลิก ในขณะที่รายจ่ายทางทหารบางส่วนยังคงดำเนินต่อไปอีกระยะหนึ่ง เช่น การชดใช้หนี้สินให้กับบริษัทที่รัฐบาลติดค้างมาในระหว่างสงคราม และการจ่ายเบี้ยเลี้ยงให้กับทหารที่ปลดประจำการ เป็นต้น ทำให้ปริมาณเงินตราเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ดังจะเห็นได้ว่าตอนสิ้นสุดสงคราม พันธบัตรที่ธนาคารแห่งประเทศไทยพิมพ์ออกมาทั้งหมดมีประมาณ 30,000 ล้านบาท แต่มาในเดือนกุมภาพันธ์ 1946 ได้เพิ่มขึ้นเป็น 60,000 ล้านบาท ในทางตรงกันข้ามความสามารถในการผลิตสินค้าทั่วไปได้ตกต่ำสุดขีด เงินเฟ้อจึงระเบิดตัวขึ้นอย่างรุนแรง และตลาดมืดผุดขึ้นอย่างดาษดื่น ปรากฏว่าในเดือนมกราคม 1946 ระดับราคาขายปลีกได้สูงกว่าตอนสิ้นสุดสงครามเกิน 2 เท่าตัว และราคาในตลาดมืดสูงกว่าราคาของทางการประมาณ 40 เท่าตัว

เพื่อแก้ไขวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจดังกล่าวนี้ รัฐบาลได้ดำเนินนโยบายต่อต้านภาวะเงินเฟ้อเป็นการใหญ่ ซึ่งประกอบด้วยมาตรการในหลาย ๆ ด้านด้วยกัน เช่น การใช้ระบบควบคุมราคาสินค้า การเก็บภาษีมรดก เป็นต้น แต่ที่น่าสนใจที่สุดคือการประกาศใช้มาตรการแก้ไขภาวะการเงินฉุกเฉิน ในเดือนกุมภาพันธ์ 1946 ซึ่งรัฐบาลได้พิมพ์เงินชนิดใหม่ออกมาใช้แทนเงินเก่า โดยบังคับให้ประชาชนนำเงินเก่าทั้งหมดไปฝากไว้กับธนาคาร แต่ละคนมีสิทธิ์นำเงินเก่าไปแลกเงินใหม่ได้เพียง 100 เยน และเงินที่ฝากไว้ได้ถูกจำกัดการถอนเอาไว้ ส่วนค่าจ้างทั้งหมดก็ให้จ่ายเป็นเงินใหม่ได้เพียง

500 เยน ที่เหลือนอกนั้นต้องเก็บเข้าไว้เป็นเงินฝาก ซึ่งนิยมเรียกกันว่า เป็นช่วงของการดำรงชีวิตอย่างแร้นแค้นภายในวงเงิน 500 เยน ผลปรากฏว่าปริมาณเงินที่พิมพ์ออกมาได้ลดลงอย่างשובฮาบจากระดับ 60,000 ล้านเยน เหลือเพียง 1,500 ล้านเยน ซึ่งดูแล้วน่าจะเป็นการแก้ภาวะเงินเฟ้ออย่างได้ผล แต่เนื่องจากการผลิตสินค้ายังไม่กระเตื้องขึ้นเท่าไรนัก และเมื่อต้องถูกบังคับให้นำเงินไปฝาก บริษัทธุรกิจก็หันมาอาศัยการกู้ยืมจากธนาคารเป็นทางออก ประกอบกับรายจ่ายของรัฐบาลเพิ่มขึ้นในขณะที่รายรับทางด้านภาษียังไม่กระเตื้อง ปริมาณเงินที่พิมพ์ออกมาใช้จึงกลับขยายตัวกลับขึ้นมาก่ออย่างรวดเร็ว นโยบายการเงินเพื่อแก้ไขภาวะเงินเฟ้อในครั้งนี้จึงแทบจะไม่ได้ผลเลย

การที่แก้ไขภาวะเงินเฟ้อนี้ให้ได้ผลอย่างจริงจัง เห็นจะมีทางเดียว คือการฟื้นฟูกำลังการผลิตที่ตกต่ำไปอย่างมากในระหว่างสงครามให้กลับคืนมา ความจริงเมื่อเปรียบเทียบกับตอนสิ้นสงครามโลกครั้งที่ 2 การผลิตสินค้าบริโภคของญี่ปุ่นในช่วงนี้กระเตื้องขึ้นมาบ้างแล้ว แต่เมื่อหันมาดูทางด้านปัจจัยการผลิตปรากฏว่าร้อยละ ๖๐ เป็นพลังงานที่สำคัญในขณะนั้น และเหล็ก เป็นต้น จนกระทั่งมีการเล้าล้อกันถึง “วิกฤตการณ์มีนาคม” ซึ่งเป็นการคาดคะเนด้วยความวิตกว่าถ้าสถานการณ์ยังดำเนินไปเช่นนั้น อย่างเร็วในเดือนมีนาคม 1947 ปัจจัยการผลิตที่สำคัญคงจะหมดสต็อกอันมีผลให้การผลิตสินค้าต่าง ๆ ต้องลดลงอย่างรวดเร็วหรือไม่ก็หยุดชะงักลง และวิกฤตการณ์ร้ายคงมาเยือนเป็นแน่ ดังนั้นเพื่อเป็นการฟื้นฟูและขยายการผลิตของเศรษฐกิจทั้งระบบ รัฐบาลญี่ปุ่นจึงได้ตัดสินใจใช้นโยบายส่งเสริมการผลิต ที่เรียกว่า ระบบการผลิตแบบเน้นเฉพาะแผนก (Keisha seisan hoshiki, Priority Production System) ในปลายปี 1946 ตามระบบการผลิตนี้จะนำน้ำมันหนักที่ได้รับความช่วยเหลือจากอเมริกาไปทุ่มเทให้กับการผลิตเหล็กเป็น

อันดับแรก แล้วนำเหล็กที่ผลิตได้ไปทุ่มเทให้กับการผลิตถ่านหิน ต่อจากนั้นก็นำถ่านหินนี้ย้อนกลับไปทุ่มเทให้กับการผลิตเหล็ก แล้วก็กลับมายังด้านการผลิตถ่านหินอีก ในลักษณะของวัฏจักรที่โตขึ้นเรื่อย ๆ และเมื่อการผลิตปัจจัยเหล่านี้สูงถึงระดับหนึ่งก็สามารถจัดสรรไปใช้ในแผนกอื่น ๆ ได้มากขึ้น ดังนั้น วงจรนี้จะกลายเป็นแรงขับเคลื่อนส่งผลกระจายไปยังอุตสาหกรรมอื่น ๆ ทำให้การผลิตของเศรษฐกิจทั้งระบบขยายตัวใหญ่ขึ้นในที่สุด ต่อมาอุตสาหกรรมปุ๋ยซึ่งมีความสัมพันธ์โดยตรงต่อการผลิตอาหารก็ได้รับการสนับสนุนทำนองเดียวกัน พร้อมกันนี้ทางด้านการเงินอุตสาหกรรมเหล็กและถ่านหินก็ได้รับการช่วยเหลือเป็นพิเศษจากธนาคารบูรณะเศรษฐกิจ (Reconstruction Finance Bank) ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อต้นปี 1947 เพื่อช่วยฟื้นฟูอุตสาหกรรมพื้นฐานของญี่ปุ่น นอกจากนี้อุตสาหกรรมพื้นฐานเหล่านี้ยังได้รับการช่วยเหลือจากงบประมาณของรัฐบาลโดยตรง ในรูปของเงินช่วยรักษาระดับราคา* กล่าวคือ ถ้าค่าใช้จ่ายในการผลิตสินค้าสูงกว่าราคาทางการ รัฐบาลก็จะชดใช้ส่วนที่ขาดทุนให้ การที่ทำเช่นนี้ก็เพื่อให้กำลังใจกับฝ่ายที่ผลิต ในอีกด้านหนึ่งการรักษาราคาพื้นฐานให้อยู่ในระดับต่ำ เท่ากับเป็นการช่วยลดค่าใช้จ่ายในการผลิตของอุตสาหกรรมที่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่อง แต่ขอให้สังเกตว่าไม่ว่าจะเป็นการช่วยเหลือของธนาคารบูรณะเศรษฐกิจซึ่งพึ่งพาแหล่งเงินทุนจากธนาคารแห่งประเทศไทยอีกต่อหนึ่ง หรือระบบเงินทดแทนของรัฐบาลดังกล่าวมานี้ ต่างมีส่วนผลักดันให้มีการพิมพ์เงินออกมามากขึ้น จึงอาจพูดอีกนัยหนึ่งว่าด้วยจุดประสงค์ที่ต้องการขยายการผลิตเพื่อปราบภาวะเงินเฟ้อ รัฐบาลญี่ปุ่นกลับใช้นโยบายเงินเพื่อซ้ำเข้าไปอีก อย่างไรก็ตาม

*โดยทั่วไป รัฐบาลได้พยายามกำหนดราคาทางการสำหรับผลผลิตของอุตสาหกรรมพื้นฐาน ให้อยู่ในระดับ 60-65 เท่าของระดับราคาก่อนสงคราม (1934-36) และ 28 เท่าสำหรับระดับค่าจ้าง

จากมาตรการเหล่านี้ การผลิตได้ค่อย ๆ ฟื้นตัวขึ้น ผลผลิตทางด้านอุตสาหกรรมและเหมืองแร่ ซึ่งเคยตกมาอยู่ในระดับ 12% ของช่วงก่อนสงคราม ได้เขยิบกลับขึ้นมาในระดับ 50% ในเดือนสิงหาคม 1948 นั่นคือเศรษฐกิจญี่ปุ่นได้หลุดพ้นจากวิกฤตการณ์ของการผลิตแบบหดตัว ในขณะที่เดียวกัน ภาวะเงินเฟ้อได้อ่อนตัวลง และค่าจ้างแท้จริงเริ่มดีขึ้นบ้างแม้จะเพียงเล็กน้อย

นอกจากนี้ บัณฑิตภายนอกที่มีส่วนช่วยเหลือภาวะเงินเฟ้อในญี่ปุ่น คือความช่วยเหลือของอเมริกา ซึ่งในตอนแรกเป็นพวกอาหาร ฝ้าย น้ำมัน และยาต่าง ๆ ตามโครงการบรรเทาทุกข์ในดินแดนยึดครอง (GARIO = Government Appropriation for Relief in Occupied Areas Fund) แต่ต่อมาเมื่อภาวะการเมืองของโลกเปลี่ยนแปลงไป และอเมริกาเล็งเห็นความจำเป็นที่จะต้องฟื้นฟูความแข็งแกร่งให้กับระบบทุนนิยมญี่ปุ่น ความช่วยเหลือจึงเพิ่มมากขึ้นในรูปของวัสดุดิบ และเครื่องจักรต่าง ๆ ตามโครงการฟื้นฟูเศรษฐกิจในดินแดนยึดครอง (EROA = Economic Rehabilitation in Occupied Areas Fund)

เมื่อการผลิตเริ่มฟื้นตัวและภาวะเงินเฟ้อเริ่มทรงตัว สแคปก็เห็นว่า ได้จังหวะที่จะลงมือผ่าตัดเศรษฐกิจญี่ปุ่นเพื่อขจัดโรคร้ายอย่างถาวร รากถอนโคนเสียที ฉะนั้นในเดือนธันวาคม 1948 รัฐบาลญี่ปุ่นได้รับคำสั่งให้ดำเนินการตามบัญญัติ 9 ประการเกี่ยวกับการสร้างเสถียรภาพเศรษฐกิจ อันประกอบด้วย

- (1) การประหยัดรายจ่ายของรัฐบาลเพื่อการคลังที่สมดุล
- (2) การเก็บภาษีอย่างเข้มงวดมากขึ้น
- (3) การจำกัดความช่วยเหลือทางการเงินของรัฐบาล
- (4) การรักษาเสถียรภาพของค่าจ้าง

(5) การควบคุมราคาสินค้าอย่างเข้มงวด
 (6) การปรับปรุงระบบควบคุมการค้าต่างประเทศกับการแลกเปลี่ยนเงินตราให้รัดกุม

(7) การปรับปรุงระบบจัดสรรปัจจัยการผลิต เพื่อส่งเสริมการส่งออก

(8) การเพิ่มผลผลิตทางด้านสินค้า และวัตถุดิบสำคัญของประเทศ

(9) การปรับปรุงระบบรวบรวมอาหาร ให้มีประสิทธิภาพ

ยิ่งกว่านั้นในต้นปี 1949 อเมริกาได้ส่งดอดจ์ (J. Dodge 1894-1964) ประธานธนาคารดีทรอยต์ มาয়ง์ญี่ปุ่นในฐานะทูตพิเศษเพื่อแนะนำและควบคุมการค้าเป็นการให้เป็นไปตามบัญญัติ 9 ประการนี้ พอมาถึงญี่ปุ่น ดอดจ์ก็ได้ออกแถลงการณ์ที่มีชื่อเสียงอันมีใจความว่า “เศรษฐกิจญี่ปุ่นเหมือนกับยืนอยู่บนไม้ต่อขาโดยที่ตีนทั้งสองข้างไม่ติดดิน ขาข้างหนึ่งคือความช่วยเหลือของอเมริกา ส่วนอีกข้างหนึ่งคือระบบเงินช่วยเหลือของรัฐบาลญี่ปุ่น แต่ไม้ต่อขาถ้าสูงเกินไปก็จะเป็นอันตราย ดีไม่ดีล้มลงมาคอหัก ฉะนั้นจำต้องตัดให้สั้นลงเสียแต่เดี๋ยวนี้”

ดังนั้น ดอดจ์ได้เสนอร่างและแนะนำให้รัฐบาลญี่ปุ่นดำเนินมาตรการต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่นิยมเรียกกันว่า ดอดจ์ไลน์ (Dodge - Line) และนับเป็นแผนการที่พยายามผลักดันให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นฟื้นตัวตามแบบฉบับทุนนิยมได้อย่างจริงจัง อีกทั้งยังเป็นหลักการที่กำหนดทิศทางของทุนนิยมญี่ปุ่นหลังจากนั้นมา สำหรับมาตรการสำคัญที่จะทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นพึ่งตนเองได้คือ การลดความช่วยเหลือของรัฐบาลญี่ปุ่น โดยตัดระบบความช่วยเหลือทางการเงินจากธนาคารบูรณะเศรษฐกิจ และระบบเงินช่วยรักษาระดับราคา ซึ่งสอดคล้องกับหลักการคลังแบบสมดุลด้วย ส่วนความช่วยเหลือของอเมริกาซึ่งเป็น

ไม่ต่อขาอีกข้างหนึ่ง แม้ว่าจะยังไม่ถูกตัดขาดในทันที แต่ก็เปลี่ยนไปในรูปของกองทุนทดแทน (counterpart fund) โดยตั้งขึ้นจากเงินที่ได้จากการขายสิ่งของต่างๆ ที่อเมริกาส่งมาช่วยเหลือ กองทุนนี้จะนำไปสนับสนุนการลงทุนของอุตสาหกรรมที่สำคัญ และใช้สำหรับซื้อพันธบัตรรัฐบาลคืน นอกจากนี้ยังได้สั่งให้รัฐบาลญี่ปุ่นกำหนดการแลกเปลี่ยนเงินตราจากระบบหลายอัตรา มาเป็นอัตราเดียวคือ 1 ดอลลาร์ ต่อ 360 เยน เพื่อเป็นการโยกเศรษฐกิจญี่ปุ่นเข้ากับตลาดทุนนิยมของโลก ฉะนั้นอาจกล่าวเสียใหม่ว่าแนวความคิดของดอตคอมได้พยายามตัดไม้ต่อขาทั้งสองข้าง และเน้นการคลังแบบสมดุลเพื่อมุ่งที่จะจัดภาวะเงินเฟ้อ ในขณะเดียวกันการเสนอระบบแลกเปลี่ยนอัตราเดียว ก็เป็นการสร้างเสถียรภาพให้กับมูลค่าระหว่างประเทศของเงินเยน เพื่อส่งเสริมการส่งออก และเพื่อปูทางสำหรับการนำทุนกับเทคโนโลยีของอเมริกาเข้ามา

ปรากฏว่าแผนการเสถียรภาพตามแนวดอตคอมได้แสดงผลทันที เงินเฟ้อได้สงบตัวลง พันธบัตรของธนาคารแห่งประเทศไทยที่ไหลเวียนอยู่ในระบบเศรษฐกิจลดจำนวนลงอย่างเด่นชัด ราคาสินค้าของทางการได้สูงขึ้น ในขณะที่ราคาตลาดมีดลดต่ำลง นี่แสดงว่าสภาวะดีมานด์-ซัพพลายของสินค้าได้เริ่มเขยิบเข้าใกล้ภาวะสมดุล ระบบแบ่งปันสิ่งของและระบบควบคุมราคาได้ค่อย ๆ ถูกยกเลิก ผู้คนที่ดำรงชีพด้วยการอาศัยเงินเดือนก็เริ่มสามารถกำหนดค่าใช้จ่ายของครอบครัวได้อย่างเบาใจ และการเคลื่อนไหวของกรรมกร ซึ่งช่วงหนึ่งเคยดูเดือดร้อนแรงแรงมากก็สุขุมเยือกเย็นขึ้น ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นผลจากการที่เศรษฐกิจมีเสถียรภาพสูงขึ้นเอง อย่างไรก็ตามทำนองเดียวกับการผ่าตัดครั้งใหญ่ซึ่งย่อมหลีกเลี่ยงการเสียเลือดจำนวนมากไม่พ้น มาตรการผ่าตัดเศรษฐกิจเหล่านี้ก็ได้ก่อให้เกิดผลในแง่ลบด้วยเหมือนกัน เช่น ปัญหากองเงินฝืด การว่างงาน และความซบเซาของเศรษฐกิจหมู่

บ้าน เป็นต้น โดยเฉพาะภาวะเงินฝืด ทำให้ดีมานด์ประสิทธิผลลดลง สินค้าขายไม่ออก นั่นคือเศรษฐกิจได้ตกอยู่ในสภาวะเงินฝืด (deflation)

ยิ่งกว่านั้นสิ่งที่ซ้ำเติมภาวะตกต่ำของเศรษฐกิจญี่ปุ่นในช่วงนี้ คือ ความซบเซาในการส่งออก กล่าวคือ ก่อนที่รัฐบาลญี่ปุ่นจะกำหนดการแลกเปลี่ยนเงินตราเป็น 1 ดอลลาร์ต่อ 360 เยนเพียงอัตราเดียวนั้น ได้มีการใช้ระบบแลกเปลี่ยนหลายอัตราขึ้นอยู่กับประเภทของสินค้าเข้าและสินค้าออก โดยเฉลี่ยแล้ว อัตราสำหรับสินค้าเข้าเป็น 130 เยนต่อ 1 ดอลลาร์ และอัตราสำหรับสินค้าออกเป็น 330 เยนต่อ 1 ดอลลาร์ เมื่อมากำหนดเป็น 360 เยนต่อ 1 ดอลลาร์อัตราเดียวรวดเร็ว ทำให้การนำเข้าแพงขึ้น และการส่งออกถูกลง แต่ทว่า พวกอุตสาหกรรมขนาดกลางกับขนาดเล็กจำนวนมากที่เคยส่งออกในอัตราแลกเปลี่ยนที่สูงกว่า 360 เยน เช่น พวกเครื่องปั้นดินเผา ผลิตภัณฑ์เซลลูโลส และรถจักรยานสองล้อ เป็นต้น ต้องถูกกระทบกระเทือนอย่างหนัก ชำร่วยยังเป็นช่วงที่เศรษฐกิจอเมริกาซบเซาอีกด้วย นอกจากนั้น ในเดือนกันยายน 1949 อังกฤษได้ลดค่าเงินครั้งใหญ่จาก 1 ปอนด์ต่อ 4.30 ดอลลาร์เหลือเพียง 2.80 ดอลลาร์ เป็นผลให้การส่งออกของญี่ปุ่นที่ไปสู่ตลาดในเครือเงินปอนด์สเตอร์ลิงโดยทั่วไปต้องตกอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบ

ดังที่กล่าวมานี้ แม้ว่าสามารถเอาชนะภาวะเงินเฟ้อได้แล้วแต่เศรษฐกิจญี่ปุ่นก็เปลี่ยนมาอยู่ในสภาพเงินฝืด จนฝ่ายญี่ปุ่นได้ขอให้มีการเพิ่มรายจ่ายของรัฐบาลเพื่อเป็นการช่วยผ่อนคลายนโยบายการคลัง อย่างไรก็ตาม อเมริกาไม่เพียงแต่จะไม่เห็นด้วยเท่านั้น ยังได้ส่งศาสตราจารย์ชูฟ (Shoup) จากมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย มาปรับปรุงระบบภาษีของญี่ปุ่นอย่างขนานใหญ่ เพื่อเสริมกับนโยบายสร้างเสถียรภาพเศรษฐกิจของดอดจ์ ฉะนั้น ภาวะตกต่ำของ

เศรษฐกิจญี่ปุ่นจึงยังไม่ได้รับการเยียวยา และเพิ่งจะมาได้รับยาบำรุงกำลังอย่างแรงโดยไม่คาดฝันจากสงครามเกาหลีซึ่งจะได้กล่าวถึงในภายหลัง

การเปลี่ยนทิศทางในนโยบายยึดครองญี่ปุ่นของอเมริกา

สงครามโลกครั้งที่ 2 แม้ว่าจะต่างลัทธิกัน แต่กลุ่มประเทศทุนนิยมอันมีอเมริกาเป็นกำลังสำคัญกับโซเวียตซึ่งเป็นประเทศสังคมนิยม สามารถจับมือกันโค่นล้มระบบฟาสซิสต์ได้สำเร็จ และในเดือนมิถุนายน 1945 ก่อนที่ญี่ปุ่นจะประกาศยอมแพ้ ตัวแทนของฝ่ายสัมพันธมิตร 51 ประเทศได้ประชุมหารือกันที่เมืองซานฟรานซิสโกและได้มีการร่างกฎบัตรสหประชาชาติ ซึ่งมีเป้าหมายอยู่ที่ “การปกป้องสันติภาพและความมั่นคงระหว่างประเทศ เพื่อช่วยให้อนุชนรุ่นหลังรอดพ้นจากภัยพิบัติของสงคราม” ในเดือนตุลาคมปีเดียวกันก็ได้มีการจัดตั้งองค์การสหประชาชาติ ซึ่งนับเป็นผลผลิตจากการร่วมแรงร่วมใจระหว่างประเทศทีเดียว

แต่ทว่าหลังจากสงครามสิ้นสุดลง สถานการณ์ของโลกได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว กล่าวคือ ในด้านหนึ่งอเมริกาได้กลายเป็นผู้นำที่เข้มแข็งที่สุดของฝ่ายประเทศทุนนิยมแต่ผู้เดียว เพราะประเทศที่พ่ายแพ้สงครามอย่างเยอรมันกับญี่ปุ่น เป็นต้น ได้พ้นจากการเป็นประเทศมหาอำนาจ และประเทศที่ชนะสงคราม เช่น อังกฤษ กับ ฝรั่งเศส เป็นต้น ก็ได้สูญเสียฐานะการเป็นผู้นำระหว่างประเทศดังที่เคยเป็นมา ส่วนในอีกด้านหนึ่ง โซเวียตซึ่งสามารถฟื้นตัวจากภัยพิบัติของสงครามมีฐานะระหว่างประเทศสูงขึ้น โดยการเป็นผู้นำของกลุ่มประเทศสังคมนิยมหรือ คอมมิวนิสต์อันประกอบไปด้วยกลุ่มประเทศในยุโรปกลางและตะวันออก เช่น ฮังการี โปแลนด์ เชคโกสโลวาเกีย ยูโกสลาเวีย อัลบาเนีย และ รูมาเนีย เป็นต้น เมื่อระบบฟาสซิสต์อันเป็นศัตรูร่วมล้มไปแล้ว ความขัดแย้งระหว่างอเมริกากับ

โซเวียตเริ่มปรากฏชัดขึ้น โดยเฉพาะเกี่ยวกับปัญหาการปกครองเยอรมันหลังสงครามทำให้ทั้งสองฝ่ายต้องบาดหมางใจกันอย่างลึกซึ้ง จนกระทั่งในปี 1946 นายกรัฐมนตรีเซอร์ซิลแห่งอังกฤษได้กล่าวปราศรัยว่า “กำลังมีการถกเถียงกันเกี่ยวกับความจำเป็นที่จะต้องมีมาตรการที่รัดกุมยิ่งขึ้น เพื่อเรียกความมั่นใจคืนมาเกี่ยวกับความมั่นคงของสหประชาชาติ” เพื่อเรียกร้องให้ประเทศเสรีนิยมตะวันตกร่วมมือกันต่อต้านการคุกคามจากอิทธิพลของโซเวียต และในปรั้งขึ้น ประธานาธิบดีทรูแมนของอเมริกาได้เสนอให้มีการดำเนิน “นโยบายปิดล้อมฝ่ายสังคมนิยม” พร้อมทั้งได้ประกาศใช้แผนการมาร์แชล เพื่อช่วยฟื้นฟูความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจให้กับกลุ่มประเทศในยุโรป นี่คือนโยบายของสงครามเย็น (Cold War) ส่วนฝ่ายสังคมนิยมก็ได้ตอบโต้ โดยการจัดตั้งคอมินฟอรัม (Cominform เลิกไปเมื่อปี 1956) เพื่อผนึกกำลังของกลุ่มประเทศหลังม่านเหล็กให้เหนียวแน่นยิ่งขึ้น

ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ ทางด้านเอเชีย ประเทศต่าง ๆ ที่เคยตกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก ก็ได้เคลื่อนไหวประกาศตัวเป็นเอกราชไปตาม ๆ กัน เช่น อินโดนีเซีย เวียดนามเหนือและเวียดนามใต้ ฟิลิปปินส์ อินเดีย ปากีสถาน พม่า ศรีลังกา กัมพูชา และ มาลายา เป็นต้น สำหรับในจีน ตั้งแต่ปี 1945 เป็นต้นมา การสู้รบระหว่างรัฐบาลจีนคณะชาติของเจียงไคเช็คกับพรรคคอมมิวนิสต์จีนของเหมาเจ๋อตงยังดำเนินต่อไป ตอนแรกฝ่ายจีนคณะชาติซึ่งได้รับความช่วยเหลือจากอเมริกาอยู่ในฐานะที่ได้เปรียบ แต่ต่อมาจากความน่าเฟะภายในของรัฐบาลจีนคณะชาติ ทำให้ขาดการสนับสนุนจากประชาชน พรรคคอมมิวนิสต์จีนจึงเริ่มตีโต้ขับไล่กองทัพจีนคณะชาติ จนกระทั่งเจียงไคเช็คต้องถอยร่นไปตั้งมั่นบนเกาะไต้หวันและแล้วก็ได้มีการสถาปนาประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนขึ้นในเดือนตุลาคม

อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งระหว่างฝ่ายทุนนิยมกับฝ่ายสังคมนิยมในเอเชียได้ปรากฏเด่นชัดที่สุดในปัญหาเกาหลี กล่าวคือตามแถลงการณ์โคโรได้กำหนดให้เกาหลีหลุดพ้นจากการปกครองของญี่ปุ่น และกลายเป็นประเทศเอกราช แต่เนื่องจากประเทศมหาอำนาจไม่สามารถตกลงกันได้ถึงเรื่องการจัดตั้งรัฐบาลร่วม ฉะนั้นในปี 1948 จึงได้ประกาศแยกเป็น 2 ประเทศคือ เกาหลีเหนือ กับ เกาหลีใต้ เมื่อสงครามเย็นเริ่มดุเดือดขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศทั้งสองนี้พลอยตึงเครียดไปด้วย จนกระทั่งทหารของทั้งสองฝ่ายได้ปะทะกันแถบเส้นขนานที่ 38 ในเดือนมิถุนายน 1950* อันเป็นจุดเริ่มต้นของสงครามเกาหลี ฝ่ายเกาหลีใต้ได้รับความช่วยเหลือจากกองกำลังสหประชาชาติซึ่งส่วนใหญ่คือทหารอเมริกัน ส่วนฝ่ายเกาหลีเหนือได้รับการสนับสนุนจากกองกำลังอาสาสมัครของจีน ปรากฏว่าการสู้รบดำเนินไปอย่างดุเดือดผลัดกันรุกผลัดกันรับ และค่อย ๆ กลายเป็นสงครามยืดเยื้อที่ไม่มีฝ่ายใดสามารถเอาชนะได้อย่างเด็ดขาด** จนในที่สุดได้มีการเจรจาดังกล่าวสนธิสัญญาสงบศึกขึ้นในเดือนกรกฎาคม 1953

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าในตอนสิ้นสงครามโลกใหม่ ๆ อเมริกาได้มองว่าลัทธิทหารของญี่ปุ่นเป็นผลจากการที่ญี่ปุ่นมีระบบการถือครองที่ดินแบบศักดินา

* ในปัจจุบันยังไม่เป็นที่แน่ชัดว่าฝ่ายใดเป็นผู้ก่อเหตุ แต่การที่สหประชาชาติสามารถลงมติว่าเกาหลีเหนือเป็นฝ่ายรุกราน โดยที่ไม่มีประเทศใดใช้สิทธิวีโต้ก็เพราะว่าโซเวียตได้บอยคอตไม่เข้าร่วมประชุมในสภาความมั่นคงมาตั้งแต่เดือนมกราคมปีเดียวกัน สืบเนื่องมาจากข้อเสนอนี้ให้ขับไล่ตัวแทนไต้หวันออกจากสหประชาชาติของตนถูกปฏิเสธ

** เพื่อแก้ไขสถานการณ์สู้รบที่ตึงเครียดขึ้น แม็กอาเธอร์ซึ่งเป็นผู้บัญชาการสูงสุดของฝ่ายสัมพันธมิตรได้เสนอให้มีการทิ้งระเบิดถล่มแมนจูเรียของจีน แต่ประธานาธิบดีทรูแมนเกรงว่าสงครามจะบานปลายออกไป จึงได้สั่งปลดแม็กอาเธอร์อย่างกะทันหัน

นาซึ่งซูดริตและสร้างความสะดวกร้อนให้กับชาวนา ชาวนายากจนเหล่านี้จึงต้องกลายเป็นแหล่งแรงงานราคาถูก ส่วนทุนผูกขาดก็พัฒนาขึ้นมาบนความยากจนของประชาชน และเมื่อตลาดภายในคับแคบก็ผลักดันให้มีการขยายตัวทางทหารเพื่อยึดครองตลาดที่จะเรียกรอค่าชดใช้สงครามจากญี่ปุ่น ส่วนโครงการเรือถอนเครื่องจักรอุปกรณ์ โดยเฉพาะของโรงงานที่ผลิตทางทหารสำหรับส่งไปจ่ายเป็นค่าชดใช้สงครามส่วนหนึ่งให้กับประเทศต่าง ๆ ในเอเชีย เช่น จีน ฟิลิปปินส์ และ อินโดนีเซีย เป็นต้น ก็ถูกยักยักลงเสียกลางคัน

ยิ่งกว่านั้น ก่อนหน้าที่จะเกิดสงครามเกาหลีเพียงเล็กน้อย สแคปก็ได้เริ่มลงมือขับไล่พวกคณะกรรมาการพรรคคอมมิวนิสต์ญี่ปุ่นออกจากตำแหน่งทางราชการ และต่อมาก็จัดการกวาดล้างพวกนักกิจกรรมหัวก้าวหน้าทั้งหมดออกจากหน่วยราชการต่าง ๆ รวมทั้ง สถานีวิทยุกระจายเสียง หนังสือพิมพ์ และบริษัทเอกชนใหญ่ ๆ ซึ่งเรียกกันว่าเป็นการกวาดล้างแดง (red-purge) ในทางตรงกันข้าม กลับให้ยกเลิกคำสั่งขับไล่พวกผู้นำเก่าที่ต้องคดีอาชญากรรมสงคราม

พอสงครามเกาหลีระเบิดขึ้น ญี่ปุ่นก็กลายเป็นฐานสนับสนุนของกองกำลังสหประชาชาติ และเนื่องจากทหารอเมริกันที่ยึดครองญี่ปุ่นส่วนใหญ่ต้องถูกส่งไปรบในเกาหลี ในปี 1950 แม็คอาเธอร์จึงสั่งให้รัฐบาลญี่ปุ่นจัดตั้งกองหนุนตำรวจขึ้นเป็นจำนวน 7 หมื่น 5 พันคน เพื่อรับภาระแทนทหารอเมริกัน ต่อมาในปี 1954 กองหนุนนี้ได้เปลี่ยนไปเป็นกองกำลังป้องกันตนเองของญี่ปุ่น และได้มีการจัดตั้งกรมป้องกันประเทศขึ้น ทำให้มีการถกเถียงกันภายในประเทศอย่างรุนแรงว่า ญี่ปุ่นจะเริ่มฟื้นฟูอำนาจทางทหารอีกแล้วหรือ

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในจีนกับสงครามเกาหลีได้ทำให้อเมริกาเห็นความสำคัญในบทบาทของญี่ปุ่นมากขึ้น และเพื่อที่จะสร้างญี่ปุ่นให้เป็นประเทศพันธมิตรของฝ่ายตนนิยมได้อย่างเต็มตัว อเมริกาจึงรีบเร่งเกี่ยวกับการทำสนธิสัญญาสันติภาพของญี่ปุ่น เรื่องนี้ได้ล่าช้ามาเพราะเดิมทีคิดกันว่า จะให้มีการทำสัญญากับฝ่ายที่เข้าร่วมสงครามกับญี่ปุ่น พร้อมกันทีเดียวทุกประเทศ แต่ทว่ามีอุปสรรคอยู่ที่ความคิดเห็นของหลายประเทศไม่ตรงกัน โดยเฉพาะระหว่างอเมริกากับโซเวียต อย่างไรก็ตาม เมื่อมาถึงตอนนี้อเมริกาได้เตรียมการให้มีการทำสนธิสัญญาสันติภาพกับญี่ปุ่น โดยไม่สนใจว่าบางประเทศโดยเฉพาะฝ่ายสังคมนิยมอาจจะไม่ยินยอม ฉะนั้นในเดือนกันยายน 1951 อเมริกาจึงได้เชิญตัวแทนจาก 52 ประเทศมาประชุมเจรจาสนติภาพกับญี่ปุ่นที่เมืองซานฟรานซิสโก แต่การประชุมนี้ไม่ได้เชิญจีน ไม่ว่าจะ เป็นจีนแดงหรือไต้หวัน ทั้ง ๆ ที่เป็นประเทศคู่สงครามที่สู้รบกับญี่ปุ่นอย่างยาวนาน และได้รับความเสียหายมากที่สุด อินเดีย พม่า และยูโกสลาเวียได้รับเชิญ แต่ไม่เข้าร่วม เพราะไม่พอใจกับข้อเสนอร่างของอเมริกากับอังกฤษ ส่วนตัวแทนของโซเวียตได้เข้าร่วมและโจมตีข้อเสนอร่างดังกล่าวอย่างรุนแรง ผลปรากฏว่าในที่สุดมีเพียง 48 ประเทศที่ร่วมลงนามในสนธิสัญญาสันติภาพกับญี่ปุ่น ซึ่งเรียกกันว่าสนธิสัญญาซานฟรานซิสโก ญี่ปุ่นจึงกลายเป็นประเทศเอกราชอีกครั้งหนึ่งหลังจากที่ต้องตกอยู่ภายใต้การยึดครองมาเป็นเวลา 7 ปี อย่างไรก็ตามในขณะเดียวกัน ก็ได้มีการลงนามในสนธิสัญญารักษาคความมั่นคงร่วมกันระหว่างญี่ปุ่นกับอเมริกา ซึ่งยอมให้ทหารอเมริกันประจำอยู่ในญี่ปุ่นต่อไปได้อีก และต่อมารัฐบาลญี่ปุ่นได้สัญญาว่าจะเสนอพื้นที่สำหรับการตั้งฐานทัพของอเมริกา และยอมรับแบ่งเบาภาระค่าใช้จ่ายของการประจำกองทหารเหล่านั้นไว้ในญี่ปุ่น

ส่วนประเทศที่ไม่ได้ร่วมลงนามในสนธิสัญญาซานฟรานซิสโก ญี่ปุ่นก็ได้ติดตามทำสัญญาสันติภาพเป็นประเทศ ๆ ไป เช่น กับอินเดีย และได้หวัน เป็นต้น แต่สำหรับการเจรจาต่อรองกับโซเวียตมีความยุ่งยากเป็นพิเศษ เพราะมีปัญหาเรื่องดินแดนเข้ามาเกี่ยวพันด้วย อย่างไรก็ตาม ในเดือนตุลาคม 1956 ได้มีการออกแถลงการณ์ร่วมระหว่างญี่ปุ่นกับโซเวียต ประกาศการสิ้นสุดสถานการณ์สงครามระหว่างประเทศทั้งสอง และเป็นผลให้มีการฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างประเทศขึ้นใหม่ นอกจากนี้เมื่อโซเวียตเลิกคัดค้าน ญี่ปุ่นก็สามารถเข้าร่วมเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติในปลายปี 1956 และนับแต่บัดนี้ไปญี่ปุ่นก็ได้กลับเข้าเป็นสมาชิกของสังคมนานาชาติอย่างเต็มภาคภูมิ

บทที่ 12

สงครามเกาหลีกับการฟื้นฟู

เศรษฐกิจญี่ปุ่น

ดังได้กล่าวไปแล้วว่า ตั้งแต่สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา เศรษฐกิจญี่ปุ่นได้ยืนอยู่บนไม้ค่อขา 2 ข้าง คือ ความช่วยเหลือของอเมริกา กับเงินสนับสนุนจากรัฐบาล แต่ต่อมาเมื่อนโยบายยึดครองญี่ปุ่นเปลี่ยนแปลงไป และอเมริกาได้ทำการผ่าตัดเพื่อส่งเสริมให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นสามารถยืนอยู่บนขาของตนเอง ปรากฏว่าหลังจากผ่าตัด เศรษฐกิจญี่ปุ่นต้องตกอยู่ในสภาพอ่อนระโหยโรยแรงและเพิ่งมาได้จังหวะฟื้นฟูตัวอย่างจริงจัง ก็ตอนเกิดสงครามเกาหลี กล่าวคือภายใต้มาตรการอดจ้งโง่ ซึ่งดำเนินการมาตั้งแต่ปี 1948 ภาวะเงินเฟ้อได้สงบตัวอย่างรวดเร็ว แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ก่อให้เกิดภาวะเศรษฐกิจซบเซาค่อนข้างรุนแรง บริษัทขนาดกลางและขนาดเล็กล้มละลายมากขึ้น การว่างงานสูงขึ้น และสินค้าค้างสต็อกมากขึ้นเพราะการส่งออกซบเซา การหาทางออกสำหรับปัญหานี้จึงเป็นภารกิจเร่งด่วนของรัฐบาลญี่ปุ่นในขณะนั้น เดิมทีตาม “บัญญัติ 9 ประการเกี่ยวกับการสร้างเสถียรภาพเศรษฐกิจ” ซึ่งอดจ้งเป็นผู้รับผิดชอบนั้น ได้คิดเอาไว้ว่าจะเอาการส่งออกมาทดแทนดีมานด์ภายในประเทศที่ถูกกดเอาไว้ แต่เนื่องจากเศรษฐกิจโลกอยู่ในภาวะถดถอย การส่งออกของญี่ปุ่นจึงไม่เพิ่มขึ้นตามเป้าหมาย

แต่แล้วสิ่งที่มาช่วยคลี่คลายการตอ้งอับของเศรษฐกิจญี่ปุ่นอย่างไม่คาดฝันก็คือ การระเบิดของสงครามเกาหลีซึ่งส่งผลกระทบต่อสินค้าญี่ปุ่น 2

ทางคือ การตื่นตัวของ การส่งออกโดยทั่วไปกับการติดตามมาของดีมานด์พิเศษ สำหรับทางด้าน การส่งออกโดยทั่วไป เมื่อสงครามเกาหลีระเบิดขึ้น บรรยา-
 การแข่งขันกันขยายกำลังทางทหารของโลกได้ขึ้นสู่กระแสสูง รายจ่าย
 ทางทหารของแต่ละประเทศได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ได้มีการแย่งชิงกันส่ง
 ซ้อสินค้าต่าง ๆ ที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ นอกจากนี้ความคึกคัก
 ของเศรษฐกิจอเมริกาอันเนื่องมาจากการผลิตทางทหารได้ทำให้เศรษฐกิจของ
 ยุโรปตะวันตกพลอยตื่นตัวไปด้วย ดังนั้นแม้ว่าอุตสาหกรรมญี่ปุ่นจะยังมี
 ประสิทธิภาพในการผลิตค่อนข้างต่ำ และราคาค่อนข้างแพง แต่การส่งออก
 โดยทั่วไปก็ได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ดังจะเห็นได้ว่าในปี 1949 การส่งออก
 ของญี่ปุ่นทั้งหมดมีเพียง 510 ล้านดอลลาร์ แต่มาในปี 1950 และ 1951
 ได้เพิ่มขึ้นเป็น 820 และ 1,355 ล้านดอลลาร์ตามลำดับ หรือเพิ่มขึ้นประ-
 มານ 2.7 เท่าตัว (ดูตารางที่ 12.1) แต่สิ่งที่มีความสำคัญกว่าการส่งออก
 เหล่านี้คือดีมานด์พิเศษ (Tokuju, Special Procurement) ซึ่งเป็นความ
 ต้องการสินค้าและบริการสำหรับการสู้รบของทหารอเมริกันในเกาหลีที่จัดหา
 ไปจากญี่ปุ่น เช่น ในตอนแรกส่วนใหญ่เป็นพวกรถบรรทุก ลูกปืน กระสอบ
 ทราย ถังน้ำมัน ผ้า ผ้าห่ม และตั้งแต่เริ่มมีการเจรจาสงบศึกในกลางปี
 1951 ความต้องการวัสดุก่อสร้างสำหรับบูรณะเกาหลีได้ก็เพิ่มมากขึ้น เช่น
 พวกเหล็กและซีเมนต์ เป็นต้น ส่วนทางด้านบริการได้แก่ การซ่อมแซม
 รถบรรทุก รถถัง เรือรบ และการก่อสร้างฐานทัพของทหารอเมริกันใน
 ญี่ปุ่น เป็นต้น หรืออาจจะกล่าวอย่างรวม ๆ ว่า พวกผลิตภัณฑ์โลหะและ
 สิ่งทอทุกชนิดเป็นที่ต้องการมากที่สุด นอกจากนี้เมื่อรวมถึงการใช้จ่ายของ
 ทหารอเมริกันและครอบครัวในญี่ปุ่นแล้ว สงครามเกาหลีได้ช่วยสร้างดีมานด์
 พิเศษให้กับเศรษฐกิจญี่ปุ่นปีละประมาณ 600—800 ล้านดอลลาร์ ในช่วง

หน่วย : ล้านดอลลาร์

ปี	ปริมาณพิเศษ (A)	การส่งออก (B)	(A) / (B)
1950	149	820	18.2 %
1951	592	1,355	43.7
1952	842	1,273	66.1
1953	809	1,275	63.5
รวม	2,392	4,723	50.6

ที่มา : Shibagaki (26).

ตารางที่ 12.1 ปริมาณพิเศษและการส่งออกในช่วงสงครามเกาหลี

ที่สูงสุดคือในปี 1952—53 ปริมาณพิเศษมีขนาดประมาณ 2 ใน 3 ของการส่งออกทั้งหมด และในช่วงปี 1950—53 ปริมาณพิเศษมีทั้งหมดประมาณ 2,400 ล้านดอลลาร์ ถ้าคำนึงถึงว่าในช่วงนี้อำนาจในการแข่งขันสำหรับการส่งออกของญี่ปุ่นยังอยู่ในระดับต่ำแล้ว การทำเงินตราต่างประเทศของปริมาณพิเศษจึงมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจญี่ปุ่นเป็นอย่างยิ่ง ผลปรากฏว่าเงินทุนสำรองของญี่ปุ่นได้เพิ่มอย่างรวดเร็วจากระดับ 326 ล้านดอลลาร์ในกลางปี 1950 เป็น 913 ล้านดอลลาร์ในปลายปี 1951

ในช่วงที่เศรษฐกิจญี่ปุ่นตกอยู่ในสภาพชบเซา จากมาตรการฆ่าตัดของดอลลาร์นั้นประมาณกันว่าญี่ปุ่นมีสินค้าค้างสต็อกทั้งหมดราว 100,000—150,000 ล้านเยน แต่พอสงครามเกาหลีเกิดขึ้น การเพิ่มขึ้นของการส่งออกและปริมาณพิเศษได้ช่วยกวาดล้างสินค้าทั้งหมดนี้ไปอย่างง่ายดาย ดังที่ได้

กล่าวไปแล้วว่าเงินสนับสนุนจากรัฐบาลกับความช่วยเหลือของอเมริกาเป็นไม้ต่อขาทั้ง 2 ข้างของเศรษฐกิจญี่ปุ่น สำหรับขาแรกได้รับการผ่าตัดไปเมื่อปี 1949 ส่วนอีกขาหนึ่งได้ถูกตัดขาดในกลางปี 1951 แต่พอดีในจังหวัดเดียวกันนี้เศรษฐกิจญี่ปุ่นก็ได้ตีमानด์พิเศษเข้ามารองรับแทนที่ ฉะนั้นจึงเป็นที่นิยมนำกันว่าตีमानด์พิเศษเป็นเหมือน “ลมสวรรค์” หรือ “ยาชุบชีวิต” ให้กับเศรษฐกิจญี่ปุ่น ดังจะเห็นได้ว่าถ้าลองไปถามพวกบริษัทยักษ์ใหญ่ของญี่ปุ่นว่า หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 บริษัทเหล่านี้ได้ตั้งเนื้อตั้งตัวใหม่หรือได้จังหวัดขยายตัวอย่างรวดเร็วเมื่อไหร่ เกือบทั้งหมดจะตอบเป็นเสียงเดียวกันว่า ก็ตอนเกิดสงครามเกาหลีนี่แหละ อย่างไรก็ตาม เมื่อมองกันในแง่หนึ่ง การฟื้นชีพของเศรษฐกิจญี่ปุ่นในช่วงนี้ อันเป็นจุดเริ่มต้นของการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วในระยะต่อไปนั้น เป็นผลพวงโดยตรงจากการสูญเสียเลือดเนื้อของเพื่อนบ้านเรือนเคียง จึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่คนเกาหลีจะรู้สึกเดือดดาลเมื่อมีการพูดถึงความสำเร็จอย่างงดงามของเศรษฐกิจญี่ปุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงของสงครามเกาหลี

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในด้านหนึ่งตีमानด์พิเศษจะมีลักษณะเป็น “ลมสวรรค์” ที่ช่วยพัดให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นบูมขึ้นมาอย่างไม่คาดฝัน จนกระทั่งสามารถฟื้นตัวมาอยู่ในระดับเดียวกับสมัยก่อนสงครามโลก แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า ญี่ปุ่นจะสามารถยืนได้ด้วยตนเองอย่างเต็มที่ ดังที่ “รายงานเศรษฐกิจประจำปี 1953” ได้กล่าวว่า “เพราะตีमानด์พิเศษ เศรษฐกิจญี่ปุ่นจึงมีระดับสูงขึ้น แต่ในขณะเดียวกัน ก็ทำให้โครงสร้างเศรษฐกิจญี่ปุ่นบิดเบี้ยวต้องเกาะพึ่งตีमानด์พิเศษ ไม่งั้นก็ทำท่าจะไปไม่รอด”

ความจริงตีमानด์พิเศษได้สร้างปัญหายุ่งยากให้กับเศรษฐกิจญี่ปุ่นหลายประการด้วยกัน ประการแรก การบูมของเศรษฐกิจจากตีमानด์พิเศษ

ได้เป่าให้ภาวะเงินเฟ้อซึ่งสงบตัวไปแล้วโดยมาตรการดอกเบี้ยเงินกู้กลับลูกโป่งขึ้นนี้อีก ปรากฏว่าในช่วงหนึ่งปีหลังการเกิดสงครามเกาหลี ระดับราคาขายส่งได้สูงขึ้นถึง 52 % และระดับราคาผู้บริโภคสูงขึ้นถึง 24 % โดยเฉพาะพวกสิ่งทอและผลิตภัณฑ์โลหะได้พุ่งสูงขึ้นประมาณ 2 เท่าตัว ผลคือราคาสินค้าภายในประเทศญี่ปุ่นสูงกว่าราคาในต่างประเทศ โดยเฉพาะสินค้าจากอุตสาหกรรมหนักและเคมีสูงกว่าราคาต่างประเทศประมาณ 20-30% นี่เป็นสาเหตุสำคัญอันหนึ่งที่ทำให้การส่งออกของญี่ปุ่นในช่วงปี 1952-53 ต้องชะงักงัน

การพึ่งพาติมานด์พิเศษได้ทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นตกอยู่ในสภาพที่ต้องแอบอิงอเมริกาสูงขึ้น เดิมทีติมานด์พิเศษมีลักษณะเป็นแหล่งรายได้ชั่วคราว ยิ่งกว่านั้นปริมาณจะเพิ่มขึ้นหรือลดลงก็ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของอเมริกาแต่ผู้เดียว อย่างไรก็ตามเศรษฐกิจญี่ปุ่นกลับผนวกสิ่งนี้เข้าเป็นปัจจัยที่สำคัญของตนเอง จึงก่อให้เกิดสภาพที่ถ้าขาดติมานด์พิเศษแล้วจะไปไม่รอด ฉะนั้นพอมีการสงบศึกเกาหลีและเป็นที่เห็นได้ชัดว่าติมานด์พิเศษต้องลดลงแน่ วงการธุรกิจญี่ปุ่นส่วนหนึ่งก็เริ่มจ้องหาและฝากความหวังไว้กับติมานด์พิเศษตัวใหม่ นั่นคือ ติมานด์พิเศษที่จะติดตามมากับการเพิ่มรายจ่ายทางทหาร และการเพิ่มความช่วยเหลือสำหรับพัฒนาเอเชียอาคเนย์ของอเมริกา* ซึ่งเป็นที่หมายตาว่า จะวกกลับมาซื้อสินค้าของญี่ปุ่นในที่สุด โดยสรุปคือ ได้มีการไต่หาสิ่งค้าจุนจากอเมริกาอีก ส่วนจะเป็นรูปไหนก็ได้

* ความจริงในช่วงนี้ทางฝ่ายอเมริกาเองก็ได้มีการเสนอความคิดเกี่ยวกับการช่วยฟื้นฟูเศรษฐกิจญี่ปุ่นในลักษณะที่จับทรัพยากรของเอเชียอาคเนย์ กับความสามารถในการผลิตทางอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นมาโยงเข้าด้วยกัน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ใช้เอเชียอาคเนย์เป็นแหล่งคอยบ่อนวดอุติบให้กับอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น

ขอแต่เพียงให้สามารถทดแทนดีมานด์พิเศษเป็นใช้ได้ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ดีมานด์พิเศษได้ปลุกฝังโครงสร้างการแอบอิงอเมริกาไว้ในเศรษฐกิจญี่ปุ่นอย่างมั่นคงเด่นชัดยิ่งขึ้น

นอกจากนี้แล้ว แม้ว่าน่าจะกล่าวว่าเป็นผลพวงจากสงครามเกาหลีมากกว่าเป็นผลกระทบจากดีมานด์พิเศษโดยตรง แต่จากสงครามครั้งนี้ ทำให้ญี่ปุ่นต้องถูกตัดขาดจากตลาดจีนแดงซึ่งเคยเป็นคู่ค้าที่สำคัญที่สุดในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 การค้าต่างประเทศของญี่ปุ่นจึงต้องเอนอิงหนักไปทางด้านอเมริกา และเอเชียอาคเนย์ซึ่งพึ่งพาความช่วยเหลือของอเมริกาสูงขึ้น ในแง่หนึ่งจึงกล่าวได้ว่า สงครามเกาหลีรวมทั้งดีมานด์พิเศษที่ติดตามมาได้ทำให้การพึ่งพิงอเมริกาของเศรษฐกิจญี่ปุ่นเป็นเรื่องปกติถาวรไป

อย่างไรก็ตามภายหลังการเซ็นสัญญาสงบศึกเกาหลีในกลางปี 1953 ความไร้เสถียรภาพของเศรษฐกิจญี่ปุ่นที่ต้องพึ่งพิงดีมานด์พิเศษก็ได้เริ่มแสดงอาการออกมาอย่างเด่นชัดในรูปของวิกฤตการณ์เงินทุนสำรอง เดิมทีในช่วงหนึ่งปีหลังจากการเกิดสงครามเกาหลีภาวะเศรษฐกิจโลกได้ฟื้นตัวอย่างผิดปกติ แต่พออย่างเข้ากลางปี 1951 เมื่อเริ่มมีการเจรจาสงบศึก และอเมริกาได้หยุดส่งซื้อยุทธภัณฑ์ ภาวะเศรษฐกิจของยุโรปตะวันตก และต่อมารวมทั้งของอเมริกาเองก็ตกต่ำลง แต่สำหรับกรณีของญี่ปุ่น แม้ว่าจะเกิดการชะงักงันชั่วคราวในปี 1952 เศรษฐกิจก็สามารถฟื้นตัวและโลดแล่นไปได้อีกระยะหนึ่งจนถึงปลายปี 1953 ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากสาเหตุหลายประการด้วยกัน คือ

ประการที่ 1 แม้ว่าภายหลังการพักรบ แต่ดีมานด์พิเศษยังคงมีต่อมาอีกระยะหนึ่ง เพียงแต่ชนิดของสินค้าที่ต้องการได้เปลี่ยนจากพวกยุทธภัณฑ์

มาเป็นพวกอะไหล่รถยนต์ ถ่านหิน ซีเมนต์ และวัสดุก่อสร้างต่าง ๆ สำหรับ
บูรณะเกาหลีใต้

ประการที่ 2 การตื่นตัวในการบริโภคของประชาชนอันเนื่องมาจาก
ระดับรายได้ โดยทั่วไปสูงขึ้น และ

ประการที่ 3 นโยบายการคลังของรัฐบาลได้กระตุ้นให้บริษัทเอกชน
ทำการลงทุนกันอย่างคึกคัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงงบประมาณประจำปี
1953 นอกจากรัฐบาลจะได้ลดภาษีอย่างขนานใหญ่แล้ว ยังได้เสนองบราย
จ่ายขนาดมหึมาซึ่งรวมถึงการเพิ่มการลงทุนของรัฐบาลเอง และการให้การ
สนับสนุนการลงทุนของเอกชนทางด้านการเงินอีกด้วย

ท่ามกลางการตกต่ำของภาวะเศรษฐกิจโลก แต่รัฐบาลญี่ปุ่นกลับ
เล่นดำเนินนโยบายกระตุ้นภาวะเศรษฐกิจของตนอย่างแข็งขันเช่นนี้ จึงถูก
ต่างประเทศวิพากษ์วิจารณ์อย่างค่อนข้างรุนแรงว่า “เหมือนกับเป็นการเต็นระบำ
บนผิวน้ำแข็งอันบอบบาง” และแล้วในปลายปี 1953 วิกฤตการณ์ก็เข้ามา
เยือนญี่ปุ่นจนได้ เพราะในขณะที่ราคายาในประเทศสูงขึ้นทำให้การส่ง
ออกลดลง แต่การนำเข้ากลับเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และแม้ว่าในปีนี้จะได้มี
ดีมานด์พิเศษถึง 800 ล้านดอลลาร์ แต่ญี่ปุ่นก็ยังขาดดุลการชำระเงินอยู่ถึง
400 ล้านดอลลาร์ ฉะนั้นเงินทุนสำรองที่ครั้งหนึ่งเคยสูงถึงระดับ 1,200
ล้านดอลลาร์ ก็ร่อยหรอไปอย่างรวดเร็วจนลดเหลือเพียงครึ่งหนึ่งในกลาง
ปี 1954 เมื่อประสบกับวิกฤตการณ์เงินทุนสำรองเช่นนี้ รัฐบาลญี่ปุ่นก็
จำต้องหันไปดำเนินนโยบายเหนี่ยวรั้งภาวะเศรษฐกิจทั้งจากด้านการเงินและ
การคลังอย่างรุนแรง ปรากฏว่าได้ทำให้เกิดภาวะตกต่ำอยู่ราว 1 ปี จนถึง
ปลายปี 1954 และมีคนว่างงานอย่างสมบูรณ์ประมาณ 710,000 คน
ซึ่งเลวร้ายกว่าตอนเกิดภาวะตกต่ำจากมาตรการดอดจ์ไลน์เสียอีก กิจการ

ของบริษัทธุรกิจเป็นไปอย่างผิดเคื่อง และเกิดการล้มละลายไปตาม ๆ กัน จนใน “รายงานเศรษฐกิจประจำปี 1954” ได้ยอมรับว่า อัตราการเพิ่มของการผลิตด้านอุตสาหกรรมกับเหมืองแร่ และรายได้ประชาชาติในปี 1953 ซึ่งสูงเป็นอันดับหนึ่งของโลกนั้น แท้ที่จริงก็เป็นเพียง “ความรุ่งโรจน์ที่ลวงตา” เท่านั้น

อย่างไรก็ตาม ดังที่กล่าวมานี้ เป็นอันว่าด้วยแรงสนับสนุนจากตีมันต์พิเศษกับการตื่นตัวของ การส่งออก อันเนื่องมาจากสงครามเกาหลี เศรษฐกิจญี่ปุ่นก็สามารถฟื้นตัวได้อีกครั้งหนึ่ง และหลังจากนั้นก็เริ่มเดินเครื่องพัฒนาเศรษฐกิจไปอย่างผิดหูผิดตา แต่ถ้าจะกล่าวถึงขั้นว่า สงครามเกาหลีตัวเดียวเท่านั้นที่เป็นปัจจัยช่วยให้ญี่ปุ่นสามารถตั้งตัวและเติบโตอย่างรวดเร็วต่อมาก็คงจะไม่ถูกต้อง เพราะต้องคำนึงว่าการที่เป็นเช่นนี้ได้ก็ย่อมแสดงว่า ภายในเศรษฐกิจญี่ปุ่นเอง เงื่อนไขต่าง ๆ และศักยภาพในการฟื้นตัวต้องอยู่ในสภาพพร้อมสรรพ

สำหรับแหล่งศักยภาพที่สำคัญคือการมีแรงงานที่ขยันขันแข็ง และราคาถูกลงอย่างอุดมสมบูรณ์ สิ่งนี้เองที่เป็นปัจจัยสำคัญพื้นฐานเหนือเงื่อนไขใดๆ ที่ช่วยค้ำจุนการพัฒนาเศรษฐกิจญี่ปุ่น ส่วนเงื่อนไขที่มีความสำคัญไล่เลี่ยกันคือ สภาพการแข่งขันของวงการธุรกิจ อันเป็นผลจากการผ่าตัดกลุ่มไชนัทซุ กับมาตรการสลายอำนาจการผูกขาดทางเศรษฐกิจ ถ้าหากว่าบริษัทต่าง ๆ ยังถูกผูกมัดติดอยู่กับกลุ่มไชนัทซุดังเช่นสมัยก่อนสงคราม และตกอยู่ในสภาพที่ไม่สามารถตัดสินใจลงทุนด้วยตนเองแล้ว การพัฒนาของเศรษฐกิจญี่ปุ่นในช่วงนี้คงจะเชื่องช้ากว่าที่เกิดขึ้นเป็นแน่ แต่ทว่าการผ่าตัดกลุ่มไชนัทซุทำให้พวกบริษัทในเครือหลุดพ้นจากพันธนาการดังกล่าว นอกจากนั้นมาตรการสลายอำนาจผูกขาดทางเศรษฐกิจ ยังทำให้บริษัทในอุตสาหกรรมแต่ละแขนงแข่งขันกันอย่างดุเดือด ส่งเสริมให้กลไกตลาดทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ-

ภาพ ซึ่งกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยผลักดันการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น ยิ่งกว่านั้นเมื่อกลุ่มผู้บริหารสมัยก่อนสงครามซึ่งมีความคิดแบบเก่า ๆ ได้ถูกสับแซบขับไล่ออกไป พวกนักบริหารหนุ่มก็เข้าแทนที่ และพวกรุ่นใหม่ก็ได้บริหารธุรกิจอย่างแข็งขันในลักษณะที่เป็นตัวของตัวเอง ไม่ต้องถูกผูกมัดอยู่กับสำนักงานใหญ่ของไซบัทซูดังที่เคยเป็นมา เงื่อนไขเหล่านี้ได้สร้างคุณประโยชน์ใหญ่หลวง ในแง่ที่เป็นแรงกระตุ้นให้มีการแข่งขันกันนำเทคนิคใหม่ ๆ เข้ามาใช้และแข่งขันกันบุกเบิกธุรกิจแขนงใหม่ ๆ

พร้อมกันนี้สิ่งหนึ่งที่จะมองข้ามไปเสียไม่ได้ก็คือ บทบาทของการแลกเปลี่ยนเงินตราอัตราเดียวกับมาตรการควบคุมการค้าต่างประเทศของรัฐบาล ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า อัตราแลกเปลี่ยน 1 ดอลลาร์ต่อ 360 เยนนั้น เป็นอัตราที่สร้างความหนักใจให้กับอุตสาหกรรมส่งออกของญี่ปุ่นมากทีเดียวเพราะถ้าหากว่าไม่พยายามเพิ่มประสิทธิภาพ และลดค่าใช้จ่ายในการผลิตอย่างจริงจังแล้วก็ยากที่จะส่งออกได้สำเร็จ สิ่งนี้จึงมีผลกระตุ้นให้บริษัทญี่ปุ่นจำเป็นต้องพัฒนาตัวเองอย่างเต็มกำลัง อีกประการหนึ่งภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศต่าง ๆ ได้พยายามผลักดันการนำเข้าสินค้าบริโภค หันมาให้ความสำคัญกับการนำเข้าสินค้าทุนและเครื่องจักรอุปกรณ์ที่จำเป็นต่อการบูรณะประเทศ การค้าของโลกจึงเน้นหนักไปทางผลผลิตของอุตสาหกรรมหนักกับเคมี ซึ่งเป็นสินค้าทุน ดังนั้นถ้าหากญี่ปุ่นยังมุ่งการส่งผลิตภัณฑ์ของอุตสาหกรรมเบา เช่น พวกสิ่งทอ และสิ่งใช้สอยจีปาดะ เป็นต้น เป็นสินค้าออก ดังเช่นสมัยก่อนสงครามแล้วก็จะไม่สอดคล้องกับความต้องการของตลาดโลก ยิ่งกว่านั้นการสูญเสียตลาดจีน ซึ่งเคยเป็นตลาดสิ่งทอที่สำคัญของญี่ปุ่นสมัยก่อนสงคราม และการตื่นตัวทางอุตสาหกรรมสิ่งทอของกลุ่มประเทศในเอเชียหลังทศวรรษที่ 1950 ทำให้ญี่ปุ่นยากที่จะหวนกลับมาเอาดีในด้าน

เหล่านี้อีกในระยะยาว นี่จึงเป็นเงื่อนไขผลักดันให้ญี่ปุ่นหันไปเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจที่มีอุตสาหกรรมหนักกับเคมีเป็นหลัก

ในทางตรงกันข้าม ภายใต้อัตราแลกเปลี่ยนดังกล่าวนี้ ถ้าปล่อยให้มีการนำเข้าอย่างเสรี สินค้าต่างประเทศคงไหลทะลักเข้ามาท่วมทับตลาดญี่ปุ่น และบริษัทญี่ปุ่นคงต้องล้มละลายไปตาม ๆ กัน รัฐบาลญี่ปุ่นจึงได้ใช้นโยบายป้องกัน นั่นคือการใช้ระบบการค้าต่างประเทศแบบควบคุม โดยอาศัยอำนาจตาม “กฎหมายควบคุมการแลกเปลี่ยนเงินตราและการค้าต่างประเทศ” (ประกาศใช้ในเดือนธันวาคม 1949) รัฐบาลญี่ปุ่นก็ได้เข้าควบคุมและจัดสรรเงินตราต่างประเทศที่ได้มาจากการส่งออก ได้มีการจัดสรรเงินตราต่างประเทศให้กับการนำเข้าพวกวัตถุดิบและเครื่องจักรอุปกรณ์ที่จำเป็นต่อการฟื้นฟูเศรษฐกิจญี่ปุ่นอย่างเป็นทางการเป็นพิเศษ ส่วนการนำเข้าสินค้าสำเร็จรูป โดยเฉพาะพวกสินค้าบริโภคแทบจะไม่ได้รับการจัดสรรเลย ผลก็คือพวกวัตถุดิบและเครื่องจักรอุปกรณ์สามารถนำเข้าอย่างค่อนข้างสะดวก และช่วยปกป้องบริษัทภายในประเทศจากการคุกคามของสินค้าสำเร็จรูปต่างประเทศที่มีราคาถูกกว่า นอกจากนี้ ในปี 1950 ได้มีการออกกฎหมายเกี่ยวกับทุนต่างชาติ เพื่อป้องกันไม่ให้บริษัทต่างประเทศสามารถรุกเข้ามาครอบงำเศรษฐกิจญี่ปุ่นโดยตรง ในขณะที่เดียวกันก็มีการอนุมัติให้เป็นพิเศษสำหรับการนำเข้าซึ่งเทคนิค และทุนต่างประเทศที่จำเป็นต่อการฟื้นฟูเศรษฐกิจญี่ปุ่น สำหรับหน่วยงานที่รับผิดชอบต่อการกิจเหล่านี้ คือ กระทรวงการค้าต่างประเทศและอุตสาหกรรม หรือที่นิยมเรียกกันว่า มิติ (MITI = The Ministry of International Trade and Industry) ซึ่งจะคอยช่วยเหลือการพัฒนาของบริษัทเอกชน โดยมีนโยบายหลักสำหรับทางด้านภายในประเทศ คือ การ

พัฒนาเศรษฐกิจที่เน้นอุตสาหกรรมหนักกับเคมีเป็นหลัก ส่วนทางด้านต่างประเทศ คือ การส่งเสริมการส่งออก

ภายใต้สถานการณ์ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ญี่ปุ่นก็ได้ริบเร่งปรับปรุงประสิทธิภาพของอุตสาหกรรมในแทบทุกสาขา ดังจะเห็นได้ว่าในช่วงปี 1951-54 ได้มีโครงการปรับปรุงอุตสาหกรรมต่างๆ อย่างมากมาย เช่น โครงการปรับปรุงอุตสาหกรรมเหล็ก ฉบับที่ 1 (5 ปี) โครงการปรับปรุงอุตสาหกรรมถ่านหิน โครงการพัฒนาแหล่งพลังงานไฟฟ้า โครงการปรับปรุงอุตสาหกรรมสิ่งทอ โครงการพัฒนาอุตสาหกรรมใยสังเคราะห์ และโครงการปรับปรุงอุตสาหกรรมแอมโมเนียมซัลเฟต เป็นต้น และเพื่อเป็นการช่วยสนับสนุนโครงการเหล่านี้ได้มีการออกกฎหมายส่งเสริมการปรับปรุงประสิทธิภาพของอุตสาหกรรม (1952) ซึ่งได้ให้ผลประโยชน์หรือผลกำไรกับบริษัทที่อยู่ในข่ายที่ได้รับการพิจารณาอย่างใหญ่หลวง เช่น การลดหรือยกเว้นภาษีนำเข้าพวกเครื่องมือเครื่องมือ และการประเมินค่าเสื่อมราคาของเครื่องจักรโรงงานอย่างเป็นพิเศษ เป็นต้น ซึ่งเป็นแรงจูงใจให้มีการลงทุนเปลี่ยนแปลงเทคนิคและอุปกรณ์การผลิตแบบใหม่ทันสมัยในอัตราที่รวดเร็วยิ่งขึ้น

แต่ทว่าการลงทุนเพื่อปรับปรุงประสิทธิภาพของอุตสาหกรรมต่างๆ ในช่วงนี้ ยังไม่สามารถกล่าวได้ว่าเป็นการลงทุนปฏิรูปเทคนิคการผลิตอย่างขนานใหญ่เต็มรูปแบบทีเดียว อย่างเช่น โครงการปรับปรุงอุตสาหกรรมเหล็ก ส่วนใหญ่ยังเน้นเฉพาะด้านระบบการอัดยัดแผ่น (strip mill) จึงยังไม่เต็มขนาดเหมือนโครงการที่ 2 (1956-61) ซึ่งรวมถึงการปฏิรูปด้านขนาดเตาเผาและระบบหมุนเวียนออกซิเจนด้วย หรือทางด้านอุตสาหกรรมเคมีก็เน้นเฉพาะการปรับปรุงการผลิตปุ๋ย ซึ่งในแง่เทคนิคแล้วยังมีเนื้อหาน้อยกว่าโครงการในระยะต่อมา ซึ่งครอบคลุมถึงอุตสาหกรรมเคมีในวงกว้าง

เช่น การปรับปรุงอุตสาหกรรมเปโตรเคมีคัล เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ถ้าหากปราศจากการลงทุนเพื่อปรับปรุงประสิทธิภาพของอุตสาหกรรมต่าง ๆ ในระยะต้นนี้แล้ว โอกาสที่ชุกชุมหรือเอื้ออำนวยให้มีการลงทุน เพื่อปฏิรูปเทคนิคการผลิตอย่างขนานใหญ่เต็มรูปแบบในช่วงหลังของทศวรรษที่ 1950 ก็อาจจะไม่ตามมาก็ได้ ฉะนั้นจึงน่าจะกล่าวว่าการลงทุนปรับปรุงประสิทธิภาพอุตสาหกรรมในระยะแรกนี้มีบทบาทสำคัญในแง่ที่เป็นตัวชักนำ (pump priming) ให้มีการลงทุน เพื่อยกระดับเทคนิคการผลิตอย่างขนานใหญ่ที่ติดตามมาภายหลังปี 1955

ตอนที่ 5
การขยายตัวอย่างรวดเร็ว
ของเศรษฐกิจญี่ปุ่นจน
ถึงปัจจุบัน

บทที่ 13

สมัยแห่งความรุ่งโรจน์สุดขีด

การเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วระลอกที่ 1 (1955—61)

ในช่วงประมาณ 20 ปี ตั้งแต่ช่วงแรกของทศวรรษที่ 1950 จนถึงตอนต้นของทศวรรษที่ 1970 เป็นระยะที่เศรษฐกิจทุนนิยมของโลกได้เจริญเติบโตอย่างรวดเร็วชนิดที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เศรษฐกิจทุนนิยมญี่ปุ่นได้พัฒนาขยายตัวทั้งด้านปริมาณและด้านคุณภาพอย่างรวดเร็วจนเป็นที่สะดุดตาของชาวโลก กล่าวคือ แม้ว่าจะต้องประสบกับการแปรผันอย่างขึ้น ๆ ลง ๆ ของวัฏจักรเศรษฐกิจอยู่หลายครั้งหลายคราก็ตาม ในช่วงประมาณ 20 ปี นับตั้งแต่ปี 1955 จนถึงตอนเกิดวิกฤตการณ์น้ำมันในปลายปี 1973 เป็นสมัยแห่งการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วของเศรษฐกิจทุนนิยมญี่ปุ่น (High Economic Growth Era) ซึ่งโดยเฉลี่ยแล้วผลผลิตประชาชาติขั้นต้น (GNP) เพิ่มขึ้นปีละประมาณ 10% (ดูตารางที่ 13.1) และในช่วงดังกล่าวนี้อำนาจทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นได้ไล่ตัดหน้าประเทศทุนนิยมต่าง ๆ จนกลายเป็นอันดับสองรองจากอเมริกาเท่านั้น

การเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วของญี่ปุ่นในช่วงประมาณ 20 ปีนี้ มักนิยมแบ่งออกเป็นหลายขั้นตอนด้วยกัน สำหรับระลอกที่ 1 เริ่มตั้งแต่ปี 1955 จนถึงปี 1961 ดังที่ได้กล่าวไปในตอนที่แล้วว่า ในปลายปี 1953

ปี	อัตราการเจริญ	ปี	อัตราการเจริญ
1953	5.3	1965	5.1
1954	5.8	1966	9.8
1955	8.8	1967	12.9
1965	7.3	1968	13.4
1957	7.5	1969	10.7
1958	5.6	1970	10.9
1959	8.9	1971	7.4
1960	13.3	1972	9.1
1961	14.5	1973	9.8
1962	7.0	1974	-1.3
1963	10.5	1975	2.5
1964	13.1	1976	6.0

(ใช้ราคาปี 1970 เป็นเบส)

ที่มา : Masamura (30) p.154.

ตารางที่ 13.1 อัตราการเจริญเติบโตที่แท้จริงของ GNP

เมื่อประสบกับวิกฤตการณ์เงินทุนสำรอง รัฐบาลญี่ปุ่นได้ดำเนินนโยบาย
 หนึ่งวรั้งอย่างรุนแรง เศรษฐกิจญี่ปุ่นจึงตกอยู่ในภาวะเงินฝืดอย่างหนัก
 ตลอดปี 1954 อย่างไรก็ดีตามพหุอย่างเข้าปี 1955 การส่งออกของญี่ปุ่นได้
 เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วอันสืบเนื่องมาจากการฟื้นตัวในภาวะเศรษฐกิจของอเมริ-
 กากับยุโรป ดุลการชำระเงินจึงกระเดื่องขึ้น และภาวะเศรษฐกิจของญี่ปุ่น
 ได้มีชีวิตชีวาขึ้นอีก เมื่อพิจารณาว่าเศรษฐกิจญี่ปุ่นสามารถสลัดตัวจากการ
 เกาะอิงอยู่กับดีมานด์พิเศษ และเริ่มเข้าสู่วงจรของการเจริญเติบโตได้อย่างมี
 เสถียรภาพ อีกทั้งการผลิตโดยทั่วไปของญี่ปุ่นได้ฟื้นฟูขึ้นทะลุผ่านระดับสูง
 สุดของสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 (เมื่อปี 1944) หนังสือ “รายงาน
 เศรษฐกิจ” ประจำปี 1956 ก็ได้เขียนไว้เป็นคำสรุปซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีของ
 คนญี่ปุ่นว่า “สิ้นสุดสมัยหลังสงครามกันเสียที” และต่อแต่นั้นไปเศรษฐกิจ
 ญี่ปุ่นได้เริ่มเปิดฉากใหม่ การเจริญเติบโตในลักษณะของการฟื้นตัวหลัง
 สงครามได้จบสิ้นลงแล้ว และหลังจากนั้นไปจะต้องเป็นการเจริญเติบโตใน
 ลักษณะที่ควบคู่ไปกับการพัฒนาให้ทันสมัย (modernization)

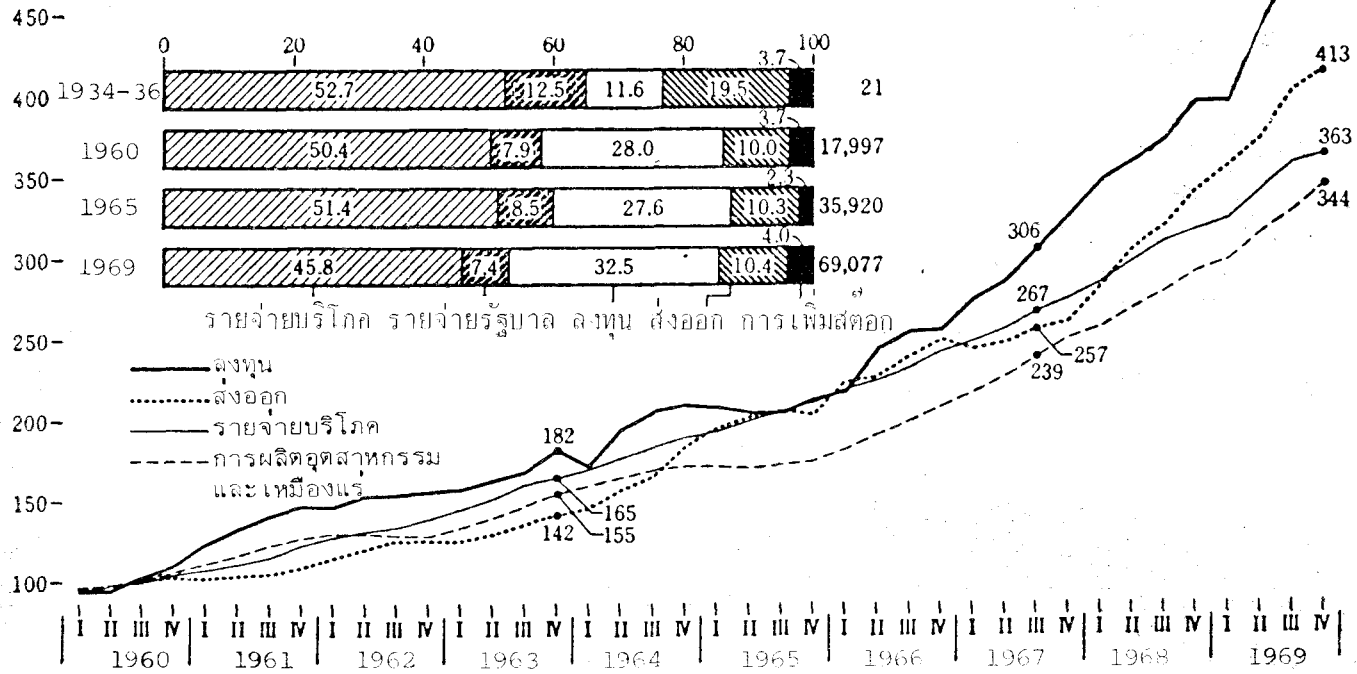
ในตอนแรกการบูมของเศรษฐกิจญี่ปุ่นที่เริ่มมาแต่ปี 1955 ก็ได้
 ดำเนินไปอย่างราบรื่น และราคาสินค้าค่อนข้างมีเสถียรภาพ อย่างไรก็ดีตาม
 เมื่อเศรษฐกิจได้เดินเครื่องเต็มที่ราคาสินค้าก็เริ่มถีบตัวสูงขึ้น ประกอบกับ
 ความคึกคักของการลงทุนและการผลิตทำให้มีการนำวัตถุดิบและเครื่องจักร
 อุปกรณ์เข้าเพิ่มมากขึ้นเป็นผลให้ฐานะดุลการชำระเงินย่ำแย่ลงอีก ฉะนั้น
 พอถึงกลางปี 1957 รัฐบาลก็ดำเนินนโยบายเงินตึงทำให้เศรษฐกิจซบเซา

ลงไป* แต่ทว่าภาวะอ่อนแรงนี้ดำเนินอยู่ราว 1 ปี พอเข้าสู่ช่วงหลังของปี 1958 เมื่อฐานะดุลการชำระเงินกระเตื้องขึ้น ประกอบกับได้รับแรงกระตุ้นจากภาวะต้นตัวของเศรษฐกิจอเมริกา เศรษฐกิจญี่ปุ่นก็กลับคึกคักและเดินหน้าเต็มที่อีกครั้งไปจนถึงปี 1961 ที่กล่าวมานี้คือลักษณะวัฏจักรในช่วงการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วระลอกที่ 1 และในช่วงนี้ผลผลิตประชาชาติขั้นต้นของญี่ปุ่นได้เพิ่มขึ้นอย่างตื่นตาตื่นใจ กล่าวคือ ในระหว่างปี 1955-61 ได้เพิ่มขึ้นถึง 82% ในขณะที่ของอเมริกาเพิ่มขึ้น 15% อังกฤษ 16% ฝรั่งเศส 25% และแม้แต่เยอรมันตะวันตกซึ่งถือว่าเป็น “ประวัติศาสตร์ของโลก” ก็เพียง 43% เท่านั้น ฉะนั้นกรณีของญี่ปุ่นจึงน่าจะกล่าวได้ว่าเป็น “ความมหัศจรรย์ของโลก” ที่เดียว โดยเฉพาะการผลิตทางอุตสาหกรรมได้เพิ่มขึ้นประมาณ 3 เท่าตัว และเพื่อเป็นการเปรียบเทียบสำหรับกรณีของประเทศสังคมนิยมไซเวียตในช่วงเวลาเดียวกันนี้ ผลผลิตประชาชาติขั้นต้นเพิ่มขึ้นราว 67%

สำหรับปัจจัยที่เป็นแรงขับเคลื่อนการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วระลอกที่ 1 นี้ คือ การลงทุนในเครื่องจักรอุปกรณ์ (plant and equipment

*รูปแบบของวัฏจักรเศรษฐกิจเช่นนี้ กล่าวคือ (1) การเพิ่มขึ้นของการส่งออกได้กระตุ้นให้ภาวะเศรษฐกิจกระเตื้องขึ้น (2) บริษัทเอกชนจึงได้ลงทุนในด้านเครื่องจักรอุปกรณ์อย่างคึกคักจนก่อให้เกิดภาวะบวม (3) สภาพเช่นนี้ทำให้การนำเข้าเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วและฐานะดุลการชำระเงินย่ำแย่ลงอย่างเด่นชัด (4) รัฐบาลจึงเข้าแทรกแซงภาวะเศรษฐกิจโดยใช้นโยบายเงินตั้งอย่างเข้มงวด นั่นคือแบบฉบับของวัฏจักรเศรษฐกิจของญี่ปุ่นที่เกิดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่าตลอดช่วงของการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว จะเห็นได้ว่าดุลการชำระเงินได้กลายเป็นจุดจำกัดการเจริญเติบโตของญี่ปุ่น หรือที่นิยมเรียกกันว่า “เพดานดุลการชำระเงิน” และจะอย่างไรจึงจะยกระดับ “เพดาน” นี้ให้สูงขึ้น เศรษฐกิจจะได้เติบโตได้มากขึ้น สิ่งนี้กลายเป็นปัญหาสำคัญของการบริหารเศรษฐกิจญี่ปุ่นตลอดช่วงดังกล่าว

investment) โดยเฉพาะอย่างยิ่งของฝ่ายเอกชน ยิ่งกว่านั้นการลงทุนเหล่านี้ไม่ได้เพิ่มเฉพาะด้านปริมาณเท่านั้น ทางด้านคุณภาพก็ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างใหญ่หลวง ในขณะที่การบริโภคเพิ่มขึ้นประมาณปีละ 7-8% แต่การลงทุนในเครื่องจักรอุปกรณ์กลับเพิ่มขึ้นโดยเฉลี่ยสูงกว่า 20% (ดูรูปที่ 13.1) นี้อยู่แสดงให้เห็นบทบาทความสำคัญของการลงทุนที่มีต่อการเจริญเติบโตของญี่ปุ่นได้เป็นอย่างดี การที่ญี่ปุ่นโหมการลงทุนเช่นนี้ ก็เพราะว่าจากการถูกทิ้งช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 เทคโนโลยีของญี่ปุ่นจึงล้าหลังประเทศตะวันตกไปเป็นอันมาก และถ้าญี่ปุ่นหวังจะพัฒนาตัวเองให้สามารถแข่งขันกับนานาชาติได้อย่างเทียมบ่าเทียมไหล่แล้ว ก็จำเป็นต้องรีบเร่งลดความแตกต่างทางเทคโนโลยีนี้ ดังนั้นญี่ปุ่นจึงตั้งหน้าตั้งตาไล่กวด (catch-up) เทคโนโลยีของตะวันตก โดยทุ่มเทให้กับการนำเข้าพร้อมกันทีเดียว ทั้งเทคโนโลยีสมัยก่อนสงคราม เช่น ทางด้านรถยนต์ และเครื่องใช้ไฟฟ้า เป็นต้น กับเทคโนโลยีล่าสุดของสมัยหลังสงคราม เช่น ทางด้านอิเล็กทรอนิกส์ และเปโตรเคมีคัล เป็นต้น การลงทุนในเครื่องจักรอุปกรณ์จึงประดังกันออกมาอย่างรุนแรง ยิ่งกว่านั้นในอุตสาหกรรมสมัยใหม่ไม่ว่าจะเป็นทางเทคนิคหรือทางด้านวัตถุดิบก็ตามักจะมีความเกี่ยวโยงกันเป็นลูกโซ่ การลงทุนพัฒนาตัวเองให้ทันสมัยของแผนกหนึ่ง ก็จะเรียกร้องหรือชักนำให้แผนกอื่นต้องลงทุนปรับตัวด้วย การลงทุนในเครื่องจักรอุปกรณ์ซึ่งเป็นไปในลักษณะของ “การลงทุนเรียกการลงทุน” หรือ “การลงทุนชักนำการลงทุน” จึงขยายวงกว้างออกไปเรื่อย ๆ และสิ่งนี้เองที่กลายเป็นแรงขับเคลื่อนเศรษฐกิจญี่ปุ่นอย่างสำคัญ ดังนั้นจึงนิยมเรียกการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วในช่วงนี้ว่า “เป็นแบบที่มีการลงทุนในเครื่องจักรอุปกรณ์ของเอกชนเป็นตัวนำ”

ที่มา : Ouchi (21) p.11

รูปที่ 13.1 การเคลื่อนไหวของการบริโภคและการลงทุน (ปี 1960=100)

คลื่นของการลงทุนเพื่อปฏิรูปเทคโนโลยีนี้ได้ส่งผลกระทบต่ออุตสาหกรรมของญี่ปุ่นแทบทุกด้าน และขบวนการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงมาสู่สังคมญี่ปุ่น ตัวอย่างเช่น การลงทุนส่วนใหญ่ได้กระจุกตัวทางฝั่งแปซิฟิก (ฝั่งตะวันออก) เนื่องจากความสะดวกในการขนส่งวัตถุดิบ และอยู่ใกล้แหล่งบริโภคาอาณานิคมแถบนี้จึงกลายเป็นเขตอุตสาหกรรมชายฝั่งที่สำคัญของญี่ปุ่นไป และการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วได้ทำให้รูปแบบในการดำเนินชีวิตของชาวญี่ปุ่นเปลี่ยนแปลง ทั้งนี้สืบเนื่องจากการแพร่หลายของผลิตภัณฑ์ชนิดใหม่ ๆ โดยเฉพาะพวกเครื่องใช้ไฟฟ้า (ตู้เย็น เครื่องซักผ้า โทรทัศน์) พวกข้าวของพลาสติก และพวกสิ่งทอจากใยสังเคราะห์ ซึ่งในญี่ปุ่นนิยมเรียกปรากฏการณ์นี้ว่าเป็น "การปฏิวัติการบริโภค" อันนำไปสู่ยุคแห่งการบริโภคโดยมวลชนขนานใหญ่ (mass consumption) พร้อม ๆ กันนี้ยุคสมัยของอุตสาหกรรมก็ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างเด่นชัดจากสมัยของสิ่งทอฝ้ายไปสู่สิ่งทอใยสังเคราะห์ และจากสมัยของการใช้ถ่านหินไปสู่การใช้น้ำมันเป็นพลังงานหลัก

นอกจากนี้ ภายใต้ขบวนการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว โครงสร้างอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นก็ได้เปลี่ยนจากการมีอุตสาหกรรมเบาเป็นหลักดังเช่นสมัยก่อนสงคราม มาสู่การมีอุตสาหกรรมหนักกับเคมีเป็นหลักดังเช่นในปัจจุบัน แม้ว่าในช่วงนี้อุตสาหกรรมสิ่งทอซึ่งเป็นหัวใจของอุตสาหกรรมเบา จะสามารถฟื้นตัวจากระดับหลังสงครามมากทีเดียว จนกระทั่งขึ้นมาอยู่ในชั้นแนวหน้าของโลก แต่ที่สำคัญกว่าคือความรุดหน้าทางด้านอุตสาหกรรมหนักกับเคมี เช่น ทางด้านผลิตภัณฑ์เหล็ก เครื่องจักร และผลิตภัณฑ์เคมีต่าง ๆ เป็นต้น อันสืบเนื่องมาจากการทุ่มการลงทุนอย่างหนักในแผนกเหล่านี้ ผลก็คือ อัตราส่วนของอุตสาหกรรมหนักกับเคมีได้เพิ่มจากระดับ 45%

ในปี 1955 ขึ้นมาเป็น 61% ในปี 1961 ซึ่งนับว่าอยู่ในระดับเดียวกับของกลุ่มประเทศตะวันตก และขนาดของการผลิตในอุตสาหกรรมที่สำคัญส่วนใหญ่ก็อยู่ในระดับที่ไม่น้อยหน่ากลุ่มประเทศในยุโรป จะเป็นรองก็แต่เฉพาะอเมริกาเท่านั้น เช่น ปริมาณการต่อเรือ และการผลิตจักรยานยนต์ได้เป็นอันดับหนึ่งของโลก ส่วนปริมาณการผลิต พลังงานไฟฟ้า เหล็ก ปูนซีเมนต์ รถยนต์ วิทยุ โทรทัศน์ เครื่องจักรไฟฟ้า ไยสังเคราะห์ ญี่ปุ่นก็ได้พัฒนาขึ้นมาในระดับที่ 2 หรือ 3 ของโลก

สิ่งที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งเกี่ยวกับการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วในช่วงนี้คือ เป็นการเจริญเติบโตโดยมีบริษัทใหญ่ ๆ เป็นศูนย์กลาง ทั้งนี้เพราะว่าการปฏิรูปเทคนิคสมัยใหม่โดยเฉพาะทางด้านอุตสาหกรรมหนักกับเคมีนั้น การลงทุนมักจะมีขนาดใหญ่และกินเวลานาน ซึ่งจำต้องใช้เงินทุนจำนวนมาก ฉะนั้นจึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่การลงทุนเหล่านี้จะกระจุกอยู่กับบริษัทใหญ่ ๆ ที่มีเงินทุนก้อนโต และอยู่ในฐานะที่จะได้รับความสนับสนุนจากธนาคารและรัฐบาลได้ง่าย ปรากฏว่าในปี 1961 74% ของการลงทุนทั้งหมด เป็นของบริษัทใหญ่ ๆ ที่มีเงินทุนจดทะเบียนเกินกว่า 1,000 ล้านเยน ซึ่งมีจำนวนเพียง 4.6% ของบริษัททั้งหมด จึงเห็นได้ชัดว่าการลงทุนในเครื่องจักรอุปกรณ์ของบริษัทใหญ่ ๆ ได้เป็นตัวนำของการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วและบริษัทเหล่านี้ได้พยายามชิงดีชิงเด่น และแย่งชิงตลาดของอุตสาหกรรมแต่ละสาขาอย่างดุเดือด ทำให้มีการแข่งขันกันลงทุนนำเทคนิคใหม่ๆ เข้ามาใช้ ซึ่งในที่สุดยิ่งทำให้ฐานะของบริษัทยักษ์ใหญ่เหล่านี้สูงขึ้นไปอีก

พร้อม ๆ ไปด้วยการปฏิรูปทางเทคนิคและการพัฒนาอุตสาหกรรมแขนงใหม่ ๆ ความร่วมมือระหว่างบริษัทในแง่เทคนิค และความเกี่ยวโยงในเชิงวัตถุดิบสูงขึ้นหรือที่เรียกว่า เป็นการรวมกลุ่มแบบคอมบิเนท (Kombi-

nat, combination) ซึ่งมีแนวโน้มส่งเสริมการผูกขาดสูงขึ้น ตัวอย่างที่เด่นชัดได้แก่พวกเปโตรเคมีคัลคอมบิเนท นอกจากนี้ในแง่ของการผลิตชิ้นส่วนหรือในแง่ของการจัดจำหน่าย บริษัทใหญ่ ๆ ก็ผนวกบริษัทขนาดกลางกับขนาดเล็กเข้ามาอยู่ในเครือข่ายอย่างแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ในลักษณะเป็นวงจรหนึ่งของบริษัทแม่ที่เดียว โดยวิธีการเข้าถือหุ้น การให้ความช่วยเหลือทางการเงินหรือทางด้านเทคนิค ซึ่งนับว่าเป็นการปลุกฝังหรือครอบงำบริษัทที่เล็กอย่างเข้มข้นกว่าระบบรับช่วงงาน (subcontract) ที่เคยมีมา

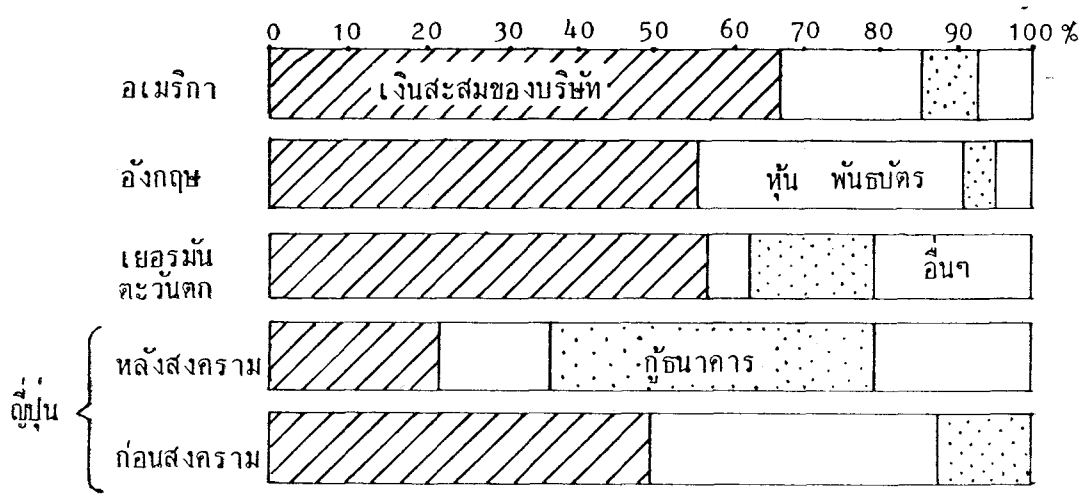
ในปี 1962 วารสาร "Economist" ที่มีชื่อเสียงของอังกฤษได้ทำฉบับพิเศษรวมเรื่องเกี่ยวกับญี่ปุ่นโดยให้ชื่อว่า "พิจารณาญี่ปุ่น" (Consider Japan) และได้กล่าวถึงปัจจัยสำคัญที่ค้ำจุนการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วของญี่ปุ่นว่าอยู่ที่การมีแรงงานหนุ่มสาวที่มีคุณภาพอย่างอุดมสมบูรณ์ กับวิธีจัดหาเงินทุนของบริษัทเอกชนซึ่งผิดไปจากสามัญสำนึกของชาวตะวันตก นั่นคือการพึ่งพาเงินกู้จากสถาบันการเงิน สำหรับประเด็นของการมีแรงงานที่มีคุณภาพอย่างอุดมสมบูรณ์เป็นเรื่องที่ค่อนข้างเด่นชัด ในช่วงของการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วนี้ ความต้องการแรงงานได้เพิ่มขึ้นอย่างมาก จำนวนคนงานรับจ้างได้เพิ่มขึ้นจากระดับ 16.9 ล้านคนในปี 1955 เป็น 22.7 และ 27.8 ล้านคนในปี 1960 และ 1965 ตามลำดับ เฉลี่ยแล้วเพิ่มขึ้นปีละกว่า 1 ล้านคน ในตอนแรกแรงงานเหล่านี้จะมาจากนิสิตนักศึกษาที่เพิ่งจบมาใหม่ ๆ และส่วนที่ไม่พอก็จะได้จากแรงงานที่ลี้ภัยไหลมาจากหมู่บ้านชนบท

เมื่อการจ้างงานเพิ่มขึ้นค่าจ้างแรงงานก็ย่อมสูงขึ้นในระดับหนึ่ง แต่ทว่าในกรณีของญี่ปุ่นปกติค่าจ้างจะเพิ่มขึ้นในอัตราที่ต่ำกว่าการเพิ่มของความสามารถในการผลิต (productivity) ส่วนแบ่งของแรงงานซึ่งเดิมค่อนข้างต่ำ

อยู่แล้วก็ยิ่งต่ำลงไปอีกในช่วงการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว และเท่ากับเป็นการช่วยยกระดับอัตราการสะสมทุนให้สูงขึ้น ถ้าจะเปรียบเทียบกันระหว่างประเทศปรากฏว่าในปี 1960 ระดับค่าจ้างของญี่ปุ่นต่ำกว่าราว 1 ส่วน 7 ของอเมริกา และต่ำกว่าครึ่งหนึ่งของอังกฤษหรือ เยอรมันตะวันตก ค่าจ้างราคาถูกประกอบกับความขยันขันแข็งของแรงงานญี่ปุ่น จึงกลายเป็นตัวค้ำประกันผลกำไรอันงดงามของบริษัท และสิ่งนี้คือปัจจัยสำคัญของการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วของญี่ปุ่น

สำหรับการจัดหาเงินทุนของบริษัท ในกรณีของญี่ปุ่นส่วนใหญ่อาศัยวิธีการกู้จากสถาบันการเงิน หรือที่เรียกในภาษาวิชาการว่าเป็น “การจัดหาเงินทางอ้อม” (Indirect Finance) ในช่วงของการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว การลงทุนได้ดำเนินไปอย่างคึกคัก และจำต้องใช้อย่างมากมายซึ่งเกินกำลังเงินทุนของบริษัทเอกชน จึงต้องพึ่งพาการหาเงินทุนมาจากภายนอกและเมื่อเปรียบเทียบค่าใช้จ่ายระหว่างการออกหุ้นขายให้กับสาธารณชน (=การจัดหาเงินทางตรง) กับการกู้ยืมจากสถาบันการเงินแล้ว ปรากฏว่าวิธีการอันหลังถูกกว่า ฉะนั้นบริษัทญี่ปุ่นจึงเลือกใช้วิธีการกู้ยืมเงินจากสถาบันการเงินเสียเป็นส่วนใหญ่ ลักษณะเช่นนี้ตรงกันข้ามกับสมัยก่อนสงครามและผิดแปลกไปจากแบบฉบับของอเมริกาและยุโรป (ดูรูปที่ 13.2)

แม้ว่าเงินกู้เหล่านี้ส่วนหนึ่งจะมาจากสถาบันการเงินของรัฐบาลซึ่งให้กู้โดยคิดดอกเบี้ยสูง ๆ แต่ส่วนใหญ่แล้วได้มาจากการกู้ยืมจากสถาบันการเงินเอกชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากธนาคารเอกชน แต่ทว่าการที่ธนาคารปล่อยเงินกู้ออกไปมาก ๆ เช่นนี้ ทำให้อัตราส่วนเงินกู้ต่อเงินฝาก (loan-deposit rate) อยู่ในสภาพแย่มากกว่าคือ เงินกู้มากกว่าเงินฝาก หรือที่เรียก

อเมริกา ญี่ปุ่น (หลัง) เฉลี่ยปี 1956-60
 อังกฤษ เฉลี่ยปี 1957-60
 เยอรมันตะวันตก เฉลี่ยปี 1958-60
 ญี่ปุ่น (ก่อน) เฉลี่ยปี 1934-36

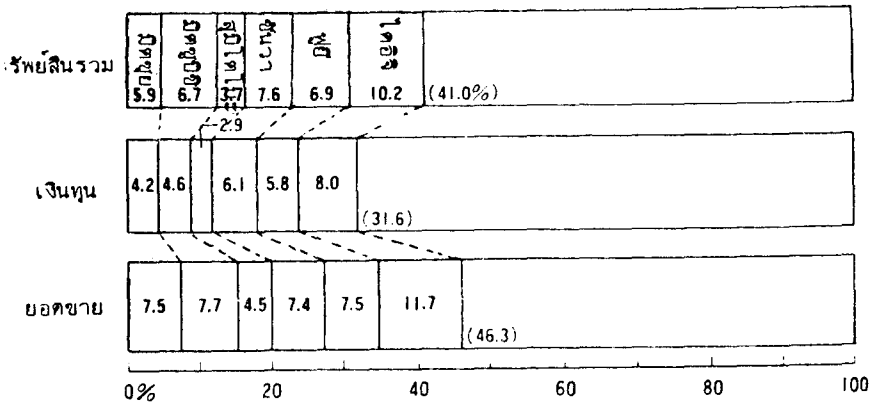
ที่มา : Miyazaki (22) p. 42

รูปที่ 13.2 เปรียบเทียบวิธีการจัดหาเงินของบริษัท

กันว่าธนาคารตกอยู่ในสภาพโอเวอร์โลน (overloan) ลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นอย่างเด่นชัดกับธนาคารใหญ่ ๆ ซึ่งมีความสัมพันธ์อยู่กับบริษัทใหญ่ ๆ อยู่อย่างเหนียวแน่น สำหรับเงินทุนที่ไม่พอ ธนาคารเหล่านี้จะหันไปกู้ยืมจากธนาคารชาติของญี่ปุ่นอีกต่อหนึ่ง อย่างไรก็ตามเกินกว่า 2 ใน 3 ของเงินกู้เหล่านี้จะกระจุกตัวอยู่กับบริษัทใหญ่ ๆ โดยที่บริษัทอยู่ที่อยู่ในเครือของธนาคารจะได้รับการเอื้ออำนวยเป็นพิเศษ ลักษณะเช่นนี้ ได้เริ่มปรากฏเด่นชัดมาแต่ครั้งการบวมของเศรษฐกิจจากสงครามเกาหลี และผลักดันให้เกิดการรวมตัวของบริษัทเป็นกลุ่มเป็นเครือขึ้นมาใหม่โดยที่คราวนี้ได้มีธนาคารเป็นศูนย์กลาง*

อย่างไรก็ตามสิ่งหนึ่งที่จะมองข้ามเสียไม่ได้คือ การที่บริษัทสามารถกู้เงินจากธนาคารมาลงทุนได้ ก็เพราะประชาชนญี่ปุ่นมีเงินออมไปฝากธนาคาร และอัตราการออมของญี่ปุ่นอยู่ในระดับสูงมากที่สุดทีเดียว เช่น ในช่วงนี้อัตราการออมต่อรายได้ของญี่ปุ่นตกราว 15% ในขณะที่ของยุโรปประมาณ 10% และของอเมริกา 5-6% เท่านั้น ส่วนสาเหตุที่ทำให้คนญี่ปุ่นทำการออมในอัตราสูงเช่นนี้ ที่สำคัญไม่ใช่เพราะคนญี่ปุ่นร่ำรวยขึ้น แต่เป็นเพราะระบบประกันสังคมยังไม่พร้อม ค่าศึกษาเล่าเรียนของบุตรหลานและราคาที่อยู่อาศัยแพงลิบ คนญี่ปุ่นจึงจำต้องเก็บหอมรอมริบเอาไว้มาก ๆ และเงินออมเหล่านี้มักจะเก็บไว้กับธนาคารหรือสถาบันการเงินอื่น ๆ ในรูปของเงินฝากหรือเงินประกันชีวิต ซึ่งจะถูส่งผ่านไปเป็นเงินกู้ยืมสำหรับการลงทุนของบริษัทเอกชนในที่สุด

*ปัจจุบันแบ่งออกเป็น 6 กลุ่มหลักใหญ่ คือ กลุ่มมิตซูบิ กลุ่มมิตซูบิชิ กลุ่มสุมิตโมะ กลุ่มฟูยิ (ซาซุตะเดิม) กลุ่มซันวา และ กลุ่มไดอิจิ

ที่มา : Miyamoto (27) p.49.

รูปที่ 13.3 ธุรกิจยักษ์ใหญ่ 6 กลุ่มของญี่ปุ่น

นอกจากนี้ ปัจจัยภายนอกที่มีบทบาทสำคัญเป็นอย่างยิ่งก็คือ การนำเข้าซึ่งเทคโนโลยีกับทุนจากต่างประเทศ การปฏิรูปทางเทคนิคญี่ปุ่นในช่วงนี้สามารถลดหน้าไปอย่างรวดเร็ว ก็โดยอาศัยการนำเทคโนโลยีจากประเทศตะวันตกโดยเฉพาะจากอเมริกาเข้ามาประยุกต์* ในช่วงปี 1955 - 64 การนำเข้าที่ว่ามีถึง 2,616 รายการ ซึ่งเน้นหนักไปทางด้านเครื่องยนต์กลไก เครื่องจักรไฟฟ้าและเคมีเสียเป็นส่วนใหญ่ บริษัทญี่ปุ่นได้แข่งขันกันนำ

* ในการหาเสียงซึ่งตำแหน่งประธานาธิบดีกับนักสันเมื่อปี 1960 เคนดีได้กล่าวโจมตีความผิดพลาดในนโยบายสนับสนุนการขายเทคโนโลยีให้กับต่างประเทศของประธานาธิบดีไอเซนเฮอว์ว่า เป็นสาเหตุพื้นฐานที่ทำให้ฐานะเงินดอลลาร์ตกต่ำลง หรือที่เรียกว่าวิกฤตการณ์เงินดอลลาร์ กล่าวคือตั้งแต่ปี 1956 เป็นต้นมา เพื่อแก้ปัญหาดุลการชำระเงิน ไอเซนเฮอว์ได้สนับสนุนการขายเทคโนโลยีเป็นสินค้าออก อันทำให้กลุ่มประเทศยุโรปตะวันตกกับญี่ปุ่นสามารถไล่กวต้อนเข้ามาอย่างกระชั้นชิด จนกระทั่งเศรษฐกิจของอเมริกาต้องตกอยู่ในฐานะลำบาก

เทคโนโลยีจากต่างประเทศเข้ามาใช้อย่างดุเดือด เพราะสิ่งนี้เป็นปัญหาเกี่ยวกับความอยู่รอดของบริษัท ผลปรากฏว่าช่วยยกระดับเทคโนโลยีที่ล้าหลังของญี่ปุ่นให้ใกล้เคียงกับของตะวันตกได้ในระยะเวลาอันสั้น ตัวอย่างเช่นทางด้านอุตสาหกรรมผลิตรถยนต์ ในตอนแรกบริษัทของญี่ปุ่นแทบทุกแห่งได้ขอความร่วมมือทางเทคนิคกับบริษัทต่างประเทศ เช่น นิสสันกับออสติน ฮีโน่กับเรโนล อีซูซุกับฮิลแมน เป็นต้น ในตอนแรกก็เป็นการประกอบรถต่างประเทศเหล่านี้ แต่พอถึงปี 1955 บริษัทโตโยต้าก็สามารถผลิตรถยนต์ที่ทำโดยญี่ปุ่น 100% และมีคุณภาพเข้าขั้นระดับนานาชาติ เมื่อเปรียบเทียบกับด้านเทคโนโลยีแล้ว การนำเข้าซึ่งทุนต่างชาติอยู่ในระดับค่อนข้างต่ำ แต่ทว่าเมื่อดูตัวเลขแล้วปรากฏว่าได้เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว จากระดับ 52 ล้านดอลลาร์ในปี 1955 มาเป็น 577 ล้านดอลลาร์ในปี 1961 และการนำทุนเข้านี้ยังมีบทบาทสำคัญถ้าได้คำนึงถึงว่าดุลการชำระเงินของญี่ปุ่นในช่วงนี้ ยังมีแนวโน้มขาดดุลอยู่เรื่อยๆ สำหรับบทบาทของรัฐบาลญี่ปุ่นเกี่ยวกับการนำเข้าเทคโนโลยีและทุนจากต่างประเทศนั้นก็อย่างที่ไต่กล่าวไปแล้วคือคอยเอื้ออำนวยความสะดวกให้กับการนำเข้าซึ่งเทคโนโลยีที่เห็นว่าจะเป็นประโยชน์ต่อญี่ปุ่น และกีดกันทุนต่างชาติไม่ให้เข้ามาครอบงำบริษัทญี่ปุ่นได้โดยตรง

การเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วของญี่ปุ่น ซึ่งมีการลงทุนในเครื่องจักรอุปกรณ์เป็นต้นมา มักจะถูกนำมาเปรียบเทียบกับกรณีการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วของเยอรมันตะวันตกซึ่งมีการส่งออกเป็นต้นนำอยู่บ่อยๆ แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า การส่งออกไม่มีความสำคัญต่อการเจริญเติบโตของญี่ปุ่น แม้ว่าในปี 1955 การส่งออกของญี่ปุ่นจะมีเพียง 2,000 ล้านดอลลาร์ หรือประมาณ 70% ของสมัยก่อนสงครามโลก และเพิ่งมาสูงกว่าระดับสมัยก่อนสง

ครามโลกในปี 1959 แต่พอถึงปี 1961 ก็เพิ่มขึ้นเป็น 4,200 ล้านดอลลาร์ ซึ่งอัตราการเพิ่มขึ้นเร็วกว่าการขยายตัวในการค้าของโลกอยู่ถึงเท่าตัว ยิ่งกว่านั้น โครงสร้างสินค้าออกของญี่ปุ่นได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างเด่นชัด จากการมีสินค้าของอุตสาหกรรมเบา เช่น พวกสิ่งทอเป็นหลัก มาเป็นสินค้าของอุตสาหกรรมหนักเป็นหลัก เช่น พวกเครื่องจักร และโลหะภัณฑ์ เป็นต้น สำหรับการส่งออกในช่วงนี้ก็เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วเช่นเดียวกัน ซึ่งการลงทุนในต่างประเทศก็มีวัตถุประสงค์หลายประการ ตามความจำเป็นต่อการขยายตัวของทุนนิยมญี่ปุ่น เช่น เพื่อการรักษาแหล่งซัพพลายวัตถุดิบ และบุกเบิกตลาดสินค้าออก เป็นต้น การลงทุนในต่างประเทศนี้จะได้รับการสนับสนุนอย่างเต็มที่จากรัฐบาลญี่ปุ่น เช่น การได้รับการลดหย่อนทางด้านภาษี และการสนับสนุนทางการเงินจากธนาคารเพื่อการส่งออก-นำเข้าซึ่งเป็นของรัฐบาล เป็นต้น มองกันในแง่หนึ่งเงินชดใช้ค่าปฏิกรรมสงครามที่จ่ายให้กับประเทศในเอเชียอาคเนย์ เช่น ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย และเวียดนามใต้ นั้น ก็ทำหน้าที่ช่วยเหลือการขยายตัวออกสู่ต่างแดนของบริษัทญี่ปุ่น เพราะในที่สุดแล้ว เงินทองเหล่านี้จะวกกลับมาซื้อสินค้าและบริการของบริษัทญี่ปุ่น จึงกล่าวได้ว่า การขยายตัวทางการค้าและการลงทุนในเอเชียอาคเนย์ของบริษัทญี่ปุ่นดำเนินไปในลักษณะที่ได้รับการคุ้มครองจากรัฐบาลญี่ปุ่น

การขยายตัวทางเศรษฐกิจออกสู่ต่างแดนของญี่ปุ่น ได้ดำเนินไปตามความจำเป็นของการพัฒนาเศรษฐกิจและการฟื้นตัวของทุนผูกขาด อย่างไรก็ตาม เพื่อการขยายตัวนี้ญี่ปุ่นยังต้องพึ่งพิงอเมริกาอยู่ กล่าวคือ ในด้านหนึ่งขณะที่มีการส่งออก ญี่ปุ่นก็จำต้องนำทุนเข้าจากอเมริกาในส่วนที่ไม่พอ และเนื่องจากขาดอำนาจทางทหารในการขยายอิทธิพลทางเศรษฐกิจใน

เอเชีย ญี่ปุ่นจึงต้องอิงแอบไปกับอิทธิพลของอเมริกา และเป็นไปในรูปของการให้ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจ

ช่วงแห่งการปรับเปลี่ยนรูปแบบ (1962-65)

ในปลายปี 1960 ท่ามกลางบรรยากาศที่ตึงเครียดของการเมืองภายในประเทศอันสืบเนื่องมาจากการเคลื่อนไหวต่อต้านการแก้ไขสนธิสัญญารักษาความมั่นคงร่วมกันระหว่างญี่ปุ่นกับอเมริกาได้ขึ้นสู่กระแสสูง รัฐบาลญี่ปุ่นซึ่งอยู่ในสมัยของนายกรัฐมนตรีอิกะได้ประกาศใช้ “โครงการเพิ่มรายได้ประชาชาติเท่าตัว”* (Kokumin shotoku baizo keikaku) เพื่อเบนความสนใจของประชาชนจากปัญหาความขัดแย้งภายใน แต่ทว่าในช่วงระยะเวลาเดียวกันนี้ ก็เป็นจังหวะที่การเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วระลอกแรกกำลังก้าวมาถึงจุดเปลี่ยนอีกจุดหนึ่ง และการลงมือปรับภาวะเศรษฐกิจโดย

*โครงการนี้ได้ตั้งเป้าหมายว่า จะเพิ่มรายได้ประชาชาติเท่าตัวในระยะ 10 ปี คือ จากระดับ 13 ล้านล้านเยนในปี 1960 เป็น 26 ล้านล้านเยนในปี 1970 (ใช้ระดับราคาปี 1958 เป็นเกณฑ์) แม้ว่าชื่อโครงการจะเป็นที่ติดปากของชาวญี่ปุ่นโดยทั่วไป แต่ในหมู่นักวิชาการไม่ค่อยได้ให้ความสำคัญเท่าไร ประการหนึ่ง มาตรการที่ประกาศออกมาไม่มีอะไรพิเศษไปจากแผนการเศรษฐกิจอื่นๆอย่างเด่นชัด และอีกประการหนึ่ง ก็ถูกวิจารณ์ว่าเป็นการตั้งเป้าหมายต่ำกว่าความเป็นจริงด้วยซ้ำ เพราะดูตามแนวโน้มของการเจริญเติบโตในขณะนั้นแล้วย่อมไปสู่เป้าหมายได้อย่างไม่มีปัญหา และเร็วกว่าที่กำหนดการอีกด้วย ที่ตอนที่รัฐบาลออกแถลงการณ์ใหม่ๆ ประชาชนทั่วไปไม่มีใครเชื่อว่าจะเป็นไปได้ อย่างไรก็ตาม โครงการนี้มีความสำคัญในแง่จิตวิทยา กล่าวคือ เป็นการปลุกเร้าให้ประชาชนญี่ปุ่นมั่นใจในศักยภาพทางเศรษฐกิจของตนเอง และเหมือนกับเป็นการให้สัญญาณต่อวงการธุรกิจว่าให้เดินหน้าได้เต็มที่ ซึ่งสิ่งนี้มีความหมายอย่างยิ่งต่อการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจโดยทั่วไปของญี่ปุ่น

รัฐบาลตั้งแต่ช่วงหลังของปี 1961 เป็นต้นมาได้สะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงนี้ สำหรับเหตุการณ์เฉพาะหน้าที่ผลักดันให้รัฐบาลลงมือก็คือ การขาดดุลชำระเงินอันเนื่องมาจากภาวะเศรษฐกิจภายในร้อนจัดเกินไปอีกเช่นเคย รัฐบาลจึงแก้ไขโดยใช้นโยบายเงินตั้ง เป็นผลให้เกิดภาวะชบเซาตามมา อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์ในครั้งนี้มีปัญหาพื้นฐานอยู่ที่การมีกำลังการผลิตที่เหลือนั้น กล่าวคือ พอการลงทุนในเครื่องจักรอุปกรณ์ในลักษณะ “การลงทุนเรียกการลงทุน” ที่ผ่านมาได้เริ่มแสดงผลเต็มที่ ก็ต้องประสบกับปัญหาด้านดีมานด์ที่มีอยู่อย่างจำกัด นั่นคือ เศรษฐกิจได้เริ่มแสดงอาการของการมีกำลังการผลิตที่เหลือนั้นออกมาอย่างเด่นชัด ดังนั้น หนังสือ “รายงานเศรษฐกิจ” ประจำปี 1962 ซึ่งมองการตกต่ำครั้งนั้นว่า เป็นจุดเปลี่ยนของการเจริญเติบโตที่มีการลงทุนในเครื่องจักรอุปกรณ์เป็นตัวนำ จึงได้เรียกปรากฏการณ์ในช่วงนี้ว่าเป็น “ช่วงแห่งการสับเปลี่ยนรูปแบบ”

เมื่ออย่างเข้ากลางปี 1962 พอฐานะดุลการชำระเงินกระตือรือร้น รัฐบาลญี่ปุ่นซึ่งยังเน้นเรื่องการเจริญเติบโตอยู่ ก็จัดการผ่อนคลายนโยบายการเงินและขยายการลงทุนของรัฐบาลเพื่อลงมือกระตุ้นภาวะเศรษฐกิจอีกที่เด่นชัดคือ การลงทุนเตรียมการแข่งขันกีฬาโอลิมปิก (ปี 1964) กับการสร้างทางรถไฟชินคันเซน (รถไฟหัวกระสุน) สายโตไกโดซึ่งเชื่อมระหว่าง โตเกียว-โอซาก้า-ฮากาตะ (กิวชู) ผลปรากฏว่าในปี 1963 ภาวะเศรษฐกิจดีขึ้นอยู่ระยะเวลาหนึ่ง แต่ก็อ่อนแรงมากและเมื่อดุลการชำระเงินย่ำแย่ลงอีก รัฐบาลก็ต้องหันมาใช้นโยบายเงินตั้งอีกเช่นเคย ฉะนั้นตั้งแต่ปลายปี 1964 ภาวะเศรษฐกิจได้ตกต่ำลง และอาการทรุดหนักลงจนถึงกลางปี 1965 นั้นนับได้ว่าเป็นครั้งแรกหลังสงครามโลกที่เศรษฐกิจญี่ปุ่นต้องตกอยู่ในภาวะชบเซา อันเนื่องมาจากมีการผลิตเกินอย่างจริงจัง และ

ผลกระทบที่เกิดขึ้นก็ค่อนข้างใหญ่โต บริษัทธุรกิจต้องล้มละลายไปตามๆ กัน แม้ว่าส่วนใหญ่จะเป็นบริษัทขนาดกลางกับขนาดเล็ก แต่บริษัทใหญ่ที่มีชื่อเสียงจำนวนหนึ่งก็พลอยล้มละลายหรือไม่ก็อ่อนแอไปด้วย

ภายใต้สภาพการณ์ดังกล่าวนี้ เมื่อการลงทุนในเครื่องจักรอุปกรณ์ซึ่งเคยเป็นแรงขับเคลื่อนมาก่อนได้กลับกลายเป็นอุปสรรคของการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว เงื่อนไขต่างๆ ที่เคยค้ำจุนการลงทุนนั้นก็เริ่มแสดงผลไปในทางลบ เช่น ระบบเงินทุนซึ่งพึ่งพาการจัดหาเงินทางอ้อม ในช่วงที่เศรษฐกิจดีภาวะดอกเบี้ยก็ไม่ค่อยรู้สึกเท่าไร แต่พอเศรษฐกิจตกต่ำภาวะนี้ก็นักอึ้งเป็นทวีคูณ แม้แต่ทางด้านแรงงานก็เกิดปัญหาเช่นเดียวกัน กล่าวคือดังที่ได้อธิบายไปแล้วว่า การมีแรงงานราคาถูกลงอย่างอุดมสมบูรณ์เป็นปัจจัยสำคัญที่ค้ำจุนการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วของญี่ปุ่น แต่การลงทุนอย่างมากมายในช่วงที่ผ่านมาได้ดูดซับแรงงานเหล่านี้ไปแทบหมดสิ้น โดยเฉพาะพวกแรงงานหนุ่มสาวที่เพิ่งจบชั้นมัธยมมาใหม่ๆ เริ่มขาดแคลนอย่างเด่นชัด ค่าจ้างแรงงานจึงถีบตัวสูงขึ้น สภาพเช่นนี้ได้สร้างปัญหาอย่างรุนแรงให้กับบริษัทขนาดกลางกับขนาดเล็กที่ไม่สามารถยกระดับความสามารถในการผลิตให้ทันกับสถานการณ์ นี่เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้บริษัทเหล่านี้ต้องล้มละลายอย่างมากมายในปี 1964

สภาพแวดล้อมทางด้านต่างประเทศ ก็เปลี่ยนแปลงไปด้วยเหมือนกันเท่าที่ผ่านมาระบบควบคุมการค้าต่างประเทศกับการแลกเปลี่ยนเงินตราก็มีส่วนช่วยค้ำจุนการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ในลักษณะที่รัฐบาลญี่ปุ่นคอยช่วยคุ้มครองการพัฒนาของบริษัทภายในประเทศ โดยพยายามกีดกันการแข่งขันกับการแทรกแซงของทุนต่างชาติ และควบคุมการนำเข้าด้วยระบบจัดสรรโควตาเงินตราต่างประเทศ แต่ทว่า เมื่อการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว

ภายใต้การคุ้มครองของรัฐบาลเริ่มเป็นที่สะดุดตา ประเทศตะวันตกก็เริ่มเรียกร้องให้ญี่ปุ่นดำเนินการค้าระหว่างประเทศอย่างเสรีมากขึ้นเรื่อย ๆ สำหรับภูมิหลังของการเรียกร้องนี้คือ ภายหลังจากสงครามโลก ด้วยความแข็งแกร่งทางเศรษฐกิจที่เหนือล้ำประเทศอื่น ๆ อยู่อย่างท่วมท้น อเมริกาจึงได้เปรียบดุลการค้าเรื่อยมา และได้ใช้เงินทุนนี้ไปกับการใช้จ่ายทางทหารในต่างแดน และในรูปความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจเพื่อเสริมสร้างระบบต่อต้านคอมมิวนิสต์ของตน แต่ต่อมาเมื่อกลุ่มประเทศยุโรปตะวันตกและญี่ปุ่นพัฒนาสูงขึ้น ทำให้ฐานะเศรษฐกิจในเชิงเปรียบเทียบของอเมริกาลดต่ำลงจนกระทั่งการได้ดุลการค้าไม่สามารถหักลบ “การโปรยหว่านเงินดอลลาร์” ได้หมด ฉะนั้นตั้งแต่ปี 1958 เป็นต้นมา อเมริกาจึงเริ่มปวดหัวกับการไหลออกของเงินดอลลาร์อย่างเร็ววัง วิกฤตการณ์เงินดอลลาร์จึงเป็นภูมิหลังที่ทำให้อเมริกาเรียกร้องการค้าอย่างเสรี ส่วนกลุ่มประเทศยุโรปตะวันตกหลังจากที่ได้รวมตัวจัดตั้งประชาคมเศรษฐกิจยุโรป (EEC = European Economic Community) ในปี 1958 ก็ได้ฟื้นฟูการแลกเปลี่ยนเงินตราและเลิกล้มการควบคุมการนำเข้าภายในกลุ่ม นี่จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่กระตุ้นการเรียกร้องการค้าเสรีจากฝ่ายญี่ปุ่นมากขึ้น

ทางด้านญี่ปุ่นเองพอถึงช่วงนี้ ก็คิดที่จะรุกเข้าสู่ตลาดโลกอย่างจริงจัง ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการมีกำลังการผลิตที่เหลือเฟือ แต่การที่จะขยายตัวออกไป ก็จำเป็นต้องยอมรับคำเรียกร้องของนานาชาติ สลัดตัวเองออกจากระบบการค้าแบบควบคุมเสียก่อน และจะต้องออกไปเผชิญหน้ากับการแข่งขันอย่างแฟร์ ๆ ดังนั้นในปี 1960 รัฐบาลญี่ปุ่นจึงได้ประกาศ “แผนการค้าและการแลกเปลี่ยนเงินตราอย่างเสรี” เพื่อปรับปรุงรูปแบบของการค้าต่างประเทศให้เป็นไปอย่างเสรีมากขึ้น ผลปรากฏว่า ขณะที่ในปี 1960 อัตราการ

ค่าเสรี (liberalization rate) ของญี่ปุ่นอยู่ในระดับ 42% แต่มาในปี 1964 ได้เพิ่มขึ้นเป็น 93% ซึ่งจัดว่าอยู่ในระดับเดียวกับของกลุ่มประเทศตะวันตก นอกจากนี้ในปี 1963 ญี่ปุ่นได้เข้าอยู่ในกลุ่มประเทศที่อยู่ภายใต้มาตราที่ 11 ของแกท (GATT= ข้อตกลงทั่วไปเกี่ยวกับการค้าและภาษี) ซึ่งไม่มีสิทธิ์ที่จะจำกัดการนำเข้าโดยอ้างปัญหาดุลการชำระเงินอีกต่อไป ทำนองเดียวกันในปี 1964 ได้เข้าอยู่ในกลุ่มประเทศที่อยู่ภายใต้มาตราที่ 8 ของ ไอเอ็มเอฟ ซึ่งไม่มีสิทธิ์ที่จะจำกัดการแลกเปลี่ยนเงินตราโดยอ้างปัญหาดุลการชำระเงินอีกเหมือนกัน และในระยะเดียวกันนี้ก็ได้เข้าเป็นสมาชิกของโออีซีดี (OECD = องค์การเพื่อการร่วมและพัฒนาเศรษฐกิจ) คือ กลายเป็นสมาชิกของกลุ่มประเทศก้าวหน้าทางเศรษฐกิจซึ่งมีข้อผูกมัดที่สำคัญอันหนึ่งคือ การส่งเสริมให้มีการเคลื่อนย้ายทุนระหว่างประเทศได้อย่างเสรี (การเปิดตลาดทุนอย่างเสรี)

ดังที่กล่าวมานี้จะเห็นว่า สภาพการติดต่อทางเศรษฐกิจกับต่างประเทศของญี่ปุ่นได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมาย หรือพูดสั้น ๆ ว่าเป็นการเคลื่อนตัวเข้าสู่เศรษฐกิจระบบเปิด เรื่องนี้สร้างความกังวลให้กับญี่ปุ่นไม่น้อยทีเดียว เพราะไม่เหมือนเมื่อก่อนนี้ ปัจจุบันญี่ปุ่นไม่มีอาณานิคมในต่างแดน และต่างกับกลุ่มประชาคมยุโรปตรงที่ไม่สามารถสร้างบล็อกทางเศรษฐกิจที่แข็งแกร่งเนื่องจากขาดประเทศเพื่อนบ้านที่เจริญทัดเทียมกัน อเมริกาซึ่งเคยได้พึ่งพามาก่อน มาบัดนี้ก็ตั้งหน้าตั้งตาปกป้องเงินดอลลาร์ของตน ดังเห็นได้จากการพยายามเก็บภาษีเพื่อยับยั้งการไหลออกของทุน* และการเข้มงวดกับกฎเกณฑ์การนำเข้ามากขึ้น เงื่อนไขต่างประเทศเช่นนี้นับเป็นเรื่องน่าหนักใจ แต่ทว่าเมื่อการเจริญเติบโตโดยมีการลงทุนในเครื่องจักรอุปกรณ์ ถึงจุดจุดตัน

* Interest Equalization Tax.

แล้ว ญี่ปุ่นก็จำต้องถือว่าการขยายตลาดในต่างแดนเป็นภารกิจสูงสุด ดังนั้น ในด้านหนึ่งญี่ปุ่นพยายามส่งสินค้าออกไปยังอเมริกามากขึ้น โดยพันท้ายกับการแข่งขันระหว่างประเทศอย่างดุเดือด ส่วนอีกด้านหนึ่งก็พยายามส่งสินค้าและต่อมาก็ส่งทุนไปยังด้านเอเชียอาคเนย์อย่างเข้มข้น

ภายใต้ภาวะตกต่ำจากการผลิตที่เหลือนั้น และการเคลื่อนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจระบบเปิด วงการธุรกิจและอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นได้เคลื่อนไหวปรับตัวและรวมตัวกันอย่างจริงจัง ตัวอย่างเช่น เพื่อแก้ปัญหาการผลิตล้นกับการตกต่ำของราคา ได้มีการรวมกลุ่มในลักษณะคาร์เทล และมีการรวมบริษัทกันมากขึ้น ปรากฏว่าจนถึงปี 1960 การรวมบริษัทจะตกประมาณปีละ 300—400 ราย แต่มาในปี 1961, 1962, 1963 ได้เพิ่มขึ้นเป็น 590, 751 และ 997 รายตามลำดับ และหลังจากนั้นก็อยู่ในอัตราสูง แต่ที่น่าสังเกตเป็นพิเศษคือ การรวมตัวของบริษัทใหญ่ เช่น กรณีของบริษัทอุตสาหกรรมหนักมิตซูบิชิ เป็นต้น กับการปรับกลุ่มรวมเครือของพวกทุนผูกขาดอันมิใช่บริษัทญี่ปุ่นเองก็ได้ส่งเสริมการรวมบริษัท และการสร้างกลุ่มเครือให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้น ในอีกด้านหนึ่งก็พยายามช่วยเหลือทุนผูกขาดให้หลุดพ้นจากภาวะตกต่ำ โดยการขยายติมานต์ ซึ่งมีการลงทุนของรัฐบาลเป็นหลัก การให้ความช่วยเหลือผ่านทางธนาคารแห่งประเทศไทย ญี่ปุ่น และการลดภาษีของบริษัท เป็นต้น

คลื่นของการเปลี่ยนแปลงในช่วงนี้ ได้ส่งผลกระทบต่อด้านเกษตรกรรมด้วย ปรากฏการณ์แรกคือ ประชากรหลังไหลออกจากหมู่บ้านเป็นจำนวนมาก ในปี 1955 ผู้ประกอบอาชีพการเกษตรและป่าไม้มีประมาณ 16.0 ล้านคน แต่มาในปี 1960 และ 1965 ได้ลดลงอย่างรวดเร็วเหลือเพียง 13.9 และ 11.5 ล้านคนตามลำดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ การไหล

ออกของแรงงานหนุ่มสาว โครงสร้างของประชากรการเกษตรที่เหลืออยู่ จึงมีแนวโน้มเป็นพวกคนมีอายุกับพวกแม่บ้านสูงขึ้น อย่างไรก็ตาม จำนวนครอบครัวเกษตรกรไม่ได้ลดลงในอัตราเดียวกับการไหลออกของแรงงาน และครอบครัวที่ทำงานอื่นควบกับการเกษตรกลับมีสูงขึ้น เช่น ในปี 1965 อัตรานี้ได้สูงถึง 78% ยิ่งกว่านั้นในจำนวนนี้ที่ถือการเกษตรกรรมเป็นงานรองได้เพิ่มขึ้นอย่างเด่นชัด ส่วนการผลิตทางเกษตรโดยทั่วไปยังมีขนาดเล็กเหมือนเดิม การเพิ่มความสามารถในการผลิตจึงไล่ไม่ทันในด้านอุตสาหกรรม ความแตกต่างของรายได้ระหว่างด้านเกษตรกรรมกับด้านอุตสาหกรรม จึงนับวันจะถ่างออกจากกันมากขึ้น

ในปี 1961 เพื่อปฏิรูปพื้นฐานเศรษฐกิจของหมู่บ้าน รัฐบาลญี่ปุ่นได้ออก "กฎหมายหลักเกี่ยวกับเกษตรกรรม" ซึ่งมุ่งนำเกษตรกรรมของญี่ปุ่นไปสู่รูปแบบใหม่ โดยมีคำขวัญอยู่ที่การลดความแตกต่างของรายได้กับด้านอุตสาหกรรม สำหรับหลักการอันหนึ่งคือ "การขยายทางเลือก" โดยการชักนำให้เกษตรกรลดการปลูกข้าว และเลิกการปลูกข้าวสาลีกับธัญพืชอื่น ๆ ให้หันมาทำไร่ทำสวนและเลี้ยงสัตว์มากขึ้น เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบการบริโภคของประชาชน อีกทั้งเป็นการปรับตัวให้เหมาะสมกับสถานการณ์ใหม่ ซึ่งจะต้องเปิดตลาดให้กับพืชผลจากต่างประเทศมากขึ้น หลักการอันที่ 2 เป็นการผลักดันการปฏิรูปทางโครงสร้างในการที่จะเพิ่มรายได้ของอาชีพทางการเกษตร ก็จำต้องเพิ่มขนาดและยกระดับความสามารถในการผลิตของเกษตร ดังนั้นรัฐบาลจึงได้ส่งเสริมให้ครอบครัวที่ทำการเพาะปลูกขนาดเล็กเลิกอาชีพด้านนี้ แล้วขายที่ดินให้กับเกษตรกรขนาดกลางเพื่อจะได้ขยายขนาดการผลิตจนสามารถพึ่งตนเองได้อย่างเต็มที่ และแข็งแกร่งพอที่จะเผชิญหน้ากับการแข่งขันระหว่างประเทศ ส่วนเกษตรกรที่เลิกอาชีพ

นี้ก็กลายเป็นแรงงานราคาถูก สำหรับตอบสนองความต้องการของทุนทางอุตสาหกรรมและพาณิชยกรรมภายในเมือง

โดยสรุปแล้ว แนวทางใหม่ของรัฐบาลญี่ปุ่นเกี่ยวกับการเกษตรกรรม คือ พยายามส่งเสริมการผลิตให้มีขนาดใหญ่ขึ้น โดยเปลี่ยนแปลงนโยบายการให้ความคุ้มครองแก่เกษตรกรรมขนาดเล็กดังที่เคยปฏิบัติมา อย่างไรก็ตาม การปฏิรูปทางโครงสร้างนี้ไม่ได้ผลคืบหน้าตามเป้าหมาย ครอบคลุมเกษตรกรที่ทำงานอื่นควมยังเพิ่มขึ้นและการเกษตรกรรมขนาดเล็กยังดำเนินอยู่ต่อไป นโยบายส่งเสริมการใช้เครื่องจักรกับการเกษตรกรรมจึงไม่ส่งผลเท่าที่ควร ส่วนในเรื่องการขยายทางเลือก แม้ว่าทางด้านการทำไร่ทำสวนและการเลี้ยงสัตว์จะได้ผลในระดับหนึ่ง แต่ในด้านอื่นยังคงประสบกับปัญหาการผลิตล้ม โดยเฉพาปริมาณการผลิตข้าวไม่ได้ลดลงเลย เกษตรกรรมของญี่ปุ่นจึงยังอยู่ในสภาพคล้าหาทางออกกันต่อไป

ดังที่กล่าวมานี้ การปฏิรูปการเกษตรของรัฐบาลไม่ได้ผลตามที่คิด และไม่เพียงแต่ปัญหาความยุ่งยากทางด้านเกษตรกรรมและทางด้านของบริษัทธุรกิจขนาดกลางกับขนาดเล็กเท่านั้น การเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว และภาวะตกต่ำที่ติดตามมาได้สร้าง “ความบิดเบี้ยว” อีกหลายอย่างให้กับสังคมญี่ปุ่น เช่น ปัญหามลภาวะ การเพิ่มขึ้นของราคาสินค้า ความล้มเหลวของสวัสดิการสังคม ความแออัดของประชากรในเมืองใหญ่ และความเบาบางของประชากรในชนบท เป็นต้น ปัญหาความขัดแย้งเหล่านี้ได้แสดงตัวเด่นชัดยิ่งขึ้นในช่วงการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วระลอกที่ 2

การเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วระลอกที่ 2 (1966-70)

ในช่วงแห่งการเปลี่ยนรูปแบบ (1962-65) เมื่อภาวะเศรษฐกิจของญี่ปุ่นได้ซบเซาถึงจุดต่ำสุดในช่วงแรกของปี 1965 พออย่างเข้าช่วงหลังของปี

เดียวกันนี้สถานการณ์ต่างได้เริ่มฟื้นตัวอีกครั้งหนึ่ง สำหรับแรงผลักดันที่สำคัญประการแรกคือ การเพิ่มขึ้นของการส่งออก ท่ามกลางความตื่นตัวในการค้าของโลก การส่งออกของญี่ปุ่นตั้งแต่ปี 1965 เป็นต้นมาได้ขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ ผลิตภัณฑ์ของอุตสาหกรรมหนักกับเคมี ซึ่งเป็นผลลัพธ์จากการลงทุนเสริมสร้างอำนาจการแข่งขัน ระหว่างประเทศสูงขึ้นอย่างเด่นชัด นอกจากนี้ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ การทวีความตึงเครียดรุนแรงของสงครามเวียดนาม จากการลงมือแทรกแซงทางทหารอย่างจริงจังของอเมริกาก็ได้สร้างตีมาตรฐานพิเศษทั้งทางตรงและทางอ้อมให้กับญี่ปุ่นอีกครั้งหนึ่ง กล่าวคือ ส่วนหนึ่งได้จากการใช้จ่ายเงินทองของทหารอเมริกันที่มาพักผ่อนในญี่ปุ่น อีกส่วนหนึ่งได้จากการส่งออกไปยังอเมริกา และเวียดนามได้กับประเทศในแถบนั้นมากขึ้น จึงกล่าวได้ว่า มาตรฐานพิเศษจากสงครามเวียดนามเป็นเสมือน “ลมสวรรค์” ที่ช่วยปัดเป่าภาวะตกต่ำให้ผ่านพ้นไปและกระตุ้นเศรษฐกิจญี่ปุ่นให้ฟื้นตัวขึ้นอีก

แรงขับเคลื่อนประการที่ 2 การขยายตีมาตรฐานของรัฐบาลโดยการเพิ่มรายจ่ายขนาดดุจจนถึงขั้นต้องพิมพ์พันธบัตรรัฐบาลออกขาย นั่นคือ รัฐบาลญี่ปุ่นยอมละทิ้งหลักการบริหารการคลังแบบสมดุลที่เคยยึดถือมาตลอด แล้วเพิ่มรายจ่ายต่าง ๆ เช่น การขยายโครงการสาธารณสุขประโยชน์ จนถึงขั้นต้องกู้ยืมหรือต้องพิมพ์พันธบัตรออกขายก็ยอม ทั้งนี้เพื่อช่วยผ่อนคลายนโยบายการผลิตที่เหลื่อมล้ำ นับเป็นการเปิดฉากใหม่ในการคลังสมัยหลังสงครามของญี่ปุ่น อย่างไรก็ตามเป็นที่เห็นได้ชัดว่า การขยายตีมาตรฐานของรัฐบาลนับเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ช่วยผลักดันเศรษฐกิจญี่ปุ่นให้หลุดพ้นจากภาวะตกต่ำ

ดังที่กล่าวมานี้ ภาวะเศรษฐกิจของญี่ปุ่นได้ฟื้นตัวขึ้นมาใหม่และการลงทุนในเครื่องจักรอุปกรณ์ของเอกชนที่เจียบเหวงาก็กลับมีชีวิตชีวาขึ้นมากอีก

ยิ่งกว่านั้นในขณะที่การลงทุนในช่วงการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วระลอกที่ 1 ได้มุ่งไล่กวาดประเทศที่เจริญแล้ว พอถึงช่วงนี้เมื่อไล่ทันระดับนานาชาติแล้ว ต่อไปก็เป็นการมุ่งขยายการผลิตให้ใหญ่โตและมีเกรดสูงยิ่งขึ้น การลงทุนขนาดใหญ่จึงยังคงเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยผลักดันเศรษฐกิจให้รอดหน้าไป ดังนั้นตั้งแต่ปลายปี 1965 เป็นต้นมา เศรษฐกิจญี่ปุ่นก็เริ่มก้าวเข้าสู่วงจรการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วระลอกที่ 2 อัตราการเจริญเติบโตในช่วงนี้ (1966-70) ไม่น้อยหน้าระลอกที่ 1 คือเฉลี่ยแล้วสูงกว่า 10% ซึ่งนับว่าสูงมาก ผลิตภัณฑ์ประชาชาติขั้นต้น (GNP) เริ่มแซงหน้าฝรั่งเศส อังกฤษ และ เยอรมัน ตะวันตก และพอถึงปี 1968 ญี่ปุ่นก็กลายเป็น "ประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจ" อันดับ 2 ของฝ่ายโลกทุนนิยมรองจากอเมริกาเท่านั้น นอกจากนั้นการบูมของเศรษฐกิจจะระลอกนี้ไต่ยาวนานเป็นประวัติการณ์ คือ ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน 1965 จนถึงเดือนกรกฎาคม 1970 นับเป็นระยะเวลาเกือบ 5 ปีเต็ม เมื่อเปรียบเทียบกับระลอกที่ 1 แล้ว การเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วระลอกที่ 2 มีลักษณะเด่นหลายประการ ประการแรกคือ การเปิดระบบเศรษฐกิจมากขึ้น กับ การขยายตัวออกสู่ต่างประเทศอย่างจริงจัง หลังจากที่ ได้เริ่มเปิดเศรษฐกิจอย่างเป็นทางการเป็นขั้นตอนตั้งแต่ปี 1960 พอจัดการเรื่องการค้าเสรีได้อย่างเข้าที่เข้าทางแล้ว ในปี 1970 ญี่ปุ่นก็หันมาลงมือเรื่องการเปิดตลาดทุนอย่างเสรีเพื่อให้เป็นไปตามคำมั่นสัญญาในฐานะที่เป็นสมาชิกของกลุ่ม OECD และพอถึงปี 1973 แม้จะสงวนไว้ซึ่งข้อแม้บางประการ แต่โดยหลักการแล้วญี่ปุ่นได้เปิดตลาดทุนอย่างเสรี 100%

สำหรับการเปิดตลาดการค้ากับตลาดทุนอย่างเสรี ตอนแรกในญี่ปุ่นได้มีการหวัดวิตกกันมากถึงกับเปรียบเทียบว่าเป็นการมาของ "เรือดำ" (เรือของนายพลเปอริที่มาเปิดประเทศญี่ปุ่น) ครั้งที่ 2 หรือ ครั้งที่ 3 แต่เมื่อ

เวลาผ่านไป ปรากฏว่าแทนที่จะถูกระหน่ำจากต่างประเทศ สินค้ากับ
ทุนของญี่ปุ่นกลับเป็นฝ่ายรุกออกสู่ต่างประเทศอย่างขนานใหญ่ จากภูมิหลัง
ของการมีกำลังการผลิตอย่างเหลือล้นในช่วงก่อนหน้านั้น ทุนผูกขาดของญี่ปุ่น
จึงมุ่งมั่นที่จะรุกเข้าสู่ตลาดต่างประเทศอย่างจริงจัง ยิ่งกว่านั้นจากผลของการ
ลงทุนปฏิรูปทางเทคนิคที่ผ่านมา ขณะนี้อำนาจการแข่งขันระหว่างประเทศ
ของอุตสาหกรรมญี่ปุ่นได้แข็งแกร่งขึ้นอย่างเด่นชัด และระดับค่าจ้างแรงงาน
ก็ยิ่งถูกกว่าของประเทศที่เจริญแล้ว ด้วยข้อได้เปรียบเหล่านี้ การส่งออกของ
ญี่ปุ่นในช่วงนี้จึงขยายตัวในอัตราความเร็ว 2 เท่าของการค้าโลก ส่วนทาง
ด้านการนำเข้าก็ยอมเพิ่มขึ้นเป็นธรรมดา แต่ก็ยังน้อยกว่าการเพิ่มขึ้นของการ
ส่งออก ฉะนั้นตั้งแต่ปี 1965 เป็นต้นมา การได้ดุลการค้าของญี่ปุ่นเริ่ม
กลายเป็นเรื่องปกติ ส่วนองค์ประกอบของการส่งออกก็ได้คล้อยตามไปกับการ
เปลี่ยนแปลงของโครงสร้างอุตสาหกรรม กล่าวคือ อัตราส่วนของผลิตภัณฑ์
สิ่งทอได้ลดลง และสินค้าจากอุตสาหกรรมหนักกับเคมี โดยเฉพาะพวกเครื่อง
จักรกลไก (เครื่องไฟฟ้า รถยนต์ ฯลฯ) ได้เพิ่มขึ้นอย่างเด่นชัด การค้า
กับอเมริกาซึ่งญี่ปุ่นเคยเป็นฝ่ายขาดดุลเรื่อยมาเป็นเวลานานปีก็เริ่มเปลี่ยนมา
เป็นฝ่ายได้ดุลในปี 1965 และหลังจากนั้นก็ยังคงได้ดุลเรื่อยมาจนวินาที 1967

ไม่เพียงแต่ทางด้านสินค้าเท่านั้น ญี่ปุ่นยังได้ลงทุนออกเพิ่มขึ้นอย่าง
มากมาย แม้ว่าเท่าที่ผ่านมาส่วนใหญ่เป็นไปในรูปของการให้สินเชื่อกับต่าง
ประเทศเพื่อส่งเสริมการส่งสินค้าออกของญี่ปุ่น แต่มาในระยะนี้ การลงทุน
โดยตรง (direct investment) ในต่างแดนก็ได้เพิ่มขึ้นอย่างเด่นชัด สำหรับ
แหล่งลงทุนได้กระจัดกระจายไปทั่วโลก อย่างไรก็ตามมีข้อที่น่าสังเกตคือ
การลงทุนในแถบประเทศที่เจริญแล้ว เช่น ยุโรปกับอเมริกานั้น เน้นหนัก
ไปทางด้านการศึกษาตลาดสินค้า ส่วนการลงทุนในแถบประเทศที่ด้อยพัฒนา

เช่น เอเชีย กับ อเมริกากลาง กับ อเมริกาใต้ นั้น เน้นหนักไปด้านการขยายแหล่งวัตถุดิบ เช่น การร่วมพัฒนาแหล่งแร่เหล็กและน้ำมัน เป็นต้น นอกจากนี้สำหรับในเอเชีย การลงทุนทางด้านอุตสาหกรรมก็มีเป็นจำนวนไม่น้อย เช่น พวกสิ่งทอ และ เครื่องใช้ไฟฟ้า เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อเร่งใช้ประโยชน์จากแรงงานราคาถูก ดังนั้นหลังจากปี 1965 เป็นต้นมา ญี่ปุ่นได้กลับกลายเป็นประเทศส่งออกซึ่งหมายความว่าจำนวนทุนระยะยาวที่ส่งออกมีมากกว่าที่นำเข้า ในทำนองเดียวกันรูปแบบของดุลการชำระเงินทั้งหมดได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างใหญ่หลวง เท่าที่ผ่านมายุโรปจะขาดดุลการค้า และถ่วงดุลโดยการนำเข้ากับจำกัดการนำเข้าสินค้าเข้า แต่หลังจากปี 1965 สถานการณ์ได้กลับตรงกันข้าม ญี่ปุ่นอาศัยการได้ดุลการค้ามาช่วยทดแทนการเสียดุลของบัญชีทุนและของรายการอื่น ๆ เช่น การสูญเสียเงินตราไปกับการที่ส่งออกรถต่างประเทศ ค่าขนส่ง และ ค่าประกันภัย เป็นต้น แต่ถึงกระนั้นแล้วก็ตามเนื่องจากการได้ดุลการค้ามีขนาดใหญ่โตมาก ดุลการชำระเงินทั้งหมดของญี่ปุ่นจึงยังมีแนวโน้มเกินดุลเรื่อยมา ดังนั้น หลังจากต้องปวดหัวกับปัญหาการขาดดุลชำระเงินมาช้านาน เศรษฐกิจญี่ปุ่นก็เพิ่งจะมีประสบการณ์แบบได้ดุลอย่างต่อเนื่อง เป็นครั้งแรกในช่วงการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วระลอกที่ 2 นี้เอง

ลักษณะเด่นอีกประการหนึ่ง ของการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วระลอกที่ 2 คือ การคลังของรัฐบาลได้แสดงบทบาทแข็งขันยิ่งขึ้น ดังได้กล่าวไปแล้วว่า การขยายตีมันด์ของรัฐบาลได้เป็นแรงงานช่วยผลักดันให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นหลุดพ้นจากภาวะตกต่ำในปี 1965 ทั้งนี้โดยที่รัฐบาลไม่ได้พึ่งการเพิ่มภาษี แต่อาศัยการขายพันธบัตรเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญ และนี่นับเป็นครั้งแรกตั้งแต่ปี 1974 เป็นต้นมาที่รัฐบาลญี่ปุ่นยอมทิ้งหลักการบริหารการคลังแบบสมดุลย์

การที่รัฐบาลญี่ปุ่นเข้มงวดกวดขันเกี่ยวกับหลักการบริหารการคลังแบบสมดุลย์มาตลอด โดยเฉพาะเรื่องการออกพันธบัตรรัฐบาลก็เพราะในช่วงสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 และหลังสงครามใหม่ ๆ ญี่ปุ่นเคยได้รับประสบการณ์อันขมขื่นจากภาวะเงินเฟ้ออันเกิดจากการออกพันธบัตรรัฐบาลอย่างไม่ยั้งมือ และในการออกพันธบัตรคราวนี้ เพื่อเลี้ยงปัญหาเงินเพื่อรัฐบาลไม่ใช่วิธีการขายให้กับธนาคารแห่งประเทศไทยญี่ปุ่นโดยย่ออย่างที่เคยทำในอดีต แต่ใช้วิธีนำออกขายให้กับตลาดเอกชน อย่างไรก็ตาม เมื่อสถาบันการเงินเอกชนถือพันธบัตรเหล่านี้ครบ 1 ปี ก็มีสิทธิ์ขายต่อให้กับธนาคารแห่งประเทศไทยญี่ปุ่น (ในกรณีที่มีการดำเนินมาตรการเปิดรับซื้อพันธบัตร = buying operations) หรือสามารถใช้เป็นสิ่งค้ำประกันเพื่อกู้ยืมเงินจากธนาคารแห่งประเทศไทยญี่ปุ่น ฉะนั้นในที่สุดแล้วก็ทำให้มีการพิมพ์เงินออกมามากขึ้น และมีแนวโน้มก่อให้เกิดภาวะเงินเฟ้ออยู่ดีเมื่อรัฐบาลเริ่มออกพันธบัตรในปี 1965 ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาสิ่งนี้ก็ได้กลายเป็นเรื่องปกติสามัญในการบริหารการคลังของญี่ปุ่น ซึ่งเป็นที่นิยมเรียกว่า “การเข้าสู่ยุคใหม่ของการคลังญี่ปุ่น” สำหรับการขยายรายจ่ายของรัฐบาลได้เน้นทางด้านการลงทุน ซึ่งมีส่วนช่วยกระตุ้นการเจริญเติบโต ในลักษณะที่เป็นการช่วยเสริมรากฐานของอุตสาหกรรม และในขณะเดียวกันก็เป็นการช่วยสร้างดีมานด์จำนวนมหาศาลให้กับบริษัทธุรกิจ

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า ท่ามกลางความรุ่งโรจน์ของเศรษฐกิจในช่วงนี้ การลงทุนในเครื่องจักรอุปกรณ์ของเอกชนได้ลุกโหมขึ้นอีก ในระหว่างปี 1965-70 การลงทุนเพิ่มขึ้นโดยเฉลี่ยปีละ 20% และเมื่อเปรียบเทียบกับในช่วงการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วระลอกที่ 1 การลงทุนในระยะนี้มีลักษณะเด่นดังต่อไปนี้ ประการแรก เป็นการลงทุนที่มีขนาดใหญ่ขึ้นและใช้เทคโนโลยีสูงขึ้นเพื่อรับมือกับสถานการณ์ที่ต้องเปิดตลาดสินค้าและตลาดทุน

อย่างเสรี ตัวอย่างเช่น การลงทุนสร้างเตาถลุงเหล็กกับเปโตรเคมีคัลคอมบิ-
 นาทขนาดมหึมาและล้ำสมัยที่สุดในโลก เป็นต้น ประการที่สองคือ เป็น
 การลงทุนที่เน้นเรื่องการประหยัดแรงงาน จำนวนแรงงานหนุ่มสาวที่มาจาก
 นักเรียนมัธยมต้นและมัธยมปลายของญี่ปุ่นได้ถึงจุดสูงสุดในปี 1966 และ
 เริ่มลดลงเรื่อยมา การลงทุนของเอกชนในช่วงนี้จึงต้องให้ความสำคัญกับ
 เรื่องการประหยัดแรงงาน เพื่อปรับตัวให้สอดคล้องกับภาวะขาดแคลนแรง-
 งานหนุ่มสาว ซึ่งนับวันจะรุนแรงมากขึ้น ที่เห็นได้ชัดคือการพยายามนำ
 ระบบคอมพิวเตอร์เข้ามาใช้ โดยเริ่มจากแผนกการผลิตแล้วแผ่ขยายมาสู่แผนก
 ธุรการและแผนกบริหาร นอกจากนี้ การลงทุนในเครื่องจักรอุปกรณ์ไม่
 ได้จำกัดอยู่เฉพาะอุตสาหกรรมการผลิตเท่านั้น ยังครอบคลุมถึงอุตสาหกรรม
 ประเภทที่ 3 อันได้แก่ ทางด้านการค้า การขนส่ง และธุรกิจพักผ่อน
 หย่อนใจด้วย

การลงทุนขนาดใหญ่เหล่านี้ ได้ทำให้บริษัทแต่ละแห่งใหญ่โตขึ้น
 ยิ่งกว่านั้นในช่วงนี้เพื่อปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปิดระบบเศรษฐกิจอย่าง-
 เสรีซึ่งต้องเผชิญหน้ากับการแข่งขันระหว่างประเทศมากขึ้น แนวโน้มของ
 การรวมบริษัทในญี่ปุ่นได้สูงขึ้นอย่างเด่นชัดตั้งแต่ปี 1968 เป็นต้นมา โดย
 เฉลี่ยในแต่ละปีได้มีการรวมบริษัทมากกว่า 1,000 รายการ โดยเฉพาะ
 อย่างยิ่งการรวมตัวระหว่างบริษัทใหญ่ด้วยกัน และกรณีที่รู้จักกันดี คือการ
 รวมตัวของบริษัทถลุงเหล็กยาฮาทะ กับ บริษัทถลุงเหล็กฟูจิ ในปี 1970
 กลายเป็นบริษัทนิวนิปโปนสตีล ซึ่งนับเป็นบริษัทถลุงเหล็กใหญ่ที่สุดของโลก
 และเป็นบริษัทชั้นนำสุดยอดของวงการอุตสาหกรรมญี่ปุ่นทั้งหมด นอก
 จากนี้ในวงการธุรกิจการเงินก็มีการรวมตัวเช่นเดียวกัน เช่น การรวมตัว
 ระหว่างธนาคารไดอิจิ กับ ธนาคารนิปปอนคันเงียว=ธนาคารไดอิจิคันเงียว

(1971) และธนาคารไทย กับ ธนาคารโกเบ=ธนาคารไทยโกเบ(1973) เป็นต้น

จากผลของการลงทุนขนาดใหญ่กับการรวมตัวทำให้บริษัทใหญ่ ๆ ของญี่ปุ่นมีขนาดไม่น้อยหน้าบริษัทของอเมริกาและยุโรป อย่างเช่น ในการจัดอันดับของวารสาร “ฟอร์จูน” ตามยอดขายของบริษัทยักษ์ใหญ่ (ไม่รวมของอเมริกา) ปรากฏว่าในปี 1956 บริษัทญี่ปุ่นติดอันดับใน 100 เพียง 5 บริษัท แต่พอถึงปี 1970 ได้เพิ่มเป็น 20 บริษัท นอกจากนี้ยังมีสิ่งที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งคือ ในหมู่บริษัทยักษ์ใหญ่ของญี่ปุ่นนี้ ได้มีแนวโน้มที่จะจำกัดการแข่งขันสูงขึ้น กล่าวคือ ในช่วงการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วระลอกที่ 1 แม้ว่าบริษัทยักษ์ใหญ่เพียงหยิบมือเดียวจะครอบครองตลาดภายในประเทศในลักษณะโอลิโกโพลี (Oligopoly) ที่ยังแข่งขันกันอยู่อย่างจริงจัง แต่พอมาถึงระยะนี้ ได้เอนเอียงไปเป็นโอลิโกโพลีที่รักษารวมหัวปรองดองกันมากกว่า

การเติบโตและการรวมตัวของบริษัทใหญ่ ๆ เหล่านี้ ดำเนินไปภายใต้การสนับสนุนและชักนำของรัฐบาลญี่ปุ่นอย่างเต็มที่ อย่างไรก็ตาม การกัมหนักัมตาอยู่กับเรื่องการขยายขนาด การเพิ่มประสิทธิภาพของการผลิตและการเพิ่มอำนาจแข่งขันระหว่างประเทศ โดยกำหนดว่า การเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วเป็นเป้าหมายสูงสุดของประเทศนั้น ในอีกด้านหนึ่งก็ได้ก่อให้เกิดปัญหาสภาวะแวดล้อมเป็นพิษ เช่น อากาศเสีย น้ำเสีย เสียงรบกวน และฐานพื้นดินทรุด เป็นต้น ซึ่งในช่วงนี้รัฐบาลญี่ปุ่นและบริษัทธุรกิจยังไม่ได้ใส่ใจที่จะแก้ไขปัญหาย่างเหมาะสมและทันกับเหตุการณ์ การเคลื่อนไหวต่อต้านปัญหามลภาวะจึงได้ตื่นตัวขึ้นทั่วประเทศ และหยิบยกเรื่องขึ้นมาเป็นปัญหาสำคัญระดับชาติ ในที่สุดรัฐบาลจึงจัดตั้งทบวงสภาวะแวดล้อมขึ้นในปี 1970

บทที่ 14

อวสานของการเจริญเติบโต

อย่างรวดเร็ว

ในปี 1970 ญี่ปุ่นได้เป็นเจ้าของภาพจัดงานมหกรรมแสดงสินค้านานาชาติ (Expo '70) ภายใต้คำขวัญว่า "เพื่อความก้าวหน้าและความกลมเกลียวของมนุษยชาติ" แต่ในช่วงหลังของปีเดียวกันความโชติช่วงของเศรษฐกิจญี่ปุ่นที่ต่อเนื่องมาเป็นเวลานานได้เริ่มอ่อนแรงลง สำหรับสาเหตุพื้นฐานก็อยู่ที่การมีกำลังการผลิตเหลือล้น หลังจากที่มีการลงทุนขนาดใหญ่ได้แสดงประสิทธิผลอย่างเต็มที่ และในขณะที่ญี่ปุ่นยังไม่สามารถฉีกตัวให้หลุดพ้นจากภาวะซบเซานี้ได้เรียบร้อย ในเดือนสิงหาคม 1971 ได้เกิดเหตุการณ์ที่น่าตื่นตระหนกยิ่งขึ้นไปอีก นั่นคือ การออกแถลงการณ์ของประธานาธิบดีนิกสันซึ่งเท่ากับเป็นการประกาศถึงการพังทลายของระบบการเงินระหว่างประเทศในญี่ปุ่นนิยมเรียกเหตุการณ์ครั้งนี้ว่า "นิกสันช็อค" หรือ "ดอลล์ช็อค"

สำหรับภูมิหลังของเรื่องนี้ สืบเนื่องมาจากปัญหาวิกฤตการณ์เงินดอลลาร์นั่นเอง ดังได้กล่าวไปแล้วว่าวิกฤตการณ์เงินดอลลาร์ได้เริ่มแสดงอาการมาตั้งแต่ปี 1958 และมาทรุดหนักเข้าในช่วงหลังของทศวรรษที่ 1960 เมื่ออเมริกาต้องใช้จ่ายเงินทองเป็นจำนวนมหาศาลกับสงครามเวียดนาม ในฐานะที่เป็น "เงินสกุลหลัก" (Key currency) ซึ่งสัญญาว่าจะแลกเปลี่ยนกับทองคำให้ตามต้องการ ฉะนั้นการไหลออกของเงินดอลลาร์ก็ย่อมนำไปสู่การสูญเสียทองคำสำรองของอเมริกาในที่สุด ดังปรากฏว่าในปี 1949 อเมริกาเคยครอบครองทองคำถึง 24,600 ล้านดอลลาร์หรือประมาณ 70% ในทอง-

คำสั่งรอกของโลก แต่มาในปี 1967 ได้ลดเหลือเพียง 12,400 ล้านดอลลาร์ ยิ่งกว่านั้นในปี 1968 ได้มีการท่วมขายเงินดอลลาร์และแย่งชิงกันซื้อทองอย่างขนานใหญ่ จนกระทั่งอเมริกา และ โอเอเอ็มเอฟ ได้ประกาศใช้มาตรการต่าง ๆ เพื่อผ่อนคลายวิกฤตการณ์เงินดอลลาร์ แต่ก็ไม่สามารถแก้ไขปัญหานี้ได้อย่างจริงจัง

ตรงกันข้าม ในช่วงเวลาเดียวกันนี้เศรษฐกิจญี่ปุ่นกลับเจริญเติบโต และได้ดุลการชำระเงินสูงขึ้นเรื่อย ๆ เงินทุนสำรองซึ่งจนถึงปี 1967 เคยขึ้นลงอยู่ในระดับ 2,000 ล้านดอลลาร์ ก็ได้พอกพูนขึ้นอย่างมากมายจนถึงระดับ 5,500 ล้านดอลลาร์ ในปลายปี 1970 โดยเฉพาะอย่างยิ่งการส่งออกไปยังอเมริกาได้เพิ่มขึ้นอย่างเด่นชัด และญี่ปุ่นเป็นฝ่ายได้เปรียบอย่างต่อเนื่อง ความขัดแย้งทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศทั้งสองจึงเริ่มรุนแรงขึ้น กล่าวคือ ในด้านหนึ่งอเมริกาได้เพิ่มกฎเกณฑ์ต่อสินค้าญี่ปุ่นที่มีการนำเข้าเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เช่น พวกสิ่งทอ และโทรทัศน์ เป็นต้น ในอีกด้านหนึ่งก็ได้เรียกร้องให้ญี่ปุ่นยกเลิกมาตรการจำกัดการนำเข้าที่ยังหลงเหลืออยู่ และให้เข้ามาช่วยแบ่งรับภาระเรื่องความช่วยเหลือต่างประเทศ อย่างไรก็ตามพอถึงปี 1971 จากการดำเนินนโยบายกระตุ้นภาวะเศรษฐกิจบวกกับความรุนแรงของเงินเพื่อ ทำให้ดุลการค้ารวมของอเมริกาคงอยู่ในสภาพขาดดุลเป็นครั้งแรกในรอบ 80 ปี อีกทั้งในเวลาใกล้เคียงกันนี้ ก็ได้มีการแก๊งก์กับเงินสกุลอื่น เช่น เงินมาร์ค อย่างขนานใหญ่ วิกฤตการณ์ของเงินดอลลาร์จึงเข้าขั้นทรุดหนัก จนกระทั่งประธานาธิบดีนิกสัน ต้องแถลงการณ์ครั้งสำคัญในวันที่ 15 สิงหาคม 1971

สำหรับสาระสำคัญของแถลงการณ์นิกสัน ทางด้านต่างประเทศ

(1) การหยุดยั้งการแลกเปลี่ยนเงินดอลลาร์กับทองคำและ

(2) การเก็บภาษีจากสินค้าเข้าเป็นพิเศษอีก 10% (import surtax) ส่วนทางด้านภายในประเทศ

(1) การแช่เย็นราคาสินค้ากับค่าจ้างเป็นเวลา 90 วัน และ

(2) การลดภาษีเพื่อกระตุ้นภาวะเศรษฐกิจ

แต่ทั้งหมดนี้ที่สำคัญที่สุด คือ การหยุดยั้งการแลกเปลี่ยนดอลลาร์กับทองคำซึ่งเป็นเงื่อนไขพื้นฐานที่ค้ำจุนระบบการเงินระหว่างประเทศหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 หรือ ไอเอ็มเอฟ ตลอดมา การเลิกล้มสิ่งนี้จึงเท่ากับเป็นการพังทลายของระบบ ไอเอ็มเอฟ นั้นเอง และการเก็บภาษีสินค้าเข้าเป็นพิเศษเพิ่มเติม ก็เท่ากับเป็นการท้าทายต่อหลักการค้าเสรีของแกท (GATT)

แถลงการณ์ นิกสันได้ทำความตกใจให้กับโลกทุนนิยมอย่างใหญ่หลวง และประเทศที่สำคัญ ๆ ต่างก็หันมาใช้ระบบอัตราแลกเปลี่ยนเสรี ในขณะเดียวกันก็ได้มีการเจรจาหรือเกี่ยวกับการปรับปรุงแก้ไขระบบเงินตราระหว่างประเทศ ผลปรากฏว่า ในเดือนธันวาคมปีเดียวกัน จากการประชุมระดับรัฐมนตรีกระทรวงการคลัง 10 ประเทศที่พิพิธภณณ์ส์สมิธโซเนียนในกรุงวอชิงตัน ได้ข้อตกลงว่า ให้ขึ้นราคาทองคำจากระดับ 1 ออนซ์ ต่อ 35 ดอลลาร์ เป็น 38 ดอลลาร์ และให้ขึ้นค่าเงินของประเทศต่าง ๆ เมื่อเทียบกับเงินดอลลาร์ ในกรณีของญี่ปุ่น อัตราแลกเปลี่ยน 360 เยนต่อ 1 ดอลลาร์ ซึ่งยึดถือมาตลอดหลังสงครามโลก ได้ขึ้นไปเป็น 308 เยนต่อ 1 ดอลลาร์ หรือเพิ่มขึ้น 16.88% ซึ่งนับเป็นอัตราสูงสุดในกลุ่มประเทศทั้งหมดนี้

เมื่อตกลงกันได้แล้ว อเมริกาก็ได้ยกเลิกการเก็บภาษีสินค้าเป็นพิเศษ 10% แต่จุดที่สำคัญคือ ข้อสัญญาเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนดอลลาร์กับทองคำยังมิได้รับการฟื้นคืน ซึ่งเท่ากับว่าระบบการเงินระหว่างประเทศยังขาดฐานรองรับอยู่นั่นเอง ยิ่งกว่านั้นเงินดอลลาร์ยังคงล้นไหลออกจากอเมริกาอย่าง

ไม่หยุดยั้ง กล่าวคือ เมื่อไม่มีตัวเบรก ซึ่งเดิมที่เกิดจากข้อผูกมัดของการแลกเปลี่ยนดอลลาร์กับทองคำ อเมริกาก็ยิ่งเน้นเรื่องการกระตุ้นเศรษฐกิจภายในได้อย่างสบายใจและพิมพ์เงินออกมาใช้อย่างพรั่ำเพรื่อ ในปี 1972 อเมริกาจึงขาดดุลการค้าถึง 6,800 ล้านดอลลาร์ และดอลลาร์ไหลออกนอกประเทศมากขึ้น ซึ่งยิ่งทำให้ความเชื่อถือในเงินดอลลาร์ต้องตกต่ำลงไปอีก การล้มละลายของข้อตกลงสมิทโซเนียนจึงเป็นเรื่องของเวลาเท่านั้น

ในทางตรงกันข้าม แม้จะต้องขึ้นค่าเงินมากกว่าประเทศอื่น ๆ แต่ญี่ปุ่นก็สามารถพ้นตัวจากภาวะ "ดอลลาร์ช็อก" ได้เร็วเกินคาด และการส่งออกยังเพิ่มมากขึ้นเสียอีก ผลคือในปี 1972 ญี่ปุ่นได้ดุลการค้าอยู่ถึง 9,000 ล้านดอลลาร์ และเงินทุนสำรองได้ขึ้นสูงถึง 18,300 ล้านดอลลาร์ การได้เปรียบดุลการค้าอย่างมหาศาลเช่นนี้ กลายเป็นแรงกดดันให้ญี่ปุ่นต้องขึ้นค่าเงินอีก และในขณะเดียวกัน ก็เป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งที่ผลักดันให้ระบบสมิทโซเนียนพังทลาย

และแล้วในเดือนมิถุนายน 1972 เมื่อเงินปอนด์ของอังกฤษต้องหันมาใช้ระบบอัตราแลกเปลี่ยนเสรี และตามด้วยการแย่งชิงกันทุ่มขายเงินดอลลาร์ในเดือนกุมภาพันธ์ 1973 ระบบสมิทโซเนียนซึ่งไม่มั่นคงมาแต่ต้นแล้ว ก็ต้องล้มคว่ำลงในช่วงระยะเวลาอันสั้น กล่าวคือ ในวันที่ 13 กุมภาพันธ์ เงินดอลลาร์ได้ลดค่าลง 10% และเงินเยนต้องหันไปใช้ระบบอัตราแลกเปลี่ยนเสรี ซึ่งเท่ากับเป็นการขึ้นค่าเงินเยนนั่นเอง และต่อมาในเดือนมีนาคม เมื่อมีการทุ่มขายเงินดอลลาร์อีกระลอก กลุ่มประชาคมยุโรปก็หันมาใช้ระบบอัตราแลกเปลี่ยนเสรีร่วมกัน เป็นอันว่าการเงินของโลกได้ก้าวเข้าสู่สมัยของระบบอัตราแลกเปลี่ยนเสรี ฉะนั้นในช่วงระยะเวลาเพียง 1 ปี กับ 2 เดือน ระบบสมิทโซเนียนก็มีอันต้องถึงแก่กาลอวสานอย่างช่วยไม่ได้

ต่อไปลองหันกลับมาดูเหตุการณ์ในญี่ปุ่น ดังได้กล่าวไปแล้วว่า ภาวะเศรษฐกิจของญี่ปุ่นเริ่มอ่อนแรงตั้งแต่ช่วงหลังของปี 1970 เพื่อแก้ไขสถานการณ์รัฐบาลจึงได้ขยายการลงทุนในโครงการสาธารณประโยชน์อย่างจริงจัง โดยพึ่งรายได้จากการออกพันธบัตรรัฐบาลมากขึ้น ประกอบกับการใช้นโยบายลดอัตราดอกเบี้ย เศรษฐกิจญี่ปุ่นจึงเริ่มคึกคักขึ้นอีกในต้นปี 1972

ในปี 1972 นี้ มีเหตุการณ์ที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือการสิ้นสุดสมัยอันยาวนานของนายกรัฐมนตรี ซาโต เอซากุ และทานากะ กากุเอ ได้เข้ามารับช่วงแทน ทางด้านต่างประเทศรัฐบาลทานากะได้ซื้อหุ้นสัมพันธภาพทางการทูตกับจีน ทางด้านภายในประเทศได้มุ่งดำเนินนโยบายขยายการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นที่ลือลั่นภายใต้ชื่อ "ทฤษฎีการปฏิรูปหมู่เกาะญี่ปุ่น" (Nippon retto kaizoron) สำหรับสาระสำคัญคือ การพัฒนาใช้ประโยชน์จากพื้นที่ของญี่ปุ่นทั้งหมดอย่างเต็มที่ โดยการสร้างเมืองสมัยใหม่ขนาดกลางที่มีประชากรระดับ 250,000 คนขึ้นทั่วประเทศ แล้วกระจายโรงงานอุตสาหกรรมไปตามเมืองเหล่านี้ ซึ่งเท่ากับเป็นการช่วยแก้ปัญหาการแออัดของประชากรในเมืองใหญ่ และความเบาบางของผู้คนในชนบทไปพร้อมกันทีเดียว เสร็จแล้วให้เชื่อมโยงเมืองทั้งหมดนี้ด้วยเส้นทางรถไฟชินคันเซน เส้นทางสายด่วนและระบบสื่อสารคมนาคมสมัยใหม่ ตามแผนการตั้งเป้าหมายว่าในช่วง 15 ปีต่อจากนี้ อัตราการเจริญเติบโตจะตกปีละ 10% และเมื่อถึงปี 1985 GNP ของญี่ปุ่นจะเพิ่มเป็น 304 ล้านล้านเยน หรือ ประมาณ 4.3 เท่าตัวของปี 1970

เพื่อให้เป็นไปตามแผนปฏิรูปหมู่เกาะ รัฐบาลได้เพิ่มงบประมาณรายจ่ายเป็นการใหญ่ ปรากฏว่าในปี 1973 งบประมาณของรัฐบาลได้เพิ่มจากปีที่ผ่านมาราว 24.6% ซึ่งนับเป็นอัตราสูงสุดคือสูงกว่าเมื่อคราวดำเนิน

โครงการเพิ่มรายได้เท่าตัว (ในปี 1961 เพิ่มขึ้นเพียง 24.4%) เสียอีก โดยเฉพาะอย่างยิ่งงบการลงทุนของรัฐบาลได้เพิ่มขึ้นถึง 28.3% ภาวะเศรษฐกิจในญี่ปุ่นจึงคึกคักขึ้นอีก หรือที่เรียกกันว่า การบูมจากแผนปฏิรูปหมู่เกาะ แต่ถ้าได้พิจารณาเงื่อนไขต่าง ๆ ของเศรษฐกิจญี่ปุ่นในขณะนั้นอย่างถูกต้องแล้วจะเห็นว่า การดำเนินนโยบายในครั้งนี้เป็น การตัดสินใจที่ผิดพลาด และก่อให้เกิดปัญหามากขึ้น กล่าวคือ ภาวะซบเซาในปี 1971 น่าจะเป็นลางบอกเหตุว่า ช่วงของการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วกำลังสิ้นสุดลง และรัฐบาลควรพิจารณาถึงการปรับปรุงเศรษฐกิจญี่ปุ่น จากสภาวะที่มีการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วมาสู่อัตราปานกลางหรือต่ำ แต่มีเสถียรภาพโดยที่เกิดความเสียหายน้อยที่สุด อย่างไรก็ตาม รัฐบาลญี่ปุ่นยังพะงอยู่กับเรื่องการเจริญเติบโต และแทนที่จะแตะเบรคกลับไปเหยียบคันเร่งอย่างเต็มแรง ภาวะเศรษฐกิจจึงร้อนจัดและความขัดแย้งต่าง ๆ ก็ปะทุกันออกมา ที่เห็นเด่นชัดที่สุด คือ การถိบตัวของราคาสินค้า

ดังได้กล่าวไปแล้วว่า หลังจากที่ได้มีการหยุดยั้งการแลกเปลี่ยนดอลลาร์กับทองคำในปี 1971 แล้ว อเมริกาก็ได้ปล่อยให้ดอลลาร์หลังไหลออกนอกประเทศมากขึ้น เป็นเหตุให้ประเทศอื่น ๆ มีสภาพคล่องเหลือเฟือซึ่งเท่ากับเป็นการกระตุ้นภาวะเงินเฟ้อไปทั่วโลก ยิ่งกว่านั้นในญี่ปุ่นเองเพื่อส่งเสริมการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วต่อไป ได้มีการเพิ่มงบรายจ่ายของรัฐบาลและธนาคารปล่อยเงินกู้มากขึ้นภายใต้อัตราดอกเบี้ยต่ำ เมื่อบวกกับการپردงเข้ามาของเงินดอลลาร์จากการได้ดุลการค้า ทำให้บริษัทใหญ่ ๆ ของญี่ปุ่นอยู่ในฐานะที่มีสภาพคล่องเหลือล้น ทางออกอันหนึ่ง คือ การนำเงินเหล่านี้ไปลงทุนในต่างประเทศ ฉะนั้น ในช่วงปี 1972-73 การลงทุนโดยตรงในต่างแดนของญี่ปุ่น จึงเพิ่มขึ้นอย่างเด่นชัด

ส่วนทางออกอีกอันหนึ่ง คือ การนำไปใช้สำหรับการแก่งำไร พอดีเป็นจังหวะที่มีการบูมจากแผนปฏิรูปหมู่เกาะ ที่ดินจึงตกเป็นเป้าหมายของการแก่งำไรลำดับแรก แล้วค่อยขยายวงไปสู่การซื้อขายกับสินค้าต่าง ๆ นับตั้งแต่พวกไม้ก่อสร้าง ถั่วเหลือง ขนสัตว์ จนถึงภาพเขียน เพชรพลอยและบัตรสมาชิกของสนามกอล์ฟ ราคาสินค้าจึงถีบตัวสูงขึ้นไปตาม ๆ กัน มีหน้าข่าวในปี 1973 ภาวะดินฟ้าอากาศของโลกแปรปรวนผิดปกติ การเก็บเกี่ยวพืชผลทางเกษตรทั่วโลกลดน้อยลงก่อให้เกิดการกว้านซื้อเพื่อแก่งำไร และราคาพุ่งสูงขึ้น จนมีการรำลือถึงเรื่อง "วิกฤตการณ์อาหาร" ซึ่งทำความกังวลใจให้กับประเทศที่มีอัตราพึ่งตนเองทางอาหารในระดับต่ำอย่างญี่ปุ่นไม่น้อยทีเดียว ปรากฏว่าการขาดแคลนสิ่งของไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะพืชผลทางเกษตรเท่านั้น ยังระบอบไปสู่วงการอื่น ๆ เช่น พวกผลิตภัณฑ์เปโตรเคมีคอล เหล็ก ซีเมนต์ เป็นต้น นี่เป็นเพราะการกว้านซื้อตามแรงบูมของแผนปฏิรูปหมู่เกาะ และส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการรวมหัวในลักษณะคาร์เทล ของบริษัทที่จួយโอกาสจำกัดการผลิต พฤติกรรมของกลุ่มทุนผูกขาด และการปล่อยปละละเลยของรัฐบาลจึงช่วยโหมการถีบตัวของราคาสินค้า ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า การบูมของการปฏิรูปหมู่เกาะ ญี่ปุ่นเป็นการบูมของภาวะเงินเฟ้อนั่นเอง

พอถึงช่วงกลางปี 1973 ราคาสินค้าได้พุ่งขึ้นในอัตราเกินกว่า 10% และแล้วเหมือนกับจะจงใจซ้ำเติมให้สถานการณ์เลวร้ายลงไปอีก วิกฤตการณ์น้ำมันได้ระเบิดตัวขึ้นในปลายปีเดียวกัน สำหรับตัวจุดชนวนเฉพาะหน้า ก็คือ การปะทุขึ้นของสงครามตะวันออกกลางครั้งที่ 4 แต่ภูมิหลังที่แท้จริงคือ ลัทธิชาตินิยมเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติของประเทศผู้ผลิตน้ำมัน ที่ต้องการทำลายระบบครอบครองวงการณ์น้ำมันของกลุ่มผูกขาดน้ำมัน นานาชาติ (International Petroleum Cartel) ได้ขึ้นสู่กระแสสูง ประเทศผู้ผลิตน้ำมัน

ซึ่งมีกลุ่มโอเปค (OPEC = Organization of Petroleum Exporting Countries) เป็นศูนย์กลาง จึงได้พยายามออกปากออกเสียงมากขึ้นเมื่อสถานการณ์เอื้ออำนวย และเมื่อเข้าทศวรรษที่ 1970 ก็เริ่มเรียกร้องได้ตามที่ต้องการ ฉะนั้นพอสงครามตะวันออกกลางระเบิดขึ้น กลุ่มโอเปคก็ได้ใช้น้ำมันเป็นเครื่องต่อรองอย่างเต็มประตุ ส่วนมาตรการที่ใช้คือ การลดปริมาณการผลิตลงเรื่อยๆ กับการขึ้นราคาน้ำมัน ปรากฏว่าในช่วงระยะเวลาเพียงปีเดียว ราคาน้ำมันดิบได้สูงขึ้นประมาณ 4 เท่าตัวและหลังจากนั้นมา การขอเข้าร่วมในบริษัทน้ำมัน และการโอนเป็นของรัฐได้มีแนวโน้มสูงขึ้นเรื่อยๆ

กุศโลบายน้ำมันที่ใช้ออกมาอย่างเต็มที่ในสงครามตะวันออกกลางครั้งนี้ ทำให้อำนาจในการกำหนดปริมาณการผลิต และราคาซึ่งเคยตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของกลุ่มผูกขาดน้ำมันนานาชาติได้เปลี่ยนมาอยู่ในกำมือของประเทศผู้ผลิตน้ำมัน และสามารถมีอิทธิพลเหนือทรัพยากรธรรมชาติของตนได้เต็มที่ ในอีกด้านหนึ่ง กลุ่มประเทศทุนนิยมที่เจริญแล้วซึ่งได้ใช้ประโยชน์จากน้ำมันราคาถูกมาตลอดต้องได้รับความกระทบกระเทือนจากวิกฤตการณ์น้ำมันอย่างหนักหน่วง และความขัดแย้งต่างๆ ได้ปรากฏชัดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศที่มีพื้นฐานพลังงานที่เปราะบางอย่างญี่ปุ่น ต้องสะดุ้งสะเทือนกับเหตุการณ์ครั้งนี้อย่างใหญ่หลวง แหล่งพลังงานของญี่ปุ่นพึ่งพาน้ำมันอยู่ถึง 74.9% (ปี 1972) ซึ่งเป็นอัตราสูงสุดในกลุ่มประเทศที่เจริญแล้ว ยิ่งกว่านั้น 99.7% ของน้ำมันเหล่านี้ต้องอาศัยการนำเข้าโดยเฉพาะจากตะวันออกกลางสูงถึง 80.7% ฉะนั้นจึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่ญี่ปุ่นจะตื่นตระหนกกับวิกฤตการณ์น้ำมันมากกว่าประเทศอื่น ๆ

ในปลายปี 1973 เมื่อมีข่าวว่าปริมาณการผลิตน้ำมันลดลงและราคาได้เพิ่มขึ้นอย่างขนานใหญ่ ญี่ปุ่นก็ตกอยู่ในสภาพผันสลายและภายใต้การ

สังหาริมทรัพย์ของจะขาดแคลน และภาวะเงินเฟ้อจะรุนแรงขึ้น สังคมก็ตกอยู่ในสภาพลวนลามวุ่นวาย ทั้งบริษัทและผู้คนทั่วไปได้พยายามปกป้องผลประโยชน์ของตนเองโดยแย่งชิงกันซื้อไม่เพียงแต่เฉพาะผลิตภัณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับน้ำมันโดยตรงเท่านั้นยังรวมถึงข้าวของที่ใช้ในชีวิตประจำวันทุกชนิด เช่น กระดาษชำระ และ ผงซักฟอก เป็นต้น แม้ว่ารัฐบาลจะได้ออกกฎหมายต่างๆ เพื่อยับยั้งสถานการณ์แต่ก็ไม่ได้ผล ราคาสินค้ายังคงถีบตัวสูงขึ้นเรื่อย ๆ ในเดือนกุมภาพันธ์ 1974 เมื่อเปรียบเทียบกับระยะเวลาเดียวกันของปีที่ผ่านมา ราคาผู้ขายส่งเพิ่มขึ้น 37% และราคาผู้บริโภคเพิ่มขึ้น 26%

ภายใต้วิกฤตการณ์น้ำมัน เมื่อต้องเผชิญกับความปั่นป่วนของราคาสินค้า ทำนองเดียวกับประเทศอื่น ๆ รัฐบาลญี่ปุ่นได้ใช้นโยบายเหนียวรั้งภาวะเศรษฐกิจหรือลดตีมันด์รวม โดยเลื่อนการดำเนินโครงการส่วนหนึ่งของปี 1973 ออกไป และลดรายจ่ายด้านนี้ในปี 1974 และเข้มงวดกับการให้กู้ยืมมากขึ้น ผลก็คือ ตั้งแต่ปี 1974 เป็นต้นมาเศรษฐกิจญี่ปุ่นได้ตกอยู่ในภาวะตกต่ำอย่างรุนแรง การผลิตทางด้านอุตสาหกรรมซึ่งเคยเพิ่มขึ้นตลอดมาถดถอยลง 9.7% และอัตราการเจริญเติบโตที่แท้จริงติดลบ 1.3% จึงนับเป็นการตกต่ำครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา เพราะเท่าที่ผ่านมาแม้จะเลวร้ายเพียงไร อัตราการเจริญเติบโตของญี่ปุ่นก็ยังเป็นบวกเสมอ นี่เป็นครั้งแรกที่ติดลบ

สำหรับสาเหตุพื้นฐานของการตกต่ำในครั้งนี้ อยู่ที่การมีกำลังการผลิตที่เหลือนั่น ซึ่งได้สะสมมาในช่วงของการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว แต่เท่าที่ผ่านมาไม่ค่อยได้แสดงอาการอย่างเด่นชัดก็เพราะรัฐบาลญี่ปุ่นได้ใช้นโยบายขยายตีมันด์ช่วยผ่อนคลายเป็นอยู่เรื่อย มาคราวนี้เมื่อรัฐบาลไม่สามารถทำเช่นนั้นได้อีก อัตราการทำงานของเครื่องจักรอุปกรณ์จึงตกต่ำลงอย่างเห็นได้ชัด

เช่น ถ้าให้อัตราการทำงานของเครื่องจักรอุปกรณ์ของปี 1970 = 100 ของปี 1974 ก็จะอยู่เพียงระดับ 78% นอกจากนี้ภาวะตกต่ำยังถูกซ้ำเติมด้วยปัญหาความขัดแย้งภายในของโลกทุนนิยม ซึ่งแสดงอาการอย่างเด่นชัดในการพังทลายของระบบการเงินระหว่างประเทศ (ไอเอ็มเอฟ) เริ่มตั้งแต่แถลงการณ์นิกสันในปี 1971 สิ่งนี้ได้สั่นคลอนโครงสร้างเศรษฐกิจทุนนิยม และการหลั่งไหลออกมาของเงินดอลลาร์ได้กระตุ้นภาวะเงินเฟ้อทั่วโลกรุนแรงขึ้น นอกจากนี้วิกฤตการณ์น้ำมันในปี 1973 ทำให้ระบบครอบครองวงกาน้ำมันที่มีประเทศที่เจริญแล้วเป็นศูนย์กลาง ต้องล้มละลายต่อหน้าลัทธิชาตินิยมของประเทศผู้ผลิตน้ำมัน เหตุการณ์นี้ไม่เพียงแต่สั่นคลอนพื้นฐานด้านพลังงานที่รองรับการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วเท่านั้น ยังเป็นตัวเร่งภาวะเงินเฟ้อและสร้างความไม่สมดุลย์ ในเรื่องดุลการชำระเงินระหว่างประเทศอย่างรุนแรง กล่าวคือ ในขณะที่ฝ่ายประเทศผู้ผลิตน้ำมันตักตวงสะสมดอลลาร์จากการขายน้ำมัน ประเทศที่ไม่มีน้ำมันโดยเฉพาะประเทศด้อยพัฒนา ฐานะดุลการชำระเงินต้องย่ำแย่อย่างขนาดหนักไปตาม ๆ กัน แม้แต่กรณีของญี่ปุ่นก็เปลี่ยนจากการได้ดุลขนาดใหญ่ 6,620 ล้านดอลลาร์ ในปี 1972 มาเป็นการเสียดุลขนาดหนัก 4,690 ล้านดอลลาร์ ในปี 1974

ภายใต้การเสื่อมสลายของความเป็นระเบียบใน “ระบบหลังสงครามโลกครั้งที่ 2” ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศโดยเฉพาะทางด้านการค้าได้หดตัวลง และเกิดภาวะตกต่ำควบคู่ไปกับเงินเฟ้อ หรือที่เรียกว่าสแต็กเฟชัน (stagflation) ทั่วโลก นี่เป็นการสะท้อนถึงวิกฤตการณ์ในโครงสร้างของระบบทุนนิยมในด้านหนึ่ง นอกจากนี้ระบบหลังสงครามซึ่งมีประเทศที่เจริญแล้วเป็นศูนย์กลาง ยังถูกคุกคามจากการไล่กวัดขึ้นมาอย่างรวดเร็วของ “ประเทศที่เจริญระดับกลาง” เช่น เกาหลีใต้ ไต้หวัน สิงคโปร์

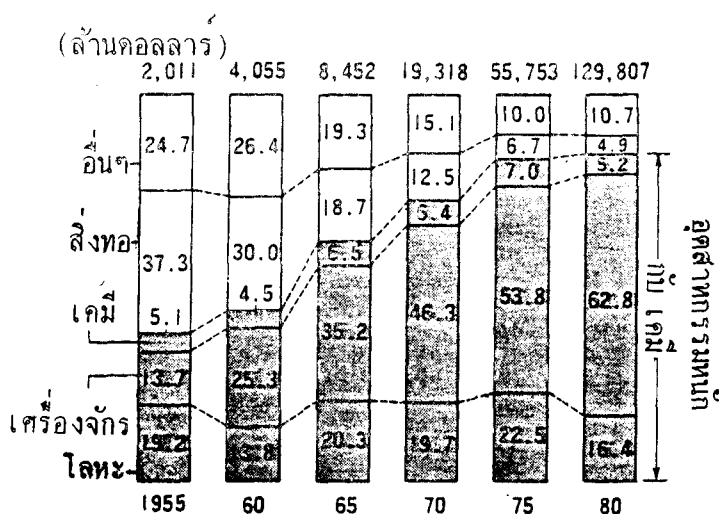
และเม็กซิโก เป็นต้น ซึ่งนี้เป็นผลจากการตีกลับของการลงทุนกับเทคโนโลยี ออกอย่างขนานใหญ่ของประเทศที่เจริญแล้ว ส่วนทางด้านภายในประเทศ เงื่อนไขต่าง ๆ ที่เคยค้ำจุนการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วก็เจอกับอุปสรรคมากขึ้น เช่น ปัญหามลภาวะ ปัญหาการจัดหาน้ำใช้เพื่อการผลิต และปัญหา สถานที่จัดตั้งโรงงาน เป็นต้น

ท่ามกลางปัญหาความขัดแย้งระบบของทุนนิยม และการตกต่ำของ เศรษฐกิจโลกได้ขยายกว้างออกไป เศรษฐกิจญี่ปุ่นได้ซบเซามาตลอดตั้งแต่ปี 1974 การผลิตทางด้านอุตสาหกรรมจากปลายปี 1973 จนถึงต้นปี 1975 ได้ลดลง 20.6% ซึ่งนับว่าสูงสุดหลังสงครามโลกเป็นต้นมา เครื่องจักร อุปกรณ์ที่ไม่ได้ใช้งานมีอัตราสูงขึ้น และผลกำไรของธุรกิจย่ำแย่ลง ในปี 1974 บริษัทล้มละลายกว่า 1 หมื่นราย และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จำนวนคนว่างงานก็เพิ่มขึ้นด้วย ในขณะที่ระดับราคาสินค้าสูงขึ้น ความ เป็นอยู่ของประชาชนจึงค่อนข้างฝืดเคือง

ภายใต้การตกต่ำอย่างยืดเยื้อ กิจกรรมของอุตสาหกรรมจำนวนมากต้อง ย่ำแย่ลง โดยเฉพาะอุตสาหกรรมที่มีช่องว่าง (gap) ระหว่างดีมานด์กับกำลัง ในการผลิตมาก ๆ เช่น การต่อเรือ เพราะหลังวิกฤตการณ์น้ำมันการค้าของ โลกหดตัว ปริมาณการสั่งซื้อต่อเรือจึงลดน้อยลง อุตสาหกรรมที่ปรับตัวไม่ทัน เพราะค่าใช้จ่ายด้านพลังงานสูงขึ้นมาก เช่น การผลิตอลูมิเนียมและอุตสาหกรรมที่โดนประเทศด้อยพัฒนาหรือพัฒนาระดับกลางไล่กวตมาอย่างกระชั้นชิด เช่น พวกสิ่งทอ ไม้อัด และปุ๋ยเคมี เป็นต้น รัฐบาลญี่ปุ่นได้พยายาม ชักชวนและสนับสนุนให้อุตสาหกรรมเหล่านี้ปรับตัว ทางด้านบริษัทเอกชน ก็ได้พยายามปรับปรุงประสิทธิภาพของตนเอง โดยการรวมกลุ่มหรือรวม บริษัท ถ้าเป็นบริษัทใหญ่ก็มีไม่น้อยที่อาศัยการผลักดันภาวะไปให้กับบริษัท

ขนาดกลางและขนาดเล็กซึ่งรับงานต่อจากตน แต่แนวโน้มทั่วไปคือ การบริหารอย่างประหยัด โดยการลดค่าใช้จ่ายทุกด้านเท่าที่จะทำได้ หรืออาจพูดเสียใหม่ว่าพยายามใช้ปัจจัยทุกอย่างให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้น ไม่ว่าจะเป็นในด้านวัตถุดิบ เชื้อเพลิง การเก็บสต็อก การลงทุนในเครื่องจักรอุปกรณ์ ทางด้านการเงินก็พยายามลดการกู้เพื่อลดภาระดอกเบี้ย เงินทองที่พอมิเหลือก็นำไปทำให้งอกเงยโดยการซื้อหุ้นหรือพันธบัตร เป็นต้น อย่างไรก็ตามที่เห็นเด่นชัดที่สุด คือ การลดค่าใช้จ่ายในด้านแรงงาน เช่น การลดจำนวนคนงานที่จะรับเข้ามาใหม่ การหาทางลดพนักงานวัยกลางคนและสูงอายุ ซึ่งเป็นภาระหนักเพราะพวกนี้เงินเดือนแพง การใช้ระบบคอมพิวเตอร์เพื่อประหยัดการใช้คนงาน ในกรณีที่จำเป็นต้องใช้แรงงานเพิ่มเติมอย่างเลี่ยงไม่ได้ แทนที่จะรับคนงานชายประจำเพิ่ม ถ้าเป็นไปได้ก็ให้จ้างคนงานหญิงและถ้าเป็นพวกที่ทำงานเพื่อหารายได้พิเศษชั่วคราวชั่วคราว (part-timers) ก็ยิ่งดีไปใหญ่เพราะค่าจ้างถูก นอกจากนี้ก็พยายามลดการขึ้นค่าจ้างโดยทั่วไปให้อยู่ในระดับต่ำ

จากการพยายามลดการจ้างคนงาน และกตค่าจ้างเอาไว้ ดัชนีมาตรฐานในการบริโภคของประชาชนจึงเพิ่มขึ้นอย่างเฉื่อยชา ทางด้านการลงทุนภายในประเทศเองก็ซบเซา ช่องว่างระหว่างดัชนีมาตรฐานกับชีพพลายก็ยิ่งถ่างจากกันมากขึ้น เมื่อเจอกับปัญหาดัชนีมาตรฐานภายในไม่เพิ่ม บริษัทญี่ปุ่นจึงหันไปเน้นเรื่องการส่งออกมากขึ้น ผลปรากฏว่าตั้งแต่ปี 1976 เป็นต้นมา โดยเฉลี่ยแล้วการส่งออกเพิ่มขึ้นปีละ 20% สินค้าออกส่วนใหญ่เป็นผลผลิตจากอุตสาหกรรมหนักกับเคมี (ดูรูปที่ 14.1) โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือพวกรถยนต์กับเครื่องจักรไฟฟ้า แม้ว่าเหล็ก เรือ และรถยนต์จะยังเป็นสินค้า 3 รายการที่เป็นตัวชูโรงของการส่งออก แต่ในขณะที่เรื่อกับเหล็กลดความสำคัญลง รถยนต์กลับแสดงบทบาทเป็นตัวนำอย่างโดดเด่น ส่วนการส่งออกพวกเครื่องใช้ไฟฟ้า

ที่มา : Miyamoto (27) p. 58

รูปที่ 14.1 การเปลี่ยนแปลงในการส่งออก(%)

(เช่น วิทยุ โทรทัศน์) เครื่องจักรทั่วไป และเครื่องจักรที่ต้องใช้ความละเอียดแม่นยำ (precision machine) ก็เพิ่มขึ้นอย่างเด่นชัดเช่นเดียวกัน ทั้งนี้เพราะอุตสาหกรรมเหล่านี้สามารถปรับปรุงประสิทธิภาพของตนได้อย่างยอดเยี่ยม ทำให้มีอำนาจแข่งขันที่ดีเด่น ไม่ว่าจะเป็นทางด้านราคาหรือทางด้านคุณภาพ การส่งออกจึงเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะที่ส่งไปยังตลาดอเมริกาและยุโรป

ในขณะที่การส่งออกของญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว การนำเข้าซึ่งส่วนใหญ่เป็นพวกวัตถุดิบและเชื้อเพลิงกลับเพิ่มขึ้นไม่เท่าไร ทั้งนี้เพราะภาวะเศรษฐกิจภายในประเทศยังคงซบเซาอยู่อย่างต่อเนื่อง ญี่ปุ่นจึงได้เปรียบดุลการค้าสูงขึ้นไปอีกคือจากระดับ 11,100 ล้านบาทในปี 1976 เพิ่มขึ้นเป็น 20,300 ล้านบาทในปี 1977 พร้อมกันนี้เงินทุนสำรองก็เพิ่มจาก

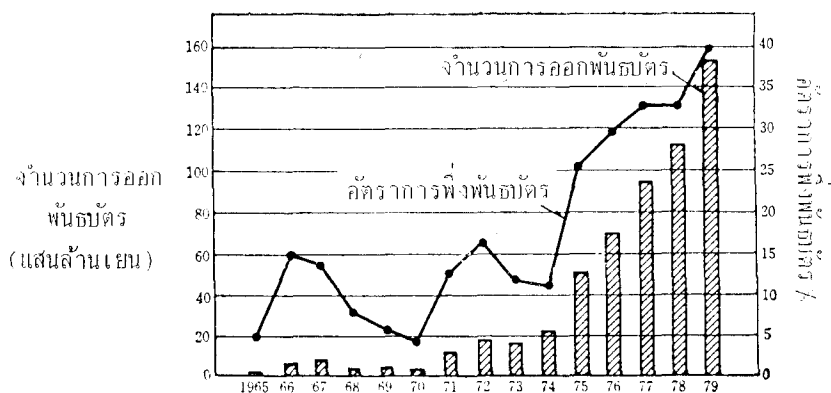
ระดับ 14,200 ล้านดอลลาร์ ในปลายปี 1975 เป็น 17,000 และ 29,200 ล้านดอลลาร์ในปลายปี 1976 และ 1977 ตามลำดับ

อย่างไรก็ตาม การที่ญี่ปุ่นได้เปรียบดุลการชำระเงินโดยอาศัยการส่งสินค้าออกทะลวงเข้าไปในตลาดบางประเทศคราวละมาก ๆ หรือที่นิยมกล่าวกันว่า “โหมกระหน่ำเข้าไปยังกับท่าฝน” นั้น ทำให้อเมริกาจับกลุ่มประชาคมยุโรปวิพากษ์วิจารณ์ญี่ปุ่นดุเดือดขึ้นตั้งแต่ต้นปี 1977 เรื่อยมาและความขัดแย้งทางการค้าได้ทวีความรุนแรงขึ้น โดยเฉพาะในส่วนของที่เกี่ยวกับสินค้าออกของญี่ปุ่นที่เพิ่มขึ้นอย่างเด่นชัด เช่น พวกเครื่องจักรไฟฟ้า รถยนต์ และเหล็ก เป็นต้น ในอีกด้านหนึ่งภายใต้ระบบอัตราแลกเปลี่ยนเสรีเมื่อญี่ปุ่นได้เปรียบดุลการค้าและเงินทุนสำรองเพิ่มขึ้นอย่างขนานใหญ่ ราคาเงินเยนก็สูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ขณะที่ในต้นปี 1977 อยู่ในระดับ 290 เยน ต่อ 1 ดอลลาร์ มาในปลายปีเดียวกันเพิ่มขึ้นเป็น 240 เยน และเคยพุ่งขึ้นถึงจุดสูงสุดคือ 175.50 เยน ในเดือนตุลาคม 1978

แต่การที่เงินเยนแพงขึ้นอันเป็นผลจากสินค้าของอุตสาหกรรมสมัยใหม่ส่งออกมากขึ้นนี้ ได้ทำความกระทบกระเทือนอย่างรุนแรงต่ออุตสาหกรรมส่งออกอื่น ๆ ที่ยังมีอำนาจแข่งขันไม่สู้จะแข็งแกร่งนักโดยเฉพาะพวกบริษัทขนาดกลางกับขนาดเล็ก อีกทั้งเท่ากับเป็นการช่วยเร่งให้ประเทศพัฒนาในระดับกลางไล่กวัดเข้ามาอย่างกระชั้นชิด อุตสาหกรรมส่งออกที่ยังอ่อนแออยู่จึงถูกกระหนาบจากทั้งสองด้าน นอกจากนี้ การแพงขึ้นของเงินเยนยังได้บีบบังคับและกระตุ้นให้อุตสาหกรรมญี่ปุ่นปรับปรุงประสิทธิภาพสูงขึ้น กล่าวคือ บริษัทอุตสาหกรรมญี่ปุ่นต้องพยายามลดค่าใช้จ่ายในการผลิตเพื่อทดแทนอำนาจแข่งขันส่วนที่สูญเสียไปเนื่องจากการแพงขึ้นของเงินเยน ดังนั้นบริษัทต่าง ๆ จึงต้องบริหารกิจการอย่างประหยัดยิ่งขึ้น โดยพยายามลดจำนวนคนงาน และกดราคาชิ้นส่วนผลิตภัณฑ์ไปให้บริษัทรับช่วง

(subcontract) หนักขึ้น ในลักษณะดังกล่าวนี้จะเห็นว่า การเพิ่มการส่งออก → เงินเย็นแพงขึ้น → บริษัทต้องปรับปรุงประสิทธิภาพอย่างเข้มข้น → การส่งออกเพิ่มขึ้น → .. ได้กลายเป็นวัฏจักรเลวร้าย โดยที่กรรมกรและบริษัทรับช่วงต้องคอยรับภาระหนักที่สุด

สำหรับทางด้านรัฐบาลญี่ปุ่นก็ได้ใช้มาตรการทั้งทางการเงิน และการคลังกระตุ้นภาวะเศรษฐกิจเพื่อช่วยแก้ปัญหาภาวะตกต่ำที่ต่อเนื่องอย่างยาวนาน แม้ว่าในช่วงที่ราคาสินค้าบั่นบ่วนจากวิกฤตการณ์น้ำมัน รัฐบาลได้ใช้นโยบายกตติมานต์รวมเอาไว้ แต่ต่อมาเมื่อภาวะตกต่ำมีอาการยืดเยื้อ โดยเฉพาะในช่วงกลางปี 1975 บริษัทขนาดใหญ่บางแห่งถึงกับล้มละลาย ในปลายปีเดียวกัน รัฐบาลจึงต้องหันมาใช้นโยบายกระตุ้นภาวะเศรษฐกิจอีก โดยการเพิ่มรายจ่ายเกี่ยวกับโครงการสาธารณประโยชน์อย่างขนานใหญ่ ซึ่งตั้งแต่ปี 1976 เป็นต้นมา เฉลี่ยแล้วเพิ่มขึ้นปีละกว่า 20% แต่เนื่องจากเศรษฐกิจยังอยู่ในภาวะตกต่ำ รายรับทางด้านภาษีไม่ค่อยเพิ่ม รัฐบาลจึงต้องหางเงินมาใช้สอยโดยการออกพันธบัตร ปรากฏว่าตั้งแต่ปี 1975 เป็นต้นมา การออกพันธบัตรรัฐบาลได้เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว (ดูรูปที่ 14.2) พร้อมกับอัตราค่าพันธบัตรในงบประมาณของรัฐบาลก็ได้สูงขึ้นอย่างรวดเร็ว จากระดับ 25% ในปี 1975 เพิ่มขึ้นเป็น 39.6% ในปี 1979 ซึ่งนับว่าสูงผิดปกติไม่ว่าจะมองในแง่เปรียบเทียบกับประเทศหรือในประวัติศาสตร์การคลังของญี่ปุ่น ผลที่ตามมาคือพันธบัตรรัฐบาลที่พิมพ์ออกมาได้สะสมพอกพูนเป็นจำนวนมหาศาล ในปลายปี 1979 มีจำนวนถึง 58 ล้านล้านเยน หรือ 1.5 เท่าของงบประมาณปีเดียวกัน ในขณะเดียวกัน ภาระดอกเบี้ยกับการชำระค่าพันธบัตรที่ครบอายุได้เพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว สำหรับปี 1979 งบประมาณรัฐบาลเกินกว่า 10% ต้องใช้ไปกับรายจ่ายส่วนนี้ และแนวโน้มยังเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนอาจจะก่อให้เกิดวัฏจักรร้ายที่ว่า ต้องออก

ที่มา : kojima (31) p. 50

รูปที่ 14.2 จำนวนการออกพันธบัตร และ อัตราดอกเบี้ยพันธบัตร

พันธบัตรเพื่อหาเงินมาจ่ายค่าดอกเบี้ยกับชำระค่าพันธบัตรที่ครบอายุ หรือ พุดง่าย ๆ ว่าเป็นการสร้างหนี้เพื่อจ่ายหนี้ ซึ่งดีไม่ดีฐานะการคลังของรัฐบาล อาจจะไม่ค่อยดีจนถึงขั้นวิกฤต

สำหรับทางด้านนโยบายการเงิน ตั้งแต่กลางปี 1975 จนถึงต้นปี 1978 ธนาคารแห่งประเทศไทยได้ประกาศลดอัตราดอกเบี้ยถึง 8 ครั้ง เพื่อช่วยกระตุ้นภาวะเศรษฐกิจ และช่วยลดภาระดอกเบี้ยของบริษัท ผลปรากฏว่า อัตราดอกเบี้ย (rediscount rate) ได้ลดจากระดับ 9% ลงมาเหลือ 3.5% ซึ่งถ้าไม่นับช่วงสั้นสุดสงครามโลกใหม่ ๆ แล้ว นี่นับเป็นอัตราต่ำสุด ฉะนั้นดังที่ได้กล่าวมานี้ เนื่องจากการตกต่ำครั้งรุนแรงที่สุดในสมัยหลังสงคราม มาตรการกระตุ้นภาวะเศรษฐกิจไม่ว่าจะเป็นทางด้านการเงิน หรือ การคลังก็พลอยต้องรุนแรงไปด้วยอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน แต่ในอีก ด้านหนึ่งมาตรการเหล่านี้ก็ได้สร้างปัญหาการคลังและเงินเฟ้อให้กับ สังคมญี่ปุ่น

ความจริงสาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่ง ที่ทำให้ญี่ปุ่นต้องดำเนินนโยบายกระตุ้นภาวะเศรษฐกิจในช่วงนี้อย่างแข็งขันนั้น เป็นเพราะแรงกดดันจากต่างประเทศ กล่าวคือ แม้ว่าราคาน้ำมันได้เพิ่มสูงขึ้นมากก็ตาม แต่อเมริกาซึ่งอยู่ในสมัยของประธานาธิบดีคาร์เตอร์ เกรงว่าการว่างงานจะเพิ่มขึ้นอย่างมากมาจากการตกต่ำอันยืดเยื้อ และคิดว่าจะสามารถกระตุ้นความเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วได้อีก ถ้าหากประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะประเทศชั้นนำพร้อมใจกันช่วยกระตุ้นภาวะเศรษฐกิจอย่างจริงจัง จากการถือว่าตัวเองควรรีบบทบาทเป็น “หัวรถจักร” (Engine-country) ที่ต้องจุดเศรษฐกิจโลกให้หลุดพ้นจากภาวะตกต่ำ อเมริกาจึงลงมือเร่งเครื่องเศรษฐกิจของตนในช่วงปี 1977 - 78 อย่างเป็นทางการใหญ่ ในขณะที่เดียวกันก็ได้เรียกร้องประเทศชั้นนำ โดยเฉพาะญี่ปุ่นกับเยอรมันให้มาร่วมกับหัวรถจักรด้วย รัฐบาลญี่ปุ่นซึ่งอยู่ในสมัยของนายกรัฐมนตรีฟูคุตะ จึงจำต้องตอบสนองคำเรียกร้องโดยรับปากว่า จะกระตุ้นเศรษฐกิจของตนให้มีการเจริญเติบโต 7% ในปี 1978 แล้วรัฐบาลญี่ปุ่นก็ลงมือขยายดีมานด์ภายในประเทศอย่างเป็นทางการใหญ่ โดยพึ่งรายได้จากการออกพันธบัตรจำนวนมากมายังที่ได้กล่าวไปแล้ว อย่างไรก็ตาม “ทฤษฎีหัวรถจักร” ได้จบลงด้วยความล้มเหลว การเร่งภาวะเศรษฐกิจของอเมริกา ได้ทำให้ภาวะเงินเฟ้อรุนแรงขึ้น ประกอบกับถูกซ้ำเติมจากวิกฤตการณ์น้ำมันระลอกที่ 2 ฉะนั้นเมื่อประธานาธิบดีเรแกนได้รับเลือกแทนคาร์เตอร์ ในปี 1980 ก็ได้หันมาใช้นโยบายเห็นด้วยเร่งเศรษฐกิจเพื่อยับยั้งภาวะเงินเฟ้อ ส่วนทางด้านญี่ปุ่น เมื่อนายกรัฐมนตรีโอฮิระขึ้นมาแทนฟูคุตะ ในปลายปี 1978 ก็ได้ประกาศละทิ้งคำมั่นสัญญาของฟูคุตะทันที เพราะเห็นว่าภายใต้สถานการณ์ในขณะนั้น ญี่ปุ่นไม่สามารถขยายการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในอัตรา 7% ได้

บทที่ 15

ปัญหาและภารกิจของเศรษฐกิจญี่ปุ่น ในทศวรรษที่ 1980

ด้วยการขยายการส่งออก การปรับปรุงประสิทธิภาพของการผลิตและการช่วยกระตุ้นจากมาตรการ ทั้งทางการเงินการคลังในช่วงหลังของทศวรรษที่ 1970 ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว ภาวะเศรษฐกิจของญี่ปุ่นก็เริ่มฟื้นตัวอีกในปลายปี 1978 แม้ว่าอัตราการขยายตัวจะไม่เด่นชัดเหมือนช่วงการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว แต่ปริมาณการผลิตทางอุตสาหกรรมได้เริ่มทะลุระดับสูงสุดของช่วงก่อนเกิดวิกฤตการณ์น้ำมัน ผลกำไรของธุรกิจดีขึ้น และการลงทุนของเอกชนที่ซบเซาไปก็กลับคึกคักขึ้นอีกในปี 1979 ส่วนใหญ่เป็นการลงทุนที่เน้นเรื่องการประหยัดพลังงาน การประหยัดแรงงาน และเพื่อปฏิรูปเทคนิคการผลิตบ้างเป็นบางส่วน หนังสือ "รายงานเศรษฐกิจ" ประจำปี 1979 เองได้กล่าวถึงการฟื้นตัวช่วงนี้ ในลักษณะชมเชยความสามารถในการปรับตัวของเศรษฐกิจญี่ปุ่นว่า "พออย่างเข้าปีที่ 5 ภายหลังจากวิกฤตการณ์น้ำมัน..... เศรษฐกิจญี่ปุ่นก็พอจะปรับตัวเข้ากับเงื่อนไขใหม่ได้อย่างเรียบร้อย และตั้งต้นเข้าสู่วงจรหรือวัฏจักรของการเจริญเติบโตอีกครั้งหนึ่ง"

อย่างไรก็ตาม สภาพแวดล้อมใหม่ของญี่ปุ่นไม่ได้โรยด้วยกลีบกุหลาบ พอเริ่มจะก้าวเข้าสู่วงจรของการเจริญเติบโตใหม่ ก็ต้องเจอกับอุปสรรคเสียแล้ว ประการแรกคือ การปะทุของวิกฤตการณ์น้ำมันระลอกที่ 2 ความจริงหลังปี 1974 เป็นต้นมา ผลกระทบจากวิกฤตการณ์น้ำมันระลอกแรก

กำลังเพลดัดวงแล้ว แต่เมื่อเกิดเหตุการณ์ปฏิวัติอิหร่านในปลายปี 1978 วิกฤตการณ์น้ำมันก็ระเบิดขึ้นอีก และสร้างความกระทบกระเทือนอย่างใหญ่หลวงให้กับเศรษฐกิจโลกอีกครั้งหนึ่ง เช่นเดียวกับวิกฤตการณ์น้ำมันครั้งแรก ที่เกิดจากสงครามตะวันออกกลางครั้งที่ 4 วิกฤตการณ์น้ำมันครั้งนี้มีสาเหตุโดยตรงจากปัญหาการเมือง นั่นคือ การปฏิวัติของอิหร่านแล้วถูกผสมโรงด้วยกลยุทธ์บายน้ำมันแบบชาตินิยมของพวกกลุ่มโอเปค ซึ่งถือโอกาสขึ้นราคาและลดการผลิตน้ำมันดิบ นอกจากนี้พวกกลุ่มทุนผูกขาดน้ำมันนานาชาติก็ฉวยโอกาสสกัดกั้นผลประโยชน์ โดยการปั่นราคาและควบคุมปริมาณซัพพลาย ซึ่งเท่ากับเป็นการผลักดันราคาน้ำมัน และผลกระทบจากวิกฤตการณ์ให้รุนแรงยิ่งขึ้นไปอีก

แม้ว่าต่อมามีความวิตกเกี่ยวกับปัญหาขาดแคลนน้ำมัน จะค่อย ๆ คลายตัวไปเช่นเดียวกับคราวแรก แต่ปัญหาเรื่องน้ำมันราคาแพงก็ยังคงดำเนินอยู่ต่อไป ยิ่งกว่านั้นตราบเท่าที่ยังมีภาวะเงินเฟ้อในโลกทุนนิยม และลัทธิชาตินิยมในทรัพยากรของประเทศผู้ผลิตน้ำมันยังไม่อ่อนตัวแล้ว ราคาน้ำมันดิบก็ยังมีโอกาสปั่นป่วนได้อีก ฉะนั้นภายใต้สถานการณ์ที่ยังไม่สามารถหาแหล่งพลังงานมาทดแทนน้ำมันได้อย่างจริงจัง แนวโน้มของการเกิดวิกฤตการณ์น้ำมันอย่างซ้ำซากจึงยังแฝงตัวอยู่ และทุกครั้งที่เกิดวิกฤตการณ์ เศรษฐกิจญี่ปุ่นซึ่งมีพื้นฐานเปราะบางด้านพลังงานก็ย่อมถูกสั่นคลอนอย่างเล็งไม่พิน

การเพิ่มขึ้นของราคาน้ำมันซึ่งตามติดด้วยราคาวัตถุดิบอื่น ๆ ทำให้มูลค่าการนำเข้าของญี่ปุ่นสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ในขณะที่การส่งออกเพิ่มขึ้นไม่มากนักเนื่องจากเศรษฐกิจภายในประเทศอยู่ในภาวะดี ผลคือ ในปี 1979 ญี่ปุ่นต้องเปลี่ยนจากฐานะที่ได้ดุลมาเป็นเสียดุลการค้าอย่างขนานใหญ่ถึง 13,900 ล้านดอลลาร์ และเงินทุนสำรองก็ลดลงอย่างรวดเร็วจากระดับ 33,000 ล้าน

ดอลลาร์ ในปีปลายปี 1978 เหลือเพียง 20,300 ล้านดอลลาร์ ในปีปลายปี 1979 การขาดดุลการชำระเงินกับการร่อยหรอของเงินทุนสำรองดังกล่าวนี้ ย่อมผลักดันให้เงินเยนถูกลง ดังปรากฏว่า ในปีปลายปี 1978 ราคาเงินเยน เคยพุ่งขึ้นไปถึงระดับ 175 เยนต่อดอลลาร์ แต่มาในกลางปี 1980 ได้ลดลง มาอยู่ในระดับ 260 เยนต่อดอลลาร์ การที่เงินเยนถูกลงนี้ในด้านหนึ่งทำให้สินค้าเข้าแพงขึ้น อันเป็นเหตุให้ราคาสินค้าภายในประเทศสูงขึ้น แต่ในอีกด้านหนึ่ง ก็ช่วยกระตุ้นการส่งออกอย่างมากมาย ซึ่งทำให้ความขัดแย้งทางการค้าครุ่ขึ้น และญี่ปุ่นต้องตกเป็นเป้าของการโจมตีอีก

สำหรับอุปสรรคภายในของเศรษฐกิจญี่ปุ่นในช่วงนี้คือ ปัญหาวิกฤตการณ์ทางการคลังของรัฐบาลที่นับวันจะทวีความรุนแรงขึ้น ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า เพื่อผลักดันเศรษฐกิจให้หลุดพ้นจากภาวะตกต่ำอันยืดเยื้อ รัฐบาลญี่ปุ่นได้เพิ่มรายจ่ายเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะการขยายโครงการสาธารณสุข ประโยชน์ ทั้งนี้โดยอาศัยรายได้จากการออกพันธบัตรเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ และพันธบัตรเหล่านี้ได้สะสมพอกตัวเป็นจำนวนมหาศาล ซึ่งกลายเป็นภาระหนักของรัฐบาลในอันที่จะต้องชำระค่าดอกเบี้ยและชดใช้คืนให้กับพันธบัตรที่ครบอายุ ยิ่งกว่านั้นในขณะที่รายได้ทางด้านภาษีไม่เพิ่มขึ้น เนื่องจากเศรษฐกิจไม่ได้เจริญเติบโตอย่างรวดเร็วเหมือนที่ผ่านมา แต่รายจ่ายของรัฐบาลกลับมีแนวโน้มสูงขึ้นตามเสียงเรียกร้องของประชาชนที่ต้องการให้รัฐบาลเพิ่มสวัสดิการกับการประกันสังคม และการเพิ่มของงบประมาณทางทหารตามคำเรียกร้องของอเมริกาซึ่งจะได้กล่าวกันต่อไป เงื่อนไขเหล่านี้มีแต่จะทำให้ฐานะการคลังของรัฐบาลญี่ปุ่นทรุดหนักขึ้น ฉะนั้นเพื่อแก้ไขวิกฤตการณ์ทางการคลัง ในด้านหนึ่งของรัฐบาลญี่ปุ่นได้พยายามลดรายจ่ายเป็นการใหญ่ เช่น การตัดงบประมาณเรื่องสวัสดิการทางสังคม การตั้งคณะกรรมการ "ปฏิ-

รูปราชการ” เพื่อช่วยเสนอวิธีแก้ไขหน่วยงานราชการให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งเท่ากับเป็นการช่วยประหยัดรายจ่ายของรัฐบาล และการตัดหรือโอนกิจการของรัฐบาลที่ขาดทุนไปให้เอกชนดำเนินการ เช่น กิจการรถไฟของรัฐบาล เป็นต้น ส่วนในอีกด้านหนึ่งก็พยายามหาทางเพิ่มรายรับ แต่เนื่องจากรัฐบาลญี่ปุ่นในระยะนี้ได้ให้คำมั่นสัญญากับประชาชน และโฆษณาไว้มากมายว่าจะ “ฟื้นฟูฐานะการคลังโดยไม่ขึ้นภาษี” รัฐบาลญี่ปุ่นจึงต้องเลี่ยงจากการขึ้นภาษีรายได้ (ภาษีทางตรง) แล้วหันไปขึ้นภาษีการบริโภค (ภาษีทางอ้อม) และขึ้นค่าสาธารณูปโภคต่างๆ แทน ซึ่งในที่สุดแล้วก็เป็นการผลักดันภาระไปให้ประชาชนนั่นเอง อย่างไรก็ตาม ภายใต้ภาวะเศรษฐกิจที่เป็นอยู่วิกฤตการณ์ทางการคลังไม่มีทางจบสิ้นได้ง่ายๆ และการฟื้นฟูฐานะการคลัง รวมทั้งการปฏิรูปราชการคงจะเป็นปัญหาทางการเมืองและเศรษฐกิจของรัฐบาลญี่ปุ่นไปอีกนาน

นอกจากนี้สิ่งที่เป็นปัญหาภายในอีกประการหนึ่งคือ เรื่องเงินเฟ้อ ดังที่ได้เห็นไปแล้วว่า เพื่อผลักดันเศรษฐกิจให้พ้นจากภาวะตกต่ำ รัฐบาลได้เพิ่มงบประมาณรายจ่าย และได้ออกพันธบัตรเป็นจำนวนมาก ซึ่งจะพูดไปแล้วมาตรการเหล่านี้มีส่วนชักนำให้เกิดภาวะเงินเฟ้ออยู่ในตัว เมื่อผสมโรงกับการขึ้นราคาน้ำมัน การตกต่ำของเงินเยน และการรวมหัวกันกำหนดราคาของบริษัทใหญ่ ๆ ทำให้ระดับราคาสินค้าในญี่ปุ่นสูงขึ้น โดยเฉพาะในช่วงที่ภาวะเศรษฐกิจกำลังฟื้นตัว บั๊จจัยเหล่านี้ยิ่งแสดงปฏิกิริยาหนักขึ้น โดยเริ่มจากการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของราคาผู้ขายส่งมาแต่ปลายปี 1978 และพอถึงปลายปี 1979 ปรากฏว่า ดัชนีราคาผู้ขายส่งได้เพิ่มขึ้น 17.5% ซึ่งนับว่าสูงสุดนับแต่วิกฤตการณ์น้ำมันครั้งที่ 1 เป็นต้นมา และสิ่งนี้ย่อมส่งผลกระทบต่อไปยังราคาผู้บริโภคเป็นธรรมดา

ดังที่ได้กล่าวมานี้ จะเห็นว่าเศรษฐกิจญี่ปุ่นได้ก้าวเข้าสู่ทศวรรษที่ 1980 ท่ามกลางปัญหาต่างๆ นานา อันได้แก่ ความคึกฤทธิ์ของวิกฤตการณ์พลังงาน ปัญหาดุลการชำระเงิน การไร้เสถียรภาพของเงินเยน วิกฤตการณ์ทางการคลังของรัฐบาล และปัญหาเงินเฟ้อ เป็นต้น ซึ่งส่วนหนึ่งก็เป็นผลพวงจากการใช้มาตรการเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าของญี่ปุ่นในทศวรรษที่ 1970 อย่างไม่ก็ตาม ภายใต้การเสื่อมสลายของระบบหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งที่เห็นเด่นชัด คือ การพังทลายของระบบไอเอ็มเอฟ กับระบบครอบงำแหล่งพลังงานโดยประเทศมหาอำนาจ และตราบเท่าที่ทุนนิยมโลกยังไม่สามารถสรรสร้างระบบใหม่ที่มั่นคงขึ้นมาแทนแล้ว ก็เป็นการยากหรือน่าจะพูดว่า เป็นไปไม่ได้ที่ญี่ปุ่นจะสามารถแก้ปัญหาทั้งหมดของตนได้อย่างเด็ดขาด อย่างไรก็ดีก็เป็นเพียงการแก้ปัญหาเอาตัวรอดเป็นคราวๆ ดังเช่นที่ผ่านมา เช่น ในยามที่เศรษฐกิจซบเซา รัฐบาลญี่ปุ่นก็พยายามกระตุ้นให้บริษัทหรืออุตสาหกรรมปรับตัวให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้นโดยบริหารกิจการอย่างประหยัด หรือให้อุตสาหกรรมปรับโครงสร้างเสียใหม่ ซึ่งนับวันแต่จะชักนำให้มีการรวมตัวหรือการผูกขาดมากขึ้น ภายใต้การเสียดสีของบริษัชนาโตเล็กกับขนาดกลาง กรรมกร และเกษตรกร

สำหรับเรื่องการเมืองกำลังผลิตและทุนที่เหลือนั้น ซึ่งเป็นปัญหาพื้นฐาน ญี่ปุ่นก็คงจะพยายามหาทางออกโดยการส่งสินค้าและทุนออกสู่ต่างแดนมากขึ้น อย่างไรก็ตามในด้านการค้าต่างประเทศ เหตุการณ์ต่างๆ ได้เข้มงวดมากขึ้นทุกที โดยเฉพาะตั้งแต่เศรษฐกิจโลกตกอยู่ในภาวะซบเซาจากวิกฤตการณ์น้ำมันเป็นต้นมา ในขณะที่การส่งออกของญี่ปุ่นเป็นไปอย่างราบรื่น และบางครั้งก็เพิ่มขึ้นอย่างสะดุดตานั้น ทางฝ่ายอเมริกากับยุโรปรู้สึกว่

การกระทำของญี่ปุ่นคุกคามอุตสาหกรรมของตนหนักขึ้น และโจมตีว่า นี่เป็นสาเหตุสำคัญอันหนึ่งที่ทำให้เกิดการว่างงานในประเทศตนสูงขึ้น

ความจริงภายหลังการพังทลายของระบบไอเอ็มเอฟ และประเทศต่างๆ ละทิ้งระบบอัตราแลกเปลี่ยนคงที่หันมาใช้ระบบอัตราแลกเปลี่ยนเสรีซึ่งทำให้เงินตราไม่มีเสถียรภาพนั้น สิ่งนี้ได้มีส่วนทำให้การส่งออกของประเทศต่าง ๆ แปรปรวนและผลักดันให้เกิดความขัดแย้งระหว่างประเทศสูงขึ้น จากประสบการณ์ในอดีต ในช่วงที่มีการเลิกล้มระบบมาตรฐานทองคำ และอัตราแลกเปลี่ยนเงินตราระหว่างประเทศแปรผันอย่างรุนแรงนั้น ความขัดแย้งทางการค้าระหว่างประเทศจะดุเดือดขึ้น และการดำเนินการค้าแบบปกป้อง (Protectionism) ก็จะมีแนวโน้มสูงขึ้น ฉะนั้นการสร้างระบบการเงินระหว่างประเทศที่มีเสถียรภาพขึ้นมาใหม่ จึงเป็นปัญหาสำคัญร่วมกันของประเทศที่เจริญแล้ว ญี่ปุ่นในฐานะที่เป็นประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจอย่างเต็มตัว ก็มีส่วนต้องรับผิดชอบในภารกิจนี้ไม่น้อยทีเดียว

อย่างไรก็ตาม บัจฉยเบื้องต้นที่ทำให้มีความขัดแย้งทางการค้าระหว่างประเทศสูงขึ้น ก็คือ อุตสาหกรรมหลักของญี่ปุ่นได้พัฒนาขึ้นมาอยู่ในระดับเคียงบ่าเคียงไหล่กับของกลุ่มประเทศที่เจริญแล้ว และในบางด้านก็มีกำลังกับเทคนิคการผลิตสูงกว่าเสียอีก อันที่จริงแม้ว่า การส่งออกของญี่ปุ่นจะสร้างความกระทบกระเทือนให้กับอุตสาหกรรมของอเมริกากับยุโรปมาตั้งแต่ทศวรรษที่ 1950 และ 1960 แต่ส่วนใหญ่ยังเป็นอุตสาหกรรมเกรดปานกลางซึ่งประเทศเหล่านี้ยอมปล่อยมือ ความขัดแย้งจึงคลี่คลายไปได้ แต่มาในทศวรรษที่ 1970 อุตสาหกรรมหลักของญี่ปุ่นได้กลายเป็นคู่แข่งกับอุตสาหกรรมหลักของประเทศเหล่านี้โดยตรง ยิ่งกว่านั้นฝ่ายญี่ปุ่นยังมีแนวโน้มดีเด่นกว่าสูงขึ้นเรื่อย อันเป็นที่วิตกของฝ่ายตรงข้าม เพราะอุตสาหกรรม

หลักเป็นแหล่งสร้างงานที่สำคัญให้กับผู้คนในประเทศของตน ตั้งแต่นั้นมา ความขัดแย้งทางการค้าจึงรุนแรงขึ้น และอเมริกากับยุโรปได้ต่อว่าต่อขาน ญี่ปุ่นอย่างหนักหน่วง โดยเฉพาะในระหว่างที่ประเทศเหล่านี้ต้องตกอยู่ในภาวะชบเซาอย่างยืดเยื้อและการว่างงานเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ก็ยิ่งทำให้ญี่ปุ่นตกเป็นเป้าของการโจมตีหนักเข้า ซึ่งบางครั้งรุนแรงถึงขั้นเป็นการใช้อารมณ์แบบชาตินิยมก็มี

ในต้นทศวรรษที่ 1970 ความขัดแย้งทางการค้าระหว่างอเมริกากับญี่ปุ่นได้เริ่มจากปัญหาผลิตภัณท์สิ่งทอ แต่เนื่องจากเป็นจังหวะที่มีการเจรจาต่อรองขอเกาะโอกินาวาคืน ฝ่ายญี่ปุ่นจึงยอมอ่อนข้อโดยยินยอมจำกัดการส่งออก ปัญหาจึงคลี่คลายไปได้โดยไม่ยากนัก และถ้าจะมองในอีกแง่หนึ่ง แม้ว่าอุตสาหกรรมสิ่งทอในระยะนั้นยังสามารถสร้างงานไม่น้อย แต่ก็กำลังสูญเสียฐานะการเป็นอุตสาหกรรมหลักของญี่ปุ่นอยู่แล้ว และหลังจากนั้นมา แทนที่จะเป็น สินค้าออกผลิตภัณท์สิ่งทอลบกลายไปเป็น สินค้าเข้าที่สำคัญซึ่งญี่ปุ่นต้องนำเข้าจากประเทศด้อยพัฒนาหรือพัฒนาระดับกลางเสียอีก

ต่อจากนั้นมา ความขัดแย้งทางการค้าส่วนใหญ่เกิดขึ้นกับอุตสาหกรรมหนักกับเคมีและอุตสาหกรรมสมัยใหม่ เช่น ในปี 1977 เกิดความขัดแย้งระหว่างอเมริกากับญี่ปุ่น ในเรื่องการส่งเหล็กกล้าไปขายในอเมริกาเป็นจำนวนมาก ในปี 1979-81 อเมริกากับยุโรปโจมตีญี่ปุ่นเรื่องการส่งออกรถยนต์ ในปี 1978-80 อเมริกาเรียกร้องให้องค์การโทรคมนาคมของญี่ปุ่นเปิดประมูลการจัดซื้อวัสดุเครื่องใช้อย่างเสรี เป็นต้น นอกจากนี้สินค้าญี่ปุ่นได้ถูกประเทศที่เจริญแล้วจำกัดการนำเข้าเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งบางกรณีก็กลายเป็นข่าวศึกโครม เช่น พวกเครื่องบันทึกภาพวิดีโอ และโทรทัศน์ เป็นต้น

ในขณะที่การส่งออกของญี่ปุ่นถูกโจมตีมากขึ้นนี้ ในอีกด้านหนึ่ง ลักษณะการเป็นสังคมปิด และการไม่ยอมแสดงบทบาทเท่าที่ควรในสังคมนานาชาติของญี่ปุ่นก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์มากขึ้นด้วย ประการแรก คือ การโจมตีมาตรการจำกัด หรือกีดกันการนำเข้าของญี่ปุ่นโดยเฉพาะอเมริกาได้ต่อว่าญี่ปุ่นเกี่ยวกับเรื่องการจำกัดการนำเข้าซึ่งพืชผลทางเกษตรกรรม ส่วนกลุ่มประเทศในยุโรปก็เล่นงานญี่ปุ่นเกี่ยวกับมาตรการกีดกันที่นอกเหนือระบบภาษี (non-tariff barrier) นอกจากนี้ ยังได้มีการเรียกร้องให้ญี่ปุ่นไปลงทุนทำการผลิตในประเทศของตนมากขึ้นเพื่อช่วยผ่อนคลายนโยบายว่างงาน ฉะนั้นในขณะที่การลงทุนในต่างประเทศของญี่ปุ่น ได้เพิ่มขึ้นอย่างเด่นชัดมาตั้งแต่ปี 1968 แต่ส่วนใหญ่เป็นการลงทุนในแถบเอเชียอาคเนย์ กับอเมริกา เพิ่งมาในช่วงหลังของทศวรรษที่ 1970 นี้เอง ที่การลงทุนในกลุ่มประเทศยุโรปได้เพิ่มขึ้นอย่างจริงจัง

ประการต่อไปคือ ญี่ปุ่นให้ความช่วยเหลือในระดับรัฐบาลแก่ประเทศด้อยพัฒนาค่อนข้างน้อย จึงเป็นเหตุให้ถูกโจมตีว่าญี่ปุ่นไม่ยอมรับภาระในสังคมนานาชาติเท่าที่ควร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือการถูกอเมริกาโจมตีในข้อหาเดียวกันโดยเน้นเพิ่มอีกประเด็นหนึ่งว่า ญี่ปุ่นจัดสรรงบประมาณให้กับทางทหารน้อยเกินไป ซึ่งเท่ากับเป็นการไม่ยอมรับภาระทางทหารของฝ่ายโลกเสรีเท่าที่ควร ตรงจุดนี้มีสิ่งที่น่าสนใจคือ อย่างที่ได้กล่าวไปแล้วว่าในตอนสิ้นสงครามโลกครั้งที่ 2 ใหม่ ๆ อเมริกาต้องการทำให้กำลังทางทหารของญี่ปุ่นอ่อนปวกเปียกอย่างถึงที่สุด แต่มาในระยะหลัง เมื่อกำลังทางเศรษฐกิจของตนอ่อนตัวลง อเมริกาก็รู้สึกหนักอึ้งกับงบประมาณทางยุทธศาสตร์โลก เช่น การต่อต้านอิทธิพลของโซเวียต และการปกป้องแหล่งน้ำมันในตะวันออกกลาง เป็นต้น ฉะนั้นอเมริกาจึงพยายามดึงญี่ปุ่น

เข้ามาช่วยแบ่งเบาภาระทางทหารส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะหลังจากประสบความพ่ายแพ้ในสงครามเวียดนาม อเมริการวมทั้งชนชั้นปกครองของญี่ปุ่นได้มีความเห็นโน้มเอียงในอันที่จะเสริมสร้างญี่ปุ่นให้เป็นแนวต่อต้านคอมมิวนิสต์ในตะวันออกไกลหรือรอบมหาสมุทรแปซิฟิก และมองในแง่หนึ่งเรื่องนี้ก็มีส่วนเกี่ยวข้องกับความคิดจัดตั้ง “ความร่วมมือทางเศรษฐกิจของกลุ่มประเทศรอบมหาสมุทรแปซิฟิก (Pacific Basin Economic Cooperation) เพื่อการจัดการและประกันเสถียรภาพด้านพลังงาน ทรัพยากร และตลาดสำหรับเศรษฐกิจญี่ปุ่นในระยะยาว

ในส่วนที่เกี่ยวกับการแบ่งเบาภาระทางทหารของอเมริกามีสิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ มาในระยะหลังนี้ในวงการธุรกิจระดับสูงของญี่ปุ่นเอง ความเห็นสนับสนุนการเสริมสร้างความแข็งแกร่งทางทหารและความต้องการส่งออกเป็นสินค้าออกได้มีแนวโน้มสูงขึ้น ทั้งนี้คงสืบเนื่องมาจาก ความต้องการผ่อนคลายปัญหาเรื่องกำลังผลิตที่เหลือล้น เพราะทางด้าน การส่งออกสินค้าออกทั่วไป ได้สร้างความขัดแย้งระหว่างประเทศสูงขึ้น ครั้นจะมุ่งขยายการลงทุนในโครงการสาธารณประโยชน์หรือก็ต้องเจอกับอุปสรรคต่าง ๆ เช่น ปัญหามลภาวะ และปัญหาการขอซื้อที่ดินคืนจากประชาชน เป็นต้น แนวโน้มสนับสนุนการขยายดีมานด์ทางทหารจึงนับวันจะสูงขึ้น แม้ว่าการใช้จ่ายทางทหารของญี่ปุ่นในปัจจุบันจะยังอยู่ในระดับต่ำ* แต่ก็เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ และดีมานด์เหล่านี้ ส่วนใหญ่จะกระจุกอยู่กับบริษัทใหญ่ ๆ ทำ

* รัฐบาลญี่ปุ่นในปัจจุบันได้ให้คำมั่นสัญญาว่า จะรักษางบประมาณทางทหารให้อยู่ภายในกรอบ 1% ของ GNP แต่ทุกวันนี้เริ่มเป็นทศสัปดาห์มากขึ้นว่า รัฐบาลจะรักษาคำมั่นสัญญานี้ได้หรือไม่ เพราะงบประมาณทางทหารกำลังจะทะลุระดับดังกล่าวอยู่รอมร่อ (0.99% ในปี 1984) อนึ่ง ในรัฐธรรมนูญของญี่ปุ่นได้ห้ามการส่งออกเป็นสินค้าออก

ให้เกิดความร่วมมืออย่างใกล้ชิดระหว่างทบวงป้องกันประเทศ หรือฝ่ายทหารกับบริษัทเหล่านี้ เมื่อมองในแง่บริษัทดีมานด์ทางทหารสามารถสร้างงานและประกันผลกำไรให้กับงานได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเศรษฐกิจเจริญเติบโตอย่างเฉื่อยชา ยิ่งกว่านั้นการขยายดีมานด์ทางทหารยังมีข้อดีตรงที่ว่า เอกชนสามารถใช้เงินของรัฐมาช่วยพัฒนาเทคโนโลยีทางทหารสมัยใหม่ ซึ่งอาจเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นด้วย ฉะนั้นสิ่งหนึ่งที่น่าจับตามองคือ เศรษฐกิจญี่ปุ่นในอนาคตจะหันมาพึ่งกิจการทางทหารเพิ่มขึ้นมากน้อยเพียงไร

อย่างไรก็ตาม เสียงวิพากษ์วิจารณ์ญี่ปุ่นทั้งหมดนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นผลสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงต่อฐานะของญี่ปุ่นในสังคมนานาชาติ ในตารางที่ 15.1 ได้แสดงถึงการเปลี่ยนแปลงในอัตราส่วน GNP ของประเทศที่สำคัญเมื่อเปรียบเทียบกับ GNP ของโลกในช่วง 25 ปีที่ผ่านมา จากตารางนี้จะเห็นว่าในปี 1955 ซึ่งนับเป็นปีที่ 10 หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 อเมริกาได้ครอบครอง GNP ของโลกอยู่ถึง 36.3% ในขณะที่อัตราส่วนของญี่ปุ่นมีเพียง 2.2% แต่มาในปลายศตวรรษที่ 1970 อัตราส่วนของอเมริกาลดลงมาอยู่ในระดับ 20% ในทางตรงกันข้ามของญี่ปุ่นได้เพิ่มสูงขึ้นถึงระดับ 10%

ถ้าพิจารณาว่าอเมริกามีประชากรประมาณ 2 เท่าของญี่ปุ่นแล้ว จะเห็นว่า GNP ต่อคนของอเมริกากับญี่ปุ่นแทบจะไม่แตกต่างกันเลย และต่อแต่นั้นไป เมื่อคำนึงถึงความแตกต่างในอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศทั้งสองแล้ว GNP ต่อคนของญี่ปุ่นคงจะแซงตัดหน้าอเมริกาในอนาคตอันใกล้อย่างแน่นอน

(%)

	1955	1960	1970	1978	1980
ญี่ปุ่น	2.2	2.9	6.0	10.0	9.0
อเมริกา	36.3	33.7	30.2	21.8	21.5
ประชาคมยุโรป	17.5	17.5	19.3	20.2	22.4
โซเวียต	13.9	15.2	15.9	13.0	11.6
จีน	4.4	4.7	4.9	4.6	4.7
โลก	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
(1,000 ล้านดอลลาร์)	(1,100)	(1,500)	(3,250)	(9,660)	(12,215)

ที่มา : Masamura (30) p.266.

ตารางที่ 15.1 อัตราส่วนใน GNP ของโลกสำหรับประเทศต่าง ๆ

ตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา รัฐบาลญี่ปุ่นทุกยุคทุกสมัยได้มุ่งหมายอยู่แต่เรื่องการฟื้นฟูและพัฒนาเศรษฐกิจให้ทัดเทียมกับประเทศชั้นนำ และพยายามหลีกเลี่ยงการแสดงบทบาททางทหารและทางการเมืองในสังคมนานาชาติเท่าที่จะทำได้ ในด้านนโยบายต่างประเทศก็แทบจะไม่มีอะไรเป็นของตัวเอง ส่วนใหญ่เป็นการพยายามรักษาสถานะของตนเอง โดยการอิงแอบไปกับยุทธศาสตร์โลกของอเมริกา หรืออาจกล่าวเสียใหม่ว่า ญี่ปุ่นชาญฉลาดในการปรับตัวให้เข้ากับระบบหลังสงครามซึ่งมีอเมริกาเป็นศูนย์กลาง แล้วตั้งหน้าตั้งตาสร้างและเก็บเกี่ยวความสำเร็จทางเศรษฐกิจมาได้อย่างงดงาม

ในช่วงระยะดังกล่าว ญี่ปุ่นจะไม่พยายามวิพากษ์วิจารณ์หรือแสดงบทบาทต่อสถานการณ์ของโลกโดยลำพังด้วยวิจรรณญาณของตนเอง แต่จะคอยดูท่าทีของอเมริกาซึ่งเป็นประเทศผู้นำของโลกอย่างเด่นชัดในขณะนั้นว่าเอาอย่างไรแน่เสียก่อน แล้วจึงค่อยกำหนดท่าทีของตน ความจริงการที่พรรคการเมืองฝ่ายอนุรักษนิยมของญี่ปุ่นได้เป็นรัฐบาลมาอย่างยาวนาน ก็มีส่วนช่วยให้ทัศนคติในการดำเนินนโยบายต่างประเทศเช่นนั้น เป็นลักษณะตายตัวของญี่ปุ่น

แต่ทว่าในปัจจุบัน สถานการณ์ต่าง ๆ กำลังเปลี่ยนแปลงไป ระบบหลังสงครามที่มีอเมริกาเป็นศูนย์กลางกำลังเสื่อมสลาย ฐานะที่ได้เปรียบอย่างเด่นชัดของอเมริกากำลังถดถอยลง และระบบการเงินระหว่างประเทศที่มีเงินดอลลาร์เป็นแกนกลาง ก็กำลังพังทลายลงเช่นเดียวกัน ในทางตรงกันข้าม ปัจจุบันญี่ปุ่นกำลังกลายเป็นประเทศที่มีอุตสาหกรรมแข็งแกร่งที่สุดในโลกจนเป็นที่หวาดหวั่นและคุกคามความอยู่รอดของอุตสาหกรรมของประเทศต่าง ๆ แต่ไม่ว่าจะเป็นด้านการจัดหาทรัพยากร หรือการจัดจำหน่ายสินค้า ญี่ปุ่น

ก็ดำรงอยู่มาได้โดยอาศัยการสัมพันธ์กับเศรษฐกิจโลกอย่างเหนียวแน่น และเมื่อดูจากแนวโน้มในการขยายตัวของเศรษฐกิจญี่ปุ่นแล้ว เงื่อนไขเหล่านั้นนับวันแต่จะเพิ่มความสำคัญขึ้น ฉะนั้น ไม่ว่าจะชอบหรือไม่ก็ตาม แต่ก็ถึงเวลาแล้วที่ญี่ปุ่นจะต้องมีนโยบายต่างประเทศที่เป็นของตนเอง และแสดงทัศนะของตนออกมาอย่างชัดเจน เพราะการที่เอาแต่คอยแอบอิงอเมริกาหรือเล่นเก็บเนื้อเก็บตัว ไม่ยอมแสดงบทบาทและรับภาระในสังคมนานาชาติอย่างที่เคยเป็นมานั้น ย่อมไม่เป็นผลประโยชน์ต่อญี่ปุ่นเองและรังแต่จะก่อความขัดแย้งหรือความเข้าใจผิดระหว่างประเทศมากขึ้น

นอกจากนี้ถ้าคำนึงถึงว่า ญี่ปุ่นเป็นประเทศเดียวที่มีประสบการณ์อันคมชัดจากพิษสงของระเบิดปรมาณู เป็นประเทศที่สามารถสร้างความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจได้อย่างยอดเยี่ยม แม้ครั้งหนึ่งจะประสบกับปัญหามลภาวะอย่างรุนแรง แต่ก็สามารถแก้ไขได้เรียบร้อย และมีเทคโนโลยีที่ล้ำหน้าในหลายด้านด้วยกัน แต่ที่สำคัญยิ่งคือ ความรุ่งโรจน์ของญี่ปุ่นในปัจจุบันและในอนาคต ขึ้นอยู่กับสันติภาพของโลก ดังนั้น ถ้าไม่เห็นแก่ได้จนเกินไปแล้ว ญี่ปุ่นเป็นประเทศซึ่งอยู่ในฐานะที่สามารถมีบทบาทส่งเสริมสันติภาพและสร้างความก้าวหน้าให้กับมนุษยชาติได้ไม่น้อยทีเดียว

บรรณานุกรม

1. Manyu Hyakka Daijiten, Nihon Rekishi (5, 6) (เอนไซโคลปีเดียประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น เล่ม 5, 6). Shogakukan, 1980
2. Takagi T. and Fukuda K., Junihan Nihon no Rekishi (3, 4) (ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นฉบับเยาวชนเล่ม 3, 4). Yomiuri Shimbunsha, 1982
3. Inoue M. and others., Nihonshi (ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น). Yamakawa Shuppansha, 1982
4. Kasahara K., Nihonshi Kenkyu (ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น). Yamakawa Shuppansha, 1882
5. Ienaga S. and Kuroha K., Nihonshi (ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น). Sanseido, 1983
6. Yasuda M., Nihonshi no Shinkenkyu (ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น). Rakuyosha, 1980
7. Yamamoto T., Nihonshi (ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น). Obunsha, 1981
8. Yamaguchi K., Nihon Keizaishi Kogi (ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจญี่ปุ่น). Tokyo Daigaku Shuppankai, 1979
9. Tsuchiya T., Nihon Keizaishi Gaisetu (ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจญี่ปุ่น). Tokyo Daigaku Shuppankai, 1968
10. Shoda K. and Sakumichi Y., Gaisetsu Nihon Keizaishi (ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจญี่ปุ่น). Yuhikaku, 1978

11. Nagahara K. (eds), Nihon Keizaishi (ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจญี่ปุ่น). Yuhikaku, 1982
12. Takenaka Y. and Sakumichi Y., Nihon Keizaishi (ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจญี่ปุ่น). Gakubunsha, 1981
13. Horie Y., Nihon Keizaishi Dokuhon (ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจญี่ปุ่น). Toyokeizai, 1973
14. Oishi K. and Miyamoto K., Nihon Shihonshugi Hattatsushi no Kiso Chishiki (ประวัติศาสตร์วิวัฒนาการทุนนิยมญี่ปุ่น). Yuhikaku, 1975
15. Inoue S., Nihon Shihonshugi no Ayumi (วิวัฒนาการทุนนิยมญี่ปุ่น). Aoki Shinsho, 1968
16. Ando Y., Nihon Shihonshugi no Ayumi (วิวัฒนาการทุนนิยมญี่ปุ่น). Kodansha, 1972
17. Harada T., Kindai Nihon no Ayumi - Keizai Taikoku e no Michi (วิวัฒนาการของญี่ปุ่นสมัยใหม่ - หนทางสู่ประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจ). Osaka Shoseki, 1982
18. Goto Y. and others., Nihon Shihonshugi Hattatsushi (พัฒนาการทุนนิยมญี่ปุ่น). Yuhikaku, 1981
19. Oe B., Nyumon Nihon no Shihonshugi (Jo, Ge) (ทุนนิยมญี่ปุ่น เล่ม 1, 2). Daiwa Shuppan, 1977
20. Nakamura T., Nihon Keizai (เศรษฐกิจญี่ปุ่น). Tokyo Daigaku Shuppankai, 1981

21. Ouchi H. and others., Nihon Keizai Zuzetsu (เศรษฐกิจญี่ปุ่นฉบับอธิบายด้วยแผนภาพ). Iwanami Shinsho, 1971
22. Miyazaki Y., Sengo Nihon no Keizai Kiko (เศรษฐกิจญี่ปุ่นสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2). Shinhyoron, 1972
23. Uchino T., Sengo Nihon Keizaishi (ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจญี่ปุ่นสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2). Kodansha, 1982
24. Kawakami M., Sengo Nihon Keizaishi Nyumon (ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจญี่ปุ่นสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2). Shinnihon Shinsho, 1974
25. Arizawa H. (eds), Showa Keizaishi (ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจสมัยโชวะ). Nihon Keizai Shimbunsha, 1976
26. Shibagaki K., Showa no Rekishi (9) (ประวัติศาสตร์สมัยโชวะ เล่ม 9). Shogakukan, 1983
27. Miyamoto K., Showa no Rekishi (10) (ประวัติศาสตร์สมัยโชวะ เล่ม 10). Shogakukan, 1983
28. Iida and others., Gendai Nihon Keizaishi (Jo, Ge) (ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจญี่ปุ่นสมัยใหม่ เล่ม 1,2). Tsukuma Shobo, 1976
29. Kobayashi Y., Sengo Nihon Keizaishi (ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจญี่ปุ่นสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2). Nihon Hyoronsha, 1963
30. Masamura K., Sengo Nihon Shihonshugishi (ประวัติศาสตร์ทุนนิยมญี่ปุ่นสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2). Nihon Hyoronsha, 1983

31. Kojima T. (eds)., Gendai Nihon Keizairon (เศรษฐกิจญี่ปุ่นสมัยใหม่). Horitsubunkasha, 1982
32. Minobe R. and Misonou H. (eds), Nihon Keizai Nyumon (เศรษฐกิจญี่ปุ่น). Yuhikaku, 1983
33. Mitsuma N. and Tanaka H., Seiji · Keizai (การเมือง · เศรษฐกิจ). Obunsha, 1981

ญี่ปุ่น

การก่อตัวเป็นชาติสมัยใหม่

Japan's Emergence As A Modern State

E. H. Norman
พรกรณ์
อัครพรภักษ์
แปล

“ใครก็ตามที่สนใจศึกษาลักษณะของรัฐสมัยเม-
อิจิจำต้องอ่านหนังสือคลาสสิกที่ถูกลืมและเพิ่งได้รับการ
ฟื้นสถานภาพขึ้นใหม่เรื่อง ญี่ปุ่น : การก่อตัวเป็นชาติ
สมัยใหม่ ของ อี เอช นอร์มัน”ถ้าหากคุณค่าของ
ประวัติศาสตร์มีมากกว่าและสำคัญกว่าเพียง “เพื่อประ-
โยชน์ให้สอย” สำหรับอำนาจการเมืองและครองโลก
แห่งยุคสมัยใดสมัยหนึ่งแล้วไซ้ร พวกเราที่ทำงานใน
สาขาต่าง ๆ ที่จะต้องเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ก็คงจะ
เห็นพ้องกับสิ่งที่นอร์มันยึดถือตลอดชีวิตที่ว่า “คุณ
ค่าของประวัติศาสตร์อยู่ที่การช่วยให้คนและสังคมมี
มนุษยธรรมและมีอารยธรรมยิ่งขึ้น” จริงอยู่นอร์มันมิ
ได้ประสบผลสำเร็จอย่างงดงามในช่วงชีวิตของเขา ชีวิต
ของเขาจบลงอย่างน่าเศร้าสลดและผลงานของเขาก็ประ-
สพชะตากรรมที่แตกต่างกันออกไป แต่หากแม้ว่า
ประวัติศาสตร์จะช่วยให้มนุษย์เราเข้าใจและมีอารย
ธรรมมากขึ้นแล้วไซ้ร เราก็ย่อมจะประจักษ์กันต่อ
ไปว่า นอร์มันเป็นเพชรน้ำหนึ่งของมนุษยชาติ และใน
ระยะยาวแล้วผลงานของเขาก็มิได้ประสบความสำเร็จล้มเหลว
แต่อย่างใดเลย

This book tries to narrate vividly the course of Japanese capitalism. However, in order to provide a clearer view of the Meiji Reformation, the starting point of modern Japan, the structure as well as the breakdown of the Tokugawa regime-the feudalistic society--are treated in considerable detail. Then the epoch-making reformation carried out by the Meiji government is carefully examined, laying special emphasis on the economic aspects. In transformation from an agricultural society to a modern industrial nation, the Japanese economy had undergone two rounds of industrial revolution, in the light and heavy industries respectively. However, the industrialization process as well as the economic expansion of Japan from the Meiji era up to the Second World War were inextricably interwoven with Japanese military expansion. Therefore, the major wars during this period (Sino-Japanese War, Russo-Japanese War, the First World War and Japan's aggression in China) and their consequences for Japanese economic development as well as Japan's international status are closely investigated.

THE TOYOTA FOUNDATION

Shinjuku Mizu Building 37F, 2-1-1 Nishi-Shinjuku, Shinjuku-ku, Tokyo 160, Japan
 Tel: (03) 344-1701, -1702, -1703 Cable: Tytfoundation, Tokyo

มูลนิธิโครงการความร่วมมือทางวัฒนธรรมและมนุษยศาสตร์
 413/28 ถนนสุขุมวิท กรุงเทพมหานคร 10110